

Θα μου πεις την ιστορία σου;

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Σεμινάριο δημιουργικής γραφής με την Αγγέλα Καστρινάκη

ΣΕΙΡΑ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΑΤΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Θα μου πεις την ιστορία σου;
Ιχνηλατώντας το οικογενειακό παρελθόν

Σειρά: Σχεδιάσματα, αρ. 1

Θα μου πεις την ιστορία σου;

Ιχνηλατώντας το οικογενειακό παρελθόν

Σεμινάριο δημιουργικής γραφής
με την Αγγέλα Καστρινάκη
2019, 2020

επιμέλεια

Αγγέλα Καστρινάκη

Πανεπιστήμιο Κρήτης
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
«Κέντρο Γραφής»

Ρέθυμνο 2020

Εξώφυλλο του Δημήτρη Καλοκύρη
με βάση φωτογραφία του Ανδρέα Σμαραγδή

Η έκδοση χρηματοδοτήθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή
και από το *Κληροδότημα Ιωάννας Σφακιανάκη*

ΣΕΙΡΑ: *Σχεδιάσματα*

Τόμος 1 (2020)

e-ISSN 2732-7086

e-ISBN 978-618-82229-9-1

Επιμέλεια έκδοσης: Αγγέλα Καστρινάκη
Διόρθωση των κειμένων: Κλαρίτα Τούσκου
(με τη συνδρομή των Φώτη Κουτσού, Νεκταρίας Μεθενίτη,
Αρίστης Μακρυγιαννάκη, Χρύσας Μήτσου, Σταυρούλας
Μουσταφά, και Ευαγγελίας-Αναστασίας Πάσσαρη)
Θεώρηση-σελιδοποίηση: Κωστής Ψυχογιός

© 2020 Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αγγέλα Καστρινάκη, <i>Πρόλογος</i>	11
Κλαρίτα Τούσκου, <i>Εισαγωγή της επιμελήτριας</i>	13

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΑΡΙΝΟΥ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2019

Βαγγελιώ Νιονάκη, <i>Μια ιστορία πείνας</i>	17
Γωγώ Μαγεράκη, <i>Μνήμες Κατοχής</i>	30
Εύη Σταματάκη, <i>Οι λευκές κούπες</i>	42
Ναυσικά Μαστραντωνάκη, <i>Το κουτί της ευτυχίας</i>	52
Μαρία Καρχιμάκη, <i>Όταν η αγάπη αργεί</i>	58
Νεκταρία Μεθενίτη, <i>Ασπρόμαυρες εποχές</i>	65
Παράσχος Αντωνάκος, <i>Αφηγήσεις από τη δεκαετία του '70</i>	74
Κλαρίτα Τούσκου, <i>Σ' έναν άλλο τόπο...</i>	81
Ευανθία Νικολάου, <i>Απ' το χωριό στην ξενιτιά και πίσω στην πατρίδα</i>	99

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατερίνα Κοντογιαννάκη, <i>Ένας αλμυρός κόσμος</i>	108
Βάσια Φραντζεσκάκη, <i>Ένα βατράχι ονειρεύεται</i>	115
Ηρώ Γεωργακάκη, <i>Σάμπως, τι είναι η ζωή; Ένα γλυκόπικρο ποτήρι</i>	128
Αγγελική Κοτρώτσου, <i>Η απουσία</i>	136
Αργυρώ Φανταράκη, <i>Χρυσή αγάπη</i>	142
Κατερίνα-Στέλλα Λεκάκη, <i>Σοφία: ένα όνομα, μια ιστορία</i>	148
Μαρία Φραγκάκη, <i>Μια ευκαιρία που δεν πήγε χαμένη</i>	154
Φώτης Κουτσός, <i>Χαίρω πολύ, Μανώλης</i>	162
Παρασκευή Τσιροζίδα, <i>Νοσταλγία</i>	172
Ευτυχία Βαλαβάνη, <i>Αλαφροΐσκιωτη</i>	182

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΑΡΙΝΟΥ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2020

Ιωάννα Βασιλάκη, <i>Πανόραμα</i>	237
Βαλάντης Μπουρούς, <i>Ένα κάρο κι ένα όνειρο</i>	240
Ιωάννα Παγκαλάκη, <i>Αναμνήσεις μιας δύσκολης εποχής</i>	251
Ηλίας Χουλιάρης, <i>Σουβενίρ Κατοχής</i>	257
Μαρία Ψαράκη, <i>Η γραφομηχανή</i>	267
Ευαγγελία-Αναστασία Πάσσαρη, <i>Παπούτσια χειροποίητα σαν τη ζωή που έφτιαξα</i>	273

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κωνσταντίνος Σγολόμβης, <i>Φύγε, Μιχάλη, φύγε</i>	279
Παρασκευή Κλεισούρη, <i>Το χρυσό βραχιόλι στο τσαγιερό</i>	285
Κατερίνα Βαγιωνάκη, <i>Από ένα πιάτο</i>	293
Αγάπη Χατζάκη, <i>Πέρασμα ζωής</i>	300
Μαρία Χρονάκη, <i>Ο γάιδαρος, οι Γερμανοί, η Φώχτο και ο αναπτήρας</i>	305
Εύη Σκουλατάκη, <i>Ταξίδι στο χθες</i>	311
Αλέξανδρος Τσαίνης, <i>Μια παρ' ολίγον ευτυχία</i>	316
Μαρία Βασιλείου, <i>Τότε δεν υπήρχε καιρός για όνειρα</i>	320
Νάνσυ Κουτσιπετσίδου, <i>Η γιαγιά μου η Ευγενία</i>	326
Μαρία Σαμόλη, <i>Για ένα ταξί-δι</i>	332
Μαρία Καλλέργη, <i>Μια φωτογραφία μονάχα!</i>	340
Σοφία Αλεξανδράτου, <i>Δε βαριέσαι... κι όμως επιβιώσαμε!</i>	347
Ιωάννα Βασιλάκη, <i>Κεφαλονίτισσά μου</i>	355
Ελεάννα Καμπύλη, <i>Μνήμες εξέγερσης</i>	364
Θοδωρής Βίτσος-Αναστασίου, <i>Στο όρος, όρκος ανεξαρτησίας</i> ..	369
Αρίστη Μακρυγιαννάκη, <i>Τα καπέλα που φόραγα</i>	377
Άσπα Χατζηδάκη, <i>Μαρίκα</i>	382
Σπύρος Μυτάκης, <i>Κρατήθηκα, όμως!</i>	391
Δέσποινα Κώστα, <i>Λευκός φιόγκος και σοσόνια</i>	400

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΑΡΙΝΟ εξάμηνο 2019, εαρινό εξάμηνο 2020: δυο ζωηρές ομάδες φοιτητών, δυο υπέροχες σεμιναριακές εμπειρίες. Αποφασίσαμε να βυθιστούμε στο οικογενειακό παρελθόν. Φοιτητές και φοιτήτριες με ενθουσιασμό ζήτησαν από παππούδες και γιαγιάδες, αλλά επίσης και από μητέρες και πατέρες, να θυμηθούν τα παιδικά τους χρόνια, τη ζωή τους όλη, και να μιλήσουν γι' αυτήν. Οι αφηγήσεις είναι συνήθως απλές, λαϊκές, με τη γνήσια γλώσσα της περιοχής απ' όπου προέρχονται οι αφηγητές μας. Βεβαίως είναι επεξεργασμένες, ξαναδουλεμένες, δεν πρόκειται για απομαγνητοφωνήσεις. Άλλωστε δεν χρησιμοποιήθηκε καθόλου το μαγνητόφωνο. Ο κανόνας ήταν πως κρατάμε μονάχα σημειώσεις.

Έτσι προέκυψε αυτή η συλλογή αφηγήσεων που δείχνει τον εκπληκτικό αγώνα των ανθρώπων της χώρας μας (αλλά όχι μόνο της δικής μας χώρας) να ξεφύγουν από τη φτώχεια της δεκαετίας του 1940 και του 1950 και να βρουν στον ήλιο μοίρα. Τα κατάφεραν με σκληρή δουλειά, συχνά μεταναστεύοντας από τα χωριά στις μεγαλουπόλεις ή στην κεντρική Ευρώπη και τη μακρινή Αυστραλία. Αγάπησαν, ερωτεύτηκαν, πόνεσαν, έκαναν παιδιά κι εγγόνια. Η αγάπη γι' αυτά τα εγγόνια είναι που κινητοποιεί συνήθως τους αφηγητές μας. Από κοντά, ψήνοντας καφεδάκι, ή από μακριά, ιδιαίτερα στη φάση της καραντίνας, που συνέπεσε με το σεμινάριο του 2020, παππούδες και γιαγιάδες απολαμβάνουν το ενδιαφέρον των εγγονιών τους, εκφράζουν την τρυφερότητά τους, θυμούνται στιγμές ευτυχίας και δυστυχίας, στιγμές ευτράπελες και στιγμές αγωνίας, βγάζουν από τα βάθη του εαυτού τους και αποθέτουν στα χέρια των παιδιών των παιδιών τους το πολύτιμο μέταλλο της ζωής τους. Γι' αυτό και συγκινηθήκαμε και δακρύσαμε συχνά στα δυο σεμινάρια.

Τον τόμο τον επιμελήθηκε η Κλαρίτα Τούσκου, μέλος του σεμιναρίου του 2019, που έδειξε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην κατάκτηση των μυστικών της διόρθωσης και της επιμέλειας κειμένου. Στη μεταγραφή και προσαρμογή των αφηγήσεων βοήθησαν σε αρχικό στάδιο και ο Φώτης Κουτσός με την Νεκταρία Μεθενίτη, η Αρίστη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μακρυγιαννάκη, η Χρύσα Μήτσου, η Σταυρούλα Μουσταφά, και η Ευαγγελία-Αναστασία Πάσσαρη. Όλοι, φοιτητές και φοιτήτριες, πάντως, κατάφεραν να φέρουν τα κείμενά τους σε πολύ ικανοποιητικό επίπεδο κατά τη διάρκεια των σεμιναρίων. Αυτός ήταν ο δικός μας αγώνας: η τελειοποίηση στη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Ως δασκάλα νιώθω μια πολύ μεγάλη ικανοποίηση.

Με αυτόν τον τόμο εγκαινιάζουμε τις εκδόσεις του Κέντρου Γραφής, του εργαστηρίου που ιδρύσαμε το 2019 στη Φιλοσοφική Σχολή. Τίτλος της σειράς μας: *Σχεδιάσματα*. Είναι ένας χώρος όπου θα μπορούν φοιτητές και φοιτήτριες να δημοσιεύουν τη δουλειά τους, σε όποιο επίπεδο των σπουδών τους κι αν βρίσκονται. Ελπίζοντας να φιλοξενήσουμε πολλές και αξιόλογες εργασίες, παραδίδουμε στη δημοσιότητα τον πρώτο τόμο με περισσή χαρά.

Αγγέλα Καστρινάκη

Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑΣ

ΜΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ αναμνήσεων, αφηγήσεων ζωής. Αυτό είναι το σεμινάριό μας. Ποιοι αφηγούνται; Οι άνθρωποί μας· ο παππούς, η γιαγιά, ο μπαμπάς και η μαμά, συγγενείς και φίλοι. Καθίσαμε μαζί τους και τους ρωτήσαμε: «Θα μου πεις την ιστορία σου;» Κάποιοι άρχισαν αμέσως, δίχως δισταγμό, να εξιστορούν γεγονότα που τόσες και τόσες φορές είχαμε ακούσει κατά καιρούς σε διάφορες περιστάσεις –όπως σε οικογενειακά τραπέζια– και που άλλοτε μας συγκινούσαν, άλλοτε μας συγκλόνιζαν και άλλοτε κατέληγαν σε γέλια. Φυσικά, υπήρξαν και οι άνθρωποι-μυστήρια, που δύσκολα τους παίρνει κανείς κουβέντα. Μας έκαναν το χατίρι όμως και μας μίλησαν για όσα έως τότε δεν ξέραμε γι' αυτούς. Άλλοι στην αρχή σάστισαν: «Τι να σου πω, παιδί μου;» Κι όμως είχαν τόσα να πουν τελικά...

Οι αφηγήσεις καλύπτουν ευρύ γεωγραφικό και χρονικό φάσμα. Αρχικά, μας ταξιδεύουν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως στην Κρήτη, στη Χίο, στην Καρδίτσα, στην Αθήνα, και σε διάφορες εποχές, όπως αυτήν της γερμανικής Κατοχής, του Εμφυλίου πολέμου και της Χούντας, και φτάνουν μέχρι και σήμερα.

Οι περισσότεροι περιγράφουν μια ζωή φτωχική, σε μια πολυμελή οικογένεια, που είχε ανάγκη τα παιδιά να δουλεύουν από μικρή ηλικία. Συχνά μιλούν για την αγάπη τους για τα γράμματα και το σχολείο, το οποίο αναγκάστηκαν να σταματήσουν, ακόμα και παρά τις παρεμβάσεις των δασκάλων, προκειμένου να δουλέψουν. Δούλευαν «ολημερίς στα χωράφια» ή στα περιβόλια, ενώ τα κορίτσια συνήθως γίνονταν μοδίστρες. Οι γονείς, μας λένε, ήταν πιο σκληροί· τα κορίτσια παντρεύονταν μικρά και οι γάμοι γίνονταν με προξενιό.

Πολλοί ήταν εκείνοι που μας αφηγήθηκαν όσα έζησαν στα δύσκολα χρόνια της γερμανικής Κατοχής. Θυμούνται καθαρά τη στιγμή που έφτασαν οι Γερμανοί, καθώς και τον φόβο και την πείνα που ακολούθησαν. Έχουν χαραχτεί στη μνήμη τους η «γυαλιστερή, μαύρη μπότα», οι ξαφνικές έφοδοι στα σπίτια για έλεγχο, οι εκτελέσεις, οι

νεκροί από την πείνα, οι κοιλιές που γουργούριζαν και ο κάθε πιθανός και απίθανος τρόπος που σκαρφίζονταν για να βρουν λίγο φαγητό. Δεν ξεχνούν όμως και εκείνους τους λίγους Ιταλούς και Γερμανούς που τους βοήθησαν –φέρνοντάς τους λίγο φαγητό ή κάποιιο γιατρό που χρειάζονταν–, αλλά και τους Ιταλούς που έκρυψαν και φυγάδευσαν οι ίδιοι, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμα και τον εαυτό τους. Ζούσαν με την ελπίδα της λευτεριάς και της νίκης, γι' αυτό, όπως χαρακτηριστικά μας πληροφορεί ένας από τους αφηγητές, όλα τα αγόρια τα ονόμαζαν «Λευτέρη» και τα κορίτσια «Νίκη».

Την περίοδο της Χούντας βλέπουμε ότι όσοι ζούσαν στην επαρχία δεν υπέφεραν όσο εκείνοι στις πόλεις. Τα πράγματα μπορεί να ήταν καταπιεστικά, αλλά ορισμένα έργα που έγιναν διευκόλυναν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Σε άλλη αφήγηση, ωστόσο, συναντάμε έναν εξόριστο στον Αη-Στράτη και στη Μακρόνησο, ο οποίος ήρθε αντιμέτωπος με βασανιστήρια, πείνα και αρρώστιες.

Οι ιστορίες όμως δεν περιορίστηκαν στα σύνορα της Ελλάδας. Τα χρόνια εκείνα πολλοί ήταν οι Έλληνες που ξενιτεύτηκαν, όπως και αυτοί που έγιναν ναυτικοί. Ένας αφηγητής, λοιπόν, μας μιλάει για τη ζωή του στη Γερμανία και το εργοστάσιο όπου δούλευε, ενώ ένας άλλος για τις εμπειρίες του ως ναυτικού, παίρνοντάς μας μαζί του σε μέρη όπως η Ινδονησία, η Κίνα, η Αίγυπτος και η Βραζιλία. Ακόμα, ένας αφηγητής μάς συστήνει τη ζωή στην κομμουνιστική Αλβανία του Εμβέρ Χότζα, αλλά και όσα έγιναν μετά τον θάνατό του και το μεταναστευτικό κύμα που ακολούθησε.

Οι δυσκολίες που συνάντησαν στην πορεία της ζωής τους ήταν πολλές, και η αφήγησή τους συχνά τους έφερνε δάκρυα στα μάτια. Φτώχεια, πείνα, στερήσεις, βία και ανελευθερία, αρρώστιες και απώλεια αγαπημένων προσώπων, που τις περισσότερες φορές έφυγαν νωρίς... Αυτό όμως καθόλου δεν σημαίνει, όπως χαρακτηριστικά λένε οι ίδιοι, πως δεν υπήρξαν ή πως δεν είναι ευτυχημένοι. Μας μίλησαν για την αγάπη που πήραν από τους δικούς τους, που τους πρόσφεραν ό,τι είχαν και δεν είχαν, για τη χαρά της Απελευθέρωσης, για τα γλέντια και τα πανηγύρια, για τις γιορτινές μέρες που φορούσαν τα καλά τους, για τα ραβασάκια και τις καντάδες, για τα όνειρα που έγιναν πραγματικότητα, ακόμη κι αν άργησαν λίγο, και για τις οικογένειες που έφτιαξαν, που κάθε μέρα τους γεμίζουν ευτυχία.

Κλαρίτα Τούσκου

Α' ΜΕΡΟΣ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΑΡΙΝΟΥ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2019

Μια ιστορία πείνας

της Βαγγελιώς Νιονάκη

Θ[−] ἈΡΧΙΣΟΜΕ από την πείνα. Αφού σκλαβώθηκε η Ελλάδα από τους Γερμανούς, αποκλειστήκαμε στον ίδιο μας τον τόπο, νιώθαμε ξένοι! Τίποτις δε μας έδιναν. Ο ένας θα έτρωγε τον άλλο, σκεφτόμουν. Οι χωριάτες είχαν απέραντα χωράφια και σπέρνανε πολλά πράγματα, ενώ ο Βροντάδος*, ειδικά ο Βροντάδος, ήταν τελείως γυμνός, κόρη μου! Όταν κηρύχτηκε ο πόλεμος, όλοι οι άντρες έλειπαν. Ήταν στα καράβια. Μόνο γυναικόπαιδα και γέροι μείναμε εδώ, να μαραινόμαστε μέρα με τη μέρα, αργά και βασανιστικά. Το μόνο καλό μέσα σε όλα ήταν ότι το σχολείο μου – προς το παρόν – δεν έκλεισε. Κάποια στιγμή σταμάτησε, αλλά για λίγο. Τώρα δε θυμούμαι πότε ακριβώς.

Οι Γερμανοί δε μας πείραξαν πολύ εμάς εδώ. Έκαναν τις περιπολίες τους, πότε-πότε τραβούσαν για «φοβέρα» καμιά πιστολιά, «για επίδειξη δύναμης», όπως έλεγε ο Δημητρός, ο δάσκαλος. Δεν ξέρω ίντα πράγματα ήταν αυτά που έκαναν ούτε γιατί τα έκαναν. Εγώ πείναγα και φοβόμουν.

Αυτήν την μπότα του Γερμανού δε θα την ξεχάσω ποτέ μου! Ωραία, μαύρη, γυαλιστερή! Σχεδόν τις θαυμάζαμε εμείς τα παιδάκια. Τότε εγώ είχα ζητήσει από τη μάνα να μου πάρει, αλλά εδώ να φάμε δεν είχαμε, μπότες θα μου αγόραζε, θα μου πεις! Το βράδυ, θαρρείς, οι μπότες άλλαζαν μορφή, γίνονταν απειλητικές. Οι Γερμανοί πέρναγαν έξω από τα σπίτια τη νύχτα, κάνοντας περιπολίες. «Μπαμ! Μπουμ!» μπότα ήταν αυτό ή βόμβα; Εμείς τρέμαμε, σου λέω, τρέμαμε! Ρωτάγαμε ο ένας τον άλλον ψιθυριστά: «Πέρασε την

* Ο Βροντάδος είναι παραλιακή κωμόπολη, που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του νησιού της Χίου.

πόρτα;». «Σιωπή!» φώναζε η γιαγιά. «Πέρασε, πέρασε, Βαγγελιώ μου», έλεγε η μάνα και η καρδιά μου επέστρεφε, έστω και καθυστερημένα, στη θέση της. Ευτυχώς το σπίτι μου δε βρισκόταν κατάδρομα. Οι Γερμανοί περνούσαν από τους κεντρικούς δρόμους, κυρίως. Εκεί πάλι: «Μπαμ! Μπουμ!». Τις χτυπούσαν δυνατά και ρυθμικά. Αναρωτιόμουν αν έκαναν πρόβες για να πετύχουν αυτόν τον συγχρονισμό. Όλα αυτά, έλεγε η γιαγιά, τα έκαναν για να φοβίζουν τον κόσμο. Το βράδυ έπρεπε όλα τα φώτα να είναι κλειστά. Ένα κερί είχε μόνο η μάνα, που το φύλαγε για περίπτωση ανάγκης. Δεν το άναβε σχεδόν ποτέ. Επίσης, ούτε λαλιά δεν μπορούσαμε να βγάλουμε τα βράδια. Με τον παραμικρό ήχο, οι Γερμανοί έμπαιναν στα σπίτια και έψαχναν σαν δαιμονισμένοι, θαρρείς, μήπως βρούνε αντάρτες ή ακόμα και όπλα. Ακουγόταν, τότε, ότι θα έδιναν αμοιβή σε όποιον είχε την καλή θέληση να βοηθήσει τους Γερμανούς να εντοπίσουν τους αντάρτες. Να δεις, κόρη μου, πόσοι πούλησαν την τιμή τους και τα αδέρφια τους για μια χούφτα φακές, μια χούφτα ρύζι και λίγο λάδι!

Η πείνα μας είχε θερίσει. Αυτοί οργάνωναν συσσίτια της κακιάς ώρας! Το ελάχιστο του ελαχίστου μας έδιναν. Μπορεί να μη μας σκότωναν, αλλά μας βασάνιζαν.

Η θάλασσα τότε ήταν γεμάτη ψάρια. Κάθε λογής, σκορπιοί, χριστόψαρα, πεσκανδρίτσες και πολλά άλλα. Λέγανε πως ο Θεός τα έριξε στη θάλασσα, για να χορτάσει ο λαός. Οι ψαράδες δεν είχαν δει ποτέ τόσα ψάρια. Ο Βροντάδος, ξέρεις, είναι γεμάτος ψαράδες. Οι Γερμανοί φυσικά και το εκμεταλλεύτηκαν. Θυμάμαι τον Γεωργαντή, τον νονό του αδερφού μου, του Μάρκου, ο οποίος πρωί και βράδυ καθόταν στη βάρκα του γυαλίζοντάς την και φτιάχνοντας τα δίχτυα. Πιο πολύ από άνθρωπο την αγαπούσε. Χιόνα την είχε ονομάσει. Ήταν ολόλευκη και ο ίδιος είχε ζωγραφίσει γλάρους στην πλώρη της. Με σύννεφο έμοιαζε, νομίζω. Μια μέρα, λοιπόν, ο Γεωργαντής είχε ξυπνήσει από τις τρεις τα ξημερώματα και ξανοίχτηκε στο πέλαγος για την καθημερινή ψαριά. Η ώρα είχε πάει δύο το μεσημέρι, μα δεν είχε επιστρέψει. Όλοι είχαν ανησυχήσει, είχε μαζευτεί πολύς κόσμος στο λιμάνι, όπως και εγώ με τη μάνα μου, μαζί και οι Γερμανοί. Ζαφνικά φάνηκε από μακριά η βάρκα του, αλλά κινούνταν με πολύ αργό ρυθμό, όλοι απόρησαν. Το θέαμα ήταν εκπληκτικό, τα δίχτυα ήταν γεμάτα ψάρια, κόντευαν να σπάσουν! Ο Γεωργαντής είχε σχεδόν δακρूसει. Αναποκοκκινισμένος και με τον ιδρώτα να τρέχει ποτάμι, πήδηξε έξω από τη βάρκα και άρχισε να τραβάει τα δίχτυα. Όταν τελικά

τα έβγαλε έξω, τον πλησίασαν οι Γερμανοί και ο διερμηνέας τους του είπε: «Μπράβο, σήμερα έπιασες πολλά». Το βλέμμα του Γιωργαντή σκοτείνιασε, λες και ήξερε τι θα ακολουθήσει. Δυο Γερμανοί τον έπιασαν και τον απομάκρυναν από τη βάρκα. Έπειτα έσκισαν τα δίχτυα και κατέστρεψαν τα παραγάδια. Ο Γιωργαντής βούρκωσε, αλλά δε μίλησε. Στη συνέχεια οι Γερμανοί πήραν σχεδόν όλα τα ψάρια. Ο διερμηνέας πλησίασε και είπε στον Γιωργαντή «ευχαριστώ», με ειρωνικό ύφος. Ούτε τότε μίλησε. Ο γερμανός λοχαγός, τότε, πλησίασε τη Χιόνα. Ο Γιωργαντής σφίχτηκε. Ο καταραμένος Γερμανός νόμιζε ότι μπορεί να παίζει με τις ψυχές των ανθρώπων. Δεν του είπε κανείς ότι η ψυχή είναι ένα ανυπόταχτο αγρίμι! Με ένα σπύρτο τα έκαψε όλα. Και τη Χιόνα και την ελπίδα του Γιωργαντή για ζωή. Ακόμη, όταν φυσάει ο Ζέφυρος, νομίζω ότι ακούω τις σπαρακτικές κραυγές του να αντηχούν ανάμεσα στους βράχους του Πεληναίου.* Μετά απ' αυτό, οι Γερμαναράδες μας είπαν να πάμε όξω από το καφενείο του Νιόνιου, όπου θα γινόταν η διανομή των υπόλοιπων ψαριών στον λαό. Εκεί μας έβαλαν σε μια γραμμή και δεν έπρεπε να μετακινηθούμε. Όποιος ξεγλιστρούσε, έτρωγε κλωτσιά και, αν μας έσπαγαν κανένα πόδι, δεν τους ένοιαζε. Του Μαθιού μια φόρα του σπάσανε το πόδι. Δεκαπέντε χρόνων ήταν, φαντάσου. Πήγε σπίτι κλαίγοντας και η μάνα του, βλέποντας ότι δεν κρατούσε τα ψάρια που τον έστειλε να της φέρει, τον έκανε μαύρο στο ξύλο. «Μαθιέ, μια δουλειά δε γροικάς** να κάνεις!» είπε. «Μάνα άσε τα ψάρια, μάνα δεσ το ποδαράκι μου!» της απάντησε.

Αυτά γίνονταν και μας ξεραίνανε μέρα με τη μέρα. Στη Χώρα η κατάσταση ήταν χειρότερη. Εκεί οι Γερμανοί κυνηγούσαν έλληνες αξιωματικούς που μίσθωναν βάρκες για να τους περάσουν απέναντι στη Σμύρνη. Από κει ήθελαν να φύγουν για τη Γαλλία και τη Γερμανία, όχι για να γλυτώσουν το τομάρι τους, αλλά γιατί εκεί στα ξένα ακουγόταν ότι ήταν μαζεμένοι πολλοί Έλληνες και έκαναν συμβούλια, για να σκαρφιστούν κάποιο τρόπο, ώστε να ελευθερώσουν τη γλυκιά μας πατρίδα. Όσους έπιαναν πριν την απόβασή τους, τους πήγαιναν εκεί στο Κοντάρι*** και τους αποτελείωναν, με ένα «μπαμ!». Στη Χώρα, λοιπόν, έτσι έφυγαν οι περισσότεροι.

* Το Πεληναίο είναι το ψηλότερο βουνό της Χίου, με μέγιστο υψόμετρο 1.297 μέτρα. Βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού (κορυφή Αγία Τριάδα) και αποτελεί ένα από τα ψηλότερα βουνά στα νησιά του Αιγαίου.

** Το «γροικάς» στη χιώτικη διάλεκτο σημαίνει μπορείς.

*** Κοντάρι ονομάζεται η περιοχή, όπου βρίσκεται σήμερα το αεροδρόμιο της Χίου.

Όσο περνούσε ο καιρός, η πείνα χειροτέρευε. Ο πατέρας μου ξεμπάρκαρε και ήρθε στο σπίτι μας. Δεν είχαμε φαγητό ούτε ρούχα. Το σπίτι το βράδυ ήταν σκοτεινό. Όσο είχαμε πετρέλαιο ήταν καλά, γιατί ανάβαμε τη λάμπα, όταν δεν είχαμε, άστα... Η μάνα μου, τον μικρό μου αδερφό, τον Λευτέρη, υπό το φως του κεριού τον γέννησε. Όλα αυτά έκαναν τον πατέρα μου αγρίμι. Μια μέρα λέει στη μάνα μου: «Κλεανθάκι, απ' ούλες τις χαρές που μου 'δωκε ο Θεός είσαι η μεγαλύτερη!». Η μάνα μου αμέσως κατάλαβε ότι ο πατέρας κάτι ετοιμάζε: «Γιώργη μου, γιατί μου τα λες αυτά;» του είπε. Εκείνος της χάιδεψε απαλά το μάγουλο και της ανακοίνωσε ότι αποφάσισε μαζί με άλλους χωριανούς να πάνε στη Σκιάθο κρυφά, για να φέρουν σιτάρι. Θυμούμαι η μάνα έπεσε κατά γης, αγκάλιασε σφιχτά τον πατέρα από τα πόδια και φώναζε: «Γιώργη μου, μη φύγεις पासά μου, καλύτερα το έχω να πεινάω μια ζωή μαζί σου!». Εκείνος με αυστηρή φωνή είπε: «Θα πάγω!». Τρεις μέρες μετά, έφυγαν με το καΐκι του θείου Δημήτρη. «Άγιος Νικόλαος» ονομαζόταν, μαζί τους πήγαν άλλοι τρεις. Α! Ξέχασα να σου πω ότι παράλληλα έφυγε κι άλλο ένα καΐκι μαζί τους, ο «Πτεινός». Αυτό ήταν μεγάλο, είχε πολύ κόσμο. Όταν έφυγαν είχε μπουνάτσα, λάδι ήταν η θάλασσα. Φτάνοντας, όμως, κοντά στη Σκιάθο, ο καιρός μπάταρε. Τα κύματα ήταν γιγάντια, έλεγαν, θαρρείς ήθελαν να κατασπαράξουν τα πλοία. Ίσως κι αυτά να ήταν πεινασμένα. Επίσης, είχε μεγάλα βράχια, φοβερά! Τα κύματα με μανία χτυπούσαν το καΐκι στα βράχια. Τελικά έσπασε και δεν μπορούσε να γυρίσει πίσω. Οι άντρες φώναζαν του Πτεινού: «Σύντροφοι, ρίξετέ μας το σχοινί, να το δέσουμε να μας τραβήξετε. Γρήγορα σύντροφοι, θα χαθούμε! Λυπηθείτε μας, όλοι φαμελίτες είμαστε, παιδιά έχουμε, τι θ' απογίνουν;». Τελικά τα κύματα διέλυσαν τον Πτεινό. Τίποτα δεν έμεινε, παρά σπασμένα ξύλα και κάτι μισοκοκκινισμένα πανιά, ποτισμένα με το αίμα του άτυχου πληρώματος. Δε μάθαμε ποτέ αν πνίγηκαν ή αν τους βρήκαν πάνω στα βράχια οι Γερμανοί, καθώς έκαναν τις περιπολίες τους, και τους μετέφεραν στο Τσαϊγιαζι, τούρκικη περιοχή θαρρώ, και εκεί τους σκότωσαν. Διότι, κάποτε, κάποιος δικός μας πήγε και σεργιάνισε τους τάφους των Ελλήνων, δολοφονημένων από γερμανικό χέρι. Εκεί, που λες, βρήκαν κάποιο Γεώργιο Παντελίδη και ήρθαν και το είπαν της μάνας μου. Του θανατά έπεσε, μόλις έμαθε το μαντάτο. Χλόμιασε και για μερικά λεπτά δεν αντιδρούσε. Μετά άρχισε να ουρλιάζει: «Αλίμονό μας! Ο άντρας μου θαμμένος σε ξένη γη, μακριά από τους τάφους των προγόνων, μακριά από μας τους μισοζώντανους. Αχ! Ούτε να τον κλάψω δεν πρόλαβα, όπως ταιριάζει σε έναν ήρωα, που πάλευε

για να ζήσει την οικογένειά του. Ούτε ένα κόκκινο τριαντάφυλλο από την τριανταφυλλιά που έχουμε στην αυλή μας δεν μπόρεσα να του δώσω, να το πάρει μαζί του στον δρόμο για τον κάτω κόσμο. Να το μυρίζει και να μας σκέφτεται, να μη μελαγχολεί!». Όταν συνήλθε η μάνα, μετά το παραλήρημα, ήθελε να πάει στο Τσαίγιαζι. Η γιαγιά της είπε ότι άδικα θα πήγαινε, δε θα έβρισκε τίποτα, παρά χώμα.

Μεγάλο πλήγμα ο χαμός του πατέρα, αλλά το αντέξαμε κι αυτό. Μείναμε πεντάρφανοι. Δεν είχαμε τίποτα, ούτε λεφτά, ούτε φαί, ούτε τίποτα. Πείνα ξανά. Τέσσερα αδέρφια ήμασταν, κατά σειρά εγώ, η Ευαγγελία, ο Νικολής, ο Μάρκος και το Λευτεράκι. Αφού γέννησε τον Λευτέρη η μάνα, είπε να πουλήσουμε τα πράγματά μας. Ξεκινάγαμε, που λες, με την αυγή και πηγαίναμε στα κοντινά χωριά, για να πουλήσουμε τραπεζομάντιλα, σεμέδες, χρυσά στολίδια, όλα τα καλά πράγματα που είχαμε. Από τα αδέρφια μου ήμουν η μεγαλύτερη και γι' αυτό η μάνα έπαιρνε εμένα μαζί της. Εκείνη ήταν σαράντα χρονών, αλλά σε καλή κατάσταση, γερή γυναίκα από καλή πάστα, έλεγαν. Εγώ τότε ήμουν δέκα χρονών. Η μάνα μου μου φορούσε ένα μαύρο μαντίλι, για να καταλαβαίνουν ότι είμαι ορφανό και να με λυπούνται, έλεγε. Εγώ και η μαύρη μαντίλα, που λες, κόρη μου, ένας άνθρωπος γινήκαμε από τότε. Της μάνας μου, οι κυράδες από τα αρχοντικά του Κάμπου, που τους πουλούσαμε συχνά σεμεδάκια, αυτά που είχαν κεντημένα πάνω τους παγώνια και λουλούδια με κόκκινη και μπλε κλωστή, θυμάμαι, της φώναζαν να μου βγάλει τη μαντίλα, γιατί θα με στραβώσει. Η μάνα έλεγε: «Τον άντρα μας δεν έχουμε, ούτε καμιά παρηγοριά». Έτσι τους κατάφερνε να αγοράζουν τα πράγματά μας. «Μα είναι δυνατόν να μου δίνετε μία φούχτα φακές γι' αυτό το σεντόνι, που είναι όλο κεντημένο με χρυσή δαντέλα;» έλεγε η μάνα. «Κι αυτά πολλά σου είναι!» ήταν η πιο συνηθισμένη απάντηση. Τελικά τα πουλήσαμε όλα. Με τον καιρό το σπίτι μέσα έμεινε άδειο, εμείς και οι τέσσερις κιτρινισμένοι τοίχοι.

Για το φαγητό μας τι να σου πω, παιδάκι μου! Ούτε στο χειρότερο εχθρό μου τέτοιο πράγμα να μην τύχει. Τα χόρτα από τις άκρες του δρόμου κόβαμε. Ύστερα ανάβαμε φωτιά. Και πώς την ανάβαμε; Ζύλα ούτε για δείγμα δεν υπήρχαν, ο κόσμος μάζευε και το παραμικρό ξυλαράκι που έβρισκε, μήπως και καταφέρει να ανάψει το μαγκάλι να ζεσταθεί. Με τα αδέρφια μου μαζεύαμε τα παλιοπάπουτσα που βρίσκαμε, είτε στα χωράφια, είτε έξω από τους κάδους. Τα πηγαίναμε στη μάνα και εκείνη τα έβαζε κάτω από το φουγάρο, το ανάβαμε κι εκεί ψήναμε τα χόρτα για να φάμε.

Μερικές φορές η μάνα έστελνε το Νικολή στη Δασκαλόπετρα. Εκεί οι ψαράδες του έδιναν ό,τι είχε απομείνει. Τα ψάρια τα ψήναμε στα ξύλα, γιατί κάρβουνα δεν είχαμε, μαζί με αγκιναρόφυλλα, τα οποία τα τηγανίζαμε. Όταν δε βρίσκαμε αγκινάρες, μαζεύαμε κάτι άλλα χόρτα: του «λαγού τα αυτιά», έτσι τα λέγαμε. Αυτά τα βράζαμε πολλές φορές, για να φύγει η πικρή γεύση, και τα τρώγαμε. Του Νικολή δεν του άρεσαν, και με το δίκιο του δηλαδή. Προτιμούσε να μείνει μέρες νηστικός, παρά να φάει. «Βρε, φάε λίγο», του λέγαμε, αλλά εκείνος δεν μπορούσε, γιατί έκανε αμέσως εμετό. Άρχισε, λοιπόν, να γυρίζει στους δρόμους και να μαζεύει τις φλούδες από τα πορτοκάλια και τα μανταρίνια και να τα τρώει. Έφερνε και σ' εμάς, ο καλός μου. Εμένα, θυμάμαι, μου άρεσαν πολύ οι φλούδες πορτοκαλιού και ειδικά τα κουντουρούδια. Αυτά ήταν η λεγόμενη «σοκολάτα της κατοχής».

Έτσι πέραγε ο καιρός, ψάχνοντας για παλιοπάπουτσα, χόρτα και φλούδες φρούτων. Θυμάμαι, μια από τις φορές που φοβήθηκα ήταν όταν γυρνάγαμε με τη μάνα από τη δουλειά αργά το απόγευμα και είχε σκοτεινιάσει. Πρέπει να είχε σταματήσει η κυκλοφορία, σύμφωνα με το πρόγραμμα που είχαν ορίσει οι Γερμανοί. Ξαφνικά κάποιος μας φώναξε: «Ψιτ!». Εγώ εκείνη τη στιγμή κοκάλωσα κι η μάνα μου το ίδιο. Δύο άντρες μας πλησίασαν. Ένας γερμανός αξιωματικός και ένας διερμηνέας Έλληνας. «Γιατί είστε τέτοια ώρα έξω, δεν ξέρετε ότι απαγορεύεται;» είπε ο διερμηνέας. «Χριστιανέ μου, δεν έχει ποδαράκια να περπατήσει το κοριτσάκι, είναι μικρό», είπε η μάνα. «Σιγά-σιγά ερχόμαστε από τον Βελονά*, ορίστε, άνοιξε να δεις τα πράγματά μας». Δυο γίγαντες, βασικά δυο Γερμανοί, μας άρπαξαν τα πράγματα. Μετά ο διερμηνέας είπε πως, αν μας ξαναδεί βράδυ να τριγυρνάμε, θα μας πάει στο αυτόφωρο, γιατί δεν υπάρχει λόγος να είμαστε έξω τόσο αργά. Όταν γύρισε την πλάτη του για να φύγει, του φώναξα: «Εσείς πεινάτε;». Απάντησε: «Όχι». Έτσι ψυχρά και ξερά. Μάλλον δεν τρώει ψώρες και άλλα χόρτα – σκέφτηκα. «Εμείς πεινάμε!» του απάντησα. Τότε το βλέμμα του σκοτείνιασε, εγώ νομίζω ντράπηκε και καλά έκανε, εδώ που τα λέμε. Εν τω μεταξύ, όλη την ώρα η μάνα μου παρίστανε την κουφή. Θαρρείς είχε πάρει του κουφού τη μορφή. Είχε ρουφήξει μέσα τα χείλη της και είχε σχεδόν κλειστά τα μάτια της. Έλεγε στον διερμηνέα: «Από όταν έχασα τον άντρα μου, κουφάθηκαν τα αυτιά μου, πείτε ό,τι θέλετε στο κοριτσάκι κι εκείνο ξέρει

* Ο Βελονάς είναι η παραλιακή περιοχή που βρίσκεται πριν από τον γνωστό «Όρμο του Λω» και ανήκει στον δήμο Ομηρούπολης της Χίου.

να μου τα εξηγήσει». Με τα πολλά-πολλά μας λυπήθηκαν και μας άφησαν να φύγουμε.

Μετά από μέρες πήγαμε πάλι στην αγορά. Εκεί πουλούσαμε φρούτα, τα οποία μαζεύαμε από τα ευωδιαστά περιβόλια του Κάμπου. Τους μανάβηδες κάναμε, κι εγώ και τα αδέρφια μου. Ο Νικολής, εννέα χρονών, και ο Μάρκος, πέντε, κουβαλούσαν τη ζυγαριά. Στον δρόμο που περπατούσαν, δεν τα έβλεπες. Έλεγεζ ζυγαριά είναι τούτο, άνθρωπος, τι είναι; Στο παζάρι παραμόνευε σαν τον κακό λύκο ο Γερμανός. «Καλώς τον σκύλο τον αβάφτιστο», έλεγε ειρωνικά ο Μάρκος και ο Νικολής του έκλεινε το στόμα πριν τελειώσει τη φράση. Όπως έκανε και με τα ψάρια, έτσι κι εδώ επέτρεπε στον κόσμο να πάρει συγκεκριμένο αριθμό φρούτων και λαχανικών, αφού πρώτα έβαζε την υπογραφή του. Για σκέψου, κόρη μου, να πρέπει να βάλεις την υπογραφή σου για να πάρεις δυο αγγούρια. Αχ! Πού φτάσαμε! Στα δικά μας πράγματα να κάνουν κουμάντο οι ξένοι. Ό,τι δεν πουλούσαμε, που λες, το παίρναμε στο σπίτι. Τρώγαμε και κάτι, μα έπειτα το απαγόρευαν και το παζάρι. Τι να κάνουμε κι εμείς, πιάσαμε να πηγαίνουμε στα περιβόλια. Μαζεύαμε πορτοκάλια, μανταρίνια, νεράμπουλες, αλλά όχι πάνω από τα δέντρα, είπαμε! Μόνο όσα είχαν πέσει κατά γης. Τα κτήματα αυτά τα είχαν Έλληνες, μα αυτοί ήταν χειρότεροι από τους Γερμανούς. Μας άφηναν να μαζεύουμε τα πεσμένα, μισοσαπισμένα φρούτα. Τους λέγαμε ότι αυτά δεν είναι δυνατόν να τα αγοράσει ο κόσμος. Τους παρακαλούσαμε να μας αφήσουν να μαζέψουμε λιγότερα φρούτα πάνω από το δέντρο, όμως αυτοί δεν άλλαζαν γνώμη, κόρη μου! Εκείνες τις μέρες η μάνα μου έμεινε στο σπίτι με τον Λευτέρη, που ήταν άρρωστος. Στη θέση της ήρθε η γιαγιά μου. Εκείνη, με τον γοητευτικό, μικρασιάτικο αέρα της καταγωγής της και με τον λόγο και τα κομπλιμέντα της, ήξερε να χειρίζεται τους ανθρώπους. Έτσι έπιασε φιλίες και με την κυρά του περιβολιού, τη Σεβαστή. Εκείνη είχε πολύ καλή ψυχή, μας λυπήθηκε και μας άφησε να μαζεύουμε και λίγα φρέσκα, μυρωδάτα φρούτα από τα δέντρα. Όμως, τόνισε να τα βάζουμε στον πάτο του καλάθιού και από πάνω τους να τοποθετούμε τα σάπια, ώστε να ξεγελάσουμε τον άντρα της, που ήταν αυστηρός και δεν έπρεπε να το καταλάβει.

Η γιαγιά για μια μέρα από την πείνα της έφαγε τουλάχιστον επτά νεράμπουλες. Η κυρα-Σεβαστή της έκανε παρατήρηση, της έφερε τα κουκούτσια που βρήκε πεταμένα δίπλα στο πηγάδι και της είπε να τρώει λιγότερα φρούτα. Η καημένη η γιαγιά από τότε κατάπινε και

τα κουκούτσια, ώστε να μην τα βρίσκουν. Ζαφνικά, μια μέρα άρχισε να αιμορραγεί. Γαστρορραγία έπαθε εξαιτίας των κουκουτσιών. Το αίμα έτρεχε ποτάμι. Η κυρα-Σεβαστή έφερε τον γιατρό σπίτι μας και υποσχέθηκε στη γιαγιά ότι θα την κάνει καλά. Το αίμα έτρεχε βρύση, η μάνα έκοβε τα σεντόνια, τα κουρελόπανα και ό,τι άλλο ύφασμα έβρισκε και την έφραζε. Εκείνες τις μέρες, οι σκάφες με τα ματωμένα σεντόνια πήγαιναν και έρχονταν. Μια μέρα, πήγα στο ποτάμι λίγο πιο έξω από το χωριό, για να τα πλύνω. Συνάντησα τυχαία εκείνον τον διερμητιά, που μας έκανε παρατήρηση εκείνη τη νύχτα, που αργήσαμε να επιστρέψουμε σπίτι. Αυτός χλόμιασε στη θέα των αιματοβαμμένων σεντονιών και με ρώτησε τι συνέβη. Του είπα ότι η γιαγιά έπαθε γαστρορραγία και με ρώτησε από τι. Εγώ του είπα: «Η πείνα φταίει!» για άλλη μια φορά. Δε θα το άντεχα να την έχανα. Μετά τον θάνατο του πατέρα, εκείνη ήταν το στήριγμά μας, χωρίς τη γιαγιά δε θα τα καταφέρναμε. Η κυρα-Σεβαστή έφερε τον καλύτερο γιατρό από τη Χώρα. Αυτός ήταν πρώτα καλός χριστιανός και μετά καλός άνθρωπος. Αγόρασε στη γιαγιά όλα τα φάρμακα, φράγκο δεν πήρε. Δεν έφτανε μόνο αυτό, αλλά καμιά φορά μας έφερνε λίγο ρύζι, λίγο λάδι κι άλλα διάφορα καλούδια. Η μάνα έκανε μια απόπειρα να τον πληρώσει, αλλά εκείνος αρνήθηκε, της είπε: «Εσείς είστε σε απελπιστική κατάσταση, Κλεανθάκι μου, μακάρι να μπορούσα να σας προσφέρω περισσότερα». Εγώ νομίζω την αγαπούσε ο γιατρός τη μάνα, αλλά ποτέ δεν της το είπε, τη σεβόταν, εγώ πάντως θα τον ήθελα για πατριό, αλλά τι να σου λέω τώρα παιδάκι μου. Τη γιαγιά μέσα σε τρεις μήνες την έκανε καλά. Πέρασε κι αυτό.

Με τη μάνα αρχίσαμε πάλι να γυρνάμε, κάναμε ό,τι δουλειά βρίσκαμε, αρκεί να είχαμε να φάμε. Δε με θυμάμαι ούτε μια φορά χορτασμένη. Το στομάχι μου έκανε κάτι περίεργους ήχους μερικές φορές, σαν να ακούς νιαουρίσματα. Ο Μάρκος με κορόιδευε και έλεγε ότι τρώω κρυφά τις γάτες κι εγώ έκλαιγα, αλλά στο τέλος καταλήγαμε μονιασμένοι. Ήταν μεγάλο πειραχτήρι, ο άτιμος. Που λες, κόρη μου, εγώ αυτό που ήθελα, μα δεν τολμούσα να το πω, ήταν να μάθω γράμματα. Περνούσα έξω από το σχολείο, φορτωμένη με τα καλάθια με τα φρούτα, και έκανα μυτάκια τα πόδια μου, για να δω μέσα από το παράθυρο. Τα παιδιά κάθονταν σε κάτι ξύλινα, πράσινα θρανία και έγραφαν. Αχ! Τι όμορφα που ήταν τα τετράδια που έγραφαν. Είχαν το χρώμα της θάλασσας, που αγαπούσα. Ίσως γι' αυτό λαχταρούσα τόσο πολύ ένα τέτοιο τετράδιο. Αχ! Πόσο το ήθελα, να το κρατήσω ευλαβικά στα χέρια μου, να αισθανθώ τη μυρωδιά του

καινούργιου χαρτιού. Τότε με έπιανε το παράπονο, αλλά συγκρατούσα τα δάκρυά μου, για να μη στεναχωρήσω τη μάνα. Εκείνη, όμως, με καταλάβαινε. Μέχρι που, μια μέρα, μου ανακοίνωσε ότι θα με στείλει στο σχολείο. Δεν μπορώ, παιδάκι μου, να σου περιγράψω την αγαλλίαση που ένιωσα εκείνη τη στιγμή.

Κατάφερα να φοιτήσω όλο το δημοτικό, μέχρι και την πρώτη γυμνασίου. Μετά η μάνα μ' έβγαλε από το σχολείο, ώστε να πάει ο αδερφός μου, ο Νικολής, γιατί αυτός ήταν άντρας κι έπρεπε να μάθει γράμματα, για να μπορέσει να φύγει στα καράβια. Ξέχασα να σου πω πως εγώ δεν είχα ούτε παπούτσια να φορέσω. Η μάνα, φαντάσου, μου έφτιαχνε αυτοσχέδια, έντυνε τους πάτους πρώτα με παλιά κουρέλια και μετά έραβε υφάσματα παλιά και έτσι τα έκανε παπούτσια. Άμα ο καιρός ήταν καλός, μια χαρά. Όταν όμως έβρεχε, μούσκεμα γινόμουν. Τα κρατούσα στο χέρι και γύριζα στο σπίτι ξυπόλυτη, γιατί φοβόμουν μη χαλάσουν. Άλλα κουρέλια δεν είχαμε, οπότε τα παπούτσια τα πρόσεχα σαν τα μάτια μου. Όταν γύρναγα σπίτι και η μάνα με έβλεπε σ' αυτήν την άθλια κατάσταση, έκλαιγε και έλεγε: «Αχ! Το παιδί μου θα πουντιιάσει!». «Σταμάτα το σχολείο Βαγγελιώ!» φώναζε, αλλά εγώ το ήθελα το σχολείο, κόρη μου. Η δασκάλα έλεγε στη μάνα: «Άσε το κοριτσάκι στο σχολείο, Κλεάνθη, είναι καλή μαθήτρια και το αγαπάει. Στις εκθέσεις της γράφει ότι θέλει να γίνει δασκάλα. Αμαρτία είναι, μην του το στερήσεις, άλλη χαρά δεν έχει». Όμως στην οικογένειά μου, τα αγόρια είχαν ανώτερη θέση από τα κορίτσια. Άφησα, λοιπόν, το αγαπημένο μου σχολείο, με βαριά καρδιά, και άρχισα πάλι να δουλεύω με τη μάνα, σαν καθαρίστρια, ράφτρα και γενικά κάναμε ό,τι δουλειά βρίσκαμε, για ένα κομμάτι ξερό ψωμί, στην καλύτερη περίπτωση.

Όλο κακουχίες αντιμετώπιζαμε. Θαρρείς μας είχαν ρίξει κατάρρα. Η γιαγιά ήθελε να φέρει τον παπά, να κάνει αγιασμό, μήπως και διώξει το κακό από το σπιτικό μας. Η καρδιά μου σκιζόταν, όταν έβλεπα τον αδερφό μου τον Λευτέρη, μωρό τότε, να κλαίει, το σπαρταράκι μου. Όταν η μάνα έλειπε, τον πήγαινα στη νονά του για να τον ταΐσει. Εκείνη σε μια μεγάλη πήλινη γαβάθα έριχνε νερό και αλεύρι και έφτιαχνε κουρκούτι για το μωρό. Με το που έβλεπε το κουτάλι ο Λευτέρης φώναζε: «Μαμ! Μαμ!». Και άνοιγε τόσο πολύ το στόμα του, που νόμιζες θα το σκίσει. Όταν χόρταινε το παιδί, το πήγαινα σπίτι και το έβαζα στην κούνια που του είχα φτιάξει με κάτι σπασμένα ξύλα και κουρελόπανα. Έπειτα τον σκέπαζα και του ψιθύριζα στο αυτί: «Λευτεράκη, μη φοβάσαι, θα σε προστατέψω κι από

την πείνα κι από την μπότα του Γερμανού!». Αχ! Τι θα κάνουμε μωρέ, οι μεγαλύτεροι ζητιάνοι του κόσμου γινήκαμε! Τι θα κάνουμε, έλεγα στη μάνα μου, τόσο μεγάλη φαμέλια με ένα μωρό και μια άρρωστη γιαγιά.

Θυμάμαι, μια μέρα ήρθε στο σπίτι μου ένας γείτονας και μας είπε ότι γλυτώσαμε από τον δαίμονα της πείνας. Είπε πως ο Ερυθρός Σταυρός, χρησιμοποιώντας ένα ελβετικό καράβι, στέλνει νόμιμα τρόφιμα στη Χίο. Το νέο μεταδόθηκε πολύ γρήγορα σε όλο το νησί. Ο κόσμος πήρε ανάσα με αυτήν την είδηση και ξεσηκώθηκε. Πολλοί πήγαν στη Χώρα και περίμεναν το πλοίο. Εμείς δεν πήγαμε, η μάνα έλεγε πως είναι επικίνδυνα. «Ό,τι μας δώσουν θα πάρουμε!» επαναλάμβανε συνέχεια. Και η τελευταία σταγόνα τύχης είχε στερέψει από το νησί μας. Το βαπόρι έφτασε στο λιμάνι, αλλά ξέχασε να αλλάξει την ελβετική σημαία με την ελληνική. Αυτό ήταν, τα ελληνικά αεροπλάνα το αντίκρισαν από μακριά και άρχισε ένας πόλεμος μεταξύ του ουρανού και της θάλασσας. Αυτά άρχισαν να βομβαρδίζουν το βαπόρι. Ελληνικά αεροπλάνα άρχισαν να εκτοξεύουν εναντίον των ελληνικών πλοίων. Για φαντάσου, αδέρφια να σκοτώνουν αδέρφια! Μετά απ' αυτό, ο κόσμος προσπαθούσε να μαζέψει ό,τι ξέβρασε η θάλασσα στην ακτή. Θυμάμαι, ένας συμμαθητής μου, τότε, μην αντέχοντας να βλέπει την απελπιστική κατάσταση της οικογένειάς του, πήγε κρυφά στη Χώρα. Εκεί, μετά την έκρηξη, είπαν ότι μάζεψε σιτάρι και ρύζι από την άμμο και το έβαζε ακόμα και στις τσέπες του. Αχ! Το κακορίζικο! Ένα καλό πήγε να κάνει, πού να 'ξερε. Καθώς έφυγε κρατώντας τα καλούδια, μας είπε η θεία μου που ήταν παρούσα, είχε ένα πλατύ χαμόγελο, πρώτη φορά έβλεπε το παιδί έτσι, έλαμπε! «Μπαμ! Μπαμ! Μπαμ!» και το χαμόγελό του έσβησε για πάντα. Πώς μπορεί να λέγεται άνθρωπος αυτός που σκοτώνει ένα παιδί, επειδή πήρε λίγο σιτάρι; Ήταν ένα τραγικό συμβάν, που αναστάτωσε όλο το νησί. Γέμιζε τα πρωτοσέλιδα όλων των εφημερίδων για αρκετό καιρό. Ο στρατηγός που σκότωσε το παιδί έφυγε τότε με απόσπαση από το νησί, λένε. Εγώ λέω, μπούρδες! Έφυγε για να γλυτώσει τη ζωή του, γιατί οι δικοί μας εδώ θα τον έστελναν στην κόλαση! Τότε δημιουργήθηκε και διχασμός με τους Ελβετούς, επειδή από λάθος των Ελλήνων έγινε το τραγικό συμβάν και μας έριξαν τον λίθο του αναθέματος από τότε. Όλοι οι δρόμοι είχαν κλείσει. Κανείς δε μας βοηθούσε. Μείναμε για άλλη μια φορά στο νησί μας, μόνοι και πεινασμένοι, στα χέρια των Γερμαναράδων.

Όμως πέρασε κι αυτό. Το υπομείναμε. Τα αδέρφια μου είχαν πια μεγαλώσει. Τον Νικολή, που λες, ο ξάδερφος του συγχωρεμένου του

πατέρα μου, ο Σαλιάρης, είπε ότι θα τον πάρει στα καράβια και θα τον κάνει σωστό κύριο! Έτσι κι έγινε, εκεί όλοι τον αγάπησαν για τον ωραίο τρόπο και την ευγένεια της ψυχής του. Πολύ γρήγορα πήρε το δίπλωμα του καμαρώτου, τα λεφτά που έβγαζε ήταν αρκετά. Έστειλε και σ' εμάς και πήραμε λιγάκι τα πάνω μας. Το σπίτι, όμως, κόρη μου, ήταν σε άθλια κατάσταση, ένα ερείπιο. Δεν είχαμε κουζίνα να μαγειρέψουμε, ξέρεις τι κάναμε; Χαλάγαμε το ίδιο μας το σπίτι! Οι μεσοτοιχίες είχαν ρίγλες, τις σπάγαμε, λοιπόν, και βάζαμε φωτιά στη μέση για να ψήσουμε. Το σπίτι είχε μαυρίσει, πίσσα ήταν. Με τη βοήθεια του Νικολή, κάπως το φτιάξαμε. Εν τω μεταξύ, ο αδερφός της μάνας μου, ο Τηλέμαχος, ζούσε στην Αμερική. Όταν έμαθε ότι ελευθερώθηκε η Χίος, πήρε τα προξενείο τηλέφωνο για να μάθει τη διεύθυνση, να μάθει το όνομα, να μάθει πού είμαστε. Το πρώτο δέμα που έφτασε στη Χίο ήταν αυτό που μας έστειλε. Και τι δεν είχε μέσα! Λιχουδιές, ρούχα, παπούτσια. Στο γράμμα έλεγε: «Αγαπημένη μου αδερφή, μη φοβάσαι πια. Τώρα σε βρήκα, δε θα ξαναπεινάσεις, ούτε θα ανησυχήσεις. Έχεις εμένα, τον αδερφό σου!». Από τότε άρχισαν τα «τσέκια». Χάρis στον Τηλέμαχο επισκευάσαμε το σπίτι.

Τα χρόνια που ακολούθησαν είχαν πιο γλυκιά γεύση. Πριν με ρωτήσεις, ναι, τότε γνώρισα τον Ματθαίο μου. Εγώ είκοσι κι αυτός είκοσι έξι. Τότε δούλευα στο ραφτάδικο της αδερφής του. Εκείνος μόλις είχε απολυθεί από φαντάρος. Όταν επέστρεψε στο ραφτάδικο, η μάνα μου με ανάγκασε να φύγω, γιατί έλεγε πως εκεί τώρα θα συχνάζουν άντρες κι εγώ, κορίτσι της παντρειάς, δεν είχα καμία θέση εκεί. Το δέχτηκα, τι να της έλεγα; Πώς δεν μπορούσα χωρίς να βλέπω τα μάτια του; Αχ! κόρη μου, γι' αυτό σ' αγαπάω τόσο. Έχεις το βλέμμα του. Όταν είσαι δίπλα μου, νιώθω ότι κι εκείνος είναι εδώ ακόμη. Στο άκουσμα της φωνής του, τότε, έτρεμα και κρύος ιδρώτας με περιέλουζε. «Αυτό είναι έρωτας ή αμαρτία;» σκεφτόμουν. Όσο και αν προσπαθούσα να μην τον σκέφτομαι, έβρισκε τρόπους να τρυπώνει στο μυαλό μου. Η αδερφή του το είχε καταλάβει και, επειδή με είχε σε εκτίμηση, με κάλεσε μια μέρα στο ραφτάδικο. Μου έβαλε να πιω μαντζουράνα, τσάι του βουνού, σε ένα εξαιρετικό πορσελάνινο σερβίτσιο με χαραγμένους δράκους, πελώριες φωτιές να ξεχύνονται από το στόμα τους και μαζί τους μια πανδαισία χρωμάτων. Αυτό το είχε φέρει ο παππούς της από την Κίνα. Ήταν ανεκτίμητης αξίας και δεν την είχα δει να το χρησιμοποιεί. Οπότε σκέφτηκα ότι θα μου ανακοίνωνε κάτι σημαντικό. «Βαγγελιώ, θέλω να σου δώσω το αδερφάκι μου, θέλεις;» είπε. Αν ήθελα, λέει! Όμως έπρεπε να παρα-

μείνω σοβαρή, παρά τη χαρά μου. «Δήμητρα, είμαι μικρή και άπειρη. Ο αδερφός σου τώρα απολύθηκε, τον φούρνο τώρα θέλει να τον φτιάξει και πρέπει να σε παντρέψει κιόλας», της είπα. Τότε με ήθελε και ο Σκανδάλης, ο δάσκαλος, καλός και προκομμένος, αλλά εγώ δεν τον ήθελα. Πάλι καλά να λες, γιατί αυτός αποδείχτηκε τρελός και νοσηλεύτηκε σε ψυχιατρική κλινική. Για φαντάσου, κόρη μου, δε μου έφτανε το χάλι μου, θα με πάντρευαν και με τρελό, άμα τους άφηνα! Εγώ, όμως, τον Ματθαίο τον αγάπησα από την πρώτη στιγμή που σμίξανε τα μάτια μας. Αυτός ο άνθρωπος είχε ανάστημα, κόρη μου! Η μάνα μου δεν τον ήθελε στην αρχή. Έλεγε πως δε μου ταιριάζει, γιατί ήταν φτωχός. Εγώ, όμως, την αγάπη του λογάριαζα, όχι τα λεφτά του. Έτσι δεν αργήσαμε να αρραβωνιαστούμε. Ο Ματθαίος αποφάσισε να πάει στα καράβια, για να μαζέψει χρήματα για τον γάμο μας. Τη μέρα του αρραβώνα ήταν ντυμένος στα άσπρα, σαν άγγελος ήταν, ο δικός μου φύλακας άγγελος. Κάτσαμε στον κήπο δίπλα στην τριανταφυλλιά. Εγώ φορούσα ένα κόκκινο φόρεμα. Το αγαπούσα το κόκκινο. Εκείνος μου έπιασε τρυφερά το χέρι. «Βαγγελιώ μου, εγώ σε θέλω για γυναίκα μου, αλλά θέλω κι εσύ να με θέλεις». «Πόσα “θέλω” σε μια πρόταση», σκέφτηκα. Πολλά θέλαμε, το θέμα ήταν τι θα καταφέραμε να κάνουμε. «Κι εγώ σε θέλω», είπα τόσο αυθόρμητα, που από την ντροπή μου κοκκίνισα. Τότε με φίλησε στο κούτελο. Ήταν ωραίο φιλί, ζεστό.

Εν τω μεταξύ, ο Νικολής δούλευε στη βίλα του εφοπλιστή Μαργαρώνη. Είχε αναλάβει να διδάξει στα παιδιά του ελληνικά. Τον αγαπούσε πολύ ο Μαργαρώνης και του είχε ζητήσει να μείνει μόνιμα στην Αμερική, για να αναλάβει την ανατροφή των παιδιών του. Ο Νικολής δέχτηκε, υπό έναν όρο. Να πάρει ο εφοπλιστής τον Ματθαίο στα καράβια. Μ' αγαπούσε ο αδερφός μου. Τότε για να μπαρκάρει κάποιος έπρεπε να έχει λύρες να πληρώσει, αλλά ο Ματθαίος ψωριασμένος ήταν κι αυτός όπως όλοι, δεν είχε φράγκα. Τελικά τον πήρε ο Μαργαρώνης στο πλοίο. Εκεί όλοι τον αγάπησαν για το χιούμορ του και τις λιχουδιές που τους έφτιαχνε. Χίλια πράγματα τους μαγείρευε. Μέχρι και τις οικογένειές τους έβαζαν στο πλοίο για να φάνε από τα χέρια του Ματθαίου μου.

Έναν χρόνο έκατσε περίπου στα καράβια. Μετά, όταν επέστρεψε, παντρευτήκαμε. Ο Νικολής έδωσε προίκα εκατό λύρες στον Ματθαίο. Και πού να έβλεπες τον γάμο! Το γλέντι, τα όργανα, το φαγητό, όλα! Η μάνα μου, τότε, μου έραψε στη Χώρα πολλά φορέματα, γούνες, παλτά, βαμβακερά, μεταξωτά, με στολίδια και πολύχρωμα

κουμπιά. Στου Παλαιού την αίθουσα έγινε ο γάμος. Κάναμε μεγάλες ετοιμασίες με τη μάνα μου. Τέσσερα ολόκληρα χρόνια τον περιμένα αυτόν τον γάμο. Φοβόμουν ότι εκεί στα ξένα θα με ξεχάσει ο Ματθαίος, αλλά δεν το έκανε. Η αγάπη, παιδί μου, δεν έχει σύνορα, αλλά για να αντέξει κανείς πρέπει να έχει υπομονή!

Μετά τον γάμο αρρώστησα ξαφνικά, δεν μπορούσα ούτε να φάω ούτε να κοιμηθώ. Ο γιατρός είπε ότι είχα πάθει νευρικό κλονισμό. Με την κατάλληλη αγωγή, όμως, θα γινόμουν καλά. «Πότε; Πότε;» ρώταγε ο Ματθαίος τον γιατρό. «Στο χέρι σου είναι, την αγαπάς, βρε;» και εκείνος απάνταγε: «Γιατρέ πεθαίνω!». Μετά από έναν μήνα πήγαμε στην Αθήνα σε έναν άλλο γιατρό, συμμαθητή του ανδρός μου· αχ! πώς μ' άρεσε να τον αποκαλώ έτσι. Εκείνος, όταν μας είδε, έμεινε έκπληκτος. Του είπε: «Εε! Μαθιέ, εσύ κάθε φορά που έρχεσαι να με δεις μου φέρνεις ψωμί, τώρα μου έφερεις γυναίκα;». Του εξηγήσαμε στη συνέχεια την κατάσταση, με εξέτασε και είπε στον Ματθαίο: «Τυχερέ, μ' αυτήν τη γυναίκα δίπλα σου θα πεθάνεις, σου δίνω τον λόγο μου!» κι ο Μαθιός είπε: «Αμήν!».

Τα χρόνια που ακολούθησαν ήταν τα καλύτερα. Έφερα δυο παιδιά στον κόσμο, τον Γιάννη και τη Δέσποινα. Τα μεγάλωσα μαζί με τον Ματθαίο, όχι πλουσιοπάροχα, αλλά με πολλή αγάπη, κόρη μου! Θυμάμαι εκείνες τις κυριακάτικες βόλτες που κάναμε στη Δασκαλόπετρα. Ξέρεις γιατί ονομάζεται έτσι; Εκεί, πάνω στον λόφο, βρίσκεται ο βράχος όπου καθόταν ο Όμηρος και δίδασκε τους μαθητές του. Σε εκείνον τον βράχο καθόταν και ο Ματθαίος, με τη Δέσποινα στο ένα πόδι και τον Γιάννη στο άλλο. Από κει φαινόταν όλος ο Βροντάδος και τα παιδιά μετρούσαν τις βάρκες στη θάλασσα, οι οποίες, έλεγε ο γιος μου, έμοιαζαν με κουκίδες στο απέραντο γαλάζιο. Μα τι όμορφα που ήταν τότε! Όσα κι αν είχα περάσει στο παρελθόν, όσες κακουχίες και πείνα κι αν είχα αντιμετωπίσει, η εικόνα του ανδρός μου και των παιδιών μου με χόρταινε. Μπορεί ο Ματθαίος μου να έφυγε λίγα χρόνια αργότερα και μαζί του ένα κομμάτι της ψυχής μου, όμως το υπόλοιπο κομμάτι, κόρη μου, ακόμα βρίσκεται ξεχασμένο και ανέμελο σε εκείνες τις βόλτες. Όσο το μυαλό μου δε με προδίδει και θυμάμαι εκείνα τα χρόνια, θα είμαι ζωντανή!

Μνήμες Κατοχής

της Γωγώς Μαγεράκη

20 Μαΐου 2019.

ΑΝΕΚΑΘΕΝ το ανοιξιάτικο πρωινό ξύπνημα ήταν το αγαπημένο μου. Ήταν η δροσιά που ένιωθα να αγκαλιάζει το κορμί μου, όταν άνοιγα το παντζούρι του δωματίου μου; Ήταν το άρωμα των λουλουδιών που έφτανε ως τη μύτη μου μετά από λίγο; Ήταν εκείνα τα αηδόνια που χόρευαν τρελούς σκοπούς στον ουρανό και τα άλλα πιο εκεί που κελαηδούσαν τον ίδιο απαράμιλλο σκοπό τόσα χρόνια; Δεν ξέρω... Μπορεί να ήταν όλα μαζί και τίποτα από όλα αυτά συνάμα.

Εκείνη την ημέρα ξύπνησα από ένα παράξενο όνειρο, που μου άφησε ένα απροσδιόριστο συναίσθημα. Μια γλυκόπικρη γεύση. Το συναίσθημα που νιώθουμε όταν πετυχαίνουμε κάτι που θέλαμε πολύ, μα έπρεπε να θυσιάσουμε κάτι άλλο... κάτι πολύ αγαπημένο, κάτι πολύ δικό μας. Σηκώθηκα από το κρεβάτι και άνοιξα το παντζούρι, για να μπει λίγο φως στο δωμάτιο. Το φως πάντα βοηθάει, άλλωστε. Έγειρα το κεφάλι μου στο δοκάρι της πέργκολας και έκλεισα τα μάτια, ελπίζοντας το απαλό αεράκι να πάρει από πάνω μου την ανούσια αυτή μελαγχολία. Όταν άνοιξα ξανά τα μάτια, χαμογέλασα.

Ήταν εκεί... όπως και κάθε όμορφη μέρα, τη βρήκα εκεί... στη βεράντα. Καθόταν στην αναπαυτική καρέκλα της και απολάμβανε τον ελληνικό της, με δύο κουταλιές ζάχαρη και μπόλικο γάλα, τον λεγόμενο «γαλοκαφέ». Βγήκα έξω και διέσχισα γρήγορα την απόσταση που μας χώριζε. «Καλημέρα, γιαγιάκα μου!» της είπα και τη φίλησα παρατεταμένα στο μάγουλο. Εκείνη μου χαμογέλασε πλατιά και το χαμόγελό της έφτασε μέχρι τα μικρά καστανά της μάτια. «Καλώς το το μικίό μου!» μου είπε και μου έγνεψε να πάω λίγο πιο κοντά της – εγώ ήξερα τι ήθελε να κάνει, αλλά προσποιήθηκα ότι δεν ήξερα – και πήγα. Έβγαλε το λαστιχάκι από το χέρι μου και αφαίρεσε τις

τούφες μπροστά από το πρόσωπό μου. Έσκυφα το κεφάλι μου για να μπορέσει να μου πιάσει τα μαλλιά σε έναν κότσο και, όταν σήκωσα το βλέμμα μου, είπε: «Έτσα σε ρέγομαι* καλύτερα. Να φαίνεται το μουτραλάκι** σου!». Γέλασα, όπως συνήθως, και της έδωσα μια αγκαλιά. Μετά απλώθηκα στην καρέκλα μου. «Να σου ψήσω έναν “γαλοκαφέ”»; Να σου φτιάξω και κάτι να φας;» είπε και στα μάτια της ήταν φανερό πως ήθελε οπωσδήποτε η απάντηση να είναι «ναι». Ναι, της είπα λοιπόν, εξάλλου ήξερα ότι θα έχει φρέσκο άρτο και θα είχε φτιάξει σίγουρα το αγαπημένο μου τυρί. «Στην κούπα μου τον θέλω τον καφέ, Φωφώκα!» της είπα καθώς έφευγε.

Όταν έφερε τον καφέ με το πρωινό μου, στο δισκάκι κρατούσε μαζί και ένα μικρό ορθογώνιο χαρτάκι που ήξερα πως προοριζόταν για μένα. Ήταν το απόκομμα από το ημερολόγιο με τις μαντινάδες. «Να μου διαβάσεις τη μαντινάδα για δε βαστώ τα γυαλιά μου;» είπε.

Στέκει η δόξ' από τη μια και από την άλλη η νίκη.

Ο Γερμανός ενίκησε μα δόξα δεν τ' ανήκει.

Μόλις τελείωσα την ανάγνωση της μαντινάδας, παρατήρησα τη γιαγιά μου λίγο μελαγχολική. Είχε το δεξί της χέρι ακουμπισμένο στο χερούλι της καρέκλας και είχε γείρει πάνω του απαλά το πρόσωπό της. «Τι είναι, γιαγιάκα μου;» της είπα και έγειαρα μπροστά από την καρέκλα μου. Εκείνη με κοίταξε με τα υγρά της μάτια και μου είπε: «Παιδάκι μου...».

Οι Γερμανοί, παιδί μου, ήρθανε το θέρος

20 Μαΐου 1941

«Σαν σήμερα ήτανε... η μάνα είχε σηκωθεί από το χάραμα, να στέσει το τσικάλι με το φαί και να ετοιμάσει τον βουργιά με τα περιβολικά*** μας, για να τα πάρουμε μαζί μας στο χωράφι. Βλέπεις, παιδί μου, οι δουλειές στο χωράφι κρατούσαν ολημερίς και πού να γυρίσεις σπίτι με τον γάιδαρο αν κάτι σου λείβετο. Όταν έδειξε ο ήλιος, πήραμε τη στράτα για το μέρος. Το σπίτι της Νισώταινας το 'χαμε σημείο συνάντησης με τους θείους και τα ξαδέρφια μου, μιας και η σπορά των χωραφιών ήταν οικογενειακή υπόθεση. Για μας, δε, τα παιδιά, ήταν κάτι παραπάνω, ήτανε ημέρα ξεγνοιασιάς και παιχνι-

* (Σε) ρέγομαι: (μου) αρέσεις.

** Προσωπάκι.

*** Τα προϊόντα από τα περιβόλια.

διού. Η μάνα βοηθούσε τον πατέρα να μαζώξουνε τα βερίκοκα, όταν ο Νίκος, ο ξάδερφός μου, μου ζήτησε να παίξουμε κυνηγητό. Δε μ' άρεσε τούτο το παιχνίδι, ήταν πολύ βίαιο για τα γούστα μου – άσε που αν έκανα να σκίσω το καινούργιο μου κόκκινο ζακετάκι, η μάνα θα με μάλωνε. Έτσι, αποφάσισα να κάτσω σε μια πέτρα και να παίξω με την κούκλα μου. Αχ, ήταν μια όμορφη κούκλα... πάνινη με μακριές κιτρινωπές κοτσίδες και καρό φορεματάκι. Χαρές που είχα κάνει, όταν μου την κρατούσε η θεία Ενοσία από την Αθήνα!

«Σε έπιασα! Ναι, σε έπιασα! Μη φεύγεις έτσι, απατεώνα!» άκουσα τον Νίκο να φωνάζει στον Αντώνη. Μα, ο Αντώνης καπνός είχε γίνει και γελοχαχάριζε με τον Γιώργο, το άλλο μου ξαδελφάκι, όπως έτρεχαν μακριά του. Η αλήθεια είναι ότι ο Αντώνης ήταν λίγο ζαβολιάρης και τ' άρεσε να πειράζει τον Νίκο και να τον κάνει χάζι. Έβλεπα τα ξαδελφάκια μου να τρέχουν, να πέφτουν και να ξανασηκώνονται με γέλια και σπρωξίματα ο ένας στον άλλον – όλα τους αγόρια ήταν, να ζήσουνε... Τότε με έπιασε πάλι μελαγχολία.

Ξέρεις, δεν ήμουν πάντα το μόνο θηλυκό στην οικογένεια. Είχα και μία αδελφούλα, τη Νικολέτα μας. Ήταν ένα γλυκό κοριτσάκι, δυο-τρία χρόνια μικρότερό μου. Την αγαπούσα τη Νικολέτα, την είχα σαν τη δική μου κούκλα: την έπαιζα, τη χτένιζα και την τάιζα, όταν η μάνα έκανε δουλειές. Όλα αυτά, όμως, ετέλειωσαν μια νύχτα του Μάρτη... Θυμούμαι άκουγα την αδελφούλα μου να βήχει και να βήχει μες στον ύπνο της, έτσι που μας ξύπνησε όλους. Εκείνη τη νύχτα, και κάθε νύχτα από τότε, η μάνα την έπαιρνε στο κρεβάτι μαζί της και της έλεγε προσευχές. Την είχαμε πάει και στον ντόκτορα, στο Πέραμα, «Τσάγια, κυρά Μαρία, τσάγια θα του δίνετε του μωρού», ορμήνευσε ο γιατρός στη μάνα και εκείνη από τότε έσπαγε τα δακτύλια της να ανάψει φωτιά με ό,τι έβρισκε εύκαιρο, για να στέσει το μπρίκι με το νερό για το μωρό μας. Τελικά, όμως, ούτε τα φλισκούνια, ούτε οι προσευχές της μάνας έπιασαν τόπο. Η Νικολέτα μας μας άφησε μετά από κάνα μήνα – και πολύ άντεξε, να σου πω. Άλλα μωρά που είχαν βρογχικά πέθαιναν πιο γρήγορα τότε· εκείνο, όμως, το κακορίζικο το 'θελε να ζήσει. Από τότε η μάνα δεν έβγαλε το μαύρο από πάνω τζη και εγώ δεν είχα ποια να παίξω. Τότε ήταν που κατέβηκε η θεία Ενοσία και μου κρατούσε την κούκλα μου. Δεν ήταν το ίδιο, όπως καταλαβαίνεις, αλλά την έπαιρνα πάντα μαζί μου και πότε-πότε ξεγελιόμουνα πως είχα κι εγώ παρέα.

Όταν μεσημέριασε, μαζευτήκαμε κάτω από ένα δεντρί με μεγάλη φούντα, για να φάμε και να ξαποστάσουμε μόνο-μόνο. Θυμάμαι η

μάννα είχε κάνει φασολάδα, ήταν το αγαπημένο του πατέρα. Μόλις φάγαμε, ξαπλώσαμε να κοιμηθούμε στα άχυρα μέχρι να κατέβει λίγο ο ήλιος και ύστερα να πιάσουμε πάλι δουλειά – οι μεγάλοι δηλαδή, γιατί εμείς τα παιδιά είχαμε δουλειά μας το παιχνίδι. Όταν δρόσισε λίγο, δεν ήτανε για να σηκωθείς, μα οι γονέοι μας ήταν «στρατιώτες». Δε μ' άρεσε να τους βλέπω να εργάζονται και εγώ να κάνω την κοντέσα. Έτσι ξεσήκωσα τα αγόρια, τάχα μου για να παίξομε. «Κρυφτό να παίξουμε!» είπε ο Γιάννης, ο μικρότερος αδερφός του Νίκου. Κρυφτό παίξαμε, λοιπόν, και μάντεψε ποια τα “φυλούσε” συνέχεια... μα ήτανε αγόρια και γρήγοροι και πώς να τους πιάσω! «Και πέντε... και δέκα... και δεκαπέντε... και είκοσι...», κάπου εκεί σταματούσα, δεν είχε νόημα, αφού ήξερα πως ήδη είχαν εξαφανιστεί. Παίζαμε για κάνα δεκάλεπτο και πλέον είχα μάθει και τις κρυψώνες του καθενός: ο Νίκος πίσω από τα δέντρα, το Γιαννιό πίσω από τα βραχάκια και ο Αντώνης κάτω από τα άχυρα, ακριβώς δίπλα από το δέντρο που “φυλούσα”, μωρέ καλά τον έλεγε ο Νίκος απατεώνα...

Η ώρα ήταν κοντά πέντε, όταν ένα αεράκι φύσηξε στο πρόσωπό μου. Το επόμενο πράγμα που θυμάμαι είναι ένας υπόκωφος ήχος και μια μαυρίλα στον ουρανό να 'ρχεται να μας φάει. Η μαυρίλα μεγάλωνε και ερχόταν κατά πάνω μας. Άκουγα φωνές από μακριά, απεγνωσμένες φωνές, γνώριμες κι άγνωστες. Φωνές που έσβησαν μετά από ένα “μπουμ-μπουμ”. Ξαφνικά ένα μαύρο χέρι μ' άρπαξε κι εμένα, έκανα να φωνάξω «όχι», μα μου φίμωσε το στόμα. Όταν κοίταξα φοβισμένη, είδα τη μάννα με δάκρυα στα μάτια να σκύβει από πάνω μου και να πολεμά να καλύψει το κόκκινό μου ζακετάκι με τα μαύρα χέρια της. Δεν το 'χα προσέξει, παιδί μου, αλλά μέχρι να με αρπάξει η μάννα, βρισκόμουν κοκαλωμένη στη μέση του χωραφιού. Ένας εύκολος στόχος για τους γερμανούς αλεξιπτωτιστές, έτσι στα κόκκινα που ήμουν. Τώρα βρισκόμουν στην αγκάλη της μάννας μου και κάτω από ένα δέντρο με μικρή φούντα, ένωθα ασφαλής, όσο μπορούσα τουλάχιστον...

Όταν πια ο ουρανός καθάρισε, ο πατέρας μός είπε να πάρουμε τον δρόμο για το σπίτι, να μαζέψουμε όσα μπορούμε και να πάμε να μείνουμε για λίγες μέρες στα Κούτελα, μια περιοχή στο βουνό που είχαμε ένα μικρό ξύλινο σπιτάκι. «Εκεί δε βαστάνε να 'ρθουνε!» θυμάμαι τον πατέρα μου να μας λέει με βραχνή και σίγουρη φωνή. Θαρρώ, βέβαια, πιο πολύ για να καθησυχάσει τη μάννα το 'λεγε και όχι για μας, τα παιδιά. Οι γονείς μου και οι θείοι μου φοβήθηκαν πιο πολύ από μας, ξέρεις. Αυτοί, βλέπεις, παιδί μου, ήξεραν τι θα πει πόλεμος.

Εκείνη τη νύχτα έκανε πολλή ζέστη στο βουνό. Έτσι, κοιμηθήκαμε έξω από το σπιτάκι. Δεν είχαμε κάτι να φοβόμαστε εκεί, και τα κουνούπια δεν τα λογιάζαμε. Θυμάμαι, ξύπνησα μες στη νύχτα κάποια στιγμή κι είδα τη μάνα να κλαίει. Τότε δεν καταλάβαινα το γιατί. Αργότερα μονάχα το 'νιωσα.

Οι Γερμανοί, παιδί μου, ήρθαν το θέρος και έμελλε να μας πάρουν τα πάντα. Όχι όμως και την περηφάνια μας. Οι δικοί μας αντιστάθηκαν όπως μπορούσαν, τους δυσκολέψανε. Πολλούς εχάσαμε, βέβαια, και πολλούς δεν τους ξαναβρήκαμε ποτέ για να τους κλάψουμε και να τους θάψουμε όπως τους έπρεπε. Για μέρες οι άνθρωποι του χωριού μαζεύονταν και ψάχνανε τους ανθρώπους μας. Ούλοι μαζί πηγαίνανε για έναν. Βλέπεις, εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχε “δικός σας” και “δικός μας”, ήμασταν ούλοι μία οικογένεια. Ούλοι μαζί οι χωριανοί πηγαίνανε για να βρουν έναν χωριανό. Να τονε βρουνε και να τονε φέρουνε στο κουτί.

Εκείνες οι μέρες ήταν δύσκολες για όλους μας. Θυμούμαι, στην αρχή σχολειό τα παιδιά δεν πηγαίναμε και μέναμε ολημερίς στο σπίτι. Ένα βράδυ χτύπησε η πόρτα και η μάνα ταραχτήκε, αφού ο πατέρας δεν ήταν μαζί μας. Είχε πάει στα βουνά, μαζί με κάτι συγχωριανούς, να ψάξουνε για μια ακόμη φορά. Θυμούμαι τον γερμαναρά διοικητή να σφίγγει της μάνας μου τη χέρα, έτσι που νόμιζα θα σπάσει, και να της γυρεύγει τον πατέρα. Ξέρεις, ο πατέρας μου ήταν κοινοτάρχης στον Ορθέ και τον ήθελαν να τους πάει στα σπίτια των ανθρώπων, για να τα ρημάξουνε. Οι συγχωριανοί βλέποντας έναν δικό τους θα άνοιγαν την πόρτα. Αυτό ήταν το σχέδιο. Αν δεν τους έφερνε γρήγορα η μάνα τον πατέρα, της έκαναν «μπαμ-μπαμ-μπαμ». Η μάνα μου έτρεμε, μα το 'παιξε σκληρή. Μου 'πε να πα' να βρω τον Νίκο, τον ξάδερφό μου, και να φέρομε μαζί τον πατέρα. Βρήκα τον Νίκο και πήραμε γρήγορα τον δρόμο προς το βουνό. Αρχίσαμε να τρέχουμε σαν τους κυνηγημένους μες στη νύχτα. Θυμούμαι ο ξηρός αέρας έκαιγε τα σωθικά μου και το μόνο που ήθελα ήταν να γυρίσω στη μάνα, μα ήξερα πως αν δεν έβρισκα εγκαίρως τον πατέρα, δε θα την είχα για πολύ. Τα παπούτσια με ζόριζαν, έτσι τα έβγαλα – δεν τόλμησα, βέβαια, να τα πετάξω, παρά μόνο τα κρατούσα σφιχτά στις παλάμες μου και έλεγα πως θα λιώσουν. Δε θυμούμαι πόσες φορές πέσαμε και ξανασηκωθήκαμε, ούτε πόση ώρα τρέχαμε, μα βρήκαμε τον πατέρα. Όταν γυρίσαμε σπίτι, και οι τρεις μας πια, οι Γερμανοί είχανε φύγει πολλή ώρα. Η μάνα μάς είπε να μην περιμένουμε βραδινό. Οι Γερμανοί, βλέπεις, παιδί μου, επήρανε όλον τον

κόπο του πατέρα και της μάνας: το λάδι, τις φασόλες, τις πατάτες κι ό,τι άλλο φαγώσιμο. Να φάνε ήθελαν κι αυτοί τελικά...».

Ο δικός μας ήρωας

11 Ιουνίου 1941

«Η μάνα εκείνη την ημέρα με σήκωσε από νωρίς, για να πάμε με τον γάιδαρο στο Πέραμα να ψωνίσουμε τρόφιμα. Λίγο πριν φύγουμε, έξω από το σπίτι, πετύχαμε τον Κυριάκο, έναν εργάτη του πατέρα που δούλευε περιστασιακά στο χωράφι μας. Ήταν σκυθρωπός κι η μάνα το 'νωσε πως δεν έφερνε καλά μαντάτα. Ζήτησε να δει τον πατέρα. Όταν ο πατέρας φάνηκε στο κατώφλι, ο Κυριάκος ελύγισε: «Εβρέθηκε ο Νικολής», του είπε χωρίς να τον κοιτά στα μάτια. Ο Νικολής ήταν ο αδερφός του πατέρα μου. Μέχρι εκείνη τη μέρα, παιδί μου, δε γάτεχα το πως ήταν κι ο θείος μου στους «χαμένους».

Τον είδανε, λέει, κοντά σε ένα αλώνι, στον Λατζιμά, πεσμένοι μπρούμυτα. Έτσα τονε βρήκανε. Φορούσε γερμανικά στρατιωτικά ρούχα, γι' αυτό και αργήσανε τόσο να τονε καταλάβουνε. Θα αναρωτιέσαι, βέβαια, γιάντα φορούσε γερμανική φορεσιά! Αχ, παιδί μου, να 'ξερες τι άνθρωπος ήταν ο θείος Νικολής! Ήταν ο πιο γενναίος και άξιος άνθρωπος που γνώρισα. Είχε πολεμήσει και στο ελληνοαλβανικό μέτωπο. Εκεί, στα αλβανικά εδάφη, βάζανε τους δικούς μας αιχμαλώτους να κάνουνε επίπονα έργα. Έργα που ήθελαν την εξόντωση των εδικών μας. Ο θείος Νικολής, ξέρεις, ήταν πολύ έξυπνος και είχε κατορθώσει να φέρει εις πέρας το δύσκολο έργο που του είχαν αναθέσει. Όταν το είδε αυτό ένας αλβανός διοικητής, του έδωσε χάρη γιατί ήτανε, λέει, κρίμα ένας τόσο άξιος άντρας να πάει χαμένος. Έτσι, γύρισε πίσω στην Κρήτη.

Όταν πέσανε, λοιπόν, οι Γερμανοί, ο θείος μου ήταν στον Λατζιμά. Μάζεψε τότε όσους μπορούσε και πήγανε να αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Μέχρι να φτάσουν στο αλώνι, που ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί Γερμανοί, ο θείος κι άλλοι δυο δικοί μας είχανε σκοτώσει κάμποσους. Φόρεσαν τότε τα ρούχα των νεκρών Γερμανών και πήραν τα όπλα τους για να ξεγελάσουν τους εχθρούς κι ύστερα να τους σκοτώσουν. Ο θείος ήθελε να σκοτώσει εκείνον με το πολυβόλο, που ήταν στη μέση του αλωνιού. Πήρε φόρα και άρχισε να τρέχει κατά πάνω του, μα ο ήχος από τις αρβύλες πάνω στα χόρτα τον μαρτύρησε. Ο Γερμανός τον άκουσε και γύρισε προς το μέρος του μιλώντας του γερμανικά. Όταν ο θείος δεν του απάντησε στη γλώσσα του, ο Γερμανός τον γάζωσε δυο φορές με το πολυβόλο και

το σώμα του θείου έπεσε χάμω κομμένο στη μέση, εκεία,* σ' αυτό το αλώνι, τονε θάψαμε. Στο αλώνι αυτό επέσανε κι άλλοι πολλοί εδικοί μας και από τότε, παιδί μου, δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε. Ήταν τόπος ιερός. Τόπος πεσόντων πολεμιστών. Γι' αυτό και τους φτιάξαμε ένα ηρώο εκεί, μετά από πολλά χρόνια. Αν πας προς τον Λατζιμά, θα το δεις.

Απ' όταν βρήκαμε τον θείο, ο πατέρας σκλήρυνε. Έχασε, βλέπεις, αδερφό από γερμανικό χέρι. Χέρι που τον έκοψε στα δυο. Έτσι τονε θάψαμε... βρόμικο και κομματιασμένο, με τη φορεσιά του εχθρού. Μεγαλύτερη ατίμωση άνθρωπος να μη βρει! Το καλοκαίρι πέρασε με τον πατέρα να μη βγάξει άχνα. Φάντασμα είχενε** γενεί. Πότε έμπαινε σπίτι, πότε έβγαινε, κανείς δεν τον ένιωθε. Μονάχα όντε πήγαινε στην συγχωρεμένης της γιαγιάς Μαριγώς, της μάνας του, μονάχα εκεί άκουγες τη μιλιά του. Ήθελε να την κάνει να ξεχνά, να της απαλύνει τον πόνο κάθε που ήτανε εκεί... Μα φεύγει, παιδί μου, ο πόνος από τη μάνα που 'χασε, έτσι άδικα, το παιδί της;

Τρία χρόνια μετά, την ημέρα της Παναγιάς, είχαμε μαζευτεί στο σπίτι οικογενειακά για να φάμε. Όπως κάθε χρόνο, είχανε έρθει θείοι και ξαδέρφια, παππούδες και γιαγιάδες. Ούλοι εκεί. Μονάχα ο θείος Νικολής έλειπε από τη δεξιά γωνιά του τραπεζιού, που τ' άρεσε να κάθεται, κι η μάνα πάντα του την κρατούσε ευλαβικά ίσαμε να 'ρθει. Τρία χρόνια τώρα, κανείς δεν έπαιρνε πρωτοβουλία να καθίσει στη θέση του.

Το γεύμα μας, θυμούμαι, ήτανε σιωπηλό, όπως συνηθίζονταν τα τελευταία χρόνια απ' όταν ήρθαν οι Γερμανοί. Σιωπηλό μέχρι που ο πατέρας είπε την κουβέντα: «Θα του φτιάξουμε έναν τάφο!» και όλοι για μια στιγμή σαστίσαμε. Μονάχα ο θείος Αριστείδης, ο μεγαλύτερος – και μόνος πια – αδερφός του πατέρα, φάνηκε να ευχαριστήθηκε στο άκουσμα αυτής της βουλής. Σαν να το 'θελε καιρό να το πει και αυτός, μα κάτι τονε κρατούσε. Η γιαγιά, η Μαριγώ, φοβήθηκε μη μας πάρουνε χαμπάρι οι Γερμανοί και μας τιμωρήσουν, μιας και δεν ήταν ορθόδοξοι σαν κι εμάς και σε θέματα πίστης δεν έδειχναν και πολλή ανοχή. Ο πατέρας, όμως, ήταν αποφασισμένος και είχε τώρα και τη στήριξη του θείου Αριστείδη και πράμα δεν τον τρόμαζε. Εξάλλου, παιδί μου, οι Γερμανοί δεν είχανε καθίσει στην Καλανταρέ που μέναμε εμείς, παρά μόνο εκεία που 'χε αγορά, όπως ήταν το Πέραμα, ο

* Εκεία: εκεί.

** Είχενε: ιδιωματοσιμός, αντί «είχε».

Λατζιμάς και οι Μαργαρίτες. Σε εμάς ερχόντουσαν όντε θέλανε να πάρουνε τα περιβολικά μας, τα αβγά, το λάδι ή όντε θέλανε να κάμουνε πράμα έλεγχο... Γατέχω* και εγώ γιάντα άλλο ερχόντουσαν;

Έτσι λοιπόν, ξεκίνησαν να χτίζουνε τον τάφο που έμελλε να γίνει ο οικογενειακός μας. Έκαναν, παιδί μου, έναν τάφο από αλφιανή πέτρα με πλουμιστά πελέκια. Έναν μήνα εκάνανε οι μαστόροι να τονε φτιάξουνε! Τον σταυρό που βάλαμε, επήγε και τον παρήγγειλε ο θεός Αριστείδης από το Ηράκλειο. Μαρμάρينو σταυρό ήθελε για τον αδερφό του. Δεν ήτανε σύνηθες αυτό στην εποχή μου. Περίμενε, λοιπόν, εκεί να του το φτιάξουνε, γιατί δεν είχαν έτοιμο. Μια εβδομάδα έκανε να πάει και να έρθει από το Ηράκλειο με το μουλάρι. Ναι, παιδί μου, μια εβδομάδα ήτανε στους δρόμους... πώς νόμιζες πως ήτανε τα πράγματα στην εποχή μου;

Όταν ο τάφος ήταν έτοιμος, κανόνισαν τα δύο αδέρφια να πάνε να ξεθάψουνε τον νεκρό τους αδερφό στα κλεφτά, για να τον βάλουνε στον τάφο και να τον μνημονεύσουν όπως του έπρεπε. Εγώ είχα πάει από νωρίς στο νεκροταφείο και περίμενα με τη μάνα και τους υπόλοιπους τον θείο στο κουτί. Όταν φάνηκαν να έρχονται ο πατέρας και ο θεός Αριστείδης, κρατώντας ένα μικρό ξύλινο κουτί που είχε τα οστά του θείου Νικολή, θυμούμαι η γιαγιά μου, η Μαριγώ, έκανε να πεθάνει. Βρισκότανε, θυμούμαι, στο μπαλκόνι του σπιτιού της – πράμα ήθελε να πάρει από το σπίτι – και όταν επρόβαλαν τα δυο παιδιά της, κρατώντας το τρίτο στο κουτί, δεν τη βαστάξανε τα γόνατά της από τον πόνο, φαίνεται, και έγειρε μπρος και έτσα που το μπαλκονάκι δεν είχε κάγκελα, έκανε να πέσει χάμαι να ποθάνει. Αν δεν ήτανε η θεια μου, η Δέσποινα, να την κρατήσει, θα 'χαμε δυο κηδείες. Έκλαιγε όλο και μοιρολογούσε, η κακομοίρα. Τέτοια μοιρολόγια, παιδί μου, δεν ήκουσα ποτέ μου.

*Έβαλε απ' όξω καθαρά και μέσα λερωμένα,
και πήγαινε σιγά-σιγά και παραπονεμένα.
Γιατί χρωστεί τ' αγιού κερι, τ' αγγέλου την ψυχή ντου
και θα του κατεβάσουνε στον Άδη το κορμί του.*

Δε θυμούμαι πώς συνεχίζει, μα αυτό το μοιρολόι μου το τραγουδούσε η μάνα μου. Θαρρώ πως για τον θείο μου το είχε βγαλμένο. Μου 'χει

* Ζέρω.

μείνει πάντως και κάθε που το λέω θα μου θυμίζει τον αγαπημένο μου θείο, τον θείο Νικολή».

Η μεταξωτή κορδέλα

Δεκέμβριος του 1944

«Κοντεύανε Χριστούγεννα και η μάνα, όπως κάθε χρόνο, με είχε ντύσει με το καλό μου φόρεμα, για να πάμε στο Πέραμα, στη θεία μου την Αλεξάνδρα, την κουινιάδα της. Μου 'χε βάλει και τα δαντελωτά μου τα καλτσάκια και τα λουστρινένια μου τα παπούτσια γιατί, λέει, ήτανε σχολινές μέρες και ήθελε να 'μαι καλή και όμορφη...

Στο Πέραμα, όπως σου είπα και πριν, είχανε καθίσει πολλοί Γερμανοί, γιατί ήτανε το κέντρο. Οι Γερμανοί, που λες, εμπαίνανε στα σπίτια των ανθρώπων, διαλέγανε το πιο μεγάλο μέρος του σπιτιού, αυτό που τους άρεσε καλύτερα, και αφήνανε ένα μικρό μέρος του σπιτιού στους νοικοκύρηδες. «Όχι» δεν τους λέγανε οι δικοί μας, γιατί φοβόντουσαν. Κι από την άλλη, παιδί μου, και πού θα μένανε και αυτοί; Άνθρωποι χωρίς πατρίδα... Δεν αργήσανε, που λες, να 'ρθουνε και στις θείας μου. Είχε, βλέπεις, σπίτι από τα πρώτα. Οι Γερμανοί επήρανε τον οντά* και τα δωμάτια κι αφήσανε στους θείους μου και τα παιδιά τους ένα μικρό δωμάτιο... Ε, και το κουζινάκι το 'χανε κοινό.

Όταν μας άνοιξε την πόρτα η θεία η Αλεξάνδρα, μια πρωτόγνωρη χαρά φάνηκε στο πρόσωπό της και έλαμπε ολόκληρη. «Μαριώ μου», είπε και χύθηκε στην αγκαλιά της μάνας μου με δάκρυα στα μάτια. Δάκρυα χαράς και ανακούφισης. Η μάνα το κατάλαβε με μιας και χαμογέλασαν τα μάτια της μετά από καιρό. Όχι, η θεία μου δεν εχάρηκε που την επισκεφτήκαμε, δεν είχαμε καιρό να τη δούμε, ούτε για το γιομάτο με περιβολικά βουργιά που βαστούσα στα χέρια μου, μόνο ήταν, παιδί μου, η μέρα που φεύγανε οι Γερμανοί από το Πέραμα.

Διασχίσαμε το μακρύ διάδρομο του σπιτιού της θείας Αλεξάνδρας, που πάντα μ' άρεσε, γιατί είχε κρεμασμένους όμορφους πίνακες στους τοίχους, και που αν έστριβες αριστερά στο τέλος του διαδρόμου οδηγούσε στο δωματιάκι που της είχαν παραχωρήσει οι Γερμανοί. Εκεί, μπροστά από το παραθύρι, είχε βάλει ένα μικρό τραπεζάκι, ροτόντα, με ένα κεντητό σεμεδάκι στη μέση – από την ίδια φτιαγμένο. Από δίπλα δυο ξύλινα σκαμπό με το ίδιο σεμεδάκι πάνω τους

* Τουρκική λέξη: το πάνω δωμάτιο.

και έκανε το σαλονάκι της. Παραπέρα, είχε και δύο μπορντό καναπέδες που κοιμόντουσαν τα βράδια και ένα καφέ ξύλινο μπαουλάκι για να φυλάνε τα πράματά τους, με ένα στεριωμένο οβάλ καθρέφτη από πάνω και αυτό ήτανε όλο.

Η θεία μου είπε στη μάνα να καθίσει όπου βολεύεται και μου 'πε να πάω μαζί της στην κουζίνα να τη βοηθήσω, τάχα μου, με τα γλυκίσματα που 'θελε να φέρει. Εγώ, βέβαια, το 'ξερα πως ήθελε να με φιλέψει ένα παραπάνω μελομακάρονο, κρυφά από τη μάνα, γιατί ήξερε πως μάνιζε όταν έτρωγα πολλά γλυκά – όχι πως ήμουνα πράμα χοντρή, αλλά μη λένε κιόλας πως δε με ταΐζουν οι γονείς μου. Τα γλυκά της θείας Αλεξάνδρας, παιδί μου, ήτανε τα αγαπημένα μου, κι όχι άδικα να σου πω, γιατί ήτανε καλή συνταγή πρέπει, και τα πούλειε* με το κιλό στο καφενείο του άντρα της.

Όταν έφαγα το μελομακάρονό μου, η θεία μου έδωσε ένα πιατάκι με κουραμπιέδες και μελομακάρονα και μου είπε να τα πάω προσεκτικά στο σαλονάκι που ήταν η μητέρα μου. Έφτασα, λοιπόν, στο τέλος του διαδρόμου, άνοιξα την πόρτα και μπήκα στο δωμάτιο. Μόνο που αυτό το δωμάτιο δεν ήτανε της θείας μου... επήγα στον οντά! Εκεί συνάντησα ένα ζευγάρι μπλαβιά** μάτια που δε θα ξεχάσω ποτέ μου. Ήταν τα μάτια ενός γερμανού χωροφύλακα, Πέδρο, θαρρώ, τον λέγανε. Ήτανε όμορφος ο Πέδρο, γιατί ήτονε νέος. Είχε ξανθά μαλλιά σαν το χρυσάφι και παράξενα γαλάζιο-γκρι μάτια – σαν του παππού σου μοιάζανε τώρα που το θυμάμαι. Όταν άκουσε, που λες, την πόρτα να κλείνει γύρισε απορημένος προς το μέρος μου και με πλησίασε με αργό βήμα. Ήμουνα μαργωμένη και η καρδιά μου επήγε να σπάσει, γιατί δεν μπορούσα να διαβάσω τα μάτια του έτσι γκριζωπά που ήτανε. Δεν ήξερα τις προθέσεις του. Όταν έφτασε ίσαμε το ένα μέτρο κοντά μου, το βλέμμα του έπεσε στα γλυκά που κρατούσαν τα τρεμούμενα χέρια μου και ύστερα πάλι σε μένα.

Φαίνεται κατάλαβε πως με φοβέρισε και δεν το 'θελε, αφού έσκυψε προς το μέρος μου, μου χαμογέλασε και κάτι μου 'πε στη γλώσσα του με απαλή φωνή. Έπειτα έβγαλε από την τσέπη του μια φωτογραφία και μου την έδειξε. Ένα κοριτσάκι... κοντά στην ηλικία μου πρέπει να ήτανε. Γελαστό και ξανθωπό, όπως μπορούσα να καταλάβω από την πολυχρησιμοποιημένη ασπρόμαυρη φωτογραφία. Του 'μοιαζε κιόλας του Πέδρο. Πρέπει να ήτανε πράμα κόρη του,

* (Ε)πούλειε: (τα) πουλούσε.

** Μπλαβομάτης: λέγεται αυτός που έχει ανοιχτόχρωμα γαλάζια ή πράσινα μάτια.

γιατί κοιτούσε τη φωτογραφία με νοσταλγία και χαμογελούσε. Μετά από μια στιγμή, μου έκανε νόημα να μη φύγω και πήγε λίγο παραπέρα, κάτι να φέρει.

Όσο έλειπε δεν το κούνησα από τη θέση μου, μόνο χάζευα με τα μάτια τριγύρω το δωμάτιο. Ήτανε ένα μεγάλο και φωτεινό δωμάτιο, αφού είχε μια μεγάλη τζαμαρία που έβλεπε στην ανατολική πλευρά του Περάματος. Είχε βαριά ξύλινα έπιπλα, που τώρα ήτανε γυμνά, γιατί οι Γερμανοί ετοιμάζονταν να φύγουν και παίρνανε τα πράματά τους. Ήταν όλα τακτοποιημένα και έτοιμα να πακεταριστούν. Όταν γύρισε, δεν τον πήρα χαμπάρι, γιατί το βλέμμα μου είχε καρφωθεί σε μια κατακόκκινη μεταξωτή κορδέλα, με την οποία είχε δεμένα μια στοίβα βιβλία που ακουμπούσαν πάνω στο μπράτσο μιας πολυθρόνας. Δεν το 'χα προσέξει, μα με την άκρη των δαχτύλων μου τη χάιδευα κιόλας. Όταν κατάλαβα την παρουσία του Πέδρο στο δωμάτιο, ετρόμαξα, δεν ήθελα να θαρρεί πως είμαι κλέφτρα. Εκείνος όμως, με πλησίασε, γονάτισε δίπλα μου, έλυσε την κορδέλα από τα βιβλία και ύστερα την άφησε να πέσει στην παλάμη μου. Εγώ δεν γάτεχα αν έπρεπε να την πάρω. Μην ήτανε πράμα κόλπο... μην ήτανε κακό! Όμως, ο Πέδρο με κοιτούσε μες στα μάτια, με εκείνο το βλέμμα που δεν ένιωσα πως ήταν εχθρικό. Έσφιξα, λοιπόν, στην παλάμη μου την κατακόκκινη μεταξωτή κορδέλα και του χαμογέλασα δειλά.

«Φωτεινή; Πού είσαι, παιδί μου;» άκουσα την ανήσυχη φωνή της μάνας μου από το διπλανό δωμάτιο και αμέσως επήγα προς την πόρτα. Λίγο πριν πιάσω το πόμολο, άκουσα τη φωνή του Γερμανού κάτι να μου λέει. *Μην το μετάνιωσε, σκέφτηκα, και θέλει την κορδέλα;* Όταν γύρισα, όμως, τον είδα να κρατά ένα γυάλινο βαθύ πιάτο με γλυκά. *Αυτό επήγε να φέρει λοιπόν...* σκέφτηκα. Ήρθε κοντά μου και μου έτεινε το πιάτο, για να κεραστώ. Το γυαλικό ήταν γεμάτο με γλυκίσματα σε διάφορα σχήματα, τυλιγμένα με πολλώ λογικό χρωματιστό αλουμινόχαρτο, κόκκινο, κίτρινο. Διάλεξα ένα που είχε χρυσαφί περιτύλιγμα και εκείνος μου έδωσε άλλο ένα, που μετά, όταν το άνοιξα, είδα πως ήταν σοκολατένιο μπισκότο. Του είπα ευχαριστώ και σαν να το κατάλαβε, μου έγνεψε κι εκείνος.

Όταν πήγα στο σαλονάκι που καθόταν η μητέρα μου, κρατούσα με τα δυο μου χέρια το πιατάκι με τα κεράσματα της θείας και από κάτω, στα δάχτυλά μου, είχα περασμένη τη μεταξωτή κορδέλα και τα γλυκίσματα που μου έδωσε ο Πέδρο. Η μάνα μου με το που είδε τι κρατούσα άσπρισε. «Από πού τα πήρες αυτά;» με ρώτησε με γουρ-

λωμένα μάτια. Εγώ της αποκρίθηκα πως μου τα έδωσε ο Γερμανός. Η μάνα μου φοβήθηκε, «Μωρή μην τα 'κλεψες και έχουμε προβλήματα!» είπε και ύψωσε τη φωνή. Εκείνη τη στιγμή έμπαινε μέσα η θεία μου, η Αλεξάνδρα, που είχε ακούσει τη συζήτηση από τον διάδρομο. «Μη νοιάζεσαι, Μαριώ μου. Ο Πέδρο είναι μπρέγος* άνθρωπος. Αυτός θα της τα έδωσε, έτσι, Φωτεινούλα;» είπε, ενώ τοποθετούσε τους ελληνικούς καφέδες πάνω στο στρογγυλό τραπεζάκι. Εγώ βιάστηκα να κουνήσω δυο φορές καταφατικά το κεφάλι μου, μην αγριέψει η μάνα. «Ας είναι...», είπε η μάνα και μαλάκωσε το πρόσωπό της. «Έλα εδώ, να σου φορέσω την κορδέλα στα μαλλιά που θα σου πηγαίνει, και μη θαρρείς, μικρή μου, πως θα φας κι άλλα γλυκά σήμερα». Αυτό το τελευταίο το 'πε κοιτώντας τη θεία μου, που τότε αυτή έκανε πως κοιτούσε την ανύπαρκτη σκόνη στο τραπεζάκι που τη χώριζε από τη μάνα.

Όταν φύγαμε από το σπίτι της θείας, ήμουν όλο χαρά. Έφτιαχνα την καινούργια μου κόκκινη κορδέλα στα μαλλιά μου και κρατούσα το χέρι της μάνας με καμάρι. Λίγο πριν φτάσουμε στο χωριό με το μουλάρι, έκανα έτσι να πιάσω τα μαλλιά μου και η κορδέλα έλειπε – μου την πήρε φαίνεται ο αέρας. Ο καημός μου... Όλη την υπόλοιπη μέρα δε μιλούσα, θυμούμαι. Όταν γύρισε ο πατέρας και με είδε να κάθομαι σιωπηλή σε ένα καρεκλάκι μπροστά από το τζάκι, έκατσε δίπλα μου και με ρώτησε ιντά 'χω. Όταν του είπα, μου χαμογέλασε και μου 'πε να μη στενοχωριέμαι για μπουνταλές** και πως από 'δώ και μπρος όλα θα φτιάξουνε. Την επόμενη κιάλας μέρα, η μάνα μου έφτιαξε μια κορδέλα από πράσινο μεταξωτό ύφασμα. Είχε ένα φόρεμα, ξέρεις, από σκούρο πράσινο μετάξι που είχε παλιώσει και μου το 'κοβε για να μου κάνει κορδέλες, γιατί δεν ήθελε να με βλέπει να στενοχωρούμαι χωρίς λόγο. Όχι πια... αφού όλα θα έφτιαχναν!»

* Μπρέγος/μπραγός: ο ήσυχος, ο καλός άνθρωπος.

** Ανόητα πράγματα.

Οι λευκές κούπες

της Εύης Σταματάκη

ΜΕΓΑΛΗ ΠΕΜΠΤΗ ξημέρωνε, η μέρα που βάφουμε αβγά σε χρώμα κόκκινο, το αγαπημένο της γιαγιάς μου και μετέπειτα δικό μου. Από μικρή μου έλεγε: «Εύη, κόκκινα τα νύχια σου, κόκκινα τα χείλη σου και κόκκινα τα φορέματα που θα φοράς!». Είχε μια ομορφιά αυτό το χρώμα που κανένα άλλο δεν είχε στα μάτια της. Η αλήθεια είναι και εγώ δεν μπόρεσα να δω αυτήν του τη λάμψη σε κανένα άλλο χρώμα μέχρι σήμερα. «Γιαγιά! Γιαγιά! Άνοιξε την πόρτα. Έφερα αβγά βαμμένα στο αγαπημένο μας χρώμα!» «Παιδί μου, έλα, πέρασε. Ακούμπησέ τα, να εκεί πάνω στο τραπέζι. Θα καθίσεις; Να ετοιμάσω καφέ;» «Ναι, γιαγιά, αλλά αυτήν τη φορά δε θα κάνεις δουλειές. Θέλω θα κάτσεις να τα πούμε».

Με ένα καταφατικό νεύμα μου έδειξε ότι ήθελε και εκείνη να περάσουμε χρόνο μαζί. Η μυρωδιά του ελληνικού καφέ πλημμύρισε το σπίτι, τον έβαλε στις λευκές κούπες που είχε προίκα από τη μαμά της. Δεν τις χρησιμοποιούσε όλο τον χρόνο, μόνο σε εκλεκτές περιπτώσεις, όπως έλεγε. Ποτέ δε μου εξήγησε τον λόγο, αλλά έβλεπα το βλέμμα της. Κάθε φορά που τις ακουμπούσε, βούρκωνε. Το αποφάσισα, σήμερα ήταν η μέρα που θα μάθαινα την ιστορία πίσω από αυτές. Ήπιαμε τον καφέ μας και, μόλις ένωσα πως ήταν η κατάλληλη στιγμή, τη ρώτησα: «Γιαγιά, γιατί προσέχεις τόσο αυτές τις κούπες και δεν τις χρησιμοποιείς κάθε μέρα;».

«Αχ, παιδί μου, τι μου θύμισες! Τέτοιες μέρες ήταν, συγκεκριμένα Μεγάλο Σάββατο. Πάνε, βέβαια, χρόνια πίσω. Εγώ πρέπει να ήμουνα γύρω στα έξι-εφτά χρονών. Ήταν μέρα χαράς. Το βράδυ θα πηγαίναμε στην εκκλησιά, στην Ανάσταση. Εκείνα τα χρόνια, κόρη μου, γινόταν πόλεμος, σε εμάς δεν είχε έρθει ακόμη. Επαέ, στην Κρήτη, δεν είχαν μπει οι κατακτητές. Είχαμε την ελπίδα ότι θα γλυτώναμε. Μαθαίναμε νέα από χωριανούς για άλλες περιοχές, όχι καλά. Δε

θέλαμε να πιστέψουμε ότι τα γέλια και οι χαρές θα σταματούσαν απότομα.

Εκείνη τη μέρα ήρθε στο σπίτι η μαμά μου, η Άννα. Είχε αγοράσει τις καινούργιες λευκές κούπες της, τόσο καιρό μάζευε λεφτά γι' αυτές. Ήθελε να τις έχει το βράδυ του Πάσχα. Από εκείνη τη μέρα μετράνε τα χρόνια τους, παιδί μου. Θυμάμαι τη μάνα να τις πλένει και να λέει: «Κόρη μου, όταν θα παντρευτείς, θα στις δώσω. Να τις έχεις σαν τα μάτια σου».

Το βράδυ ετοιμαστήκαμε για την εκκλησιά, εγώ, η μαμά, ο μπαμπάς, η αμπλά μου η Κατίνα και το Γιωργιό μας. Εγώ βαριόμουν να πάω, για να σου πω την αλήθεια, αλλά αυτό δε θα το επέτρεπε ποτέ η μάνα μου, το ΄ξερα καλά και είπα από μέσα μου: «Ντάκαντάκα θα περάσει, Σοφία, μη μιλείς καθόλου». Βάλαμε τα καλά μας και πήγαμε.

Φτάσαμε. Δε θυμούμαι πολλά από τότε, αλλά ένα περιστατικό μου ΄χει μείνει χαραγμένο στο μυαλό. Έγινε την ώρα της λειτουργίας, μόλις είχε πει ο παπάς το “Χριστός Ανέστη”. Θυμάμαι ακόμα δα το κεράκι που κρατούσα, η φλόγα του έμοιαζε σαν ό,τι πιο όμορφο είχα δει ποτέ στη ζωή μου. Πού να ΄ξερα ότι θα το θυμόμουν χρόνια μετά και θα ΄κλαιγα σαν τότε! Ζαφνικά ακούστηκαν δυνατοί θόρυβοι, κάτι σαν να πέφτει από τον ουρανό. Μέσα σε μερικά δευτερόλεπτα όλα είχαν αλλάξει. «Πόλεμος χωριανοί, ήρθαν οι Γερμαναράδες!» άκουσα κάποιον να ουρλιάζει. Εκείνη τη στιγμή σκοτείνιασαν όλα. Άνθρωποι έτρεχαν προς όλες τις κατευθύνσεις, ήθελαν να κρυφτούν, να σωθούν. Όλο το χωριό ήταν στην εκκλησία. Έμοιαζε ότι σε μερικά λεπτά θα είχαμε γενεΐ παρελθόν. Λες και το ΄ξεραν, παιδί μου, θα μας ξεκλήριζαν ολάκερους.

Τα κεριά έσβησαν για να μη φαινόμαστε στους αντιπάλους. Είχα μείνει ακίνητη στη θέση μου, προσπαθώντας να καταλάβω τι συνέβαινε. Κανένας ήρεμος και χαρούμενος πια. Οι μάνες έψαχναν τα κοπέλια τους, εκιά ήταν η στιγμή που κατάλαβα ότι και η δικιά μου δεν ήταν δίπλα μου. Άρχισα να τρέχω και να φωνάζω: «Μαμά, μανούλα, πού είσαι;». Μα τίποτα· αυτό ήταν, την έχασα. Έβαλα τα κλάματα και άρχισα να ψάχνω για τα αδέρφια μου, αλλά πράμα. Μικρό κοπέλι ήμουν κι εγώ, δεν εκάτεχα ίντα θα κάμω, δεν ήξερα πώς θα πήγαινα σπίτι μου. Γύρω μου ακουγόntonουσαν “μπαμ-μπουμ”, το ΄βαλα στα πόδια να γλυτώσω. Όλοι αυτό έκαναν, άρα, σκέφτηκα, αυτό έπρεπε και εγώ. Καμιά ελπίδα, όλοι πήγαιναν σαν τους τρελούς, κανείς δε θα με έβλεπε ποτέ για να με πάει στη μάνα.

Ξαφνικά, ακούω μια φωνή γνωστή, ήταν η θεια-Γρηγόρινα: «Σοφία, εσύ είσαι;». *Σώθηκα, σκέφτηκα, σώθηκα.* Την αγκάλιασα και ίσα που κατάλαβε τι ήθελα να της πω από τα κλάματα. Με πήγε στη μάνα. Πέθανα από την τρομάρα μου, αλλά μετά από εκείνη τη μέρα, κάθε στιγμή που ζούσαμε έτσι ήταν.

Θαύμα, παιδί μου, αυτό ήταν θαύμα! Ό,τι μας έριχναν και δε μας έριχναν σημάδευε την εκκλησία. Η Παναγιά δεν ήφησε τη μέρα της Ανάστασης του γιου της να πεθάνει κανείς, ήστειλε όλες τις βόμβες στα βουνά, μακριά από τους ανθρώπους. Εγώ το 'ζησα το θαύμα και ήταν τότεσάς. Βέβαια, όσο και να βοήθησε η χάρη του Θεού, οι Γερμανοί μπήκανε μέσα στο χωριό και αυτό ήταν μια πραγματικότητα· θέλαμε δε θέλαμε, θα ήμασταν πια και εμείς σε πόλεμο. Ακόμα θυμούμαι τη μούρη του θείου Γρηγόρη, όταν ήρθε να πάρει τη γυναίκα του, να μας τραγουδά τη μαντινάδα:

*Οκτώ μέρες εβάσταξε ο πόλεμος στην Κρήτη
και μετά παραδόθηκε, μετά μεγάλη λύπη.*

Πήραμε το μήνυμα, κακές μέρες θα ξημερώνανε.

Σαν τώρα θυμάμαι την επόμενη μέρα να μπαίνει η μάνα στο δωμάτιο και να φωνάζει να ντυθούμε γρήγορα, γιατί λέει θα περνούσαν οι Γερμανοί. *Μα καλά, σκέφτηκα, ήρθαν με την ταμπέλα του εχθρού και εμείς θα τους βάλομε στο σπίτι μας; Μπας και τελικά δεν είναι τόσο κακοί; Τόσα ήξερα, τόσα έλεγα, αλλά ένα έξι χρονών κοπέλι πόσα να κατέχει, να μου πεις!*

Κακοί ήτανε, κακοί, το καταλάβαμε μετά από λίγη ώρα όλοι μας. Ακούσαμε βήματα απέξω σαν να περπατάνε άντρες με στιβάνια και να χτυπούν τα πόδια τους με δύναμη στο πάτωμα. Θέλανε να μας-ε δείξουνε πως ήταν δυνατοί. Ανοίξανε με δύναμη την εξώπορτα και μπήκαν δέκα άντρες μέχρι εκείά πάνω ψηλοί. Ήταν όμορφοι και ανοιχτόχρωμοι, με μεγάλα μπλε μάτια. Μα πώς γίνεται τέτοιοι ωραίοι άνθρωποι να 'ναι κακοί; Μα δεν κοιτάει ομορφιά η ψυχή του ανθρώπου. Ήταν μαζί τους και ένας δικός μας, έκανε τον διερμηνέα τους. Μόλις ήρχισε να μιλεί ένας από δαύτους παγώσαμε, το Γιωργιό ήβαλε τα κλάματα και το πήρε η μάνα αγκαλιά. Όταν σταμάτησε, μας είπε ο διερμηνέας κατά λέξη: «Ό,τι ξέρατε μέχρι σήμερα να το ξεχάσετε, από εδώ και στο εξής είστε υπόδουλοι σε εμάς. Κάθε μέρα θα ερχόμαστε ή όποτε μας κάνει κέφι και θα σας κάνουμε έλεγχο. Άμα δούμε κάτι που δε μας αρέσει ή πάτε να αντισταθείτε, θα έχετε κακά

ξέτελα. Τα πάντα που είχατε μέχρι χθες μας ανήκουν. Όλα! Θέλουμε να κάνετε αδιαμαρτύρητα όσα λέμε. Αρχίζουμε από σήμερα και για όλη σας τη ζωή θα μας έχετε εδώ, στην Ελλαδίτσα σας. Απαγορεύεται να κυκλοφορείτε πάνω από δύο στους δρόμους και μετά τη δύση του ηλίου δε θέλουμε να βλέπουμε ούτε φως να βγαίνει από τα σπίτια σας. Οι άντρες θα κάνουντε αγγαρίες σε μας και θα σας δίνουμε μεροκάματο κάθε δεκαπέντε μέρες. Δεκαπέντε θα δουλεύετε και δεκαπέντε θα κάθεστε. Τα υπόλοιπα θα τα μάθετε στην πορεία». Τι ήταν όλα αυτά δεν ξέραμε, μα ήμασταν σίγουροι, τίποτα δε θα 'ταν όπως πριν. Ένας από αυτούς πήγε στην κουζίνα και σήκωσε το λάδι να το πάρει. Η μάνα έτρεξε πίσω του και του 'πε: «Σε παρακαλώ, άσε μου λίγο να μαγειρέψω στα παιδιά». Γέλασε και το έχυσε όλο στο πάτωμα. Γέλασε ξανά. Τέτοια πράγμα δεν είχαμε ξαναδεί. Φεύγοντας πήραν το παξιμάδι που είχαμε στο τραπέζι και άρχισαν να τραγουδούν. Δεν κατέχω ακόμη πώς χαιρόντουσαν με το κακό που έκαναν, ακόμη! Το μεσημέρι φάγαμε ελιές με κάμποσο παξιμάδι που είχε κρύψει η μαμά. Αργότερα είπαμε το ψωμί ψωμάκι.

Αγγαρείες κάναμε και εμείς, κουβαλούσαμε πέτρες. Εγώ πήγαινα με τη φίλη μου, την Πελαγιά, μαζί με τα γαϊδουράκια μας. Έπρεπε να κάνουμε δεκαπέντε διαδρομές σηκώνοντας πέτρες, μεγάλες και βαριές, αλλιώς η γύρα δεν πιανόταν. Στο τέλος κάθε διαδρομής υπήρχαν άντρες δικόι μας που τις έσπαγαν και τις έστρωναν στους δρόμους. Αχ, οι βαριόμοιροι! Μόλις κουραζόντουσαν και σταματούσαν λιγάκι, είχαν πίσω τους Γερμανούς και τους μαστίγωναν. Μαύρους τους έκαναν, φοβόμασταν για τους δικούς μας. Δεν ήταν λίγες φορές που χτύπησαν και τον μπαμπά μου, τον Στρατή. Θυμάμαι να φτάνω και να βλέπω να τον χτυπούν, άρχισα να ουρλιάζω: «Μη, κάτω τα χέρια σας από τον μπαμπά μου!» γιομάτη δάκρυα στα μάτια. Έτρεχα να πάω κοντά και τότε με έπιασε ένας από αυτούς και μου 'πε: «Πίκουλο, μακριά». «Πίκουλα» λέγανε εμάς, τα μικρά. Δε με ένοιαζε τίποτα. Τότε άκουσα τον μπαμπά μου: «Σοφία, μακριά!». Ήξερα, ο μπαμπάς δε φώναζε, αλλά, όταν το έκανε, δεν μπορούσες να τον παρακούσεις. Όποτε μιλούσε, μιλούσε σοβαρά. Τον μαστίγωναν και γελούσαν οι άκαρδοι. Θεέ μου, πόσα περάσαμε εκείνα τα χρόνια!»

Την έβλεπα να κουνάει το κεφάλι της πάνω-κάτω και να σκουπίζει τα μάτια της με ένα χαρτομάντιλο που κρατούσε πάντα στο τσεπάκι του μαύρου φορέματός της. Δεν της μίλησα. Συνέχισα να την ακούω.

«Περνούσαν οι μέρες, τα πράγματα είχαν αλλάξει πολύ. Φαγητό δεν είχαμε και καθαρό νερό ελάχιστα. Μας άφηναν να παίρνομε μόνο

μια συγκεκριμένη ποσότητα για τα σπίτια μας από τη στέρνα του χωριού, ανάλογα με το πόσα άτομα είχε κάθε σπιτικό. Τα παράθυρα είχαν ντυθεί με κουβέρτες, μην τυχόν σε καμιά βραδινή περιπολία τους έβλεπαν κανένα φως από τον λύχνο και έκαναν έφοδο. Πέφταμε για ύπνο πολύ νωρίς, φοβόμασταν, αυτό να θυμάσαι· φοβόμασταν!

Κάμποσο καιρό μετά, όχι πολύ, ήρθε η είδηση ότι τους άντρες από τα δεκαοκτώ μέχρι τα σαράντα θα τους έπαιρναν για ταχεία εκπαίδευση στον στρατό και μετά κατευθείαν στον πόλεμο. Ο πατέρας δεν ήταν μέσα σε αυτούς, ήταν μεγαλύτερος. Όμως οι θείοι μας, ο Αλέξης και ο Πέτρος, βρίσκονταν στη λίστα. Αδέρφια του μπαμπά, βλέπεις, τρομοκρατηθήκαμε. Δεν υπήρχε άλλη επιλογή, θα πήγαιναν.

«Σε δυο μέρες», είπε ο θείος ο Αλέξης, «φεύγω». Ο μπαμπάς στεναχωρήθηκε πολύ, μα δεν το 'δειξε ποτέ του, άνθρωπος δυνατός! Δεν ήθελε να σκέφτεται κακό για τα αδέρφια του, πίστευε θα ερχόντουσαν πίσω.

Το βράδυ πριν τη μεγάλη αναχώρησή τους, ο θείος ο Αλέξης είχε έρθει να μείνει σπίτι μας. Σίγουρα ήταν δουλειά της κυρα-Αννιώς αυτό, θα τον είχε απειλήσει με τα γνωστά της τερτίπια. Να, εδά σαν να τη βλέπω να λέει: «Μην τολμήσεις κακομοίρη μου και φύγεις χωρίς να χαιρετήσεις τον Στρατή μας, γιατί από μένα θα το βρεις». Ο θείος δε θα είχε άλλη επιλογή όσο και να το 'θελε. Ζέραμε, βέβαια, πόσο αγαπούσε τον μπαμπά μας, θα ερχόταν ακόμη κι αν δεν του το ζητούσε η μαμά. Εκείνο το βράδυ ήταν σαν να γιορτάζαμε, φυσικά χωρίς φως, μόνο με μιαολιά φαγητό και λίγο κρασί. Πέρασαμε καλά, δε σκεφτόμασταν το αύριο, αλλά μόνο τη μέρα της αντάμωσης. Η ώρα περνούσε και ήφτασε η στιγμή να πάμε για ύπνο. Ο πατέρας πάντα ήλεγε ότι πρέπει να κοιμόμαστε νωρίς. Θαρρώ, βέβαια, πως τότε ήτανε πρόφαση για να μείνει μόνος με τον αδερφό του. Όσο και να μη θέλαμε να το πιστέψουμε, ο πόλεμος ήταν άγριος και πάντα ήπαιζε ένα κακό σενάριο στο μυαλό μας.

Ζημέρωσε και ο θείος, μετά που ήπια το ρεβυθόζουμο, τον γνωστό καφέ της Κατοχής, πήγε να ετοιμαστεί. Βγαίνοντας από το δωμάτιο, πιάνει αμέσως τον μπαμπά να του πει. Φαινόταν ότι δεν ήταν πια χαρούμενος. Τα χθεσινοβραδινά γέλια είχαν σβήσει και όλοι νιώσαμε ότι κάτι κακό είχε συμβεί. Είχε σπάσει το παπούτσι του, η αρβύλα που θα έβαζε. Το πήρε για κακό σημάδι. Φαντάζομαι σκέφτηκε ότι, για να σκιστεί πριν καλά-καλά τη βάλει, δε θα γύριζε από αυτήν τη στρατιά. «Στρατή, αδερφέ μου, τα παιδιά σου και τα μάτια σου, εγώ φαίνεται δε θα πάρω τον δρόμο της επιστροφής. Τη γυναίκα σου και

τα κοπέλια σου. Σ' αγαπώ, Στρατάκη μου». Πάντα του 'ρεσε του θείου να τον πειράζει και να τον λέει Στρατάκη, ακόμη και πιο μεγάλος που ήταν. Αυτά τα λόγια τα κρυφάκουσα, εγγονή μου, ποτέ δε μας τα 'πε ο μπαμπάς. Φαίνεται ποτέ δεν ήθελε να τα πιστέψει.

Άσε, παιδί μου, οι ώρες που περάσαμε ήταν δύσκολες, δύσκολες πολύ! Η ελπίδα με τις μέρες λιγόστευε, δε θα τα καταφέρναμε. Κακό πράγμα η πείνα, κακό να φοβάσαι στο ίδιο σου το σπίτι, να μην μπορείς να κοιμηθείς χωρίς να δεις εφιάλτες. Τότεσάς ήταν και στις μέρες της η προγιαγιά σου, θα 'κανε τη θεία σου, τη Λευτεριά. Είχαμε πολύ άγχος και γι' αυτό, δεν κατέχαμε πώς θα τα καταφέρναμε. Η μαμή του χωριού είχε φύγει, είχε ακολουθήσει τον άντρα της σε ένα χωριό πολύ μακριά από μας. Τι να κάναμε, δεν ξέραμε. Ο μπαμπάς μας έλεγε: «Έχει ο Θεός, θα βρούμε λύση». Βέβαια, και αυτός έχανε την ελπίδα του μέρα με τη μέρα. Τελικά λύση βρέθηκε με ένα τρόπο που κανείς δεν το περίμενε. Για όλα φταίει το Γιωργάκι μας. Ανέλπιστο, παιδί μου, ήταν αυτό. Ένας Γερμανός έβλεπε το Γιωργιό και του θύμιζε τον γιο του, τον Φέντερικ, κάπως έτσι πρέπει να τονε λέγανε, μα δε θυμούμαι και καλά, πάνε και πολλά χρόνια. Τον είχε αφήσει πίσω μαζί με τη γυναίκα του. Μάθαμε αργότερα από έναν δικό μας πως ήταν και αυτή ετοιμόγεννη σαν τη μάνα, το δεύτερό τους παιδί. Υπήρχαν μέρες που ερχόταν και έψαχνε το Γιωργιό και το έβαζε να παίζει, για να το βλέπει μόνο. Κάποιες μέρες το 'βλεπε και έβαζε τα κλάματα, πού να ξέραμε γιάντα το έκανε αυτό· όλα λύθηκαν στο μέλλον.

Τη μέρα της γέννας είχαν μαζευτεί πολλές γυναίκες σπίτι, ήθελαν να βοηθήσουν τη μάνα όπως μπορούσαν. «Είμαστε εμείς εδώ Άννα, μη φοβάσαι πράμα». Όταν έφτασε η ώρα της καθιερωμένης περιπολίας των Γερμανών, έγινε έφοδος στο σπίτι. Στην αρχή νόμιζαν ότι είχαμε μάζωξη και ήταν έτοιμοι να δείρουν τον μπαμπά και να τον συλλάβουν. Μια γυναίκα, μόλις το κατάλαβε, τους φώναξε: «Η γυναίκα του γεννά. Ήρθαμε για βοήθεια, σας παρακαλούμε αφήστε μας». Όταν κατάλαβαν τι συνέβαινε, έδιωξαν όλες τις γυναίκες από το σπίτι, όσο και να διαμαρτυρόμασταν. Ακόμη θυμούμαι τον μπαμπά να φωνάζει: «Άκαρδοι, η γυναίκα μου γεννά, αφήστε τις για βοήθεια». Μάταια, μείναμε μόνοι μας, τρία κοπέλια και ο πατέρας. Τα χάσαμε, δεν ξέραμε τι να κάνουμε.

Μετά από λίγο, σαν θαύμα, ήρθε ο Γερμανός αυτός μαζί με μια γυναίκα. Δεν ήταν μαζί του ο μεταφραστής, δεν ξέραμε τι μας έλεγε. Η γυναίκα έτρεξε αμέσως στη μάνα. Τότε καταλάβαμε, την είχε

φέρει για να μας βοηθήσει. Γέννησε η μαμά και την πήρε και έφυγαν. Θυμάμαι τη μάνα να λέει ένα κουρασμένο: «Ευχαριστώ για όλα». Την ψάξαμε να την ευχαριστήσουμε, δεν τη βρήκαμε ποτέ. Λες και άνοιξε η γη και την κατάπιε! Βαφτίσαμε αμέσως τη μικρή. Λευτερίτσα την είπαμε, για το καλό, με την ελπίδα να γενεί ελευθερία πια στον τόπο μας.

Τον Γερμανό τον είδαμε αρκετές φορές να χαμογελά και στον Γιωργάκη και στη μάνα, να 'ρχεται να κάθεται σπίτι με τις ώρες να καμαρώνει το μωρό. Έβλεπε στα μάτια μας τους δικούς του ανθρώπους. Ο πόλεμος τον έστειλε μακριά, και ποιος ξέρει άμα τους ξανάβλεπε ποτέ του. Ήτανε σαν και μας, παιδί μου, αιχμάλωτος σε μια ζωή που δεν κάτεχε τι του ξημερώνει. Δεν ήτανε όλοι κακοί από δαύτους, αλλά, εκτός από αυτόν, ειλικρινά δεν ήκουσα ούτε ένα άλλον να κάνει καλό σε άνθρωπο. Τη βοήθεια αυτού του ανθρώπου δεν την ξεχνώ. Μου περνά καμιά φορά από το μυαλό, σκέφτομαι και λέω, *άραγε κατάφερε να γιαγείρει σπίτι του;*

Όσο περνούσε ο καιρός και δε μαθαίναμε νέα του θείου τού Αλέξη, το 'χαμε σίγουρο ότι κάτι κακό είχε συμβεί, δεν το μολογούσαμε, βέβαια. Μέχρι που ένα μεσημέρι ήρθε ένας χωριανός στην αυλόπορτα και φώναζε: «Στρατή, κακά μαντάτα». Κανείς δε μίλησε, μα όλοι καταλάβαμε. Η μάνα ξέσπασε σε κλάματα, ο μπαμπάς δυνατός, όσο και να στεναχωρήθηκε, δεν ήφησε πάνω από ένα δάκρυ να βγει από τα μάτια του. Πήγε και αγκάλιασε τη μάνα. Εγώ και τα αδέρφια μου ήμασταν αμίλητοι. Ο οιωνός της αρβύλας επιβεβαιώθηκε και ο θείος σκοτώθηκε. «Στρατή, ήρωας όμως! Ο γιος της μπακάλαινας είπε τέτοιο θάρρος δεν είδε ποτέ στη ζωή του σε κανέναν άλλο στρατιώτη. Μέχρι και στην τελευταία του αναπνιά δεν ήφησε το όπλο από τη χέρα». Ό,τι και να μας έλεγε, είχαμε χάσει έναν αδερφό και θείο· μα δεν είχαμε άλλο δρόμο απ' το να το δεχτούμε.

Εμείς, μπορώ να πω, δεν είχαμε πολλούς νεκρούς από το χωριό μας. Ένα διπλανό, άστα, είχε βαφτεί με αίμα. Μια λέξη κυνηγά πολλούς από τότε: χαφιές. Χαφιέδες να δεις, να δίνουνε συγχωριανούς και αδέρφια για μια θέση δίπλα στους Γερμαναράδες. Ήτανε μια οικογένεια που ξεκληρίστηκε, πραγματικά. Τους σκότωσαν έναν-έναν, ότι λέει κρατούσαν Άγγλους στο σπίτι τους. Ένας προδότης τα 'κανε όλα, για να έχει ένα κομμάτι ψωμί στο σπίτι του, μα καλύτερα νηστικός παρά στο πλευρό αυτονών. Είχαμε φέρει και εμείς σπίτι μας. Ο πατέρας έλεγε ότι ήτανε το λιγότερο που μπορούσε να κάνει στην τιμή του αδερφού του, του Αλέξη. «Με την πρώτη ευκαιρία θα

βγάλω δυο ελιές σε έναν άνθρωπο που με βοηθά να μη φοβούμαι πια». Η μάνα, βέβαια, σκεφτόταν εμάς και δεν ήθελε να γενεί καμιά στραβή. Μα η ερώτηση ήταν άλλη: «Θες να ελευθερωθείς ή όχι;». Και ποιος δεν ήθελε ελευθερία, έναν δείξε μου. Δεν ήθελε να έχει, βλέπεις, τη μοίρα άλλων γυναικών· να ζει χωρίς άντρα.

Ένα βράδυ έρχεται στο σπίτι ο μπαμπάς με έναν από αυτούς, τους Εγγλέζους. Μαύρος στο δέρμα, με τεράστια χείλη και μάτια, λες και είχαν γουρλώσει από τον φόβο. Έκατσε κάτω και δε μιλούσε καθόλου, και να έλεγε πράμα, βέβαια, σιγά μην καταλαβαίναμε. Ο μπαμπάς του 'πε: «Μη φοβάσαι, εμείς εδώ είμαστε καλοί, αύριο θα σε πάω να πάρεις το καράβι. Θα πας σπίτι σου και θα δεις τους δικούς σου, μην ανησυχείς». Δε νομίζω να κατάλαβε ούτε μία λέξη από αυτά που του 'πε, σίγουρα, όμως, κατάλαβε αυτά που του 'πε η μαμά. Είχε βάλει σε ένα πιάτο μισολιά παξιμάδι με ελιές και λάδι, δεν είχαμε και πράμα άλλο, μα δεν πείραζε. Του το άφησε στο τραπέζι και του 'πε: «Καλή σου όρεξη ξένε, καλό να σου κάμει». Τότε είδα ένα πράγμα παράξενο. Σηκώθηκε από εκείά που καθόταν, ήβαλε το χέρι στην καρδιά του και χαμογέλασε. Μας είπε ευχαριστώ, όι στη γλώσσα ντου, που δε θα καταλαβαίναμε πράμα, μα στη γλώσσα όλων των ανθρώπων. Δεν πα να 'χε άλλο χρώμα, να μιλούσε διαφορετική γλώσσα, να ήτανε το σπίτι του στα πέρατα του κόσμου, πάνω απ' όλα ήτανε σαν και εμάς, ταλαιπωρημένος, φοβισμένος και αγωνιζόταν για τον ίδιο σκοπό, την ειρήνη. Ειρήνη θέλαμε όλοι μας. Το άλλο πρωί, χαράματα κιόλας, έφυγε με την κουβέντα της μάνας να τον συντροφεύει: «Στο καλό παλληκάρι μου, ο Θεός μαζί σου». Η μόνιμη ευχή όλων μας εκείνα τα χρόνια.

Οι μέρες ήτανε εντάξει, οι νύχτες ήταν που μας τρόμαζαν πιο πολύ. Δεν ξέραμε πόσους νεκρούς θα είχαμε να μετρούμε το πρωί. Οι άντρες πηγαινοερχόντουσαν στα βουνά για να προστατευτούν και να μην τους σκοτώσουν. Μια μέρα είχανε κουραστεί μερικοί και είπανε να κοιμηθούνε στα σπίτια τους, αλλά δεν το 'χε το γραμμένο τους· τους βρήκαν και τους σκότωσαν έναν-έναν. Είκοσι δύο ήταν στο σύνολο, νέα παλληκάρια, που μέχρι εκείά τους είχε γράψει ο Θεός. Τους βάλανε μέσα σε έναν λάκκο οι εχθροί και από πάνω τους πέταξαν έναν γάιδαρο που είχαν σκοτώσει πιότερα. Τόσο μας υποβάθμιζαν, τόσο θέλανε το κακό μας, να μας ξεφτιλίζουν και να μας ατιμάζουν».

Σηκώθηκε η γιαγιά και γέμισε τα ποτήρια μας ξανά λίγο καφέ. Κατάλαβα ότι ήθελε να μου πει και άλλα. Τα μάτια της μπορεί να

είχαν δάκρυα ακόμη και σήμερα, αλλά το δισταχτικό χαμόγελο που έβλεπα να έρχεται με έκανε να θέλω με περισσότερη ανυπομονησία να ακούσω όσα ήθελε να βγάλει από μέσα της.

«Φαί να φάμε δεν είχαμε, ούτε νερό να πιούμε, το μόνο που είχαμε περίσσιο ήταν φόβος και στεναχώρια. Η υπομονή πια δεν ήταν μεγάλη. Ακόμη και νηστικοί, πληγωμένοι από τον χαμό των ανθρώπων μας έπρεπε να βρούμε κουράγιο και δύναμη να αντισταθούμε. Κάθε βράδυ καθόμασταν και σκεφτόμασταν τις μέρες που ερχόντουσαν και τις ονειρευόμασταν αλλιώς, χωρίς αυτούς στις ζωές μας. Βγάζαμε με το Γιωργάκη μαντινάδες, θέλαμε να είμαστε έτοιμοι τη μέρα της λευτεριάς να τις φωνάξουμε δυνατά. Το ξέραμε, η μέρα εκείνη δεν αργεί.

Ξημέρωσε, επιτέλους, μια μέρα που ήμοιαζε ίδια με όλες τις άλλες, μα – στο σταυρό που σου κάνω – ήταν τόσο διαφορετική. Οι δρόμοι άδειασαν από τους Γερμαναράδες χωρίς να ξέραμε ακόμη γιάντα, μα το βλέπαμε ήταν για καλό. Ένας χωριανός γύριζε στους δρόμους και φώναζε: «Οι δικοί μας στα βουνά νικούν, ακούστε όλοι σας, νικούν». Χαμογελάσαμε μετά από καιρό, μα δε θέλαμε ακόμη να αφήσουμε όλη τη χαρά να βγει και να μπει στις καρδιές μας, μην τυχόν και πάει πράμα στραβά και μας την παίρνανε πίσω. «Καλλιά να γελάσουμε μια και καλή στο τέλος», έλεγε ο πατέρας. Τα λόγια του αυτά με συντροφεύουν μια ζωή.

«Εφυγαν από τον Χάρακα και από τον Πύργο, Άννα», φώναξε η Κώσταινα στη μάνα. Η μάνα κοίταξε στον ουρανό και έκανε τον σταυρό της λέγοντας:

«Κατινιά, θα φύγουν από παντού, τώρα πλησιάζει η ώρα τους».

«Στρατή, ολάκερη η Μεσαρά δεν έχει πια από δαύτους», «Κοπέλια, βρε κοπέλια, φύγανε και από τη Χώρα», «Γειτόνοι, από την Κρήτη πάνε, εξαφανίστηκαν», «Πήρανε τον δρόμο που τους άξιζε, να φύγουν και να μην ξαναπατήσουν ποτέ».

Δεν μπορώ παιδί μου να ξεχάσω αυτές τις κουβέντες, δεν μπορώ.

«Λευτεριά, ήρθε λευτεριά. Στρατή, πάρε κοπέλια και γυναίκα και ελάτε στην πλατεία. Γιορτάζομε!»

Καμπάνες χτύπαγαν δυνατά, χοροί και μαντινάδες, τραγούδια και χαρά. Γλέντι τεράστιο στήθηκε. Έπιασε βροχή, μα κανείς δεν έφυγε. Ο Θεός ήθελε να ξεπλύνει τον κόσμο από το αίμα που χύθηκε.

Το βράδυ γυρίσαμε σπίτι χωρίς φόβο και η μάνα πήγε να φτιάξει στον μπαμπά τσάι.

«Στρατή, στην άσπρη κούπα θα στο βάλω. Θυμάσαι; Αυτές που είχα πάρει τότεσάς το Πάσχα».

«Θυμούμαι, μα από εκείνη τη μέρα έχεις να τις βγάλεις», απάντησε.

«Ήτανε άσπρες, άντρα μου, δεν ταίριαζαν σε μας και στις μαύρες μέρες μας. Εδά όμως;»

«Άσπρη μέρα ξημέρωσε, Αννιώ μου, άσπρη, ήρθε λευτεριά».

Το σερβίτσιο που πίνουμε είναι αυτό· είναι σπασμένο στη γωνιά του, γιατί είναι πολλών χρονών, αλλά με μεγάλη ιστορία πίσω του. Η προίκα μου το 'χε μέσα και εγώ θα το δώσω σε σένα να το 'χεις και να με θυμάσαι, όταν πια δε θα 'μαι εδώ. Έτσι κάνω και εγώ, το κοιτώ και θαρρώ πως θαρώ τον πατέρα μου να πίνει και να λέει: “Ωραία η Λευτεριά όμως Αννιώ, ωραία!”».

Το κουτί της ευτυχίας

της Ναυσικάς Μαστραντωνάκη

— **Φ**ΥΓΕ, αντράκι μου, μπροστά από τούτο το τέρας. Βγες όξω να παίξεις, τέτοια ωραία μέρα πρέπει να τηνε χαρείς. Η νέα γενιά, παιδί μου, έχει χαλάσει. Θωρείς τον αδερφό σου; Δεν ξεκολλά από τούτο το τέρας. Του έχει πάρει τα μυαλά και ό,τι θέλει τονε κάνει. Τη μια γελά και την άλλη νευριάζει. Μοναχός του, χωρίς να του μιλεί άνθρωπος. Ποιος ξέρει τι έχει εκεί μέσα και βλέπει. Και, μόλις τ' αφήσει, όλο γκρινιάζει και δεν τ' αρέσει άλλο πράμα. Θαρρούνε πως η ευτυχία τους είναι μέσα σ' αυτό το χαζοκούτι.

— Και πού είναι η ευτυχία, γιαγιά;

— Το πού θα τη βρεις εσύ, παιδί μου, δεν το γνωρίζω. Μα θα σου πω πώς την κατάλαβα εγώ. Πρώτα-πρώτα, πρέπει να παλέψεις για δαύτην. Ίσως, κάποιες φορές χρειαστεί να περάσεις και δύσκολα για να την εκτιμήσεις μετά, όταν έρθει.

— Εσύ, γιαγιά, πέρασες δύσκολα;

— Ούτε δύσκολα, μα ούτε και εύκολα, παιδί μου. Οι ευθύνες που είχα όταν ήμουν επτά δεν ταίριαζαν της ηλικίας μου. Βοηθούσα τη μάνα στις δουλιές του σπιτιού και τον πατέρα στα χωράφια. Η μεγαλύτερή μου ευθύνη, όμως, ήταν να προσέχω τα ζωντανά. Φίλες δεν είχα στο χωριό. Όταν δεν είχα δουλειά να κάνω, έπαιζα μοναχή μου. Έπιανα τα περβόλια και μάζευα ξυλαράκια, για να τα κάνω κούκλες. Με τα χόρτα τους έφτιαχνα μαλλιά και το κεφάλι τους, τις πιο πολλές φορές, ήταν ένα καρύδι. Μετά τις έφερνα σπίτι και τις έντυνα με ό,τι άχρηστο πανί έβρισκα. Είχα πολλές τέτοιες ξύλινες κούκλες και η καθεμιά είχε και από ένα όνομα. Τη Ναυσικά την πρόσεχα πιο πολύ απ' όλες, γιατί είχε και το όνομά μου. Την κοίμιζα στο κρεβάτι μου και κάθε φορά που μαραίνονταν τα μαλλιά της, της έφτιαχνα καινούργια. Σε καμιά άλλη δεν το έκανα αυτό. Μα όλα αυτά τα έκανα κρυφά, γιατί δε με άφηνε ο πατέρας μου να χασομεράω. Τον φοβόμασταν

εγώ και τα αδέρφια μου, γιατί ξέραμε πως, αν δεν κάναμε ό,τι έλεγε, θα τις τρώγαμε με τη βέργα. Είχε μια βέργα λεπτή και γερή, κάτω από το κρεβάτι του κρυμμένη. Κάθε φορά που τον έπιαναν τα νεύρα του, έκανε να την πιάσει και εμείς τρέχαμε στη μάνα. Αυτή μας λυπόταν, μα δεν προσπάθησε ποτέ της να μας γλυτώσει. Με τα μάθια της του φώναζε να σταματήσει να μας χτυπά. Μαζί με τα κορμιά μας πονούσε και η καρδιά της.

Το καλοκαίρι μου άρεσε να παίζω στον ποταμό, λίγο πιο έξω από το χωριό. Ήταν στον δρόμο για τα χωράφια μας, γι' αυτό πολλές φορές δεν το καταλάβαιναν πως σταματούσα εκεί, πριν πάω για δουλειά. Κάθε φορά που έφτανα, βουτούσα και ζύγωνα τους βατράχους. Μα δεν καθόμουνα πολλή ώρα, για να μην αργήσω και με καταλάβουν. Μέχρι να φτάσω στο χωράφι, είχα στεγνώσει κιάλας.

Θυμούμαι ένα απόγευμα, λίγο πριν βασιλέψει ο ήλιος, άκουσα από μέσα τον πατέρα να μου φωνάζει. Πήγα τρέχοντας να δω τι ήθελε και αυτός με έβαλε απάνω σε ένα γαϊδούρι. Μου φόρτωσε το αλέτρι και μου είπε να το πάω απευθείας στο χωράφι μας, για να το οργώσουν τα αδέρφια μου που ήταν εκεί από το πρωί. Τα χωράφια θα ήταν καμιά ώρα δρόμος με τον γάιδαρο. Μα δεν το πολυσκέφτηκα, ξεκίνησα χωρίς να χάνω χρόνο. Ο ήλιος, όμως, είχε αρχίσει να βασιλεύει και εγώ φοβόμουν τη νύχτα. Φοβόμουν τα σκυλιά που γάβγιζαν και όλα όσα μπορούσαν να ξεφυτρώσουν μέσα από το σκοτάδι. Και τον ποταμό που ήταν στα μισά του δρόμου, και αυτόν τον φοβόμουν. Τη μέρα ήταν η χαρά μου να παίζω εκεί ξέγνοιαστη, μα τη νύχτα αγρίευε. Ούτε να το βάλω στο μυαλό μου, όμως, μπορούσα, παιδί μου, να γυρίσω πίσω. Όσο πιο μακριά έφευγα από το χωριό τόσο πιο γρήγορα άκουγα την καρδιά μου να χτυπά. Είχα πάρει αγκαλιά τον γάιδαρο και είχα κρύψει το κεφάλι μου πίσω από το δικό του. Ούτε δεξιά ούτε αριστερά κοιτούσα, μόνο ευθεία. «Τα ακούς; Τα κουδούνια των βοσκών είναι γαϊδαράκο, δεν είμαστε μόνοι μας! Μη φοβάσαι πια, δεν είμαστε μόνοι», έλεγα συνέχεια στον γάιδαρο για να παρηγορούμαι η ίδια.

Δεν πέρασε πολλή ώρα και να ένας βοσκός μπροστά μου. «Του Μαρκομανώλη κοπέλι είσαι;» με ρώτησε, και εγώ κούνησα προς τα κάτω το κεφάλι. «Ω, τον κουζουλό, που σ' έβαλε στον γάιδαρο τέθιοια ώρα. Μπερ, παιδί μου, στο σπίτι μου και, όταν ξημερώσει, πας στο χωράφι». Το σπίτι του ήταν εκεί δίπλα, αυτός έμενε ερημικά, για να βλέπει τα πρόβατα. Όλο το βράδυ το πέρασα εκεί, μας έκανε και η γυναίκα του γίδα βραστή. Πρωί-πρωί σηκώθηκα και πήγα στους

δικούς μου, ούτε που με ρώτησαν πού έβγαλα τη νύχτα. Μα έφαγα δυο ξυλιές στον πισινό, γιατί χωρίς το αλέτρι δεν έκαναν και χωράφι. Δε λέω πως δε μ' αγαπούσαν οι γονέοι μου, ακόμη και ο πατέρας μου. Μα άλλες εποχές, παιδί μου, τότες και άλλοι ανθρώποι.

Λίγους μήνες μετά, οι Γερμανοί ήρθαν στο χωριό μας. Ήταν μια μέρα ηλιόλουστη, που είχαμε πάει στο χωράφι να το σκάψουμε, όταν άκουσα έναν δυνατό θόρυβο, χωρίς να ξέρω από πού ερχόταν, και τον πατέρα μου να φωνάζει: «Το χωριό μας βομβαρδίζεται!». Πολύ περίεργο αίσθημα, παιδί μου. Παράπονο και φόβος μαζί. Ποτέ μου δεν είχα νιώσει τον φόβο στο πετσί μου, και τότες τον έμαθα με το όνομά του.

Στο χωριό κάναμε πολύ καιρό να γυρίσουμε, μέναμε εκεί, στο σπιτάκι που είχε χτίσει ο πατέρας μου, για να είμαστε πιο ασφαλείς. Εκεί τη βγάξαμε με ό,τι καλλιεργούσαμε και ό,τι βρίσκαμε. Μα αυτά δεν ήταν αρκετά για να θρέψουν εννέα στόματα. Καμιά φορά, που θα πεινούσαμε πολύ, πέφταμε για ύπνο από νωρίς, για να μη νιώθουμε. Μα το πρωί η κοιλιά μας μούγκριζε και παραπονιόταν, μέχρι που και αυτό το μουγκρητό το συνηθίσαμε. Αυτό, όμως, που δε συνηθιζόταν, παιδί μου, ήταν ο φόβος. Ο φόβος που δε σε άφηνε ούτε να κοιμηθείς για να μη νιώθεις. Ακόμα και ο ύπνος να με έπαιρνε, έβλεπα εφιάλτες πως μας έπιασαν και πως θα μας σκοτώσουν.

Περάσαμε δύσκολες στιγμές, αλλά κάποιες ήταν και όμορφες. Τα βράδια καθόμασταν με τα αδέρφια μου στο αυλιδάκι σταυροπόδι και ο πατέρας μας έλεγε ιστορίες του παππού του. Η μάνα συνήθως μας ετοίμαζε να φάμε. Θυμάμαι, μια νύχτα, μας έλεγε πως δεν είχε τίποτα να μαγειρέψει. Και τότε ακούσαμε αεροπλάνα να πετάνε από πάνω μας. Ο πατέρας μου πετάχτηκε πάνω, έβαλε σε ένα ξύλο φωτιά και το χτυπούσε κάτω με όλη του τη δύναμη. Τα αεροπλάνα πλησίασαν και μας έριξαν δυο αλεξίπτωτα. Το ένα είχε καβουρντισμένο βοδινό κιμά και το άλλο σοκολάτες, καραμέλες και ένα σωρό γλυκίσματα. Τα είχαν στείλει οι Άγγλοι, για τους αντάρτες που ήταν στα βουνά. Και ο πατέρας μου ο τυχερός που τους βρήκε. Για πολλές μέρες είχαμε τα στομάχια μας γεμάτα.

Και οι Γερμανοί δεν ήταν όλοι τους κακοί. Υπήρχαν και κάποιοι που ήταν καλοί άνθρωποι. Με έναν από αυτούς είχε πιάσει φιλιές ο πατέρας μου. Πολλές φορές ερχόταν σπίτι μας και η μάνα του μαγειρεύε. Αυτός ήταν που έλεγε στον πατέρα μου πότε να κρυφτεί να μην τον πιάσουν οι άλλοι. Μπορεί να μην ήταν ειδικός μας, αλλά εμείς τον βλέπαμε σαν να είναι. Δε μας ένοιαζε πως ήταν Γερμανός, εμείς θέλαμε αγάπη και από όπου και αν τη βρίσκαμε ήταν καλοδεχούμενη.

Την ημέρα των γενεθλίων μου δεν τη γιορτάσαμε όπως κάθε χρόνο. Πάντα περίμενα τα γενέθλιά μου πώς και πώς, μα εκείνη τη φορά ήταν για μένα μια μέρα όπως όλες οι άλλες. Από το πρωί ήμουν κατσουφιασμένη, γιατί κανείς δεν ήθελε να γιορτάσει μαζί μου. Όταν ξάπλωσα για ύπνο, ήρθε η μητέρα μου και γονάτισε προς τη μεριά μου: «Δε σε ξέχασα, ορίστε το δώρο σου!».

Ήταν ένα παλιό ξύλινο κουτί που μέσα είχε τρία όμορφα βότσαλα. Πάντα άρεσε στη μάνα μου να τα μαζεύει από τη θάλασσα. Στην κάτω μεριά του κουτιού, είχε χαράξει με κεφαλαία γράμματα: «ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ». «Τι θα πει αυτό;» τη ρώτησα αμέσως. «Αυτό είναι το κουτί της ευτυχίας μου, και τώρα το δίνω σε σένα. Μέσα του θα βρεις όλα όσα χρειάζεσαι για να είσαι ευτυχομένη». «Και πώς θα είμαι ευτυχομένη με τρία βότσαλα;» της είπα. «Το ένα το έχω ονομάσει αγάπη, τα άλλα δύο, δύναμη και πίστη. Αν έχεις αυτά τα τρία, δε θες πράμα άλλο για να ευτυχήσεις».

Όσο περνούσαν τα χρόνια, καταλάβαινα τι ακριβώς εννοούσε τότε η μητέρα μου. Όταν έφυγαν οι Γερμανοί, όλος ο πόνος και ο φόβος που είχαμε μας άφησε μονομιάς. Τι πιο ωραίο πράγμα στον κόσμο από το να είσαι λύτερος; Να κοιμάσαι χωρίς τον φόβο ότι μπορεί να μην ξαναξυπνήσεις. Να βλέπεις τους ανθρώπους σου χωρίς να σκέφτεσαι ότι μπορεί να μην τους ξαναδείς ποτέ σου. Τότε ήμουν ευτυχομένη, και για όλα τα υπόλοιπα χρόνια. Κάθε μέρα ήταν και από μια γιορτή. Πηγαίναμε σε γλέντια και πανηγύρια, πίναμε και τρώγαμε όλοι μαζί – γνωστοί και άγνωστοι – και ένιωθες σαν να μην υπάρχει κακό σε τούτο τον κόσμο.

Όταν πήγα έντεκα χρονών, με στείλανε σχολείο. Τη χαρά μου; Δεν μπορώ να σ' τηνε περιγράψω. Όμως, ίσα που πρόλαβα να μάθω να γράφω και να διαβάζω. Ήμουν η μεγαλύτερη μέσα στην τάξη και η δασκάλα με έστειλε στο σπίτι της να προσέχω τη μικρή της θυγατέρα. «Αυτή θα είναι για σήμερα η δουλειά σου», μου έλεγε κάθε μέρα. Και έτσι δεν έμαθα γράμματα πολλά, παρ' όλο που τα αγαπούσα.

Στα δεκαπέντε μου γνώρισα τον παππού σου. Τότες ο πατέρας μου ήθελε να με προξενέψει σε έναν από τη Χώρα. Ηλίας ήταν το όνομά του. Είχε ωραίο ανάστημα: ψηλός, αδύνατος, με πράσινα μάτια. Όλο στο χωριό μάς τριγύριζε και λέγανε οι χωριανοί πως με είχε βάλει στο μάτι. Εγώ όμως εκείνο τον καιρό ε γνώρισα τον παππού σου, τον Μανώλη. Ήτανε κοπέλι του χωριού, ωραίος, ντελικανής και έπαιζε και λύρα.

Ένα απόγευμα είχαμε πάει επίσκεψη σε μια θεία που είχαμε στην Αυγενική, το διπλανό χωριό από το δικό μου, και ήταν και αυτός εκεί.

Τον έβλεπα πότε-πότε στο χωριό, μα δεν του είχα δώσει σημασία μέχρι εκείνη τη μέρα. Κάποια στιγμή πήγα μοναχή στην κουζίνα για να πω νερό και έκανε και αυτός πως εδίψασε. Ήρθε κοντά μου, μου άνοιξε το χέρι και μου έβαλε ένα χαρτί στη χούφτα μου με μια μαντινάδα:

*Ρωτούνε με ποιαν αγαπώ, μα απάντηση δε δίνω,
δε μαρτυρώ το θησαυρό που στην καρδιά μου κρύβω.*

Χίλια κομμάθια με έκανε με τούτα τα λόγια. Και όλη μέρα δε σκεφτόμουν άλλο πράμα, παρά μόνο εκείνον.

Πολλές φορές, στο χάνι του χωριού, γινόταν παζάρι, όπου πουλούσαν πράγματα κάθε είδους. Μια μέρα, σηκώθηκα πρωί-πρωί να πάω για να τον δω, αυτός ποτέ δεν έλειπε από κει. Έκανα πλεξούδες τα μαλλιά μου και έβαλα το καλό μου φόρεμα που μου είχε ράψει η γιαγιά μου. Ήταν γαλάζιο το ύφασμα με άσπρες ραφές, αέρινο και κολλητό στη μέση. Είχα πάρει και την ξαδέρφη μου, ήταν η μόνη που ήξερε το μυστικό μου. Αυτή τον είδε πρώτη και με τραβούσε να πάμε στον πάγκο του να αγοράσουμε κηπευτικά. Ήταν η πρώτη φορά που μου μίλησε και μου είπε πως είχε αισθήματα για μένα, μα εγώ, η κακομοίρα, από την ντροπή μου δεν έβγαλα κουβέντα. Ακόμη θυμούμαι τα λόγια του και η καρδιά μου χτυπά σαν τότες: «Εσένα, κοπελιά μου, μια μέρα θα σε κλέψω, να το κατέχεις».

Η επόμενη φορά που σμίξαμε ήταν στον γάμο της αδερφής μου, της Ριρίκας. Είχε έρθει πολύς κόσμος στο σπίτι και εμείς είχαμε στρώσει στην αυλή τραπέζια για τους καλεσμένους. Εγώ ήμουν στην κουζίνα με άλλες δυο ξαδέρφες μου και φτιάχναμε τους μεζέδες. Η κουζίνα είχε ένα ψηλό παράθυρο που έβλεπε στην ταράτσα του απέναντι σπιτιού. Για μια στιγμή κοίταξα απέναντι και σαν να τον είδα. «Δε με φτάνει ο ζόρες μου, εδά έχω και παραισθήσεις», εμουρμούρισα. Μα όταν κατάλαβε πως τον πήρα χαμπάρι, έπαιξε έναν πήδο και έπεσε χάμαι, και εκεί κατάλαβα πως δεν ήταν η ιδέα μου. Έτρεξα έξω να δω αν χτύπησε και τότες μας κατάλαβε ο πατέρας μου. Έναν μήνα έκανα να ξανάβγω από το σπίτι. Και όταν βγήκα, ήταν γιατί εκείνος έφυγε να πάει φαντάρος. Δεν τον ήθελε ο πατέρας μου, ούτε να τουε θωρεί. Όχι πως του είχε κάνει πράμα, μα είχε τάξει πως θα με έδινε στον Ηλία. «Καλλιά 'χω ν' απομείνω απάντρευτη, παρά να πάρω αυτόν», του έλεγα κάθε μέρα, μέχρι που το πήρε απόφαση και δε μου μίλησε ξανά γι' αυτόν.

Ο καιρός περνούσε γρήγορα και η ζωή στο χωριό ήταν η ίδια. Μα τον Μανώλη δεν επέρασε μέρα να μην τον βάλω στο μυαλό

μου. Είχα δει δυο φορές το ίδιο όνειρο, πως γύρισε και ήρθε να με βρει. «Παραίτησε τα όνειρα και βάλε τον νου στην κεφαλή σου», μου έλεγε η ξαδέρφη μου κάθε φορά που θα της έλεγα για εκείνον. Εγώ το κάτεχα πως δε με είχε ξεχάσει. Μου το 'χαν πει τα μάθια του την τελευταία φορά που τον είδα. Γαλανά, μεγάλα και ολοστρόγγυλα. Και, όπως φάνηκε, δεν εγελάστηκα.

Μόλις γύρισε στο χωριό, ήρθε στο σπίτι μας και με ζήτησε από τον πατέρα μου. Εκείνος πια το είχε αποδεχτεί, και έτσι μας έδωσε την ευχή του. Λίγο καιρό μετά, κάναμε τον γάμο και στήσαμε γλέντι τρικούβερτο, στην πλατεία του χωριού. Όλο το πενταχώρι το είχαμε καλέσει. Τα πόδια μου βγάλανε φούσκες απ' τον πολύ χορό εκείνο το βράδυ. Ψωραία βραδιά, αξέχαστη.

Μετά που παντρευτήκαμε κάναμε τον Κωστή, τον Γιάννη, τον πατέρα σου τον Δημήτρη και τον Στέλιο. Είχαμε και εμείς τις δυσκολίες μας, μα ήμασταν ευτυχισμένοι. Τώρα έχω και εσάς, τα εγγόνια μου, και δε ζητώ πράμα άλλο από τη ζωή μου».

— Και εγώ, γιαγιά; Πώς θα καταλάβω αν είμαι ευτυχισμένη;

— Θα το νιώσεις, παιδί μου, όταν μάθεις να εκτιμάς αυτά που σου φαίνονται απλά. Να εκτιμάς την υγεία σου. Ακόμη και τον αέρα που αναπνές. Να μην είσαι μίζερη και αχάριστη, γιατί τίποτα δεν είναι δεδομένο σε τούτηνα τη ζωή. Μια οικογένεια, ένα σπίτι γεμάτο αγάπη και ένα ζεστό πιάτο φαί. Αυτό είναι για μένα ευτυχία. Και άμα δεν είχα περάσει όλα αυτά; Ποιος ξέρει αν θα ήμουν τώρα ευτυχισμένη. Ακόμη και να 'μουν, μπορεί να μην το κάτεχα. Γιατί όποιος μαθαίνει στα εύκολα, τίποτα δεν τ' αρέσει. Και όπως έλεγε και η μάνα μου, να 'χεις αγάπη, δύναμη και πίστη φτάνει.

Όταν η αγάπη αργεί

της Μαρίας Καρχιμάκη

ΟΠΩΣ ΚΑΘΕ Παρασκευή μετά το σχόλασμα, έτσι κι εκείνη όλες μαζί οι κοπελιές περνάγαμε από την πλατεία του χωριού. Συγκεκριμένα, από το «Αυλιδάκι του Μανωλιού», το μικρό καφεενδάκι του χωριού. Κατηφορίζαμε χαριτολογώντας κι όλο καμάρι, γνωρίζοντας πως κάθε σούρουπο μαζεύονταν εκεί όλοι οι άνδρες του χωριού. Γέροι-νέοι, για να απολαύσουν τον ζεστό ελληνικό καφέ, που με μεράκι τους ετοίμαζε ο κυρ-Νίκος. Εκιά με 'δε πρώτη φορά ο Γιώργης μου. Την Παρασκευή εκείνη, όμως, είχε έρθει με ένα σημείωμα για μένα. Ένα γραμματάκι που 'δωκε στη Μαριγώ τη Χαμαιτουλλιώτισσα να μου το φέρει. Έτσι κι έγινε. Εκεί, έγραφε με μπόλικο καημό τα αισθήματά του για μένα και τους σκοπούς που είχε σαν θα τελείωνα το γυμνάσιο. Μα εγώ, αφού το διάβασα, το φύλαξα στο συρτάρι του κομοδίνου μου και τ' άφηκα εκεί πολύ καιρό. Ντρεπόμεν, ανεστορούμαι. Μα τι με ήθελε εμένα; Εκείνος εικοσιπέντε, θαρρώ, μα εγώ ούτε δεκαπέντε. Πέρναγαν οι μέρες. Κάθε φορά που περνούσαμε, επιστρέφοντας από το σκολειό, από τ' αυλιδάκι, εκείνος ρώταγε τη Μαριγώ φωναχτά: «Ακόμα δε σου 'δωκε απάντηση η Ελένη;». Εκείνη έγνεφε αρνητικά, χαμηλώνοντας το βλέμμα. Ντρεπόταν κι εκείνη, βλέπεις. Μικρή ήταν, δεν τον εκοίταζε στα μάτια. Ωστόσο, οι δύο πιο κοντινές μου φίλες, η Στεραιώ και η Φανιά, η πιο μεγάλη, με πιάζανε να του απαντήσω. Έτσι κι έγινε. Έγραψα πέντε λέξεις, εκφράζοντας τους ενδοιασμούς μου – ήταν χρόνια μεγαλύτερος – κι εγώ είχα ακόμη κάμποσο για να τελειώσω το σκολειό, καθώς και τον φόβο μου για τα σχόλια του περίγυρου. Εκείνος την επόμενη κιόλας μέρα είχε απαντήσει, με τον ίδιο τρόπο, γράφοντάς μου μονάχα μία πρόταση: «Εσύ θα ακούς εμένα. Κανέναν

άλλον». Δεν μπορώ να πω, η αποφασιστικότητα και η δυναμικότητα που εξέφραζε φαινόταν από το πρώτο κιάλας λεπτό που θα τον έβλεπε κάποιος. Κι αυτό ήταν κάτι που με γοήτευσε από την πρώτη στιγμή σαν κοριτσάκι που ήμουν. Με την απάντησή του αυτή, αν και τόσο κοφτή, με καθούσα. Είχε κάτι τόσο αληθινό το βλέμμα του. Αχ! Ήταν όμορφος ο Γιώργης μου. Κι από ανάστημα; Ψηλός, ίσαμε δυο μέτρα, γεροδεμένος, με μάτια καταγάλανα. Σαν τον εκοίταζες, θαρρείς πως έβλεπες ολόκληρο τον ουρανό και τη θάλασσα μαζί.

Προξενιά πολλά του έκαμαν, μα εκείνος, όπως έλεγε, ήθελε το Λενιώ. Για τα επόμενα τρία χρόνια και μέχρι να τελειώσω το σχολείο, μου 'στελνε γράμματα. Θεέ μου, πόσα γράμματα μου 'γραψε ο Γιώργης μου! Στο καθένα ξεχωριστά, δεν ξέχναγε να εκφράσει τον αβάσταχτο, όπως έλεγε, καημό, και τη λύπη του αφού ήταν μακριά μου. Ακόμα κι όταν έφυγε στον πόλεμο, είχε πάρει μια μικρή φωτογραφία μου, που 'χαμε βγάλει στο σχολείο, και την είχε κάθε στιγμή στον κόρφο του. Έτσι για να νιώθει, έλεγε, την παρουσία μου κοντά του και να παίρνει δύναμη.

Σαν γύρισε κι από τον πόλεμο, ήρθε αμέσως και με ζήτηξε από τους γονείς μου. Εκείνοι ήταν καλοί μαζί του. Μα πώς να μην ήταν; Ήξεραν πως ήταν χρυσός άνθρωπος ο Γιώργης μου! Όλοι οι χωριανοί το ήξεραν. Και κυρίως, το γάτεχα εγώ. 'Οι γιατί μου το 'χανε πει, αλλά γιατί το 'νιωθα μες στην καρδιά μου, το 'νιωθα βαθιά. Το μόνο εμπόδιο ήταν ο πατέρας του. Ήλεγε πως είμαι φτωχή και δεν του αξίζω. Το ξέρω, σκληρά λόγια. Μα ήταν και ο ίδιος σκληροτράχηλος άνθρωπος. Τον εφοβόντουσαν. Ήταν άγριος, σκοτεινός. Ίσως τον έκαμε έτσι η ζωή. Βλέπεις, δεν είχε περάσει λίγα. Είχε χάσει τη γυναίκα του από ίκτερο. Τη δύσμοιρη... Και ακόμα πιο δύσμοιρα τα παιδιά της, ο Γιώργης και οι δυο αδερφάδες του, το Κατερινιώ και η Αννιώ, που χρειάστηκε να μεγαλώσουν δίχως μητέρα. Πώς να καλυφθεί αυτό το κενό, παιδί μου; Πώς; Έτσι, λοιπόν, απαρνήθηκε τον πατέρα του για να παντρευτούμε.

Εκείνη η μέρα δε θα υπερβάλλω αν σου πω πως ήταν η πιο ευτυχισμένη της ζωής μου. Τόση αναμονή κι ύστερα τόση ευτυχία ξαφνικά. Κι ο Γιώργης το ίδιο, παρ' όλο που δεν εμφανίστηκε κανένας από το σόι το δικό του στον γάμο. Μήτε πατέρας, μήτε αδελφές. Το ξέραμε, όμως, το περιμέναμε. Δεν το αφήσαμε να σκοτεινιάξει την πιο χαρούμενή μας στιγμή, τον γάμο μας. Έτσι άρχισα να γνωρίζω την αγάπη, η οποία με συντρόφεψε για πολλά χρόνια και ελάφρυνε το βάρος της Κατοχής και της φτώχειας.

Τα παιδικά μας χρόνια

Τα πρώτα παιδικά μου χρόνια τα πέρασα στη Μυσιργιού. Εγώ, ο αδελφός μου και οι γονείς μου. Όταν οι γονείς μου έπρεπε να φύγουν από τη Μυσιργιού και να πάνε στο μετόχι για αγροτικές δουλειές, αλλά και για να ταΐσουν τα ζα μας, μας πήγαιναν στη γιαγιά και μέναμε όσο καιρό χρειαζόταν. Να αγιάσουν τα κόκαλα εκείνων των ανθρώπων που με τη φτώχεια και τις στερήσεις τους μας φρόντιζαν και μας πρόσφεραν ό,τι είχαν και δεν είχαν. Τι να είχαν κι εκείνοι, που ήταν πιο φτωχοί από τους γονείς μου;

Πολλές φορές, γυρίζοντας από το σχολείο, έβλεπα τη γιαγιά μου καταστεναχωρημένη, επειδή δεν είχε φαγητό να μας δώσει. Εμείς κουνούσαμε τα κεφάλια μας καταφατικά, δείχνοντας ότι δε μας πειράζει, παρ' όλο που τα στομαχάκια μας φώναζαν από την πείνα. Βλέπεις, δε θέλαμε να φουντώσουμε κι άλλο τον πόνο της. Ξαφνικά, σαν να έβρισκε λύση, μας έλεγε: «Θα σας κάνω ζεματιστό ψωμί». Έβαζε, λοιπόν, στο μπρίκι νερό να βράσει, ένα κριθινόντακο στο λεκανάκι, έριχνε πάνω λίγο λάδι κι αλάτι, άδειαζε το βραστό νερό, μαλάκωνε το παξιμάδι και το γεύμα ήταν έτοιμο. Έπαιρνα το κουτάλι, κομμάτιαζα τον ντάκο κι έτρωγα. Δε θα ξεχάσω ποτέ τη νοστιμιά του. Έτσα, και με άλλους παρόμοιους τρόπους, ξεγελούσαμε κάπως την πείνα μας. Μετά από κάποια χρόνια, και αφού πέθαναν η γιαγιά και ο παππούς κι εμείς το σχολείο δεν το 'χαμε τελειώσει ακόμα, δεν είχαν άλλη επιλογή οι γονείς μας από το να μας πάρουν και να εγκατασταθούμε μόνιμα στο μετόχι. Μέναμε, λοιπόν, ήσυχα στο μετόχι μας, λίγο έξω από το χωριό, χωρίς καμία ενόχληση από τους κατακτητές.

Πάνω από το χωριό, βρίσκεται ένα ύψωμα, το «Αρμί», όπως το λέγαμε εμείς. Απ' εκεία μπορείς να δεις όλη την επαρχία.

Μια καλοκαιρινή μέρα κατέφθασαν στο χωριό μας τρεις γερμανοί στρατιώτες με τρία μουλάρια φορτωμένα με όπλα, θαρρώ, και ένα κάρο μηχανήματα. Όταν τους κατάλαβαν οι χωριανοί, από περιέργεια μαζεύτηκαν στην είσοδο του χωριού. Με τα λίγα ελληνικά που ήξεραν ζήτησαν να δουν τον πρόεδρο του χωριού. Ανέλαβε τότε ο Μανωλιός, ένας συγχωριανός μας, να συνεννοηθεί μαζί τους. Τελικά, οι Γερμανοί ζητούσαν να τους υποδείξουμε από πού μπορούσαν να ανεβάσουν τα μουλάρια στην κορυφή του βουνού, στο Αρμί. Πήραν κάποιους πιο νέους συγχωριανούς μας, λοιπόν, ανέβηκαν στην κορυφή κι εκεία ξεφόρτωσαν τα πράγματά τους. Ύστερα οι άλλοι δυο μας υποχρέωσαν να καθαρίσουμε από τις πέτρες και τους θάμνους ένα

μεγάλο σημείο, όπου έστησαν μια πελώρια σκηνή. Δίπλα εγκατέστησαν ένα μεγάλο περιστρεφόμενο προβολέα. Έτσι μου 'πε ο πατέρας μου τότες πως λεγόταν αυτό το πελώριο πράμα αφού 'φεραν. Σαν νύχτωνε, λοιπόν, τον έβαναν σε λειτουργία κι εκείνος φώτιζε κινούμενος αργά-αργά ολάκερη την επαρχία! Έτσι ήλεγχαν κάθε κίνηση στην περιοχή – ξηρά, θάλασσα και αέρα. Τέτοιο μηχάνημα δεν είχα ματαδεί. Και μόνο στην όψη με έκανε να σκιάζομαι. Πριν χειμωνιάσει καλά και χιονιστεί το βουνό, φρόντισαν να μεταφερθούν στο χωριό. Υπήρχε εκεί στη μέση της πλατείας το καφεενεδάκι του χωριού. Ήταν σχετικά μεγάλος χώρος. Το «επιτάξανε», όπως ήκουγα να λένε, εγκαταστάθηκαν εκεί και τοποθέτησαν και μια γεννήτρια στην αυλή. Όταν ενύχτωνε, λοιπόν, έβαναν τη γεννήτρια σε λειτουργία και ο γιγάντιος προβολέας φώτιζε όλη την περιοχή.

Ανεστορούμαι σαν τώρα τσι πρώτες εκείνες νύχτες. Πόσο ενοχλητικός ήταν ο θόρυβος αυτής της μηχανής! Πέρασε καιρός ώσπου να το συνηθίσουμε.

Με τον καιρό συνηθίσαμε την παρουσία τους, μας συνηθίσαν κι εκείνοι και περνούσαμε αρμονικά και ήσυχα. Κάποιες βραδιές όμως ακούγαμε πυροβολισμούς. Πανικόβλητοι εγώ και το Γιαννιό, ο μικρός μου αδελφός, τινάζομασταν από τον ύπνο και τρέχαμε στην αγκαλιά της μαμάς. Τρομαγμένοι, μήπως πάθουμε κάτι κακό, τρέμαμε. Η μάνα όμως – σκληρή που ήταν – μας έδιωχνε κακήν-κακώς και μας έστελνε πίσω στο ράντσο μας. Ήλεγέ μας πως κάνουν εξάσκηση οι Γερμανοί με όπλα και να μη φοβόμαστε. Ούτε ένα χάδι, ούτε μια αγκαλιά. Έτσι μας είχε μάθει. Άλλες εποχές τότε, ξέρεις.

Οι Γερμανοί ανεφοδιάζονταν με τρόφιμα από τη Σητεία με μουλάρι, αλλά, μετά από κάποια συμφωνία που έκαναν με τους χωριανούς, άλλαξαν τα πράγματα. Ανέλαβαν οι γυναίκες του χωριού, με τη σειρά, μία μέρα τον μήνα, να ετοιμάζουν φαγητό για τους στρατιώτες που φύλαγαν το χωριό μας. Σαν, λοιπόν, ερχόταν η σειρά μας, φεύγαμε από το μετόχι την προηγούμενη μέρα, η μάνα μου, ο αδελφός μου κι εγώ και πηγαίναμε στο χωριό. Εκείνη τη μέρα μου δινόταν η ευκαιρία να φάω «καλό φαγητό». Ό,τι καλούδια είχε η κάθε οικογένεια, το φύλαγε για εκείνη τη μέρα – κρέας, τυρί, αβγά.

Φίλοι και εχθροί

Ένα κρυγιά χειμωνιάτικο βράδυ, με ψιλόβροχο, είχαν μαζεωθεί στο σπίτι μας άλλες τρεις οικογένειες από τον Θόλο και απολαμβάναμε τη ζεστασιά από τα κούτσουρα που σιγοκαίγονταν στις φλόγες της παραστιάς. Είχαμε προσηλωθεί και ακούγαμε μια ακόμα ιστορία

του πατέρα μου από τους βαλκανικούς πολέμους. Ξαφνικά, «ντουκ-ντουκ», κάποιος βάραιγε με δύναμη την ξύλινη, ετοιμόρροπη πόρτα του φτωχικού μας. Όλοι κοιταχτήκαμε μεταξύ μας, μα λέξη δεν εβγάλαμε. Τα χτυπήματα όμως συνέχιζαν επίμονα κι έτσι ο πατέρας μου σηκώθηκε κι άνοιξε. Ήταν πέντε Ιταλοί, οι οποίοι μπήκαν χωρίς πολλά-πολλά μέσα. Η συντροφιά μας μεγάλωσε. Ύστερα, κι αφού ζεστάθηκαν λίγο, όχι μόνο από τη φωτιά, αλλά κι από την καλοσύνη που είδαν στα πρόσωπα όλων μας, με τις λίγες ελληνικές λέξεις που ήξεραν, κατάφεραν να συνεννοηθούν με τον πατέρα μου και να του εξηγήσουν πως κινδύνευαν να τους σκοτώσουν οι Γερμανοί. Ζέρεις, παιδί μου, ίντα κυνηγητό εγινότανε τότες αναμεταξύ τους; Μας είπαν και τα ονόματά τους. Καρμέλος λεγότανε ο ένας, ανεστορούμαι, κουρέας στο επάγγελμα, θαρρώ. Ο άλλος Έκτορας, και ήλεγε πως ήταν μαραγκός. Αφού ο πατέρας μου τους καθησύχασε, η θεία μου, η Μαριγώ, έφερε ολόφρεσκα αβγά από το σπίτι της και η μάνα μου ύστερα τα τηγάνισε για τους μουσαφίρηδες μας. Μέρους τους κρύβαμε στο σπηλιάρι, μια γέρικη βελανιδιά, απού 'χει χοντρούς κλώνους.

Θυμούμαι συνέχεια τα λόγια του πατέρα μου: «Κλειστά τα στόματά σας, καλά μου παιδιά. Μην ξεχνάτε, άνε μας πάρουνε χαμπάρι οι Γερμανοί, θα σκοτώσουν κι αυτούς κι εμάς!». Μα εμείς δε μιλούσαμε, φοβούμασταν, μωρέ. Ύστερα, είχαμε δεθεί κιόλα με τους Ιταλούς, τους φίλους μας. Μας έστελνε η μάνα συχνά και τους πηγαίναμε απάνω στο σπηλιάρι προμήθειες. Έτσι είχαμε σχεδόν καθημερινή επαφή μαζί τους. Μάλιστα, πολλές φορές, όταν αργότερα ξεθάρρεψαν, έρχονταν και στο σπίτι κι έμεναν μαζί μας όλη μέρα. Ο Έκτορας, με εργαλεία του πατέρα μου, ήφτιαχνε ξυλοπάπουτσα για τσι γυναίκες. Τι καλή ψυχή, Θεέ μου! Ο Καρμέλος μας κούρευε συχνά-πυκνά, σαν μάκραιναν τα μαλλάκια μας. Με τον καιρό έμαθαν ακόμα πιο πολλές ελληνικές λέξεις. Ω! Μα κι εμείς, μη θαρρείς, μάθαμε δικές τους και η συνεννόηση γινόταν πιο εύκολα. Μα, αν θες να σου πω την αλήθεια μου, δεν ξέρω αν φταίει τόσο η γλώσσα ή το ότι πλέον τους νιώθαμε δικούς μας ανθρώπους· οικογένεια, πώς να σου το πω; Μιλούσαμε στη γλώσσα της καρδιάς και της φιλίας.

Έτσι πέρασαν πολλοί μήνες, κυλώντας ήσυχα, όταν ξαφνικά ήρθε μια είδηση να ταράξει την ήρεμη ζωή μας. Λόγω μιας κλοπής από έναν Ιταλό σε βάρος ενός γερμανού στρατιώτη, τον οποίο λήστεψε και άφησε μόνο με τα εσώρουχα, οι Γερμανοί άρχισαν καθημερινές εξορμήσεις στην περιοχή. Είχαν πάρει βαριά την προσβολή. Κάθε Ιταλό που ξετρύπωναν, τον εκτελούσαν.

Ένα χειμωνιάτικο σούρουπο κατέφτασε μια ομάδα Γερμανών και στο δικό μας φτωχικό. Έπρεπε γρήγορα να ειδοποιήσουμε τους φίλους μας να φύγουν από το σπηλιάρι. Δεν είχαμε χρόνο να πολυσκεφτούμε, οι φίλοι μας κινδύνευαν. Ενώ η μαμά μου τους έκαμε φαί για να τσι καθυστερήσει όσο γινόταν πιο πολύ, ο πατέρας μου έπεσε το μικρό μου αδερφό, το Γιαννιό, να ειδοποιήσει τους Ιταλούς να φύγουν. Ωστόσο, η μάνα μου τους πότισε με μπόλικο κρασί, όσο είχαμε δηλαδή, κι έτσι παίρνοντας τον δρόμο για το σπηλιάρι, οι Γερμανοί όχι μόνο καθυστέρησαν, αλλά δεν έβλεπαν και μπροστά τους καλά-καλά!

Παρ' όλα αυτά, πνιγόμασταν μέσα μας από την αγωνία. Άραγε έφυγαν ή έμειναν να αμυνθούν; Μα κι αν έφυγαν, δε θα μας υποψιαστούν οι Γερμανοί ότι εμείς τους ειδοποιήσαμε; Η αγωνία μας μεταμορφώθηκε σε πόνο πολύ και φόβο, όταν το φαράγγι της σπηλιάς αντήχησε από πυροβολισμούς. Όλοι ξέσπασαν σε κλάματα, το ίδιο κι εγώ. Ενομίζαμε πως τους εκτέλεσαν και περιμέναμε έντρομοι να επιστρέψουν για να εκτελέσουν έναν-έναν κι εμάς. Μα δε γύρισαν. Πέρασαν ώρες αγωνίας μέχρι να επιστρέψει ο θεός μου που ήταν εκεί πάνω. Μας είπε πως παραλίγο να τους προλάβουν στο σπηλιάρι. Μας καθυσούχασε πως οι Ιταλοί κατάφεραν να φύγουν μπαίνοντας στο δάσος των Εβελών, γλυτώνοντας τους πυροβολισμούς των Γερμανών από μακριά. Η μάνα μου σταυροκοπήθηκε: «Δόξα σοι ο Θεός», είπε.

Πέρναγαν οι μέρες και δε μαθαίναμε ίντα απέγιναν οι δόλιοι. Το βάρος στις καρδιές μας δεν έλεγε να φύγει. Μα λίγες μέρες μετά, προς έκπληξή μας και χαρά μεγάλη, ξαναεμφανίστηκαν. Το τι έγινε, δε στο περιγράφω! Αγκαλιές, φιλιά. Τόση αγάπη που δε θωρούσε φυλή, γλώσσα, έθνος. Είχαμε όλοι κοινό πατέρα εκεί πάνω. Ο πατέρας μου δεν άργησε να τους βρει νέο κρησφύγετο. Οι φίλοι μας ήταν πάλι ασφαλείς.

Κι όμως, παιδί μου, όταν η μοίρα γράφει, δεν ξεγράφει! Κατά τον Αύγουστο του '44, γερμανικά αεροπλάνα έριξαν προκηρύξεις, καλώντας τους Ιταλούς που είχαν απομείνει να παρουσιαστούν στις γερμανικές αρχές, με την υπόσχεση να τους στείλουν ασφαλείς πίσω στις πατρίδες τους. Καταχάρηκαν και, πλημμυρισμένοι από χαρά, πήραν τη μοιραία απόφαση. Ένα βράδυ ήρθαν σπίτι να μείνουν μαζί μας και να μας αποχαιρετήσουν. Στάθηκε μάταιο να τους αλλάξουμε γνώμη. Τους εξηγήσαμε πως ο πόλεμος τελείωνε και θα επέστρεφαν ασφαλείς και γρήγορα στην πατρίδα τους. Αδύνατο να τους

πείσουμε. Το βράδυ πέρασε με κλάματα και θρήνους, παιδί μου, από όλους μας. Το πρωί, σαν ετοιμάστηκαν, βιάστηκαν να πάρουν τον δρόμο της επιστροφής. Ζήτησαν σ' ένα χαρτί τη διεύθυνσή μας ώστε να μας γράψουν, όταν θα γύριζαν, με το καλό, στα σπίτια τους. Φιλιά, συγκίνηση, δάκρυα, αποχαιρετισμός κι ύστερα, καπνός!

Πέρασαν μέρες, μήνες, χρόνια και γράμμα δεν επήραμε ποτέ. Να, στον σταυρό που σου κάνω, γράμμα δεν επήραμε ποτέ! Το τέλος τους; Το μαντέψαμε, μάτια μου. Είχαμε πληροφορηθεί πως οι Γερμανοί, όλους εκείνους τους ταλαίπωρους που είχαν την αφέλεια να παραδοθούν, τους εξόντωσαν με κάθε απάνθρωπο τρόπο που βάζει ο νους σου. Άλλους τους έβαναν να δουλεύουνε σκληρά δίχως φαί και νερό σε έργα, άλλους τους εκτελούσαν χωρίς πολλά-πολλά κι άλλους τους στρίμωχναν σαν σαρδέλλες σε σαπιοκάραβα, τους απομάκρυναν από τις ακτές και τους βούλιαζαν χωρίς κανέναν οίκτο. Τώρα, ποιο ήταν το τέλος των φίλων μας; Ούτε μπορώ ούτε θέλω να το συλλογίζομαι. Πάντως στην πατρίδα τους δε γύρισαν ποτέ. Μείναμε με την αναμονή και, τέλος, με την ανάμνησή τους. Σε ένα συρτάρι μου, εδώ στο σπίτι, ανάμεσα σ' ένα σωρό παλιές φωτογραφίες, βρίσκεται κι από μία δική τους. Κάθε φορά που τις κοιτάω, ταξιδεύω με τον νου πολλά χρόνια πίσω και μελαγχολώ βαθιά. *Δε θα σας ξεχάσω ποτέ, φίλοι μου καλοί!*

Ασπρόμαυρες εποχές

της Νεκταρίας Μεθενίτη

Η ΓΙΑΓΙΑ ΜΟΥ δε μιλά ποτέ για τα παλιά. Αν κάτι τη χαρακτηρίζει, αυτό είναι το πόσο πολύ λάδι βάζει στο φαγητό και το πόσο ευσυγκίνητη είναι. Αυτήν τη φορά, κι αφού την παρακάλεσα, δέχτηκε να κάνει μια αναδρομή στο παρελθόν. Έτσι έμαθα ότι το λάδι κάποτε αποτελούσε είδος πολυτελείας και το στερήθηκε. Ακόμα, έμαθα ότι οι άνθρωποι γίνονται ευσυγκίνητοι, όταν μιλούν για όσα αγαπούν. Αυτή είναι, αποσπασματικά, η ζωή της Μαρίας Μπακομήτρου. Μιας γυναίκας που γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αίγινα και έζησε εκείνη την όμορφη, ασπρόμαυρη, για εμάς, εποχή.

Το ψωμί

Το ψωμί, κόρη μου, δεν είναι όλοι άξιοι να το ζυμώσουν. Πρέπει τα χέρια σου να πιάνουν για να πετύχει. Αρχικά, πρέπει να εξομολογηθείς για να πιάσεις προζύμι· έπειτα, για να φουσκώσει το ψωμί, πρέπει αυτός που θα το ζυμώσει να είναι αμαγάριστος. Δεν πρέπει να έχεις επαφές, όταν θες να ζυμώσεις. Έτσι κι αλλιώς, το προζύμι έχει από μόνο του κάτι το ιερό. Η διαδικασία ξεκινάει του Σταυρού, όπου και μοιράζονται τα Σταυρολούλουδα. Τα Σταυρολούλουδα είναι κλωνάρια βασιλικού, που απ' αυτά γίνεται το προζύμι. Πώς γίνεται; Θα σου πω... Παίρνεις λίγο χλιαρό νερό και ρίχνεις μέσα αλεύρι. Από πάνω βάζεις το κλωνάρι σε σχήμα σταυρού. Ανακατεύεις, το τυλίγεις προσεκτικά με μια πετσέτα, και την επόμενη μέρα έχει φουσκώσει και είναι έτοιμο. Χωρίς μαγιά, χωρίς τίποτα. Αρκεί η χάρη Του!

Την τέχνη του ψωμιού την έμαθα απ' τη μάνα μου. Ο Θεός να τη συγχωρνάει, ήταν άξια γυναίκα. Νοικοκυρά, μα και σκληρή. Δούλευε στα χωράφια, έφερνε βόλτα το σπίτι, κι εμάς – επτά νοματαίους. Μια φορά τη βδομάδα ζυμώναμε, επτά καρβέλια και ένα πρόσφορο. Ήμαστε μεγάλη φαμελιά, δυο κόρες εμείς και πέντε οι μπαρμπάδες

σου, θέλαμε ένα καρβέλι τη μέρα. Άσε που ήταν και βαριά δουλειά! Να ζυμώνεις στη σκάφη, να κουβαλήσεις ξύλα για τον φούρνο, να τον ανάψεις και να φουρνίσεις. Ξεκίναγες το πρωί και ξετέλευες το μεσημέρι.

Θα ήμουν δέκα χρονών, όταν μια μέρα έφυγε για το χωράφι και μου είπε να ζυμώσω. Δεν ήξερα πώς, μα κι αλίμονό μου άμα γύρναγαν οι άντρες και δεν υπήρχε ψωμί.

— Πώς να ζυμώσω, καλέ μαμά;

— Στραβωμάρα έχεις; Τόσο καιρό με βλέπεις. Το λοιπόν, ίσαμε το μεσημέρι να είναι έτοιμα.

Τι να κάνω η καφερή; Κοσκίνιζα-κοσκίνιζα, ώσπου γέμισα μια σκάφη αλεύρι. Ούτε ήξερα αν ήτανε πολύ ή λίγο. Η δε σκάφη ήταν πιο μεγάλη από μένα και τα χεράκια μου αδύνατα. Ζύμωνα ώρες και, όταν τελείωσα, είχα γεμίσει ένα κρεβάτι ψωμιά.

Κι ήρθε η ώρα να κάψουμε τον φούρνο. Αμά, ο φούρνος ήταν ψηλός και βαθύς και εμείς με την αδελφή μου δε φτάναμε. Πέρναγε η ώρα κι από την απελπισία πέσαμε χάμω και κλαίγαμε.

Πέρασε τότε ο παπά-Πέτρος και μας άκουσε. Φοβήθηκε ο παπάς και ήρθε να δει τι έγινε. Του το είπαμε, λοιπόν, και ήταν φιλότιμος άνθρωπος... Έδωσε τα ράσα, έκαψε τον φούρνο, τον επάνισε και μας φούρνισε και τα ψωμιά.

Τα καρβέλια τα φυλάγαμε στην τάβλα. Κάτω ακριβώς, κοιμόμουν εγώ με την Τασία. Κείνο το βράδυ, από την πείνα που είχαμε, δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Η μυρωδιά του φρέσκου ψωμιού μου τρύπαγε τη μύτη. Πεντοβόλαγε! Σε μια στιγμή δεν άντεξα.

— «Θα κόψω!» λέω της θείας σου.

— Άμα το κόψεις, θα σε μαρτυρήσω!

— Άμα με μαρτυρήσεις, θα σε σκοτώσω!

Και πρέπει να ήταν τόσο η πείνα μου, που με πίστεψε, μάλλον, γιατί και το ψωμί το έφαγα και στη μάνα δεν το είπε. Το κατάλαβε από μόνη της, βέβαια, και με ξυλοφόρτωσε. Μα δεν την ξεχνώ την πείνα εκείνη. Κουκουλώθηκα και έτρωγα το ψωμί και ούτε τα ψίχουλα δεν υπήρχαν το πρωί!

Οι Γερμανοί

Τι να σου πω, μάτια μου; Άτιμη φάρα! Ο διάολος μέσα τους! Μας μισούσαν, φαίνεται.

Τον πατέρα μου τον στρατεύσανε παντρεμένο, με παιδιά. Συζητάγαμε τότε: «Θα προλάβουμε να γιορτάσουμε τον άι-Δημήτρη σπίτια μας ή θα αρματωνόμαστε για τον πόλεμο;». Και πράγματι, τη νύχτα

του αγίου Δημητρίου, κηρύχτηκε ο πόλεμος. Χαμός έγινε, κλάματα, φασαρία. Δόθηκε και εντολή να βαπτίσουν όλα τα παιδιά. Φοβούνταν μην πεθάνουν αβάπτιστα από τις κακουχίες. Τα αγόρια τα έβγαζαν «Λευτέρη» και τα κορίτσια «Νίκη». Καταλαβαίνεις, με την ελπίδα της νίκης και της λευτεριάς. Έτσι πήρε το όνομά του ο αδελφός μου, ο Λευτέρης, και η ξαδέλφη μου, η Νίκη. Δύσκολα χρόνια... πείνα και λιμός. Ξεκληριζόντουσαν περιουσίες για ένα ξεροκόμματο.

Ο πατέρας μου, πριν φύγει, άφησε στη μάνα μου ένα ποσόν ίσα-ίσα για να μας θρέψει τον πρώτο καιρό. Ήταν έξυπνη γυναίκα και το χρησιμοποίησε σωστά. Μα και τα τρόφιμα που κατάφερε να βρει, τα έκρυψε. Δεν τόλμαγες να αφήσεις εκτεθειμένο φαί. Το έκλεβαν μέσα από τα σπίτια. Πεινασμένοι ήταν όλοι. Μια φορά, άφησε το γάλα με το κατσαρολάκι στο περβάζι, για να κρυώσει κομμάτι. Έχεις ακούσει πώς πίνουν τα σκυλιά νερό; Έτσι είχε σκύψει και έπινε το γάλα ένα γειτονόπουλο από τη λίμα του. Για να κρύψεις τα φαγώσιμα, έπρεπε να σου κόβει. Ήταν πονηρή η συγχωρεμένη και τον είχε βρει τον τρόπο. Άδειασε το βαμβάκι από τα μαξιλάρια του καναπέ και τα παραγέμισε με αλεύρι. Ποιος να το φανταστεί; Ένα κιούπι με λάδι το σκέπασε και το έθαψε στο χώμα, σε έναν λάκκο, μέσα στο γαϊδουρόσπιτο.

Για να βγάλει δυο πεντάρες, δούλευε όπου έβρισκε. Ένα διάστημα δούλεψε στα βαγονέτα. Εκεί δεν τους πληρώνανε. Λίγο φαί τους δίνανε και πότε-πότε πετρέλαιο για τις λάμπες ή κανένα μπουκάλι λάδι. Τους έδιναν, που λες, να φάνε φασόλες, ρεβίθια, τίποτα κουκιά... Η μάνα μου, όμως, έπινε το ζουμί από τα όσπρια, τα στράγγιζε και τα έβαζε στην τσέπη. Έπειτα, όταν γύριζε σπίτι, τα τάζει στα παιδιά της. Άμα είσαι μάνα, δε σε νοιάζει να πεινάς, αρκεί να στυλώσεις το παιδί σου.

Κάποτε, τα αδέρφια μου είχαν δυο μέρες να φάνε. Βγήκε τότε η συγχωρεμένη και τούμπαρε τον τόπο να βρει λίγα χόρτα να τα τείσει. Κι αφού γύριζε ώρες, ξετρύπωσε λίγα χορταράκια. Γύρισε σπίτι, τα έβρασε και ξέρεις τι έκανε; Επειδή δεν είχε λάδι, τους έβαλε πετρέλαιο από τη λάμπα!

Μετά έπιασε δουλειά σαν μαγείρισσα στις εγκαταστάσεις του στρατού. Καθάριζε τις πατάτες και μαζί με τα φλούδια πέταγε και δυο-τρεις ολόκληρες. Όταν έβγαζε τα σκουπίδια, τις πετούσε έξω από τα σύρματα και πηγαίνανε τα αδέρφια της και τις μαζεύανε. Δεν μπορούσε να κλέψει φαγητό αλλιώς, γιατί το μεσημέρι που έφευγαν, τους έκαναν σωματικό έλεγχο μήπως και βρουν φαί.

Μια φορά, λέει, χάσανε οι Γερμανοί ένα σετ σεντόνια. Σήκωσαν όλο το χωριό, μπήκαν σε όλα τα σπίτια και τα ανακάτεψαν ίσαμε που να τα βρουν. Και σιγά που θα τα έβρισκαν... Όποιος τα πήρε, σίγουρα θα τα πούλησε για λίγο λάδι ή ένα ποτήρι αλεύρι. Εκείνη τη μέρα, λοιπόν, χτύπησαν και τη δική μας πόρτα. Η μάνα μου είχε τον Άγγελο μωρό, με τις πάνες, απάνω στο κρεβάτι. Αυτός που μπήκε, είδε το μωρό και τον έπιασαν τα κλάματα. Παντρεμένος ήταν και του λόγου του και, φεύγοντας απ' την πατρίδα του, άφησε πίσω το παιδί του, έτσι, τόσο δα. Εκείνος είχε κόρη όμως, κι όπως ήταν όμορφος ο αδερφός μου, με μπουκλάκια, έμοιαζε με κορίτσι. Δαύτος ήξερε ελληνικά και ρώτησε πώς λέγεται το μωρό. Όταν η μάνα μου του είπε «Άγγελος», δεν την πίστεψε. Τόσο έμοιαζε με κορίτσι, που την έβαλε και έλυσε τις πάνες, για να δει το φύλο του παιδιού. Τον αγάπησε, όμως, τον μικρό λόγω της ομοιότητας με τη δικιά του κόρη, κι όποτε κατεβαίνανε στο χωριό, έφερνε κρυφά της μάνας μου γάλα, για να μην πεθάνει το μωρό από την ασιτία. Καμιά φορά, λέω, άνθρωποι ήταν κι αυτοί, που έφυγαν από τις οικογένειές τους. Άλλες φορές όμως που τα σκέφτομαι, τους καταριέμαι! Ο κόσμος πεινούσε κι αυτοί όχι μόνο δεν έδειχναν έλεος, αλλά τους κοροϊδεύανε. Μου έλεγε ο παππούς σου πως τότε που ήτανε παιδί δεν είχανε γλυκά. Καλά-καλά φαί να φάνε δεν είχανε, δηλαδή. Το γλυκό τους ήταν τα χαρούπια. Και ξέρεις τι έκαναν αυτοί οι αναθεματισμένοι; Τρώγανε τις σοκολάτες και παραγέμιζαν με μπαμπάκι το άδειο περιτύλιγμα. Το δένανε με κλωστή και το αφήνανε στον δρόμο. Το βλέπανε τα παιδάκια, πεινασμένα, και όσο τρέχανε να το πιάσουνε τόσο το τράβαγαν εκείνοι! Τους έμενε η λαχτάρα και κλαίγανε. Άθλιοι! Τέτοια καψόνια κάνανε συνέχεια. Να τα ακούς και να καίγεται η ψυχή σου.

Οι Γερμανοί, αφού τους κερδίσαμε, τα μάζεψαν και έφυγαν όπως-όπως. Φιλιόντουσαν όλοι στο χωριό, αγκαλιάζονταν, κλαίγανε απ' τη χαρά τους. Κίνησε κι η μάνα μου μαζί με άλλες γυναίκες να πάρουν τα ζώα που μας είχαν επιτάξει. Από εμάς είχαν πάρει ένα μουλάρι, τη Μόσχα. Όλα τα ζωντανά τα είχαν παρατημένα σε ένα χωράφι, περιφραγμένο με συρματόσκοινο. Κι άμα έφτασε η μάνα μου κοντά στο πλέγμα κι είδε το μουλάρι, του φώναξε με το όνομά του. Και – μα την αλήθεια – το ζωντανό τη γνώρισε, φαίνεται, και στο άκουσμα του ονόματός του, χλιμίντρισε! Τα καταφέρανε και το ξηλώσανε το σύρμα και πήρε ο καθένας το ζώο του. Μεγάλη η χαρά, μα κράτησε λίγο. Δεν είχε περάσει πολλή ώρα που έφυγαν και πολλοί από το χωριό έτρεξαν στα γερμανικά οχυρά να πάρουν φαγητό ή ό,τι άλλο έβρισκαν. Νοικοκυράδες που ήθελαν να θρέψουν τα παιδιά τους και

νήπια που λαχταρούσαν λίγο ψωμί έτρεχαν τον ανήφορο, έχοντας στο μυαλό τους τα καλούδια που θα έβρισκαν στο οχυρό. Εκείνοι οι παλιάνθρωποι, όμως, μας εκδικήθηκαν για τη νίκη, και με το φευγιό τους γέμισαν τον τόπο νάρκες. Μόλις ο κόσμος πέρασε τα συρματοπλέγματα, άρχισαν να σκάνε η μια μετά την άλλη. Τι να σου πω; Ο κόσμος γέμισε ανθρώπινα κομμάτια. Παιδικά κορμάκια μισερά... Δυο μέρες, να καταλάβεις, χρειάστηκαν για να θαφτούν όλοι εκείνοι. Φαντάζεσαι; Πόσες οικογένειες ξεκληριστήκανε και πόσα παιδιά μείνανε ορφανά από εκείνες τις νάρκες;

Ανέχεια

Φτωχιά οικογένεια ήμασταν. Δεν αντιμετωπίζαμε, βέβαια, τα ίδια με τον πόλεμο, αλλά τα φέρναμε δύσκολα βόλτα. Το φαί μας ήταν λιγοστό και να φανταστείς ότι κανένας μας δεν καθόταν. Δουλεύαμε όλοι. Κι όμως, όταν ήμουν παιδί με θυμάμαι συνέχεια να πεινάω. Μαγείρευε μια φορά τη μέρα η μάνα, αλλά δεν είχαμε πολυτέλειες... Κρέας και τυρί, αν τρώγαμε, θα τρώγαμε μια φορά τον χρόνο. Όσπρια κι άγιος ο Θεός. Μα τι να φτουρήσει και μια κατσαρόλα φακή για εννιά στόματα;

Στο σχολείο είχα δύο συμμαθήτριες. Αυτές ήταν από καλοβαλμένες οικογένειες και οι πατεράδες τους κουβαλούσαν από την Αθήνα τα τυριά. Έπαιρναν, λοιπόν, στο σχολείο κασέρι και λευκό ψωμί, αφράτο. Εκείνες ήταν στρουμπουλές και ροδοκόκκινες. Εγώ, το καημένο, ήμουν κοκκαλιάρικο και τις ζήλευα. Πλησίασα μια μέρα και το κασέρι πεντοβόλαγε! «Μα τι είναι αυτό που τρώτε και παχαίνετε;» τις ρώτησα με παράπονο. «Σκόρδα!» μου είπαν αυτές, υπονοώντας ότι θα τις μάτιαζα. Το πίστεψα εγώ, το χαϊβάνι, ότι τρώνε σκόρδα... πήγα, λοιπόν, στο σπίτι μου και ρίχτηκα στα σκόρδα, νομίζοντας ότι θα παχύνω.

Όταν λέω ότι δε μας περισσεύανε, το εννοώ. Το απολυτήριό μου κόστιζε δεκατέσσερις δραχμές και δεν το αγόρασα. Ανέβηκα στην έδρα, κρυφά από τον δάσκαλο, και είδα ότι το πήρα με εννέα. Τότε σταμάτησα και το σχολείο και ξεκίνησα να δουλεύω. Πότε πήγαινα εργάτρια στα χωράφια, πότε έραβα, πότε έριχνα ελιές. Με όλα καταπιανόμουνα. Εκείνο το καλοκαίρι, ο μπάρμπαρς μου με πήρε καθαρίστρια στα ενοικιαζόμενα που είχε. Ξεκίναγα αξημέρωτα από το σπίτι και γύριζα το απόγευμα με τα πόδια. Ένα πρωί, βρήκα στον δρόμο μια πεταμένη σακούλα καραμέλες χωρίς περιτύλιγμα. Εγώ καραμέλα ζήτημα να είχα φάει δυο φορές στη ζωή μου. Για γλυκό

ήξερα το ρετσίνι από τα πεύκα. Από τη χαρά μου πήρα τη σακούλα μαζί μου. Τις κοίταξα καλά και τότε είδα ότι απάνω είχαν κολλήσει μυρμήγκια. Θες να σου πω τι έκανα; Ήταν τέτοια η λαχτάρα μου, που τις έφαγα. Ναι, τις έφαγα. Όσο πιπιλούσα τις καραμέλες, ξεκόλλαγαν τα μυρμήγκια από πάνω, τα έφτυνα και συνέχιζα να τρώω την καραμέλα.

Όπως σου είπα, δούλευα στου μπάρμπα μου τα ενοικιαζόμενα. Εκεί η κουζίνα ήταν κοινή. Και το ψυγείο το ίδιο. Ποιο ψυγείο δηλαδή; Μια κασέλα ήτανε, με ένα κομμάτι πάγο μέσα, που ακουμπάγανε το φαγητό απάνω για να συντηρηθεί. Κάθε νοικάρης, λοιπόν, μαγείρευε το μεσημεριανό και ό,τι περίσσευε το έβαζε στην κασέλα για το βράδυ. Ήτανε μια νοικάρισσα, που λες, και είχε φτιάξει σουτζουκάκια. Όλο το κτήριο μύριζε! Μήπως είχα ξαναφάει εγώ τέτοιο πράμα; Από τη μυρωδιά τα λιμπιζόμουνα. Σαν ακούμπησε το τσουκάλι στην κασέλα, πήγα σιγά-σιγά, σήκωσα το καπάκι, βούτηξα ένα και εξαφανίστηκα! Τέτοια νοστιμιά δεν είχα ξαναγευτεί! Πώς να σταματήσω μετά; Το μυαλό μου γύριζε συνέχεια στην κατσαρόλα! Κάθε που πέρναγα από την κουζίνα, άρπαζα και ένα. Δεν ανησυχούσα για μετά, γιατί εγώ σχολνούσα το απόγεμα. Ούτε και ξέρω τι απόγινε! Θα βρήκανε καθόλου να φάνε για βράδυ ή την είχα αδειάσει την κατσαρόλα; Εγώ πάντως είχα χορτάσει!

Πολλά τέτοια είχα κάνει από τη λαιμαργία μου. Όταν έπιασε δουλειά στα βαπόρια ο αδελφός μου, ο Χρήστος, κι έπαιρνε καλό μηνιάτικο, έστειλε στο σπίτι κούτες με φαί κι η μάνα μου τα φύλαγε για να περάσουμε την εβδομάδα. Γυρίζω μια μέρα στο σπίτι και βρίσκω την κούτα. Πάνω-πάνω ήταν μια κονσέρβα με κορν-μπιφ. Τα σάλια μου τρέξανε! Την έβαλα στον κόρφο μου και έτρεξα στο χωράφι. Αμά, φάε-φάε χόρτασα και η κονσέρβα είχε ακόμα φαί μέσα. Πού να τολμήσω να τη γυρίσω σπίτι μισοφαγωμένη; Την πέταξα μισογεμάτη στην πλαγιά και έφυγα. Όταν ξανά γουργούρισε όμως η κοιλιά μου, το έκλαιγα το κορν-μπιφ που πέταξα!

Ο Δημητρός

Θυμάσαι που σου είπα ότι δούλευα καμαριέρα; Συνήθως, έκανα τη διαδρομή με τα πόδια, μα τις Κυριακές, που τελειώναμε αργά, δεν ήταν φρόνιμο να γυρίζω – κορίτσι πράμα – στους δρόμους. Έπαιρνα, το λοιπόν, το λεωφορείο. Μια, δυο, με παρατήρησε ένας εισπράκτορας. Ήμουν όμορφο κορίτσι στα νιάτα μου. Είχα την κοτσίδα μου ίσαμε τη μέση κι ήμουν λυγερή. Εκείνος, που λες, ρώτησε τον ταχυ-

δρόμο κι έμαθε ποια είναι η φαμίλια μου και αν ήμουν καλή του λόγου μου. Ο κυρ-Μανώλης, ο ταχυδρόμος, τον ήξερε τον πατέρα μου και μας αγάπαγε, γι' αυτό του μήνυσε να μη μας ενοχλήσει άμα δεν έχει καλό σκοπό. Του είπε ότι ήταν τίμιο το σπίτι μου και σοβαρή η οικογένειά μου. Με θέλησε του λόγου του και με συζήτησε στους συναδέλφους του. «Εγώ αυτή θα τη στεφανωθώ!» Έτσι τους είπε.

Εγώ, να σου πω την αλήθεια μου, τα μάτια μου δεν τα είχα σηκώσει να τον κοιτάξω. Μαυροκακαλιασμένος μου φαινόταν από μακριά. Μα δεν τις είχα και στο μυαλό μου τότε τις παντρείες. Παιδούλα ήμουν, δεκαέξι χρονών.

Ένα βράδυ, γυρνώντας από τη δουλειά, βρήκα κάθισμα στην προτελευταία σειρά. Έκανε εκείνος τη βόλτα του, μάζεψε όλα τα εισιτήρια κι ήρθε και στάθηκε πάνω από τη θέση μου. Ζάφνου, καθοδόν, αρχινάει το τραγούδι: «Κελαηδήστε, ωραία μου πουλάκια, κελαηδήστε». Γυρίζω το κεφάλι μου κι εκείνος με κοιτούσε. Για μια στιγμή μου φάνηκε πως άκουγα την πιο ωραία μελωδία του κόσμου! Πώς πήρα το θάρρος κι εγώ και του αποκρίνομαι: «Αηδόνια κάθισαν στην κούνια σου;».

Αυτό ήταν, μάτια μου. Από τότε αγαπηθήκαμε. Μη σκεφτείς τίποτα άπρεπα πράγματα. Αθώα ήταν τότε όλα. Πότε μου πέταγε ένα λουλούδι στα πόδια, πότε ξέχναγα το μαντήλι μου στο κάθισμα... μέχρι που μια μέρα, έπιασε τη γειτόνισσά μου. Της είπε ότι θα μου άφηνε γράμμα στη στάση κοντά στο σπίτι μου. Με ειδοποίησε εκείνη και, καθώς μάζευα τα ρούχα απ' το σκοινί, πετάχτηκα στη στάση. Εκεί, κάτω από κάτι πλίθους το είχε παραχώσει. Άμα σου πω ότι το έχω ακόμα κείνο το γραμματάκι; Όλα τα γράμματα του Δημητρώ μου τα έχω. Να, κάτσε και θα στο φέρω.

«Πουλί μου,

εύχομαι κάθε μέρα να ξημέρωνε Κυριακή, να μπορούσα να σε βλέπω. Δεν έχω άλλη χαρά από τα μάτια σου σαν με κρυφοκοιτάξεις. Σ' αγαπώ, Μαριώ μου, και θέλω να ανταμώσω τον πατέρα σου, να σε ζητήσω. Άμα με σκέφτεσαι λίγο κι εσύ, γράψε μου δυο λογάκια κι άσε το γράμμα αύριο βράδυ εδώ».

Μη νοιάζεσαι, κόρη μου, δεν είναι τίποτα... άμα σκέφτομαι τον παππού, έτσι κλαίω. Ήταν καλός άνθρωπος, νοικοκύρης. Με σεβάστηκε και εμένα και την οικογένειά μας. Κακιά κουβέντα δεν αλλάξαμε τόσα χρόνια παντρεμένοι.

Που λες, έτσι, με την αλληλογραφία συνεννογιόμασταν, ίσαμε που ένα βράδυ τα είχε πιει με δυο φίλους του κι ήρθε έξω από το σπίτι για

καντάδα. Ο ένας έπαιζε βιολί κι οι άλλοι δύο τραγουδούσαν. Αλλά εγώ είχα πλαγιάσει ήδη. Κι ακούω μες στον ύπνο μου: «*Ξύπνα μικρό μου κι άκουσε κάποιιο μινόρε της αυγής*». Ούτε και ξύπνησα, μόνη μες στον ύπνο μου χαμογέλαγα που άκουγα τη φωνή του. Νόμιζα, φαίνεται, ότι βλέπω όνειρο. Ήτανε ξύπνια ακόμη η μάνα μου, όμως, κι άμα άκουσε τα όργανα και τα τραγούδια βγήκε έξω. Τρεχάλα τον έδιωξε! Έξυπνη γυναίκα ήταν, γέλαγα κι εγώ κοιμισμένη, μας κατάλαβε! Να μη στα πολυλογώ, του έγραφα να 'ρθει να με ζητήσει την επόμενη μέρα, να μη νομίζουν κι οι δικοί μου ότι ήθελε να με κοροϊδέψει.

Παντρευτήκαμε τελικά και ζήσαμε όμορφα χρόνια. Φτωχικά στην αρχή, μα είχαμε ζηλεμένο νοικοκυριό. Ήταν κι εκείνος νοικοκύρης, δηλαδή. Δέκα δραχμές έβγαζε; Δέκα δραχμές έφερνε στο σπίτι. «Κάνε κουμάντο εσύ. Να μη στερηθούν τα παιδιά τίποτα». Έτσι μου έλεγε.

Άγιος άνθρωπος! Δεν κράταγε πεντάρα για τον εαυτό του. Διασκεδάσεις δεν ήξερε. Κι όμως, το γέλιο και το τραγούδι δεν του λείψανε. Άσε που δε με ξέχναγε ποτέ. Πάντα με γεμάτα τα χέρια ερχόταν σε γιορτές και σε επετείους.

Η μόνη μας διασκέδαση ήταν τον Δεκαπενταύγουστο. Φορτώναμε το γαϊδούρι κουβέρτες, τρόφιμα, στρωσίδια κι ανηφορίζαμε, μαζί με τα παιδιά, για το μοναστήρι της Παναγίας, όπου γινόταν πανηγύρι. Πολλές οικογένειες μαζευόμασταν και περνάγαμε τη νύχτα κάτω από τα πεύκα. Εκκλησιαζόμασταν κι ύστερα ανοίγαμε οι νοικοκυρές τους μπόγους και μοιραζόμασταν όλοι με όλους ό,τι είχε μαγειρέψει η καθεμιά. Ύστερα πιάναμε τον χορό, κι όταν αποκάμαμε, κοιμόμασταν στρωματσάδα στη δροσιά. Το πρωί τα μαζεύαμε και παίρναμε τον κατήφορο. Ξέγνοιαστα χρόνια, δεν είχαμε τις σκοτούρες που έχουνε σήμερα. Ένα καλοκαίρι από κείνα, αφού φάγαμε και ήπιαμε, κάναμε βόλτα στο πανηγύρι. Κάθε τέτοια μέρα, μαζεύοντουσανπραματευτές από τον Πειραιά και στήνανε πάγκους με λογής-λογής πράγματα. Ό,τι μπορείς να φανταστείς. Από κουζινικά μέχρι μισοφόρια και παιχνίδια για τα παιδιά. Στη μάνα σου και στον θείο πάντα έπαιρνε ο παππούς ένα παιχνιδάκι, ό,τι μπορούσε τέλος πάντων, γιατί τα λαχταράγανε. Αμά, εγώ ήξερα ότι δε μας περισσεύανε και ούτε που κοιτούσε το μάτι μου στους πάγκους. Όχι ότι ζήλεψα ποτέ και τίποτα από όσα πουλούσαν. Όμως, εκείνη τη φορά, είχε στηθεί ένας πάγκος με λούσα. Απ' όλα είχε. Σκουλαρίκια, δαχτυλίδια, κρεμαστά για τον λαιμό. Όλα με φανταχτερές χάντρες. Εκείνη τη φορά, λοιπόν, ζήλεψα ένα γαλάζιο κρεμαστό. Δεν ήταν δα και πανάκριβο, αλλά ούτε και για την τσέπη μας. Μπορείς να μου

πεις πού το κατάλαβε; Το μεσημέρι που φτάσαμε σπίτι, άνοιξε μια τσάντα, το φανέρωσε και μου το χάρισε. Ούτε που κατάλαβα πότε πήγε και το αγόρασε. Αλλά τέτοιος άνθρωπος ήταν ο παππούς σου. Ανοιχτοχέρης και καλόκαρδος. Και μετά που πέρασαν τα χρόνια και ορθοποδήσαμε, τα ίδια έκανε. Τίποτα δε μας έλειψε.

Όχι, κόρη μου, μη σκας. Δεν κλαίω. Αμά, τον θυμήθηκα και μου λείπει κομμάτι.

Αφηγήσεις από τη δεκαετία του '70

του Παράσχου Αντωνάκου

ΜΙΑ ΒΡΟΧΕΡΗ μέρα ήμουν στο χωριό μου και, γνωρίζοντας ότι οι παππούδες μου δε θα πηγαίνουν στα χωράφια, άδραξα την ευκαιρία να πάω, με σκοπό να τους ρωτήσω για τα βιώματα που είχαν την περίοδο της Χούντας, αλλά και για την επιστράτευση λόγω της εισβολής των Τούρκων στην Κύπρο, που έγινε το 1974. Πήγα στην αρχή στον πατέρα της μάνας μου, επειδή ξέρω ότι είχε ζήσει τα γεγονότα πιο έντονα από τον άλλο μου παππού, αφού την περίοδο εκείνη ήταν στον στρατό. Εκτός από αυτό, είναι πιο νέος και με πιο καλή μνήμη. Πήγα, λοιπόν, στον παππού μου και αφού ήπιαμε μια ρακή, όπως κάνουμε πάντα όταν πηγαίνω στο χωριό, άρχισε να μου αφηγείται τα γεγονότα ένα-ένα. Από τη στιγμή που άρχισε να μου μιλάει για εκείνη την περίοδο, ένιωσα μια άνεση μαζί του που δεν την έχω ξαναιώσει. Δε μιλάμε πολύ μεταξύ μας. Ζέρετε, είμαστε και οι δύο κλειστοί χαρακτήρες και ελάχιστες φορές θα κάτσουμε να μιλήσουμε για τις εμπειρίες μας.

Από την αρχή της συζήτησής μας άρχιζε να μου τα ψιλομασάει και τον έβλεπα πως ήταν λίγο διστακτικός. Έτσι, πήρα την κατάσταση στα χέρια μου και τον ρώτησα πώς βίωσε τη γενικότερη κατάσταση της Χούντας, αλλά και την επιστράτευση. Μου λέει: «Αν σου πω ότι μας έκανε καλό η Χούντα, θα φανώ κακός;». Του απαντώ, καθησυχάζοντάς τον, ότι δε θα τον χαρακτηρίσουν κάπως, γιατί θα μου πει τα γεγονότα από τη δική του ματιά. Ε, αφού τον έπεισα, λύθηκε και άρχισε να μου λέει την ιστορία του.

«Στη δικτατορία, αγόρι μου, κανείς δεν περνούσε άσχημα, αν κοιτούσε τη δουλειά του. Υπήρχε, βέβαια, αυστηρός στρατιωτικός νόμος με πολλή πειθαρχία! Αν ήσουν φρόνιμος και δεν έκλεβες ούτε συμμετείχες σε διάφορα πραξικοπήματα, δε σε πειράζανε κι αυτοί. Εμένα προσωπικά όσα χρόνια έκαμε η Χούντα δε μου μίλησε άνθρω-

πος, ούτε είδα κάτι σκληρό στο χωριό, αλλά ούτε και σε όλη την περιφέρεια. Αφήναμε τα περιβόλια μας ανοιχτά και τα ζώα μας έξω, φάτσα-φόρα, και δεν τα πείραζε άνθρωπος. Υπήρχε, Παρασχαίκι, μέγας φόβος εξαιτίας αυτών των αυστηρών νόμων. Από τη μια ήταν αυστηροί, από την άλλη, όμως, σ' εμάς τους ουδέτερους της υπαίθρου έκαναν καλό. Κανείς δεν τολμούσε να σου πειράξει την περιουσία, γιατί θα είχε γερά μπλεξίματα και κανείς δεν ήθελε να τα βάλει με την εξουσία που υπήρχε τότε. Να σου πω ένα παράδειγμα για να καταλάβεις σε τι κατάσταση βρισκόμασταν εκείνα τα χρόνια. Πήγα μια μέρα να μαζέψω τα μπαγκάλια από τις ελιές, εκείνη τη στιγμή περνούσε ένας αστυνομικός και μου είπε με απότομο ύφος: «Να μην τα μαζέψεις και αύριο θα τα βρεις στο σημείο που τ' άφησες σήμερα». «Τσάμπα κόπο θα κάνεις», μου λέει, «αν τα μαζέψεις». Δεν περνούσε καθόλου από το μυαλό μας μην τυχόν και μας κλέψουν, γιατί μας γεννούσαν και οι ίδιες οι αρχές τη σιγουριά αυτή. Εγώ, παιδί μου, δεν αντιμετώπιζα κάποιο πρόβλημα με τη γενικότερη κατάσταση της Χούντας, μη σου πω ότι δεν πέρασα και άσχημα.

Η δυσκολότερη στιγμή της ζωής μου ήταν την αποφράδα μέρα του καλοκαιριού του 1974, όταν και με κάλεσαν στην ελληνική επιστράτευση λόγω της εισβολής των παντέρμων των Τούρκων στην Κύπρο. Δεν πήρανε όλους τους άνδρες για στρατιώτες, αλλά μόνο τους πιο νέους. Εμένα με καλέσανε κατά τις δύο το μεσημέρι του Σαββάτου. Μόλις το άκουσα αυτό, μου κόπηκαν τα πόδια. Πού θα πάω, λέω, τώρα και θα αφήσω τη γιαγιά σου μόνη της με τον θείο σου, τον Μανόλη, που ήταν τότε μωρό λίγων μόνο μηνών. Αλλά δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς, γιατί ήταν υποχρεωτικό και θα μου έκαναν κακό, αν δεν πήγαινα. Έφυγα, λοιπόν, από τη δουλειά μου στον Πατσιδερó και πήγα γρήγορα στο χωριό να δω τι συμβαίνει, αλλά και να αποχαιρετήσω τη γιαγιά σου, γιατί δεν ήξερα πόσο καιρό θα λείψω. Έφθασα στο χωριό, πλύθηκα, ντύθηκα, πήρα ένα φυλακτό που μου έδωσε η γιαγιά σου και έφυγα αμέσως για να πάω στο Αρκαλοχώρι. Από εκεί μας πήρανε τους μισούς με κάτι μεγάλα φορτηγά (μεγαλύτερα δεν είχα ματαδεί στη ζωή μου) και μας πήγανε στο Ρέθυμνο. Στη διαδρομή, θυμάμαι, δεν έπαψα να σκέφτομαι τη γιαγιά σου και τον θείο σου, δεν είχα ξαναφύγει, έτσι κι αλλιώς, παιδί μου, τόσο μακριά τους άλλη φορά. Ευτυχώς, ήμασταν μαζί με τον Γιάννη της Ρηνιάς, που μένει πάνω στο χωριό, και είχα με κάποιον να μιλάω, αλλά και κάποιον για να παραπονιέμαι κιόλας. Έφτασα στο Ρέθυμνο μετά από δύο ώρες αγωνίας, γιατί δεν ξέραμε πού πηγαί-

ναμε, και αυτό που θυμάμαι χαρακτηριστικά ήταν ότι, μόλις κατεβήκαμε από το φορτηγό, βλέπαμε ανθρώπους να κλαίνε. Κλαίγανε, γιατί νομίζανε ότι θα γίνει πόλεμος και δε θα ξαναδούν τις οικογένειές τους.

Εγώ, Παράσχο, έκανα εξήντα επτά μέρες επιστράτευση στο Ρέθυμνο. Μόλις φτάσαμε, λοιπόν, εκεί, μας έδωσαν τη στολή μας, τα όπλα μας και τις σκηνές μας και μας είπαν να πάμε να κατασκηνώσουμε στους Αρμένους, ένα μικρό χωριό λίγο έξω από το Ρέθυμνο. Στο χωριό αυτό έκατσα και τους δύο μήνες της θητείας μου. Εκεί ήμουν μέσα στη βρόμα, αφού, να φανταστείς, τα περισσότερα βράδια δεν μπορούσα να κοιμηθώ από τη μυρωδιά που έβγαζαν οι μισοσκισμένες αρβύλες και τα κουρέλια που είχαμε για ρούχα μας. Δεν είχα, όμως, κανένα πρόβλημα, γιατί ήταν ήσυχια. Μέσα σε αυτούς τους δύο μήνες κάναμε κάθε μέρα εξάσκηση πολέμου. Από αυτό το πράγμα και μόνο το μυαλό μας πήγαινε απευθείας στον πόλεμο και λέγαμε ότι αυτά που μαθαίνουμε τώρα μπορεί να τα χρησιμοποιήσουμε την επόμενη μέρα κιάλας. Με αυτό το άγχος κοιμόμασταν κάθε μέρα. Εγώ, παιδί μου, έλεγα στους τριγύρω μου ότι «Καλά είμαστε εδώ και να ανησυχείτε, όταν μας πουν ότι θα μας μεταφέρουν». Κάπως έτσι κυλούσαν οι μέρες στο στρατόπεδο, αργά και βασανιστικά. Η μία μέρα έμοιαζε αιώνας εκεί μέσα, αφού κάναμε συνέχεια τα ίδια πράγματα. Λογάριασε, βέβαια, και την αγωνία μας για τον πόλεμο και για τις οικογένειες που αφήσαμε πίσω. Όλα αυτά σταμάτησαν ένα πρωινό. «Φύγετε», μας είπαν, «η θητεία σας έληξε». Με το που ακούω αυτό, αλάφρυνα τουλάχιστον δέκα κιλά. Μάζεψα τα πράγματά μου και ξεκίνησα τον δρόμο της επιστροφής προς το χωριό μας. Έτσι, ομαλά, σαν να μην έγινε τίποτα. Αυτοί οι δύο μήνες ήταν οι χειρότεροι της ζωής μου, όχι γιατί πέρασα πολλές δυσκολίες ή οτιδήποτε άλλο, αλλά γιατί ήμουν για πρώτη φορά μακριά από τη γιαγιά σου. Μην τη βλέπεις τώρα έτσι πεσμένη, είναι σκληρό καρύδι, γιατί δε θα άντεχαν πολλές να κάτσουν δύο μήνες μόνες τους, με το νεογέννητο παιδί τους».

Εκείνη τη στιγμή πετάγεται η γιαγιά μου, αφήνοντας για λίγο τα πιάτα που έπλενε και λέει: «Ναι, παιδί μου, ήταν όντως δύσκολα αυτήν την περίοδο, δεν ήξερα τι να κάνω, γιατί ήμουνα εγώ με τον Μανόλη μόνοι μας. Ευτυχώς που ήταν και ο θείος σου ο Γιάννης με τον θείο σου τον Κωστή, οι οποίοι ερχόντουσαν κάθε εβδομάδα αυτούς τους δύο μήνες και μου έφερναν φαγητά, γιατί εγώ, παιδί μου, δεν μπορούσα να κουνήσω από το σπίτι». «Αχ, βρε Πελαγιώ, τι τράβηξες κι εσύ», αναστέναξε ο παππούς μου πριν σηκωθεί να φύγει, για να πάει στο καφενείο και να παίξει την καθιερωμένη παρτίδα τάβλι.

Φεύγοντας γεμάτος από τον ένα παππού μου, ανεβαίνω την ανηφόρα του χωριού μου βιαστικά, για να πάω να καταγράψω την οπτική γωνιά και του άλλου μου παππού. Ξέρετε, είμαι από τους λίγους που κατάγονται και οι δύο του γονείς από το ίδιο χωριό. Μπαίνω στο σπίτι φουριόζος, βλέπω τον παππού μου και του λέω: «Παράτα ό,τι κάνεις κι έλα να μου μιλήσεις για τη Χούντα, αλλά και την κατάσταση γενικά της δεκαετίας του 1970». Μόλις το ακούει αυτό, με το ύφος που έχει πάντα όταν τον πιάνω απροετοίμαστο, μου λέει: «Δεν έχω να σου πω κάτι συνταρακτικό απ' αυτήν την περίοδο, παιδί μου. Θες να σου πω τίποτα άλλο πιο ενδιαφέρον;». Όμως, εγώ επέμεινα και με λίγη πίεση, και αφού του έταξα, να σας πω την αλήθεια μου, να του βάψω τον τοίχο, που με είχε πρήξει έναν μήνα τώρα, τον έπεισα. Κάτσαμε δίπλα στο τζάκι και άρχισε να μου μιλάει για εκείνη την εποχή. Στην αρχή μου είπε για την ελληνική επιστράτευση του 1974 και μετά μου αφηγήθηκε πώς πέρασε εκείνα τα δύσκολα χρόνια της Χούντας.

«Ήμουν, θυμάμαι, στα χωράφια ένα πρωί κι είδα έναν συγχωριανό μου να μου φωνάζει και να μου λέει: «Παράτα τα και έλα να φύγουμε, μας θέλουνε στο χωριό». Δε γνώριζα τι γινόταν, ούτε αυτός γνώριζε. Φτάσαμε τρέχοντας στο χωριό και ήταν όλοι μαζεμένοι στην πλατεία. Το χωριό μας τότε είχε πολύ κόσμο, φαντάσου ήταν μαζεμένοι πάνω από τριακόσιοι άνδρες. Στεκόμασταν εκεί φοβισμένοι και άκουγα από πολλούς να λένε ότι θα πάμε να πολεμήσουμε. Μπήκανε, λέει, οι Τούρκοι στην Κύπρο μας.

Μας πήρανε, τους μισούς, με τα φορτηγά και μας πήγανε στο Καστέλλι, ενώ τους άλλους μισούς τους πήγανε στο Αρκαλοχώρι. Σ' αυτά τα δύο μέρη μαζεύονταν από γύρω-γύρω και τους έστελναν όπου ήθελαν. Εκεί, στο Καστέλλι, μας πήγανε στην πλατεία, που είναι κοντά στου θείου το σπίτι, και μας στοίχισαν σε μια σειρά. Όταν ήρθε η σειρά μου για να δώσω τα στοιχεία μου, μου είπε κάποιος ότι δεν είμαι εγώ για εδώ, γι' αυτό να φύγω γρήγορα. Μετά πήγα σ' έναν ανώτερο, ο οποίος ήταν εκεί και ήλεγχε την κατάσταση, για να τον ρωτήσω γιατί μου είπαν αυτό το πράγμα. Κοιτάει τα χαρτιά μου και μου δείχνει το λευκό απολυτήριο. Δεν το πολυέψαξα και έφυγα, αφού δεν ήταν κι ότι καλύτερο για μένα, Παρασχάκι μου, να ξανακάνω τη στρατιωτική θητεία. Μετά πήγα στο χωριό και έμαθα ότι όσοι είχαν αυτό το χαρτί δεν ήταν αναγκαίο να υπηρετήσουν στην επιστράτευση. Ανακουφίστηκα, πολύ ανακουφίστηκα, γιατί δεν ήθελα να αφήσω τη ζωή μου και να φύγω. Μην ξεχνάς ότι αυτοί

που πήγαν δεν ήξεραν για πόσο θα υπηρετήσουν. Εκτός απ' αυτό, η ζωή μου είχε μπει σε μια σειρά, είχα τον πατέρα σου και τη θεία σου τη Μαρία, είχα τα χωράφια μου και το καφενείο, κι αν έφευγα, θα πηγαίνανε όλα πίσω.

Για τη Χούντα δεν έχω να σου πω πολλά, γιατί στον τόπο μας δεν έγινε τίποτα το συγκλονιστικό. Εγώ, να σου πω την αλήθεια μου, δεν κατάλαβα τι εστί Χούντα. Εμείς που ήμασταν στην ύπαιθρο δε γνωρίζαμε και πολλά για το τι συμβαίνει, απλώς κοιτούσαμε τη δουλειά μας και τίποτα παραπάνω. Δεν πέρασα δύσκολες καταστάσεις τότε. Για εμάς τους αγρότες ήταν καλή αυτή η περίοδος, γιατί μπορούσαμε να αφήσουμε τα εργαλεία μας στο χωράφι και δεν υπήρχε περίπτωση να μας τα κλέψουνε, ούτε να μας πειράξουν τις περιουσίες μας. Πριν τη Χούντα δεν μπορούσες να αφήσεις τίποτα έξω στον δρόμο και να ήσουν ήσυχος, γιατί τότε, αντράκι μου, υπήρχε πολλή φτώχεια και ιδιαίτερα στα μέρη μας. Αυτό που άλλαξε στη Χούντα ήταν ότι υπήρχαν πολύ αυστηροί νόμοι και δεν τολμούσε κανείς να κλέψει ή να κάνει οτιδήποτε άλλο παράνομο, γιατί φοβόντουσαν τη φυλακή αλλά και το ξύλο, που θυμάμαι ότι έπεφτε σύννεφο. Να, ένα πράγμα που διαφωνώ με την τότε κατάσταση ήταν ότι έδερναν πολύ αυτούς που έκλεβαν ή έκαναν συνομωσίες, αλλά, να σου πω και κάτι; Δεν έκαναν ό,τι έκαναν δίχως λόγο, απλώς είχαν χαράξει μια γραμμή και ήθελαν όλοι να πηγαίνουν με βάση αυτήν τη γραμμή. Δεν απαιτούσαν πολλά από εμάς, απλώς μας έλεγαν και μας ξαναέλεγαν ότι δε θέλουν τις κλεφιές και τις συνομωσίες. Γι' αυτό δεν επέτρεπαν τις δημόσιες μαζώξεις, αλλά σου ξαναλέω ότι εδώ δεν ήταν όπως στην Αθήνα ή σε άλλες μεγάλες πόλεις. Εδώ ήταν πολύ πιο χαλαρά τα πράγματα. Σου λέω ότι δεν ήταν απολύτως κακή η Χούντα. Δεν υπήρχε μέρα που να ξυπνήσω και να μη δω τουλάχιστον ένα στρατιωτικό όχημα στο χωριό. Όμως, αυτά δεν έρχονταν για να μας φοβίζουν, αλλά για να ελέγχουν τα έργα που γίνονταν. Το χωριό μας ευνοήθηκε από τη Χούντα. Άνοιξαν τους δρόμους και μπορούσαμε πιο εύκολα να πηγαίνουμε στα χωράφια. Ξέρεις τι σημαντικό πράγμα ήταν αυτό για εκείνη την εποχή; Ξέρεις πόσο μας έκαναν, οι δρόμοι αυτοί, πιο εύκολη τη ζωή; Γλυτώναμε το μισό χρόνο για να πάμε στα χωράφια μας, δεν πηγαίναμε μέσα από τα κατσάβραχα και δε χτυπούσαμε τα αμάξια μας πάνω στις πέτρες. Εκτός από αυτό, μας έδιναν επιδοτήσεις για να φτιάξουμε τουαλέτες. Δεν τις είχαμε γνωρίσει, τότε, να φανταστείς. Βέβαια, έρχονταν και ήλεγχαν αν τις έχουμε φτιάξει, για να μην πάει χαράμι ούτε μια

δραχμή. Για μένα καλά έκαναν και πήγαιναν σε κάθε σπίτι για να δουν τις τουαλέτες, γιατί μερικοί “εξυπνάκηδες” έπαιρναν τα λεφτά και τα έτρωγαν από 'δώ και από κει. Αλλά δεν τους κατηγορώ, δεν είχαν πολλοί την οικονομική άνεση και προσπαθούσαν να μαζέψουν λεφτά με οποιαδήποτε ευκαιρία.

Ένα από τα πράγματα που θυμάμαι πιο χαρακτηριστικά για εκείνη την περίοδο ήταν ότι, πριν μπεις σε κάθε χωριό, υπήρχε μια ταμπέλα που έγραφε «21 Απρίλη» και είχε και ένα πουλί πάνω, για να σου υπενθυμίζει ότι εκείνη την ημέρα ξεκίνησε η δικτατορία του Παπαδόπουλου. Αν δεν ήσουν υπέρ της Χούντας και δεν έκανες συννομώσεις, δε σε πειράζανε, απλώς δε σου έκαναν έργα, δε σε βοηθούσαν δηλαδή. Όλα αυτά τα έργα τα είχε αναλάβει ο στρατός, δηλαδή ο απλός κοσμάκης. Γι' αυτό τα λεφτά τα έπαιρνε ο λαός κι όχι οι εργολάβοι, όπως γίνεται σήμερα. Αυτός ήταν και ένας λόγος που ο κόσμος είχε λεφτά και μπορούσε να κινηθεί εύκολα, σε αντίθεση με την κατάσταση που υπήρχε πριν τη δικτατορία ή, χειρότερα, με τη κατάσταση που υπάρχει σήμερα. Πάντως εγώ αυτήν την επταετία που υπήρχε η Χούντα, δεν είχα δει ακραίες καταστάσεις, ούτε είχα ακούσει ότι είχε γίνει τίποτα στο χωριό μας αλλά και στα άλλα χωριά στη γύρω-γύρω περιοχή.

Η Χούντα ήταν μια κυβέρνηση η οποία έκανε αυτά που έπρεπε να γίνουν. Εμένα και της οικογένειάς μας πιο πολύ μας έκανε καλό, παρά κακό. Μπορεί να στο ξαναλέω και να γίνομαι κουραστικός, αλλά αυτή είναι η αλήθεια, παιδί μου. Πολλοί δεν ήθελαν τη Χούντα, αλλά αυτοί ήταν πάνω, στις μεγάλες πόλεις. Εδώ ήταν πιο ήσυχα τα πράγματα. Εγώ δεν κατάλαβα πότε πέρασε ο καιρός από τη στιγμή που έγινε αυτό το μεγάλο σούσουρο με τη δικτατορία και πότε ήρθε ο θεός σου ο Δημήτρης και μας είπε ότι έπεσε από την εξουσία ο Παπαδόπουλος. Εμείς, Παράσχο (με το που άκουσα Παράσχο και όχι κανένα υποκοριστικό του ονόματός μου, κατάλαβα ότι σοβαρεύουν τα πράγματα), περάσαμε πιο καλά τότε παρά τώρα ή στις προηγούμενες κυβερνήσεις από την τωρινή. Ήταν ήσυχα, αφού αν δεν τους πειράζες, δε σε πειράζανε κιόλας. Είχαμε λεφτά, είχαμε τα χωράφια μας και δε φοβόμασταν μην τα χάσουμε ή μήπως μας κλέψουν τη δουλειά μας και τον κόπο μας. Είχαμε, με λίγα λόγια, την ησυχία μας. Τι άλλο θέλαμε; Στο μόνο πράγμα που διαφωνώ με τη Χούντα είναι ο τρόπος που ανέβηκε στην εξουσία και οι σκληροί στρατιωτικοί νόμοι που υπήρχαν, με τους οποίους δεν είχες απόλυτη ελευθερία. Τα πρώτα χρόνια ο Παπαδόπουλος και οι υπόλοιποι που

ήταν στην εξουσία κυβερνούσαν αυστηρά μεν, με σωστό τρόπο δε. Μετά άλλαξαν και ακολούθησε η εξέγερση στο Πολυτεχνείο και η πτώση της Χούντας. Οι τωρινές κυβερνήσεις μάς έχουν κάνει μεγαλύτερο κακό κι εγώ, παιδί μου, προσωπικά, έχω στερηθεί πράγματα για πρώτη φορά στη ζωή μου».

Σ' έναν άλλο τόπο...

της Κλαρίτας Τούσκου

ΑΠΟ ΜΙΚΡΗ λάτρευα τις ιστορίες και η μαμά μου το είχε καταλάβει. Γι' αυτό κάθε βράδυ μου έλεγε κάποιο από τα παραμύθια που θυμόταν από παιδί. Μέχρι που τα έμαθα όλα – λέξη προς λέξη – και ήθελα καινούργια. Δε μας περίσσευαν χρήματα για βιβλία τότε, οπότε τη μέρα, όσο δούλευε, σκαρφιζόταν μόνη της κάποιο παραμύθι για να μου πει το βράδυ. Αυτό το έμαθα χρόνια αργότερα και αποδείχθηκε πως αυτά ήταν τελικά τα αγαπημένα μου. Ο πατέρας μου, από την άλλη, δεν ήταν καλός με τα παραμύθια. Τον ρωτούσα και κανένα δεν ήξερε να μου πει, οπότε τον έβαζα να σκεφτεί εκείνη την ώρα κάτι, μα δεν είχε έμπνευση, και έτσι κατέληγα να του λέω εγώ όποια ιστορία μου ερχόταν πρώτη στο μυαλό. Ήταν κάποιες φορές, όμως, που ξεκινούσε από μόνος του να αφηγείται γεγονότα αληθινά, γεγονότα που έζησε ο ίδιος ή ο παππούς, που δεν πρόλαβα να γνωρίσω. Θυμάμαι, στο παλιό σπίτι, να καθόμαστε τα βράδια του καλοκαιριού στο μπαλκονάκι χωρίς κάγκελα – που δε με άφηναν να βγω μόνη – σε ένα τούβλο ο καθένας και να μου λέει ιστορίες. Ήταν ήσυχη γειτονιά· θυμάμαι τη δροσιά, τα αστέρια που φαινότουσαν ολοκάθαρα και τα τριζόνια να ακούγονται στο βάθος. Άλλες φορές, του ερχόταν να αφηγηθεί ιστορίες όταν ταξιδεύαμε για Αλβανία. Τη μαμά και τον αδερφό μου συνήθως τους έπαιρνε ο ύπνος, αλλά εγώ έμενα ξύπνια για να του κάνω παρέα όσο οδηγούσε. Κοιτούσα τις πινακίδες στον δρόμο και για κάθε μέρος κάτι έβρισκα να τον ρωτήσω, και εκείνος πάντα είχε κάτι να μου πει. Κάποτε είχε περάσει περπατώντας από κει.

Ύστερα από χρόνια, θέλησα να μάθω περισσότερα για όσα έζησε τότε, εκεί. Αν θέλετε να μάθετε και εσείς, ορίστε τι μου είπε...

Τα πρώτα χρόνια

Ήμουν δεκατριών όταν ήρθε ο καιρός να φύγω από το σπίτι, και τότε δεν το ήξερα, μα δε θα επέστρεφα ποτέ ξανά για να μείνω μόνιμα. Πάντα το είχε παράπονο η μάνα μου. «Μου έφυγες νωρίς και πιο μακριά από όλους», μου έλεγε.

Μόλις είχα τελειώσει το δημοτικό – που ήταν οχτώ χρόνια τότε – και γυμνάσιο δεν είχαμε στο χωριό. Έτσι, όπως τα αδέρφια μου πριν από εμένα, θα πήγαινα σε κάποια πόλη για να συνεχίσω τις σπουδές μου. Αν και μέτριος μαθητής, κατάφερα να βγάλω μέσο όρο οχτώ. Τόσο όσο χρειαζόταν για να πάρω την άδεια σπουδών από τον πρόεδρο της κοινότητας. Αυτός, βέβαια, είχε άλλα σχέδια για εμένα, αλλά ας τα πάρω με τη σειρά. Εκείνη τη χρονιά, ήμασταν εικοσιπέντε μαθητές στην τελευταία τάξη και από αυτούς μόνο οι οχτώ είχαμε τους βαθμούς για να συνεχίσουμε. Αν σου φαίνονται λίγοι, σκέψου ότι κάποιοι δεν έφταναν καν ως εκεί. Σταματούσαν το σχολείο, γιατί έπρεπε να δουλέψουν για να φάνε. Δούλευαν στην κοοπερατίβα* για τριάντα λεκ** τη μέρα, τη στιγμή που το ψωμί είχε σαράντα. Δεν ήθελα να περάσω έτσι τη ζωή μου και σε αυτό ακριβώς ήταν που στάθηκα, μαζί με τα αδέρφια μου, πιο τυχερός από τους περισσότερους. Η καλή μας τύχη ήταν ότι ο πατέρας μας, ο παππούς σου, ήξερε γράμματα και έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να μορφωθούμε και εμείς· και οι οχτώ.

Με θυμάμαι ολοκάθαρα να κάθομαι δίπλα του και να μου λέει την ιστορία της ζωής του. Τόσα χρόνια δούλευε σε γραφείο και δεν είχε συνηθίσει να κάθεται χωρίς να κάνει τίποτα, αλλά ούτε και τη φασαρία, μα στο σπίτι μέναμε είκοσι άτομα – δέκα εμείς και δέκα η οικογένεια του θείου – οπότε, όσο να πεις, μια φασαρία γινόταν. Γι' αυτό, όταν δεν έφτιαχνε τους φράχτες γύρω από το σπίτι ή κάτι άλλο, καθόταν σε ένα μικρό δωμάτιο που είχε μόνο για τον εαυτό του, φορώντας το κουστούμι του και τα γυαλιά του – συνήθεια από τη δουλειά – και κάπνιζε την πίπα του με την ησυχία του. Όταν βαριόταν, όλο και κάποιον φώναζε για παρέα και συνήθως πήγαινα εγώ, που ούτε τα πέντε είχα κλείσει ακόμα και δεν είχα καμιά δουλειά να κάνω. Είχα γίνει ο καφετζής του. Του έκανα καφέ, καθόμουν δίπλα του και του έστριβα τσιγάρα, όπως ακριβώς μου είχε δείξει, μέχρι

* Συνεταιρισμός.

** Το νόμισμα της Αλβανίας.

που του γέμιζα όλο το πακέτο. Αλλά δε με άφηνε να καπνίσω· αυτήν τη συνήθεια την άρχισα μετά τον στρατό. Τότε ήταν που μου έλεγε όλα όσα είχε περάσει και τον άκουγα με το στόμα ανοιχτό. Ήμουν ο μικρότερος και εκείνος μόλις είχε πάρει σύνταξη, οπότε και οι δύο είχαμε όσο χρόνο θέλαμε.

Όπως σου έχω πει, είχε μείνει ορφανός στα οχτώ του, μόνο με τον μικρότερό του αδερφό στον κόσμο, και τους χώρισαν. Τον πατέρα μου όμως, για καλή του τύχη, τον πήρε να τον μεγαλώσει ένας πλούσιος για την εποχή χωριανός, ο οποίος τον φρόντιζε σαν γιο του. Του είχε πει, μάλιστα, από την αρχή πού έμενε ο αδερφός του, για να μην τον ξεχάσει. Για να του ανταποδώσει το καλό, ο πατέρας μου, όταν μεγάλωσε λίγο, άρχισε να τον βοηθάει με τις δουλειές του και να πηγαίνει τα πρόβατά του να βοσκήσουν. Στο σημείο όπου τα πήγαινε στο βουνό υπήρχε κοντά μια σπηλιά, στην οποία όμως ποτέ του δεν είχε μπει. Ώσπου, μια μέρα, του φάνηκε πως άκουσε κάποιον να τον φωνάζει σιγανά από εκείνη την πλευρά και αποφάσισε να πλησιάσει. Είδε έναν άντρα μέσα. «Ξέρεις να διαβάξεις;» ήταν το πρώτο πράγμα που τον ρώτησε και ο πατέρας μου απάντησε πως όχι, δεν ήξερε. «Σε έχω δει που έρχεσαι συχνά εδώ. Αν μπορείς να μου φέρνεις κανένα κομμάτι ψωμί, εγώ θα σου μάθω γράμματα», του είπε και η συμφωνία έκλεισε. Από τότε, κάθε μέρα καθόντουσαν στη σπηλιά και τρώγανε μαζί, ενώ εκείνος με ένα ξύλο σχεδίαζε και του έδειχνε τα γράμματα στο χώμα. Έτσι γινόταν, μέχρι που μια μέρα δεν τον βρήκε εκεί. Δεν έμαθε ποτέ αν έφυγε μόνος του ή αν τον έπιασαν. Στη σπηλιά κρυβόταν· ποιος ξέρει από ποιον και γιατί. Πάντως ήταν μορφωμένος άνθρωπος και όσα του έμαθε δεν πήγαν χαμένα.

Λίγα χρόνια αργότερα, ήρθε η στιγμή που του φάνηκαν χρήσιμα. Ήταν δεκαοχτώ χρονών και είχε πάει στρατό. Ένα πρωί οι αξιωματικοί, αφού συγκέντρωσαν όλους τους φαντάρους, τους είπαν: «Όποιος ξέρει γραφή και ανάγνωση να έρθει μπροστά!». Κανείς δεν πήγε. «Υπάρχει κανείς που να ξέρει να γράφει και να διαβάξει;» είπαν για δεύτερη φορά και ο πατέρας μου το σκεφτόταν. Μπορεί να είχε μάθει και τα τριάντα έξι γράμματα της αλφαβήτου, όχι όμως και πώς να τα συνδυάζει· δεν ήξερε και γιατί τους ρωτούσαν. Όταν ρώτησαν για τρίτη φορά, πήρε το ρίσκο και τρέμοντας από τον φόβο σήκωσε το χέρι του. «Εσύ! Έλα μπροστά!» του είπε ο ένας αξιωματικός, «Ξέρεις;». «Ξέρω τα γράμματα», του απάντησε. Τότε τον πήρε μέσα στο γραφείο του και, αφού έκατσε δίπλα στο αναμμένο τζάκι, έπιασε την τσιμπίδα, του την έδειξε και με άγριο ύφος του είπε:

- Αυτό τι είναι;
- «Τσιμπίδα» (mashè), έκανε δειλά.
- Πες ένα-ένα τα γράμματα!
- «Τ-σ-ι-μ-π-ί-δ-α», είπε σιγά-σιγά.
- Τώρα ξέρεις να διαβάξεις;

Αυτό ήταν, βγήκε έξω και ό,τι έβλεπε το συλλάβιζε. Τελικά του ανέθεσαν τις δουλειές γραφείου.

Έτσι έμαθε γράμματα, λοιπόν, σε μια εποχή – πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – που ούτε ο πρόεδρος του χωριού δεν ήξερε να διαβάξει. Αργότερα, σε αυτόν έπιασε δουλειά, και όλα τα έγγραφα περνούσαν από τα χέρια του, αφού ο πρόεδρος, όπως είπα, ούτε γραφή ούτε ανάγνωση ήξερε. Απέκτησε και δικό του γραφείο και τον σεβόντουσαν όλοι στο χωριό. Έπαιρνε καλό μισθό και κάποια στιγμή μπόρεσε πια να χτίσει το σπίτι μας – αυτό που είναι ακόμα στο χωριό – στο σημείο ακριβώς που θυμόταν πως ήταν κάποτε των γονιών του. Μάλιστα, έφερε και τον θείο, για να μείνουν μαζί. Και πάλι φτωχικά ζούσαμε, βέβαια, γιατί σιγά-σιγά γίναμε πολλοί και μας συντηρούσε όλους αυτός ο μισθός, μιας που ο θείος, στα χρόνια του Χότζα πια, δούλευε στην κοοπερατίβα και έβγαζε πολύ λίγα. Τουλάχιστον, όμως, το φαγητό δε μας έλειπε και δε χρειάστηκε να σταματήσουμε το σχολείο. Ξέρεις, ακόμα θυμάμαι, όταν έφτιαχνε η μάνα μου κανένα μπουρέκι, το έβαζε στο μεγάλο σαχάνι* στον σοφρά** και τρώγαμε όλοι από κει, γιατί δε φτάνανε τα πιάτα μας για όλους. Τότε γινόταν το έλα να δεις! Όποιος προλάβαινε να φάει, έτρωγε, οι άλλοι μένανε νηστικοί. Εγώ, δηλαδή, που ήμουν ο πιο μικρός και, μέχρι να πάρω το κομμάτι μου, είχε σχεδόν αδειάσει το σαχάνι. Άσε που έτρωγα αργά-αργά και ποτέ δεν προλάβαινα άλλο ένα κομματάκι. Αλλά το είχα μάθει το κόλπο. Μόλις ακουμπούσε η τάτα*** το μπουρέκι στον σοφρά, άρπαζα δυο-τρία κομμάτια, καθόμουν λίγο πιο κει και τα έτρωγα με την ησυχία μου.

Έτσι, όλοι μαζί μέναμε, μέχρι τα πέντε μου περίπου. Τότε ήταν νομίζω που χτίσαμε την εσωτερική πόρτα και το σπίτι χωρίστηκε στα δύο· τη χρονιά που ξεκίνησα το σχολείο.

Ωραία χρόνια ήταν εκείνα, παρά τη φτώχεια. Περισσότερο έκανα παρέα με τα ξαδέρφια μου, που ήταν πιο κοντά στην ηλικία μου. Ειδικά με τον Αδουρήμ που με περνάει μόνο έξι μήνες. Ό,τι βλακεία

* Μαγειρικό σκεύος, κάτι σαν τηγάνι.

** Χαμηλό τραπέζι, συνήθως στρογγυλό, που γύρω του κάθονται στο πάτωμα.

*** Ανάλογα τη διάλεκτο έχει διαφορετικές σημασίες· εδώ σημαίνει μαμά.

γινόταν στο χωριό, εμείς την είχαμε κάνει. Ήμασταν αχώριστοι, αλλά, όταν αυτός ήταν να ξεκινήσει το σχολείο, εγώ δεν είχα κλείσει ακόμα τα έξι. Παρακαλούσαμε τον διευθυντή μέρες για να με δεχτεί και εμένα, και τελικά τα καταφέραμε. Ακόμη θυμάμαι την πρώτη μέρα. Ξεκινήσαμε από το σπίτι οι δυο μας, μαζί με ένα γειτονάκι, φορώντας τα καλά μας και νιώθαμε πολύ σπουδαίοι, παρ' όλο που για το σχολείο είχαμε μία μόνο καλή αλλαξιά για όλο τον χρόνο· ένα παντελόνι, μία μπλούζα, ένα ζευγάρι παπούτσια και μία ζακέτα. Ακόμα και τις τσάντες τις είχαν ράψει οι μανάδες μας με παλιά υφάσματα που δε χρειάζονταν πια. Όταν φτάσαμε, εκεί που δεν το περιμέναμε, συναντήσαμε και τον άλλο μας ξάδερφο, τον Ισά. Είχε κοπεί και ξανάκανε την πρώτη. Ήταν όλα τα λεφτά, ο άτιμος, αλλά δεν τα ήθελε καθόλου τα γράμματα.

Κάθε πρωί τον παίρναμε με το ζόρι μαζί μας. Μας έλεγαν και οι μεγάλοι να τον έχουμε από κοντά μπας και στρώσει, γιατί το δημοτικό ήταν υποχρεωτικό και αν το παρατούσε θα τρώγαμε πρόστιμο. Άλλο που κάποιοι το σταματούσαν από ανάγκη. Στη διαδρομή για το σχολείο συνήθως βαριόταν να κουβαλάει την τσάντα, οπότε την κρεμούσε σε κανένα δέντρο και την ξανάβρισκε στην επιστροφή. Είχε σκεφτεί και μια πατέντα: έπαιρνε ένα ξύλο που σχημάτιζε διχάλα, το έδενε με αγκάθια και πάνω σε αυτά έβαζε την τσάντα, έτσι που να τη σέρνει αντί να την κουβαλά, λες και είχε πολλά βιβλία μέσα. Άλλες φορές πάλι, σταματούσε απότομα στον δρόμο και μας έλεγε: «Δεν έρχομαι!». Τζάμπα τον παρακαλούσαμε. Οι δυο μας μόνο φτάναμε στο σχολείο και εμάς ρωτούσε πάντα ο δάσκαλος πού ήταν ο Ισά. «Ξεκίνησε, αλλά το μετάνιωσε», του λέγαμε με σκυφτό το κεφάλι εμείς. Πώς να πεις ψέματα στον δάσκαλο; Μας έπαιρνε και αυτός, ο καημένος, να του δείξουμε πού τον αφήσαμε για να τον μαζέψει. Καμιά φορά όντως τον βρίσκαμε, αλλά μας έβγαζε την πίστη μέχρι να τον πιάσουμε. Θα σου πω ένα περιστατικό. Μια μέρα, μας είχε δει που τον ψάχναμε και κρύφτηκε σε έναν βράχο στην άκρη του βουνού. Από κει θα έπεφτα μερικά χρόνια αργότερα, δεκατέσσερα μέτρα γκρεμό είχε από κάτω. Τον είδαμε όμως και εμείς. Ο δάσκαλος μας έβαλε να τον περικυκλώσουμε και του μιλούσε ήρεμα, για να τον πείσει να κατέβει και να έρθει στο μάθημα. Ο Ισά, όμως, όσο καλός ήταν, άλλο τόσο και νευρικός. Άρχισε να τον βρίζει και να του πετάει πέτρες κι όλο και καμιά αδέσποτη μας έβρισκε και εμάς.

Όσο ήμασταν στο σχολείο, αυτός τριγυρνούσε στα χωράφια, γιατί φοβόταν, εννοείται, να γυρίσει σπίτι, ή σκαρφάλωνε στα

δέντρα και έτρωγε φρούτα, ενώ ήξερε πολύ καλά ότι ήταν του κράτους και απαγορευόταν. Πόσες κερασιές, κυδωνιές, δαμασκηγιές, μουριές μεγάλες σαν πλατάνια είχε το χωριό τότε... Αλλά και καρυδιές και καστανιές... Τέλος πάντων, όταν σχολούσαμε μας συναντούσε κάπου στη διαδρομή και επέστρεφε μαζί μας, σαν να μην είχε γίνει τίποτα. Κάπως έτσι τον κρατήσαμε μέχρι την τετάρτη τάξη και τότε το πήραμε όλοι απόφαση πως δε θα έστρωνε. Συνεχίσαμε με τον Αδουρήμ, αλλά ούτε αυτός διάβαζε, ερχόταν για την παρέα· κι έτσι στην έκτη σταμάτησε και αυτός. Στα δεκαπέντε τους πια και οι δύο δούλευαν κανονικά στην κοοπερατίβα.

Αφήνοντας το χωριό

Εγώ, στο μεταξύ, πήγα στο γυμνάσιο (Τεκνικούμ). Ήταν τέσσερις τάξεις και ήταν κάτι σαν το τεχνικό λύκειο που έχουν εδώ. Μαθαίναμε μια τέχνη και μόλις τελειώναμε μας διόριζαν αμέσως. Όταν ήταν να ξεκινήσω, όμως, ενώ η σχολή άρχιζε 1η Σεπτεμβρίου, πήγα στις 20. Ούτε πού ή τι ήθελα να σπουδάσω δεν πρόλαβα να δηλώσω. Ως τότε είχαν κλείσει όλες οι θέσεις και με τα χίλια ζόρια βρέθηκε μία στο Τμήμα Γεωλογίας, στο Πρένιας. Σύμφωνα με τον νόμο, από κάθε οικογένεια κάποιος έπρεπε να δουλεύουν στην κοοπερατίβα. Από τα αδέρφια μου, ωστόσο, μόνο ο ένας είχε μείνει στο χωριό και δούλευε οδηγός τρακτέρ. Ο πατέρας μου, από την άλλη, δεν είχε ενταχθεί στο Κόμμα – δε θυμάμαι ποτέ να είπε κάτι υπέρ ή κατά – και ο πρόεδρος της κοινότητας ήθελε ντε και καλά, μιας που ήμουν ο μικρότερος της οικογένειας και δεν είχαν μείνει άλλοι, να κρατήσει εμένα στην κοοπερατίβα και αρνιόταν να μου δώσει την άδεια σπουδών που δικαιούμουν. Θα έβαζε άλλον στη θέση μου και ας μην είχε τους βαθμούς που χρειαζόταν. Είχαμε αγχωθεί όλοι και πιο πολύ εγώ, γιατί δεν ήθελα με τίποτα να μείνω στο χωριό και να δουλεύω όλη μου τη ζωή στα χωράφια, για ένα κομμάτι ψωμί. Έβλεπα και τα αδέρφια μου που είχαν τελειώσει το σχολείο και δούλευαν σε εργοστάσια στις πόλεις και ήθελα να τους ακολουθήσω. Τότε θεωρούνταν καλή η δουλειά στα εργοστάσια, ο μισθός ήταν καλύτερος και η διαμονή εξασφαλισμένη. Μετά από πολλές προσπάθειες τον έπεισε τελικά, μέσω ενός κοινού γνωστού, ο μεγάλος μου αδερφός, ο οποίος είχε τελειώσει και το πανεπιστήμιο. Γεωπόνος! Ήταν ο μόνος από εμάς που έφτασε ως εκεί. Ενώ, όμως, όποιος συνέχιζε στο γυμνάσιο δεν πλήρωνε τίποτα κανονικά – διαμονή και διατροφή τα εξασφάλιζε το υπουργείο – εγώ έπρεπε να πληρώνω εννιακόσια λεκ τον μήνα.

Στην εστία, ένα μεγάλο κτήριο πίσω από το σχολείο, μέναμε περίπου τριακόσια άτομα από διάφορα μέρη της Αλβανίας. Οι περισσότεροι ήταν σε μια ξένη πόλη, χωρίς γνωστούς, και στην αρχή τους κακοφαινόταν. Εμένα έτυχε, ευτυχώς, δύο από τα αδέρφια μου να δουλεύουν στο εργοστάσιο εκεί και ένιωθα πιο χαλαρός. Όποτε βαριόμουν, πήγαινα να τους δω και μου έδιναν και κανένα χαρτζιλίκι. Ήξεραν και κάποιους από τους καθηγητές μου. Ήταν συνομήλικοι και φίλοι. Αλλά, ακριβώς επειδή γνωρίζονταν, οι καθηγητές με πίεζαν περισσότερο. «Εσύ, από τόσο καλή οικογένεια, δεν επιτρέπεται να μη διαβάζεις!» μου έλεγαν και οι δάσκαλοι τότε δε φώναζαν μόνο.

Κάθε μέρα είχαμε συγκεκριμένο πρόγραμμα και μάλιστα αυστηρό, σαν στρατόπεδο ήμασταν. Στις 5:30 το πρωί, μια νοσοκόμα, που ήταν υπεύθυνη για την υγεία των μαθητών και την καθαριότητα, χτυπούσε όλες τις πόρτες και μας ξυπνούσε. Σηκωνόμασταν αμέσως και στρώναμε ο καθένας το κρεβάτι του, σαν να ήταν «σπιρτόκουτο». Αν δεν ήταν, η νοσοκόμα το ξέστρωνε, για να το ξαναστρώσουμε. Έλεγε και τα σεντόνια, γι' αυτό τα αλλάζαμε κάθε εβδομάδα. Μετά έπρεπε να καθαρίσουμε. Κάθε όροφος είχε είκοσι δωμάτια και στο καθένα μέναμε οχτώ μαθητές. Ένα δωμάτιο, κάθε μέρα, αναλάμβανε να σφουγγαρίσει τον διάδρομο και να καθαρίσει τις τουαλέτες που ήταν κοινές. Έτσι και σε κάθε δωμάτιο, ένας μαθητής αναλάμβανε να το καθαρίσει. Πάντα με τη σειρά. Στις 6:30 πηγαίναμε στην αίθουσα διαβάσματος για να κάνουμε επανάληψη τα μαθήματα της μέρας και στις 7:30 τρώγαμε πρωινό. Η κάθε τάξη είχε το τραπέζι της. Πάλι με τη σειρά, κάθε μέρα, ένας μαθητής φρόντιζε να σερβίρει τους συμμαθητές του και στο τέλος να μαζέψει το τραπέζι. Αυτό γινόταν σε όλα τα γεύματα. Στις 8:00 τελικά συγκεντρωνόμασταν στο προαύλιο του σχολείου, όπου ο υπεύθυνος καθηγητής κάθε τάξης έλεγε το ντύσιμο και την καθαριότητα των μαθητών, ενώ ο υπεύθυνος της εστίας του έδινε αναφορά για το ποιος έκανε κάποια ζημιά, τσακώθηκε ή έλειπε από το απογευματινό διάβασμα την προηγούμενη μέρα.

Τα δύο πρώτα χρόνια ήταν ήσυχα, μπορώ να πω. Ακόμα ακούγαμε τους καθηγητές. Όταν είχαμε ελεύθερο χρόνο, τα σαββατοκύριακα δηλαδή, πηγαίναμε με τους φίλους μου με το τρένο και βλέπαμε αγώνες μπάσκετ και ποδοσφαίρου – εννοείται πως όλες οι ομάδες ήταν κρατικές. Είχαμε βρει και έναν ράφτη στην πόλη, θυμάμαι, και του ζητούσαμε να μας ράψει τσάντες όπως αυτές των ποδοσφαιριστών και ρούχα έτσι όπως τα θέλαμε. Τότε τα μαγαζιά ήταν μετρημένα στα δάχτυλα. Αν ήθελες κάτι, πήγαινες σε ράφτη. Τα ρούχα

που «έκαναν μόδα», τα στενά, κοντά ή με τσέπες πίσω παντελόνια απαγορεύονταν, αλλά εμείς είχαμε αρχίσει να φοράμε παντελόνια καμπάνα κι ας μας έκαναν παρατήρηση. Στο δημοτικό, όπως είπα, είχα μία καλή αλλαξιά όλη κι όλη και, μόλις επέστρεφα από το σχολείο, άλλαζα για να μην τη χαλάσω. Πού θα έβρισκα άλλη μετά; Οι περισσότεροι έτσι ήμασταν, γι' αυτό στο γυμνάσιο γινόταν χαμός με τον ράφτη. Ό,τι λεφτά μας έστελναν οι δικοί μας εκεί τα αφήναμε – όσοι είχαμε τη δυνατότητα, δηλαδή.

Στην τρίτη τάξη αλλάξανε κάπως τα πράγματα. Γίναμε πιο ζόρικοι. Αρχίσαμε να προσβάλλουμε τους καθηγητές και να κάνουμε κοπάνες. Κανονικά, σύμφωνα με το πρόγραμμα, κάθε απόγευμα, τέσσερις με οχτώ, είχαμε διάβασμα για τα μαθήματα της επόμενης μέρας. Εμείς όμως αντί να διαβάζουμε, ακούγαμε κρυφά ραδιόφωνο ή παίζαμε σκάκι, που τότε άρεσε σε όλους. Εγώ είχα μάθει από μικρός, βλέποντας τα αδέρφια μου στο σπίτι να παίζουν με τους φίλους τους. Όλοι ξέραμε και, να φανταστείς, παίζαμε και στο διάλειμμα. Άλλες φορές, δεν πηγαίναμε καν στην αίθουσα διαβάσματος. Προτιμούσαμε, ειδικά αν είχε καλή μέρα, να πάμε για κολύμπι στη λίμνη, και ας το απαγόρευε η αστυνομία.

Ωστόσο, όποτε έκανα κοπάνα, ήξερα πως την επόμενη μέρα όλοι οι καθηγητές εμένα θα σήκωναν να πω μάθημα. Ήξεραν ποιοι δεν είχαν πάει στο απογευματινό διάβασμα και αυτούς ακριβώς φρόντιζαν να ελέγξουν. Θυμάμαι χαρακτηριστικά τον καθηγητή του σχεδίου. Ήταν περιέργος τύπος. Κοιτούσε τη λίστα με τα ονόματά μας και έλεγε αργά-αργά: «Να έρθει, να έρθει...» και προχωρούσε προς τα κάτω με το στυλό. Το όνομά μου ήταν στο τέλος της λίστας, μαζί με ενός άλλου παιδιού, που είχαμε το ίδιο όνομα. Ήξερα ότι θα πει εμένα, αλλά το καθυστερούσε επίτηδες: «Ο Ύλλι, Ύλλι...». Τελικά, έλεγε το επίθετό μου και σηκωνόμουν βαριεστημένα, γιατί είχα ήδη πει μάθημα σε όλες τις προηγούμενες ώρες, και στεκόμουν δίπλα στην έδρα. Με έπιανε από το μαλλί, στην άκρη, πάνω από το αυτί και με ρωτούσε: «Γιατί δε διάβασες; Πού ήσουν;». Και σε κάθε λέξη τραβούσε λίγο το μαλλί προς τα πάνω και τεντωνόμουν και εγώ, γιατί πονούσα. Ακόμα και σωστά να απαντούσα, εκείνη τη μέρα, όλοι τέσσερα μου έβαζαν.

Εν τω μεταξύ, είχαμε αρχίσει να οργανώνουμε τις δικές μας γιορτές. Στην αρχή βλέπαμε τους χορούς των μεγαλύτερων τάξεων και ανυπομονούσαμε και εμείς. Το πρόβλημα ήταν ότι δε μας άφηναν ακόμα και – κυρίως – ότι δεν ξέραμε να χορεύουμε. Για να μάθουμε, τα

δύο πρώτα χρόνια, βάζαμε κρυφά κάποιες φορές στο δωμάτιό μας μουσική, από ένα ραδιόφωνο που είχε φέρει ένα παιδί από το σπίτι του. Παίρναμε τα μαξιλάρια αγκαλιά και μαθαίναμε βαλς, για να μπορούμε να χορέψουμε τα κορίτσια. Καμιά φορά πιάναμε και ξένα τραγούδια. Πιο παλιά δεν υπήρχε περίπτωση να το καταφέρει κανείς αυτό, αλλά το σύστημα ήταν στα τελευταία του. Εκείνη την εποχή, η νεολαία είχε ξετρελαθεί με το ραδιόφωνο. Αν δεις και στις παλιές μου φωτογραφίες, βγαίναμε όλοι αγκαλιά με ένα ραδιόφωνο.

Κάθε σαββατοκύριακο σχεδόν, λοιπόν, λέγαμε στους καθηγητές ότι κάποιος μαθητής είχε δήθεν γενέθλια και ζητούσαμε την αίθουσα εκδηλώσεων για να του κάνουμε γιορτή. Ποτέ δε μας την έδωσαν, αλλά αν ήμασταν τυχεροί μας έδιναν το κλειδί της τάξης μας. Βγάζαμε όλα τα θρανία στον διάδρομο και βάζαμε τις καρέκλες γύρω-γύρω στους τοίχους. Έτσι φτιάχναμε μια αυτοσχέδια «πίστα» χορού. Αν δε μας έδιναν ούτε την τάξη, στήναμε χορό στον διάδρομο. Καλούσαμε και τα κορίτσια από τα άλλα γυμνάσια, γιατί στο τμήμα μας άντε να είχαμε πέντε-έξι, και φέρναμε και τους μουσικούς της πόλης. Ζωντανή μουσική, δηλαδή. Και τι μουσική! Παίζανε τζαζ και τραγούδια μουσικών που είχαν κάνει φυλακή – επειδή ήταν εναντίον του συστήματος – και εμείς ζητούσαμε από τις κοπέλες να χορέψουν μαζί μας, ακόμα και αν δεν τις ξέραμε. Εννοείται χορεύαμε βαλς και έναν καινούργιο χορό, που μόλις είχε βγει τότε· τουίστ το λέγαμε. Η γιορτή κρατούσε από τις τέσσερις ως τις οχτώ το απόγευμα, μη φανταστείς πιο αργά, και ο υπεύθυνος της εστίας πεταγόταν κάθε τόσο να μας ελέγξει. Πριν φύγουμε, πάντα τακτοποιούσαμε την τάξη, γιατί έπρεπε να την αφήσουμε όπως ακριβώς τη βρήκαμε, και επιστρέφαμε στην εστία γρήγορα, αφού η πόρτα έκλεινε στις οχτώ, την ώρα του βραδινού δηλαδή, και αν μέναμε απέξω θα μας απέβαλλαν. Άσε που θα μέναμε και νηστικοί.

Ωραία ήταν και όταν μας έστελναν για πρακτική σε άλλες πόλεις. Μια φορά, μας πήγαν για δέκα μέρες στο Πόγραδετς. Από τότε ήταν όμορφη πόλη. Ήταν χειμώνας και την είχε σκεπάσει το χιόνι. Τα πρωινά πηγαίναμε στο ορυχείο για να μάθουμε για τα μέταλλα, μα τα απογεύματα ήμασταν ελεύθεροι. Θυμάμαι βρίσκαμε κάποιο ξύλο, σαν σανίδα, και κάναμε «σκι» στις κατηφόρες ή ανεβαίναμε πάνω στην παγωμένη λίμνη.

Κάπως έτσι περνούσε ο καιρός. Την τελευταία χρονιά, ήμουν πολύ ξεροκέφαλος για να διαβάσω. Χρειαζόμουν τουλάχιστον οχτώ για να περάσω στο πανεπιστήμιο, αλλά δεν τα κατάφερα. Εκείνο

το καλοκαίρι, μετά το γυμνάσιο, το 1987, το πέρασα στο χωριό. Δούλεψα πολύ σκληρά, γιατί ήθελα να αποδείξω ότι είχα μεγαλώσει πια. Έπαιρνα τον γάιδαρο και πήγαινα να κόψω ξύλα. Μάζεψα όσα χρειαζόντουσαν για όλη τη χρονιά. Ώσπου τον Αύγουστο, ήρθε η ειδοποίηση στο σπίτι για τον διορισμό μου.

Πριν πιάσω δουλειά, έπρεπε να περάσω από γιατρούς. Πήρα όλες τις υπογραφές και μου είχε μείνει του καρδιολόγου. Τότε στην πόλη είχαμε έναν νέο γιατρό – μόλις είχε πάρει το πτυχίο του – ο οποίος μου είπε πως άκουγε κάτι αρρυθμίες. Πανικοβλήθηκα. Ήμουν μόνο δεκαοχτώ χρονών, τι πρόβλημα να είχα; Δεν ξέρω τι ήταν και ακόμα με αγχώνει καμιά φορά. Τουλάχιστον υπέγραψε, με τη σημείωση, βέβαια, να μην κάνω βαριές δουλειές. Γι' αυτό με έβαλαν, στο εργοστάσιο, σε πόστο μηχανικού και όχι κάτω, στο ορυχείο. Έπρεπε να φροντίζω να λειτουργεί σωστά ένα μηχάνημα που συμπιέζε αέρα και το έστελνε στους εργάτες κάτω από τη γη. Καμιά σχέση δεν είχε αυτό με τη σχολή μου και ούτε καλά λεφτά έπαιρνα, αλλά ήταν εύκολη δουλειά. Δούλευα με βάρδιες, μία εβδομάδα 7:00 με 15:00, την άλλη 15:00 με 23:00, την επόμενη 23:00 με 7:00 το πρωί και ξανά από την αρχή.

Θυμάμαι είχαμε και έναν επιστάτη. Ήταν απίστευτος ο τύπος. Η δουλειά του ήταν να κάνει προπαγάνδα στους εργάτες, και τα πίστευε τόσο πολύ αυτά που μας έλεγε, που ούτε καν πληρωνόταν για να το κάνει. Τότε είχα αφήσει κάπως μακρύ μαλλί και φορούσα παντελόνι καμπάνα. Έτσι πήγαινα στο εργοστάσιο και τρελαινόταν αυτός. Κάθε φορά μου έλεγε τα ίδια: «Εσύ που ο αδερφός σου έχει φτάσει τόσο ψηλά, πρέπει να είσαι υπόδειγμα για τους άλλους! Θα στα κόψω αυτά τα παντελόνια και αυτά τα μαλλιά!». Ο αδερφός μου, που έλεγε, είχε ενταχθεί στο Κόμμα και είχε γίνει κάτι σαν διευθυντής στο κεντρικό εργοστάσιο. Εγώ ήμουν σε παράρτημα και δε δούλευα εκεί για πολύ, όταν ήρθε ο καιρός να πάω στρατό.

Η «θηλιά» του συστήματος

Η στρατιωτική θητεία ήταν δύο χρόνια και ήταν πολύ αυστηρή. Εμένα, το 1987, με έστειλαν σε ένα στρατόπεδο που έπαιρναν κυρίως κομμουνιστές. Με πήραν για δύο λόγους: ο αδερφός μου ήταν στο Κόμμα και είχα κάνει και τα δώδεκα χρόνια σχολείου. Από εκεί βγαίναμε αξιωματικοί, έναν βαθμό πιο κάτω από όσους σπούδαζαν στρατιωτικά – ακόμα το έχω το δίπλωμα – και εκτός από ασκήσεις είχαμε, κάθε πρωί, έξι ώρες διάβασμα για τις στρατηγικές του πολέμου και τα όπλα.

Το στρατόπεδο ήταν σε μια τεράστια περιφραγμένη έκταση που κανονικά ανήκε σε έναν πάμπλουτο πολιτικό· Μπεχίρ Μπαλλούκου τον έλεγαν, αν θυμάμαι καλά. Δε μας μιλούσαν ποτέ γι' αυτόν. Ξέραμε μόνο ότι τον σκότωσαν, γιατί ήταν προδότης. Γι' αυτό του είχαν πάρει και την περιουσία. Φαίνεται πήγε κόντρα στο σύστημα. Έτσι γινόταν τότε. Πώς νομίζεις ότι κράτησε ο Χότζα τη θέση του σαράντα χρόνια;

Όταν ανέβηκε στην εξουσία, αμέσως μετά τον πόλεμο, το 1945, ξεκίνησε μοιράζοντας τις περιουσίες των πλούσιων στους φτωχούς, για να γίνουμε όλοι ίσοι. Πήρε και τα τζαμιά και τις εκκλησίες και τα μετέτρεψε σε άλλα δημόσια κτήρια, όπως το τζαμί του χωριού μου που είχε γίνει νοσοκομείο. Να σου πω την αλήθεια, σαν θεωρία ο κομμουνισμός δεν ήταν κακός, ίσα-ίσα, μα δεν κατάφεραν να τον εφαρμόσουν. Ίσως να μη γίνεται κιόλας.

Όλα τα χωράφια ανήκαν πλέον στο κράτος και, αφού οργανώθηκε η κοοπερατίβα, όλοι δούλευαν σε αυτά, για το σύνολο. Οι άνθρωποι, όμως, ένιωθαν ότι δούλευαν για το κράτος χωρίς να παίρνουν τίποτα από αυτό. Σκέψου να μαζεύεις, για παράδειγμα, όλη μέρα, ντομάτες – πόσες περνάνε από τα χέρια σου! – και να μη μπορείς ούτε μία να φας ή να πας στο σπίτι στα παιδιά σου. Να επιστρέφεις και να σου ζητάνε φαί και να έχεις μόνο ψωμί με λίγη ζάχαρη και νερό (ή σπάνια, αν βρισκόταν, λάδι), να τους δώσεις. Αν ρωτήσεις τη μαμά σου, η γιαγιά σου αν τύχαινε και έπαιρνε κανένα αυγό (επειδή είχε έξι παιδιά και σε ποιο να το πρωτοδώσει) το χτυπούσε και το ανακάτευε με αλεύρι. Το έφηνε και αυτό τρώγανε, χαρούμενοι κιόλας, γιατί τρώγανε αυγό. Εμείς που ήμασταν σε ορεινό χωριό, με βαρύ χειμώνα, επιτρεπόταν ευτυχώς να έχουμε λίγη γη γύρω από το σπίτι μας, μία αγελάδα και πέντε-έξι κότες και έτσι τουλάχιστον αυγά και γάλα είχαμε, μπορούσαμε να φυτέψουμε και τίποτα. Όσοι ζούσαν όμως σε πεδιάδες και κάμπους, απαγορευόταν. Ούτε μία κότα δεν μπορούσαν να έχουν. Όπως ούτε όσοι ήταν στις πόλεις, αν και εκεί οι μορφωμένοι ζούσαν κάπως – ελάχιστα – καλύτερα.

Η πείνα, ωστόσο, δεν ήταν το μόνο πρόβλημα. Ο Χότζα, για να κρατήσει τη θέση του, γρήγορα άρχισε να βγάζει από τη μέση τους πλούσιους, τους μορφωμένους και γενικά όποιον του αντιστεκόταν. Χιλιάδες κόσμος εκτελέστηκε και ο λαός το μόνο που μάθαινε ήταν πως ήταν προδότες και ότι θα έβαζαν σε κίνδυνο τη χώρα. Δεν είχαμε και πολλοί τηλεοράσεις τότε. Αλλά ακόμα και όσοι είχαν, υπήρχαν μόνο κρατικά κανάλια και αυτά δε μας έλεγαν τίποτα. Κάποιοι κατα-

λάβαιναν βέβαια τι γινόταν, μα τι μπορούσαν να κάνουν; Υπήρχαν και σπιούνοι. Δεν μπορούσαν, δηλαδή, να μιλήσουν ελεύθερα, γιατί θα σκοτώνονταν και οι ίδιοι.

Ο Μπαλλούκου, δεν ξέρω τι ακριβώς είχε κάνει. Πάντως, είναι περίεργο που είχε τόση ιδιοκτησία. Η έκταση έφτανε μέχρι κάτω, σε ένα ρυάκι ανάμεσα σε δύο βουνά, όπου είχε κάνει μια τεχνητή λίμνη. Εκεί είχε ένα ξυλόσπιτο, που δε φαινόταν από ψηλά – ούτε με αεροπλάνο – με μια βεράντα ακριβώς πάνω από τη λίμνη και καθότανε, λέει, και ψάρευε. Είχε και μια τεράστια πισίνα· ολυμπιακών προδιαγραφών. Πρώτη φορά βλέπαμε τέτοιο πράγμα. Δε μας άφηναν να μπούμε όμως, παρά μόνο για εκπαίδευση. Μας έβαζαν να κολυμπήσουμε από τη μια άκρη ως την άλλη, φορώντας τη στολή μας, που βάραινε με το νερό, και κρατώντας τα όπλα μας, σε συγκεκριμένο χρόνο, ξανά και ξανά μέχρι να το πετύχουμε. Όπως καταλαβαίνεις, δεν την ευχαριστιόμασταν και πολύ. Γι' αυτό τη νύχτα, όταν όλοι κοιμόντουσαν, πηγαίναμε κρυφά καμιά φορά και βουτούσαμε. Τότε, μάλιστα! Βέβαια, αν μας έπιαναν ποιος ξέρει τι θα μας έκαναν, αλλά νέοι ήμασταν, δεν καταλαβαίναμε από κίνδυνο.

Εξάλλου, ο Χότζα είχε πεθάνει και τα πράγματα, με τον Αλία πια στην κυβέρνηση, είχαν αρχίσει κάπως να αλλάζουν. Ως τότε, σου κατέστρεφαν τη ζωή, πριν καν το καταλάβεις. Όλα ήταν ύποπτα. Ο πατέρας ενός φίλου μου, για παράδειγμα, όταν ήταν στον στρατό, για να κάνει πλάκα σε έναν φίλο του, του έκρυψε το φτυάρι που χρησιμοποιούσε όταν ανοίγανε τα χαρακώματα από το ένα μπουνκερ* στο άλλο. Ένα θα σου πω. Τον έβαλαν φυλακή, γιατί ενέργησε εναντίον της πατρίδας, και η οικογένειά του δεν είχε πια ούτε ψωμί να φάει.

Το χειρότερο για εμάς ήταν όταν μας πήγαιναν τον χειμώνα για εκπαίδευση στα βουνά. Ανεβαίναμε με τα πόδια τόσο ψηλά που ούτε χωματόδρομοι ούτε μονοπάτια υπήρχαν πια. Προχωρούσαμε ακόμα και τη νύχτα, σε τέτοιο σκοτάδι που ούτε τον μπροστινό μας δε βλέπαμε, φορτωμένοι σαν γαίδαροι με πολεμοφόδια, μέσα στο χιόνι. Μέναμε δεκαπέντε μέρες στα βουνά, δεκαπέντε μέρες μέσα στο χιόνι.

Όλα αυτά, γιατί έπρεπε ανά πάσα στιγμή να ήμαστε έτοιμοι για πόλεμο. Εμείς ήμασταν καλά. Έτσι μας έλεγαν. Τα άλλα κράτη υπέφεραν περισσότερο από εμάς. Ο καπιταλισμός τους «πατούσε» και ο κόσμος πέθαινε στους δρόμους από την πείνα. Γι' αυτό κινδυνεύαμε να μας επιτεθούν. Δεν είχαμε ιδέα τι γινόταν πραγματικά και το

* Πολεμικό οχυρό.

κράτος σπαταλούσε όλα τα λεφτά στην οχύρωση της χώρας, ενώ εκπαιδεύονταν όλοι για μάχη, όχι μόνο οι φαντάροι.

Στο χωριό μου, θυμάμαι, είχαμε μια μεγάλη αποθήκη που τη φυλούσαν πάντα δυο-τρεις φύλακες. Μέσα είχε στρατιωτικές στολές και όπλα για όλους τους χωριανούς, άντρες-γυναίκες, για να είναι έτοιμοι σε περίπτωση πολέμου. Σε όλα τα χωριά υπήρχε μια τέτοια αποθήκη. Μια φορά τον χρόνο, μάλιστα, όλοι οι χωριανοί περνούσαν από εκπαίδευση. Τους έστελναν χαρτί στο σπίτι που τους έλεγε ποιες μέρες έπρεπε να παρουσιαστούν και, από τη στιγμή που γινόταν αυτό, ήταν υποχρεωμένοι να πάνε και να κάνουν ό,τι τους λένε, αλλιώς έμπαιναν φυλακή. Τη δέκατη πέμπτη μέρα της εκπαίδευσης, την τελευταία δηλαδή, πρώτα υπέγραφαν οι στρατιωτικοί ότι πράγματι πήγαν και μετά έφευγαν.

Ακόμα και στο γυμνάσιο, στο τέλος κάθε χρονιάς, όλοι οι μαθητές, αγόρια-κορίτσια, μαζί με τους καθηγητές, μέναμε για δεκαπέντε μέρες σε στρατόπεδο. Φορούσαμε στρατιωτική στολή, κάναμε ασκήσεις και μαθαίναμε να χρησιμοποιούμε όπλα. Ζόρισμα, όχι μπούρδες. Μας βαθμολογούσαν κίολας. Το ίδιο γινόταν και με τους φοιτητές και έβαζαν φαντάρους να τους εκπαιδεύσουν. Την έχω κάνει και εγώ αυτήν τη δουλειά. Όταν ήμουν στον στρατό, με είχαν στείλει κάποια στιγμή, μαζί με άλλους είκοσι εννιά φαντάρους, σε ένα άλλο στρατόπεδο και κάθε δεκαπέντε μέρες, ο καθένας από εμάς αναλάμβανε μια ομάδα φοιτητών. Κάθε μέρα τους μαθαίναμε κάτι διαφορετικό και τους βαθμολογούσαμε. Τελευταία άσκηση ήταν οι βολές.

Σε εκείνο το στρατόπεδο, θυμάμαι, κάποια βράδια, αφού καθαρίζαμε την αίθουσα που τρώγαμε, είχαμε χορό μαζί με τους φοιτητές και τις φοιτήτριες. Ήταν το 1989, πέντε μήνες πριν πέσει το σύστημα. Ερχόντουσαν οι μουσικοί και έπαιζαν και ξένα τραγούδια. Εκείνη τη χρονιά, μάλιστα, είχε βγει το «lambada». Μας έδειξαν πώς χορεύεται και είχε γίνει το αγαπημένο όλων μας. Στο τέλος του τραγουδιού, έτσι όπως είχαμε χωριστεί σε ζευγάρια, σχηματίζαμε ένα «τούνελ» και περνούσαμε δυο-δυο από κάτω. Ωραία ήταν... Για να καταλάβεις, πιο παλιά ένας τραγουδιστής είχε τολμήσει να πει ένα ξένο τραγούδι, «let it be» το λέγανε, και τον έβαλαν φυλακή για χρόνια. Τώρα ακούγαμε το «lambada», μέσα στο στρατόπεδο!

Μετά από εκεί, μας έστειλαν για έναν μήνα στα Τίρανα, πάλι για την εκπαίδευση φοιτητών, και μετά επιστρέψαμε στη βάση μας. Δε μου είχε μείνει πολύς καιρός για να τελειώσω τη θητεία μου, όταν άρχισε ο κόσμος να ξεσηκώνεται.

Ο καιρός της αλλαγής

Δέκα Ιουνίου πρέπει να ήταν. Στις δώδεκα το βράδυ, ξαφνικά, οι σειρήνες άρχισαν να σφυρίζουν και σηκωθήκαμε αμέσως όλοι. Νομίζαμε πως ήταν άσκηση, οπότε ετοιμαστήκαμε μέσα σε δευτερόλεπτα, όπως είχαμε εκπαιδευτεί να κάνουμε σε περίπτωση πολέμου. Μας έδωσαν ρόπαλα, όμως, και μας έβαλαν σε φορτηγά. Προσπαθούσαμε να καταλάβουμε τι γινόταν. Τους ρωτούσαμε, μα δε μας έλεγαν τίποτα. Άσκηση δεν πρέπει να ήταν, αλλά ούτε και πόλεμος μπορούσε να είναι, αλλιώς θα μας έδιναν όπλα, όχι ρόπαλα.

Μας πήγαν στα Τίρανα και τότε καταλάβαμε. Γινόταν χαμός. Από τις εννιά η ώρα, μόλις σκοτείνιασε δηλαδή, ένα σωρό άνθρωποι είχαν βγει στους δρόμους και τρέχανε να μπουν στις πρεσβείες. Δεν ξέρω πώς είχαν συνεννοηθεί όλοι αυτοί, αλλά, μέχρι να πάμε, είχε ήδη μπει πολύς κόσμος. Εξάλλου ο τοίχος ήταν μόνο ενάμισι μέτρο, ακόμη. Εύκολα περνούσε κανείς από πάνω. Όσοι τα κατάφερναν, το κράτος δεν μπορούσε να τους πειράξει, ήταν σε ξένο έδαφος πια, είχαν άσυλο.

Εμάς μας έδωσαν εντολή να παραταχθούμε ο ένας δίπλα στον άλλο, έτσι που να σχηματίζουμε ανθρώπινο τείχος γύρω από το κτήριο, με διαταγή να μην αφήσουμε κανέναν να περάσει. Άνθρωποι ερχόντουσαν από παντού κατά πάνω μας. Μας έβριζαν και μας πετούσαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Αυτό που δε θα ξεχάσω, όμως, ήταν τα αμάξια. Τότε είχαμε κάτι αμάξια κάπως μυτερά μπροστά με καρότσα πίσω, ρώσικα, σαν φορτηγά. Τέτοια, γεμάτα κόσμο, ερχόντουσαν με φόρα και έπεφταν κατευθείαν πάνω στον τοίχο της πρεσβείας, έτσι που τον γκρέμιζαν και έμπαιναν μαζί με το φορτηγό μέσα. Κινδύνευαν να σκοτωθούν, μα δεν τους ένοιαζε. Προτιμούσαν να πεθάνουν εκεί, παρά να μείνουν. Φαντάσου. Δεν άντεχαν άλλο οι άνθρωποι.

Κάποια στιγμή είδα μια έγκυο γυναίκα, που δεν μπορούσε, η καημένη, να ανέβει τον τοίχο. Ήταν στις μέρες της και μόνη. Τη βοήθησα. Μετά έμαθα ότι γέννησε μέσα στην πρεσβεία και ότι έφυγε με το παιδί της για Γερμανία.

Αρκετοί τους αφήναμε να περνάνε εκείνο το βράδυ. Κάποιοι από εμάς έφυγαν μαζί τους, κι ας μας είχαν διαλεγμένους δήθεν σαν κομμουνιστές. Το σκεφτόμουν και εγώ. Στη στολή μας τότε, στο καπέλο και στη ζώνη, είχαμε ένα αστέρι και ο κόσμος, πίσω από τον τοίχο πια, σαν σήμερα το θυμάμαι, μας φώναζε: «Αδέρφια, πετάξτε το καπέλο! Βγάλτε τη ζώνη! Ελάτε μαζί μας!». Το σκεφτόμουν. Αν ήθελα

περνούσα εύκολα. Καμιά φορά ακόμα λέω: «Να έφευγα τότε», αλλά είχαν το όνομά μου. Θα θεωρούμουν προδότης και άφηνα την οικογένειά μου πίσω. Δεν ξέρω τι θα τους έκαναν. Έμεινα, λοιπόν.

Εβδομήντα δύο ώρες στεκόμασταν γύρω από την πρεσβεία. Τρώγαμε μόνο λίγο ψωμί με τυρί που μας έφερναν· όρθιοι. Βγήκε και νόμος ο τοίχος σε όλες τις πρεσβείες να γίνει τέσσερα μέτρα. Όσοι μπήκαν, έμειναν δεκαπέντε μέρες μέσα – μέχρι να συνεννοηθούν οι πρεσβείες με το κράτος, φαντάζομαι – και μετά τους μετέφεραν με λεωφορεία στο λιμάνι, στο Δυρράχιο. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να τους σταματήσει, αλλά πριν φύγουν τους έκανε έλεγχο. Δεν τους άφησαν να πάρουν τίποτα μαζί τους. Το πιστεύεις; Έφυγαν μόνο με τα ρούχα που φορούσαν. Πρώτα για Ιταλία και από κει για αλλού.

Εν τω μεταξύ, είχαν αρχίσει να ξεσηκώνονται και οι φοιτητές. Γι' αυτό και εμάς μας έστειλαν να προσέχουμε δήθεν τα Τίρανα. Αν βλέπαμε παρέα τριών ή περισσότερων ατόμων, είχαμε εντολή να τους χωρίσουμε, γιατί αν γινόντουσαν πολλοί δε θα μπορούσαμε να τους σταματήσουμε. Οι περιπολίες γίνονταν κυρίως το βράδυ και πάντα πηγαίναμε ανά τρεις. Φοβόμασταν και εμείς, μη νομίζεις. Για τους φοιτητές ήμασταν το κράτος. Όποτε μας έβλεπαν, μας έβριζαν και μας πετούσαν πέτρες.

Όσπου, μια μέρα, ξεκίνησαν όλοι μαζί οι φοιτητές να κατεβαίνουν από το Πανεπιστήμιο προς το κέντρο. Μας έστειλαν αμέσως να τους σταματήσουμε και, πράγματι, τους βρήκαμε λίγο πριν μπουν στην πόλη και τους συγκεντρώσαμε σε μια πλατεία. Μας είχαν δώσει αυστηρή διαταγή να μη χτυπήσουμε κανέναν και εμείς δεν το σκεφτήκαμε παραπάνω, αφού έτσι και αλλιώς δεν είχαμε λόγο να κάνουμε κάτι τέτοιο. Είχαν έρθει κάμερες από την τηλεόραση, όμως. Προφανώς γι' αυτό δεν ήθελαν να τους πειράξουμε, ήξεραν τι θα γινόταν αν το κάναμε.

Αυτό που φοβόντουσαν, όμως, έγινε. Όπως ήταν όλοι μαζεμένοι οι φοιτητές, κάποια στιγμή, σήκωσαν ψηλά στα χέρια τους έναν από αυτούς και άρχισαν να μας κατηγορούν και να φωνάζουν. Στην αρχή δεν είχα καταλάβει τι έγινε. Μετά τον είδα. Έμοιαζε λιπόθυμος, γεμάτος αίματα. Δεν ξέρω ποιος το έκανε ή αν ήταν όντως τόσο χτυπημένος. Λογικά ήταν κάποιος φανατικός από εμάς, αν και εγώ τουλάχιστον δεν είδα κανέναν ή μπορεί και να το έκαναν μόνοι τους οι φοιτητές, όπως ακούστηκε αργότερα, όταν είδαν πως δεν τους χτυπούσαμε. Ο λαός έπρεπε να δει με τα μάτια του το κράτος να ασκεί βία, μόνο έτσι θα ξεσηκωνόταν. Η κρατική τηλεόραση εκείνης

τις μέρες, για πρώτη φορά, έδειχνε τους φοιτητές να κρατάνε τον τραυματία και έλεγε: «Το κράτος σκοτώνει τα παιδιά μας!». Δεν είχε ξαναγίνει αυτό.

Αυτή ήταν η αρχή του τέλους. Μετά από λίγο καιρό, ενώ τα πράγματα φαίνονταν να ηρεμούν και το μόνο που ακούγαμε ήταν προπαγάνδα ότι γίνονται προσπάθειες το θέμα να λυθεί τάχα μου ειρηνικά, οι φοιτητές ξεσηκώθηκαν πάλι. Δε μας έστειλε κανείς να τους σταματήσουμε εκείνη τη μέρα. Απλώς μετά μάθαμε πως είχαν κατέβει στην πόλη και είχαν σπάσει τα πάντα, όπως έγινε και με τα άλλα κομμουνιστικά κράτη. Ήταν ο μόνος τρόπος για να πέσει το σύστημα.

Στις 20 Δεκέμβρη εκείνης της χρονιάς τελείωσα τη θητεία μου και η χώρα ήταν καζάνι που έβραζε. Πολλοί αστυνομικοί είχαν σκοτωθεί, γι' αυτό ήθελαν να κρατήσουν εμάς γι' αυτήν τη δουλειά και έπρεπε να παρουσιαστούμε ξανά στις 15 Γενάρη. Οι περισσότεροι δέχτηκαν κυρίως γιατί ήταν σίγουρος μισθός, εγώ δεν ήθελα. Όταν πήγα, για καλή μου τύχη, βρήκα εκεί έναν αστυνόμο συγχωριανό μου και τον ρώτησα πώς μπορώ να σβηστώ από τη λίστα. «Α, μη φοβάσαι! Ο αρχηγός είναι πολύ νευρικός. Μόλις του πεις ότι δε θες, θα σε διαγράψει από μόνος του», μου είπε. Παραξευτέτηκα, αλλά δεν είχα άλλη επιλογή. Μόλις ήρθε η σειρά μου να υπογράψω, πήρα το ρίσκο και του είπα: «Δε θέλω να γίνω αστυνόμος». Ήταν ψηλός, καραφλός με ένα μικρό μουστάκι και, μόλις με άκουσε, κοκκίνισε ολόκληρος. «Δεν έχουμε ανάγκη από τέτοια άτομα στο Σώμα! Κι όποιος άλλος δε θέλει, να φύγει! Ντροπή σας!» φώναζε και διέγραψε το όνομά μου. Χαιρέτησα τους φίλους μου από τον στρατό και έφυγα. Δεν τους ξαναείδα από τότε.

Είχε μπει πια το 1990 και όλο και περισσότεροι άρχισαν να ξεσηκώνονται. Είχαν σκοτώσει και τον Τσαουσέσκου στη Ρουμανία και έτσι εκεί ο κομμουνισμός είχε πέσει. Νομίζω πως μόνο εμείς είχαμε μείνει. Μετά από λίγο καιρό και σε εμάς βγήκε ο κόσμος στους δρόμους και συγκεντρώθηκε στο κέντρο των Τιράνων. Εκεί ήταν το άγαλμα του Χότζα. Ήταν τεράστιο. Έδεσαν ένα σκοινί γύρω του και το έριξαν. Έπεσε το άγαλμα και μαζί του το σύστημα, μετά από σαράντα πέντε χρόνια.

Πέρα από τα σύνορα

Είχα ξαναπιάσει δουλειά στο εργοστάσιο για ενάμιση χρόνο περίπου και τότε άρχισε να ακούγεται πως πολλοί έφευγαν από τη χώρα, με τα πόδια, για Σκόπια και Ελλάδα. Δε μου είχε περάσει

ακόμα από το μυαλό να φύγω και εγώ, παρ' όλο που το Πρένιας είναι πολύ κοντά και στα δύο σύνορα. Μέχρι που κάποιοι φίλοι μου αποφάσισαν να πάνε Ελλάδα και, αφού το σκεφτόμουν όλο το προηγούμενο βράδυ, είπα να δοκιμάσω την τύχη μου και να φύγω μαζί τους.

Στη διαδρομή πηγαίναμε κουτουρού. Μόνο που βλέπαμε κάτι φώτα απέναντι, για παράδειγμα, και λέγαμε *προς τα κει πάμε*. Δεν ξέραμε τον δρόμο και δεν πηγαίναμε από την ασφαλτο, εννοείται, αλλά μέσα από τα βουνά. Προχωρούσαμε κυρίως το βράδυ, γιατί τη μέρα ήταν πιο επικίνδυνο, και δεν καθόμασταν ποτέ πολύ ώρα στο ίδιο σημείο. Μέχρι που βρήκαμε τον σιδηρόδρομο. Θυμάμαι την πρώτη φορά που πέρασα τα σύνορα, πριν μπούμε στο τρένο μαζί με τους άλλους – δέκα ήμασταν συνολικά – βάλουμε την καλή μας αλλαξιά. Μόνο αυτήν είχαμε στην τσάντα και κάτι φαγητά για τον δρόμο, αφού δεν ξέραμε πόσες μέρες θα περπατούσαμε. Δεν μπορούσαμε να μπούμε με τα λασπωμένα από το ταξίδι ρούχα, γιατί θα μας καταλάβαιναν. Κρατούσαμε και εφημερίδες, για να φαινόμεστε Έλληνες. Μας καταλάβαιναν βέβαια οι άνθρωποι, αλλά πού να το ξέραμε εμείς. Λες και είχαμε δει ποτέ Έλληνες.

Τις επόμενες φορές δεν μπορούσαμε να μπαίνουμε πια στο τρένο, γιατί η αστυνομία έκανε ελέγχους. Όλη τη διαδρομή, δηλαδή, έπρεπε να την κάνουμε με τα πόδια. Και πάλι, όμως, τον σιδηρόδρομο ακολουθούσαμε. Ήταν πιο ασφαλές, γιατί τα περιπολικά δεν έφταναν ως εκεί και οι αστυνόμοι έπρεπε να μας πιάσουν με τα πόδια. Με τα πόδια, δεν μπορούσαν να μας πιάσουν. Έτσι πιστεύαμε, γιατί ήμασταν όλοι αδύνατοι και γρήγοροι. Αυτοί μας φαινόntonουσαν χοντροί. Πολλές φορές, όταν φτάναμε στον σιδηρόδρομο, είχαμε μέρες να ξεκουραστούμε και το μονότονο βήμα στις ράγες μας κοίμιζε. Δε με πιστεύουν όταν το λέω, αλλά, πραγματικά, μας έπαιρνε ο ύπνος την ώρα που προχωρούσαμε. Συνήθιζαν τα πόδια τον βηματισμό και προχωρούσαμε κοιμισμένοι χωρίς να σκοντάφτουμε.

Όταν φτάναμε σε κανένα χωριό – κυρίως κοντά στη Φλώρινα, όπου πηγαίναμε στην αρχή – μέναμε σε οικοδομές που ήταν στα μπετά ή τα αφεντικά που δουλεύαμε μας έδιναν κανένα μετόχι και μέναμε πέντε-έξι άτομα μαζί, σε ένα δωμάτιο. Όσο για τη δουλειά, δούλευα όπου έβρισκα, όπως όλοι όσοι ερχόμασταν. Δούλεψα σε χωράφια με ροδάκινα, μάζευα κεράσια, ντομάτες, καπνό, σκάλιζα και κλάδεα. Ό,τι έβρισκα. Στις γεωργικές δουλειές, η αλήθεια είναι, δεν ήμουν πολύ καλός, αλλά μάθαινα. Οι περισσότεροι, επειδή δούλευαν

στην κοοπερατίβα, ήξεραν και ήταν πολύ καλοί σε αυτές τις δουλειές. Εγώ πάντα προτιμούσα την οικοδομή. Στην αρχή το μεροκάματο ήταν καλό, έξι χιλιάδες δραχμές. Αλλά μετά, που ήρθαμε περισσότεροι και δε χρειάζονταν πια τόσοι εργάτες, κατέβηκε στις δύο χιλιάδες. Η αστυνομία, από την άλλη, ενώ στην αρχή μας έβλεπε και δε μας έλεγε τίποτα, άρχισε να κάνει «σκούπα». Κάθε δύο μήνες μάζευαν όσους έβρισκαν και μας έστελναν πίσω με λεωφορεία. Μετά από μία εβδομάδα, ξαναρχόμασταν. Πέντε φορές πέρασα τα σύνορα με τα πόδια, ενώ ένας φίλος μου δεκαεφτά.

Γνώρισα διάφορους τύπους ανθρώπων εδώ τα πρώτα χρόνια. Υπήρχαν αυτοί που μας περιφρονούσαν και μας εκμεταλλεύονταν, αλλά και άνθρωποι που δε θα ξεχάσω ποτέ για τη βοήθειά τους. Όπως ο κύριος Γιώργος Δ. Πολύ καλός άνθρωπος! Μας έδωσε δουλειά και μας έβαλε, εμένα και έναν ξάδερφό μου, στο σπίτι του και τρώγαμε στο ίδιο τραπέζι. Μάλιστα, όταν μια φορά αποφασίσαμε να επιστρέψουμε Αλβανία, μας πήγε αυτός με το αμάξι του και ήρθε μέχρι το χωριό! Έτυχε τότε να παντρεύεται και μια ξαδέρφη μου. Ούτε εγώ το ήξερα, δεν είχα τρόπο να το μάθω. Και έκατσε, που λες, ο κυρ Γιώργος και γλέντησε μαζί μας. «Πολλή φτώχεια, ρε παιδί μου, αλλά ξέρετε να γλεντάτε!» μου είπε.

Τελικά, για να μη στα πολυλογώ, καταλήξαμε στην Κρήτη. Πιο μακριά από όλα μου τα αδέρφια πήγα, σου είπα ότι παραπονιόταν η γιαγιά σου που δε τη βλέπαμε τόσο συχνά όσο οι άλλοι. Δεν είχε άδικο κι αυτή... Ωραίο μέρος όμως η Σητεία, κι ας λες εσύ και ο αδερφός σου ότι βαρεθήκατε και θα πάτε σε πιο μεγάλες πόλεις. Και δουλειά βρήκαμε, και ο κόσμος μας έμαθε και μας αγάπησε, και εσάς σας μεγαλώσαμε χωρίς να σας λείπει τίποτα. Να, δεσ, φιλόλογο σε κάναμε! Κι ας λέμε εμείς τις λέξεις στραβά. Άντε να δούμε τι θα κάνει και ο μικρός... Μόνο να είστε καλοί άνθρωποι, να έχετε την υγεία σας και να είστε ευτυχισμένοι, αυτό έχει σημασία, σε όποιο μέρος και να σας πάει η ζωή. Κι εγώ δεν είχα σκοπό να μείνω μόνιμα στην Ελλάδα. Ήρθα μόνο για να δοκιμάσω την τύχη μου. Μετά ήρθα με τη μαμά σου και τώρα πλησιάζουμε τα τριάντα χρόνια εδώ. Πάντα λέγαμε *θα επιστρέψουμε*, αλλά όσο περνάει ο καιρός όλο και πιο δύσκολο μου φαίνεται. Ερήμωσε και το σπίτι στο χωριό, δε μου κάνει πια καρδιά να πάω. Τώρα το σπίτι μας είναι εδώ.

Απ' το χωριό στην ξενιτιά και πίσω στην πατρίδα

της Ευανθίας Νικολάου

ΗΤΑΝ ΔΥΣΚΟΛΗ εποχή τότε. Τότε, εννοώ το 1946. Θυμάμαι να τρέχουμε μαζί με τη μάνα μας προς το δάσος. Έτσι κάναμε κάθε φορά που θέλαμε να κρυφτούμε. Μπροστά η μάνα μου με τις αδερφές μου και τελευταίος εγώ. Έμενα συχνά λίγο πιο πίσω, επειδή μου λυνόταν το κορδονάκι απ' τα τσιρέπια. «Τσιρέπια» λέγαμε τις κάλτσες τότε. Αυτές είχαν ένα κορδονάκι που σε βοηθούσε να τα δέσεις. Μου λυνόταν, όμως, συνέχεια στον δρόμο και σταματούσα να το δέσω, για να μη σκοντάφτω. Όταν τελικά φτάναμε στο δάσος, καθόμασταν πίσω από θάμνους, για να μη μας βρουν. Εκεί τρώγαμε κουκιά. Ήταν το μόνο που μας έμενε συνήθως να φάμε. Τα υπόλοιπα μας τα έπαιρναν με το ζόρι. Και ξέρεις πώς πρήζεται η κοιλιά από τα κουκιά, έτσι; Αλλά και τι να κάναμε; Θα μέναμε νηστικοί.

Ο αδερφός μου δεν ήταν μαζί μας. Τον είχαν πάρει απ' το σπίτι οι αριστεροί, για να πολεμήσει. Έτσι έκαναν τότε. Δύο μήνες πρέπει να τον κράτησαν εκεί. Τον έφεραν πίσω στο χωριό για λίγο μόνο, για να αλλάξει ρούχα. Τότε τα ρούχα τα πέταγαν στο βραστό νερό για να φύγει η ψείρα. Και μιλάμε για πολλή ψείρα, σε κεφάλι και σώμα. Όταν πια θα έχαναν τον πόλεμο οι αριστεροί, έτρεξαν στην Αλβανία για να γλυτώσουν, και ο αδερφός μου, εννοείται, έπρεπε να πάει μαζί τους. Για να φτάσουν εκεί περνούσαν από τη Μουργκάνα. Ιστορικό βουνό. Είχε αρχίσει να νυχτώνει, οπότε έκαναν μια στάση εκεί για να ξεκουραστούν. Φυσικά, όμως, δε θα άφηναν τον χώρο τους αφύλαχτο. Έκαναν σκοπιά με τη σειρά. Ο αδερφός μου είχε αναλάβει τη μεσαία σκοπιά, δύο με τέσσερις τα ξημερώματα, δηλαδή. Εκεί βρήκε την ευκαιρία να φύγει και να μην πάει στην Αλβανία με τους αριστερούς. Περπάτησε όλο τον δρόμο με τα πόδια, ώσπου γύρισε πίσω στα

Γιάννενα και παρουσιάστηκε στο Αστυνομικό Τμήμα των Ιωαννίνων. Εν τω μεταξύ, ο πατέρας μου τον είχε ξεγραμμένο. Δεν πίστευε ότι θα γύριζε ποτέ. Πίστευε ότι τον είχαν σκοτώσει, επειδή είχε καιρό να μάθει νέα του. Και τότε τους νεκρούς του πολέμου τους πετούσαν σ' έναν λάκκο και τους άφηναν εκεί. Δεν τους έθαβαν, ούτε προσπαθούσαν να τους αναγνωρίσουν. Δεν είχαν τον χρόνο. Είπαν λοιπόν στον πατέρα μου: «Ζέρεις; Ο γιος σου είναι ζωντανός. Παρουσιάστηκε στο Αστυνομικό Τμήμα και πολύ σύντομα θα βρίσκεται κοντά σας». Από τη χαρά του, όταν έμαθε ότι ο γιος του επέστρεψε και είναι καλά, έσφαξε ζώα για να κάνει τραπέζι σε όλο το χωριό.

Μετά τον πόλεμο τα πράγματα ήταν δύσκολα. Όχι μόνο στα Γιάννενα, αλλά σε όλη την Ελλάδα. Η αξία των πραγμάτων είχε αλλάξει. Δεν υπήρχε χρήμα. Ο κόσμος κοίταζε πώς να βγάλει λεφτά με κάθε τρόπο. Οι περισσότεροι ήταν κτηνοτρόφοι στην Ήπειρο. Δεν υπήρχαν πολλά εύφορα μέρη για να έχουν ελιές, πορτοκαλιές και τέτοια. Και να είχαν, ποιος θα τα έπαιρνε δηλαδή; Επίσης τότε μόνο με ανταλλαγή κυλούσαν τα πράγματα. Ζήτηγες ένα τυρί κι έδινες ελιές. Έδινες τυρί κι έπαιρνες λάδι. Ζώα είχαν, πάντως. Ο πατέρας μου, ας πούμε, είχε κάμποσα γιδοπρόβατα. Ιδιαίτερη αξία δεν είχαν όμως. Τα αγόραζαν μονάχα για δεκαπέντε δραχμές. Δεκαπέντε δραχμές ολόκληρο το ζώο!

Τα χρόνια πέρασαν κι εγώ πια τελείωσα το δημοτικό σχολείο στο χωριό το 1953. Το πήρα απόφαση να φύγω αμέσως για την Αθήνα. Ο πατέρας μου με έβαλε στο λεωφορείο και από κει και πέρα έπρεπε να τα βγάλω πέρα μόνος μου. Σχεδόν μόνος μου, δηλαδή, γιατί στην αρχή με βοηθούσε η θεία μου λίγο. Στο σπίτι της έμενα. Μου τα είχε όλα έτοιμα. Μου έπλενε τα ρούχα, μου έφτιαχνε φαγητό... Μια χαρά ήμουν. Εγώ, για αντάλλαγμα, της έδινα δεκαπέντε δραχμές την ημέρα. Πού τα έβρισκα, μικρό παιδί δεκατεσσάρων χρονών, ε; Δούλευα, φυσικά. Πήγαινα σε ένα κουρείο στο κέντρο της Αθήνας και βοηθούσα. Στην αρχή σκούπιζα, σφουγγάριζα. Μετά, σιγά-σιγά, έμαθα να κάνω τα βασικά από κούρεμα. Απλός βοηθός ήμουν. Μη φανταστείς ότι μου έδινε κανονικό μισθό το αφεντικό, όχι. Απ' τα φιλοδωρήματα πληρωνόμουν μόνο. Αν και έβγαιναν αρκετά λεφτά, που τα έδινα στον θείο μου να τα φυλάει, γιατί ήμουν μικρός τότε.

Αργότερα όμως έφυγα κι απ' τη θεία μου. Νοικιάσαμε με κάποιους συγχωριανούς μου ένα δωμάτιο όλοι μαζί. Μικρό δωμάτιο, όχι διαμέρισμα κανονικό. Γύρω στα πέντε με επτά άτομα πρέπει να ήμασταν. Σκέψου τι γινόταν εκεί μέσα με τόσα αγόρια στον ίδιο χώρο. Ντουζιέρα, δε, δεν είχαμε. Πηγαίναμε στα λεγόμενα «λουτρά

της Ομόνοιας». Εκεί περίμενες στην ουρά, έδινες δύο δραχμές και, όταν έφτανε η σειρά σου, έμπαινες σε όποια μπανιέρα ήταν ελεύθερη και πλενόσουν. Κι όταν ήθελες να ξανακάνεις μπάνιο, πάλι το ίδιο. Οι συνθήκες δύσκολες, όπως καταλαβαίνεις, κι εγώ λίγο διάστημα αργότερα είχα αρχίσει να μετανιώνω που έφυγα από τη θεία μου. Εκεί, βλέπεις, δε μου έλειπε τίποτα. Και το φαί το καλό είχα, όπως σου είπα, και όλα. Αλλά ντρεπόμουν να γυρίσω πίσω, αφού έφυγα.

Στα δεκαεφτά μου κοντά αρρώστησα. Πήγα στον γιατρό, με εξέτασε και μου βρήκε σκιά στον πνεύμονα. Νοσηλεύτηκα σε σανατόριο. Σανατόριο, ξέρεις. Εκεί που πήγαιναν τους φυματικούς τότε. Η αρρώστια αυτή, της φυματίωσης εννοώ, ήταν καλπάζουσα. Οι περισσότεροι ήταν φυματικοί εκείνη την εποχή. Όλα αυτά τα νοσοκομεία, Τσαγκάρη, Σωτηρία, Μπόμπολα, στην Πεντέλη, όλα αυτά, ήταν σανατόρια, όχι Γενικά Νοσοκομεία. Αυτό που πήγα εγώ λεγόταν Διόνυσος. Δε λειτουργεί, όμως, πια ούτε σαν νοσοκομείο.

Έχεις δει τη φωτογραφία μου μαζί με τη Βουγιουκλάκη; Εκείνη που φοράει το παντελόνι με τις ρίγες και το άσπρο μπλουζάκι κι εγώ στέκομαι δίπλα της, μικρός τότε. Στον Διόνυσο γυρίστηκε εκείνη η σκηνή της εκδρομής από την ταινία: «Το ξύλο βγήκε απ' τον Παράδεισο». Έτσι τράβηξα φωτογραφία μαζί της. Η Αλίκη, βέβαια, τότε, είχε παρακαλέσει να μην πλησιάσουν οι άρρωστοι από τη φυματίωση στο γύρισμά της. Δεν ήθελε να τους φέρει σε δύσκολη θέση και να τους απομακρύνει. Εγώ, όμως, κι ένα άλλο παιδί μπορούσαμε να κάτσουμε κοντά τους, γιατί δεν είχαμε κάτι κολλητικό. Οπότε κάτσαμε να τη δούμε να γυρίζει τη σκηνή αυτή, που ήταν μες στα κοριτσιίστικα γέλια, τα τραγούδια, τις εντολές του σκηνοθέτη, τις συζητήσεις ανάμεσα στους ηθοποιούς τις ώρες του διαλείμματος. Ο διευθυντής του σανατόριου με είχε γνωρίσει μ' αυτό το παλληκάρι. «Αυτός δεν είναι βαριά άρρωστος, οπότε δε θα κολλήσεις. Μ' αυτόν μόνο μπορείς να κάνεις παρέα!» μου είπε.

Όταν ανάρρωσα, ο διευθυντής, φυσικά, ήθελε να με διώξει από κει μέσα. Εμένα όμως μου καλοάρεσε. Είχα φαί να τρώω, πλενόμουν όποτε ήθελα, και την παρέα μου είχα και όλα. Μικρούλης ήμουν και ήξερα ότι, αν έβγαινα έξω, θα έπρεπε να δουλεύω πάλι όλη μέρα. Μετά από παρακάλια που του έκανα εγώ, με κράτησε άλλους τρεις μήνες, γιατί δεν είχα πού να πάω. Στο χωριό θα είχε πολύ κρύο και θα αρρώσταινα πάλι.

Όταν πέρασαν και αυτοί οι τρεις μήνες, πήγα πίσω στο χωριό. Είχα κανονίσει με τον πατέρα μου να συναντηθούμε στη στάση

του λεωφορείου σε ένα διπλανό χωριό για να με παραλάβει. Με το άλογο είχε έρθει. Όταν κατέβηκα από το λεωφορείο, τον είδα να κάθεται στο καφενείο πίσω από τη στάση. Κοίταζε γύρω-γύρω, ξανακοίταζε, σαν να μ' έψαχνε. Γυρίζουν με έναν φίλο του από το καφενείο και με ρωτάνε: «Παιδί μου, μήπως κατέβηκε κανένα άλλο παιδάκι μαζί σου;». *Μα καλά, πλάκα μου κάνουν;* Σκέφτομαι λοιπόν κι εγώ, ότι, αφού με δουλεύει ο πατέρας μου, που ήταν και πρώτος στις πλάκες, θα τον δουλέψω κι εγώ. «Όχι, μόνο εγώ ήμουν», τους απαντάω. «Περίμενε, ρε Μήτρο», του λέει ο άλλος, «μπορεί να έρθει με το επόμενο».

Παραγγέλνω κι εγώ μία λεμονάδα και λέω στον ιδιοκτήτη να κεράσει μία και τον πατέρα μου. «Βρε νεαρέ, αντί να σε κεράσω εγώ, με κερνάς εσύ;» μου είπε σαν να μη δεχόταν τη λεμονάδα. «Δεν πειράζει», του λέω εγώ. Πίνει με τα πολλά τη λεμονάδα που του πρόσφερα και, τη στιγμή που αφήνει το ποτήρι στο τραπέζι, γυρίζω και του λέω: «Μα καλά, ρε πατέρα, όντως δε με γνώρισες ή πλάκα μου κάνεις;». Εκείνος σάστισε. Πού να με γνωρίσει, βέβαια! Είχε να με δει από τα δεκατέσσερά μου, μικρό παιδί δηλαδή, και πλέον ήμουν σχεδόν δεκαοχτώ. «Ρε Μήτρο, τον ίδιο σου τον γιο δεν αναγνώρισες;» του είπε γελώντας ο φίλος του. «Πού να τον γνωρίσω; Με κοντά παντελόνια έφυγε, με μακριά γύρισε!» απάντησε έκπληκτος ακόμη και συνάμα συγκινημένος ο πατέρας μου. Μόλις συνήλθε από το σοκ, έτρεξε αμέσως να με αγκαλιάσει.

Τότε έδιναν ένα επίδομα ασθενείας σε όσους είχαν νοσηλευτεί. Το έπαιρνα για έξι μήνες, οπότε δε χρειάστηκε να δουλέψω κατευθείαν μόλις γύρισα. Μόλις τελείωσε το επίδομα, ξαναπήγα στην Αθήνα κι έπιασα πάλι δουλειά σε ένα κουρείο. Αυτήν τη φορά όμως ως κανονικός κουρέας. Τα πράγματα στην Ελλάδα, όπως καταλαβαίνεις, ήταν περίεργα. Αποφάσισα να φύγω για τη Γερμανία για να δουλέψω, να ξεκινήσω κάτι καινούργιο. Για ένα καλύτερο μέλλον, σκεφτόμουν. Και, πράγματι, έτσι έγινε. Δύο μήνες αφού απολύθηκα από τον στρατό, έφτιαξα τα χαρτιά μου για να φύγω. Βρήκα ένα εργοστάσιο και έκανα την αίτησή μου. Έπρεπε να δηλώσω με ποιο τμήμα του εργοστασίου ήθελα να ασχοληθώ και ύστερα να περάσω από ιατρική επιτροπή για να σιγουρέψουν ότι είμαι υγιής. Ακόμα κι ένα δόντι κάποιου να ήταν χαλασμένο, έπρεπε πρώτα να σφραγιστεί και μετά να φύγει.

Στο μεταξύ είχα ήδη ξεκινήσει να μελετώ, μόνος μου, με λεξικό τα Γερμανικά στο σπίτι και είχα χαζομάθει μερικές φράσεις. Ίσα να μπορώ να συνεννοούμαι. Κι όταν βγήκαν τα αποτελέσματα με όσους

είχαν δεχτεί και το είχα πια σίγουρο, έφτιαξα τα πράγματά μου, πήρα το εισιτήριο που μας έβγαλαν οι υπεύθυνοι του εργοστασίου και στις 17 Φλεβάρη του 1964 – ημέρα εκλογών ήταν τότε – έφυγα για το λιμάνι.

Ταξιδέψαμε όλοι οι εργάτες μαζί από την Ελλάδα για την Ιταλία με το καράβι. Από το λιμάνι που κατεβήκαμε μέχρι το σιδηροδρομικό σταθμό του Πρίντεζι ήταν γύρω στα τριακόσια μέτρα, μικρή απόσταση, και είπαμε να την περπατήσουμε με τα πόδια. Αμέσως μόλις βγήκαμε από το καράβι, συναντήσαμε κάτι Ιταλούς που έκαναν ότι δούλευαν στο λιμάνι. Μας είπαν να αφήσουμε τις βαλίτσες να τις μεταφέρουν εκείνοι μέχρι τον σταθμό, για να μην κουραστούμε, τάχα μου. Η δική μου δεν είχε πολλά πράγματα μέσα: δυο-τρία πουκάμισα, μερικά παντελόνια και κάνα-δυο ζευγάρια παπούτσια μόνο. Ήταν πολύ ελαφριά. Την πήρα μαζί μου. Όσοι τις εμπιστεύτηκαν σ' εκείνους, βαλίτσες δεν πήραν ποτέ πίσω. Τις βούτηξαν οι μπαγαπόντηδες και οι άνθρωποι έμειναν μόνο με τα διαβατήρια στα χέρια. Αλλά και τι να έκαναν; Μπήκαν στο τρένο και συνεχίσαμε το ταξίδι.

Μετά από μερικές ώρες ταξιδιού με το τρένο, φτάσαμε στο σιδηροδρομικό σταθμό στο Μόναχο. Μας υποδέχτηκαν οι υπεύθυνοι σε μια μεγάλη σάλα. Σε αυτήν τη μεγάλη αίθουσα κάναμε την ταξινόμηση, δηλαδή πού θα πήγαινε ο καθένας. Εμένα και άλλα οχτώ άτομα μας έστειλαν σε μια πόλη λίγο πιο έξω από τη Φραγκφούρτη. Μας μάζεψε ο ένας υπεύθυνος σε μια άκρη και άρχισε να μας δίνει οδηγίες. Εγώ κάτι φιλοέπιανα απ' όσα έλεγε. Επειδή είδε ότι μιλούσα πιο καλά Γερμανικά από τους υπόλοιπους, μου ανέθεσε να κάνω τον διερμηνέα. Μας είπε ότι, όταν φτάσουμε στον προορισμό μας, θα μας περιμένει ένας υπεύθυνος και θα κρατάει ένα άσπρο πανό με γραμμένο το όνομα του εργοστασίου επάνω.

Όταν φτάσαμε στον χώρο του σταθμού, περίμεναν πολλοί με πανό στα χέρια. Προσπαθούσαμε να διαβάσουμε από μακριά τι έγραφε το καθένα για να πάμε στον σωστό άνθρωπο. Είδαμε έναν με άσπρο πουκάμισο και μαύρο παντελόνι και τον πλησιάσαμε. Τον καλημερίσαμε, γιατί ήταν ακόμα πρωί, κι εκείνος μας καλωσόρισε. «Ποιος είναι ο διερμηνέας;» ρώτησε. Έγνεψα τότε εγώ. Από εκείνη τη στιγμή κι έπειτα συνεννοούνταν μαζί μου για τα πάντα και, όταν κάποιος Έλληνας ήθελε να μιλήσει με τους Γερμανούς ή το αντίστροφο, με φώναζε να τον βοηθήσω.

Το πρώτο που κάναμε, αφού συστηθήκαμε με τον υπεύθυνο, ήταν να δούμε τα δωμάτια όπου θα μέναμε. «Τακτοποιηθείτε και θα

έρθω ξανά αργότερα», μας είπε. Βάλαμε λοιπόν τα πράγματά μας στις ντουλάπες και ψαχουλέψαμε λίγο το δωμάτιο να δούμε πού θα κοιμόμαστε.

Και, όντως, το μεσημέρι ήρθε να μας πάρει και άρχισε να μας λέει πού θα πάμε. Σε εμένα βασικά μιλούσε, κι εγώ τα μετέφερα στους υπόλοιπους Έλληνες. «Langsam, langsam!» του είπα, μπας και μιλήσει πιο αργά και προλάβω να πιάσω καμιά λέξη. Τελικά μου έλεγε ότι θα πάμε στο εστιατόριο του εργοστασίου να φάμε και μετά θα φεύγαμε γρήγορα για την Αστυνομία των Αλλοδαπών. Έπρεπε να δηλωθούμε, βλέπεις. Ο Γερμανός αυτός μας συνόδεψε, και όταν φτάσαμε, λέει στους αστυνομικούς: «Εδώ, με αυτόν θα συνεννοηθείτε! Είναι ο μόνος που μιλάει Γερμανικά. Θα κάνει τον διερμηνέα για όλους, για να δηλωθούν». Και αφού με έδειξε, γύρισε κι έφυγε. Δεν μπορούσε να κάτσει μαζί μας κι όλη την ημέρα. Οπότε, από εκεί και πέρα, ανέλαβα εγώ. Έκανα πρώτα τα δικά μου χαρτιά κι ύστερα τους βοήθησα όλους να βγάλουν άκρη με τους αστυνομικούς.

Ξεμπερδέψαμε επιτέλους κι από εκεί κι έφτασε η ώρα να δούμε το εργοστάσιο που θα δουλεύαμε. Μπήκαμε μέσα για την ξενάγηση και, όταν λέμε τα χάσαμε, τα χάσαμε! Δεν είχαμε ξαναδεί κάτι τέτοιο. Το τεράστιο κτήριο, τα μηχανήματα, πόσα άτομα δούλευαν για όλο αυτό. Δεν το πιστεύαμε! Ενώ προχωρούσαμε και βλέπαμε γύρω-γύρω σαν χαμένοι τις μηχανές να δουλεύουν και ακούγαμε όλη τη φασαρία του εργοστασίου, με ρωτάει ένας από τους δικούς μας αν ξέρω πού μπορεί να βρει τσιγάρα. Πάνω κι εγώ έναν Γερμανό που ήταν μπροστά μου και τον ρωτάω αν πρέπει να βγει έξω για να αγοράσει πακέτα με τσιγάρα. Κούνησε το κεφάλι του προς τα πάνω και μου έδειξε ένα μηχάνημα λίγο πιο δίπλα μας. «Εδώ! Θα βάλετε ένα μάρκο, θα επιλέξετε ποιο πακέτο θέλετε, θα τραβήξετε τον μοχλό και θα πέσουν τα τσιγάρα». Πάθαμε την πλάκα μας!

Την άλλη μέρα πήγαμε ξανά στο εστιατόριο για πρωινό και μας λέει ο υπεύθυνος: «Ξενάγηση πάλι στο εργοστάσιο!». Πληρωνόμασταν εμείς εν τω μεταξύ κανονικά αυτές τις μέρες! Αλλά μας είδαν ότι ήμασταν άσχετοι, βλέπεις, και τι να κάνουν. Μόλις τελείωσε και αυτή η ξενάγηση, μας μοίρασαν τα πόστα μας. Έδωσαν στον καθένα τη θέση του κι εμένα μου έδωσαν μια δουλειά που είχε, μπορώ να σου πω, και τα διπλάσια λεφτά απ' των υπολοίπων. Και αυτό το έκαναν επειδή μιλούσα τη γλώσσα και ήθελαν να με πληρώνουν παραπάνω. Κολοκύθιαμίλαγα, δηλαδή, αλλά τέλος πάντων, μπορούσα να συνεννοούμαι.

Ήταν όμως ζόρικη η δουλειά που μου έδωσαν. Έπρεπε να πιάνω το καλούπι, να το βγάζω, να το πετάω απάνω στο τραπέζι και μετά πάλι τα ίδια. Φορούσα γάντια και πάλι καιγόμουν. Σκέφτηκα ότι, αν είναι τέτοια δουλειά, δεν τη θέλω με τίποτα, όσα και να παίρνω. Βρίσκω λοιπόν τον *Vorarbeiter*, τον αρχιεργάτη δηλαδή, και τον ρωτάω αν μπορώ να πάω κάπου αλλού, γιατί δεν μπορούσα να αντέξω τη θερμοκρασία. «Σε αυτήν τη θέση έχει πολλά λεφτά, γι' αυτό σε έβαλαν εδώ. Επειδή ξέρεις να μιλάς, σου έδωσαν το καλύτερο πόστο!» Ε, λέω κι εγώ, ας το δοκιμάσω.

Μετά από έναν μήνα, πληρώθηκαν όλοι για τη δουλειά τους, και όταν ένας με είδε να κρατάω περισσότερα λεφτά, σαν να αρπάχτηκε λίγο. «Εσύ τι, δηλαδή; Επειδή ξέρεις τη γλώσσα, παίρνεις παραπάνω;» μου είπε. Του εξήγησα εγώ τότε ότι το πόστο μου είναι δύσκολο και γι' αυτό παίρνω πιο πολλά. «Και δεν μπορώ εγώ να αλλάξω με κάποιον για να παίρνω περισσότερα;» ρώτησε πάλι. Εμένα κουτί μου ήρθε αυτό. Είχα αρχίσει να κουράζομαι και αφορμή μάλλον έψαχνα να αλλάξω πόστο. Αυτή ήταν και η ευκαιρία που ζητούσα. «Πάμε», του λέω, «να του πούμε να μας αλλάξει, να μπεις εσύ στο δικό μου κι εγώ στο δικό σου».

Και πράγματι, έφυγα από εκεί και πήγα στη δική του δουλειά. Και επιτέλους ήταν ανθρώπινη! Μου άρεσε πάρα πολύ! Αλλά τον διερμηνέα συνέχιζα να τον κάνω. Κάθε φορά που με χρειαζόταν κάποιος, ξέρεις τι γινόταν; Σταμάταγα τη μηχανή και πήγαινα να τους βοηθήσω να μιλήσουν. Αυτό μπορεί να έπαιρνε πάνω από δύο ώρες. Αλλά πληρωνόμουν ακόμη και τις ώρες που ήταν σταματημένη η μηχανή και μιλούσα. Αργότερα, όμως, ψευτομάθαμε όλοι να μιλάμε κάπως καλύτερα και δε με χρειαζόνταν άλλο.

Μερικούς μήνες μετά, ζούσα στην πόλη που έμενε ο αδερφός μου, το Ντούισμπουργκ. Την 21^η Απριλίου 1967, ξύπνησα στις τέσσερις και μισή το πρωί, όπως κάθε μέρα. Άνοιξα το ραδιόφωνο να παίζει όσο ετοιμαζόμουν να πάω στη δουλειά. Ακούω ξαφνικά στις ειδήσεις να λένε: «In Griechenland ab heute ist Militärregierung», δηλαδή στην Ελλάδα κηρύσσεται στρατιωτική κυβέρνηση! Φεύγω γρήγορα για το εργοστάσιο να βρω τους υπόλοιπους Έλληνες. «Παιδιά, ακούσατε ειδήσεις;» τους ρώτησα αμέσως μόλις μπήκα. «Τι ειδήσεις να ακούσουμε τέτοια ώρα;» με ρώτησαν απορημένοι. Τους εξήγησα τότε ότι στην Ελλάδα κηρύσσεται δικτατορία. «Άντε ρε, φύγε, λάθος θα κατάλαβες!» μου απάντησαν εκείνοι. Για τότε πρόλαβαν οι γερμανικές φυλλάδες να το γράψουν σαν είδηση... Το έμαθαν και οι Γερμανοί

του εργοστασίου και μας φώναξαν κοντά για να μας ρωτήσουν τι γίνεται. Τότε όλοι όσοι με αμφισβήτησαν στην αρχή, κατάλαβαν ότι είχα δίκιο.

Μερικές μέρες αφού είχαμε μάθει το γεγονός, η μάνα μας αρρώστησε βαριά. Ετοιμαστήκαμε με τον αδερφό μου να πάμε στο χωριό για να τη δούμε. Δεν είχαμε πολλή ώρα που είχαμε φτάσει στο σπίτι και χτυπάει την πόρτα ένας αστυνομικός. Άνοιξα περιέργως την πόρτα και, μόλις μπήκε, απευθύνθηκε αμέσως στον αδερφό μου και του είπε ότι πρέπει να παρουσιαστεί στο Αστυνομικό Τμήμα της Κερασέας, ενός διπλανού χωριού από το δικό μας, γιατί είχαν εντολή να τον συλλάβουν. Του λέει τότε ο αδερφός μου ότι, επειδή έχει έρθει να δει τη μάνα γιατί είναι βαριά άρρωστη, στο αστυνομικό τμήμα μέσα στη νύχτα δεν πηγαίνει. Να βάλουν κάποιον να φυλάει απέξω αν φοβούνται ότι θα το σκάσει. Θα πήγαινε όταν ξημέρωνε.

Τελικά, δεν έβαλαν κανέναν να φυλάει απέξω. Ο αδερφός μου, πράγματι, σηκώθηκε το πρωί, ετοιμάστηκε κι έφυγε με τα πόδια για το διπλανό χωριό. Μπήκε μέσα, υποψιασμένος για το τι συμβαίνει, κι έπιασε έναν αστυνομικό που βρήκε εκεί. Του είπε ποιος είναι και ο αστυνομικός τον έβαλε να κάτσει σε μια καρέκλα. Του εξήγησε τι είδους πληροφορίες τους είχαν δοθεί από τους καταδότες. Ο αδερφός μου λοιπόν είχε τσακωθεί με μερικούς στη Γερμανία που ήταν υπέρ της Χούντας και εκείνοι, για να τον εκδικηθούν, τον ανέφεραν στο προξενείο, όπου υπήρχαν μόνο χουντικοί πλέον. Οι πληροφορίες έφτασαν πολύ γρήγορα στην Ελλάδα και οι αστυνομικοί εξαγριωμένοι θέλησαν να τον συλλάβουν. Ο αδερφός μου, όταν τα άκουσε όλα αυτά, γύρισε και τους είπε πόσο τους εκθέτουν οι πληροφοριοδότες τους. «Εγώ δεν ασχολούμαι με τίποτα από αυτά», τους είπε. Με τα πολλά, τον άφησαν να φύγει. Εμένα οι αστυνομικοί δε με ζήτησαν.

Στο Ντούισμπουργκ, όπου έμενα πλέον, όπως σου είπα, βρήκα πολλούς συγχωριανούς μου και σχηματίσαμε μια παρέα. Εκεί, ένας δεύτερος ξάδερφός μου θέλησε να μου κάνει προξενιό με την αδερφή του. Εγώ είχα ακούσει, όμως, ότι δεν κάνει τα ξαδέρφια να έχουν σχέσεις μεταξύ τους, παρ' όλο που ήμασταν δεύτερα, και δε δέχτηκα. Άσε που δε μου άρεσε κιόλας η ξαδέρφη! Βέβαια, δεν ήταν μόνο αυτός ο λόγος. Τότε είχα γνωρίσει και τη γιαγιά σου. Την είχα δει μια μέρα σε κοινή παρέα και είχα πάθει την πλάκα μου από το πόσο όμορφη ήταν! Κι εκείνη, βέβαια, με είχε προσέξει από την πρώτη στιγμή. Θέλησα πολύ να τη γνωρίσω περισσότερο. Δέθηκα αμέσως μαζί της και τελικά παντρευτήκαμε. Αποκτήσαμε και δύο κόρες!

Προσπαθήσαμε να μαζέψουμε λεφτά για να γυρίσουμε πίσω στην Ελλάδα. Απ' την αρχή που ήρθαμε στη Γερμανία, στόχος και των δυο μας ήταν κάποια στιγμή να επιστρέψουμε. Εγώ, σαν εργένης που ήμουν τόσο καιρό, τα λεφτά τα σκορπούσα με την παραμικρή ευκαιρία. Οπότε έπρεπε να δουλέψουμε αρκετά για να μαζέψουμε ένα κομπόδεμα ικανό, για να ξεκινήσουμε μια ζωή μαζί στην πατρίδα μας. Δουλεύαμε λοιπόν σκληρά και οι δύο.

Όταν καταφέραμε να μαζέψουμε τα λεφτά που χρειαζόμασταν, αγорάσαμε ένα οικοπέδο στην Ελλάδα και ξεκινήσαμε να χτίζουμε σιγά-σιγά το σπίτι. Μας βοήθησε πολύ η κουνιάδα μου με τον άντρα της. Μας έστελναν βήμα-βήμα την εξέλιξη του σπιτιού σε φωτογραφίες για να βλέπουμε πώς προχωράει. Εμείς, στην ουσία, έτοιμο το βρήκαμε το σπίτι, γιατί του στέλναμε τα λεφτά που χρειαζόταν κι εκείνος είχε αναλάβει να επιτηρεί την κατασκευή του. Μόνο την ταπετσαρία είχε μείνει να βάλουμε εμείς, όταν θα ερχόμασταν πίσω. Οπότε, αποφασίσαμε ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή να επιστρέψουμε. Φτάσαμε στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1975 με ένα σωρό πράγματα. Να είναι καλά οι γείτονες που ήρθαν να μας βοηθήσουν. Ένα-ένα τα ανέβασαν μαζί μας. Το πόσο ευγνώμων τους ήμουν από εκεί κι έπειτα δε λέγεται.

Όταν όμως επιστρέψαμε, εγώ χρειάστηκε να γυρίσω στη Γερμανία για λίγο διάστημα. Χρειαζόμουν, βλέπεις, γύρω στα τρία χρόνια ακόμα να δουλέψω για να δικαιούμαι και τη γερμανική συνταξιοδότηση. Ερχόμουν όμως σε κάθε άδεια που είχα. Οριστικά στην Ελλάδα επέστρεψα το 1979. Τον Αύγουστο του 1980 άνοιξα για πρώτη φορά, μοναχός μου, το δικό μου μπαρμπέρικο...

Ένας αλμυρός κόσμος

της Κατερίνας Κοντογιαννάκη

ΚΑΘΕ ΑΠΡΙΛΗ πηγαίναμε την καθιερωμένη μας σχολική εκδρομή στην Ελούντα. Ενθουσιασμένος βιαζόμουν να γυρίσω σπίτι να διηγηθώ όσα έγιναν, το εργαστήρι μελισσοκομίας ή την κρυφή μας βόλτα με το καΐκι. Η μέρα όμως δε θα έληγε όσο αίσια ξεκίνησε. Μόλις είδα τα παγωμένα βλέμματα όλων, η χαρά μου καταπνίγηκε. Τη σιωπή έσπασαν τα ξαφνικά κλάματα της γιαγιάς μου στο βάθος του δωματίου, ενώ ετοίμαζε ένα σακίδιο με ρούχα. «Τι έγινε;» ρώτησα τη μητέρα μου. «Πραξικόπημα», μου απάντησε. «Παίρνουν τον πατέρα σου εξορία, αύριο, Μιχάλη μου, φεύγει». Δέκα χρονών παιδάκι εγώ, δεν μπορούσα να συνειδητοποιήσω τον λόγο, *μα δεν έχει κάνει τίποτα κακό, αναλογιζόμουν*. Εκείνος ήταν σιωπηλός κι άκαμπτος, σαν να ισορροπούσε με την ψυχρότητά του το όλο χάος γύρω του. Η μητέρα μου του κρατούσε σφιχτά το χέρι και του φιθύριζε για ώρες. Εκείνο το βράδυ περιττό να πω πως δεν κοιμήθηκα. Λόγω του παρελθόντος του, όλοι περίμεναν να καταδικαστεί ως αντιφρονών, όπως άλλωστε και παλαιότερα. Κι ο λόγος; Τα αριστερά του φρονήματα κι ο αγώνας του στη δράση του ΕΑΜ.

Μετά τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου, η τραγωδία συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια στα στρατοδικεία με χιλιάδες φυλακισμένους και μαζικές εξορίες στα ξερονήσια. Ένας από αυτούς ήταν κι ο παππούς σου, στον Άη-Στράτη και τη Μακρόνησο, όπου βρέθηκε κι έζησε από πρώτο χέρι τα βασανιστήρια, τις αρρώστιες, την πείνα και τις εκτελέσεις από τις δυνάμεις καταστολής. Έχασε σημαντικούς ανθρώπους τότε, έτυχε όμως να βρεθεί εκεί με τον Κατράκη και τον Τσιτσάνη που τους έδεσε βαθιά φιλία μέσα σε αυτές τις δύσκολες συνθήκες. Τον ανέφεραν μέχρι και στις τελευταίες τους συνεντεύξεις, πολλά συμβάντα τα έμαθα κάπως έτσι, καθώς εκείνος δε μίλησε ποτέ γι' αυτές τις μέρες.

Εκείνο το βράδυ μου διηγήθηκε μονάχα μία ιστορία, ιστορία τέχνης κι αισιοδοξίας. Έτυχε να βρεθεί εξόριστος με πολλούς καλλιτέχνες και διανοούμενους στον Άη-Στράτη, έχτισαν θέατρο εκεί, οργάνωσαν ομάδα χορού, έγραφαν και ζωγράφιζαν. Τον Σεπτέμβρη του 1951, η πρώτη θεατρική παράσταση ανέβηκε. Ήταν οι «Πέρσες» του Αισχύλου, ένα έργο που ξέφυγε από τη λογοκρισία της διοίκησης, καθώς είχε ανέβει λίγα χρόνια πριν στο Εθνικό Θέατρο και ήταν έργο γνωστό για το εγκώμιο στο έθνος. Όσο πλησίαζε η μέρα της παράστασης, η δουλειά ήταν σκληρή. Επικρατούσε ανησυχία και μια συνωμοτική σιωπή. Κι όταν τα σκηνικά και τα κοστούμια ήταν έτοιμα, ήταν ώρα να ξαναζωντανέψουν αθάνατες, πανάρχαιες αλήθειες και να αφυπνίσουν τις αισθήσεις των ταλαιπωρημένων ψυχών τους. Η ήττα των Περσών τόνιζε τη θριαμβευτική νίκη των Ελλήνων απέναντι στον εχθρό. Οι εξόριστοι όμως κατάφεραν να περάσουν τα δικά τους μηνύματα. Να περάσουν στην αντίπερα όχθη και να μιλήσουν για τους ηττημένους, να τονίσουν ότι ο αγώνας συνεχίζεται και να δώσουν μια νέα προοπτική αισιοδοξίας και δύναμης στον αγώνα τους.

Η επομένη ξημέρωσε. Κι ενώ περιμέναμε να συλληφθεί όπως άλλοι συμπολίτες μας, κανείς δεν πέρασε το κατώφλι μας. Το στρατιωτικό καθεστώς, σαν να αγνόησε το αριστερό παρελθόν του, δεν τον εξόρισε. Περιορίστηκαν μονάχα σε παρακολούθηση και το γνωστό «φακέλωμα».

Χρόνια αργότερα, κι ενώ η δημοκρατία είχε πλέον αποκατασταθεί, το σύστημα αυτό καλά κρατούσε, καθώς οι πολίτες δεν απαλλαχτήκαμε από την παρακολούθηση των αστυνομικών οργάνων και τον χαφιεδισμό. Κι έχοντας «οικογενειακή ευθύνη», όπως μου είπαν στο Τμήμα, μου κόλλησαν στην αστυνομική ταυτότητα σφραγίδα ΔΚ (δηλωμένος κομμουνιστής). Κι έτσι γινόμουν, επανειλημμένως, απορριπτέος σε προκηρύξεις δημοσίου ή σε σχολές αξιωματικών, με αντιμετώπιζαν σαν εσωτερικό εχθρό. Άλλοι δεν μπόρεσαν να σπουδάσουν. Ανατριχιαστική στιγμή όταν βρέθηκα αντιμέτωπος με τον απόρρητο φάκελό μου στην Ασφάλεια, μέσω ενός ξάδερφου που παράτυπα με άφησε να τον δω. Παρ' όλο που το πιστοποιητικό πολιτικών φρονημάτων καταργήθηκε επισήμως το '81, οι «φάκελοι» διατηρήθηκαν κι ήταν, έστω και υπογείως, ενεργοί. Κι έτσι βρέθηκα να έχω στα χέρια μου όλα μου τα εμπόδια τόσων χρόνων. Κι όσα είδα; Αστεία. Κάτι φωτογραφίες να σηκώνω πανό σε μία συγκέντρωση στο Ηράκλειο, για να μην πάρουν τότε οι Αμερικάνοι τα αρχαία ευρήματα, πριν τα ερευνήσει η Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Πληροφορίες ακόμη για τα φρονήματα της οικογένειας αλλά και των φίλων μου.

Ο θάνατος του πατέρα μου ήρθε πολύ νωρίς για μένα, κοντά στα είκοσι ήμουν, αλλά, παρ' όλο που ο χαμός του με συνέτριψε, έπρεπε να σταθώ όρθιος για την οικογένειά μου, μιας που ήμουν και ο μεγαλύτερος από τα τρία αδέρφια μου. Τα οικονομικά προβλήματα δεν άργησαν να μας χτυπήσουν την πόρτα, και το σπίτι μας, από αρχοντικό κάποτε, κατέληξε να πνίγεται στα χρέη. Τα καράβια έμοιαζαν μονόδρομος για μένα και δεν άργησα να ακολουθήσω τον θείο μου για το πρώτο μου ταξίδι. Τι φόβο να ένιωθα τότε, παρά μόνο λίγη πικρία που έβλεπα τα όνειρά μου να φυλακίζονται. «Είναι χρέος μου», σκεφτόμουν υπερήφανα κι έτσι ανέλαβα τον ρόλο του προστάτη για την οικογένειά μου.

Εννέα ολόκληρα χρόνια έμεινα. Στην αρχή ξεκίνησα με χαμόγελο και περιέργεια. Πίστευα ότι θα γνώριζα τον κόσμο, θα αποκτούσα εμπειρίες. Δεν προετοιμάστηκα όμως για την άλλη όψη του νομίσματος, απομόνωση και μοναξιά. Κάθε έξι μήνες το πλήρωμα ανανεώνεται και, μόλις κάνεις φίλους, είσαι έτοιμος να τους αποχωριστείς και ξανά από την αρχή. Οι περισσότεροι μόλις έπιαναν λιμάνι αναζητούσαν εφήμερη παρέα και διασκέδαση. Στην αρχή τα έζησα κι εγώ αυτά, μα έπειτα δε με συγκινούσαν. Ξέρεις, όσο δύσκολο είναι να βρискεσαι στο πλοίο για μήνες άλλο τόσο είναι και να ξαναβρискεσαι στη στεριά μετά από ένα μεγάλο ταξίδι. Ζαλίζεσαι από τους γρήγορους ρυθμούς, στέκεσαι ακίνητος και νιώθεις τη βαβούρα να σε προσπερνάει, βλέπεις τελικά ότι η ζωή συνεχίζεται με ή χωρίς εσένα. Είναι δύσκολες οι μέρες μέχρι να συνέλθεις, κι όταν πια ενταχθείς για τα καλά, βρίσκεσαι χωρίς να το καταλάβεις στο λιμάνι για το επόμενο ταξίδι.

Έκανα μεγάλο διάστημα να αποδεχτώ ότι, όσο εγώ βρισκόμουν στη θάλασσα, η ζωή πίσω προχωρούσε. Όταν γύρισα πρώτη φορά, όλα είχαν αλλάξει: άνθρωποι, παρέες. Λίγες είναι εκείνες οι σχέσεις που άντεξαν στον χρόνο και την απόσταση. Ε, αυτές έχω μέχρι και σήμερα. Οι φίλοι σου είναι κυρίως ναυτικοί, είναι εκείνοι που μπορούν να σε καταλάβουν κι είναι πολλά όσα μοιραζόμασταν. Για μια στιγμή γίνονταν η οικογένειά σου, κάποιες βραδιές γενεθλίων ή Χριστουγέννων. Μοιράζεσαι εμπειρίες και μνήμες από μέρη παραδεισένια. Ένα μέρος θυμάμαι ζωντανά μέχρι σήμερα, κάτι μικρά νησάκια στην Ινδουνησία. Οι ρυθμοί εκεί ήταν αλλιώςτικοί και οι άνθρωποι ζεστοί και φωτεινοί. Ασχολούνταν κυρίως με το ψάρεμα και τη

συγκομιδή μαργαριταριών. Τα σπίτια τους ήταν καλύβια μέσα στη θάλασσα κι έτρωγαν μέσα σε φύλλα. Οι γυναίκες έπλεκαν ψάθινα καπέλα και κοσμήματα από πέτρες και κοχύλια, που πουλούσαν στους τουρίστες. Από όποια οπτική και να κοίταζες, η εικόνα ήταν σαν πίνακας, ειδικά αργά το απόγευμα.

Τον περισσότερο όμως καιρό, η θάλασσα ήταν σκοτεινή. Φουρτούνες, αέρηδες, κυκλώνες και καταιγίδες συνοδεύουν τους ναυτικούς, καθώς πλέουν από ωκεανό σε ωκεανό κι από λιμάνι σε λιμάνι. Πολλές φορές αναρωτηθήκαμε αν θα πιάσουμε το επόμενο. Πολλές φορές προσευχηθήκαμε να μην είναι το τελευταίο μας ταξίδι. Έχω δει τη θάλασσα μανιασμένη και γκρίζα, κύματα να ανασηκώνουν το πλοίο μας και σαν να το αφήνουν να αιωρείται σε τρομακτικά ύψη. Ξέρεις τι είναι να ακούς το φοβερό τρίξιμό του, όταν βαλαντώνει στον αέρα; Και να σου κόβεται η ανάσα τα μερικά εκείνα δευτερόλεπτα, ώσπου το κύμα να το εναποθέσει πάλι στο νερό; Νομίζω πως έρχεσαι πιο κοντά με τον Θεό, όταν ισορροπείς με τέτοιο τρόπο πάνω στις τρομακτικές δυνάμεις της φύσης. Στιγμές σαν κι αυτές, αγωνίας και μοναξιάς, η σκέψη μου με γύριζε πάντα στον πατέρα μου. Έχοντας κι εγώ, σαν ένας άλλος εξόριστος, να αντικρίσω για μήνες τον πολιτισμό, ανέτρεχα στις αφηγήσεις για τη δική του εξορία. Κι έτσι, απ' όσα υπέμεινε, κατάφερνα κι εγώ να μην το βάζω κάτω. Μου υπενθύμιζε να είμαι αισιόδοξος και να δημιουργώ με όσα έχω.

Μια τέτοια μέρα ήταν κι εκείνη, φθινόπωρο πρέπει να ήταν, ο ήλιος ήταν αχνός, σαν να μην ξεχώριζε από το λερωμένο караβόπανο. Όσοι βρίσκονταν στις σφραγισμένες σιδερένιες πόρτες ή τη γέφυρα κρατούσαν τα ακίνητα μέρη του πλοίου για να βρουν ισορροπία ή περπατούσαν με ανοιχτά πόδια για να εξισορροπούν, γέρνοντας το σώμα τους στην αντίθετη φορά απ' αυτή που γέρνει το πλοίο. Έτυχε να βρίσκομαι στη βάρδια μου και, μόλις το πρώτο κύμα χτύπησε την πλώρη, είπα στο πλήρωμα να μπει μέσα. Μόλις το έμαθε ο καπετάνιος, άνθρωπος σκληρός και κακεντρεχής, ήρθε απειλητικά προς το μέρος μου και κούνησε επιδεικτικά το δάχτυλο: «Δεν είσαι εδώ για να παίρνεις πρωτοβουλίες, δική μου είναι η δουλειά να προστατεύσω το πλήρωμα. Εξαφανίσου!». Θυμωμένος άρπαξα το λερωμένο καπέλο μου κι έφυγα. Και για επίδειξη δύναμης, μάλλον, τους ξαναέβγαλε στο κατάστρωμα. Ούτε δέκα λεπτά δεν πέρασαν και με έβγαλαν έξω τα ουρλιαχτά δύο μελών του πληρώματος. Ένα κύμα τους καταπλάκωσε και τους πέταξε πάνω στα σίδερα. Τους πήγαμε στον υποπλοίαρχο, που εκτελούσε χρέη γιατρού εκεί. Του ενός το

πρόσωπο είχε παραμορφωθεί εντελώς κι ήταν αναίσθητος, ο άλλος βρέθηκε με σπασμένο γόνατο και δύο σπασμένα πλευρά. Πρώτη φορά βλέπω άνθρωπο να σπαράζει έτσι από πόνους, ανατρίχιαζες στην εικόνα. Το ελικόπτερο αργούσε επικίνδυνα, μέχρι που άκουσα πως ο καπετάνιος δεν το κάλεσε ποτέ. Είχε χρεωθεί ξανά ατύχημα, καθώς έπραξε αντίθετα στους κανονισμούς. Έτρεξα στον ασύρματο και φώναξα για βοήθεια. Μέσα στα επόμενα δέκα λεπτά, ευτυχώς, είχαν φτάσει. Την επομένη, έφυγα από το πλοίο. Όσο για τα παιδιά, ξέρω μόνο ότι σώθηκαν.

Έναν μήνα αργότερα, ξαναμπήκα σε πλοίο για το επόμενο ταξίδι, στο “Φιλικός”. Ήταν ένα από τα μεγαλύτερα πετρελαιοφόρα του Περσικού κόλπου. Μεγάλη η επικινδυνότητα, καθώς έπρεπε να περνάμε συχνά από εμπόλεμη ζώνη, λόγω του πολέμου Ιράν-Ιράκ. Ξεκινώντας ένα βράδυ από Ντουμπάι, κατευθυνόμασταν προς Ιράκ για να φορτώσουμε, ενώ η κατάσταση στην περιοχή ήταν τεταμένη. Είχαν φτάσει ήδη πολεμικοί ανταποκριτές από όλη την υφήλιο για να καλύψουν τα γεγονότα. Κι ενώ προσεγγίζαμε τη χώρα, επικοινωνήσαμε με το ελικόπτερο του CNN με τον καπετάνιο για να περιγράψει όσα ζούσε ως παρατηρητής των γεγονότων, καθώς ήμασταν σε σχετικά κοντινή απόσταση. Όσο ο καπετάνιος μιλούσε ζωντανά, από αφέλεια μάλλον, στην αμερικανική τηλεόραση, ο ιρακινός στρατός έπιασε το σήμα του ασυρμάτου και θεωρώντας μας εχθρούς εξαπέλυσε πυρά εναντίον μας. Ο στρατός του Ιράκ προσπαθούσε με μανία να βουλιάξει το πλοίο μας. Ο Περσικός κόλπος είναι ανάβαθος, κι όπως καταλαβαίνεις, ο καταποντισμός μας ήταν θέμα χρόνου, αφού η γέφυρα αργούσε να αντιδράσει για οδηγίες. Βρήκαμε καταφύγιο στις μηχανές, για να αποφύγουμε τη βροχή από σφαίρες που μας σημάδευαν. Οι μπουκάλες με το αέριο ήταν αρκετά εκτεθειμένες. Για χιλιοστά, πιστεύω, δεν ανατινάχθηκε το πλοίο.

Επικρατούσε πανικός, κλάματα, προσευχές, εικόνες που δύσκολα φεύγουν από το μυαλό σου. Βρισκόμασταν στο έλεος του Θεού για ώρα. Όλοι πίστευαν ότι θα πεθάνουμε κι είναι αποπνικτικό το αίσθημα της αναμονής αυτής. Εγώ, βέβαια, δεν ξέρω αν έφταιγε η ηλικία, αλλά είχα μια δυνατή πεποίθηση ότι θα γλυτώναμε, ότι δε θα ήταν αυτό το τελευταίο μου χάραμα. Κι ενώ βουλιάζαμε, προσπαθούσαμε να ακολουθήσουμε τις οδηγίες από τη γέφυρα, μέχρι τελικά να έρθει επιτυχώς το πλοίο διάσωσης. Μόλις βρεθήκαμε κάπου ασφαλείς, κλαίγαμε από ευγνωμοσύνη, αγκαλιαζόμασταν σφιχτά κι έπαχνε ο καθένας τρόπο να επικοινωνήσει με την οικογένειά του. Για

ώρα έψαχνα τον υποπλοίαρχο, ήταν ψηλός και μέσα στον πανικό προσπαθούσα να τον καταλάβω από τα πλούσια, μαύρα μαλλιά του, που συνήθως χτένιζε προς τα πίσω. Τη στιγμή που τον αντίκρισα, τρόμαξα να τον αναγνωρίσω. Παιδί τριάντα-έξι χρονών και τα μαλλιά του μέσα σε μία νύχτα άσπρισαν, το πρόσωπό του χλομό, λες και μπροστά μου έβλεπα έναν γέρο. Είχα ακούσει ότι μπορεί κάτι τέτοιο να συμβεί, αλλά ποτέ δεν το πίστευα μέχρι τότε. Αυτό ήταν και το τελευταίο του ταξίδι.

Μετά από αυτό το γεγονός, μείναμε δύο ολόκληρους μήνες στη Σιγκαπούρη για επισκευές. Το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να απαντήσω στα γράμματα της γιαγιάς μου, το μοναδικό άτομο ίσως που μου έστειλε τόσο τακτικά. Δεν ήξερε να γράφει και φώναζε τον δάσκαλο της πόλης, που έμενε στο απάνω στενό, και του υπαγόρευε σελίδες. Μαζί της, ξέρεις, μεγάλωσα και την ένιωθα πραγματική μητέρα για μένα. Η μάνα μου σπάνια μου έστειλε, δεν ένιωσα να ήμασταν ποτέ ουσιαστικά κοντά. Πριν από εμάς, είχε χάσει ένα παιδί, δεν ξέρω τι συνέβη, παρά μόνο ότι χάρισε το όνομά του στον μεγαλύτερο αδερφό μου, τον Κωστή. Κι όλη της η προσοχή επικεντρώθηκε εκεί. Ώσπου η μεταχείριση έγινε άνιση: στο χαρτζιλίκι, στα χατίρια, στην ανοχή. Όταν τα υπόλοιπα αδέρφια μου ζητούσαν την προσοχή και την εύνοιά της, δικό μου μητρικό πρότυπο έγινε η γιαγιά μου.

Ήταν μικροκαμωμένη και φορούσε πάντα μια κεντητή ποδιά, όπου φύλαγε το μικρό κουβαράκι και τη δαντέλα που έπλεκε. Μου έφτιαχνε πάντα χοντρά ρούχα κι άργησε να καταλάβει ότι έχω μεγαλώσει αρκετά, ώστε να μη μου βάζει καρέκλες δίπλα στο κρεβάτι για να μην πέσω τη νύχτα. Μπορεί να ήμουν μικρός, αλλά ακόμα ανακαλώ τη μελωδία της φωνής της όταν με νανούριζε τα βράδια ή τη μυρωδιά από τις φρεσκο-τηγανισμένες τηγανίτες με μέλι και τις στριφτόπιτες με ανθότυρο με τις οποίες με ξυπνούσε συνήθως τα κυριακάτικα πρωινά. Ένα πρωί μου λέει: «Μιχαλιό μου, σε εσένα μόνο θα πω τα μυστικά μου». Κλείνει τις κουρτίνες, γιατί δε μάθαινες τότε σε ένα αγόρι να μαγειρεύει, αφού ο κόσμος μιλούσε τις εποχές αυτές. Το πρώτο μάθημα ήταν να ανοίγω φύλλο, τόσο λεπτό που μπορούσες να δεις ενδιάμεσα. Σιγά-σιγά, άρχισε να μου αποκαλύπτει κι άλλα, ώσπου η μαγειρική έγινε για μένα ιεροτελεστία, όπως ακριβώς και σε εκείνη.

Κάποιοι άνθρωποι γίνονται γνώμονας στη ζωή μας. Πρώτα ο πατέρας μου, ο πεπειραμένος και θαρραλέος εκείνος άνδρας, με τα

υγρά, καθάρια μάτια, που έγινε για μένα πρότυπο. Κι έπειτα εκείνη, που μου χάρισε τις Κυριακές αυτές που κρατάς ατόφιε μέσα σου. Με μια καρδιά ζεστή, αγνή, μα και κάπως μαραμένη, την είχα δίπλα μου στις δύσκολες στιγμές, τότε, στον κόσμο της θάλασσας, μα και τώρα, που δεν είναι πια μαζί μου.

Ένα βατράχι ονειρεύεται

της Βάσιας Φραντζεσκάκη

«**Α**ΝΔΡΟΝΙΚΗ, Ανδρονίκη! Έλα να καμαρώσεις τις εξυπνάδες του γιου σου. Επαέ ξάνοιξε! Βάτραχος, λέει, θέλει να γενεί, όταν μεγαλώσει. Ετσά έγγραψε στην εργασία του σχολείου. Ακούς; Εμείς τον στέλνουμε σχολειό, και αυτός γράφει για βατράχια. Φέρε τον εδώ, να του εξηγήσω το όνειρο». Αυτά τα λόγια του πατέρα δε θα τα ξεχάσω ποτέ. Μα εγώ βάτραχος ήθελα να γίνω μικρός. Ζέρεις γιατί; Γιατί αυτοί ζουν και στη στεριά και στη θάλασσα. Έτσι ήθελα κι εγώ. Μα, όταν το έλεγα στον πατέρα μου, με κυνηγούσε με τη βέργα να με δείρει, να με κάνει άνθρωπο. Νόμιζε κι αυτός πως θα την ξεχάσω την ιδέα με το βατράχι. Μα όσο μεγάλωνα, τόσο πιο πολύ μου άρεσε. Όταν, λοιπόν, με ξαναρώτησε τι θα γίνω όταν μεγαλώσω, και του απάντησα το ίδιο, μου έριξε ένα χαστούκι κι έφυγε. Την επόμενη μέρα, μου ξαναέκανε την ίδια ερώτηση, μα πήρε πάλι την ίδια απάντηση. «Καλά», είπε, «εσύ κατέχεις. Μα πριν γενείς βάτραχος, θα έρθεις αύριο να με αδιάρεις να μαζέψουμε τις ελιές». Την επόμενη μέρα, με ξύπνησε από τις πέντε το πρωί. Δε με άφησε να φάω τίποτα, δουλεύαμε ασταμάτητα μέχρι τις δώδεκα το μεσημέρι. Σταματήσαμε για λίγο. Με φώναξε να φάμε κάτι. Ελιές και ψωμί είχε. Με την πείνα που είχα, τα κατάπινα αμάσιτα. Χόρτασα, του ζήτησα νερό, δε μου έδωσε. Διψούσα, διψούσα πολύ, μα κουβέντα δεν έβγαλα. Δούλευα όλη μέρα μέσα στη ζέστη. Έφτασε το βράδυ και ήμουν σε άθλια κατάσταση. Διψούσα και ήμουν τόσο κουρασμένος που έκλαιγα. Μα το ήξερα ότι δεν είχε τελειώσει το μαρτύριο. Γυρίσαμε σπίτι, καθίσαμε στο τραπέζι της κουζίνας. Έβαλε ένα ποτήρι νερό, το ήπια, και με κοίταξε στα μάτια. «Η θα γενείς άνθρωπος ή που θα μείνεις μια ζωή βάτραχος. Μα για να γενείς άνθρωπος θέλει δουλειά και διάβασμα. Εγώ βατράχια στο σπίτι μου δε θέλω». Έτσι μου είπε με τόνο που δε σήκωνε αντιρρήσεις. Ήξερα ότι όταν μεγάλωνα θα έκανα μια δουλειά

στη θάλασσα, δεν του το είπα. Άρχισα να δουλεύω και να διαβάζω όσο πιο πολύ μπορούσα, όπως μου είπε. Αυτή, όμως, τη μέρα δε θα την ξεχνούσα. Δημοτικό πήγαινα, τι ήθελε κι αυτός να του πω;

Τα σαββατοκύριακα έμενα στους θείους μου. Αυτό ήταν νόμος, κανείς δεν το άλλαζε. Τους είχα μεγάλη αδυναμία και δε μου χαλούσαν χατίρι. Σήμερα, θα έμενα μόνο με τον θείο μου. Ακόμα καλύτερα. Μεσημέρι ήταν και κοιμόταν. Ξυπνούσε ξημερώματα για να πάει στο καράβι. Άρχισα να κοιτάζω παλιά άλμπουμ. Απίστευτα τοπία, χρώματα, μνημεία, εντυπωσιακές πόλεις, αλλά και πολλά χαμογελαστά πρόσωπα έκαναν παρέλαση μπροστά στα μάτια μου. Δεν είχα ιδέα ότι είχε γυρίσει όλον τον κόσμο. Αποφάσισα, λοιπόν, μόλις ξυπνήσει να τον ρωτήσω, σίγουρα θα είχε τρομερές ιστορίες να μου πει. Μέχρι τώρα, η μόνη ιστορία που μου είχε πει ήταν που ήθελε να γίνει βατράχι. Χαζομάρα μου φαινόταν, μα δεν του το έλεγα. Κάθε φορά είχε το ίδιο κρυφό καμάρι, κι εγώ έμενα να απορώ. Μια φορά μου είχε πει ότι τελικά είχε γίνει. «Μα καλά καπετάνιος δεν ήσουν; Άσε που τα βατράχια είναι άσχημα...», του έλεγα, κι αυτός μου χαμογελούσε. Σήμερα ήμουν αποφασισμένη, δε θα μου ξέφευγε. Όλα θα τα μάθαινα. Ετοίμασα τον καφέ του, για να τον καλοπιάσω, και περίμενα υπομονετικά να ξυπνήσει.

Μόλις, λοιπόν, ήπια τον καφέ του, του ζήτησα να μου πει μια ιστορία «από τα παλιά», όπως έλεγα παιδάκι. Εκείνος ποτέ δε μου χαλούσε χατίρι και ξεκίνησε να μου διηγείται ένα παραμύθι. Τότε του φανέρωσα την πραγματική μου πρόθεση, να κάνουμε ένα ταξίδι στον χρόνο. Το είχαμε μάθει στο σχολείο πριν λίγες μέρες, μπορούμε να ταξιδεύουμε στον χρόνο χωρίς κανένα μεταφορικό μέσο, μόνο με το μυαλό και τη φαντασία. Αυτό ήθελα να κάνουμε σήμερα με τον θείο μου, γιατί ήξερα ότι θα ήταν ο καλύτερος συνταξιδιώτης.

Στην αρχή σάστισε με την ιδέα μου: «Τι να σου πω παιδί μου;». Μετά από επιμονή, ξεκίνησε να διηγείται χωρίς να το καταλάβει την ιστορία της ζωής του. Στην αρχή κόμπιασε λίγο, αλλά μετά ξεκίνησε: «Τη θεία την Ειρήνη και τη θεία τη Μαρία τις ξέρεις, αυτές με μεγάλωσαν. Η μάνα μου και ο πατέρας μου όλη μέρα στις δουλειές ήταν. Δεν είχαν πολύ χρόνο για εμάς. Μη νομίζεις. Σχεδόν όλη τη μέρα ήμασταν οι τρεις μας... Είχαμε μοιράσει τις δουλειές του σπιτιού, ώστε να τις τελειώνουμε γρήγορα και μετά να παίζουμε. Το Ειρηνάκι, που ήταν η μεγαλύτερη, καταπιανόταν με το μαγειρέμα. Τις υπόλοιπες δουλειές του σπιτιού, εγώ και η Μαρία.

Μόλις τελειώναμε με αυτά, είχαμε όλη την υπόλοιπη μέρα για παιχνίδι. Στα παιχνίδια δεν ήμασταν μόνοι μας, παρέα μας είχαμε τα

παιδιά από τη γειτονιά. Κρυφτό, κυνηγητό, κουτσό και μετά όλοι μαζί στο “Μεγάλο δέντρο”. Ήταν ένα όντως πολύ μεγάλο δέντρο, στα κλαδιά του οποίου είχαμε φτιάξει – με σκοινιά και παλιά υφάσματα – μια αιώρα και ανεβαίναμε με τη σειρά όλοι. Πάνω στο δέντρο είχαμε καρφώσει σανίδες, δημιουργώντας μια αυτοσχέδια σκάλα. Έτσι, μπορούσαμε να σκαρφαλώνουμε πάνω στα πιο ψηλά κλαδιά και να χαζεύουμε τη θέα. Όλος ο κόσμος ανοιγόταν μπροστά μας. Από εκεί ψηλά φαινόταν το μεγάλο ρυάκι που δε στέρευε ποτέ, όπου κάναμε και μπάνιο το καλοκαίρι. Λίγο πιο πέρα φαινόταν η εκκλησία του χωριού, το σχολείο και παραδίπλα ένα μικρό παντοπωλείο-φούρνος, από όπου παίρναμε κρυφά από τους γονείς μας σοκολάτες και μπισκότα με το χαρτζιλίκι μας. Αυτός ήταν ο κόσμος μας.

Το παιχνίδι όλη μέρα ίσχυε μόνο για το καλοκαίρι. Τον υπόλοιπο χρόνο είχαμε σχολείο. Το σχολείο· άλλο βάσανο κι αυτό. Κάθε πρωί ξυπνούσαμε από τις έξι για να πάμε. Μία ώρα δρόμος ήταν με τα πόδια. Όταν δεν έβρεχε, καλά ήταν. Όταν έβρεχε, όμως, πλατσουρίζαμε μέσα στις λάσπες ξυπόλητοι. Τα παπούτσια μας τα βγάζαμε για να μην τα βρέξουμε και χαλάσουν. Είχαμε ένα ζευγάρι μόνο, βλέπεις, και λεφτά για άλλα δεν υπήρχαν. Έκανε και ένα κρύο δαιμονισμένο. Περπατούσαμε αγκαλιασμένα όλα μαζί μπας και ζεσταθούμε, θυμάμαι. Τουλάχιστον, ήμασταν όλη η παρέα μαζί και ξεχνιόμασταν κάπως. Περνούσαν τα χρόνια, μεγαλώναμε. Έφτασα κι εγώ στην τρίτη γυμνασίου. Καλά είναι, ό,τι έμαθα, έμαθα. Καιρός να σταματήσω, να πάω φαντάρος και να γυρίσω στο χωριό οριστικά. Ο βάτραχος και το ξύλο που είχα φάει ήταν πάντα στην άκρη του μυαλού μου, για να με τυραννούν και να μου θυμίζουν ότι δεν αξίζω και πολλά.

Το άκουσε αυτό η θεία σου, η Ειρήνη, και έφερε την καταστροφή. Αχ, το Ρηνιό, είχε μεγάλη αγάπη τα γράμματα. Την πάντρεψαν μικρή και δεν τέλειωσε την έκτη γυμνασίου. Καημό το είχε πάντα της, μα ξέρεις πώς ήταν αυτά τα χρόνια. Έπεσε στα πόδια μου να τελειώσω όλο το γυμνάσιο για χάρη της. Τι να κάνω κι εγώ, της το υποσχέθηκα. Της είχα αδυναμία, βλέπεις. Πέρασαν άλλα δυο χρόνια, και η θεία σου, η Μαρία, παντρεύτηκε, κι αυτή από προξενιό, έναν ναυτικό. Πολύ καλός άνθρωπος ήταν, ο Θεός να τον συγχωρέσει. Αυτός είδε που έκοβε το μυαλό μου και είπε να γίνω ναυτικός σαν κι αυτόν.

Το σκέφτηκα από εδώ, το σκέφτηκα από εκεί, κατάλαβα ότι μέλλον στο χωριό δεν έχει για μένα, ενώ στα καράβια, κάτι μπορεί να έκανα. Το ίδιο βράδυ έπεσα για ύπνο. Μάτι δεν έκλεισα. Το μυαλό

μου γέμισε από βατράχια. Τι βλακείες είχα στο μυαλό μου μικρός; Άκου βατράχι. Μα για περίμενε, αν πήγαινα στο καράβι, το βατράχι των παιδικών μου χρόνων δε θα γινόμουν; Μισή ζωή στη θάλασσα, μισή στη στεριά, ακριβώς σαν αυτό το αμφίβιο ζώο.

Έναν μήνα μετά που τέλειωσα το σχολείο, έφυγα για Αθήνα με μια καρό βαλιτσούλα. Ακόμα τη θυμάμαι. Μια εβδομάδα πριν φύγω, η μάνα μου έκλαιγε πρωί-βράδυ, κι εγώ που της το έπαιζα παλληκάρι, μόλις ξάπλωνα το βράδυ να κοιμηθώ και δε με έβλεπε κανείς, γέμιζαν τα μάτια μου δάκρυα. Φοβόμουν, τι να σου πω, ψέματα; Μα είχα και το παιδικό μου όνειρο. Μικρό παιδί ήμουν, μόνο δεκαεφτά χρονών, και το πιο μακρύ ταξίδι που είχα κάνει ήταν μέχρι τα Χανιά. Όχι σε Αθήνες και εξωτερικά, που μου λέγανε τότε. Πέρασαν οι μέρες, όμως, και ήρθε η ώρα για να φύγω. Όλη μέρα παλληκάρι το έπαιζα. Μόλις ήρθε η ώρα να χαιρετήσω τη μάνα μου, δεν άντεξα, ξαναέκλαψα. Ήξερα ότι θα την ξαναδώ σε δύο χρόνια. Δύσκολο, πολύ δύσκολο πράγμα. Μα τι να γινόταν; Της φίλησα το χέρι κι έφυγα.

Το ταξίδι μέχρι την Αθήνα ατελείωτο μου φάνηκε. Άσε που ήταν η πρώτη φορά που έμπαινα σε καράβι. Αστείο πράγμα, γιατί εκεί σε λίγες ώρες θα δούλευα. Στον Πειραιά θα φτάναμε το πρωί, και όταν ξεκίνησε το ταξίδι ήταν εννιά η ώρα το βράδυ. Μάτι δεν έκλεισα όλη νύχτα. Δεν ξέρω τι στο διάβολο είχα πάθει. Φοβόμουν μάλλον... Βάλθηκα, λοιπόν, να παρατηρώ τους συνεπιβάτες μου για να περάσει η ώρα. Ήρθε το πρωί, φτάσαμε, έκανα τον σταυρό μου και κατέβηκα. Μετά από μία ώρα παρουσιαζόμουν στο Ναυτικό. Λεφτά για ταξί δεν είχα, οπότε πήγα με τα πόδια.

Έφτασα, άνοιξα την πόρτα για να μπω στον πλοίαρχο και από εκεί και πέρα δε θυμάμαι τίποτα. Κενό σου λέω. Το μόνο που θυμάμαι είναι ότι βγήκα από εκεί με ένα χαρτί στο χέρι· με δέχτηκαν. Ήμουν πλέον δόκιμος πλοίαρχος, και, αν ήμουν καλός, θα μπορούσα να εργαστώ μόνιμα εκεί. Όντως τα κατάφερα, και στα τέσσερα χρόνια, αφού παρακολούθησα κάποια μαθήματα στην Αθήνα, έγινα επίσημα μέλος του πληρώματος. Μη νομίζεις, όμως, που δε ζορίστηκα. Εκεί να δεις... Το μυαλό μου έπρεπε να στροφάρει γρήγορα για να τα μαθαίνω με την πρώτη. Όποια δουλειά αναλάμβανα, έπρεπε να τη φέρνω εις πέρας και να υπακούω σε κάθε διαταγή των ανωτέρων μου. Τα λάθη δε συγχωρούνταν. Κάνεις λάθος, μένεις χωρίς δουλειά, δεν πειθαρχείς, πάλι χωρίς δουλειά μένεις. Σαν να μην έφτανε αυτό, μου έλειπαν και οι δικοί μου. Νέα τους μάθαινα από τα γράμματα που ανταλλάσσαμε. Μα τι να σου κάνει και ένα γράμμα μια φορά

το δίμηνο; Κάπως έτσι πέρασαν τα δύο πρώτα χρόνια, με πολλή κούραση και ακόμα περισσότερη υπομονή. Πρέπει, όμως, να με είχαν επιθυμήσει πολύ και οι γονείς μου. Σε ένα ταξίδι είχαμε κάνει στάση για δύο μέρες στη Βενετία. Κατέβηκα, λοιπόν, από το καράβι και τι να δω; Η μάνα μου με την αδελφή μου με περίμεναν. Δεν πίστευα στα μάτια μου... Όταν τις είδα και τις δύο μαζί, ένιωσα πως με ξαναθυμήθηκε ο Θεός. Τις αγκάλιασα και κλαίγαμε για ώρα. Πήγαμε και φάγαμε σε ένα ωραίο εστιατόριο και μετά κάναμε βόλτα. Πήρα μεγάλη χαρά. Ένιωσα πρώτη φορά που στεκόμουν στα πόδια μου. Ωραία περάσαμε τις δύο μέρες, πήγαμε και για ψώνια. Αγόρασα κι εγώ μια καινούργια βαλίτσα, την πέταξα την παλιά. Μόνο στενάχωρες αναμνήσεις είχε. Τις χαιρέτησα και έφυγα. Στεναχωρήθηκα στον αποχαιρετισμό, αλλά ήξερα ότι σε ένα τρίμηνο θα τους έβλεπα όλους.

Το καράβι δεν ήταν μόνο σκοτούρες και άγχος, λίγο στραβά σ' τα είπα πριν. Όσο περνούσε ο καιρός έκανα φίλους. Και τις πλάκες μας κάναμε, και τα κρασάκια μας τα πίναμε, και τις βολτούλες μας πηγαίναμε, όταν έδενε το καράβι σε κανένα λιμάνι. Όλοι φτωχοί άνθρωποι ήμασταν, μη νομίζεις. Κανείς δεν είχε κακία μέσα του, όλοι για το ψωμί τους δούλευαν. Αμέσως τους ένιωσα αδέρφια μου όλους, κι ας μην πιστεύαμε στον ίδιο Θεό, και ας μη μιλούσαμε την ίδια γλώσσα, εμείς συνεννογιόμασταν. Τα βρίσκαμε.

Κάπως έτσι πέρασαν τα πρώτα τέσσερα χρόνια. Μου δόθηκε επίσημα το αξίωμα του ανθυποπλοιάρχου. Λέω επίσημα, γιατί τις αρμοδιότητες τις είχα αναλάβει ήδη από τον τρίτο χρόνο. Ήμουν, λέει, άξιος. Για να το λέγανε αυτοί κάτι ξέρανε παραπάνω... Τι να σου πω; Μέσα σε αυτά τα τέσσερα χρόνια γυρίσαμε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο. Είδα μέρη που δεν πίστευα ότι υπήρχαν. Το καλύτερό μου ταξίδι ήταν στην Ιαπωνία. Το αγάπησα αυτό το μέρος, από τη στιγμή που κατέβηκα από το καράβι και πάτησα το πόδι μου εκεί. Στην Ιαπωνία κάτσαμε περίπου δέκα μέρες, μέχρι να ξεφορτώσουμε. Αυτό σημαίνει ότι το πλήρωμα είχε ελεύθερο χρόνο μέσα στη μέρα. Εντυπωσιάστηκα από τα χρώματα, τις γεύσεις και κυρίως από την οργάνωσή τους. Τρομερή πειθαρχία στο παραμικρό, σε αντίθεση με το χάος που επικρατούσε στην Ελλάδα μας. Μα, πιο πολύ από όλα, με εντυπωσίασε η τεχνολογία τους. Ήταν μπροστά, πολύ μπροστά από εμάς, και καταλαβαίνεις ότι κοιτούσαμε τα πάντα σαστισμένοι. Όπως και να έχει, σε αυτό το μέρος περάσαμε πολύ όμορφα, και, αν μου ξαναδινόταν η ευκαιρία, θα πήγαίνα με μεγάλη ευχαρίστηση.

Τα επόμενα δύο χρόνια, με έστειλαν σε μεγαλύτερα καράβια της ίδιας εταιρείας, που ήταν φορτηγά. Το φορτίο τους ήταν συνήθως ξυλεία, σιτηρά και μεταλλεύματα. Έπρεπε να έχουμε τα μάτια μας δεκατέσσερα, κυρίως όταν μεταφέραμε ξυλεία. Αν δε φορτωνόταν σωστά, κινδύνευε και το φορτίο και το πλήρωμα. Όταν μεταφέραμε σιτηρά ήμασταν πιο ήσυχοι. Ε, και αυτή η σιγουριά μας έφαγε... Είχαμε κάνει τόσα ταξίδια που παραήμασταν σίγουροι για τον εαυτό μας, και – για να μη στα πολυλογώ – τα θαλασσόσαμε στην κυριολεξία. Ακόμα το θυμάμαι σαν να έγινε χθες. Μεταφέραμε σιτάρι στην Κίνα, στο καράβι ήταν και ένας αντιπρόσωπος της εταιρείας που θα το παραλάμβανε. Η παρουσία του, όμως, δε μας άγχωσε όσο θα έπρεπε. Ξεχαστήκαμε, δεν κλείσαμε καλά την αποθήκη και πλημμύρισε ένα μέρος του φορτίου. Ο πρώτος που το κατάλαβε ήμουν εγώ, την επόμενη κιόλας μέρα, όταν σηκώθηκα πρωί-πρωί για να κάνω τον τυπικό έλεγχο. Μόλις είδα το χάος που επικρατούσε στην αποθήκη, δεν ήξερα πώς να αντιδράσω. Η πρώτη μου σκέψη ήταν να πέσω στη θάλασσα, αλλά μετά σκέφτηκα ότι ούτε εκεί θα γλύτωνα. Κάλεσα όλο το πλήρωμα σε συνάντηση, να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε και πώς θα μπαλώσουμε τη ζημιά. Ψάχναμε, ψάχναμε και λύση δε βρίσκαμε. Μέχρι που ο υπεύθυνος αυτής της γκάφας είπε μια ανόητη ιδέα, με την οποία, μέσα στην απελπισία μας, συμφωνήσαμε και την υλοποιήσαμε το ίδιο κιόλας βράδυ.

Ζητήσαμε από τον μάγειρα του πλοίου να ετοιμάσει ένα πλούσιο ελληνικό γεύμα, και με αφορμή τον πρόσφατο αρραβώνα ενός αξιωματικού μας, καλέσαμε σε δείπνο τον συνοδό μας. Σκοπός μας, φυσικά, δεν ήταν ούτε η γνωριμία του με την ελληνική κουζίνα, ούτε να γιορτάσουμε έναν φανταστικό αρραβώνα, αλλά να τον μεθύσουμε και ανενόχλητοι να ξεφορτώσουμε όλο το κατεστραμμένο φορτίο. Το σχέδιο, τώρα που το σκέφτομαι, είχε πολλές προοπτικές αποτυχίας. Εμείς, όμως, τα καταφέραμε.

Ο εκπρόσωπος της εταιρείας εντυπωσιάστηκε από τη φιλοξενία μας και με μεγάλη χαρά ήπια τρία-τέσσερα ποτηράκια κρασί. Το σχέδιο πήγαινε κατά γράμμα. Στο έκτο ποτήρι κοιμόταν ήδη στην καρέκλα. Μόλις βεβαιωθήκαμε ότι δεν πρόκειται να ξυπνήσει μέχρι το πρωί, μαζευτήκαμε όλοι στην αποθήκη και με κάτι σιδερένιους κουβάδες αρχίσαμε να ρίχνουμε στη θάλασσα το χαλασμένο σιτάρι. Αυτή η δουλειά κράτησε σχεδόν όλο το βράδυ. Μέχρι τα ξημερώματα είχαμε ξεμπερδέψει, και πέσαμε κατάκοποι για ύπνο. Δεν κατάλαβε κανείς τίποτα και με την εταιρεία που συνεργαζόμασταν δεν προέκυψε

κανένα ζήτημα. Η κατσάδα που ακούσαμε, όμως, από τον καπετάνιο, μας έμεινε αξέχαστη.

Σαν αστραπή πέρασαν άλλα δύο χρόνια και χωρίς να το καταλάβω ανέβηκα κι άλλο αξίωμα, έγινα πλοίαρχος. Αυτό, όμως, σήμαινε για εμένα δύο πράγματα: περισσότερα χρήματα, αλλά και περισσότερες αρμοδιότητες. Πλέον φρόντιζα για την ασφάλεια του πληρώματος, του φορτίου, αλλά και του караβιού. Τα ταξίδια, αλλά και η διάρκειά τους, αυξάνονταν χωρίς να το καταλάβω. Τότε πραγματικά γυρίζαμε όλον τον κόσμο, και υπήρχαν ταξίδια που διαρκούσαν πάνω από μήνα. Την κούραση και την ταλαιπωρία τότε δεν τη σπουδαιολογούσα, γιατί ήμουν νέος και είχα όρεξη για δουλειά. Μάλλον δεν υπήρχε κάτι να με κρατήσει στη στεριά πέρα από την οικογένειά μου, την οποία την έβλεπα πλέον πάρα πολύ σπάνια.

Πέρασε ο καιρός και ήρθε η σειρά μου να πάρω άδεια και να κατέβω στην Κρήτη. Πρώτη φορά μου είχε λείψει τόσο το σπίτι μου. Η διαδρομή μέχρι να φτάσω στο λιμάνι των Χανίων μου φάνηκε ατελείωτη. Από εκεί έπρεπε να πάρω άλλο ένα λεωφορείο για να φτάσω στο χωριό. Κάτι μου έλεγε, όμως, να μην πάω κατευθείαν εκεί, και να κάνω μια βόλτα στην πόλη. Χωρίς να το καταλάβω βρέθηκα να περπατάω στα στενά δρομάκια των Χανίων. Ξαφνικά κοίταξα το ρολόι. Είχε περάσει για τα καλά η ώρα. Μόλις είχα χάσει και το τελευταίο λεωφορείο. Δεν πειράζει, θα πήγαινα αύριο στο σπίτι μου, σκέφτηκα.

Συνέχισα τη βόλτα μου. Ήταν αρχές καλοκαιριού και είχαν αρχίσει να ξεφυτρώνουν παντού αυτοσχέδια μαγαζιά με παγωτά. Πλησίασα έναν πλανόδιο πωλητή και αγόρασα ένα. Ξεκίνησα να το τρώω με όρεξη. Η γλύκα του παγωτού ξύπνησε ίσως την πιο γλυκιά παιδική μου ανάμνηση. Η βανίλια-σοκολάτα με γύρισε είκοσι χρόνια πίσω. Τότε που ήμουν έξι χρόνων και είχα πάει με τον πατέρα μου σε έναν γάμο στα Χανιά. Θυμάμαι ήταν το πρώτο μεγάλο – πολύ μεγάλο – ταξίδι μας. Τότε οι δρόμοι ήταν χωμάτινοι, μας είχε πάρει σχεδόν μισή μέρα για να φτάσουμε εκεί. Το βράδυ μείναμε, και το πρωί, μόλις ξυπνήσαμε, κάναμε βόλτα στην Παλιά Πόλη. Ίδια εποχή πρέπει να ήταν, γιατί πάλι οι δρόμοι γεμάτοι παγωτατζήδες ήταν. Δεν είχα ξαναφάει παγωτό και, βλέποντας, ο πατέρας, τη λαχτάρα και την περιέργειά μου γι' αυτό το παγωμένο γλυκό, μου αγόρασε ένα. Το καταβρόχθισα αμέσως. Ζετρελάθηκα, ήθελα κι άλλο. Μου έκανε τη χάρη και πήραμε ένα τελευταίο. Έφαγα μια μπουκιά, αλλά

σκέφτηκα να αφήσω το υπόλοιπο για αργότερα. Το τύλιξα με μια χαρτοπετσέτα και το έβαλα στην τσέπη μου. Όπως καταλαβαίνεις, μετά από λίγο έλιωσε και γέμισα παγωτό... Από τον ενθουσιασμό μου, δε σκέφτηκα ότι αυτό το γλυκό μετά από λίγο γινόταν ρευστό. Έτσι, δεν κατάφερα να δείξω στα παιδιά ότι έφαγα παγωτό, μπορεί να μη με πιστεύανε. Το μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο ήταν τα ρούχα μου, που είχαν γεμίσει κρέμα. Τι όμορφα χρόνια ήταν αυτά... Τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου ήταν.

Ξανακοίταξα το ρολόι μου, είχε περάσει η ώρα για τα καλά. Έπρεπε να βρω κάπου να κοιμηθώ. Είδα ένα ξενοδοχείο και χωρίς δεύτερη σκέψη μπήκα μέσα. Ζήτησα ένα δωμάτιο, πλήρωσα και πήγα να το βρω. Μόλις μπήκα μέσα, το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να ανοίξω το παράθυρο, να μπει φρέσκος αέρας. Πήρα μια βαθιά ανάσα και βάλθηκα να κοιτάζω ένα μισογκρεμισμένο κτήριο. Δε νομίζω να ήταν σπίτι, μάλλον παλιά αποθήκη ή κάτι τέτοιο. Κάτι μου θύμιζε, αλλά δεν ήξερα τι... Συνέχισα να το κοιτάζω και ξαφνικά το μυαλό μου γέμισε φωτιές. Ήμουν πέντε χρονών, με είχε στείλει ο πατέρας να φέρω νερό από τη βρύση. Αυτή τη δουλειά την είχα κάνει εκατοντάδες φορές. Όμως, αυτήν την καταραμένη φορά γλίστρησε από το χέρι μου η στάμνα. Έγινε χίλια κομμάτια... Εγώ έμεινα να την κοιτάζω. Πώς θα γυρνούσα σπίτι; Τι θα έλεγα στον πατέρα;

Ήξερα ότι θα θύμωνε πάρα πολύ. Θα με τιμωρούσε... Αποφάσισα να πάω να κρυφτώ σε μια παλιά μισογκρεμισμένη αποθήκη, ίδια με αυτή που έβλεπα απέναντί μου τώρα. Οι ώρες περνούσαν, σκοτεινίαζε. Ήταν χειμώνας και έκανε κρύο. Ήξερα ότι θα με ψάχνανε, αλλά δε θα πήγαινε το μυαλό τους στο ερείπιο. Κοίταξα γύρω μου, είδα ένα παλιό λίκνο. Προσπάθησα να τον ανάψω, με τα πολλά το κατάφερα. Έκατσα σε μια γωνία και περίμενα να ξημερώσει... Στο μεταξύ του λίκνου τον συντηρούσα με ένα μπιντονάκι λάδι που βρήκα εκεί.

Εγώ μάλλον μισοκοιμόμουν, τη στιγμή που ένα δυνατό φύσημα έριξε κάτω τη λάμπα. Δεν το είχα προσέξει πιο πριν, αλλά το έδαφος ήταν γεμάτο φύλλα και ξερά κλαδιά... Μέχρι να ανοιγοκλείσω τα μάτια μου, η φωτιά είχε αρχίσει να εξαπλώνεται. Είδα τον απέναντι τοίχο να τυλίγεται στις φλόγες. Είδα τις φωτιές να γίνονται τεράστιες. Είδα σχεδόν να έρχεται η φωτιά προς το μέρος μου και να καίγομαι κι εγώ. Ευτυχώς για εμένα, την κατάλληλη στιγμή, ένα κομμάτι του πίσω τοίχου υποχώρησε και μπόρεσα να βγω έξω. Αρχισα να αναπνέω γρήγορα, με τα μάτια καρφωμένα στη φωτιά, μα δεν έφυγα. Έμεινα να κοιτάζω τη φωτιά που κατασπάραζε τα

ντουβάρια. Σχεδόν χαιρόμουν που τη φωτιά τάζαν πέτρες και όχι εγώ. Γύρισα πλάτη στην καταστροφή, πήγα να κάνω δύο βήματα και τότε είδα τον πατέρα. Τον κοίταξα στα μάτια, μα και εκεί φωτιά είδα. Με ακολουθούσε ακόμα, η καταραμένη... Έτρεξε, με αγκάλιασε και αρχίσαμε να περπατάμε για το σπίτι. Στον δρόμο κουβέντα δεν ανταλλάξαμε, παρά, μόλις περάσαμε από ένα εκκλησάκι, έκανε τον σταυρό του και άναψε ένα κερί. Η σπασμένη στάμνα, η φωτιά, η αγκαλιά έμεινε μυστικό σε μένα και τον πατέρα. Ένωσα έτσι πιο δυνατή την αγάπη του...

Κοίτα να δεις ομοιότητα, όμως· ορkiζόμουν πως το ερείπιο απέναντι από το ξενοδοχείο είχε βγει από την παιδική μου ανάμνηση. Ζημέρωσε, πήρα τον δρόμο για το χωριό. Μόλις έφτασα, με περίμεναν με ανυπομονησία οι γονείς μου, μου είχαν λείψει κι εμένα, μα ένιωθα μια ακατανίκητη ανάγκη για ύπνο. Ζάπλωσα και κοιμήθηκα αμέσως. Δεν έκανα καλό ύπνο τον τελευταίο καιρό, μα αυτό το βράδυ ήταν το πιο δύσκολο από όλα.

Ζαναζούσα για δεύτερη φορά το ατύχημα... Άνοιξη ήταν, πριν έναν χρόνο, ήμασταν στη μέση του πουθενά, πηγαίναμε να φορτώσουμε. Έπρεπε να καθαρίσουμε με προσοχή το αμπάρι, αλλιώς θα είχαμε μπλεξίματα. Την είχαμε κάνει αυτήν τη δουλειά αμέτρητες φορές. Δέσανε με σκοινιά έναν λοστρόμο και τον κατέβασαν, καθάρισε και ήρθε η στιγμή να ανέβει πάλι πάνω. Τώρα έπρεπε να δέσει τα σχοινιά μόνος του. Δεν τα έδεσε καλά, έκανε νόημα να τον σηκώσουν. Κάπου στη μέση τα σχοινιά λύθηκαν και έσκασε με δύναμη στο έδαφος. Όλοι πάγωσαν. Ήμασταν σίγουροι ότι σκοτώθηκε. Τρέξαμε και φέραμε το φορείο. Δύο κατέβηκαν, διαπίστωσαν ότι ζει, αλλά είχε χάσει τις αισθήσεις του και αιμορραγούσε. Μέσα στο καράβι γιατρό δεν είχαμε. Μόνο ένα κουτί με πρώτες βοήθειες. Τι να του έκαναν οι γάζες και τα οιοπνεύματα; Αυτός αργοπέθαινε. Έτρεξα στον ασύρματο, ήμασταν μεσοπέλαγα και έπρεπε να έρθει επειγόντως ένα ελικόπτερο να τον πάει σε νοσοκομείο. Στην αρχή δεν είχα γραμμή. Δεν υπήρχε σήμα. Πήγαίνα να τρελαθώ, θα πέθαινε στα χέρια μας. Με τα πολλά, το ελικόπτερο ήρθε την κατάλληλη στιγμή. Από το νοσοκομείο μάς είπαν πέντε λεπτά ακόμα αν αργούσε, θα πέθαινε από αιμορραγία.

Αίματα, αίματα, πολλά αίματα, πάρα πολλά αίματα έβλεπα μπροστά μου. Γέμισε και το μυαλό, όπως τότε που πήγαίνα δημοτικό. Με είχε ρωτήσει ο δάσκαλος τι θέλω να γίνω όταν μεγαλώσω, κι εγώ του είχα απαντήσει ότι ήθελα να γίνω βάτραχος. Δεν πρόλαβα

να του εξηγήσω. Το μόνο που θυμάμαι είναι τον δάσκαλο να παίρνει εκνευρισμένος τη βίτσα και να κινείται προς το μέρος μου. Εγώ για να αποφύγω το χτύπημα έκανα μια απότομη κίνηση. Η βέργα με βρήκε στο στόμα. Άρχισαν να τρέχουν αίματα ασταμάτητα. Τη γεύση του ζεστού αίματος τη θυμάμαι ακόμα. Πανικοβλήθηκε ο δάσκαλος, δεν το ήθελε. Μα το αίμα έτρεχε σαν να είχε ανοίξει μια βρύση. Δε σταματούσε. Δάκρυα και αίμα είχαν γίνει ένα. Πονούσα και ζαλιζόμουν από το πολύ κόκκινο. Έχανα τη δύναμή μου, το μόνο που κατάφερα να πω ήταν: «Μην πείτε στον μπαμπά για τον βάτραχο». Λιποθύμησα. Πρώτη φορά στη ζωή μου. Μα όπως κοιτούσα τον αιμόφυρτο ναύτη, φοβόμουν πως θα το ξαναπάθαινα. Το παλληκάρι την έβγαλε, αλλά έμεινε ανάπηρος. Όταν μου το είπαν, πήγα να παραιτηθώ, ένιωσα ότι εγώ έφταιγα. Η παραίτησή μου δεν έγινε δεκτή. Ουδεμία ευθύνη δεν έφερα εγώ, δικό του λάθος ήταν, που δεν έσφιξε τα σχοινιά, έτσι μου είπαν. Εγώ το μέτρησα στα λάθη μου, και πεταγόμουν τις νύχτες για πολύ καιρό.

Δεν είπα τίποτα σε κανέναν για τους εφιάλτες μου. Πέρασαν οι μέρες και έπρεπε να φύγω από το χωριό πάλι. Σειρά τώρα είχε ένα ταξίδι στην Κίνα. Μεγάλο και κουραστικό ταξίδι ήταν. Κάτσαμε σαράντα μέρες σε ένα ποτάμι που βόλευε τον ανεφοδιασμό. Το ποτάμι αυτό ήταν γεμάτο από κάτι μακρόστενες ξύλινες βάρκες. Μέσα σε αυτές ζούσαν ολόκληρες οικογένειες. Όλη τους η ζωή βρισκόταν μέσα σε αυτήν τη βάρκα. Ψάρευαν και έτρωγαν. Γνωρίσαμε πολλούς από αυτούς τους παράξενους γείτονές μας. Αυτοί μας έδιναν γαρίδες και εμείς τους δίναμε τσιγάρα. Όπως έλεγαν κιόλας, τους άρεσε πολύ στο ποτάμι και περνούσαν τον μισό χρόνο εκεί. Την τελευταία μέρα, πριν φύγουμε, μας έδωσαν μια μέρα ελεύθερη στην Κίνα.

Η Κίνα είναι ο κόσμος των αντιθέσεων, το καταλάβαμε από την πρώτη στιγμή. Από τη μια, οι ουρανοξύστες της, το Σινικό Τείχος, και, από την άλλη, η αλλόκοτη κουζίνα τους και ο αρχαίος πολιτισμός τους. Έτσι μπερδεμένα τα είχα στον νου μου. Μα, μόλις πάτησα το πόδι μου εκεί, έμεινα μαγεμένος να κοιτάζω την ομορφιά του τοπίου. Μεγαλύτερη εντύπωση, όμως, μου έκανε η κουζίνα και ο πολιτισμός τους. Στην Κίνα υπάρχουν πέντε κύριες θρησκείες, και συνυπάρχουν με έναν μαγικό τρόπο. Τα μάτια μας γέμισαν με χρώματα και σχέδια.

Μετά από αυτό, ακολούθησε ένα ακόμα πιο αξέχαστο γεύμα. Εμείς περιμέναμε να φάμε θαλασσινά και ρύζι. Μα αυτοί τρώνε ό,τι κινείται. Καθίσαμε σε ένα εστιατόριο και, θέλοντας να μας δείξει τις γαστρονομικές του γνώσεις ένας συνάδελφος, παρήγγειλε αυτός φαγητό.

Μετά από λίγο άρχισαν να μας φέρνουν τις επιλογές του. Τα πρώτα πιάτα ήταν έντομα. Μάλιστα, ένα από αυτά ήταν σκορπιός. Δεν είπαμε τίποτα. Μετά μας φέρανε απ' ότι κατάλαβα αυτιά και έντερα κάποιου ζώου, που ποτέ δε μάθαμε. Το γεύμα έκλεισε εξίσου εντυπωσιακά με την αρχή του, καθώς μας σέρβιραν ένα κρέας που ποτέ δε μάθαμε τι ακριβώς ήταν. Ο κόμπος τότε έφτασε στο χτένι. Δε δοκιμάσαμε τίποτα, φυσικά, και βάλουμε τον Κώστα να φάει τις αηδίες που παρήγγειλε, με το ζόρι. Απολογισμός του γεύματος: ο Κώστας έκανε όλη μέρα εμετό με αυτά που είχε φάει και εμείς μείναμε νηστικοί.

Ήρθε πάλι η ώρα να επιστρέψουμε πίσω. Το ταξίδι ήταν πολύ μεγάλο και έπρεπε να συμβουλευτούμε δελτία καιρού. Υπήρχαν πληροφορίες ότι ο καιρός θα χαλούσε τις επόμενες μέρες. Παρ' όλα αυτά ξεκινήσαμε. Στο μεγαλύτερο μέρος του ταξιδιού είχε μπονάτσα, οπότε ξεφοβηθήκαμε. Ξεχάσαμε τα κακά δελτία καιρού. Κάπου κοντά στον Ατλαντικό, και ενώ ο καιρός ήταν ήρεμος, δημιουργήθηκε ένας κυκλώνας. Το καράβι ήταν μέσα σε αυτόν. Τα ραντάρ και οι πυξίδες τρελάθηκαν και δεν ξέραμε πού ακριβώς πηγαίναμε. Σήμα για βοήθεια δεν μπορούσαμε να δώσουμε και μείναμε να παλεύουμε με αυτό το τέρας. Καταφέραμε και γλυτώσαμε.

Έναν μήνα αργότερα θα ξεκινούσε ίσως το πιο εντυπωσιακό ταξίδι της ζωής μου. Πηγαίναμε Αίγυπτο. Ανυπομονούσα να φτάσω, γιατί είχα ακούσει και διαβάσει πολλά για τους φαραώ, τις πυραμίδες, αλλά και για τους ζωόμορφους θεούς τους. Αυτός ο πολιτισμός ήταν καλυμμένος με αραβική άμμο και χρυσάφι. Φτάσαμε στην Αίγυπτο από την Αμερική, που είχαμε πάει να φορτώσουμε. Μείναμε εκεί είκοσι μέρες για να ξεφορτώσουμε. Πολύ όμορφο μέρος. Εντυπωσιακό πρέπει καλύτερα να πω. Η ζέστη ήταν αποπνικτική, ακόμη και τη νύχτα. Τη γνωρίσαμε καλά την Αίγυπτο. Το πρώτο πράγμα που είδαμε ήταν οι πυραμίδες. Από ό,τι θυμάμαι δεν ήταν όλες επισκέψιμες. Είχαμε έναν οδηγό που εκτελούσε χρέη ξεναγού και μας μίλησε γι' αυτές. Ποτέ δε χώρεσε στο μυαλό μου πώς άνθρωποι, χωρίς τη βοήθεια μηχανών, έφτιαξαν τέτοια θαύματα.

Μάθαμε πολλά πράγματα για τον μυστήριο αυτόν πολιτισμό. Η μυθολογία είναι ένα με τον πολιτισμό και η θρησκεία με τη σειρά της είναι ο πυρήνας του. Πολύ μας εντυπωσίασε η πολυτέλεια και οι τόνοι χρυσού του αρχαίου πολιτισμού τους. Η σύγχρονη Αίγυπτος, όμως, μας είχε δημιουργήσει την αίσθηση της εγκατάλειψης και της παραίτησης. Από τη μια, άνθρωποι που ζούσαν εξαθλιωμένοι στους δρόμους και, από την άλλη, πανάκριβα αμάξια να κάνουν παρέλαση

μπροστά μας. Όλα αυτά σε μια Αίγυπτο γεμάτη πολυτελή κτήρια και γιγάντια ξενοδοχεία που είχαν παλιώσει και είχαν ξεχαστεί. Πιο πολύ από όλα, όμως, μου άρεσε μια υπαίθρια αγορά που ήταν γεμάτη μαγαζιά. Το βλέμμα μου πάγωσε σε μια παράξενη γυναίκα, γύρω στα πενήντα, με μαύρα μαλλιά και τεράστια πράσινα μάτια. Φορούσε μαύρα ρούχα και υποσχόταν να πει το μέλλον με απόλυτη ακρίβεια. Η σιγουριά της σχεδόν με έπεισε, αλλά ο φόβος μου δε με άφησε να ακούσω τις προβλέψεις της. Έβγαλα από την τσέπη μου όσα χρήματα είχα και της τα άφησα χωρίς να ακούσω το μέλλον μου. Νόμιζα πως με αυτή την κίνηση εξόρκισα το κακό.

Σχεδόν τρομαγμένος, ένωσα την ανάγκη να απομακρυνθώ από εκεί. Καθώς προχωρούσα, είδα ένα αυτοσχέδιο μαγαζάκι που μου τράβηξε αμέσως την προσοχή. Σε μια ξύλινη ταμπέλα έγραφε: “ΧΕΚΕΤ”, που στην Αίγυπτο είναι η θεότητα της γονιμότητας, και είναι βάτραχος. Αυτή η σύμπτωση με ξάφνιασε. Κάτι μου έλεγε να μείνω. Άρχισα να παρατηρώ τον πάγκο, ήταν γεμάτος από ημιπολύτιμους λίθους και δίπλα γραμμένα σε κακά αγγλικά οι ιδιότητές τους. Εγώ έβαλα το χέρι στην τσέπη μου, είχα ακόμα λίγα χρήματα μαζί μου. Ήθελα οπωσδήποτε να πάρω μαζί μου κάποια από αυτές τις θεραπευτικές πέτρες. Άρχισα τότε να τις περιεργάζομαι, είχα ξεχωρίσει κάποιες για να πάρω. Τότε, το κοριτσάκι που καθόταν πίσω από τον πάγκο και τόση ώρα με κοιτούσε αποφάσισε να διαλέξει αυτή για εμένα. Στο χέρι της κρατούσε έναν αμέθυστο και έναν γρανάτη. Η πρώτη πέτρα για να βρεις τον έρωτα και η δεύτερη σου χαρίζει αντοχή και δύναμη. Έτσι έγραφε το χαρτάκι δίπλα τους. Τα αγόρασα και έφυγα, νιώθοντας πως για ακόμα μια φορά είχα μια περίεργη συνάντηση με την τύχη μου.

Μετά ήρθε η Βραζιλία. Δύο λέξεις υπάρχουν στο μυαλό μου γι’ αυτό το μέρος. Ομορφιά και ξεγνοιασιά. Παρά τη φτώχεια και την πείνα, οι άνθρωποι χόρευαν και τραγουδούσαν με την ψυχή τους. Ήξεραν πως την επομένη μπορεί να μην είχαν να φάνε, μα αυτοί χαμογελούσαν. Απίστευτο. Εκεί που δεν άντεξα και δάκρυσα ήταν μια μέρα που πήγαμε για φαγητό. Τρώγαμε και από μια γωνιά είδα κάτι παλληκαράκια να μας παρατηρούν. Δεν έδωσα σημασία. Πέρασε η ώρα και ήρθε η στιγμή να φύγουμε, τότε τα αγόρια πήγαν στο τραπέζι και άρχισαν να τρώνε ό,τι αφήσαμε. Δε σκέφτηκα και δεν είπα τίποτα, ήταν κι αυτό μια αλήθεια, μια πραγματικότητα.

Περνούσε ο καιρός, άλλαζε η ζωή. Είχα χρήματα, αγόραζα ό,τι ήθελα και έβλεπα όλον τον κόσμο. Πράγματι, είχαμε δει όλον τον

κόσμο, αγάπησα πολλά μέρη, άλλα εξωτικά, άλλα κοσμοπολίτικα. Να, σαν την Ιταλία. Κομψοί άνθρωποι με όμορφα ρούχα και παπούτσια. Ένας κόσμος τόσο όμορφος και εντυπωσιακός. Λες και ζούσαν για να εντυπωσιάσουν τους επισκέπτες. Τη φινέτσα των ανθρώπων έρχονταν να συμπληρώσουν τα κανάλια με τις γόνδολες και τα ερωτευμένα ζευγάρια μέσα σε αυτές.

Τώρα πέρασαν σαράντα χρόνια από αυτά τα ταξίδια. Τα μέρη που είχα δει, όπως τα είχα δει, άλλαξαν και θα αλλάζουν όσο ακόμα υπάρχουν άνθρωποι. Μα δε με νοιάζει να τα δω αλλαγμένα, σύγχρονα, καινούργια. Τα έχω στο μυαλό μου όπως ήταν τότε που ήμουν κι εγώ νέος και μάθαινα τον κόσμο. Σταμάτησα να κάνω ταξίδια, δεν τα χρειάζομαι. Το μοναδικό ταξίδι, που κάνω κάθε μέρα, είναι αυτό στο χωριό μου. Κάθε πρωί, μόλις ξυπνήσω, πάω εκεί που ξεκίνησα να κάνω σχέδια και όνειρα να γίνω βατράχι. Τελικά έγινα! Τη μισή μου ζωή την πέρασα μέσα στη θάλασσα, μα τώρα, θαρρώ, ήρθε η στιγμή να κάτσω στη στεριά και να ζήσω ήρεμα την υπόλοιπη. Αν για ένα πράγμα είμαι χαρούμενος πια, είναι που δε φοβήθηκα να γίνω το βατράχι που ονειρευόμουν από παιδί. Α, και τις πέτρες από την Αίγυπτο τις κράτησα μέχρι και σήμερα, μάλλον με βοήθησαν τελικά...

Σάμπως, τι είναι η ζωή;

Ένα γλυκόπικρο ποτήρι

της Ηρώς Γεωργακάκη

Δ ΗΜΗΤΡΑ

Της είχα αγοράσει λίγο πριν συμβεί το κακό, αυτήν τη χτένα. Για την ακρίβεια την είχα βρει παραπεταμένη στην αυλή μας, κάποιος θα την είχε πετάξει εκεί, ποιος ξέρει! Εξάλλου, πού χρήματα για δώρα! Δυστυχώς δεν πρόλαβα να τη χτενίσω πολλές φορές, άλλες εποχές τότε, ένα κρυστάλλινο μπορούσε να αποβεί μοιραίο, όπως και έγινε. Όσα χρόνια και αν περάσουν, δεν πρόκειται ποτέ να βγάλω αυτές τις εικόνες από το μυαλό μου. Τη θυμάμαι εκεί, καθισμένη στη γούρνα μας τότε, να υποφέρει από τις βεντούζες, μα ήταν μωρό παιδί, επτά χρονών, δεν άντεξε ο οργανισμός της. Μια-δυο-τρεις, ξεκίνησε σχετικά γρήγορα να ματώνει, και ενώ όλα έδειχναν ότι κάτι δεν πάει καλά, ο πατέρας μου συνέχιζε ακάθεκτος, νομίζοντας ότι έτσι ίσως βοηθήσει.

Εγώ, κρυμμένος στο πίσω δωμάτιο, δίπλα στο κρεβάτι, να κλείνω τα αυτιά μου, αφού δεν άντεχα να την ακούω να ουρλιάζει από πόνο, σπάραζε η καρδιά μου. Ακόμη καμιά φορά φέρνω τις εικόνες στο μυαλό μου και δακρύζω. Κοριτσάκι ήταν... Ένα κοριτσάκι που δεν πρόλαβα ποτέ να δω γυναίκα, ούτε εγώ ούτε κανείς μας. Δεν πέρασαν πολλές ώρες και πέθανε από ακατάσχετη αιμορραγία. Τότε ήταν συχνό φαινόμενο, λόγω των κακουχιών και των στέρησεων, να μην τα καταφέρνουν όλα τα παιδιά σε μια οικογένεια. Κατά κάποιον τρόπο δεν ήταν τυχαίο που οι περισσότεροι έκαναν πολλά παιδιά. Πίσω απ' αυτό κρυβόταν η σκέψη ότι κάποιος μπορεί να πεθάνει αργότερα, για τον οποιοδήποτε λόγο, μα λόγοι υπήρχαν, επομένως θα έχουμε τα υπόλοιπα να συμπληρώνουν το κενό. Το ξέρω, ωμή η πραγματικότητα τότε, άλλες εποχές.

Εμείς συγκεκριμένα ήμαστε τέσσερα παιδιά και μία θυγατέρα, με εμένα, το «στερνοπούλι», όπως συνήθιζε να με φωνάζει η μάνα μας για να με ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους, ως τον πιο μικρό που την είχε περισσότερο ανάγκη. Ακριβώς πριν από μένα ήταν η Δημητρούλα μας, φιλάσθενο παιδί από μικρή, θα συνέβαινε το κακό, την είχε ήδη γλυτώσει πολλές φορές. Μα αυτήν τη φορά ήταν διαφορετικά· κάτι μέσα μου επέμενε ότι δε θα τα καταφέρει. Χειμώνας του 1939, παθαίνει πνευμονία για τρίτη συνεχόμενη φορά και ένας ανόητος γιατρός προτείνει να της γίνουν βεντούζες με στόχο να τραβήξουν το κρύωμα, μην υπολογίζοντας τον ήδη εξασθενημένο κατά πολύ οργανισμό της. Και έτσι τη χάσαμε, την έχασα.

Ήταν μεγαλύτερή μου, αλλά εγώ πάντα την έβλεπα ως το μικρό μου κοριτσάκι που θέλει τη φροντίδα μου, τόσο όμορφη σε σύγκριση με όλους εμάς τους υπόλοιπους, το κάτι άλλο. Της άρεσε να της τραγουδάς όσο τη χτενίζεις, για να της ηρεμείς τους πόνους. Όταν ήταν καλά, πράγμα σπάνιο, παίζαμε οι δυο μας κρυφτό στην αυλή και καμιά φορά ανεβαίναμε και πάνω στο βουνό, στις κατοίκες, και, παρά τις φωνές της μάνας μας, χανόμασταν για ώρες. Λίγα χρόνια μετά τον θάνατό της, στη θέση της ήρθε ο Δημήτρης, αλλά δεν ήταν το ίδιο. Ίσως ξαναπαίξουμε σε κάποια άλλη ζωή, ποιος ξέρει!

Ο ταχυδρόμος

Στη Σαλαμίνα δεν κατέβηκα τυχαία. Ο θείος μου, ο Στέλιος, ο μεγάλος αδερφός του πατέρα μου, χάρη στην πολύ στενή σχέση που είχε με τον τότε υφυπουργό συγκοινωνιών, είχε υποσχεθεί ότι κάπου θα με βολέψει όταν πια θα ξεμπέρδεα από τον στρατό. Αφού δεν είχα και πολλές επιλογές, καλά-καλά δεν κατάφερα να βγάλω το γυμνάσιο, αν και πολύ καλός μαθητής, πήρα την κυρά-Ελπινίκη, δεν ήμαστε αρραβωνιασμένοι ούτε δύο μήνες, και ξεκινήσαμε για το νησί αφήνοντας πίσω μας, εκτός από τον τόπο που μεγαλώσαμε, και τις οικογένειές μας. Τότε η Σαλαμίνα δεν ήταν όσο πυκνοκατοικημένη είναι τώρα, λίγα σπίτια, άνθρωποι συγκεκριμένοι, γνώριμοι μεταξύ τους· το επάγγελμα του ταχυδρόμου πίστευα δε θα με δυσκολέψει ιδιαίτερα. Όχι ότι αν με δυσκόλευε θα τα παρατούσα. Πλέον είχα μία οικογένεια να μεγαλώσω. Στην αρχή δεν υπήρχαν καθόλου οδοί και αριθμοί. Οκτώ το πρωί πιάναμε δουλειά, επτά και μισή ήμουν ήδη εκεί να στοιβάζω τα γράμματα και τις διάφορες επιστολές αναλόγως τη διαδρομή που μου είχε ανατεθεί από τον προϊστάμενο. Τα πρώτα χρόνια ήμαστε πολλοί οι αστικοί διανομείς στην υπηρεσία. Βλέπεις,

όταν μόνος σου τρόπος να μετακινηθείς είναι τα ίδια σου τα πόδια, είναι αναγκαίο μεγαλύτερο δυναμικό. Αργότερα, που μας χορηγήθηκαν ποδήλατα από τον συνοικισμό, αναβαθμιστήκαμε σε ταχυδρόμους και μειώθηκαν οι θέσεις εργασίας. Συγκεκριμένα στο δικό μου νησί από επτά άτομα κράτησαν τους δύο πιο παλιούς, εμένα και τον Σωτήρη, δηλαδή. Άραγε να ζει ακόμα αυτή η ψυχή;

Ναι, τι έλεγα; Με τα ποδήλατα καλυτέρευσε κατά πολύ η δική μας η δουλειά. Θυμάμαι τότε ήταν που ξεκίνησα να βλέπω τα πρώτα μου γενναία φιλοδωρήματα, αφού πλέον ήμαστε σαφώς πιο γρήγοροι στις μεταφορές μας. Ειδικά σε περίοδο εορτών, μόνο από τις ευχετήριες κάρτες και τις επιταγές έβγαζα πέντε φορές τον μισθό μου. Πώς νομίζεις ότι αγοράσαμε το οικόπεδο που θα γράψω αύριο-μεθαύριο σε σένα; Ορίστε! Τώρα που έμαθες πώς αγοράστηκε, να το εκτιμάς λίγο παραπάνω. Αυτό, μέχρι να το μυριστεί ο προϊστάμενος και να μας τα κόψει όλα. Περιοριστήκαμε στα ειδοποιητήρια έπειτα. Προτίμησε να κρατήσει επιταγές και κάρτες για τον εαυτό του, για ευνόητους λόγους.

Καλά έκαναν και μας ονόμαζαν επισήμως «ρουφιάνους», κάτι ήξεραν. Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που εκμεταλλεύτηκαν τη θέση τους για να βγάλουν παραπάνω χρήματα, κάποιοι με έμμεσο τρόπο, στα ενδότερα της υπηρεσίας, όπως στην περίπτωση που προανέφερα, και κάποιοι με άμεσο, εκβιάζοντας ότι θα διαδώσουν, παραδείγματος χάριν, ένα μυστικό. Πώς γινόταν αυτό; Πάρα πολύ εύκολο! Κάποιες φορές ένα γράμμα ήταν αρκετό για να καταλάβει κανείς πολλά. Όπως τότε που αποστολέας ήταν κάποιος εραστής και παραλήπτης... «Αν δε θες να τα ξεράσω όλα στη γυναίκα σου, πέσε!» Ορκίζομαι, δεν ήμουν εγώ, δεν το είχα κάνει ποτέ αυτό. Δεν ήθελα μπλεξίματα και ιστορίες, είχα τρία παιδιά να μεγαλώσω.

Ο Σωτήρης, όμως, ήταν ανύπαντρος, δεν τον ενδιέφερε τίποτα, ζούσε για την πάρτη του. Προσωπικά, όποτε μου τύχαινε τέτοιου είδους περίπτωση, είχα τον τρόπο μου να το χειρίζομαι. Άλλες φορές έγνεφα πονηρά στον άμεσα ενδιαφερόμενο να έρθει να πάρει το αμαρτωλό του πακέτο από τα κεντρικά, άλλες πάλι χρησιμοποιούσα παρατσούκλια, τα βρίσκαμε. Έτσι, έβγαζα και το κατιτίς παραπάνω. «Αυτά για σένα, Σωκράτη, και αυτά για να παντρέψεις τη μοναχοκόρη σου», στη μαμά σου αναφερόντουσαν.

Ωστόσο ένα βασικό πρόβλημα αυτής της δουλειάς ήταν η κακοκαιρία. Δύσκολο όταν βρέχει να κρατήσεις στεγνές κάποιες κόλλες χαρτί. Φορούσαμε, βέβαια, αδιάβροχα, αλλά και πάλι, στο πάρε-

δώσε δεν ήταν λίγες οι φορές που πολλά από τα γράμματα, ειδοποιητήρια ή ρομαντικές επιστολές φθείρονταν και καταστρέφονταν· το μήνυμα δεν έφθανε ποτέ στον παραλήπτη, και να σου οι επιπλήξεις από τον υπεύθυνο. Όταν, μετά τα ποδήλατα, μας δόθηκαν τα Ευροπino, ομολογώ, ήταν πολύ καλύτερα τα πράγματα. Μη φανταστείς κανένα μηχανάκι της προκοπής, δεν είχε καν μίζα, πάταγες το πετάλι κι έπαιρνε μπρος. Το σίγουρο είναι ότι κάναμε τη δουλειά μας πιο ξεκούραστα.

Τώρα που το ξανασκέφτομαι, αυτό που δεν πρόκειται να ξεχάσω ποτέ είναι οι γυναίκες των ναυτικών. Για να δω, ακούει η γιαγιά σου; Αστειεύομαι, θυγατέρα μου. Όλα τα ξέρει, αφού τίποτα δεν της κρατούσα κρυφό. Ούτε τώρα της κρατάω. Δεν μπορείς να καταλάβεις πώς μας γλυκοκοιτούσαν εμάς τους ταχυδρόμους, και γενικά οποιονδήποτε άντρα έμπαινε για τον οποιονδήποτε λόγο στα σπίτια τους· ήταν και οι γαλατάδες. Σου άνοιγαν την πόρτα νεγκλιζέ, και να σου τα κομπλιμέντα, και να σου οι φιλοφρονήσεις, και «Αχ, κύριε Σωκράτη, περάστε μέσα να σας κεράσουμε ένα γλυκό του κουταλιού που μου φέρατε το μηνιάτικο από τον άντρα μου», και «Να σας προσφέρω ένα νερό για τον δρόμο που τραβήξατε μέχρι εδώ;» και δεν είχε τελειωμό. Έτσι και έμπαινες, δε γλύτωνες! Λόγια του Σωτήρη, όχι δικά μου· καλά και αυτός, άλλο που δεν ήθελε. Εγώ όμως, κορίτσι μου, δεν μπήκα ποτέ ούτε στον πειρασμό, μεγάλο κεφάλαιο ο έρωτας, και αφού το έφερε η κουβέντα, άσε να σου πω ίσαμε δύο λόγια, να έχεις να θυμάσαι από μένα.

Τη γιαγιά σου, με το που την είδα, την ερωτεύτηκα. Δεν ήταν η καλλίγραμμη σιλουέτα της, δεν ήταν τα σκούρα καστανά της μαλλιά, δεν ήταν το νεαρό της ηλικίας. Ήταν τα μάτια της. Όταν δύο μάτια ζωντανεύουν και μιλούν στην ψυχή σου, έχεις τελειώσει. Δεν μπορείς να τ' αποφύγεις. Έτσι ένιωσα εγώ όταν γνώρισα τη γιαγιά σου, και για καλή μου τύχη ήταν αμοιβαίο. Δε θέλω να σκέφτομαι τι θα συνέβαινε αν δεν ήταν. Αυτήν την αμοιβαιότητα, λοιπόν, δεν έπαψα ποτέ να τη σέβομαι. Καμιάς άλλης τα μάτια δε με έχουν κοιτάξει μέχρι σήμερα ποτέ έτσι, και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ξέρω ότι έκανα το σωστό.

Τι κι αν, με συγχωρείς, παιδί μου, μου το πρόσφεραν στο πιάτο, τι κι αν λόγω του ότι ζούσα σε χωριό και παντρεύτηκα μικρός δεν είχα βρεθεί με πολλές γυναίκες στη ζωή μου, τι κι αν ήταν πάρα πολύ εύκολο να κάνω το οτιδήποτε και η Ελπινίκη να μην το μάθει ποτέ, το ένιωθα ότι δεν άξιζε! Για να είμαι απόλυτα ειλικρινής, υπήρξε μία

φορά που ήθελα πολύ λίγο να υποκύψω· κάθε γάμος περνάει τις κρίσεις του και όποιος σου πει το αντίθετο, λέει ψέματα. Παρ' όλα αυτά δεν το έκανα και εκ των υστέρων νιώθω περήφανος που δεν ατίμωσα τα μόνα μάτια που μου μίλησαν ποτέ. Πού 'σαι! Μην της τα πεις τώρα όλα αυτά και μου κουνιέται. Όχι πως δεν τα ξέρει. Όλα τα ξέρει, αλλά δε θέλω να πάρει αέρα, της ζήτησα να μου κάνει και παπουτσάκια αύριο...

Αγνότης

Δε σου έχει πει η γιαγιά σου τι έκανε η μάνα μου το επόμενο πρωί που ακολούθησε το πρώτο βράδυ που κοιμηθήκαμε μαζί; Κι όμως! Με κάποιο τρόπο έπρεπε να αποδείξει, τόσο στους στενούς συγγενείς όσο και σε όλο το χωριό ότι η νύφη με την οποία θα παντρεύει τον γιο της, η νύφη της, ήταν αγνή, ανέγγιχτη, κατάλληλη δηλαδή να φτιάξει μια σωστή οικογένεια. Το πρώτο διάστημα της τάξεως των οκτώ μηνών, εγώ με τη γιαγιά σου βρισκόμασταν μόνο με τη συνοδεία των γονιών μας. Και, αν καμιά φορά καθώς περπατούσαμε τολμούσα να της πιάσω και το χέρι, φώναζε ο πατέρας μου: «Για δεξ τον, τον ατρόμητο, δε φοβάται που της πιάνει το χέρι χωρίς στεφάνι», και ευθύς αμέσως έκανα τουλάχιστον δύο με τρία βήματα μακριά της. Κάτι τέτοιο ήταν «φιλική» προειδοποίηση για να μη με βρουν τα χειρότερα.

Μετά ήρθε το φανταρικό, επομένως λιγότεψαν οι ανταμώνσεις μας. Στην τελευταία άδεια πριν απολυθώ, και αφού είχε ήδη προηγηθεί ο αρραβώνας μας κάποιες μέρες πριν, κοιμηθήκαμε πρώτη φορά μαζί. Ήμαστε στο σπίτι μου. Οι γονείς μου μας είχαν παραχωρήσει το δωμάτιό τους για εκείνο το βράδυ. Σάμπως είχαμε και άλλο; Όλα και όλα δύο δωμάτια ήταν το σπίτι. Η γιαγιά σου, όπως ήδη ξέρεις, ήταν στα δεκαεπτά, λίγο πριν ενηλικιωθεί, και εγώ είκοσι δύο. Ήταν τόσο ντροπαλή, μα ταυτόχρονα τόσο αυθόρμητη και γοητευτική. Καθίσαμε στο κρεβάτι και τη φίλησα για πρώτη φορά με τόσο πάθος και λαχτάρα· ένας θεός ξέρει πόσο καιρό ανυπομονούσα για εκείνη τη στιγμή. Ε, τα υπόλοιπα μη θες να τα μαθαίνεις. Κάπου ένα μέτρο, νεαρά μου.

Σηκωνόμαστε το πρωί και πριν καλά-καλά καθίσουμε στο άλλο δωμάτιο να φάμε λίγο ψωμί βουτηγμένο στο γάλα, η μάνα μου είχε αρπάξει τα καινούργια λευκά σεντόνια, που είχε επίτηδες στρώσει στη νυφική «παστάδα» το προηγούμενο βράδυ, και είχε βγει να τα κρεμάσει στα σχοινιά. Δύο μέρες έμειναν στην ίδια ακριβώς θέση, μην

τυχόν και ξεφύγει κανενός η λεπτομέρεια. Μα και να του ξέφευγε, η κυρά-Κατερίνα το είχε βγάλει φερμάνι σ' όλη την Καρδίτσα, παλιά της τέχνη κόσκινο. Τόσο περήφανη είχα πολύ καιρό να τη δω. Να 'ναι καλά εκεί που είναι, την αγαπούσε πολύ τη γιαγιά σου. Και πώς να μην την αγαπούσε, βέβαια, αφού εκείνη ήταν που την είχε δει να περνάει έξω από τον φούρνο του αδερφού της και κίνησε γη και ουρανό να μου την προξενέψει. Είχε ένστικτο η άτιμη, πάντα το έλεγε. Και βρήκε ένα πρωινό Κυριακής τη μάνα της Ελπινίκης στην εκκλησία, και ως άψογη διπλωμάτισσα έκανε τις απαραίτητες συστάσεις. Και μέσα σε λίγες ημέρες έμελλε να γνωρίσω τα δυο μάτια που μου άλλαξαν τη ζωή. Να 'ναι καλά εκεί που είναι!

Στο σχολείο

Στο δικό μου σχολείο δάσκαλος ήταν ο κύριος Τάκης. Αυτός μόνο! Μην περιμένεις να ακούσεις και άλλα ονόματα. Έναν τον είχαμε και έκανε για έξι, ήθελε-δεν ήθελε. Είχε να αναλάβει και τις έξι τάξεις στο δημοτικό, γι' αυτό. Μικρό και απομακρυσμένο το χωριό μας από την πόλη, λίγα παιδιά εμείς, δε χρειαζόταν άλλος. Όταν έβαζε τις μεγαλύτερες τάξεις να γράψουν έκθεση, μάθαινε στους μικρούς τους αριθμούς και, όταν οι μικροί έφευγαν νωρίτερα, δίδασκε βασικούς κανόνες της γραμματικής σ' εμάς. Εγώ τρία παιδιά έκανα και πολλές φορές δεν τα έφερνα ζάφτι, αυτός πώς πάλευε σαράντα παιδιά μονάχος του, ένας θεός το ξέρει. Ήταν καλός και μετρημένος άνθρωπος, με καταγωγή από την Αθήνα· τον διόρισαν στην αρχή να διδάξει στο χωριό μας. Ομολογώ ότι αν δεν ήταν αυτός, πολύ πιθανό ακόμη να μην ήξερα να γράφω σωστά. Ένα πράγμα μπορούσε να τον τρελάνει στην κυριολεξία. Επέμενε να προσέχουμε τις πλάκες που μας μοίραζε κάθε αρχή της εβδομάδας· πλάκες, όπως ακριβώς το καταλαβαίνεις.

Εκεί κρατούσαμε τις απαραίτητες σημειώσεις, ο καθένας με τη γραφίδα του. Η άτιμη, όμως, ήταν εύθραυστη· λίγο να ξεχνιόσουν, για πότε σου είχε φύγει από τα πόδια και είχε πέσει χάμω, χαμπάρι δεν έπαιρνες. Και όπως ήταν φυσικό, αφού έπεφτε, έσπαγε. Και τότε, ποιος είδε τον Θεό και δεν τον φοβήθηκε. Μου τις είχε βρέξει πάρα πολλές φορές ο κύριος Τάκης, για σωφρονισμό, όπως έλεγε. Ποιο σωφρονισμό! Και να ήξερα τότε τι σημαίνει αυτή η λέξη, δε νομίζω να την είχα ξαναγλυτώσει. Δεν ήταν μόνο η απροσεξία. Κάποιες φορές γλιστρούσε και από τον ίδιο τον σάκο και έσπαγε στη διαδρομή. Κάθε πρωί, μία ώρα δρόμο περπατούσαμε με τον Γιάννη και τον Δημήτρη για να πάμε σχολείο, πολύ θέλει; Και άμα είχαμε και

χειμώνα, πάγωνε η πλάκα και έπειτα ήταν δυσκολότερο να γράφεις πάνω, πιανόταν το χέρι σου.

Εγώ, σε γενικές γραμμές, με τον κύριο Τάκη τα πήγαινα πολύ καλά, αφού ήμουν από τους καλύτερους μαθητές και ήξερα το αναγνωστικό απέξω. Αυτός που είχε το πρόβλημα ήταν ο μικρός. Πόσες φορές να είχε φάει ξύλο το κακορίζικο! Πρώτα από τον κύριο Τάκη, και έπειτα από τον πατέρα μας. Γυρνώντας στο σπίτι πάντα κοιτούσε τις παλάμες μας· οποιανού ήταν πιο κόκκινη, τη χτυπούσε ξανά, σου λέει, για να είναι ήδη έτσι, κάποιος άλλος χτυπούσε πριν, θα είχε τους λόγους του. Δε θα ξεχάσω ποτέ εκείνο το μεσημέρι που ο πατέρας μας δεν πίστεψε ότι οι παλάμες του Δημήτρη δεν είναι κόκκινες από τα χτυπήματα του δασκάλου στο σχολείο, αλλά επειδή προηγουμένως είχε σκοντάψει και είχε πέσει στον δρόμο. Και χτύπησε, και τις έφαγε μετά! Τι να πεις; Άλλα χρόνια τότε. Ίσως γι' αυτό να μη σήκωσα ποτέ χέρι στα παιδιά μου, το είχα σιχαθεί. Μας αγαπούσαν και εμάς οι γονείς μας, απλώς είχαν έναν άλλον τρόπο να μας το δείχνουν.

Η αδυναμία μου

Η μοναδική φορά που σήκωσα χέρι στα παιδιά μου ήταν όταν ο Γιάννης μου, ο ένας από τα δίδυμα, βγήκε να παίξει στο ποτάμι του χωριού και ξέχασε να γυρίσει. Ήταν καλοκαίρι, είχαμε ανέβει στην Καρδίτσα για διακοπές, νύχτωνε και αργά, του είπα πριν τη δύση του ηλίου να είναι πίσω. Από το ένα αυτί μπήκε, από το άλλο βγήκε. Μία ολόκληρη ώρα ήμουν έξω να τον ψάχνω. Είχα φοβηθεί, μήπως καθώς έπαιζε κοντά στο ποτάμι, έπεσε μέσα και τον παρέσυρε. Εκ των υστέρων έμαθα ότι, ενώ εγώ κοιτούσα στο κάτω μέρος του ποταμού, όπου καταλήγει ό,τι παίρνει μαζί του, εκείνος βρισκόταν στο πάνω μέρος του.

Βέβαια, όταν γύρισα σπίτι, εκείνος είχε ήδη επιστρέψει. Από τον τρόπο και το άγχος, μόλις τον είδα, πρώτα τον αγκάλιασα, και έπειτα τον χτύπησα στα πόδια για να μην το ξανακάνει. Αυτή ήταν η πρώτη φορά. Η δεύτερη και τελευταία ήταν όταν αντί για «γγ» επέμενε να προφέρει «γ». Μια-δυο-τρεις, εφόσον εγώ τους βοηθούσα με τα μαθήματα (η Ελπινίκη ούτε το δημοτικό δεν κατάφερε να τελειώσει), έχασα την υπομονή μου. Αυτήν τη φορά, όμως, το μετάνιωσα πολύ. Έφταιγε, το καημένο, που δυσκολευόταν να προφέρει τον φθόγγο; Δεν έφταιγε. Επίτηδες το έκανε; Με τον μεγάλο δεν είχαμε ιδιαίτερα θέματα. Ίσα-ίσα έδειχνε κατανόηση απέναντι στα

μικρά, πολύ καλός μαθητής από μόνος του, βοηθούσε και αυτός στο διάβασμά τους.

Όσον αφορά τη μάνα σου, το Κατερινάκι μου, αυτό το παιδί γλύκαινε το σπίτι μας, και τώρα γλυκαίνει το δικό σας. Αν κάποιος από τα παιδιά μου θεωρώ περισσότερο στερημένο είναι αυτή, γιατί δεν κατάφερα να τη σπουδάσω όπως έκανα στα αγόρια. Βλέπεις, αυτοί πέρασαν Θεσσαλονίκη, πρώτα ο Νίκος και έξι χρόνια αργότερα ο Γιάννης. Η μάνα σου, όμως, αφού πέρασε Αθήνα ήταν περιττό έξοδος να της νοικιάσω άλλο σπίτι, χωρίς να σημαίνει αυτό ότι, αν είχα την οικονομική δυνατότητα, δε θα το έκανα. Δεν την πείραξε, όμως, ούτε ζήλεψε ποτέ. Ήταν και είναι καλόβολο και θετικό παιδί.

Όταν την έδωσα στον πατέρα σου στην εκκλησία, έσκυψα στ' αυτή και του είπα: «Να ξέρεις, πιο σωστή γυναίκα δε θα μπορούσες να παντρευτείς!». Αν δεν της το έχει πει, ίσως να μην το ξέρει αυτό σήμερα. Και όλα της τα μαθήματα παρακολουθούσε, και δύο ώρες νωρίτερα, στις έξι, ξυπνούσε κάθε πρωί για να προλαβαίνει το καΐκι από τη Σαλαμίνα να είναι συνεπής στη σχολή, και στα τέσσερα ακριβώς χρόνια πήρε το πτυχίο της για να κατέβει να δουλέψει Κρήτη και να γνωρίσει τον πατέρα σου. Αχ! Μόλις έμαθα ότι γνώρισε κάποιον, για κάποιον λόγο ήξερα ότι δε θα επιστρέψει πίσω, όσο και αν επέμενε ότι δε φεύγει μόνιμα. Καθώς φάνηκε, εκτός από καλές κλινικές, έχετε και πολύ καλούς άντρες εκεί κάτω, να μη σας πω τίποτα.

Η απουσία

της Αγγελικής Κοτρώτσου

ΕΙΜΑΙ ΤΟ ΠΕΜΠΤΟ και τελευταίο παιδί μιας πολύτεκνης οικογένειας. Παρ' όλο που δε μεγάλωσα σε εποχές δύσκολες για τη χώρα μας, έζησα καταστάσεις ακραίας φτώχειας και ανέχειας που οφείλονταν σε ένα θέμα-ταμπού για την εποχή, την έλλειψη πατέρα. Όχι, ο πατέρας μου δεν ήταν νεκρός – αν και πολλές φορές ευχήθηκα να ήταν –, απλώς μας παράτησε, όταν σχεδόν όλα τα παιδιά της οικογένειας ήμασταν σε μικρή ηλικία. Για την ακρίβεια, ο πατέρας μου έφυγε οριστικά από το σπίτι μας αμέσως μετά τη βάφτισή μου, αφού διατηρούσε παράλληλο δεσμό με τη γυναίκα που μας παρουσίασε σαν τη νονά μου. Πατέρας, μητέρα, γιαγιά, αδερφή και φίλη για μένα, μα πάνω απ' όλα στηρίγμα, ήταν η γιαγιά μου η Αγγλαία, από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου. Εκείνη ήταν ο πιο δυνατός άνθρωπος που ξέρω.

Η γιαγιά είχε έξι παιδιά από τα οποία έχασε τα πέντε και της έμεινε μόνο η μαμά μου, η Μαρίνα. Οι λόγοι που πέθαναν; Γνώριμοι για την εποχή. Η μεγάλη της κόρη, η Ελένη, πέθανε μαζί με το μωρό της στη γέννα. Η επόμενη, η Παρασκευούλα, πέθανε από – άκου τώρα εδώ τι λέγανε –... μάτι! «Έσκασε», έλεγε η γιαγιά, που δεν ήξερε από ιατρικούς όρους, απ' το μάτι. Ο Γιώργος κάηκε ζωντανός στον μύλο όπου δούλευε και πήρε φωτιά, όταν ήταν μόλις δέκα χρόνων. Τα άλλα δύο παιδιά, ο Δημήτρης και η Βασιλική, αρρώστησαν βαριά και πέθαναν, αφού εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν φάρμακα. Έτσι εύκολα πέθαινε ο κόσμος τότε. Λεπτομέρειες γι' αυτά τα δυο δε θυμάμαι, γιατί ήμουν πολύ μικρή και η γιαγιά σπάνια μιλούσε για τα χαμένα της παιδιά. Όπως καταλαβαίνεις, έδωσε και στους πέντε μας, τα παιδιά της μονάκριβης πλέον κόρης της, της Μαρίνας, όλη την αγάπη που δεν πρόλαβε να δώσει στα δικά της. Έχεις ακούσει παππούδες και γιαγιάδες να λένε: «Του παιδιού μου το παιδί, δυο φορές παιδί μου»; Εμάς μας είχε δέκα φορές παιδιά της και δε σου λέω μεγάλα λόγια.

Τον πατέρα μου δεν τον ήθελε ποτέ για τη μονάκριβή της, γιατί, ζώντας στο απέναντι απ' το δικό μας σπίτι, τον άκουγε κάθε μέρα να την κακομεταχειρίζεται. Ο παππούς μου, ο οποίος, όπως έλεγε συνέχεια η γιαγιά μου, ήταν ένας άγιος, πέθανε λίγο αργότερα από τον καημό του, που έβλεπε το παιδί του να υποφέρει στο πλάι ενός «νταή» και δεν μπορούσε να το βοηθήσει. Τα σημάδια τα είχε δείξει από νωρίς, όμως η μάνα μου ήταν αγαθή και δεν ήθελε να τον διώξει και, κάπως έτσι, έμεινε έγκυος στο πρώτο της παιδί, τον αδερφό μου, τον Γρηγόρη. Έχεις ακούσει πατέρα να χτυπάει το μωρό του; Κι όμως, αυτός το έκανε, μιας και δεν του έφτανε μόνο η μητέρα μου. Αν με ρωτήσεις, ειλικρινά, δεν ξέρω γιατί το έκανε, δεν είναι να πεις και ότι έπινε ή έκανε άλλες καταχρήσεις, αλλά πλέον ξέρω πως έτσι ήταν αυτός, το είχε μέσα του. Και ποιος να του έλεγε κουβέντα; Η γειτονιά το συζητούσε, όμως κανείς δεν τολμούσε να κάνει κάτι. Τον φοβόντουσαν, βλέπεις, γιατί ήταν αστυνομικός και τότε τους είχαμε από φόβο ακόμα.

Μια μέρα, όταν η μάνα μου έλειπε, έδεσε τον αδερφό μου, όταν αυτός ήταν ακόμη έξι χρονών, στη συκιά που είχαμε στην αυλή μας και τον έδερνε με τη ζώνη του, μέχρι που τον είδε ένας γείτονας που έμενε στο απέναντι σπίτι και έτρεξε να τον σταματήσει. Αμέσως μετά, ο ίδιος, πήγε στο αστυνομικό τμήμα όπου δούλευε ο πατέρας μου και τον κατήγγειλε, με αποτέλεσμα να τον «ξηλώσουν» απ' το Σώμα. Αυτό τον έκανε ακόμη πιο βίαιο, αλλά δε σταμάτησε να αφήνει τη μάνα μου έγκυο. Ξέρεις τι έκανε; Κάθε φορά που την άφηνε έγκυο έφευγε απ' το σπίτι, έκανε τη ζωή του και γυρνούσε όταν κουραζόταν, για να βρει τη μάνα μου να τον περιμένει εκεί με ανοιχτές αγκάλες. Κάθε φορά να τον δέχεται πίσω, αφού δεν είχε μάτια για άλλον, αλλά δεν ήθελε και τα παιδιά της να μεγαλώσουν χωρίς πατέρα. Τι κι αν της έλεγε ο κόσμος πως ο άντρας της γυρνάει από 'δώ και από κει με άλλες γυναίκες; Εκείνη πάντα τον δεχόταν ξανά πίσω. Μέχρι και σήμερα απορώ τι ήταν αυτό που αγαπούσε τόσο πολύ σ' αυτόν τον άνθρωπο...

Όταν, λοιπόν, γεννήθηκα εγώ, είχε πλέον σχέση με εκείνη τη γυναίκα, την οποία παρουσίασε στη μάνα μου σαν τη νονά μου. Η μάνα μου, αγαθή όπως ήταν, τον πίστεψε, μέχρι που, λίγο μετά τη βάφτισή μου, την παράτησε για τελευταία φορά και έφυγε μαζί της. Δε θα ξεχάσω ποτέ τη γιαγιά μου να μου λέει πως, όταν τον έβρισε μια μέρα πριν φύγει για όσα τους είχε κάνει, τη χτύπησε άσχημα και στο τέλος την έσυρε στον χωματόδρομο μπροστά απ' το σπίτι μας, τραβώντας την από τις μακριές της κοτσίδες. Τέτοιος άνθρωπος ήταν.

Εγώ, λοιπόν, μεγάλωσα μονάχα με τη γιαγιά μου, αφού η μαμά μου δούλευε όλη μέρα καθαρίστρια για να ταΐσει εμένα και τις τρεις αδερφές μου. Ο αδερφός μου έφυγε πολύ μικρός και πήγε στα καράβια. Πριν φύγει, όταν ήταν πιο μικρός ακόμη, πουλούσε σπίρτα στον δρόμο. Η γιαγιά έπαιρνε μια πολύ μικρή σύνταξη, σαν να λέμε σήμερα εκατό ευρώ περίπου. Τη θυμάμαι που με έπαιρνε εμένα, που ήμουν το πιο μικρό από τα άλλα κορίτσια, και πηγαίναμε με το ψάθινο καλαθάκι, μιας και τότε δεν υπήρχαν σακούλες, στο μπακάλικο που ήταν αρκετά μακριά απ' το σπίτι μας, για να πάρουμε να φάμε. Φυσικά, η σύνταξή της δεν έφτανε για να πάρει αρκετά τρόφιμα να ταΐσει και τα τέσσερα παιδιά και παρακαλούσε τον μπακάλη να μας δώσει ό,τι έχει ευχαρίστηση. Δε θα ξεχάσω ποτέ τι βάζαμε μέσα σε εκείνο το καλάθι: ένα ζαχαρούχο γάλα, λίγο αλεύρι και λίγη ζάχαρη, καμιά φορά, όταν μας έδινε, και λίγο τυρί. Ευτυχώς υπήρχαν καλοί άνθρωποι τότε και μας λυπόντουσαν. Ο κρεοπώλης της γειτονιάς, που ήξερε την κατάστασή μας, τη φώναζε πού και πού και της έδινε τα κόκκαλα που του περίσσευαν για να μας τα κάνει σούπα. Γάλα δεν ήπια ποτέ μικρή. Μέχρι τα δέκα μου ήμουν πολύ αδύνατη, σαν καχεκτικό. Δεν είχαμε να φάμε, και τα λίγα που είχαμε δε μου άρεσαν. Πότε-πότε μας έφερνε και η μάνα μου δυο μερίδες φαγητό από το σουσιτίο όπου πήγαινε και βοηθούσε στο μαγειρέμα. Καμιά φορά, τα απογεύματα, που η γιαγιά πήγαινε σε καμιά γειτόνισσα να πει καφέ, με έπαιρνε και μένα, για να μου δώσουν κανένα κουλουράκι να φάω. Άλλες φορές, που πήγαινε μόνη της και την κερνούσαν κανένα λουκουμάκι, το κρατούσε και το έφερνε σπίτι, όπου το έκοβε στα τέσσερα για να φάμε όλες.

Το χιόνι από τότε το φοβάμαι. Δε θα 'μουν τεσσάρων, όταν έναν χειμώνα χιόνισε πολύ στον Βόλο και αποκλειστήκαμε όλοι στα σπίτια μας για δυο-τρεις μέρες. Θυμάμαι να κάθομαι στο κρεβάτι μου και να ανοίγω το κουρτινάκι απ' το παράθυρό μου κάθε τρεις και λίγο, για να δω αν έχει καλύψει την πόρτα μας, και να παρακαλάω να σταματήσει, για να μην πεθάνουμε. Η γιαγιά έβγαινε και φτυάριζε στην αυλή, για να απομακρύνει όσο περισσότερο μπορούσε. Ύστερα έμπαινε και μουρμούριζε κλαίγοντας: «Τι θα κάνω, Χριστέ μου; Αν κλειστούμε κι άλλο εδώ μέσα, τι θα δώσω σ' αυτά τα δύσμοιρα να φάνε; Τι θα τα κάνω αυτά τα παιδιά; Πώς θα τα ζεστάνω; Θα πεθάνουμε, Θεέ μου, εδώ μέσα». Πίστευε, βλέπεις, ότι είμαι μικρή και δεν ακούω τι λέει, όμως εγώ τα άκουγα όλα και τα κρατούσα μέσα μου, για να μη τη στεναχωρήσω. Μπουφάν δεν είχα να φορέσω και

κρύωνα πολύ μέσα στο σπίτι, γιατί τα ξύλα που αγόραζε η γιαγιά για τη σόμπα έφταναν για να την ανάβουμε για λίγο και όχι κάθε μέρα. Ευτυχώς, λίγο μετά, η αδερφή μου, η Βούλα, πρωτοπήγε για δουλειά σε ένα μαγαζί με ρούχα ως πωλήτρια. Εκείνη μου έφερε το πρώτο μου μπουφάν. Θυμάμαι μου έφερνε και άλλα ρούχα από εκεί, με ανέβαζε στο τραπέζι και με έντυνε σαν να ήμουν κούκλα πορσελάνινη. Πολύ το χαιρόταν. Μέχρι και σήμερα, λοιπόν, κάθε φορά που χιονίζει, έρχεται στο μυαλό μου εκείνο το κοριτσάκι που καθόταν κουλουριασμένο στο κρεβάτι του και κοιτούσε με φόβο έξω απ' το παράθυρο. Και στο καλύτερο ξενοδοχείο με όλες τις ανέσεις να με πας να δω το χιόνι, εγώ δε θα πάψω ποτέ να νιώθω μέσα μου όπως τότε.

Αλήθεια, σου έχω πει ποτέ γιατί φοβάμαι τόσο πολύ τα ποντίκια; Το σπίτι μας ήταν παλιό. Στον μεγάλο σεισμό που έγινε στον Βόλο το '54 απέκτησε μια μεγάλη ρωγμή στο ταβάνι και κάμποσες μικρές στους τοίχους της κουζίνας, όπου εκεί βρισκόταν και το κρεβάτι μου. Από εκεί κατάφεραν και άνοιξαν τρύπες ποντίκια που ζούσαν στο δίπλα σπίτι, που ήταν εγκαταλελειμμένο, και έμπαιναν στο σπίτι μας. Κάθε βράδυ τα άκουγα να τρυπώνουν και να τρώνε τα τρόφιμά μας, που τα είχε φυλαγμένα η μάνα μου κάτω απ' το κρεβάτι μου. Κάποιο βράδυ ένα από αυτά σκαρφάλωσε πάνω μου. Πετάχτηκα τρομαγμένη και φώναξα τη μάνα μου κλαίγοντας να με πάρει στο δωμάτιό της και να τα διώξει. Εκείνη, την επομένη, έβαλε στις τρύπες μερικά κομμάτια χαρτόνι, αφού δεν είχαμε λεφτά για τσιμέντο ή κάτι άλλο, και με καθούχασε ότι δε θα ξανάρθουν. Φυσικά, τα ποντίκια ήρθαν ξανά το ίδιο κιάλας βράδυ, κι εγώ πλέον σκεπαζόμουν μέχρι πάνω για να τους κρυφτώ, όπως πίστευα. Αργότερα, αρκετά χρόνια μετά τον σεισμό, πήραμε την αποζημίωση από το κράτος και φτιάξαμε το σπίτι μας. Τα ποντίκια, όμως, ζουν ακόμη μέσα μου...

Το ότι δε με έδωσαν για υιοθεσία το χρωστάω στη γιαγιά μου. Ένα βράδυ η μάνα μου έκλαιγε και έλεγε στη γιαγιά μου πως δε θα τα καταφέρει να μας μεγαλώσει και πως θα μας πάει, τουλάχιστον τα δυο μικρότερα, στο ορφανοτροφείο. Εγώ, που κρυφάκουγα πίσω απ' την πόρτα, κατάφερα μέσα στα κλάματά μου ν' ακούσω τη γιαγιά να λέει: «Όσο ζω εγώ, κανένα παιδί δε θα αφήσω να φύγει από 'δώ μέσα. Τ' ακούς; Εγώ είμαι εδώ!». Τη γιαγιά μου την έχασα στα δέκα μου. Από τότε εγώ μεγάλωσα.

Ο πατέρας μου με την καινούργια του γυναίκα είχαν ανοίξει ένα παντοπωλείο. Καμιά φορά, η μαμά μάς έστελνε να του ζητήσουμε τρόφιμα. Αν έλειπε εκείνος, η γυναίκα του μας έδωχνε: «Δεν έχετε

καμιά δουλειά εδώ, να μην ξαναπατήσετε!» μας έλεγε. Όταν πάλι ήταν εκεί, μας έδινε από καμιά σοκολάτα για να μας ξεφορτωθεί. Δεν ήρθε ποτέ να μας δει ούτε να μας φέρει τίποτα να φάμε. Μια φορά, ήταν Πάσχα, ήρθε και άφησε στην πόρτα μας το βράδυ ένα μεγάλο σακί με αλεύρι και ένα αρνί, τα οποία λίγες μέρες μετά, αν έχεις τον Θεό σου, το μετάνιωσε και ήρθε και μας τα πήρε πίσω! Αυτό ήταν το ποιόν του...

Σχολείο κατάφερα να πάω μέχρι και το δημοτικό, το οποίο έβγαλα με τα χίλια ζόρια. Δεν ήταν ότι δε μου άρεσε να διαβάζω, μου άρεσε και πολύ μάλιστα, αλλά οι δυσκολίες στο σπίτι δε μου άφηναν μυαλό γι' αυτό. Άσε που δεν είχαμε και λεφτά για τετράδια και μολύβια. Στην αρχή κάθε χρονιάς, που χρειαζόμουν τετράδιο, πήγαινα στον Σπύρο που έμενε απέναντι από μας και του ζητούσα να μου σκίσει μερικές σελίδες απ' το δικό του, το ίδιο έκανα και σε μερικά άλλα παιδιά απ' το σχολείο. Μάζευα έτσι κάμποσες σελίδες και τις πήγαινα ύστερα στο βιβλιοπωλείο της γειτονιάς, όπου ο βιβλιοπώλης μου τις έδενε και μου τις έκανε τετράδιο. Ωστόσο, πάντα στο σχολείο μ' έδειχναν με το δάχτυλο. Ήμουν αυτή που δεν είχε πατέρα, ενώ όλες οι άλλες είχαν.

Τότε, να ξέρεις, κανείς δε χώριζε, όσα προβλήματα κι αν είχαν. Σε όλο το σχολείο ήμουν το μοναδικό παιδί χωρίς πατέρα. Γι' αυτό και εγώ δεν ήθελα να πηγαίνω, γιατί δεν καταλάβαιναν τα άλλα παιδιά τι περνούσα και γελούσαν μαζί μου. Τα θυμάμαι όλα τα κορίτσια να μαζεύονται και να κάνουν έναν κύκλο στο προαύλιο για να συζητήσουν τι θα παίξουν. Όταν πήγαινα και εγώ με έδιωχναν και μου έλεγαν: «Φύγε εσύ, δε θα παίξεις μαζί μας. Είσαι φτωχιά». Με το ζόρι, λοιπόν, έβγαλα το δημοτικό, αν και πήρα το απολυτήριο με εννιά. «Τα παίρνει, κυρία Μαρίνα, τα γράμματα το παιδί, πρέπει να συνεχίσει και στο γυμνάσιο», είπε ο δάσκαλος στη μάνα μου, η οποία την επομένη έψαχνε ήδη να μου βρει δουλειά. Δεν είχα κλείσει καλά-καλά τα δώδεκα, όταν με πήραν στο εργοστάσιο ετοιμών ενδυμάτων για δουλειά. Ένας γνωστός μας μας έκανε χάρη και τους μίλησε για να με πάρουν, παρ' όλο που φοβόντουσαν γιατί ήμουν πολύ μικρή.

Από τότε που έπιασα λεφτά στα χέρια μου δε φοβήθηκα ξανά τίποτα. Οι αδερφές μου είχαν βρει κι εκείνες δουλειά τελειώνοντας το δημοτικό και όλες μαζί βοηθήσαμε στο σπίτι. Με τα πρώτα μου λεφτά αγόρασα τηλεόραση, που μέχρι τότε δεν είχα δει ποτέ μου. Ο επόμενος μισθός μου πήγε στον οδοντίατρο, αφού, όταν ήμουν μικρή, είχα πέσει και είχα σπάσει άσχημα τα μπροστινά μου δόντια και για

χρόνια ντρεπόμουν να χαμογελάσω. Έπειτα, με ό,τι περίσσευε απ' τα επόμενα λεφτά μου, έραβα στις βιοτεχνίες της εποχής τα πρώτα μου φορέματα και κοστούμια. Στα δεκαπέντε μου ντυνόμουν καλύτερα και από εικοσάρες, το είχα φαίνεται πάντα μέσα μου.

Στα δεκαοχτώ μου είχα μαζέψει αρκετά λεφτά για να πάω το πρώτο μου ταξίδι. Μου αρέσουν πολύ τα ταξίδια. Χρειαζόμουν διαβατήριο και, όταν πήγα να το βγάλω, έμαθα πως χρειάζεται η υπογραφή του πατέρα μου, γιατί τότε ενηλικιώνόσουν στα είκοσι. Δεν ήθελα να τον ξαναδώ, αλλά η λαχτάρα μου να ταξιδέψω ήταν μεγάλη, οπότε τον κάλεσα στο Τμήμα, όπου φυσικά δεν ήρθε. Έκατσα τότε και εξήγησα στον εισαγγελέα τι μου είχε κάνει τόσα χρόνια αυτός ο άνθρωπος. Εκείνος θύμωσε πολύ και έστειλε να τον φέρουν στο Τμήμα με χειροπέδες. Εκεί, δεκαοχτώ χρόνια μετά την απουσία του, που φυσικά δεν υπήρχε νόμιμα στα χαρτιά, δεν είχε βγει δηλαδή ποτέ διαζύγιο, ο εισαγγελέας του πήρε την επιμέλειά μου – που μέχρι τότε είχε εκείνος! – ξεφτιλίζοντάς τον. Φεύγοντας απ' το Τμήμα γύρισε και μου είπε: «Αυτό θα μου το πληρώσεις!». Δεν τον ξαναείδα από τότε.

Πριν από λίγα χρόνια διαγνώστηκε με καρκίνο. Λίγο πριν φύγει απ' τη ζωή ζήτησε να μας δει όλες, για να μας ζητήσει συγχώρεση· ο αδερφός μου είχε πεθάνει επίσης από καρκίνο μερικά χρόνια πριν, έτσι είχαμε μείνει μόνο τα κορίτσια. Οι αδερφές μου, που σαν μεγαλύτερες δεν έζησαν εξαιτίας του όσα εγώ, που άργησα να βγω για δουλειά, τον συγχώρεσαν, για να αναπαυθεί η ψυχή του, όπως είπαν. Εγώ δεν τον συγχώρησα και δε θα το κάνω ποτέ, και, σε παρακαλώ, σκέψου καλά πριν με κατηγορήσεις γι' αυτό.

Όνειρό μου από μικρή ήταν να γίνω μητέρα, για να μεγαλώσω παιδιά τα οποία δε θα περάσουν τίποτα από αυτά που πέρασα εγώ. Ήθελα να δημιουργήσω μια ευτυχισμένη, ενωμένη οικογένεια, όχι για να δώσω όση αγάπη δεν πήρα από τον πατέρα μου, αλλά για να προσπαθήσω να δώσω, έστω και στο ελάχιστο, την τεράστια αγάπη που πήρα από τη γιαγιά μου και τη μητέρα μου. Και τα κατάφερα. Ο Θεός μου χάρισε δύο υπέροχα παιδιά, εσένα και τον αδερφό σου, λυτρώνοντάς με για όλα τα άσχημα που πέρασα. Σε σένα πια βλέπω εμένα, μαζί σου έζησα την ευτυχισμένη παιδική ηλικία που στερήθηκα και συνεχίζω να σε βλέπω να πραγματοποιείς τα όνειρα που ποτέ δεν κατάφερα να κάνω εγώ. Τελικά, είμαι ευλογημένη.

Χρυσή αγάπη

της Αργυρώς Φανταράκη

ΟΙ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ περί γάμου στα οικογενειακά μας τραπέζια είναι δεδομένες. Ξεκινώντας από ένα αστέιο, καταλήγουν σε μια βαθιά αληθινή ιστορία. Αν και στη γιαγιά Χρυσή δεν άρεσαν καθόλου τέτοιου είδους θέματα, ντρεπόταν και τα απέφευγε συνεχώς, ήρθε επιτέλους η στιγμή να μας γυρίσει πίσω στον χρόνο και να μας εξιστορήσει πώς αγαπήθηκαν με τον παππού.

Παίρνοντας πρώτη τον λόγο, τηρώτησα: «Γιαγιά, ήταν έρωτας;». Εκείνη κατακόκκινη από ντροπή και με το βλέμμα του παππού καρφωμένο πάνω της απάντησε: «Τι να σου πω, παιδί μου; Κάτι λιγότερο από έρωτας και περισσότερο από αγάπη. Τον παππού σου δεν τον είχα δει ποτέ πριν την ημέρα του αρραβώνα. Έτσι γινόταν εκείνα τα χρόνια στο χωριό μου. Ο παππούς σου, αν και γεννήθηκε στην Κρήτη, έζησε και μεγάλωσε στην Αθήνα και επέστρεψε όταν του είπε ο πατέρας του πως του βρήκε νύφη. Εγώ τότε ήμουν δεκατεσσάρων χρονών κοριτσάκι, δεν ήξερα αν ήθελα ή όχι να παντρευτώ, έκανα ό,τι μου έλεγε ο πατέρας μου – ο Θεός να τον συγχωρέσει εκεί που είναι. Αντίρρηση δεν έφερνα, όχι γιατί ήταν αυστηρός, αλλά γιατί τον αγαπούσα και δεν ήθελα να τον στενοχωρήσω. Είχε περάσει και αυτός πολλά στη ζωή του, δεν ήθελα να του δώσω κι άλλη πίκρα. Δε θα ξεχάσω τη βραδιά που ήρθαν να μου ζητήσουν το χέρι. Καθόμουν σε μια γωνίτσα και έπαιζα με τη μικρότερη αδελφή μου, τη Γαρεφαλίτσα. Καθώς περνούσε η ώρα και όλοι, συγγενείς και φίλοι, χαρούμενοι έτρωγαν και έπιναν για να μας ευχηθούν, εγώ αισθανόμουν άβολα. Οι απαντήσεις μου στις ευχές και στα καλορίζικα ήταν σύντομες και κοφτές. Θα 'λεγε κανείς πως εκείνη τη μέρα πήγαινα για σφαγή και όχι για γάμο. Μα ο φόβος μου ήταν από κάθε άποψη δικαιολογημένος. Όλη την ώρα είχα στο μυαλό μου τι θα γίνει μετά που θα φύγουν όλοι, πού θα μείνω απόψε, θα με προσέχουν; Μπορεί με τα χρόνια ο παππούς

σου να αποδείχθηκε χρυσός άνθρωπος, παιδί μου, μα εγώ τότε δεν το κάτεχα. Φοβόμουν, δεν ήθελα να κοιμηθώ μαζί του, ήμουν τόσο μικρή! Δεν ήξερα πώς έπρεπε να συμπεριφερθώ για να μην προσβάλλω και τον πατέρα μου. Και ενώ είχε φτάσει η ώρα του γλυκού, πιάνω κρυφά τη μεγαλύτερη αδερφή μου, τη Ρηνιώ, η οποία ήταν ήδη πέντε χρόνια παντρεμένη, και τη ρώτησα για να με συμβουλευσει. Δε θυμάμαι να μου έδωσε απάντηση, γιατί, βλέπεις, ήταν πάντοτε η μεγαλύτερη και πιο ολιγομίλητη απ' όλες μας. Θυμάμαι, όμως, να σκύβει το κεφάλι της στην πλάτη της μάνας μας, που έβαζε γλυκό περγαμόντο για να κεράσει τους καλεσμένους, και να της ψιθυρίζει. Αμέσως κατάλαβα ότι της είπε για μένα, γιατί θυμάμαι ακόμα εκείνο το βλέμμα της μάνας μου γεμάτο σιγουριά, πως όλα καλά θα πάνε. Και ενώ οι καλεσμένοι απολάμβαναν το γλυκό, η μάνα μου πετιέται και λέει: «Τα παιδιά μας, τον πρώτο καιρό θα μείνουν στη γιαγιά τη Γαριφαλιά, στο χωριό. Η γιαγιά θέλει βοήθεια και η Χρυσή πρέπει να τη βοηθάει. Εγώ με τον άντρα μου θα 'μαστε στις ελιές». Έτσι και έγινε. Από το πρώτο κιόλας βράδυ κοιμηθήκαμε στη γιαγιά μου. Εγώ με τη γιαγιά στο κρεβάτι και ο παππούς σου στο ντιβανάκι δίπλα στην κουζίνα. Αυτό συνέβαινε για αρκετό καιρό, μέχρι να γνωριστούμε καλά με τον παππού σου και να αποκτήσουμε οικειότητα και ζεστασιά μεταξύ μας.

Φτωχικά τα τότε χρόνια, κάναμε τον γάμο μετά από έναν χρόνο περίπου και μείναμε στα πεθερικά μου μέχρι να χτίσουμε το δικό μας σπίτι. Αξέχαστα και πονεμένα εκείνα τα χρόνια της συγκατοίκησης, αλλά η ανάγκη δε μας άφηνε διαφορετική επιλογή. Αχ, παιδί μου, σε καμιά γυναίκα νεόνυμφη δεν εύχομαι να έχει τέτοια πεθερά σαν και τη δική μου. Ούτε στη χειρότερη εχθρό μου. Με σύγκρινε συνέχεια με τη συννυφάδα μου, την αγαπημένη της νύφη, τη Μαργαρίτα, του θείου του Στέλιου. Σε κείνη έδωσε τα καλύτερα κοσμήματα, σε κείνη μιλούσε όμορφα. Και η διάκριση δε σταματούσε εκεί, συνέχιζε και στα παιδιά μας. Στα δικά μου τα παιδιά έκρυβε το γάλα και το έδινε στα άλλα της εγγονάκια. Μα εγώ, για να μη στενοχωρήσω τον παππού σου, δεν έλεγα τίποτα. Δεν ήθελα να παραπονιέμαι. Τον έβλεπα να προσπαθεί για μας και έκανα υπομονή, μέχρι να κάνουμε το δικό μας σπιτικό. Μα αυτές οι δυσκολίες ήταν ασήμαντες μπροστά σε αυτά που ακολούθησαν.

Μετά από μερικά χρόνια πεθαίνει ο πεθερός μου και αφήνει μια τεράστια περιουσία, με την προϋπόθεση όποιος την πάρει να την ξεχρεώσει κιόλας. Κανένας από τα αδέρφια του παππού σου δεν ήθελε να σηκώσει στους ώμους του αυτό το τεράστιο χρέος. Κανένας,

εκτός από τον παππού σου! Και σε αυτό τον θαυμάζω πάρα πολύ. Είχε τη δύναμη να κάνει αποδοχή μιας καταχρεωμένης κληρονομιάς. Μια ολόκληρη φάρμα με ζώα: αγελάδες, μοσχάρια, αρνιά, κατσίκια, κοτόπουλα και τεράστιες εκτάσεις με ελιές. Για να μπορέσουμε να αντεπεξέλθουμε στο χρέος, φροντίσαμε τα ζώα και τις ελιές, ενώ παράλληλα πηγαίναμε και κάναμε μεροκάματα σε ξένα αμπέλια και ελιές. Αχ, παιδί μου, η φτώχεια είναι κακό πράγμα, μα έχει και ένα καλό· μέσα από την ανάγκη για επιβίωση γεννιέται η αγάπη. Αυτό το χρέος μάς έδεσε με τον παππού σου, μας έκανε να παλεύουμε μαζί την κάθε μέρα. Εκεί, στο βουνό, παιδιά σαν ήμασταν και οι δύο πλαστήκαμε ο ένας με τη βοήθεια του άλλου. Δε θα ξεχάσω ποτέ τις μέρες που έπαιρνα μαζί μου στις ελιές τη θεία σου, την Πολύμνια, αχρόνιαστο τότε μωράκι, φασκιωμένο, στο κρύο. Σηκωνόμασταν κάθε πρωί πριν ακόμα ξημερώσει, για να φροντίσουμε τα ζώα, τους βάζαμε τροφή και νερό και έπειτα μαζεύαμε το γάλα και τα αβγά. Ο παππούς σου, μάλιστα, μου έμαθε να πήζω το γάλα και να φτιάχνω μυζήθρα και τυρί. Όλη την ημέρα είχαμε να κάνουμε δουλειές και όλες οι δουλειές για να γίνουν ήθελαν και τους δυο μας. Εκτός από το νοικοκυριό του σπιτιού. Αυτό ο παππούς σου το θεωρούσε ολοκληρωτικά γυναικεία υπόθεση».

Βλέποντας τη γιαγιά μου να έχει συγκινηθεί με τα βιώματά της, θέλησα να της κάνω μια εύθυμη ερώτηση για να αποφορτίσω το κλίμα. «Γιαγιά, μέσα σε αυτά τα δύσκολα χρόνια δε ζήσατε χαρούμενες στιγμές;» ρώτησα. «Εννοείται», απάντησε εκείνη. «Υπήρχαν πάρα πολύ όμορφες στιγμές. Εμένα που με βλέπεις είμαι μια κτηνίατρος χωρίς πτυχίο. Όπως καταλαβαίνεις, ανάμεσα σε τόσα ζώα, έμαθα πολλά, μα πιο πολλά μου έμαθαν οι κτηνίατροι που πέρασαν από τη φάρμα, για να κάνουν την πρακτική τους. Έμαθα από το να κάνω εμβόλια μέχρι να αναγνωρίζω συμπτώματα ασθενειών. Δε θα ξεχάσω ποτέ έναν μαύρο φοιτητή που είχε έρθει από την Αμερική, για να κάνει την πρακτική του. Τον φιλοξενήσαμε. Τα λίγα σπαστά ελληνικά που γνώριζε ήταν αρκετά για να μπορέσουμε να καταλάβουμε τα χωρατά που μας έλεγε. Ήταν καλός ανθρωπάκος. Αυτός μου έμαθε να ξεγευνάω τις αγελάδες.

Η επαφή με τα ζώα μάς έκανε πιο ήρεμους και γαλήνιους. Αυτό μπορεί να στο εξηγήσει καλύτερα ο παππούς σου, που έζησε πολλά χρόνια μέσα στο καυσαέριο και στην πίεση της Αθήνας. Επίσης, ήμασταν μακριά από τα συγγενολόγια, έτσι μπορούσα να μεγαλώσω πιο ήρεμα τα παιδιά μου, χωρίς φασαρίες και διχόνοιες. Ξέρω

ὅτι εσείς, τα εγγόνια μου, δεν κάνετε εδώ, δεν μπορείτε να ζήσετε χωρίς τις ανέσεις σας. Δεν έχετε τα παιχνίδια σας, το ιντερνέτ, τα σουπερ-μάρκετ και τις πολυτέλειες. Όμως, σας διαβεβαιώνω ότι και εδώ πάνω που μεγάλωσα τους γονείς σας δεν τους έλειψε τίποτα. Μπορεί να φαινόταν ότι ζούσαμε απομονωμένοι, όμως δεν ήταν σε καμία περίπτωση έτσι. Καθημερινά είχαμε παρέα. Ο παππούς σου γνώριζε πολύ κόσμο, ήταν και είναι πολύ αγαπητός. Ερχόντουσαν εδώ, ψήναμε, τρώγαμε και πίναμε. Έχω να θυμάμαι στη ζωή μου πολλά μεθύσια του παππού σας! Αχ...! Και όταν μεθύσε δεν ήξερε τι έλεγε και τι έκανε. Μάλλον, τώρα που το ξανασκέφτομαι, ήξερε και μάλιστα πολύ καλά. Έλεγε αυτά που δεν έλεγε νηφάλιος. Εξέφραζε την αγάπη του σε λόγια, και συγκεκριμένα σε μαντινάδες, αφού τις περισσότερες φορές το φαγητό συνόδευαν η λύρα, το λαούτο και το μαντολίνο. Ειδικά τα καλοκαίρια η διασκέδαση κρατούσε μέχρι την ανατολή του ήλιου. Δεν ήταν λίγες οι φορές που πηγαίναμε άπνιοι στη δουλειά. Επίσης, δεν αφήναμε γλέντι για γλέντι όλο το καλοκαίρι που να μην πάμε. Όλα θέλαμε να τα ζήσουμε. Πάντα και παντού μαζί, και στις δουλειές και στις χαρές.

Μολονότι ο παππούς σας ήταν προκατειλημμένος με τις δουλειές του σπιτιού, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε στις βραδινές εξόδους και στο ντύσιμο το δικό μου και των κοριτσιών μας. Του άρεσε να μας βλέπει καλοντυμένες και περιποιημένες. Έβλεπα άλλους κτηνοτρόφους του χωριού τότε να μην αφήνουν τις γυναίκες και τις κόρες τους να βγαίνουν από το σπίτι και ένιωθα τυχερή για τον παππού σας. Μπορεί να μην έζησα τον παραμυθένιο έρωτα, όμως έκανα έναν καλό γάμο για τα δεδομένα της εποχής. Ένιωθα ότι αυτός ο άνθρωπος άξιζε την αγάπη και τη φροντίδα μου, γιατί πρόσεχε εμένα και τα παιδιά μας. Εκπέμπει ηρεμία και δύναμη ακόμα και σήμερα, σε αντίθεση με εμένα που δε διατηρώ σχεδόν ποτέ την ψυχραιμία μου και πνίγομαι σε ένα κουταλάκι νερό, όπως έλεγε και εκείνος.

Δε θα ξεχάσω ποτέ τη μέρα που πνίγηκε με τον άρτο η Αγγελικούλα της Πολύμνιας μας. Ήταν η μέρα που γιόρταζε ο Προφήτης Ηλίας και είχαμε πάει στην εκκλησία του χωριού. Επιστρέψαμε στο σπίτι και εγώ μαγείρευα για το καθιερωμένο οικογενειακό τραπέζι. Είχαν έρθει τότε και άλλοι συγγενείς και φίλοι από την εκκλησία. Το σπίτι μέσα και έξω στην αυλή γεμάτο κόσμο. Ξαφνικά, η θεία σας, η Ρηνιώ, βλέπει την Αγγελικούλα να μην μπορεί να πάρει ανάσα. Είχε πνιγεί με τον άρτο. Μου κόπηκαν τα πόδια, δεν μπορούσα να αντιδράσω, ένιωθα ανήμπορη, δεν ήξερα τι να κάνω. Το εγγονάκι μου δεν

μπορούσε να πάρει αναπνοή! Ο παππούς σας, μόλις την είδε, χωρίς δεύτερη σκέψη, την πιάνει από τα πόδια και τη γυρίζει ανάποδα, τη χτυπούσε στην πλάτη με τόση δύναμη που φοβόμασταν μην της σπάσει κανένα πλευρό. Μάταια όμως! Η Αγγελικούλα είχε ακόμα τον άρτο στον λαιμό της. Ο παππούς βάζει γρήγορα το παιδί στο αυτοκίνητο και μου λέει: «Πάω στο νοσοκομείο, θα έρθεις;». Πήγα κλαίγοντας, τι να έκανα; Μπήκαμε στο αγροτικό, όμως ο Προφήτης Ηλίας πρόφτασε και η Αγγελικούλα έγινε καλά. Ο κακοτράχαλος δρόμος και οι μεγάλες ρόδες του αγροτικού ήταν καλός συνδυασμός, ώστε να καταχτυπηθεί το αυτοκίνητο – όπως συνηθίζεται στους χωματόδρομους – και να ξε-πνιγεί η Αγγελικούλα. Γυρίσαμε πίσω στο σπίτι και, ενώ όλοι έδειχναν να ξεπέρασαν το δυσάρεστο γεγονός, το δικό μου το μυαλό είχε κολλήσει εκεί. Φοβήθηκα και φοβόμουν ακόμα, και ο παππούς σας το ένιωθε αυτό. Ήξερε καλά να με διαβάσει.

Άλλο ένα δυσάρεστο περιστατικό έχει σημαδέψει την ψυχή μου, και σε αυτό, βέβαια, ο παππούς σας, τέρας ψυχραιμίας. Ανάλογο συμβάν, πριν πολλά χρόνια, όταν η κόρη μου, η Μαρία, άφησε το δίχρονο παιδάκι της τότε να το προσέχω, γιατί εκείνη είχε να κάνει δουλειές. Όλα κυλούσαν ομαλά μέχρι το μεσημέρι. Παίξαμε με το μικρό Μιχαλάκη, πήγαμε και είδαμε τον παππού να ταΐζει τις κοτούλες, για να φάμε και εμείς το δεκατιανό αβγουλάκι, φάγαμε και το μεσημεριανό μας, κοιμηθήκαμε μέχρι νωρίς το απογευματάκι. Έπειτα, ο Μιχαλάκης ήθελε παιχνίδι, είχε ανακτήσει τις δυνάμεις του μετά τον μεσημεριανό ύπνο. Παίξαμε και τον άφησα μια στιγμή για να του φέρω νερό, με τόσο παιχνίδι διψούσε, το καημένο, συνεχώς, ήταν και καλοκαίρι... Αυτή η στιγμή αποδείχθηκε μοιραία. Ο Μιχαλάκης, μέχρι να φέρω το νερό, είχε ανέβει στην πολυθρόνα και χοροπηδούσε. Ξαφνικά, έπεσε πάνω στην πόρτα του σπιτιού. Η πόρτα τότε ήταν διακοσμημένη με γυάλινα ψηφιδωτά που έσπασαν και κάρφωσαν στο κεφαλάκι του δίχρονου τότε Μιχάλη. Εκεί και αν έχασα τον κόσμο. Όταν είδα το κεφάλι του μωρού γεμάτο αίματα, σκέφτηκα *πάει το παιδί*. Ένιωθα διαλυμένη, σαν αυτό που έβλεπα να μη συνέβαινε στην πραγματικότητα. Ήμουν απελπισμένη, έτρεχα πανικόβλητη με τον μικρό στην αγκαλιά μου, από το σπίτι στο χειμαδιό που ήταν ο παππούς σας και άρμεγε τέτοια ώρα τα πρόβατα. Έτρεχα να του πω το μαντάτο, μα η εικόνα μαρτυρούσε από μόνη της τα γεγονότα. Ο παππούς σας τους ειδοποίησε αμέσως όλους. Κινητοποίησε τους πάντες. Κάλεσε και έναν φίλο του γιατρό και ήρθε για να δώσει στον μικρό τις πρώτες βοήθειες. Έτσι, όλοι μαζί, έντρομοι πήγαμε

στο Ηράκλειο, στο νοσοκομείο. Το μωρό έκανε την εγχείρηση και του αφάιρεσαν τα γυαλιά από το κεφάλι. Οι γιατροί τότε μίλησαν για τύχη, αφού τα γυαλιά αν ήταν μερικά χιλιοστά πιο βαθιά καρφωμένα στο κεφάλι του μικρού, δε θα τα κατάφερνε και θα έχανε τη ζωή του. Αν και όλα πήγαν καλά, εγώ ένιωθα αφόρητες τύψεις. Ήμουν ένοχη για ό,τι συνέβη. Κανείς δε με κατηγορήσε ποτέ, όμως μέσα μου ένιωθα η αιτία του κακού, ανίκανη να προσέχω ένα δίχρονο αγοράκι. Ο παππούς σας ένιωθε τη στενοχώρια μου. Με έβλεπε να τα βάζω με τον εαυτό μου και στενοχωριόταν και εκείνος.

Όταν με έβλεπε έτσι, φρόντιζε συνεχώς να με κρατάει απασχολημένη με τις δουλειές. Μου έλεγε να του φτιάχνω γλυκά, να του μαγειρεύω ή με έπαιρνε και πηγαίναμε μαζί στα ζώα, δήθεν ότι είναι ανήσυχα και έπρεπε να πάμε για να δούμε τι έχουν. Δεν εκφραζόταν με λόγια αυτός ο άνθρωπος, παρά μόνο με πράξεις. Ήταν πάντοτε ολιγομίλητος και σιωπηλός, αλλά αυτή η σιωπή του έκρυβε πίσω του την αγάπη του για εμάς. Είχε, βέβαια, και ελαττώματα. Ήταν αγύριστο κεφάλι, ξεροκέφαλος, ό,τι έβαζε στο μυαλό του έπρεπε να γίνει. Κάποιες φορές αυτό ήταν καλό, κάποιες άλλες όχι. Για παράδειγμα, τότε που είχε ψεκάσει με φάρμακο την κρεβατίνα με τα σταφύλια και φυσούσε αέρας. «Όχι, θα ψεκάσω σήμερα!» έλεγε. Τι και αν φυσούσε και μπήκε όλο το φάρμακο στα μάτια του, εγώ τον ντάντευα μετά. «Χρυσή, τα μάτια μου», μου έλεγε. «Το ξερό σου το κεφάλι», του έλεγα εγώ. Όλα ήταν στην καθημερινότητά μας. Η ίδια καθημερινότητα τόσα χρόνια. Αν εξαιρέσεις τη δουλειά, που πλέον δε μας βαστά το σώμα μας, έχουμε ακόμα τις ίδιες συνήθειες. Σε αυτήν τη ζωή όλα είναι τυχερά και μένα το τυχερό μου το 'λεγαν Αβραάμ.

Σοφία: ένα όνομα, μια ιστορία

της Κατερίνας-Στέλλας Λεκάκη

ΟΛΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ έχουν μια ιδιαίτερη αδυναμία στη μητέρα τους. Εγώ όμως, παιδί μου, θα διαφοροποιηθώ από αυτό το αίσθημα και θα σου διηγηθώ την ιστορία της γυναίκας που με συντρόφευσε σε όλη μου τη ζωή, της γυναίκας εκείνης που ήταν συνοδοιπόρος, βοηθός και υποστηρικτής μου στα πάντα. Μιλάω φυσικά για την πολυαγαπημένη μου γιαγιά, το πιο πολύτιμο δώρο του Θεού σε μένα. Η γιαγιά μου ήταν η Σοφία Μαραγκάκη και ήταν Μικρασιάτισσα. Έχουμε ρίζες, κόρη μου, στη Μικρά Ασία... Η γιαγιά μου γεννήθηκε την άνοιξη του 1912 στο σημερινό Εντρεμίτ, στη βορειοδυτική ηπειρωτική Τουρκία, παλαιότερα γνωστό ως Αδραμύττιο, στο βορειοδυτικό τμήμα της Μικράς Ασίας. Οι γονείς της ήταν ο Βασίλειος Χατζηνευστρατίου και η Νυμφοδώρα, και είχε τρία αδέρφια, τον Μιχάλη, τη Μαρία και τον Γιώργο, τους οποίους αγαπούσε πολύ.

Τίποτα σχεδόν δε γνωρίζω από την παιδική της ηλικία, καθώς η ίδια απέφευγε οποιαδήποτε αναφορά ή περιγραφή για την περίοδο εκείνη. Ωστόσο, με είχε ξαφνιάσει η μαρτυρία της, από την οποία φαίνεται σχεδόν χωρίς αμφισβήτηση ότι η οικογένειά της ήταν πολύ πλούσια. Με τη Μικρασιατική Καταστροφή, η οικογένειά της ακολούθηί τη μοίρα χιλιάδων Ελλήνων της περιοχής όπου ζούσαν, υποχρεωμένη σε άτακτη φυγή και εγκατάλειψη των πατρογονικών εδαφών. Στην προσπάθεια αυτή μου είχε πει πως μετέφεραν τουλάχιστον τρία πήλινα πιθάρια γεμισμένα μέχρι πάνω με χρυσές λίρες, οι οποίες πήραν κι αυτές, μαζί με την οικογένεια της γιαγιάς, τον δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Μυτιλήνη. Σίγουρα δεν ακολούθησαν ο πατέρας της γιαγιάς, αφού είχε πεθάνει χρόνια πριν την Καταστροφή, και τα δύο μεγαλύτερα παιδιά της οικογένειας, Μαρία και Μιχάλης. Μου είχε διηγηθεί ότι κατά τη μετάβασή της στις βάρκες που μετέφεραν τους πρόσφυγες, και ειδικότερα στη

βάρκα που βρισκόταν ήδη ο παππούς της από την πλευρά της μητέρας της και η μητέρα της, Νυμφοδώρα, είδε μπροστά στα μάτια της τούρκους στρατιώτες να αρπάζουν τα δύο μεγαλύτερα αδέρφια της, τη Μαρία και τον Μιχάλη. Τον Μιχάλη τον αποκεφάλισαν επιτόπου, με το κομμένο κεφάλι του να κατρακυλά στο έδαφος. Τη Μαρία τη βίασαν τρεις Τούρκοι στρατιώτες, άγνωστο αν επέζησε ή τη σκότωσαν στη συνέχεια. Αυτή της η ανάμνηση την είχε συγκλονίσει και τη θυμόταν με λύπη σε όλη της τη ζωή. Είχε, βλέπεις, παιδί μου, μεγάλη αδυναμία στα αδέρφια της. Θυμάμαι τη γιαγιά τα βράδια να κλαίει σπαρακτικά, λέγοντάς μου: «Οι Τούρκοι μού σκότωσαν τα αγαπημένα μου αδέρφια. Πού είσαι Μιχαλάκη μου και Μαρία μου;».

Τα χρόνια της στη Μυτιλήνη παραμένουν άγνωστα σε εμένα, το μόνο που μου είχε πει είναι ότι οικογενειακώς πήγαν στο χωριό Γέλια, που ονομάστηκε Πελόπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, της ευρύτερης περιοχής Μανταμάδου. Τότε η γιαγιά ήταν ακόμα ανύπαντρη, σε μια ηλικία αρκετά μεγάλη για την εποχή εκείνη. Ζέρεις, εκείνη την εποχή πάντρευαν τις κοπέλες μικρές-μικρές... Την ίδια περίοδο, στο νησί της Λέσβου, υπηρετεί ως χωροφύλακας, με δυσμενή μετάθεση, ο Αλέξανδρος Μαραγκάκης από τον Πλάτανο Αμαρίου του νομού Ρεθύμνου. Η γιαγιά είχε τότε μόνη οικογένειά της τη μητέρα της, μια γυναίκα που η ίδια πολλές φορές χαρακτήριζε άβουλη και αδύναμη ως προς τον χαρακτήρα της. Η μητέρα της είχε γίνει έρμαιο της διάθεσης των υπολοίπων συγγενών της, που ακολούθησαν μαζί της τον δρόμο της προσφυγιάς και ήθελαν να εκμεταλλευτούν την περιουσία της.

Όπως σου είπα και πριν, παιδί μου, είχαν πήλινα πιθάρια με χρυσές λίρες. Τι πιο εύκολο από το να «ξεφορτωθούν» τη γιαγιά μου, κάνοντας ένα προξενιό με τον κρητικό χωροφύλακα, που τότε ήταν στο νησί. Τόσο ο παππούς, όσο και η γιαγιά, είχαν περάσει προ πολλού την ηλικία γάμου της εποχής τους. Παρ' όλα αυτά, η γιαγιά αντιστάθηκε και αρνήθηκε τον γάμο. Δεν ήθελε να παντρευτεί, ήταν φοβισμένη, βλέπεις, από όλα τα γεγονότα που της συνέβησαν στην Καταστροφή και δεν ήθελε άλλα βάσανα. Εξάλλου, δε γνώριζε τον γαμπρό που της προξένευαν· και μόνο η ιδέα ότι ήταν χωροφύλακας, όπως μου έλεγε, τη γέμιζε φόβο και τρόμο. Μάλιστα, μου είχε πει πως, για να μην πάει στον γάμο, πέρασε εικοσιτέσσερις ολόκληρες ώρες κρυμμένη σε ένα μεγάλο κιούπι σε κάποια αποθήκη του χωριού, μέχρι που τη βρήκαν οι συγγενείς της. Τελικά, παρά τη θέλησή της, ο γάμος έγινε! Πολλές είναι εκείνες οι φορές που την είχα ρωτήσει αν αγαπούσε τον παππού

και εκείνη, επανειλημμένα και με αποφασιστικότητα στο ύφος της, μου είχε πει: «Όχι, παιδί μου... Μετά τον αγάπησα». Δεν ξέρω, βέβαια, εάν εννοούσε μετά τον θάνατό του... Ο παππούς και η γιαγιά έφεραν στον κόσμο το πρώτο τους παιδί, τον Παναγιώτη, και η προίκα είναι ένα από τα πήλινα πιθάρια. Μέσα σε έναν χρόνο ακολουθεί και το δεύτερο παιδί της οικογένειας, η Νυμφοδώρα, η γιαγιά σου, Κατερίνα μου. Στο μεταξύ, ο παππούς μου, ο Αλέξανδρος, απολύεται από την Ελληνική Χωροφυλακή, λόγω βενιζελικών φρονημάτων, την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος βρίσκει το ζευγάρι να περνάει ολόκληρη την Κατοχή στο νησί της Λέσβου. Μου είναι άγνωστη η καθημερινότητά τους, ωστόσο φαίνεται πως ζούσαν καλά, αφενός λόγω της μεγάλης προίκας και περιουσίας της γιαγιάς Σοφίας, αφετέρου από τις ακριβές συνήθειές τους. Για παράδειγμα, η ενδυμασία τους δεν παραπέμπει σε Έλληνες κατοίκους της υπαίθρου ή νησιώτες της Ελλάδας, αλλά είναι το χαρακτηριστικό ντύσιμο αστών του Μεσοπολέμου. Ενώ ο πόλεμος έχει τελειώσει και ο Εμφύλιος δεν έχει ακόμα ξεκινήσει επίσημα, η γιαγιά με τον παππού αποφασίζουν να φύγουν για την Κρήτη, στο χωριό του παππού μου, τον Πλάτανο. Μου είχε διηγηθεί ότι τον Δεκέμβριο του 1945 βρισκόταν στον Πειραιά με το τρίτο τους παιδί, την ήδη ενός έτους, Ευστρατία. Για έναν μήνα έκαναν «μεγάλη ζωή», μένοντας στα καλύτερα ξενοδοχεία της Αθήνας και του Πειραιά, συχνάζοντας στα καλύτερα εστιατόρια και κάνοντας ψώνια από καλά και ακριβά καταστήματα. Μου έλεγε πάντα ότι η αγορά της Αθήνας είναι εξαιρετική και ότι από εκεί αγόρασε ιδιαίτερα κομμάτια, καπέλα και μαντήλια. Τι φινετσάτη που ήταν!

Έναν χρόνο αργότερα, πήγαν στον Πλάτανο της επαρχίας Αμαρίου, στο νότιο Ρέθυμνο. Η γιαγιά προκάλεσε την περιφρόνησή της από το φτωχό χωριό του παππού, από τη μια, με το παρουσιαστικό και την εμφάνισή της, λυγερόκορμη, ξανθιά με ανοικτά γαλανά μάτια και, από την άλλη, με τη φινέτσα της, την ξεχωριστή ενδυμασία και το σтил, που ήταν πρωτόγνωρα για τους εξαθλιωμένους κατοίκους του μικρού χωριού που έζησε την Κατοχή με πολύ σκληρό τρόπο και προσπαθούσε να βρει τα πατήματά του. Η γιαγιά μου έφτασε στον Πλάτανο με ένα εξαιρετικό σтил, φορώντας μεγάλα χρωματιστά καπέλα, ιδιαίτερα φορέματα και φούστες με σχέδια και ξεχωριστά υφάσματα με δαντέλες και σατέν μαντήλια.

Εξάλλου, πρόσφυγας στα δέκα της χρόνια λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής και εσωτερική μετανάστρια στα τριάντα τέσσερα

χρόνια της, ήταν για το χωριό μια ξένη. Ωστόσο, ο χαρακτήρας του παππού μου, του Αλέξανδρου, ήταν πολύ δύσκολος και δύστροπος. Εκτός από τα οκτώ παιδιά της οικογένειάς του, δεν άφηνε κανένα περιθώριο κακής συμπεριφοράς. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν ο παππούς έβγαине περίπατο στον κεντρικό δρόμο του χωριού, οι περισσότεροι κάτοικοι κρύβονταν ή έκλειναν τις πόρτες τους, επειδή φοβούνταν μην κάτι ενοχλήσει τον παππού και δεχθούν την οργή του. Τον ίδιο χρόνο γεννήθηκε το τελευταίο τους παιδί, ο Βασίλης. Ο εμφύλιος πόλεμος είχε ξεκινήσει, η γιαγιά μου ασχολήθηκε με την ανατροφή των παιδιών της και ο παππούς με αγροτικές εργασίες και τη σύντομη λειτουργία, για έναν μόνο χρόνο, ενός καφενείου στον κεντρικό δρόμο του χωριού. Τον Φλεβάρη του 1949 ο παππούς πέθανε από καρκίνο στο ήπαρ και η γιαγιά μου συγκλονίστηκε από τον θάνατό του. Να φανταστείς, όταν ο παππούς πέθανε, η γιαγιά έβαψε όλους τους τοίχους σε μαύρη απόχρωση, για να ταιριάζει, όπως έλεγε, με την ψυχή της.

Οι χρυσές λίρες έχουν τελειώσει και η γιαγιά μου έμεινε χήρα με τέσσερα παιδιά ορφανά από πατέρα, σε ένα ξένο μέρος, χωρίς κανέναν δικό της άνθρωπο. Η στενοχώρια και η απελπισία της ήταν μεγάλη. Μου είχε πει πολλές φορές πως, για να συντηρήσει τα παιδιά της και να καταφέρει να ζήσει η ίδια, δούλευε ως παραδουλεύτρα, ψήνοντας, τηγανίζοντας μικρασιατικούς μεζέδες στους γάμους του χωριού, ασπρίζοντας σπίτια χωρικών και κάνοντας διάφορες άλλες εργασίες. Τα χρόνια δυσκόλευαν και πολλές φορές έμενε νηστική, για να φάνε τα παιδιά της. Κάποιες άλλες φορές δεν υπήρχε φαγητό ούτε γι' αυτά. Όταν τη ρωτούσα τι έκανε σε αυτήν την περίπτωση, μου έλεγε δακρυσμένη πως μαγείρευε πέτρες με νερό και χώμα, για να τα ξεγελάσει. Όταν ο μεγαλύτερος γιος της, ο Παναγιώτης, τελείωσε το δημοτικό, τον έστειλε εσώκλειστο σε τεχνική σχολή στη Νεάπολη του νομού Λασιθίου και στη συνέχεια στον αδερφό της, τον θείο Γιώργο, που βρισκόταν στην Αθήνα.

Καθώς οι οικονομικές συνθήκες δυσκόλευαν όλο και περισσότερο και η φτώχεια και η πείνα θέριζαν την οικογένειά της, η γιαγιά μου στέλνει την κόρη της, Ευστρατία, σε ορφανοτροφείο στο Ηράκλειο. Η θεία μου, η Ευστρατία, δεν μπορούσε να διαχειριστεί τη νέα κατάσταση της ζωής της και θεώρησε ότι η μάνα της την εγκατέλειψε και πως δεν την αγάπησε, αλλά αγαπούσε μόνο τα άλλα τρία της παιδιά, γι' αυτό και δεν τη συγχώρεσε ποτέ. Μάλιστα, όταν η γιαγιά μου πήγαινε στο ορφανοτροφείο για να την επισκεφτεί, η θεία μου

της πετούσε πέτρες ή κάποιες άλλες φορές δεν ήθελε καθόλου να τη δει ή έπαιρνε τηλέφωνο τα αδέρφια της και τους παρακαλούσε να τη βγάλουν από εκεί και να μην ξαναπάει η μητέρα τους στο ίδρυμα. Όμως, η ίδια η γιαγιά μου, όταν τη ρωτούσα για ποιο λόγο επέλεξε εκείνη και όχι κάποιο άλλο παιδί της για να στείλει σε ορφανοτροφείο, λυπημένη και με δάκρυα στα μάτια, μου έλεγε και μου ορκιζόταν πως δεν ήταν δική της επιλογή, αλλά της Πρόνοιας, καθώς η Ευστρατία ήταν το μικρότερο παιδί, άρα και το πιο απροστάτευτο της οικογένειας. Αυτό το γεγονός στενοχωρούσε και βάραινε με τύψεις τη γιαγιά μου μέχρι το τέλος της ζωής της, παρ' όλο που δεν ήταν δικιά της απόφαση.

Η γιαγιά μου μένει στον Πλάτανο με τη μητέρα μου, Νυμφοδώρα, και τον θείο Βασίλη. Για δώδεκα χρόνια η γιαγιά μένει εκεί και τα τρία από τα τέσσερα παιδιά της ζουν και δουλεύουν πλέον στην Αθήνα, ενώ η μητέρα μου παντρεύτηκε στον Πλάτανο. Τότε, η γιαγιά Σοφία έφυγε από τον Πλάτανο και ανέβηκε στην Αθήνα για να προσέχει και για να έχει άμεση επαφή με τα παιδιά της.

Όταν όλα τα παιδιά της στην Αθήνα παντρεύτηκαν και έκαναν τις οικογένειές τους, η γιαγιά μου κατέβηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης, όπου εγώ και ο αδελφός μου, ο Γιάννης, πηγαίναμε σχολείο. Πηγαίναμε στο Ηράκλειο γυμνάσιο και λύκειο, παιδί μου, γιατί τότε στην πόλη ήταν η καλύτερη μόρφωση. Όταν τέλειωσα το λύκειο και πέρασα στην Αγγλική Φιλολογία στην Αθήνα, εκείνη ανέβηκε μαζί μου για να με προσέχει. Βλέπεις, κόρη μου, η φοιτητική ζωή του τότε με τη φοιτητική ζωή του τώρα δεν είχαν καμία απολύτως σχέση. Όσο κοντά μου κι αν την ένιωθα, υπήρχαν στιγμές δύσκολες, καθώς δε με άφηνε συχνά να βγαίνω από το σπίτι, αλλά με παρότρυνε να διαβάζω σκληρά για να γίνω, όπως έλεγε, «άξια καθηγήτρια».

Τελειώνοντας τη σχολή μου και κάνοντας μεταπτυχιακό, η γιαγιά μου αρρώστησε πολύ βαριά. Παρουσίασε προβλήματα στην καρδιά της και συχνά επεισόδια εμφράγματος. Εγώ, λόγω των σπουδών αλλά και της δουλειάς μου (δούλευα από το τρίτο μου έτος για να «τα βγάλω πέρα»), δεν μπορούσα να τη φροντίζω και να την προσέχω όσο θα ήθελα και όσο θα έπρεπε, γι' αυτό αποφασίσαμε με τους θείους μου, που έμεναν στην Αθήνα, η γιαγιά να πάει με τη μητέρα μου στον Πλάτανο. Τα προβλήματα υγείας της ξεπεράστηκαν, αλλά για λίγο καιρό. Όταν κατέβηκα από την Αθήνα, για να παντρευτώ με τον πατέρα σου, εκείνη και πάλι ήταν το στήριγμά μου. Έζησε τον γάμο μου, τον γάμο του αδελφού μου, τη γέννησή

σου και του ξαδέλφου σου και νομίζω αυτά τα γεγονότα της έδωσαν κάποια χρόνια χαράς, άρα και ζωής. Τη θυμάσαι, κόρη μου, όταν πηγαίναμε στο χωριό που την έντυνες με τα μαντήλια της νύφη; Εκείνη χαρακτηριστικά σου έλεγε: «Εσύ, παιδί μου, όταν θα παντρευτείς θα είσαι πανέμορφη νύμφη...».

Το πρωί της 13^{ης} Απριλίου του 2003, χτύπησε το τηλέφωνο. Και μόνο από τον ασταμάτητο και αδιάκοπο ήχο του, κατάλαβα πως κάτι κακό έχει συμβεί. Ήντως! Ήταν η μητέρα μου και προσπαθώντας να συγκρατηθεί από τα κλάματα, με ενημέρωσε πως η καρδούλα της γιαγιάς μου την εγκατέλειψε. Τότε έχασα τον σημαντικότερο άνθρωπο της ζωής μου. Μου στοίχισε πολύ ο θάνατός της, μη νομίζεις. Με συγκλόνησε... Έχασα τη γη, κυριολεκτικά, κάτω από τα πόδια μου. Θυμάμαι, μετά τον θάνατό της, έβρεχε πολλές μέρες και εγώ ξυπνούσα κάθε βράδυ τον πατέρα σου και του έλεγα: «Λες να βρέχεται η γιαγιά μου τώρα;» ή τον ρωτούσα πώς θα ένοιωθε...

Παιδί μου, η γιαγιά μου ήταν χρυσός άνθρωπος. Ήταν μια αξιοθαύμαστη γυναίκα που κατάφερε να συνδυάσει σε εκρηκτικό βαθμό τα ιδιαίτερα στοιχεία της μικρασιατικής κουλτούρας και της κρητικής ιδιοσυγκρασίας. Υπήρξε, και το γνωρίζω καλά, θιασώτρια της καφεμαντείας, μιας τέχνης που διέδωσαν στην Παλιά Ελλάδα οι πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Πόσο μου λείπει να κάθομαι στην αυλή μας στο χωριό και να μου «λέει» το φλιτζάνι. Παράλληλα, υπήρξε καταπληκτική μαγείρισσα, χρυσοχέρα σε όλα της, μαγείρευε ιδιαίτερους κρητικούς, αλλά και εξαιρετικούς μικρασιατικούς μεζέδες. Τέλος, είχε μια κοφτερή γλώσσα που έκοβε καλύτερα και από μαχαίρι και έντονο δυναμισμό που φαινόταν από το γεγονός ότι, παρ' όλο που ο παππούς ήταν δύσκολος και επιβλητικός χαρακτήρας, η γιαγιά μου έλεγε ότι εκείνη έκανε πάντα «κουμάντο» στον γάμο τους, αποφασίζοντας, μάλιστα, μόνη της τα ονόματα και των τεσσάρων παιδιών της. Ελπίζω να της μοιάσεις, κόρη μου, και να γίνεις «αριστοκράτισσα», όπως ήταν εκείνη. Γυναίκες σαν τη γιαγιά μου σπανίζουν...

Στη μνήμη της...

Μια ευκαιρία που δεν πήγε χαμένη

της Μαρίας Φραγκάκη

ΔΕΝ ΕΙΧΑ ΠΡΟΛΑΒΕΙ να τη χαρώ, και αμέσως η μάνα την πήρε μέσα από τα χέρια μου. «Για να μην τη χαλάσετε από τώρα, βρε Κατερινιώ μου». «Μα, ρε μαμά, είναι το δώρο της νονάς μου. Το δικαιούμαι!» της απάντησα με παράπονο, αλλά εκείνη την είχε ήδη φυλάξει στο κουτί της μέσα στο αριστερό ντουλάπι της σερβάντας του σαλονιού, για να την προστατέψει. Άλλωστε, είχαμε να μοιραστούμε όλα τα υπόλοιπα παιχνίδια που είχε φέρει η νονά μου και να παίξουμε μαζί τους. Λες και δεν ήξερε η μάνα ότι με κάποιον τρόπο θα παίρναμε την κούκλα από εκεί μέσα. Τόσο όμορφη κούκλα δεν είχα ξαναδεί! Μπορεί, όμως, να μου φαινόταν κιόλας ότι ήταν τόσο ωραία, γιατί ήταν η απεικόνιση της αγαπημένης μου τηλεοπτικής σταρ, της Πίπης της Φακιδομύτης. Σαν χθες τη θυμάμαι με τα κόκκινα τα μαλλάκια της, με τις αταίριαστες καλτσούλες της, με το λευκό σαν πιτσιλισμένο με φακίδες προσωπάκι της. Σαν να ήταν αληθινή! Βέβαια, όπως είχε προβλέψει σωστά η μάνα, η κούκλα δεν κρατήθηκε για πολύ καιρό σώα και αβλαβής. Νομίζω μόνο τρεις εβδομάδες. Όμως, πώς να κρατήσουν τα παιχνίδια με έξι παιδιά μέσα στο σπίτι; Τέσσερα κορίτσια και δύο αγόρια, δεν το λες και εύκολη υπόθεση!

Τα παιδικά μου χρόνια είναι γεμάτα αναμνήσεις με τα αδέρφια μου. Τα οικογενειακά τραπέζια, οι φωνές, τα παιχνίδια και φυσικά οι τσακωμοί μας. Θυμάμαι που καθόμασταν στο σαλόνι και ο καθένας ασχολιόταν με κάτι διαφορετικό. Οι μισοί έπαιζαν επιτραπέζια, οι άλλοι πείραζαν τη μαμά και εγώ ξεφύλλιζα τα άρλεκίν της. Ήταν από τα πρώτα βιβλία όπου είχα πρόσβαση. Τα διάβαζα με μανία και μετά προσπαθούσα να γράψω και εγώ κάτι δικό μου. Τότε μπορεί να μην το είχα καταλάβει, αλλά αυτό ήταν που θα ήθελα να κάνω στη ζωή μου.

Η λαχτάρα μου για το διάβασμα φάνηκε από πολύ νωρίς, αφού σε οποιαδήποτε ευκαιρία προσπαθούσα να βρίσκω καινούργιο υλικό, μην τύχει και ξεμείνω κάποια στιγμή! Οι σκέψεις μου από μικρό κορίτσι έπαιρναν δική τους τροπή και φανταζόμουν το μέλλον μου. Φανταζόμουν να είμαι κάτω από τα βιβλία για μια ζωή, φανταζόμουν όλη την πιθανή γνώση που θα μπορούσα να πάρω και με έπιανε ταχυκαρδία. «Το Πανεπιστήμιο είναι ένα όνειρο που πρέπει οπωσδήποτε να πραγματοποιήσω όταν μεγαλώσω! Εκεί θα μάθω τόσα πράγματα», σκεφτόμουν από μικρό κορίτσι και έλιωνα στη σκέψη της γνώσης. Το όνειρο αυτό μπορεί να άργησε, αλλά βγήκε αληθινό.

Η στιγμή που μαζευόμασταν όλοι μαζί ήταν το μεσημεριανό και τότε ήταν που η μητέρα μου έπρεπε να γίνεται σούπερ-ήρωας και να προσπαθεί να μας βάλει σε τάξη. Στην αρχή ήταν δύσκολο, έπειτα όμως σαν να βρήκε ένα κόλπο. Μας έβαζε να λέμε ένας-ένας τα νέα της ημέρας μας και να προσπαθούμε να λύσουμε τα προβλήματα που μας απασχολούσαν. Ήταν από τις λίγες ώρες της ημέρας που το σπίτι μας είχε ησυχία. Με αυτόν τον τρόπο μάθαμε να ακούμε τους υπόλοιπους και να υποστηρίζουμε τις απόψεις μας, έστω και αν κάποιος είχε διαφορετική γνώμη. Ήταν κάτι που μας έμαθε πώς πρέπει να σκεφτόμαστε και να παίρνουμε αποφάσεις στη ζωή μας.

Ήταν ωραία αυτά τα πρώτα παιδικά χρόνια. Ζέγνοιαστα. Ήμουν μόλις έξι χρονών όταν γεννήθηκε ο αδερφός μου, ο Γιώργος, στη σειρά ο τρίτος, και είχα ήδη αναλάβει τον ρόλο της μικρής μαμάς, καθώς η μεγάλη μαμά έδινε περισσότερη προσοχή στον μικρό, παράλληλα με την καινούργια της δουλειά (επειδή, όπως καταλαβαίνεις, όσο και να δούλευε ο μπαμπάς, δύσκολα τα βγάζαμε πέρα). Ο ρόλος της μικρής μαμάς μου ταίριαξε, ήξερα ότι είμαι δυνατή και μπορώ να τα βγάλω πέρα, όπως η Πίπη, αντιμετωπίζοντας όλες τις δυσκολίες που προέκυπταν. Το μόνο που με στεναχωρεί, όταν σκέφτομαι αυτά τα χρόνια, είναι ότι ίσως μεγάλωσα κάπως απότομα. Για παράδειγμα, όσο παράξενο και αν σου φανεί, ποτέ δεν έμαθα να κάνω ποδήλατο! Όποιον άνθρωπο και αν ρωτήσεις τη σήμερον ημέρα θα ξέρει. Ε, λοιπόν, εγώ δεν ανήκω σε αυτούς. Είχα άλλα πράγματα στο κεφάλι μου (πλύσιμο, σφουγγάρισμα, μαγείρεμα κ.λπ.). Δεν είχα χρόνο για ποδήλατα και ιστορίες! Ήμουν η δυνατή, αυτή που φροντίζει για όλους, αυτή που δε φοβάται τίποτα, αυτή που οι γονείς μας την υπολόγιζαν στους μεγάλους.

Στα είκοσι δύο μου, οι γονείς μου μου ανακοίνωσαν τον χωρισμό τους. «Κατερίνα μου, πες μου τη γνώμη σου», μου είπε η μητέρα μου, αλλά εγώ δεν είχα κάποια απάντηση για να της δώσω. Τα αδέρφια

μου δεν είχαν ενηλικιωθεί όλα και, στη σκέψη ότι ο μπαμπάς μου θα μείνει μόνος, προσπάθησα να είμαι δίπλα του, χωρίς όμως να γυρίσω την πλάτη στη μητέρα μου. Άλλωστε, ξέρεις πώς είναι τα κοριτσάκια με τον μπαμπά!

Μέσα από αυτό το διαζύγιο, έγινα σούπερ-ήρωας και συναισθηματικός βράχος για τους υπόλοιπους, περισσότερο από κάθε άλλη φορά. «Ω, Θεέ μου, αν έχει κάποιος πρόβλημα, πρέπει να είμαι εκεί», έλεγα. Και αν δεν ήμουν εκεί, έφερνα τον κόσμο άνω κάτω, έστω κάτι να κάνω.

Αυτό όμως δε συνέβη, προς μεγάλη μου λύπη, όταν ο πολυαγαπημένος μου ξάδελφος, ο Μάνος, βρέθηκε στο νοσοκομείο. Με τον Μάνο είχαμε μεγαλώσει μαζί και ήταν κάτι ξεχωριστό για μένα. Ήταν αυτός που, όταν απογοητευόμουν, μου κρατούσε το χέρι και με ενθάρρυνε να συνεχίσω: «Και να θυμάσαι πάντα ότι εσύ μπορείς! Μπορείς να κάνεις οτιδήποτε, να μην το βάζεις ποτέ κάτω!» μου έλεγε, και έβλεπα στα μάτια του ότι όντως πίστευε σε μένα, και μου άρεσε, μου έδινε δύναμη η πίστη του σε μένα. Όπως καταλαβαίνεις, ήταν η λατρεία των παιδικών μου χρόνων. Είχαμε μόνο τρία χρόνια διαφορά και φυσικά ήταν ο ήρωάς μου. Η οικογένειά μας ήταν μεγάλη και απαρτιζόταν από πολλά κορίτσια, με αποτέλεσμα να βρίσκω πάντα διασκεδαστικό το γεγονός ότι με προτιμούσε ανάμεσα στις υπόλοιπες. Είχαμε μια επικοινωνία ακαταλαβίστικη που έκανε τις ξαδέρφες μου να σκάνε από τη ζήλεια τους. Όταν μερικές ξεσπάθωναν και ζητούσαν προσοχή, ο Μάνος τραβούσε τα λουριά και έλεγε: «Έχουμε μια συζήτηση εδώ πέρα!» – μια φράση που άκουγα πολύ συχνά από το στόμα του. Όταν ο Μάνος μπήκε στην εφηβεία, βέβαια, άρχισαν να τον απασχολούν άλλα ζητήματα πιο πολύ, όπως ήταν η Μαρία, η Ελένη, η Ντίνα και άλλα πολλά κοριτσάκια που κυνηγούσε εκείνη την περίοδο, με αποτέλεσμα εμένα να με κάνει λιγάκι στην άκρη, γεγονός που με πείραξε πολύ, όπως καταλαβαίνεις, αλλά... τι να κάνουμε; Έτσι είναι τα αγόρια σε αυτήν την ηλικία!

Όλα αυτά σκεφτόμουν όταν ήμουν έξω από το δωμάτιο της εντατικής. Ο Μάνος είχε διαγνωσθεί με καρκίνο σε προχωρημένο στάδιο και, εξαιτίας των χημειοθεραπειών που έκανε, είχε αλλοιωθεί η εικόνα του. Πήγαινα και τον έβλεπα και δεν πίστευα στα μάτια μου ότι αυτός ήταν ο ξάδερφός μου, η λατρεία μου, αυτός που είχαμε περάσει τόσα και τόσα μαζί. Με τον Μάνο συμμεριζόμασταν την άποψη περί σεβασμού για τον εαυτό μας. Βλέποντάς τον εκείνη την τελευταία φορά, κατάλαβα ότι ο ίδιος τον είχε χάσει και βασανιζόταν.

Με κοίταξε και μου είπε: «Δε με σιχαίνεσαι;». Αυτή η φράση στροβιλίζει στο μυαλό μου όταν τον σκέφτομαι και δε με αφήνει σε ησυχία. Ο Μάνος έφυγε και ήταν σαν να έφυγε και ένα κομμάτι του εαυτού μου μαζί του. Νομίζω πιο άσπρα δεν έχω ξαναδεί τα μαλλιά μου από τότε! Ήταν ο άνθρωπος που με καταλάβαινε πιο πολύ από τον καθένα, ήταν ο άνθρωπος που θα μπορούσε να καταλάβει ακόμα και το σκεπτικό μου για τον γάμο, όσο παράξενο και αν ήταν.

Το διαζύγιο των γονιών μου μου δημιούργησε και μια απάθεια ή, αν θέλεις, αρνητικότητα προς τον γάμο. Τον θεωρούσα συμβατικό και δεν τον συμπεριελάμβανα στα σχέδιά μου, μέχρι τη στιγμή που αναγκάστηκα, σχεδόν, να παντρευτώ. Ο έρωτας με τον Μιχάλη ήταν κεραυνοβόλος. Δεν είχα ξαναγιώσει έτσι, την είχα δαγκώσει τη λαμαρίνα, ρε παιδάκι μου! Πώς το λένε, με είχε χτυπήσει κατακέφαλα. Δεν ήμασταν πολύ καιρό μαζί, περίπου έναν χρόνο, όταν μου είπε με αποφασιστικότητα: «Ή παντρευόμαστε ή τέλος!». Όταν είσαι ερωτευμένος, η λογική υπολείνεται, όπως ακριβώς συνέβη με τον ξαφνικό του γάμου μας. Μέσα σε τρεις μήνες τα είχαμε κανονίσει όλα και ήμασταν έτοιμοι. Παντρευτήκαμε, γιορτάσαμε και περάσαμε καλά. Προκειμένου να μην τον χάσω, συμβιβάστηκα, αλλά, όπως αποδείχτηκε, οι συμβιβασμοί δεν έχουν καλά ξέτελα, όπως και ο γάμος μας. Χωρίσαμε μετά από λίγα χρόνια, χωρίς τσακωμούς και δράματα. Ήταν σαν μια φούσκα που έσκασε, αλλά σε αυτήν τη φούσκα χρωστάω πολλά. Όπως, για παράδειγμα, τη γνωριμία μου με τη γιαγιά τού Μιχάλη, τη Στέλλα.

Με τη γιαγιά ήμασταν γειτόνισσες και βρισκόμασταν καθημερινά. Θυμάμαι, όμως, χαρακτηριστικά, τη μέρα που με είχε πάει ο Μιχάλης για να τη γνωρίσω. «Είναι λίγο παράξενη, δύστροπη και δε μιλάει πολύ. Μην την παρεξηγήσεις», μου είχε πει, πριν μπούμε στο σπίτι. Η γιαγιά Στέλλα ήταν μετρίου αναστήματος, λίγο στρουμπουλή, με μαλλιά πιασμένα σε χαμηλό κότσο και τη λευκή της επιδερμίδα συνόδευαν οι όμορφες ρυτίδες της ηλικίας της. Αυτό, όμως, που την έκανε να ξεχωρίζει ήταν το σπινθηροβόλο βλέμμα της, που σε μαγνητιζε κατευθείαν. Ήταν το βλέμμα ενός έξυπνου και καλού ανθρώπου, όπως και ήταν. Κοιταχτήκαμε. «Καλώς μας όρισε, κοπελιά μου», είπε με έναν τόνο περιέργειας. Ο τρόπος που με χαιρέτησε δεν ήταν ούτε παράξενος, ούτε ασυνήθιστος, αλλά εγώ από εκείνη, εκείνη την πρώτη κιόλας στιγμή, την έβαλα στην καρδιά μου. Μη με ρωτήσεις πώς και γιατί. Δεν έχω απάντηση ικανοποιητική να σου δώσω, τουλάχιστον για εκείνη την πρώτη στιγμή. Έχω για πιο μετά, για

όταν τη γνώρισα καλύτερα, για όταν κατάλαβα ότι η γιαγιά ήταν σαν να μιλούσε με παραβολές. Ποτέ δεν ανακατευόταν και ποτέ δε με ρωτούσε τι έχω. Όταν δεν ήμουν καλά, μου έπιανε το χέρι και μου έλεγε: «Κάμε υπομονή, κόρη μου, και θα ξαναλιάσει. Κάμε μονάχα υπομονή». Δεν υπάρχει φορά που να τη σκεφτώ και να μη δακρύσω, δεν υπάρχει φορά που να τη σκεφτώ και να μη συγκινηθώ, όπως τώρα που τρέμουν τα χέρια μου. Ήταν ένας άνθρωπος που με έχει σημαδέψει πραγματικά και πόνεσα αληθινά για τον θάνατό της. Θα είναι για πάντα μέσα στην καρδιά μου και θα έχω πάντα στο μυαλό μου τη μαντινάδα που μου είπε, όταν της ανακοίνωσα το διαζύγιο με τον εγγονό της:

*Σγουρό βασιλικάκι μου, εκεί που στέκεις στάσου
να παίρνει ο κόσμος μυρωδιές, από τη μυρωδιά σου.*

Δε χρειάστηκε να μου πει τίποτα άλλο. Είχαμε συνεννοηθεί. Μετά το διαζύγιο μου άρχισα να αναρωτιέμαι και να προσπαθώ να βρίσκω τρόπους να είμαι χαρούμενη και να αντιμετωπίζω τη ζωή με αισιοδοξία. Τότε κατάλαβα τι έπρεπε να κάνω για να δω το φως. Έπρεπε να βγω από τη σπηλιά μου και εγώ, όπως οι δεσμώτες, και να βρω τον ήλιο.

Ένα απόγευμα κάλεσα τους γονείς μου για καφέ. Είχε πάει έξι και δέκα και η μητέρα μου δεν είχε εμφανιστεί ακόμα. Ο πατέρας μου με κοιτούσε περίεργα και προσπαθούσε να καταλάβει τι τους ήθελα και τους δύο μαζί. Τι ήταν αυτό που είχα να τους ανακοινώσω; Τίποτα άλλο πέραν από το γεγονός ότι είχα αποφασίσει να γίνω φοιτήτρια! Η μητέρα μου τελικά εμφανίστηκε: «Άντε, ρε μάνα, τόση ώρα!». Με κοίταξε και έκατσε απέναντι από τον μπαμπά μου. Με κοίταζαν. Τους κοίταξα. Δεν ήξερα πώς να τους το πω. Ξαφνικά είπα: «Θα πάω να σπουδάσω!». Το είπα έτσι, χωρίς εισαγωγές και σάλτσες. Η αλήθεια είναι ότι το είχα αποφασίσει πολύ καιρό και απλά δεν τους το είχα ανακοινώσει. Από μικρή φρόντιζα για όλους και ανησυχούσα για όλους, μέχρι που μια μέρα σκέφτηκα: «Εγώ δε θα κάνω κάτι για την Κατερίνα;». Κάποια στιγμή έπρεπε να βρω χρόνο να ασχοληθώ με εμένα και τις ανοιχτές παρτίδες που είχα αφήσει στη μέση, γιατί τελειώνοντας το λύκειο δεν είχα συνεχίσει τις σπουδές μου, όπως τόσο πολύ λαχταρούσα από μικρό παιδί. Το πανεπιστήμιο ήταν η φροντίδα που όφειλα στον εαυτό μου, καθώς μέχρι τότε όλη μου η προσοχή επικεντρωνόταν στους υπόλοιπους.

Οι αρχικές αντιδράσεις των γονιών μου; Ανύπαρκτες. Νομίζω ότι ήταν πολύ σαστισμένοι για να αντιδράσουν. Από την αρχή ο πατέρας μου φάνηκε να είναι θερμότερος: «Ό,τι θέλεις εσύ κόρη μου. Ούτως ή άλλως δική σου είναι η ζωή. Αρκετά πάλεψες τα αδέρφια σου τόσα χρόνια». Της μητέρας μου, από την άλλη, δεν το έβαζε το μυαλό της ότι σε τέτοια ηλικία μπορεί να σπουδάσει κάποιος. «Θα βάλεις μεγάλο μπελά στο κεφάλι σου, βρε Κατερινιώ μου», ήταν η πρώτη της φράση, αλλά τη διαβεβαίωσα ότι επιτέλους θα έκανα αυτό που ήθελα, ο κόσμος να γυρνούσε ανάποδα! Το μόνο που έπρεπε να κάνω είναι να ξεκινήσω να μαζεύω χρήματα για την προετοιμασία των Πανελλαδικών. «Εσύ μπορείς!» αυτό σκεπτόμουν συνέχεια και έπαιρνα δύναμη από τον ξάδερφό μου. Μπορώ και θα τα καταφέρω! Έπρεπε να πραγματοποιήσω τον στόχο μου, γιατί αν δεν τα κατάφερνα, τι θα έλεγε ο Μάνος; Και ακόμη, τι θα έλεγε η φίλη μου η Πίπη; Ότι το έβαλα κάτω;

Βρήκα σύντομα μια καθηγήτρια που να μπορούσε να με αναλάβει στα περισσότερα μαθήματά μου (δυστυχώς, μόνο σε αρχαία, λατινικά και ιστορία, καθώς είχε και άλλα πολλά παιδιά και με στρίμωχνε πάντα κάπου ανάμεσα). «Ρε Κατερίνα μου, κατάλαβέ το! Πιστεύω σε σένα και θέλω να σε βοηθήσω όσο πιο πολύ μπορώ». Η Αθηνά είναι ένας απίστευτος άνθρωπος, με μια πολύπλευρη και τόσο μαγευτική προσωπικότητα. Δε λειτούργησε μόνο ως καθηγήτρια, αλλά και ως ψυχοθεραπεύτρια σε δύσκολες στιγμές μου, και γι' αυτό τον λόγο θα έχει πάντα μια ξεχωριστή θέση στην καρδιά μου. Εκτός όμως από όλα αυτά, κατάφερε να μου μάθει ιστορία. Σε εμένα, το χρυσόψαρο! Θυμάμαι πως πάντα χαρακτήριζα τον εαυτό μου έτσι, λόγω αυτής μου της ανικανότητας. Κι όμως, τελικά και τα χρυσόψαρα μπορούν να έχουν ελπίδα.

Ο χρόνος περνούσε γρήγορα και οι Πανελλήνιες δεν άργησαν να έρθουν. Ήταν μια περίοδος πολύ πιεστική και το σώμα μου είχε αρχίσει να αντιδρά στην ψυχική και σωματική μου αστάθεια. Ένα βράδυ αποφάσισα ότι ήταν η ώρα να κάτσω να διαβάσω, νιώθοντας, όμως, ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Τελικά αποδείχτηκε ότι είχε πιαστεί ο λαιμός μου και δεν μπορούσα να κουνήσω για μία εβδομάδα. Γενικά, κάτω από την πίεση των εξετάσεων και ταυτόχρονα της δουλειάς, ο οργανισμός μου είχε αντιδράσει και το πρόσωπό μου είχε αγριέψει πάρα πολύ. Όταν τελείωσαν όλα αυτά, θυμάμαι τη μητέρα μου να λέει: «Δόξα σοι ο Θεός, Κατερίνα μου! Ηρέμησε η μούρη σου επιτέλους!». Μια φράση που έχει χαραχτεί για τα καλά στη μνήμη μου.

Πώς ήταν η σχέση μου με τις Πανελλήνιες; Δύσκολη και παραχώδης θα την έλεγα. Δουλειά και διάβασμα έπρεπε να έρθουν σε ισορροπία. Και μάλλον την είχα βρει, γιατί με το που βγαίνουν τα αποτελέσματα και βλέπω ότι έχω περάσει στη Φιλολογία... δεν έχω λόγια να το περιγράψω! Νομίζω ότι ήταν η πρώτη φορά που ανέβλυζαν από τα μάτια μου δάκρυα χαράς και δεν ήθελα να τα σκουπίσω. Άλλωστε, τα περίμενα τόσο καιρό! Περίμενα αυτήν την ανακούφιση και την αγαλλίαση. Δεν μπορούσα να συνειδητοποιήσω ότι είχα πετύχει τον στόχο μου, δεν μπορούσα να συνειδητοποιήσω ότι επιτέλους θα σπούδαζα!

Η ζωή στο πανεπιστήμιο θα ήθελα να μην τελείωνε ποτέ. Θα ήθελα να είναι μια ενασχόλησή μου, που θα κρατούσε για πάντα. Εκείνα τα πέντε χρόνια που φοιτούσα θα μου μείνουν αξέχαστα, για να μην πω ότι ήταν τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου (τουλάχιστον μέχρι τώρα). Το ευχαριστήθηκε η ψυχή μου. «Θα ανοίξουν οι ορίζοντές σου, θα αλλάξεις ως άνθρωπος, θα γίνεις σοφότερη», έτσι έλεγε η Αθηνά και αυτό διαπίστωνα. Ήταν μια εκπληκτική εμπειρία και απολάμβανα την κάθε της στιγμή. Ήμουν παρούσα σε όλα τα μαθήματα, και αν δεν ήμουν έπρεπε να είχε συμβεί κάτι πολύ σοβαρό ή να έχω 40 πυρετό (εάν είχα 39 πήγαινα, δεν είχα θέμα!). Οι συνειρμοί που γινόντουσαν στο μυαλό μου με εξέπλητταν. Για παράδειγμα, πάντα ήμουν υπέρμαχος της Αντιγόνης (της γνωστής Αντιγόνης), έκτοτε όμως, τάχθηκα υπέρ της Ισμήνης. Την είχα παρεξηγήσει ή απλά σαν άνθρωπος καταλάβαινα ευκολότερα την Αντιγόνη. Τέτοια βαριά πρότυπα σε καλούν να δεις τη ζωή με άλλη ματιά. Μια ματιά πιο ανοιχτή. Σε κάνουν να βλέπεις τον κόσμο και όχι απλά μια γειτονιά. Με το πέρασμα των χρόνων, κάθε μάθημα έγινε γνώση και κάθε γνώση έδινε περισσότερο φως στη μικρή μου σπηλιά (ο Πλάτωνας ήταν από τους αγαπημένους μου!). Μου λείπει το πανεπιστήμιο και οι συνεχείς γνώσεις που αποκτούσα. Άλλωστε, από τότε η γνώση μου έχει γίνει εθισμός. Δεν μπορώ να σταματήσω! Γι' αυτό τον λόγο, θέλω να συνεχίσω και να τις εμπλουτίσω όσο πιο πολύ μπορώ. Φοβάμαι, όμως, ότι δεν θα προλάβω! Είναι τόσα πολλά αυτά που σκέφτομαι ότι θέλω να κάνω, που είναι αστείο. Επόμενος στόχος; Μεταπτυχιακό Δημιουργικής Γραφής στην Αθήνα. Αρκεί μόνο να μαζέψω τα χρήματα. Δουλεύοντας ως σερβιτόρα, το ξέρω ότι μπορεί να σκεφτεί κανείς ότι δεν είναι και τόσο εύκολο να αποταμιευθεί ένα τόσο μεγάλο ποσό σαν αυτό που απαιτεί το μεταπτυχιακό, αλλά εγώ θα το κάνω! Δουλεύω είκοσι πέντε χρόνια ως σερβιτόρα

και η δουλειά αυτή δε μου φαίνεται δύσκολη, με αποτέλεσμα να την κάνω ευχάριστα. Και ως γνωστόν, το ευχάριστο κλίμα αναγνωρίζεται. Και από τους πελάτες, αλλά και από το αφεντικό. Τα τυχερά με έχουν σώσει όλα αυτά τα χρόνια. Μερικές φορές τα πηγαίνουμε τόσο καλά που μπορεί να βγάλουμε έναν επιπλέον μισθό, γεγονός πολύ βοηθητικό για τις μέρες μας. Μου αρέσει η δουλειά μου, γιατί μέσω αυτής μπορώ να υλοποιώ τους στόχους μου.

Αν με ρωτήσει κάποιος για τη στιγμή της αποφοίτησής μου, δεν έχω πολλά να πω, γιατί δεν έχω λόγια να την περιγράψω. Ήταν ένα ανάμεικτο συναίσθημα χαράς, που επιτέλους πραγματοποίησα τον στόχο μου, και λύπης, καθώς ένιωθα ότι μου τελείωνε ο αέρας που ανέπνεα, ο αέρας της γνώσης και της καλλιέργειας. Από εκείνη κιόλας τη στιγμή ήξερα ότι το ταξίδι της γνώσης δε θα σταματούσε εκεί.

Συνοψίζοντας τη ζωή μου σε λίγες γραμμές, αν με ρωτήσεις, έχω να πω ότι τώρα διανύω την καλύτερη περίοδο της ζωής μου και νιώθω πιο ζωντανή από ποτέ. Δε φοβάμαι να τολμήσω το οτιδήποτε και να κάνω πράξη ό,τι έχω βάλει στο μυαλό μου. Έχω καταλάβει ότι, αν θέλουμε κάτι από τη ζωή μας, πρέπει εμείς οι ίδιοι να το κυνηγήσουμε και να μην το αφήνουμε στην τύχη. Οι γνώσεις που αποκτούμε καθημερινά βοηθούν το πνεύμα μας, και το δικό μου πνεύμα δεν έχει ησυχία! Θέλω να κυνηγήσω για ακόμη μία φορά ένα όνειρο, το όνειρο της συγγραφής, και με αισιοδοξία και θετική ενέργεια ελπίζω στο καλύτερο! Η ζωή περνάει γρήγορα και όπως λέει και ο Ελύτης: «Δεύτερη ζωή δεν έχει», οπότε ας τη ζήσουμε μέχρι τέλους, όπως τη θέλουμε εμείς!

Χαίρω πολύ, Μανώλης.

του Φώτη Κουτσού

Θ Α Τ Α Κ Α Τ Α Φ Ε Ρ Ω !

«Θα έχει άραγε μαζί του ο Μηνάς τη μπάλα; Πρέπει να το θυμηθεί οπωσδήποτε! Χθες μας νίκησαν εύκολα, πρέπει να ξαναπαίξουμε...».

«Κουτσός! Μη χαζεύεις!» Αυτή η απότομη, δυνατή φωνή του δασκάλου διέκοψε τη σκέψη μου, αλλά, όπως σίγουρα ήξερε κι ο ίδιος, όχι για πολύ. Δεν τα πήγαίνα ποτέ καλά με τα μαθήματα. Δε μου άρεσε το σχολείο. Οι γέροι δε με πίεσαν κιόλας ποτέ, κι έτσι, ακόμα κι αν μόλις άρχιζα το γυμνάσιο, το μυαλό μου έτρεχε σε οτιδήποτε άλλο πιο εύκολα.

Το ότι στην Κάρπαθο του '60 το σχολείο δεν ήταν κάτι τόσο σημαντικό για όλους, και οι φοβίες της μάνας μου, που έβαζαν τον πατέρα μου να την πηγαίνει κάθε τόσο στην Αθήνα για εξετάσεις, με άφηναν ελεύθερο να κάνω του κεφαλιού μου. Ο παππούς κι η γιαγιά δεν ανακατεύονταν τόσο. Βόλτες, παρέες, μπάλα και άλλα παιχνίδια και ίσως πού και πού καμιά άσκηση, για να μη φωνάζει ο δάσκαλος. Κι αν τον νευριάζαμε περισσότερο, μας χτυπούσε και στο χέρι με εκείνον τον τεράστιο χάρακα που είχε. Όλοι τον φοβόμασταν πολύ. Ακόμα και ο μεγάλος μου αδερφός, ο Μιχάλης, που διάβαζε πιο πολύ. Ίσως ήταν κι αυτό μαζί με τα άλλα που δε μου άρεσε στο σχολείο, αλλά τότε το είχαμε για λογικό. Κι όμως κάπου-κάπου προσπαθούσα. Και ασκήσεις έκανα και μάθημα έλεγα· δεν ήμουν τελείως μπουμπούνας!

Ο χειμώνας πέρασε κάπως έτσι, ώσπου ήρθε η ώρα για τις εξετάσεις της τάξης. Οι δικόι μου, για άλλη μια φορά, έλειπαν στην Αθήνα. Εγώ, διάβασα όσο διάβασα, πήγα, έγραψα, απλά για να περάσω την τάξη. Αν δεν την περνούσα, έπρεπε να την κάνω όλη από την αρχή. Και ποιος θα καθόταν να κάνει για έναν χρόνο πάλι τα ίδια; Πολλά παιδιά το είχαν κάνει, αλλά εγώ δεν ήθελα με τίποτα! Τα αποτελέσματα βγαίνουν λίγο καιρό μετά. Δεν ήταν καλά τα νέα.

Δεν είχα περάσει και είχε έρθει η στιγμή να αποφασίσω τι θα κάνω. Πήγα να βρω ένα σπίτι με τηλέφωνο, για να ζητήσω να μιλήσω με τον πατέρα μου. Ήθελα να τα παρατήσω, να ψάξω μια δουλειά, να τη μάθω, να την ακολουθήσω, κι όπου με έβγαζε. Οι γονείς προσπάθησαν να με πείσουν να προσπαθήσω μια φορά ακόμα, αλλά είχα πειστώσει. Ήθελαν να συνεχίσω, αλλά, όπως καταλάβαινα, το να βρω κάτι άλλο να ασχοληθώ δεν τους πείραζε και τόσο. Ήξερα πως θα έμεναν ακόμα για καιρό πάνω μιας και, με αφορμή τον καιρό που έμεναν για τις εξετάσεις, ο πατέρας μου έβρισκε δουλειά στα μαρμαράδικα της Πεντέλης και αποφάσισαν να νοικιάσουν ένα σπίτι εκεί κοντά.

Κίνησα, λοιπόν, εγώ να βρω με τι θα ασχοληθώ. Η πρώτη μου σκέψη ήταν ο θεός μου ο Μιχάλης, κουρέας και βιολιστής. Δεν είμαι σίγουρος τι από τα δύο αγαπούσε περισσότερο ή σε ποιο ήταν καλύτερος, εγώ πάντως πήγα στο κουρείο του να με μάθει. Με φανταζόμουν ήδη κουρέα! Μπήκα μέσα και τι να δω; Αντί για ψαλίδι κρατούσε δοξάρι και έπαιζε μουσική σε μια παρέα κουρεμένων και ακούρευτων πελατών. Παραξενεύτηκα. Ένωσα και λίγο άσχημα που διέκοψα, αλλά τον πλησίασα, τον χαιρέτησα, και χωρίς πολλά-πολλά του ζήτησα να με πάρει μαζί του στο μαγαζί. «Μανόλη, μου λέει, δε γίνεται». Ξαφνιάστηκα. Είχα πάει τόσο σίγουρος ότι θα δεχτεί. Εκείνος με βλέπει απορημένο και, δείχνοντάς μου έναν νεαρό πιο πέρα, μου λέει: «Έχω κάμποσους μήνες τον μικρό εδώ, δεν μπορώ ούτε να τον διώξω ούτε να σας έχω και τους δύο». Ντράπηκα να του ζητήσω πέρα από εκεί τον λόγο και έφυγα απογοητευμένος. Το επόμενο πράγμα που έκανα ήταν να μιλήσω στους γέροντες, που έλειπαν. Θύμωσαν πολύ μαζί του, μόλις το έμαθαν. Με συμβούλεψαν να ξαναπάω, όπως και έκανα, αλλά ο θεός δεν άλλαζε γνώμη. Ποτέ, μέχρι που πέθανε, δεν έμαθα ούτε κατάλαβα γιατί.

Δεν είχα όμως χρόνο γι' αυτά τότε. Σκεφτόμουν μόνο πού θα πάω μετά. Ο επόμενος που μου ήρθε στο μυαλό ήταν ο άλλος μου θεός. Εκείνος ήταν υδραυλικός. Προτιμούσα νομίζω να κουρεύω, αλλά κι αυτό δε με πείραζε. Λίγες μέρες μετά πήγα να τον βρω. Με δέχτηκε με πολύ καλύτερη διάθεση, με άκουσε και συμφώνησε να με πάρει στη δουλειά χωρίς να το σκεφτεί πολύ. Λέω, εδώ είμαστε, θα μάθω επιτέλους μια τέχνη. «Από αύριο κιάλας ξεκινάς, Μανολάκη», μου είπε, «Εννέα το πρωί να είσαι εδώ». Έφυγα χαρούμενος που δε συνάντησα άλλο εμπόδιο. Την επόμενη ξύπνησα και έφτασα στην ώρα μου, έτοιμος να ξεκινήσω, γεμάτος απορία για το τι μπορεί να με βάλει να

κάνω. «Καλώς τον!» φώναξε από μακριά. Μόλις πήγα κοντά, μου έδωσε ένα μπλοκάκι και ένα στυλό. «Εγώ θα φύγω τώρα. Μείνε εσύ εδώ και όποιος έρχεται και με ζητάει, σημείωνε το όνομά του και, αν έχει, το τηλέφωνό του, εντάξει;» Πριν προλάβω να γνέψω ότι κατάλαβα, είχε φτάσει στην πόρτα και έφευγε. Τι να κάνω κι εγώ; Έμεινα και συμπλήρωνα σελίδες με ονόματα και, αν είχαν, τηλέφωνα. Δεν περίμενα έτσι την πρώτη μέρα, αλλά εντάξει, αρχή ήταν, σκέφτηκα, σιγά-σιγά θα πιάσω τα δύσκολα. Έτσι κι αλλιώς, στο τέλος της ημέρας, ο θεός μου είπε ότι τα πήγα μια χαρά, οπότε δεν παραπονήθηκα. Έλα, όμως, που συνέχισε να μου ζητάει ακριβώς το ίδιο! Και τη δεύτερη και την τρίτη και την τέταρτη μέρα. Όμως δεν έλεγα τίποτα για κάμποσες μέρες και, όποτε έλεγα κάτι, απέφευγε να μου απαντήσει ξεκάθαρα. Στο τέλος της δεύτερης βδομάδας μου εκεί, είχα πια σταματήσει να περιμένω κάτι άλλο. Κατάλαβα ότι δε σκόπευε να με πάρει μαζί του έξω, κι εγώ δεν είχα έρθει να κάνω τον γραμματέα του. Τον πιάνω, λοιπόν, αγανακτισμένος και του ανακοινώνω πως θα σταματήσω. Κρίμα, γιατί τα πράγματα φαινόταν καλά στην αρχή.

Έτσι, βρέθηκα πάλι στο ψάξιμο, χωρίς πια να έχω κάτι συγκεκριμένο στο μυαλό μου. Όπως περπατούσα όμως μια μέρα, πέφτω πάνω στον κύριο Βώζο, τον περίφημο. Ήταν ο ιδιοκτήτης του μαγαζιού του θείου μου, όπως επίσης και του διπλανού καφενείου, οπότε περνούσε συχνά, ή για υδραυλικά ή για βόλτα, όσο ήμουν εγώ εκεί. «Τι κάνεις εσύ εδώ;» απόρησε, «Δε δουλεύεις;». Του είπα ότι σταμάτησα πριν δυο μέρες κι εκείνος, χωρίς να το σκεφτεί πολύ, με ρώτησε αν θέλω να δουλέψω στο καφενείο του. Δεν είχα καμιά ιδέα από καφέδες, αλλά μία που μου το πρότεινε, μία που δέχτηκα. Την επόμενη μέρα κιόλας έπιασα δουλειά. Να πω την αλήθεια, φοβόμουν πως θα με βάλει πάλι να κάνω κάτι που δε θα με μάθει τίποτα. Αντίθετα, όμως, με πήρε από την αρχή και μου έδειξε πώς να φτιάχνω τους καφέδες, πώς να βάζω ούζα και τέτοια και πώς να ετοιμάζω πιατάκια με μεζέδες. «Επιτέλους!» Στην αρχή, βέβαια, όταν είχαμε τρία και τέσσερα τραπέζια, τα μπέρδευα. Λάθος καφέδες, άλλα ποτά σε άλλους πελάτες... Μέρα με τη μέρα, όμως, τα έκανα όλο και πιο σωστά, όλο και πιο γρήγορα. Υπήρχαν φορές που, παρ' όλο που ήμασταν γεμάτοι, τους εξυπηρετούσα όλους, χωρίς να παραπονιέται κανείς. Μου άρεσε πολύ που είχα αρχίσει να κάνω κάτι καλά. Τα κακά νέα όμως δεν άργησαν. Λίγο καιρό μετά έμαθα ότι πωλείται το καφενείο. Θα το αγόραζε μια οικογένεια. Στην αρχή πίστευα πως θα

δούλευα γι' αυτούς, αλλά είχαν τρεις γιους κι έτσι δε με χρειαζόνταν. Δεν πρόλαβα καν να βγάλω τα πρώτα μου λεφτά. Για άλλη μία φορά μέσα σε λίγο καιρό έπρεπε να βρω λύση.

Δεν άργησα πολύ να σκεφτώ κάτι, και αυτήν τη φορά ήταν πιο τολμηρό. Αποφάσισα να φύγω μόνος μου, να πάω Αθήνα, στους γονείς μου. Στα δεκατρία μου δεν είχα ιδέα πώς θα το κατάφερα και αν θα συμφωνούσαν, αλλά θα το έκανα. Είχα θυμηθεί και τα λόγια της μάνας μου για κάτι τεράστια κτήρια που έχει εκεί, πολύ ψηλά, και για να τα ανέβεις, λέει, έμπαινες κάπου και πατούσες ένα κουμπί να σε πάει πάνω. Ήταν τόσο ανήκουστο για μένα αυτό, που, από μόνο του, ήταν αρκετό για να θέλω ακόμα περισσότερο να πάω. Έπειτα, σκέφτηκα να στείλω ένα γράμμα στην Αθήνα, να ενημερώσω τους γονείς. Ζήτησα λεφτά από τους παππούδες μου για το γραμματόσημο. Δε μου έδωσαν. Δεν ήθελαν καθόλου να φύγω. Κι εγώ ήμουν τόσο εξυπνοπούλι, που πήγα και κόλλησα στο φάκελο ένα χρησιμοποιημένο και το πήγα στο ταχυδρομείο. Λίγες μέρες μετά, το γράμμα μου γύρισε πίσω. Τότε χάρηκα, όμως, αφού στο μεταξύ είχα μετανιώσει που το έστειλα, γιατί θα μου απαντούσαν σίγουρα όχι. Αυτό ήταν! Θα ξεκινούσα μόνος μου, χωρίς να τους το πω. Πήγα ξανά στον παππού να ζητήσω λεφτά για το εισιτήριο. Η απάντηση ήταν πάλι όχι. Αρχίσαμε να τσακωνόμαστε. Φώναζα όπως δεν είχα φωνάξει ποτέ. «Θα πάω να μπω μέσα χωρίς εισιτήριο κι ας με πιάσουν! Κι ας με πετάξουν έξω!» τους απείλησα. Βλέποντάς με τόσο αποφασισμένο και αγριεμένο, υποχώρησαν και μου έκαναν τη χάρη να μου δώσουν τα λεφτά του εισιτηρίου και μια κουβέρτα για το ταξίδι. Με άφησαν με μια κουβέρτα και τα ρούχα μου, για μια διαδρομή μίας ημέρας με το πλοίο. Και τι πλοίο! «Σκυλοπνίχτη» το έλεγαν όλοι, κι ας ήταν το όνομά του «Άνδρος»! Δεν καταλάβαινα ακριβώς γιατί, αλλά άκουγα πως το ονόμασαν έτσι επειδή ταξιδεύει παντός καιρού. Πριν φύγω ζήτησα από τον Μιχάλη, τον αδερφό μου, να στείλει ένα τηλεγράφημα στην Αθήνα. Θα έγραφε: «Φτάνω με “Άνδρος”. Μανόλης».

Ανέβηκα στο πλοίο και δε με ένοιαζε τίποτα. Ακόμα κι όταν βγήκε στα ανοιχτά με τα πολλά μποφόρ, δε φοβήθηκα στιγμή. Όταν είσαι μικρός, δεν καταλαβαίνεις απ' αυτά. Βρήκα μια γωνιά, έκατσα με την κουβέρτα μου και απλά περίμενα να περάσουν οι ώρες. Η μόνη δυσκολία ήταν όταν άρχισα να πεινάω και έβλεπα ένα σωρό επιβάτες να τρώνε. Θα μπορούσα να πάω να ζητήσω κάτι, αλλά δεν το έκανα. Ντρεπόμουν να μιλήσω σε εντελώς αγνώστους. Έτσι, έκανα

υπομονή και σκεπτόμουν τα μεγάλα κτήρια και ότι θα δούλευα μέσα σ' αυτά. Ευτυχώς κάποια στιγμή με πήρε ο ύπνος και ξύπνησα πια όταν φτάναμε. Βγαίνω έξω και καταλαβαίνω ότι το σχέδιό μου έχει δουλέψει. Βλέπω τον πατέρα μου να με περιμένει έξω απ' το πλοίο. Χάρηκα που τον είδα· είχαν καιρό που έλειπαν. Πολύ σύντομα όμως, χωρίς να το καταλάβω, χάθηκα κοιτώντας γύρω μου αυτά τα κτήρια που όλοι έλεγαν, τα ατελείωτα φώτα, που ούτε καταλάβαινα από πού έφεγγαν, και τα πολλά αυτοκίνητα. Πρώτη φορά έβλεπα τόσα μαζεμένα. Και πόση φασαρία έκαναν! Δεν ήξερα από πού μου ερχόταν! Συνέχισα να τα παρατηρώ σ' όλη τη διαδρομή, ενώ προσπαθούσα να απαντήσω στις ερωτήσεις του πατέρα. Ήταν ανήσυχος, αλλά εγώ πια, μετά από καιρό, δεν ήμουν. Ήξερα από την πρώτη στιγμή πως εδώ κανείς δε θα με εμπόδιζε. Κι αν με εμπόδιζε; Θα την έβρισκα τη λύση.

Θα τα καταφέρω

Ήμασταν ήδη κοντά δύο μήνες στο νοσοκομείο Παιδων, στην Πεντέλη. Εγώ και η Κούλα, η γυναίκα μου, ήμασταν κάθε μέρα, σχεδόν συνεχώς, μαζί εκεί. Γιατροί μπαινόβγαιναν στον θάλαμο. Συγγενείς και φίλοι εμφανίζονταν συχνά, να μας κάνουν παρέα, να βοηθήσουν αν μπορούν, να δουν πώς πάει ο Φωτάκος. Εκείνος ήταν πολύ μικρός. Αδύνατο, στα τέσσερα μόλις χρόνια του, να καταλάβει ακριβώς τι γινόταν. Κι ευτυχώς. Καθόταν με το οξυγόνο στο προσωπάκι του, έβλεπε τα παιδικά του και ήξερε μόνο πως θα λαχάνιαζε αμέσως, αν σηκωνόταν να περπατήσει μερικά μέτρα. Εγώ συνήθως, όταν κοιμόταν, καθόμουν και σκεπτόμουν πως αν εκείνος ο παιδίατρος είχε καταλάβει τη σοβαρότητα της κατάστασης στην ώρα του, ίσως να μην ήμασταν εδώ τώρα. Με έτρωγε αυτό το κρίμα. Αυτό το «γιατί».

Οι μέρες περνούσαν αργά. Οι γιατροί στην αρχή έλεγαν πως με το οξυγόνο και την κορτιζόνη θα γινόταν καλά το παιδί. Αυτό ακούγαμε κι εμείς και ελπίζαμε. Περιμέναμε εκείνη τη μέρα που θα τον βλέπαμε καλύτερα. Δεν ερχόταν όμως. Κάποιες μέρες ήταν πιο άνετος, κάποιες όχι. Η βελτίωση που μας υποσχέθηκαν δεν ήρθε. Οι κοντινοί μας άνθρωποι άρχισαν να μας προτείνουν να φύγουμε, να πάμε αλλού, ακόμα και στο εξωτερικό. Εμείς, μέσα στην άγνοιά μας, προτιμούσαμε να ακούμε τους γιατρούς, αν και δε συμπαθούσα κανέναν ιδιαίτερα. Εκτός από έναν. Τον κύριο Πρίφτη από τα εξωτερικά ιατρεία. Φαινόταν ότι ήταν πολύ ευγενικός και καλός άνθρωπος. Δυστυχώς, τα πολλά συνέδρια στο εξωτερικό δεν τον άφηναν να παρακολουθεί την κατάσταση από κοντά.

Σε μια από τις επιστροφές του όμως, ένα πρωινό, ήρθε να μας επισκεφθεί και για πρώτη φορά δεν ήταν μόνος. Είχε μαζί του έναν άγγλο γιατρό, τον κύριο Rosenthal. Του είχε μιλήσει για την περίπτωση του Φώτη κι εκείνος ήθελε να έρθει να τον δει. Δεν ήρθε, βέβαια, μόνο για εμάς. Επισκεπτόταν συχνά την Ελλάδα. Φαινόταν να ξέρει πολύ καλά τη δουλειά του και χαιρόμουν πολύ γι' αυτό. Είδε τον μικρό, είδε τις εξετάσεις του και ξεστόμισε την πιο ωραία κουβέντα που είχα ακούσει για καιρό. Μας είπε πως στο νοσοκομείο που εργάζεται στο Λονδίνο μπορούν να κάνουν κάτι και πως θέλει να πάμε να αναλάβει τη θεραπεία του. Μόλις δε είδα και τον κύριο Πρίφτη να συμφωνεί με σιγουριά, δέχτηκα αμέσως! Είχαμε ξανά ελπίδες. «Θα μιλήσουμε για τα διαδικαστικά», μου είπε και έφυγαν. Αγκαλιάζω την Κούλα. «Τι έγινε;» ακούω τον Φωτάκο να ρωτάει. «Θα φύγουμε, θα πάμε σε μια ξένη χώρα, στην Αγγλία, για να γίνεις καλά, να μη χρειάζεσαι οξυγόνο!» του λέω μες στην καλή χαρά. Ο μικρούλης δεν ήξερε τι να πει και έβαλε τα γέλια από τη χαρά του. Δε σταμάτησε να χαμογελάει όλη μέρα! Ούτε εμείς...

Είχαμε πολλά πράγματα να κάνουμε μέχρι να έρθει η ώρα να φύγουμε. Τράπεζες, βαλίτσες, να βρούμε γιατρούς να μας συνοδεύσουν στην πτήση, κάποιον να μας βοηθήσει με τη γλώσσα. Δεν ξέραμε γρι αγγλικά! Το πρώτο, όμως, που έπρεπε να γίνει ήταν να συμπληρώσει ο διευθυντής του νοσοκομείου την αίτηση για το δημόσιο. Έπρεπε να υπογράψει πως η ασθένεια δεν αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα, για να δικαιολογηθεί το ταξίδι. Την επόμενη κιόλας μέρα ανέβηκα στο γραφείο του. Του είπα πώς είχαν τα πράγματα και η απάντησή του με άφησε άφωνο. «Δε χρειάζεται. Το παιδί θα μεγαλώσει, θα πάει στο σχολείο με το οξυγόνο του και θα είναι εντάξει με τη θεραπεία που κάνουμε εδώ». Δεν ήξερα τι να πω σε ολόκληρο διευθυντή νοσοκομείου. Γύρισα στο δωμάτιο και πήρα τηλέφωνο τον Πρίφτη να μας βοηθήσει. Δεν απάντησε. Είχε μια δύσκολη μέρα και με κάλεσε την επόμενη. Ξαφνιάστηκε με την απόφαση. Μου είπε να πάω να βρω τη Σοφία, τη γραμματέα του διευθυντή, που μας ήξερε, να υπογράψει πρώτα αυτή και μετά να του το πιάω λέγοντάς του ότι το προτείνει και ο κύριος Πρίφτης. Δεν υπήρχε περίπτωση να επιτρέψω σε εκείνον τον ξεφτίλα να αφήσει τον Φώτη μου έτσι! Πήγα αμέσως, τη βρήκα και της εξήγησα. Κατάλαβε με τη μία τι ήταν σωστό να γίνει και υπέγραψε. «Βλέπω να κινδυνεύω να με σουτάρει μετά απ' αυτό», είπε, αφού το έκανε. Δεν ξέρω αν το εννοούσε πραγματικά ή έκανε πλάκα, αλλά εκείνη την ώρα εκτίμησα πολύ το θάρρος της.

Πήγα αμέσως στο γραφείο του πιστεύοντας ότι θα καταλάβαινε αυτήν τη φορά. Κατάφερε, όμως, να με αφήσει άφωνο ξανά. Δεν είχα καταλάβει ακόμα πως τα έκανε όλα για τη φήμη του νοσοκομείου. «Η Σοφία συμφώνησε και υπέγραψε; Τώρα θα δεις τι θα της κάνω!» είπε. Κι εκεί θολώνουν όλα. Πηγαίνω του παίρνω το τηλέφωνο απ' το χέρι, το κοπανάω με δύναμη στο γραφείο και τον πιάνω απ' τον λαιμό. «Θα υπογράψεις, αλλιώς θα τα κάνω όλα λίμπα εδώ μέσα!» του φωνάζω. «Σας παρακαλώ, κύριε; Τι είναι αυτά που κάνετε;» είπε, προσπαθώντας να μείνει ήρεμος. Τότε τον σηκώνω και τον τραβάω προς το παράθυρο! «Κανόνισε να υπογράψεις, γιατί δεν υπολογίζω τίποτα. Θα σε πετάξω κάτω!» του φώναξα ξανά και τον κόλλησα στον τοίχο! «Εντάξει, εντάξει!» μου λέει φοβισμένος, «θα υπογράψω». Φεύγω ταραγμένος με τη συμπληρωμένη δήλωση και την πάω στο ΙΚΑ. Φτάνει η σειρά μου να την καταθέσω και η υπάλληλος μου λέει με σιγουριά πως δεν πρόκειται να εγκριθεί. Απορημένος, τη ρωτάω γιατί. «Εδώ γράφει πως η ασθένεια δεν αντιμετωπίζεται στη χώρα μας. Μπορεί να είναι οποιαδήποτε χώρα. Αυτοί θέλουν να λείει ότι δεν αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα». Ο άνθρωπος αυτός έδειξε και πάλι πόσο ξεφτιλισμένος ήταν. Είχε προσπαθήσει να μας κοροϊδέψει. Τι σκεφτόταν; Δεν μπορούσα να το πιστέψω. Δε θυμάμαι να έχω θυμώσει ξανά τόσο. Φεύγω φουριόζος για το νοσοκομείο. Πότε άνοιξα την πόρτα του αμαξιού, πότε αυτή του γραφείου του, ούτε που το κατάλαβα! «Ρε καθίκι, δεν ντρέπεσαι λίγο να μας δουλεύεις;» του λέω χτυπώντας την πόρτα πίσω μου. Αυτός διαμαρτύρεται για τον τρόπο μου, αλλά δεν ακούω τίποτα! Πηγαίνω, πετάω στο πάτωμα κάτι βιβλία και κοπανάω το χέρι μου με τη δήλωση στο γραφείο του! «Τι πράγματα είναι αυτά;» μου ξαναλέει μες στον πανικό του, αλλά δε με νοιάζει. Τον ξαναπιάνω απ' τον λαιμό και του λέω τρέμοντας, με γουρλωμένα μάτια: «Άκουσέ με! Δε θέλω να σου κάνω κακό. Σε παρακαλώ μη με αναγκάσεις! Κάνε μου τη χάρη, βάλε τη ρημάδα την υπογραφή, να φύγουμε, να τελειώνουμε!» Προσπάθησε να μην το δείξει, αλλά είχε τρομάξει πολύ. Χωρίς να πει πολλά, έκανε ό,τι του είπα, πήρα το χαρτί κι έφυγα. Δεν ήθελα να τον δω ποτέ ξανά μπροστά μου. Έγιναν τελικά όλα όπως έπρεπε και φύγαμε για την Αγγλία.

Πάνε πια είκοσι χρόνια από τότε. Φέρθηκα άσχημα, το ξέρω. Δεν είμαι βίαιος άνθρωπος και ακόμη, μέχρι και σήμερα, νιώθω μερικές φορές τύψεις που το έκανα όλο αυτό, και το πού θα έφταναν αν δε δεχόταν, με τρομάζει. Όμως κάθε φορά που βλέπω τον Φωτάκο μου

να μεγαλώνει, να ζει τη ζωή του κανονικά, παρά τις μικρές δυσκολίες με την αναπνοή του, να προχωράει τις σπουδές του και κάνει όνειρα, όλες οι άσχημες σκέψεις φεύγουν και λέω με σιγουριά πως δε θα το μετανιώσω ποτέ.

Θα τα καταφέρω...

2019 πλέον και κλείνουν επτά χρόνια από τότε που είδα την Κούλα μου να τρέμει για πρώτη φορά.

Τότε δεν μπορούσα να φανταστώ ότι τα πράγματα θα έφταναν στο σημείο που είναι σήμερα. Είναι και ήταν από πάντα ευαίσθητος και αγχώδης άνθρωπος. Έτσι, ακόμα κι αν εγώ την καθισούχαζα στην αρχή, στις πρώτες κινητικές δυσκολίες, εκείνη το είχε πάρει βαριά και είχε πέσει ψυχολογικά. Αρχίσαμε να πηγαίνουμε στον πρώτο νευρολόγο κι εκείνος μας έστειλε για τις πρώτες εξετάσεις. Το περίεργο ήταν πως δεν μπόρεσε να βγάλει κάποιο ακριβές πόρισμα για την ασθένεια κι έτσι έδινε θεραπεία με τις υποθέσεις του μαζί με μερικές ασκήσεις για να δυναμώσει. Αυτά βελτίωσαν λίγο τα πράγματα, αλλά όχι τελείως. Όταν ήρθαν οι πρώτες πτώσεις και κατάλαβα ότι χρειάζεται βοήθεια για να περπατήσει, ήταν το πρώτο σοκ. Χειρότερη. Αλλάξαμε γιατρό. Άλλαξε τη θεραπεία. Κανένα ακριβές συμπέρασμα κι από κείνον. Συνέχισε να πέφτει η ψυχολογία της. Σχεδόν δε μιλιόταν. Δεν είχα αντιμετώπισει ξανά κάτι τέτοιο. Στην αρχή, από τη στεναχώρια μου και θέλοντας να την ταρακουνήσω, της φώναζα. Η αγωνία μου έβγαине σε νεύρα. Αυτό σίγουρα δε βοηθούσε τότε. Η ψυχολογία της επηρέαζε και την κίνησή της. Δυσκολευόταν όλο και περισσότερο. Με χρειαζόταν όλο και περισσότερο. Βγαίναμε από το σπίτι όλο και πιο σπάνια. Δεν της άρεσε αυτό. Φρόντιζε πάντα μόνη της το σπίτι και πλέον δεν μπορούσε. Ευτυχώς είχα βγει στη σύνταξη και σιγά-σιγά τα αναλάμβανα όλα εγώ. Δυστυχώς ξεσπούσε κι εκείνη σε νεύρα απέναντί μου για τα λάθη μου. Τα πράγματα στο σπίτι είχαν αλλάξει με όλα αυτά, συν τη μετακόμιση του Φώτη στην Κρήτη για σπουδές και, όπως φάνηκε, δεν ήμασταν έτοιμοι γι' αυτό. Προσπαθούσαμε κι οι δύο. Πιο πολύ εγώ. Λυπάμαι που το λέω, αλλά η Κούλα άφηνε τον εαυτό της. Δεν της το έδειχνα, αλλά στεναχωριόμουν πολύ. Έχανα κι εγώ τη διάθεσή μου. Δεν είχα όρεξη ούτε τα αστεία μου να της κάνω πια, που πάντα της έφτιαχναν το κέφι.

Εφόσον δε βλέπαμε βελτίωση, συνεχίσαμε να αλλάζουμε γιατρούς. Ο καθένας με τη γνώμη του, με τις ιδέες του, τις θεραπείες του, αλλά

ποτέ κανείς δεν μπορούσε να μας πει τι έχει. Και, μα την Παναγία, έχω χάσει πλέον το μέτρημα από τις γνώμες που πήραμε. Η απογοήτευση την έκανε να τρώει περισσότερο, να μην κινείται, να μην κάνει τις ασκήσεις της. Παρ' όλο που αυτά την έκαναν χειρότερα, μάλλον έβρισκε διέξοδο. Μέσα στα πολλά, σκέφτηκα να επισκεφθούμε κι έναν ψυχολόγο. Θα της έκανε καλό, αλλά δεν ήθελε να πάει. Το είχε πάρει με κακό μάτι και δεν κατάφερα να την πείσω.

Μετά από λίγο καιρό, χωρίς να μπορώ να καταλάβω γιατί, άρχισε να είναι πιο ευδιάθετη. Μιλούσε περισσότερο, χαμογελούσε περισσότερο και μου έλεγε τακτικά ότι θα γίνει καλά. Χαιρόμουν με την αλλαγή της, αλλά ταυτόχρονα απορούσα πώς έγινε. Μέχρι που ένα απόγευμα καθίσαμε και μου ζήτησε να τη βοηθήσω το καλοκαίρι να ανέβει τα σκαλιά της Παναγίας του χωριού μας, γιατί έτσι, είπε, θα γινόταν καλά. Με ένα θαύμα. Ήμασταν θρήσκα οικογένεια, αλλά κανείς τόσο όσο η Κούλα. Πολύ συχνά την έβλεπα να διαβάζει τη Βίβλο, βίους αγίων, βιβλιαράκια με θαύματα. Έτσι, λοιπόν, πίστευε πως ήρθε και η δική της ώρα να βιώσει ένα θαύμα. Εγώ είμαι πιο δύσπιστος με αυτά, αλλά μόνο στην παραμικρή ιδέα ότι μπορεί να συνέβαινε και να περπατούσε ξανά, δεν μπορούσα να της αρνηθώ. Το καλό είναι πως οι ελπίδες που πήρε απ' αυτό τη ζωντάνεψαν. Παρά το πρόβλημα, είχε φύγει αυτή η μαυρίλα από το σπίτι κι αυτό βοήθησε κι εμένα πολύ, αλλά και τον Φώτη που πλέον την άκουγε από το τηλέφωνο όπως παλιά. Οι μήνες πέρασαν, το καλοκαίρι ήρθε, κι εμείς πήγαμε στο χωριό. Κάναμε την προσπάθειά μας. Εγώ κι ο αδερφός μου τη βοηθήσαμε να ανέβει, πήγε, προσευχήθηκε, αλλά δεν έγινε τίποτα. Το πίστευε πολύ. Εγώ πιο πολύ το ήλπιζα και το ευχόμουν, παρά τοπίστευα. Η απογοήτευση ήταν ίδια και για τους δύο και έκανε την επιστροφή πιο δύσκολη. Γυρίσαμε σπίτι. Ήθελα να την παρηγορήσω, να της περάσει, μα δεν ήμουν ποτέ καλός στα λόγια. Έκατσα να της εξηγήσω ότι δεν πειράζει και επέμενα πως κάτι θα βρούμε να κάνουμε. Εκείνη τη μέρα φοβήθηκα για το μετά. Δε θα άντεχα να την ξαναδώ αμίλητη. Κι όμως, αυτό δε συνέβη. Και δε συνέβη γιατί συνέχισε να το πιστεύει. Μπορεί να μην ήταν εκείνη η ώρα της, αλλά κάποτε θα ήταν. Τη βοηθάει πολύ αυτή η σκέψη, μέχρι και σήμερα...

Πριν τρία χρόνια περίπου, προέκυψε κάτι ακόμα που έμελλε να μας βοηθήσει πολύ, τόσο σωματικά, όσο και ψυχολογικά. Ένας γείτονας εδώ είχε ακούσει για έναν πολύ καλό φυσικοθεραπευτή. Τον κύριο Δημήτρη. Πήγα και τον βρήκα την επόμενη μέρα. Είδα έναν μικρό-

σωμο, ηλικιωμένο κύριο που δε μου γέμιζε το μάτι, αλλά κανόνισα να έρθει να αναλάβει την Κούλα. Τι είχα να χάσω; Πού να ήξερα πως θα έπεφτα τόσο έξω. Πού να φανταστώ πως είχα απέναντί μου έναν άνθρωπο που γυμνάζεται καθημερινά έως και σήμερα στα ογδόντα πέντε του, και έχει περισσότερη δύναμη και ισορροπία από τρεις εικοσιπεντάρηδες! Και πολύ καλός στη δουλειά του, με μεράκι. Ερχόταν και έκανε θεραπεία για δυσμίαση και τρεις ώρες, χωρίς σταματημό. Και όχι μόνο αυτό. Είναι και ένας ευγενέστατος, καλοσυνάτος κύριος που ξέρει πολύ καλά πώς να φτιάξει τη διάθεση στους γύρω του, να τους δώσει δύναμη. Κάθε φορά που ερχόταν, μας έφτιαχνε τη μέρα! Κάπου-κάπου καθόταν μετά και μας έδειχνε τι μπορούσε να κάνει, παρά την ηλικία του. «Εγώ, Μήτσο, αν το κάνω αυτό θα μείνω εκεί και θα με σηκώνεις μετά!» του έλεγα και γελούσαμε. Αλλά ήταν η αλήθεια! Κι εκείνου του άρεσε που τον θαυμάζαμε για όσα έκανε. Μια φορά μάλιστα, θυμάμαι, έτυχε να είναι και η ανιψιά μου μπροστά. Όταν έφυγε ο Μήτσος γύρισε και μας είπε: «Θείε, αυτός είναι ίδιος ο μίστερ Μιγιάγκι!». Δεν κατάλαβα, αλλά μας εξήγησε για ποιον μιλάει και συμφωνήσαμε αμέσως. Από τότε, πολλές φορές, τον λέμε έτσι. Πέρα από το ότι βοηθούσε την Κούλα να στέκεται αρκετά καλύτερα, τη βοήθησε και πάρα πολύ να δει αλλιώς τα πράγματα. Είχα κάμποσα χρόνια να τη δω τόσο καλά κι ας μην περπατούσε. Έμαθα κι εγώ όμως από τον Μήτσο. Κατάλαβα πώς έπρεπε να αντιμετωπίζω την κατάσταση, πώς έπρεπε να της φέρομαι, και τον ευχαριστώ γι' αυτό.

Συμπληρώνονται, λοιπόν, επτά χρόνια. Πολύς καιρός. Δύσκολος καιρός. Αλλά τώρα που το σκέφτομαι, πέρασαν αέρας. Μαθαίνεις να ζεις με το πρόβλημα και μάλλον έτσι πρέπει. Θύμωσα πολλές φορές, έκλαψα μερικές, βρήκα ελπίδα και την έχασα ξανά και ξανά. Πλέον το μόνο που σκέφτομαι είναι πως, ό,τι κι αν γίνει, εγώ θα είμαι εδώ, κοντά της, να τη βοηθάω σε ό,τι χρειάζεται για όσο μπορώ. Κι ας περιμένει το θαύμα της, κι ας μη με ακούει πάντα, κι ας τσακωνόμαστε. Ό,τι περνάει, θα το περνάω μαζί της και στο τέλος, δεν ξέρω, μπορεί και να τα καταφέρουμε...

Νοσταλγία

της Παρασκευής Τσιροζίδη

Ο ΕΡΩΤΑΣ είναι σαν τη θάλασσα. Χίλιοι τον χαίρονται, ένας τον πληρώνει. Θα σου πω πώς τον βίωσα εγώ κατά την εφηβεία και τα φοιτητικά μου χρόνια...

Όλα ξεκίνησαν το 2002. Πήγαινα δευτέρα γυμνασίου. Δεκατεσσάρων χρονών, λοιπόν, παιδάκι με πάρα πολλές ανασφάλειες. Ξέρεις τώρα πώς είναι το κορίτσι στην εφηβεία. Εκείνος ήταν το πιο δημοφιλές αγόρι του σχολείου, ο πιο όμορφος και παραμένει στη μνήμη μου... Είναι κούκλος! Αν και πήγαινε μόλις δευτέρα γυμνασίου, όλες τον θέλανε, ακόμα και οι μεγαλύτερες, ήταν αντικειμενικά ο πιο ωραίος άντρας που είχα δει, πραγματικά. Ακριβώς επειδή τον ήθελαν όλα τα κορίτσια, εγώ δεν ήθελα να τον θέλω και τον σνόμπαρα και έλεγα: «Σιγά τον ωραίο...», και η αλήθεια είναι πως το 'χα σχεδόν πιστέψει, δεν είναι ότι μου άρεσε τόσο... Μέχρι που...

Στην τρίτη γυμνασίου μας ανακοίνωσαν ότι θα γίνει ανακατάταξη στα τμήματα και έπρεπε από το πρώτο τμήμα τρία άτομα να έρθουν στο δικό μας, στο Γ2. Και ο διευθυντής μας μας ανακοινώνει ποια άτομα θα έρθουν. Ακούω το όνομά του! Ρωτάω την αδερφή μου, που καθόταν στο πίσω θρανίο: «Άκουσα καλά;». Μόλις με επιβεβαίωσε, γυρνάω μπροστά μου και ξεφυσώντας σκέφτομαι: «Κακά ξεμπερδέματα θα 'χουμε...». Ουσιαστικά επιβεβαιώθηκα, γιατί έρωτας από την πρώτη ματιά μπορεί να μην ήταν, έρωτας από την πρώτη μιλιτιά όμως, ναι. Με το που μιλήσαμε και μου είπε «γεια» και του είπα «γεια», αυτό ήτανε. Τον ερωτεύτηκα κατ' ευθείαν, από την πρώτη κιόλας στιγμή. Όλα τα χρόνια πίστευα ότι το ζούσα μόνη μου. Ναι εντάξει, με κυνηγούσε στους διαδρόμους του σχολείου, αλλά αυτό το έκανε με όλα τα κορίτσια... Ναι εντάξει, όλη η τάξη έγραφε στον πίνακα $K+M=L.F.E$. Η αλήθεια είναι ότι όλοι το πίστευαν, αλλά εκείνος δεν το παραδεχόταν ποτέ, ούτε εγώ το παραδεχόμουν. Δεν

είχε εξομολογηθεί ποτέ ο ένας στον άλλον τα συναισθήματά του, οπότε όλα αυτά τα χρόνια ήμουν στην άγνοια.

Κοντά στα Χριστούγεννα, μια σχολική μέρα, εκείνος έμοιαζε στεναχωρημένος και τον ρωτάει η κολλητή μου: «Γιατί είσαι έτσι; Μήπως τα θλιμμένα σου μάτια οφείλονται σε ένα άτομο που λέγεται Κατερίνα;» και τότε γυρνάει και της απαντά: «Όχι, δεν καταλαβαίνω γιατί όλοι μου λέτε ότι είμαι ερωτευμένος με την Κατερίνα, δε μου αρέσει καν!». Προφανώς, αυτά τα λόγια μεταφέρθηκαν σε εμένα, προφανώς με πλήγωσαν πάρα πολύ. Θυμάμαι, όταν ήρθαν τα Χριστούγεννα, για δύο εβδομάδες δεν ήθελα καν να βγω από το σπίτι, έκλαιγα πάρα πολύ, και τώρα που το βλέπω από απόσταση θεωρώ ότι έπαθα καταθλιπτικό επεισόδιο. Κατάθλιψη δεν πέρασα, γιατί δεν πληρούσα τις προδιαγραφές, ούτε το χρονικό διάστημα, αλλά είχα όλη τη συμπτωματολογία. Έφτασα στο σημείο να παρακαλέσω τους γονείς μου να με γράψουν σε άλλο λύκειο, όχι σε αυτό που αντιστοιχούσε με το γυμνάσιο, μόνο και μόνο για να σταματήσω να τον βλέπω, γιατί δεν άντεχα άλλο την απόρριψη. Πάντα όμως τον σκεφτόμουν, δεν περνούσε μέρα να μην τον σκέφτομαι, όσα χρόνια και να περνούσαν. Από τότε, τον έβλεπα μια φορά το εξάμηνο, το οκτάμηνο, πολύ σπάνια και απλά λέγαμε ένα: «Γεια, τι κάνεις;», «Καλά, εσύ;». Αλλά εγώ πάντα το έβλεπα στα μάτια του. Και θα μου πεις: «Κατερίνα... τι έβλεπες στα μάτια του; Έβλεπες ό,τι ήθελες να πιστέψεις», αλλά εγώ, αλήθεια, πάντα έβλεπα στα μάτια του ότι κάτι, κάτι υπάρχει.

Πέρασαν τα χρόνια. Στο λύκειο είχα δύο χρόνια σχέση με ένα άλλο παιδί που κάποτε με ρώτησε αν ήμουν ερωτευμένη μαζί του και η απάντησή μου ήταν παραπάνω από ειλικρινής. «Όχι, δεν είμαι ερωτευμένη μαζί σου, μία φορά ερωτεύτηκα, εκείνον, και δε θα ερωτευτώ ποτέ ξανά».

Κάποια στιγμή, εντελώς τυχαία, βρεθήκαμε να είμαστε και οι δύο ελεύθεροι. Ήταν ένα παρατεταμένο καλοκαίρι, γιατί είχαν απεργία οι καθηγητές μας, θυμάμαι, οπότε δεν είχε γίνει η εξεταστική του Σεπτέμβρη και είχαμε καθυστερήσει όλοι πάρα πολύ να γυρίσουμε στις σχολές μας. Ήταν το πιο μεγάλο και το πιο ωραίο καλοκαίρι της ζωής μου. Ήταν ένα βράδυ που εγώ ήμουν στο αγαπημένο μου μαγαζί και τον βρήκα εκεί, τυχαία. Με το που με είδε, ήρθε, με αγκάλιασε θερμά, είχε πει λίγο παραπάνω, είχα πει και εγώ λίγο παραπάνω, υπήρχαν βλέμματα, με ακουμπούσε διακριτικά στο χέρι, με έσπρωχνε διακριτικά, όλα αυτά, ξέρεις... Φεύγει από εκείνο το μαγαζί, δεν κάνει

καμία νύξη. Μετά από κάποιες ώρες, χτυπάει το κινητό μου, δεν είχα καν αποθηκευμένο τον αριθμό του, παρ' όλα αυτά ήξερα ότι ήταν εκείνος. Πράγματι, ήταν εκείνος και μου πρότεινε να βγούμε! Εκείνο το ραντεβού τελείωσε με το να με φιλήσει και ήταν η επιβεβαίωση ότι όλα αυτά τα χρόνια δεν το βίωνα μόνη μου. Ήμουν πάντα εγώ γι' αυτόν και αυτός ήταν πάντα για εμένα, απλά δεν το είχε πει ποτέ ο ένας στον άλλον. Θες από εγωισμό, θες επειδή ήμασταν παιδιά, δε θα μάθουμε ποτέ, αλλά ήταν πάντα ερωτευμένος με εμένα. Εκείνο το καλοκαίρι ζούσα τον έρωτα, δεν μπορούσα να πιστέψω πως ο παιδικός μου έρωτας, ο εφηβικός μου έρωτας, ο νεανικός μου έρωτας, ο μοναδικός μου έρωτας, ο πρώτος μου έρωτας, όλα αυτά ήταν επιτέλους μαζί μου. Αλήθεια, ένιωθα ότι ζούσα σε παραμύθι! Αφού, ακόμα και τώρα που στα λέω, έχω την ίδια ταχυπαλμία που είχα τότε.

Το καλοκαίρι τελείωσε, οι απεργίες των καθηγητών έληξαν και έπρεπε να γυρίσω στη σχολή μου στη Θεσσαλονίκη και εκείνος στη δική του, στην Αθήνα. Αυτός, φοιτητής της ιατρικής. Κάποια στιγμή, μέσα από συζήτηση του τηλεφώνου για το πώς θα κυλήσει το μεταξύ μας, μου είπε ότι δε θέλει να έχει σχέση από απόσταση και ότι είχε ήδη τρία χρόνια σχέσης και ότι δεν είναι έτοιμος ακόμη για κάτι τέτοιο. Όπως καταλαβαίνεις, εγώ δεν είχα το κουράγιο να βιώσω ξανά κάτι το οποίο δεν είχε ανταπόκριση και ήμουν άνθρωπος του «όλα ή τίποτα» και πάντα σιχαινόμουν τις ενδιάμεσες καταστάσεις και τις θεωρούσα φθηνές. Και εγώ στη ζωή μου ήθελα ακριβά πράγματα. Οπότε έσφιξα τα δόντια και του έστειλα μήνυμα να το λήξουμε, γιατί δεν ήθελα τίποτα μέτριο από εκείνον. Ήρθαν τα Χριστούγεννα, βρεθήκαμε στα Χανιά και, παρακαλώντας και περιγράφοντάς μου όλα αυτά που ένιωθε, μου ζήτησε να είμαστε μαζί και ότι και αυτός τα θέλει όλα. Και προφανώς ξαναγύρισα χωρίς δεύτερη σκέψη, γιατί πολύ απλά ήταν αυτός! Και τότε ξεκίνησε αυτός ο έρωτας που βλέπουμε στις ταινίες και λέμε: «Αυτά δε συμβαίνουνε». Με είχε σαν πριγκίπισσα, ήμουν η πρώτη του προτεραιότητα σε όλα, με λάτρευε, ποτέ δεν αμφισβήτησα την αγάπη του για εμένα. Ζούσαμε κάτι το κινηματογραφικό. Τι να σου πω... Ήταν στην Αθήνα, σκέψου, και όταν έβγαινε για ποτό με τους φίλους του, έφευγε πάνω στη μία ώρα λέγοντας: «Θέλω να γυρίσω σπίτι και να κάνω βιντεοκλήση με την Κατερίνα!» μόνο και μόνο για να περάσουμε ποιοτικό χρόνο μαζί. Μαγείρευα και κάναμε Skype. Βλέπαμε ταινίες μαζί, μέσω Skype. Παίζαμε παιχνίδια μαζί, μέσω Skype. Κάναμε τα πάντα μαζί! Ερχόταν στη Θεσσαλονίκη ή πήγαινα εγώ στην Αθήνα και φώναζε

στους δρόμους: «Σ' αγαπώ, σ' αγαπώ, σ' αγαπώ», και δεν ήταν καν μεθυσμένος και τον ακούγανε όλοι και του λέγανε: «Σκάσε» και εκείνος συνέχιζε.

Σίγουρα όμως, μέσα στα τόσα καλά, υπήρχαν και κακά. Ήμασταν δύο πολύ διαφορετικοί χαρακτήρες. Ήταν ένας τρομερά κτητικός, τρομερά ζηλιάρης, τρομερά αυταρχικός άνθρωπος. Ήταν το πρώτο παιδί στην οικογένειά του, του λέγανε ότι τα κάνει όλα σωστά, ήταν ο πρωτότοκος, οπότε φαντάζεσαι πώς τον είχαν μεγαλώσει, και ήμασταν γενικά εκ διαμέτρου αντίθετοι κόσμοι. Εγώ ήμουν ένα παιδί με όνειρα, που ήθελα να κάνω μεταπτυχιακό, διδακτορικό, και ο Μιχάλης δεν μπορούσε να το διανοηθεί αυτό, καθώς είχε ως γυναικείο πρότυπο τη μητέρα του, η οποία δε δούλευε, αυτά όμως άνηκαν σε άλλες γενιές. Ο Μιχάλης τα είχε όλα εύκολα στη ζωή του, καθώς ο πατέρας του ήταν επίσης ιατρός, οπότε είχε έτοιμη δουλειά μετά τη σχολή του. Εγώ, αντιθέτως, ήξερα ότι έπρεπε να πασχίσω για αυτό, οπότε όταν του έλεγα ότι θέλω να κάνω μεταπτυχιακό ή διδακτορικό, εκείνος γελούσε ειρωνικά και μου έλεγε: «Γιατί; Για να γίνεις από ψυχολόγος, πιο ψυχολόγος;». Ήταν πολύ ανταγωνιστική η σχέση, τον τρώμαζε και μόνο η ιδέα ότι θα μπορούσε να είμαι σε κάτι καλύτερη. Για παράδειγμα, από ένα απλό τεστ νοημοσύνης, που κάναμε για πλάκα, αν εγώ είχα παραπάνω σκορ, προσπαθούσα κατ' ευθείαν να μειώσω το επίτευγμά μου και να του πω: «Έλα, μωρέ, έχω κάνει τόσα πολλά και έχω εξασκηθεί, γι' αυτό βγάζω παραπάνω από εσένα». Πολλές φορές έπιανα τον εαυτό μου να προσπαθώ να τον ανεβάσω, ενώ εκείνος προσπαθούσε να κάνει το αντίστροφο. Όταν ήμασταν οι δυο μας, προσπαθούσε να με μειώσει, αλλά όταν ήμασταν ανάμεσα σε κόσμο, επειδή ήμουν η κοπέλα του, άρα η συνέχειά του, προσπαθούσε να με ανεβάσει, γιατί έτσι ανέβαζε τον εαυτό του.

Όταν ερχόταν να με βρει είτε στη Θεσσαλονίκη είτε στα Χανιά, που ήταν η πόλη μας, και έβλεπε ότι χαιρετάω στον δρόμο περισσότερο κόσμο από εκείνον, δεν μπορούσε να το δεχτεί, γιατί πρώτον ζήλευε και δεύτερον γιατί δεν μπορούσε να αποδεχτεί ότι ήμουν πιο δημοφιλής από εκείνον. Ζήλευε στα πάντα. Σκέψου, υπήρχε βράδυ στο οποίο είχαμε πάει να δούμε φίλους μου, οι οποίοι τραγουδούσαν live σε ένα μαγαζί, και είχα περάσει όλο το βράδυ, κυριολεκτικά, κοιτώντας τα παπούτσια τους και όχι τους τραγουδιστές. Ένα βράδυ που είχαμε βγει, για δέκα λεπτά μετρημένα, είχα πάει να μιλήσω σε μια παρέα μου, που βρήκα εκεί τυχαία. Όλα έμοιαζαν όμορφα όσο γυρνούσαμε από τη βόλτα, μέχρι τη στιγμή που έκλεισε η πόρτα

του σπιτιού. Ξαφνικά, όλα σκοτείνιασαν. Το λευκό του πρόσωπο γκρίζαρε, έγινε μουντό, δε μιλούσε καθόλου. Ήταν αυτή η τρομακτική στιγμή που προιδέαζε ότι κάτι κακό θα ακολουθήσει. Η απόλυτη γαλήνη κατέληξε σε τρικυμία. Θυμάμαι ακόμα αυτόν τον διαπεραστικό ήχο του βάζου που έσκασε στο πάτωμα και αμέσως μετά το πρόσωπό του να απέχει σε απόσταση αναπνοής από το δικό μου, φωνάζοντάς μου ότι αυτό το πράγμα που έκανα τον προσέβαλε. Δεν έβγαλα άχνα, πρώτη φορά αισθάνθηκα απειλή, ότι μπορεί να μου κάνει κακό... Απλώς τον κοιτούσα. Το αγγελικό του πρόσωπο, εκείνη τη στιγμή, στα μάτια μου φαινόταν τόσο άσχημο...

Πραγματικά, ποτέ δεν αμφισβήτησα την αγάπη του, απλώς την έδειχνε με λάθος τρόπο, λόγω των δικών του ανασφαλειών και του τρόπου με τον οποίο είχε μεγαλώσει ο ίδιος. Είχε μια ανάγκη να επιβάλλεται και εγώ ήμουν ένας άνθρωπος που δεν έβαζα όρια – και ακόμα δυσκολεύομαι να βάλω – πόσο μάλλον τότε, που ήμουν είκοσι χρονών. Ξεσπούσα ναι, αντιδρούσα ναι, αλλά δεν μπορούσα να κάνω το κάτι παραπάνω, γιατί φοβόμουν ότι θα τον χάσω. Επί τρία χρόνια ήμουν ο άνθρωπος που έλεγε ότι από τη στιγμή που έχουμε κεραμίδια πάνω από το κεφάλι μας και φαγητό να φάμε και δε ζούμε σε εμπόλεμη ζώνη, πρέπει να είμαστε ευτυχισμένοι, και θα ένιωθα τρομερά αχάριστη εάν έλεγα ότι δεν είμαι, αλλά ήμουν πραγματικά πολύ δυστυχημένη. Αυτό που ευχόμουν τόσα χρόνια, να είμαι μαζί του, εν τέλει εξελίχθηκε σε μία τρομερά τοξική και κακοποιητική σχέση. Έβλεπε παντού σκιές και έκανε και εμένα να τις βλέπω. Τρία χρόνια παρακαλούσα ένα πράγμα, να μου φερθεί άσχημα. Ακούγεται γελοίο, το ξέρω, αλλά γνώριζα ότι εάν έκανε κάτι, το οποίο θα έθιγε την αξιοπρέπειά μου, τότε μόνο θα κατάφερνα να του πω να χωρίσουμε και να το εννοώ. Όπως και έγινε. Όσο καιρό ήμασταν μαζί δεν είχε γίνει τίποτα που να θίξει την αξιοπρέπειά μου, αντικειμενικά, δεν μπορούσα να του προσάψω το παραμικρό. Ώσπου, εκεί που τσακωνόμασταν στο τηλέφωνο, είπε κάτι πάρα πολύ άσχημο και υβριστικό και, ενώ έκλαιγα και φώναζα, ξαφνικά χαμογελάω και του λέω: «Σε ευχαριστώ για το δώρο που μου έκανες», με ρωτάει: «Γι εννοείς;» και του απαντάω: «Χωρίζουμε». Του έκλεισα το τηλέφωνο και δεν το σήκωσα ποτέ. Εκεί κατάλαβα πως μπορούσα να φύγω. Επιτέλους, ήμουνα ελεύθερη! Και το τελευταίο λεπτό, ακόμα και τη στιγμή που του είπα το τέλος, ήμουν παράφορα, ανεξέλεγκτα ερωτευμένη μαζί του. Όμως, ήμουνα ελεύθερη! Πόνεσα πολύ όταν του το είπα, αλλά πονούσα πολύ περισσότερο όσο καιρό ήμασταν μαζί.

Ο έρωτας όμως, δεν είναι έτσι... Ο έρωτας είναι κάτι πολύ όμορφο. Είναι ένα συναίσθημα – εάν μπορούμε να το αποκαλέσουμε συναίσθημα, εγώ ουσιαστικά το αποκαλώ ορμονική διαταραχή – που σε κάνει να ρίχνεις τις άμυνές σου, τους τοίχους σου. Οι άνθρωποι με τα αυξημένα ναρκισσιστικά χαρακτηριστικά και τον εγωισμό δυσκολεύονται πάρα πολύ να ανταποκριθούν σε αυτόν και τον μάχονται, γιατί βλέπουν ξαφνικά τον εαυτό τους να αλλάζει και να χάνει αυτά τα στοιχεία, τα οποία είναι ουσιαστικά γι' αυτούς. Γι' αυτό πλέον μπορώ να τον καταλάβω, γιατί ο έρωτας σε ρίχνει κατά πολύ και εκείνος δεν μπορούσε να βλέπει τον εαυτό του να «χάνει».

Αυτή η σχέση, μου δίδαξε τρία πράγματα. Το ένα, ότι είναι πάρα πολύ σημαντικό να αγαπάς τους άλλους, μα πάνω από όλα τον εαυτό σου. Το δεύτερο, ότι όσο ερωτευμένος και αν είσαι, πρέπει να είσαι με ανθρώπους δίπλα στους οποίους νιώθεις ήρεμη, και το τρίτο, να διαλέγεις συντρόφους του ίδιου κόσμου, να υπάρχουν κοινές πνευματικές ανάγκες, να είναι ο ένας η παιδική ηλικία του άλλου, να μην τραβάει ο ένας τον άλλον στον κόσμο τον δικό του και τον ξεσπιτώνει, γιατί το να χάνεις τον εαυτό σου και να εγκλωβίζεσαι σε έναν άλλον, που δεν είσαι εσύ, είναι πολύ επικίνδυνο πράγμα. Διαλύει σχέσεις, σπίτια και οικογένειες. Αυτό μου έμαθε... Αυτό να σου μάθει και εσένα.

Μέχρι που κατάλαβα ότι το «αντίο για πάντα» δεν ήταν η ημέρα του χωρισμού μας...

Λίγους μήνες πριν χωρίσουμε, είχαμε κλείσει εισιτήρια για ταξίδι στη Ρόδο και θα φεύγαμε από Ηράκλειο. Όπως θα φαντάζεσαι, όταν τελειώσαμε, του είπα: «Το τελευταίο πράγμα που με απασχολεί είναι το ταξίδι, πήγαινε όπου θες, αλλά μόνος σου». Όμως, δεν ξαναγύρισε ποτέ... 14 Απριλίου του 2010, η ημέρα που θα πηγαίναμε Ρόδο. Δε θυμάμαι γενικά ημερομηνίες, αλλά αυτή δε θα την ξεχάσω ποτέ. Ήμουν σπίτι μου, στη Θεσσαλονίκη, και χαλάρωνα στον καναπέ βλέποντας τηλεόραση. Από εκεί έμαθα και τα δυσάρεστα... Έκτακτο δελτίο ειδήσεων: «Για άλλη μια φορά η ασφαλτος βάφτηκε με αίμα, καθώς λίγο μετά τις δέκα το πρωί της Τετάρτης σημειώθηκε σοβαρό τροχαίο, στην Εθνική οδό μεταξύ Ρεθύμνου–Ηρακλείου, το οποίο ήταν θανατηφόρο για τον εικοσιδύαχρονο νεαρό από τα Χανιά». Με το που ακούω για αυτοκινητιστικό δυστύχημα, προσηλώθηκα κατ' ευθείαν στην οθόνη. Αναγνωρίζω το συνθλιμμένο αυτοκίνητό του. Η πρώτη μου αντίδραση; Να κλείσω την τηλεόραση. Απέκλεια την περίπτωση ότι μπορεί και να είχε ταξιδέψει. Εξάλλου, δεν είναι δυνατόν, αυτά

συμβαίνουν μόνο στους άλλους, αποκλείεται σε εμένα ή σε δικούς μου ανθρώπους, σκεπτόμουν πάντα. Σηκώνομαι να ταΐσω το σκυλάκι μου, τον Μπου. Έπειτα, ήπια νερό και μετά άρχισα το σκούπισμα. Ξανακάθισα στον καναπέ ξεφυλλίζοντας μηχανικά τις σελίδες ενός βιβλίου, χωρίς όμως να διαβάζω τι γράφουν. Πέρασε ένα τέταρτο και τον παίρνω τηλέφωνο. «Ο συνδρομητής που καλέσατε έχει πιθανόν το τηλέφωνό του απενεργοποιημένο· παρακαλώ καλέστε αργότερα». «Θα έχει δουλειά», είπα στον εαυτό μου. «Δεν πειράζει, θα τον ξαναπάρω πιο μετά». «Ο συνδρομητής που καλέσατε έχει πιθανόν το τηλέφωνό του απενεργοποιημένο· παρακαλώ καλέστε αργότερα». Τότε, μια φωνή μέσα μου είπε: «Κατερίνα, ποιον θες να κοροϊδέψεις; Αφού κατά βάθος το ξέρεις, δε θα απαντήσει... Ποτέ...». Βγαίνω έξω να πάρω καθαρό αέρα. Ξαναπαίνομ μέσα και παίρνω τηλέφωνο τον αδελφό του. Ήταν αλήθεια...

Από τότε, τίποτα δεν ήταν όπως παλιά. Για άλλη μια φορά, ήμουν η νοσταλγός του εαυτού μου. Το αλκοόλ είχε γίνει για τα καλά η ρουτίνα μου. Έπινα μόνη στο σπίτι, σε καθημερινή βάση. Νόμιζα πως έτσι θα λύσω όλα μου τα προβλήματα. Βλέπεις, δε μου άρεσε η πραγματικότητα και προτιμούσα να φτιάχνω τον δικό μου κόσμο και να ζω μέσα σε αυτόν, μακριά από όλους και από όλα. Αντί για εμένα, άφηνα το οινόπνευμα να μιλάει στους τέσσερις τοίχους, έχοντας μια στάση παθητική, μια στάση άρνησης να κάνω το οτιδήποτε. Το πιο άθλιο ήταν όταν μου απαντούσαν οι τέσσερις τοίχοι. Δεν μπορώ να σου το περιγράψω... Άκουγα περίεργους ήχους και ψιθύρους, ενώ δεν ήταν κανένας άλλος μέσα στο σπίτι! Είχα παραισθήσεις ότι ήταν αυτός και ότι μου μιλάει. Και από εκεί καταλαβαίνεις ότι άρχισα να χάνω τα λογικά μου. Απουσίαζα από τη σχολή για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, παράτησα δουλειά, φίλους, τα πάντα. Δεν μπορούσε να με βοηθήσει κανείς. Το αλκοόλ ήταν ο φίλος μου και ο εχθρός μου. Αντιλαμβανόμουν πως έκανε κακό στην υγεία μου, αλλά δε με ενδιέφερε. Κάθε μέρα, μα κάθε μέρα, δεν περνούσε λεπτό που να μη με κατηγορούσα, που δεν του έδωσα έστω μία ευκαιρία να μου μιλήσει από κοντά, που δεν τον αποχαιρέτησα ποτέ. Πολλές φορές, ευχόμουν να ήμουν και εγώ μέσα σε αυτό το αυτοκίνητο, να μην είχαμε χωρίσει ποτέ και να ταξιδεύαμε μαζί. Να φεύγαμε, αλλά να φεύγαμε μαζί! Ένα λεπτό δώσε μου... Συγγνώμη για τώρα, απλώς ξέρεις, όσα χρόνια και αν περάσουν, πάντα θα δυσκολεύομαι να διηγούμαι αυτήν την ιστορία... Με συγχωρείς... Αλλά πονάει! Πονάει πολύ... Δεν περνάει βράδυ, πριν κοιμηθώ, που να μη μου έρθει στο μυαλό και

κάθε φορά να ξυπνάω με τους ίδιους επιάλτες! Σου εύχομαι πραγματικά, κορίτσι μου, να μην το νιώσεις ποτέ αυτό. Γιατί δεν υπάρχει χειρότερο συναίσθημα από τις τύψεις... Λοιπόν... Συνεχίζω. Από ένα σημείο και μετά δεν έβρισκα ενδιαφέρον ούτε στο ποτό, καθώς και αυτό έπαψε να βοηθάει, έστω και ελάχιστα, στο να ανέβει η διάθεσή μου. Αντί αυτού, τη χειροτέρευε. Ήταν εθιστικό όμως το άτιμο! Κάθε πρωί ξυπνούσα κατάκοπη, χωρίς να έχω κάνει τίποτα κουραστικό, και το πρώτο πράγμα που αναζητούσα ήταν το ποτό. Κάθε φορά που πήγαινα να αγοράσω μπουκαλάκια από τον περιπτερά της γειτονιάς ένιωθα ντροπή, καθώς με κοιτούσε με αυτό το περίεργο, αδιάκριτο βλέμμα, σαν να λυπόταν για εμένα. Δε μου είπε, όμως, ποτέ τίποτα. Στη μητέρα μου λίγα έλεγα στο τηλέφωνο, μα πολλά καταλάβαινε. Μέχρι που αποφάσισε να έρθει απροειδοποίητα στο σπίτι μου. Φυσικά, δεν μπορούσε να μη δει τη στοίβα από άδεια μπουκαλάκια στον κάδο και άλλα τόσα, γεμάτα, στο ψυγείο και εμένα οχτώ κιλά πιο αδύνατη, με μαύρους κύκλους και χλομή. Κοίταξε τα ποτά, κοίταξε εμένα και ξανά τα ποτά. Δε σχολίασε τίποτα, μόνο με αγκάλιασε σφιχτά και μου είπε: «Τώρα είμαι εγώ εδώ». Τα βράδια που κοιμόμασταν μαζί ένιωθα μια τεράστια ανάγκη να σηκωθώ από το κρεβάτι και να πιω. Κάτι τέτοιο όμως, φυσικά, ήταν δύσκολο να γίνει. Υπέφερα. Μέχρι που το τέταρτο βράδυ δεν άντεξα, σηκώθηκα κρυφά και άρχισα να κατεβάζω ασταμάτητα το ένα ποτήρι μετά το άλλο. Άνοιξαν τα φώτα. Ήταν εκείνη... Αυτό το «κρυφτό» μεταξύ μας έφτασε στο τέλος του. «Εσύ θα έπρεπε να είσαι στο κρεβάτι σου», μου είπε. «Μαμά...», της απαντάω, σχεδόν ψιθυριστά. «Νομίζεις πως δεν καταλαβαίνω τι συμβαίνει;» με ρωτάει. Τότε, παίρνει το ποτήρι μέσα από τα χέρια μου και το χτυπάει με όλη της τη δύναμη κάτω. «Παιδί μου, σύνελθε, σε ικετεύω, νιώθω ότι σε χάνω!» φώναξε βουρκωμένη. Δεν την είχα ξαναδεί να κλαίει... «Θέλω την Κατερίνα μου πίσω! Μπορείς να μου τη φέρεις; Θέλω το χαμόγελό της πίσω, θέλω το γέλιο της πίσω, θέλω το παιδί μου πίσω!». Δεν μπορούσα να βγάλω λέξη. «Μπορείς τουλάχιστον να προσπαθήσεις;» Από τότε κίολας δεν το ξαναέβαλα στο στόμα μου. Ήξερα ότι η κατάσταση είχε ξεφύγει σε τέτοιο σημείο, που οι επιλογές ήταν δύο. Ή το αλκοόλ ή εγώ. Διάλεξα εμένα...

Μερικούς μήνες μετά, αποφάσισα να ξεσκαρτάρω τα πράγματά μου. Καθώς τακτοποιούσα, πέφτει στα χέρια μου ένας μπλε, μάλλον γαλάζιος θα έλεγα, φάκελος που στο μπροστινό μέρος του το μόνο που είχε ήταν ένα αυτοκόλλητο σε σχήμα καρδιάς. Τον είχα ξεχά-

σει αυτόν τον φάκελο! Μέσα είχε ευχετήριες κάρτες μεταξύ εμένα και του Μιχάλη, παλιές φωτογραφίες μας, τις οποίες δε θυμόμουν καθόλου. «Θεέ μου, πώς ήμασταν έτσι;» σκεφτόμουν έχοντας ένα παιδικό μειδίαμα στα χείλη μου. Ύστερα, βρίσκω ένα φύλλο χαρτί το οποίο δεν είχα ξαναδεί. Έγραφε: «Βοήθεια! Η Κατερίνα μου ζητάει τώρα, ώρα 4 και 40 τα ξημερώματα, να της φτιάξω ομελέτα γιατί πεινάει! Δε με λυπάται καθόλου! Πώς να της αντισταθώ όμως; Αφού ακόμα και αυτό το ζητάει με το πιο χαριτωμένο βλέμμα... Γίνεται να της χαλάσω χατίρι;». Οι πρώτες σταγόνες άρχισαν να βρέχουν το χαρτί που βαστούσα στα χέρια μου, μέχρι που δεν μπόρεσα να διαβάσω άλλο, καθώς τα μάτια μου είχαν θολώσει. Πήρα τον φάκελο και τον πέταξα στα σκουπίδια. Μη με ρωτήσεις γιατί το έκανα, δεν ξέρω τι να σου απαντήσω.

Η μόνη ανάμνηση που είχα από τον Μιχάλη ήταν μια γλάστρα με τριανταφυλλιά. Μου την είχε χαρίσει όσο ήμασταν μαζί. «Αυτό το λουλούδι, στο πιο πανέμορφο λουλούδι του κόσμου. Ξέρω ότι είναι το αγαπημένο σου. Θα το φροντίζεις και θα το ποτίζεις κάθε μέρα». Και συμπλήρωσε αστεειύμενος: «Ξέρω, επίσης, ότι είσαι μια τεμπέλα και δε σου αρέσει η κηπουρική, αλλά αυτό είναι μια δοκιμασία να αποδείξεις την αγάπη σου για εμένα. Όσο το έχεις σε καλή κατάσταση, τόσο θα είμαστε μαζί». Αυτά τα λόγια είχα κρατήσει, και πράγματι, κάθε φορά που την πότιζα ένιωθα σαν να είμαι μαζί του. Τη φρόντιζα σαν να ήταν εκείνος. Την πρόσεχα με μεγάλη ευλάβεια, μην τυχόν και πάθει τίποτα, σαν να ήταν μωρό. Κάθε φορά που τη μύριζα, ένιωθα ότι τον ερωτεύομαι ξανά από την αρχή. Μα τι ωραία που μύριζε! Θύμιζε κάτι μεταξύ ουρανού και γης, μια τόσο γνώριμη μυρωδιά που παράλληλα μου μετέφερε ένα τόσο απόκοσμο συναίσθημα... Το καταπράσινο χρώμα των φύλλων του παρέπεμπε στο χρώμα των ματιών του, τόσο βαθύ, τόσο ζεστό, τόσο γήινο... Σταμάτησα να νιώθω μόνη. Ήμασταν μαζί! Είχα ξεχάσει όλους τους τσακωμούς μας, όλες τις άσχημες στιγμές. Δεν κράτησε για πολύ αυτή η ψευδαίσθηση ευτυχίας, όμως. Ένα συννεφιασμένο Σάββατο του Σεπτέμβρη βγήκα για άλλη μια φορά να ποτίσω το λουλούδι μας, και τι να δω... Είχε ρίξει τη γλάστρα κάτω ένας δυνατός αέρας και την έσπασε. Τρέχω κατ' ευθείαν προς τα εκεί, αγωνιώντας μήπως και σώσω κάτι. Έστω κάτι! Μάταια όμως, το φυτό είχε καταστραφεί... Τότε, ένα ανατριχιαστικό ουρλιαχτό βγήκε από το στόμα μου – ακόμα βουίζει στα αφτιά μου – τόσο δυνατό, που κάλυπτε τις βροντές από τους κεραυνούς που έπεφταν εκείνη τη στιγμή. «Όχι,

ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ

όχι!» φώναζα δυνατά, ενώ κυλούσαν τα δάκρυά μου σαν ποτάμι. Βίωνα το δεύτερο πένθος. Ένιωσα ότι για άλλη μια φορά τον άφησα να πάθει κακό, ότι για άλλη μια φορά τον χάνω. Τότε, κοίταξα στον ουρανό και είπα: «Συγγνώμη, αγάπη μου... Συγγνώμη...».

Αλαφροΐσκιωτη

της Ευτυχίας Βαλαβάνη

«**Ο**Ι ΤΗΓΑΝΙΤΕΣ της μάνας! Τις έκανε με αβγά δικά μας – είχαμε κοτέτσι στο χωραφάκι μας πίσω από το σπίτι – και αλεύρι. Σε εξαιρετικές περιστάσεις, τους έβαζε γάλα. Και βούτυρο, αυτό που φύλαγε στο πάνω ντουλάπι. Σπάνιο γλύκισμα βέβαια από μόνο του οι τηγανίτες, όταν ήμασταν μικρές. Τις πασπάλιζε με ένα κουταλάκι κοφτό ζάχαρη για την καθεμιά μας. «Μία κουταλιά για την Αύρα μου, μία για τη Στράτα μου, μία για το Χιω μου και μία για το Νίτσι μου». Πάντα έτσι μας προσφωνούσε, μόλις μας μοίραζε τους γλυκούς κόκκους, από τη μεγαλύτερη στη μικρότερη. Η ζάχαρη κριτσανιστή, να σε λιγώνει όπως δάγκωνες τη μαλακή ζύμη.

Πιότερο βέβαια μου άρεσαν τα γιαπρακάκια. Κάναμε πολύ συχνά τέτοια το καλοκαίρι. Βοηθούσαμε όλες τη μάνα να κόψει τα αμπελόφυλλα για το τύλιγμα, ακόμα και το Νίτσι που το περνούσα δέκα χρόνια. Βλέπεις, ο πατέρας είχε φυτεμένη μια κληματαριά – πολύφυλλη κάθε θέρος – μπροστά ακριβώς απ' το παλιό παραθύρι του σπιτιού. Αυτή πλεκόταν όλη γύρω στα κάγκελα του παραθύρου, κάνοντας μια σκιά ιδιαίτερα ευπρόσδεκτη τους θερινούς μήνες. Μετά, τα κλαδιά της χάνονταν ψηλά, σε κάτι σίδερα στερεωμένα γερά στο χωματένιο παρτέρι. Φτάνανε μέχρι απέναντι, στον μεσότοιχο που μας χώριζε απ' τα άλλα σπίτια. Κι από εκεί, ο πατέρας είχε βάλει άλλο κλίμα. Ενώνονταν έτσι αυτά πάνω. Σχημάτιζαν ένα δροσερό κουκούλι. Έμοιαζε να σε αγκαλιάζει, όπως το περνούσες χάμω για να φτάσεις την κόκκινη πόρτα για το χωραφάκι μας. Περνώντας από κάτω του, έβλεπες τα σταφύλια πράσινα, στρογγυλά σαν χάντρες, να γυαλίζουν από ψηλά. Έπρεπε να κάνεις υπομονή, μέχρι να δαμασκηνίσουν τον Σεπτέμβρη. Το Νιτσάκι όμως πολλές φορές δεν έκανε. Σκαρφάλωνε στο κλήμα κι έχωνε άγουρα ακόμα τα τσαμπιά στο στόμα του. Έπειτα κατέβαινε κι έτρεχε ανάμεσα στα ρούχα μας τα απλωμένα.

Η Στράτα είχε τευντώσει σχοινιά γερά, δεμένα στους κορμούς των δύο κλιμάτων, για να απλώνουμε άνετα σεντόνια, φορέματα, κάλτσες, τις φανέλες του πατέρα. Κι όπως έτρεχε το Νίτσι ανάμεσα στα ρούχα μας, έβλεπες τη σκιά του πάνω στα υφάσματα, σαν κουκλοθέατρο, να τρέχει σίφουνας και να γελά κόντρα στο φως του ήλιου. Η μάνα, όταν ήθελε να φρονιμέψει το Νιτσάκι, το φώναζε να κάτσει κοντά της στο πεζούλι της πόρτας του σπιτιού. Χωνόμασταν και εμείς οι υπόλοιπες κοντά και η μάνα μάς μάθαινε να κάνουμε τα μαλλιά μας πλεξίδες. Έπιανε η μία τα μαλλιά της άλλης και προσπαθούσε να μιμηθεί τις κινήσεις των χεριών της μάνας. Οι τούφες μάς γλιστρούσαν από τα δάχτυλα. Άλλοτε άκουγες «ω» θαυμασμού για κάποια προσπάθεια που κατέληξε σε περίτεχνο χτένισμα· άλλοτε γελάκια για κάποια αποτυχημένη πλέξη. Ωραίες στιγμές ετούτες!

Δεν ήταν όλες έτσι όμως. Το βουητό του αέρα μέσα από τα κούφια σημεία στο περβάζι τον χειμώνα. Το κρύο που περούνιαζε με τις ανεπιθύμητες εκείνες πνοές μέσα από τις εσοχές. Τέτοια πράγματα δεν ξεχνιούνται, κι ας θέλεις. Το σπίτι μας το 'χε φτιάξει ο πατέρας «με τα ίδια του τα χέρια», όπως μας διηγιότανε περήφανη η μάνα, ως δώρο για τους αρραβώνες τους. Το 'χε ασβεστώσει μόνος του, με τα ίδια χέρια που μας χάδευε λίγες στιγμές, μα γι' αυτό ξεχωριστές, τα κεφάλια. Φανταζόμουν εγώ τα άκρα του κείνα, πάντα τραχιά, όλο αμυχές και σκασίματα, να χτίζουν το σπίτι, κουβαλώντας τις πέτρες μία-μία. Μα δεν είχε ασβεστώσει καλά τις χαραμάδες στα παραθύρια ο πατέρας. Γι' αυτό προσπαθούσαμε να τις φράξουμε με κουρελάκια τον χειμώνα. Διότι, αν έβρεχε, είχαμε και το νερό, που τρύπωνε μέσα κι έσταζε αργά προς τα κάτω. Εκείνες τις στιγμές ήθελα να φύγω, να φύγω!

Πώς τον μισούσα τον χειμώνα! Πάντα είχα τότε κρυοπαγήματα. Φαίνονταν έντονα, έτσι που 'ταν τα δάχτυλά μου μακριά και λεπτά. Άσχημες, κόκκινες κηλίδες. Με δυσκόλευαν να γράφω τις ασκήσεις για το σχολείο, κιάλας. Τι τσουξίμο! Αχ, να φύγω, να φύγω! Ούτε το μπάνιο μου άρεσε τους χειμερινούς μήνες. Ζεσταίναμε νερό από το πηγάδι, το οποίο βρισκόταν στο κέντρο της αυλής μας. Μία μόνο ποσότητα για όλες μας, και τις τέσσερις αδερφές. Στέκαμε στριμωγμένες όλες μαζί, όρθιες στη σκάφη του λουτρού και κατεβάζαμε η μια στο κεφάλι της αλληνηής από έναν κουβά με το πολύτιμο περιεχόμενο. Σύντομα το νερό γινόταν χλιαρό. Στο τέλος, τουρτουρίζαμε. Άσε που προσπαθούσαμε να μη βρέξουμε τον καθρέφτη του λουτρού ακριβώς απέναντί μας. Ήταν ο μοναδικός που 'χαμε σε όλο το σπίτι.

Ραγισμένος λίγο πάνω αριστερά, με ένα καλημέρα γραμμένο στο κέντρο με γράμματα πράσινα, καλλιγραφικά. Εκείνος μόνο μας έδινε μια ιδέα του πώς ήμασταν. Φωτογραφίες δεν είχαμε, άλλωστε, πέρα από μία: ο πατέρας να κοιτά σοβαρός τον φωτογράφο, φορώντας γαμπριάτικο κοστούμι, το ίδιο που φόραγε τις Κυριακές στην εκκλησία. Η μάνα στα άσπρα, χλωμή, να γέρνει τρυφερά πάνω του, μειδιώντας ντροπαλά στον φακό. Ήμουν η μόνη που της έμοιαζε: ίδιο πρόσωπο στρογγυλεμένο, ίδια λακκάκια στα μάγουλα, σαν μισοφέγγαρο, ίδια χείλια παχιά. Σώμα ψηλό, με καμπύλες έντονες, γυναικείες, κι ας μη μας περίσσευε φαί. Φοβόμουν που της έμοιαζα τόσο. Εγώ δεν ήθελα να ζήσω όπως αυτή, στο μικρό μας χωριό. Λαχταρούσα να φύγω, να φύγω! Άσε που το σώμα μου με έκανε να νιώθω ξέχωρη από τις άλλες, με έναν τρόπο κολακευτικό, μα και παράταιρο. Βλέπεις, οι υπόλοιπες είχαν διαφορετικό σουλούπι. Πιο λεπτεπίλεπτες, μικρόκορμες, μικρόστηθες. Περιέργως, όπως στέκαμε όλες μπροστά στον καθρέφτη, η χλωμή επιδερμίδα ήταν το μόνο μας κοινό ως αδερφές. Αυτό κάπως με ανακούφιζε. Η Στράτα βέβαια είχε δέρμα μελένιο, σαν του πατέρα. Στο κρύο όμως του λουτρού το πετσί της χρύσιζε υποτονικά κι αυτό σε ξεγελούσε γι' άσπρο. Θυμάμαι του πατέρα γινότανε περισσότερο σφενδαμένο από της Στράτας σαν άνοιγε ο καιρός. Τον χτύπαγε πιο πολλές ώρες δα ο ήλιος στα χωράφια. Σε εμάς τις άλλες πάλι, το πολύ-πολύ να ώχριζε, να 'βγαζε ελιές πολλές, σαν αστέρια μαζεμένα, όπως της μάνας, αν λιαζόμασταν παραπάνω. Ενώ δούλευε μαζί με τον πατέρα στο λιοπύρι, πάντα ήταν άσπρη η μάνα.

Τις μικρές μέρες τα παρτέρια μας στην αυλή γίνονταν κατάλευκα κάποιες φορές από το χιόνι. Όλα μοιάζαν έρημα, σε λήθαργο, προσωρινά νεκρά τους ψυχρούς μήνες: οι δρόμοι, τα γυμνά δέντρα. Το μόνο που μ' άρεσε στον χειμώνα ήταν τα χράμια μας, σκόρπια σαν νησάκια στο δάπεδο του σπιτιού. Μικρά ή μακρουλά ορθογώνια, αυτοσχέδια και πολύχρωμα. Τα 'φτιαχνε η μάνα από υφάσματα παλιά, λιωμένα. Κάποια λαδιά κουρελιασμένη φούστα της, ένα μπλε πανταλόνι του πατέρα, με σχισμένο το ένα μπατζάκι, μεταμορφώνονταν όλα με τρόπο μαγικό σε χαλάκι με λουρίδες. «Να κρατούν λίγη ζέστα», συνήθιζε να λέει η μάνα. Εμείς πάντως, τα βράδια που κρύωνε, σφιγγόμασταν η μία πάνω στην άλλη, όλες οι αδερφές στο διπλό ντιβάνι, ακόμα κι αν κάποιες ανάμεσά μας είχαν μαλώσει πριν. Σφίγγαμε πάνω μας μια κουβέρτα χοντρή, βυssινιά. Κι ας μας φαγούριζε το μαλλί από το κουβερλί στο μάγουλο. Γιατί ζέστα δεν

έκανε, κόρη μου. Τους ψυχρούς μήνες ζέστη είχε μόνο στο σχολείο. Βλέπεις, ανάβανε τη σόμπα στην τάξη.

Εμένα όμως το σχολείο μου άρεσε όλο τον χρόνο. Οι άλλες το βαριούνταν. Η Έκθεση και η Λογοτεχνία ήταν τα αγαπημένα μου μαθήματα. Ήμουν καλή κιάλας, πολύ καλή, πιότερο κι από την Αύρα που με πέρναγε δύο χρόνια. Τη βοηθούσα στην Ιστορία. Ως αντάλλαγμα, με άφηνε να παίρνω τα βιβλία της, να τα διαβάζω. Ήθελα να μάθω καλά την ύλη, να τελειώσω όλες τις τάξεις με άριστα. Ίσως τότε να μπορούσα να φύγω, να φύγω! Γι' αυτό χαιρόμουν μυστικά πολύ, όταν η μάνα πήγαινε στο σχολείο να ρωτήθει πώς τα πάμε. Σαν γύριζε, έλεγε στον πατέρα ότι εγώ ειδικά έχω «αρίστην απόδοσιν και διαγωγήν». Τον έβλεπα τότε να χαμογελά περήφανα, τα μάτια του λιγότερο κουρασμένα. Χτυπούσε η καρδιά μου πιο γρήγορα. Ελπίδα. Μακάρι, αχ, μακάρι! Να φύγω, να φύγω! Διότι κάποιες φορές δε μ' άρεσε που φορούσα τα παλιά παπούτσια της Στράτας.

Όχι ότι μου είχε κάνει κάτι η Στράτα. Ήταν έναν χρόνο μεγαλύτερή μου, ναζιάρια, φωνακλού και ενεργητική σαν παιδί. Όταν θέλαμε να την εκνευρίσουμε, της λέγαμε τραγουδιστά: «Ευστρατία, Ευστρατία, είσαι μια μικρή κυρία!». Το αγοροκόριτσο ανάμεσά μας μόνο έτσι θιγόταν. Μπορεί να 'χε μέση μικροσκοπική, αλλά φρόνιμη, μικρή κυρία δεν την έλεγες. Πρώτη στο κυνηγητό και τις διαταγές. Πηγούνι μικρό, μυτερό, ζυγωματικά ψηλά, εντυπωσιακά, σ' ένα πρόσωπο μακρόστενο. Μαλλιά ατίθασα, μακριά ως τη λεκάνη της. Σχηματίζαν απότομες σκάλες, αγκαλιάζοντας έναν λαιμό όμορφο, καμπυλωτό. Τον λαιμό τον τίναζε περήφανα, όποτε ήθελε να σε αφηφίσει, ίδια με άλογο πειστωμένο, όταν του σφίγγεις τα χαλινάρια. Ξεφτέρει στον αντίλογο, βλέπεις! Στον ίσκιο τα μαλλιά της φαίνονταν μαύρα πίσσα, αλλά, μόλις τ' ακούμπαγε ο ήλιος, εκεί που πέφταν οι ακτίνες του, παίρναν χρώμα σαν τις σοκολάτες τις μαύρες στο μπακαλικάκι του χωριού. Ήταν του πατέρα, όπως και τα μάτια της. Κάτι μάτια σχιστά κάπως, σταχτιά, καλοσυνάτα. Μοιάζαν στην έκφραση με κείνα που 'χε το άλογο στο χωράφι δίπλα από το δικό μας: πράα, ήρεμα. Την αγαπούσα κι αυτήν πολύ, όπως το άλογο. Στο ζωντανό βέβαια πήγαινα κρυφά να το χαδέψω, γιατί η μάνα δεν μας άφηνε, φοβόταν. Του μιλούσα καμιά φορά. Έγερνα το πρόσωπό μου στον λαιμό του, πάνω από το συρματόπλεγμα. Του 'λεγα: «θα φύγω, θα φύγω!». Σκεφτόμουν αν θα μπορούσα να το πάρω μαζί μου. Όταν με μάλωνε η μάνα, το φανταζόμουν να καλπάζει, με εμένα πάνω του, μακριά, πολύ μακριά. Μα ιππασία δεν ήξερα. Το λυπόμουν. Πάντα το έβρισκα

δεμένο στο ίδιο σημείο. Δεν το αφήνανε να τρέξει, φαίνεται. Πώς θα λαχταρούσε να τριποδίσει έστω! Πιο πολύ βέβαια λυπόμουν εμένα, που δεν ήξερα από καβάλα, να δώσω μια στα πλευρά του ατιού να φύγω. Ήθελα να ρωτήσω τη Στράτα αν αισθανόταν ποτέ κι αυτή έτσι, αλλά ποτέ δε βρήκα το θάρρος. Ανησυχούσα μην πει τίποτα στη μάνα. Τολμούσα όμως να την πειράζω. Τη φώναζα μαύρη καλλονή. Είχα διαβάσει ένα βιβλίο, βλέπεις, για ένα άλογο, το οποίο είχε το χρώμα των μαλλιών της και καρδιά σαν τη δική της. Εκείνη τότε γελοούσε σκανταλιάρικα: «Εσύ και τα βιβλία σου, Χιω!». Μου 'πιανε τα χέρια και ξάφνου γινόμασταν σβούρα, να γυρνάμε οι δυο μας γύρω-γύρω. Τα μαλλιά της, όμορφη χαίτη, γυαλιστερή. Τινάζονταν ολόγυρα, μου γαργαλάγαν τον αγκώνα, καθώς στροβιλιζόμασταν. Γέρναμε πίσω, γελοούσαμε, γελοούσαμε. Μόνο αυτή μπορούσε να με κάνει τόσο εύκολα να γελάσω. Μαζί της για λίγο ήμουν ελεύθερη και δεν ήθελα να φύγω. Δε μ' ένοιαζε τίποτα. Σκαρφιζόταν τα πιο ευφάνταστα παιχνίδια για το Νιτσάκι. Τα παίζαμε όλες μαζί. Ακόμα και η Αύρα, που 'λεγε στην αρχή: «Τι με τραβάτε, ανισόρροπες! Γέρασα εγώ γι' αυτά!». Για να την κουρδίσει τότε, η Στράτα της φώναζε: «Αυρελιά, Αυρελιά, δεν έχεις μπέσα στην καρδιά!». Κοκκίνιζε η Αύρα, φουρκισμένη: «Αυρήλια ή Αυρηλία ή Αουρέλια, μικρή ανόητη!». Ανταπάντηση: «Είπες κάτι, Αυρελιά; Φοβάσαι μη χάσεις, δούκισσα Άνω Κεραμιού; Έναν χρόνο με περνάς και γέρασες; Αποκλείεται! Εγώ δεν ξεκούτιανα ακόμα! Έλα, έλα!» την τράβαγε κάνοντας γκριμάτσες. Η Αύρα ενέδιδε σκασμένη στα γέλια.

Περισσότερο την αγαπούσα τη Στράτα για τις ιστορίες της. Ποιήματα σε ένα μπλε τετράδιο δικό της, που 'γραφε απέξω «πρόχειρο». Είχα δει να κινεί το μολύβι της σε αυτό πολλές φορές μανιασμένα, εντελώς απορροφημένη – τις λίγες φορές δηλαδή που εκείνη δεν έτρεχε πέρα-δώθε κάνοντας θελήματα της μάνας – ή ανήσυχη, ούτως ή άλλως, εκ φύσεως. Μα δε μου τα διάβαζε από κει τα ποιήματά της. Κάπου το 'κρυβε το τετράδιο. Τα μάθαινε, φαίνεται, απέξω και τα απάγγελε μόνο σε μένα. Ένα φθινόπωρο, θυμάμαι, καθόμασταν οι δυο μας στην πεζούλα του πηγαδιού. Το νερό μέσα γυάλιζε τα είδωλά μας. Τα μαλλιά μας νωπά, φρεσκολουσμένα. Κοίταγα τον ουρανό, όπως φαινόταν μέσα από τον καθρέφτη του πηγαδιού. Η Στράτα ξέμπλεκε τα μαλλιά μου αργά και απαλά με την ξύλινη βούρτσα. Ένιωθα να τα ρίχνει δροσερά στους ώμους μου. Μου βρέχαν την πουκαμίσια. Τα βλέφαρά μου γέρναν κάτω χαλαρωμένα. Η φωνή της μαγική, με νανούριζε:

— Ζέρεις, Χιω, την ιστορία;

— Ποια ιστορία;

— Για το φάντασμα στο κάστρο, ντε!

— Ποιο κάστρο;

— Του Ρεθύμνου, στην Κρήτη, Χιω!

— Ωω! Και τι με μέλει; Σάμπως είναι κοντά να με στοιχειώσει;

Της το 'χα πετάξει τάχα αδιάφορη, αλλά ακόμα θυμάμαι πώς χτύπαγε η καρδιά μου δυνατά. Πάντα ενθουσιαζόμουν με τις ιστορίες της. Το 'ξερε κείνη κι έπαιζε το παιχνίδι μου. Παρ' όλο που 'χα την πλάτη γυρισμένη, για να μπορεί να με χτενίζει άνετα, μπορούσα να νιώσω το παιχνιδιάρικο χαμόγελο στη φωνή της:

— Κι αν σου 'λεγα πως τέτοιο έχουμε κι εδώ; Στης Μυτιλήνης το φρούριο και του Μολύβου;

— Πώς τέτοιο δηλαδή; ρώτησα υπνωτισμένη από τη νωχελική κίνηση της βούρτσας.

— Χιω, της πόλης το καστρί θάματα πόσα έχει δει τη μυστική την ώρα!

Ξεκίνησε απότομα. Ψιθύρισε, θυμάμαι, τη φράση δίπλα ακριβώς απ' τ' αυτί μου. Ανατρίχιασα. Σώπασα. Έκλεισα τα μάτια. Πάντα τα 'κλεινα όταν διηγόταν. Είχε φωνή ξελογιάστρας, που ανεβοκατέβαινε εκφραστική, να κλάψεις, να γελάσεις. Όποτε διηγόταν, αν έβλεπες τα καρβουνάκια στα μάτια της, φλέγονταν. Γινόταν η ίδια κάποια άλλη. Με τις ιστορίες της ένωθα σαν να είχα ήδη φύγει. Όπως όταν διάβαζα βιβλία ή όταν σχεδιάζα πουλιά πάνω στο τετράδιό μου. Συνέχισε σαν είδε να σωπαίνω. Με χροιά ραγισμένη. Η χτένα συνέχιζε να ξεμπλέκει στον ρυθμό της αφήγησης:

Της πόλης το καστρί θάματα πόσα έχει δει τη μυστική την ώρα!

Στηςσχόλης τη μαρμαρυγή, σαλέματα κι ανασαμοί με άνεμο σαν αντηχούν στων λίθων του την πλώρα.

Δα κάποτε ένας λοχαγός, μαλλιά εβένινα, κισσός, μια Δώρα γήτεψε,

ως τρυφερός, ασκήσεων και διαταγών τη μνήμη να πλανέψει ηδονικά προσώρα.

Μάτια ζαφείρια, δολερά, μειδιούν στις άκρες τους σχιστά, την νια προστάζουν «γείρε τώρα».

Απλώνει ο ίδιος το κορμί, στη σκλήρια τούτη μας τη γη,
θνητών ψεύτρα κοιλάδα του θανάτου.

Ως μαλακώνει τη φωνή «πάνωθέ μου άπλωσε μορφή δική σου,
αιθέρια κόρη, άγριο μη νιώσ' άγγιγμα του βράχου».

Οι καταρράκτες της, μπρουτζί, στα αντρίκια του στερνιά
χιμήζουν.

Τα δάχτυλά της, γλύπτη γλυκερά, προσώπου του κοιλώ-
ματα σκαλίζουν.

Ίδια κενταύρου του τα ισχιά στρώμα απαλό για τα άκρα
της ορίζουν.

Τα πλέκει εκείνη σφιχτερά, ανάσες τους κοφτές να εναγκα-
λίζουν.

«Δώσ' μου τον κύκνειο λαιμό, μακρύ, που τρέμει, να
φιλήσω!» άδει στρατιωτικά συγκινημένους.

Φιλήδονα του παραδίδεται, θωριά της αγναντεύει τρυφερά
χαμένους.

Αυταρχικός δεν είναι πια, ευγνώμων δώρα ηδονής χαρίζει.

Σ' αυτήν θαμμένος, τραγούδια ξεχασμένα, ερωτικά ως
κλαυθμηρίζει.

Τον αφήνει να λατρεύει. Βιολί η πλάτη της, δοξάρι αυτός.
Οδεύει αυτή στον ουρανό.

Το βλέμμα της καίρια πώς κρυσταλλώνει! Άστρο έχει γίνει
αλαργινό.

Πανδώρα που αλλάζει, μέσα της κρύβει του κόσμου τα
δώρα.

Κι αν αυτός πια δε μυρώνει του κορμιού της τα κλώνια,
στοιχειό έγινε η ίδια στου κάστρου τ' αλώνια.

Κι αν στη ζήση τους μέρεψαν πόσα άλλα κορμιά,
ηλίου δύση, το φρούριο γλυκά ψιθυρίζει «όμορφή μου, μικιά».

Η διήγησή της σταμάτησε, θυμάμαι, με τρέμουλο. Το χάδι της
χτένας έπαυσε. Ένιωθα τα μάτια μου βουρκωμένα. Γύρισα ενθουσι-
ασμένη και της είπα πόσο «όμορφο που 'ναι!» Κοιτούσε πέρα αφηρη-
μένη. Το σώμα κουλουριαμένο. Το 'να χέρι να στηρίζει το μυτερό

πηγούνι. Σπάνια την έβλεπα τόσο σοβαρή. Συνήθως είχε πάντα έτοιμο το καλαμπούρι. Μου χαμογέλασε, μόλις είδε τα μάτια μου υγρά. «Για σένα, Χιω!» μου 'κανε, βγάζοντας από τον κόρφο της ένα χαρτί. Μπλε γραμμές. Ήταν απ' το τετράδιό της. «Ξέρω ότι μόνο εσύ καταλαβαίνεις». Τείνει το χέρι της σε μένα. Παίρνω το χαρτί με τους στίχους προσεκτικά. Ακόμα το 'χω φυλαγμένο. Να, δες το! Γι' αυτό το κοιτούσα τώρα που σου μίλησα. Την έβλεπα τότε τη Στράτα κάπως συλλογισμένη. Να ήθελε κάτι να μου πει; Δεν πρόλαβε, την αγκάλιασα σφιχτά. Ξαφνιάστηκε, με έσφιξε κι αυτή, θυμάμαι. Χα χα! Δεν το περίμενε, μάλλον. Δεν ήμουν ποτέ ιδιαίτερα εκδηλωτική. Τους αντέγραφα με στυλό τους στίχους της, μην ξεβάψουν. Απέξω τους έμαθα, όμως με τα χρόνια τώρα ξεδιπλώνω το χαρτάκι όλο και συχνότερα. Μέχρι τώρα είναι το αγαπημένο μου ποίημα. Μου θυμίζει εκείνη. Όποτε το διάβαζα τότε, αναρωτιόμουν μήπως η ίδια ήταν η νεαρή Δώρα του ποιήματος. Γιατί, πριν κάποιες βδομάδες, ένιωθα να ελαφρώνει το ντιβάνι, που κοιμόμασταν όλες μαζί, περιέργες ώρες το βράδυ. Κι όταν, εκείνο τον καιρό, σηκωνόμουν καμιά φορά αλαφιασμένη από τον ύπνο στη μέση της νύχτας, σαν να έβλεπα θολά μια μορφή κοριτσιίστικη να πηδά τα κάγκελα της εξώπορτας. Το παραθύρι πάνω από το ντιβάνι μας είχε ανεμπόδιση θέα στον κήπο. Μα μουδιασμένη πάντα εκείνη τη στιγμή, δεν ήμουν σίγουρη αν ό,τι αντιλαμβανόμουν ήταν όνειρο. Δεν απέκτησα όμως ποτέ αρκετή περιέργεια για να τη ρωτήσω. Συνέχιζα μόνο να ακούω σιωπηλή τα ποιήματά της, όποτε ήθελε.

Όσο καλή όμως κι αν ήταν η Στράτα, είχε ένα ελάττωμα κατάπτωστο. Χοροπηδούσε απερίσκεπτα στις λάσπες. Δεν πρόσεχε τα παπούτσια της καθόλου. Πιο βρόμικα απ' ολονών μας, τα 'χε όλα σχεδόν τα ζευγάρια της χτυπημένα άσχημα στις μύτες. Έπαιζε άγρια παιχνίδια με τα αγόρια του σχολείου μας, βλέπεις. Ποδόσφαιρο με τενεκεδάκια βαριά και σπασμένα μπουκάλια. Τα καμώματά της όμως μου κόστιζαν. Γιατί, όταν δεν της έκαναν πια, εγώ ήμουν η άτυχη κληρονόμος. Δεν μπορούσα να τα ευπρεπίσω και πολύ συνήθως. Ακόμα θυμάμαι ένα ζευγάρι που είχε, με κούφιο το ένα χαμηλό τακουνάκι. Ούτε στη φτέρνα δεν τα πρόσεχε! Έπρεπε, όταν φορούσα αυτό το ζευγάρι, να βαδίζω με το ένα πόδι λίγο στη μύτη, να μη φαίνεται το χαμένο τακούνι. Τι βάσανο, μέχρι να βρει η μάνα τα λεφτά να με στείλει επιτέλους στον τσαγκάρη! Αγανακτούσα λίγο μέσα μου. Γιατί η Στράτα, με τη σειρά της, τα 'παιρνε τα παπούτσια που χρειαζόταν από την Αύρα, την πρωτότοκη, που της τα 'δινε η μάνα ολοκαίνουργια. Η Αύρα όμως τα φρόντιζε πολύ.

Ήταν η πιο κοκέτα από τις τέσσερις μας. Ίσως και η πιο όμορφη. Όνομα πριγκιπικό άλλωστε το Αυρήλια. Μικροκαμωμένη, με μάτια κανελένια. Μαλλιά λεπτά, ίσια, μέχρι το πηγούνι, ανοιχτοκάστανα. Κινούνταν παιχνιδιάρικα πέρα-δώθε σε κάθε βήμα της. Την έκαναν να φαίνεται ακόμα πιο κοριτσάκι. Είχαν γλυκό χρώμα. Έμοιαζε με εκείνο των ώριμων βελανιδιών στην αυλή του σχολείου μας. Πέφταν τον Ιούνη από το δέντρο στα πόδια μας. Τα χείλη της λεπτά, πορτοκαλένια, με ευδιάκριτο το τόξο του έρωτα. Γελούσαν φιλήδονα, σαν το βλέμμα της, το σοβαρεμένο. Μικρό το μουτράκι της, θύμιζε σκιουράκι. Βάδιζε ανάλαφρα, με χάρη. Λεπτοί καρποί. Χειρονομούσαν ήρεμα, ευγενικά. Θα 'λεγες τα πόδια της στιγμές-στιγμές δεν άγγιζαν το χώμα. Είχε κάτι το αρχοντικό. Δεν ήταν τόσο λεπτή όσο η Στράτα με την αθλητική φιγούρα, την πιο αγορίστικη και νευρώδη. Τα άκρα της ήταν κομψά, οι γάμπες καλοσχηματισμένες. Χόρευε εξαιρετικά. Κουνούσε τους στενούς γοφούς με ηδυπαθή αβρότητα σε όποια μουσική, στις χοροεσπερίδες του σχολείου και στα πανηγύρια του χωριού. Μάλιστα, έμαθα στην τάξη της λέγανε πως μοιάζει στο πρόσωπο με μιαν αγγλίδα βασίλισσα, την Ελισάβετ την Α'. Εκείνη, φυσικά, αυτό δεν την πείραζε διόλου. Κι όσο ξέθωρα κι αν ήταν τα λουλούδια στο άχαρο φουστάνι της μάνας που φόραγε, φρόντιζε η ίδια να το σφίγγει στη μέση της κολακευτικά.

Η κυρία Καλλιόπη, χήρα, «με έναν γιο στη Γεωπονική Σχολή», όπως έλεγε με στόμφο, συμπαθούσε πολύ την αδερφή μας. Έμενε παραδίπλα μας, μαζί με τον γάτο της, τον Πορτοκάλη. Εγώ συμπαθούσα πιο πολύ τον γάτο της βέβαια. Ήταν θρεμμένος και χαδιάρης. Με γέμιζε τρίχες, όταν τον έπαιρνα αγκαλιά. Όσο κι αν τινάζομουν μετά να φύγουν, η μάνα το ήξερε όποτε αυτός είχε έρθει στην αυλή μας για επίσκεψη. Εκείνος μπορούσε να κάθεται ακίνητος με τις ώρες στον ήλιο. Έτσι, ήταν ιδανικό μοντέλο για τις ζωγραφιές μου. Η αφεντικίνα του όμως δεν ήταν διόλου σιωπηλή σαν αυτόν. Μιλούσε πολύ για τους άλλους κι έκανε ακατάπαυστες ερωτήσεις. Τις Κυριακές, αν τη συναντούσαμε στον οικογενειακό μας περίπατο, πάντα έλεγε στον πατέρα: «Να τις χαίρεσαι, κύριε Βασίλη. Όλες τους με έναν καλό γαμπρό!» Σφιγγόμενι απότομα κάθε φορά που το άκουγα. Με έπιανε πάλι αυτό, που 'θελα να φύγω, να φύγω. Με είχε καλέσει μαζί με την Αύρα σπίτι της μια-δυο φορές. Μας κερνούσε γλυκό νεράντζι σε κάτι ωραία πιατάκια, κρυσταλλένια. Έφερνε νερό δροσάτο σε έναν δίσκο ασημένιο, ανάγλυφο με πεταλούδες. Τα ποτήρια ακουμπούσαν σε σουβέρ υφασμάτινα. Μοιάζαν στο σχέδιο

τα σουβέρ με ντάλιες. Όσο φλυαρούσε η οικοδέσποινα, τα κοιτούσα προσεκτικά, να τα θυμάμαι. Άλλο ένα σχέδιο, ιδανικό για το σκαρπέλο του πατέρα. Θα του το ζωγράφιζα, να το χρησιμοποιήσει στα σχέδια ξυλουργικής του. Δε μιλούσα πολύ. Έπινα γουλιές-γουλιές το νερό, να πάρει την πικράδα από το νεραντζάκι. Κατάπινα αργά να αποφύγω ερωτήσεις. Έδινα μονολεκτικές απαντήσεις μόνο όταν ήταν απαραίτητο. Ένιωθα να χάνω τον καιρό μου, με φιλικές τάχα συζητήσεις, δίχως νόημα. Έκρυβα βέβαια τη βαριεστημάρα μου, πίσω από ένα πέπλο ευγένειας. Ήταν επόμενο η κυρία Καλλιόπη να δείξει μεγαλύτερη εύνοια στην Αύρα, που δεν ήταν τόσο τυπική. Η αδερφή μου της χαμογελούσε ευγενικά, ζητούσε τη συμβουλή της για συνταγές. Ίσως γι' αυτό συνέχισε να την καλεί σπίτι της. Χωρίς εμένα τώρα. Αυτές οι περιποιήσεις όμως πολύ με ανησυχούσαν. Κόμπος στο στομάχι. Προσπαθούσα να πείσω την Αύρα να μην πηγαίνει. «Ωχ, Χιω! Μονόχρωτη που 'σαι. Πολύ καχύποπτη έχεις γίνει. Μεγάλη γυναίκα είναι. Μόνη. Θέλει λίγη συντροφιά! Μήπως ζηλεύεις που δε φωνάζει πια κι εσένα;» Μου το 'λεγε με ύφος και σώπαινα θυμωμένη. Πάσχιζα να πείσω τον εαυτό μου για όσα έλεγε η Αύρα. Ίσως η γειτόνισσα απλά θαύμαζε εντυπωσιασμένη πόσο υπάκουα έκανε η πρωτότοκη τα θελήματα της μάνας. Βλέπεις, κόρη μου, απουσίαζε η μάνα για μεγάλο μέρος της μέρας με τον πατέρα. Ίσως...

Ασφαλώς, η κυρία Καλλιόπη θα μπορούσε να δει την Αύρα από το παραθύρι της, που έβλεπε στον δρόμο. Η μεγάλη έτρεχε χωρίς παράπονα να μας πάρει φέτα ή να πληρώσει τον μπακάλη. Στο σπίτι, μετά το σχολείο, μαγείρευε τα μεσημέρια, κάνοντας βηματάκια χορευτικά και τραγουδώντας μπαλάντες του συρμού με φωνή μελένια. Η Στράτα έτριβε τα πατώματα με τη σκληρή βούρτσα, να διώξει τη σκόνη. Ζητούσε από την Αύρα για έναν καιρό να της τραγουδά το «Φανταράκι». Γλύκιζε πιότερο η αυστηρή ματιά της μεγάλης, η κανελένια. Αρχινούσε το τραγούδι με σκέρτσο. «Φανταράκι, φανταράκι, τι γυρεύεις στο χωριό; Σε ξελόγιασε ομορφούλι και μπαμπέσικο μικρό;» Τη συνόδευε φάλτσα η άλλη, καθώς περνούσε τον πάγκο της κουζίνας με ξύδι. Τα δικά της μάτια πύρωναν, μια φωτιά ολόμαυρη. Κινούσε τα άκρα πιο σβέλτα, με μάγουλα φλογισμένα, να τελειώσει τη φασίνα. Κυματάκια γοργά τα μαλλιά της ανεβοκατεβαίναν αναστατωμένα. «Γιατί ζητάς συνέχεια αυτό το τραγούδι τελευταία, μαύρη καλλονή;» τη ρωτούσα. Τις φορές που την έβλεπα έτσι, ένιωθα ότι κάτι συμβαίνει, δεν ήξερα τι. Γυρνούσε ευδιάθετη στο μέρος μου γελώντας. «Γιατί έτσι! Δεν έχει γούστο;» απαντούσε κεφάτα. Έπιανε να τρίψει με σόδα

τα λιγοστά ασημικά. Όταν τελείωνε, για έναν καιρό, κινούσε «για τον Άι-Γιώργη δα», όπως έλεγε, να ανάψει ένα κερί. Έβγαине από το σπίτι, μουρμουρίζοντας το «Φανταράκι» τραγουδιστά. Αργούσε να γυρίσει να τελειώσει τις υπόλοιπες δουλειές. Η μάνα είχε αναθέσει το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών δουλειών σε εκείνη και την Αύρα ως μεγαλύτερες. Η Στράτα έκανε το καθάρισμα κυρίως. Ήταν αλλιώτικη από την Αύρα. Ανεπίδεκτη στο μαγείρεμα. Συχνά ξεχνούσε να φέρει όλα τα χρειαζούμενα με τη μία, όταν έτρεχε στη λαϊκή. Έπιανε κουβέντα. Ακόμα, αρκετές φορές χανόταν με τα αγόρια στις αλάνες για ώρες, όταν, κατ' εξαίρεση, πήγαινε εκείνη για θελήματα. Πολύ περισσότερες ώρες από ό,τι συνήθως για ένα διάστημα. Ειδικά μετά από τότε που μου διάβασε εκείνο το όμορφο ποίημα. Στο έδειξα πριν. Γυρνούσε σπίτι περίεργα εύθυμη, αναψοκοκκινισμένη κι αναμαλλιασμένη. Μοιάζαν αυτές οι συμπεριφορές να της βγαίνουν βεβιασμένα, με μια φρενίτιδα. Της φώναζε η Αύρα: «Πώς θα μαγειρέψω τώρα φασολάκια, ανεύθυνη γόησσα; Σκέτο νερό θα βράσω; Αχ, να 'ξερε η μάνα τις πομπές σου, παλιάτσε! Τράβα στο μπακάλικο!». «Μάλιστα, Υψηλοτάτη!» τράβαγε η άλλη, χασκογελώντας.

Κάποτε, όμως, μάλωσαν πολύ άσχημα. Ολοζώντανο στη μνήμη μου το περιστατικό. Βλέπεις, γενικά δε μαλώναμε, παρά μόνο για φιλοπράματα. Οι δύο μεγαλύτερες κυρίως. Ήταν ντάλα μεσημέρι. Θα έφτιαχνε για βράδυ η Αύρα το αγαπημένο μου, φακές. Εκείνη τη φορά δεν μπορούσε να πάει η ίδια για τα υλικά. Ήταν αδιάθετη. Κάθε μήνα τις μέρες εκείνες είχε άσχημες ζαλάδες. Δεν μπορούσε να στέκει όρθια για ώρα. Πιανόταν σφιχτά από τον πάγκο της κουζίνας. Έγερνε χλωμή μπροστά. Ένωθε φρικτές μαχαιριές στην κοιλιά της, μας έλεγε. Αναγκάστηκε να στείλει τη Στράτα. «Παλιάτσε, τρέχα πάρε μου το όσπριο. Αχ! Δε θυμόμουν πως μας τέλειωσε. Κι έχω ήδη καθυστερήσει. Γρήγορα, γρήγορα!» Αργούσε υπερβολικά πολύ όμως να φανεί η Στράτα εκείνη τη μέρα. Έβαλα την Αύρα να κάτσει πάνω στον πάγκο της κουζίνας. Είχε τα χέρια τυλιγμένα γύρω από τη μέση της. Μάλλον πονούσε, γιατί δε μιλούσε. Έβλεπα όμως τα χείλη της σφιγμένα, μια γραμμή ευθεία. Είχε καψώσει πια η πέτρινη εστιά. Άρχισε να ζεματάει παραπάνω. Ανέβηκα κι εγώ γονατιστή στον πάγκο, να κατεβάσω τη μεγάλη κατσαρόλα, θυμάμαι. Τέτοιες δε φτιάχνονται πια. Ήταν βαριά στο χέρι, πάντα καλογυαλισμένη και σκαλιστή γύρω-γύρω με κύκλους και λωτούς. Το καπάκι της είχε εξάγωνα μικρά-μικρά, όπως οι κρηθρές του μελιού. Από τα λίγα όμορφα πράγματα στην κατοχή μας. Όταν έστεκε

όρθια, μακριά από το ράφι, στηριζόταν σε μια βάση πολύ μικρή. Τη γέμισα με νερό για την Αύρα. Η μεγάλη μ' έκανε πέρα. Κοιτούσε έξω από το μεγάλο παράθυρο στον πάγκο. Προσπαθούσε φαίνεται να υπολογίσει τι ώρα είναι. Είχε κατέβει αρκετά ο ήλιος. Πιότερο από άλλες φορές. Χτυπούσε η Αύρα νευρικά το πόδι. «Αρκετά ασχολήθηκες μαζί μου. Ανεγόρευε* πάνω τη μικρή!» Πήγα να ελέγξω το Νίτσι. Με κοίταξε ένοχα, σαν άνοιξα την πόρτα. Το Γλωσσάρι του πεταμένο στη μια άκρη του δωματίου. Αυτό με τα χέρια δεμένα πίσω από την πλάτη. Μου έλεγε χρειαζότανε βοήθεια. Του έκανα ασκήσεις στη Γλώσσα. Γράφαν την επομένη διαγωνίσμα στα ρήματα και δυσκολευόταν. Καθόμασταν στο ντιβάνι του υπνοδωματίου μας. «Κλίνε μου το ρήμα αγαπώ. Χωρίς ζαβολιές!» Αρχιζε αυτό. Εγώ ξεχνιόμουν λίγο. Κοιτούσα από το παραθύρι την πανοραμική θέα της αυλής μας. *Πού είσαι, μαύρη καλλονή;* Το νερό πρέπει να 'χε πάρει βράση. Το θυμάμαι, γιατί μοσχοβολούσε δάφνη και πάνω που 'μασταν. Άκουγα κάτω, στην κουζίνα, την Αύρα να βροντά εκνευρισμένη τα κατσαρολικά. Ανοιγόκλεισε η εξώπορτα του σπιτιού. Φάνηκε η Στράτα τρεχάτη. Τα μαλλιά της κύματα, να χοροπηδούν κεφάλτα, σαν θάλασσα μπουρινιασμένη. Μπήκε μέσα στο σπίτι. «Φακές πήρες;» Σιγή. Άγριες φωνές από την κουζίνα. «Ανώριμη, παλιοεγωίστρια! Αυτό ήταν! Ως εδώ! Όλα μόνη μου τα κάνω. Δεν αντέχω. Αν με ρωτήσει η μάνα, έχω να της πω. Αρκετά με τα καπρίτσια σου!» Η φωνή της άλλης σαν να ακούστηκε στην κουζίνα τώρα. «Τι να κάνουμε, πριγκιπέσσα. Δεν μπορούμε να είμαστε όλες ανιαρές χαμηλοβλεπούσες!» Σηκώθηκα απότομα από το ντιβάνι κι έτρεξα στην πόρτα του υπνοδωματίου. «Μόνο τις διασκεδάσεις σου σκέφτεσαι τώρα πια, Στράτα. Αναίσθητη που 'σαι! Στράτα-Στρατούλα! Παιδιάτικα καμώματα. Κι όλα αυτά για κείνον; Πάει, έφυγε, γύρισε από κει που 'ρθε! Βγάζεις το άχτι σου στους άλλους; Τι σου φταίνε τ' άλλα αγόρια, ε; Δεν τα μαθαίνω, νομίζεις; Ας μη μου τα λες. Δεν το πήρες το δίδαγμα; Μείνε μακριά τους!» Τι λόγια! Μου μείνανε, γιατί έτσι μαζεμένα δεν της τα 'χε ξαναπεί. Κατέβαινα βιαστικά τις ξύλινες σκάλες. Τρίζαν. Γλιστρούσε το χέρι μου στην κουπαστή. «Εσύ... Τι... Πώς ξέρεις; Δεν καταλαβαίνεις, Αύρα!» Τραύλιζε ποια; Η Στράτα! Που άλλοτε σου μιλούσε σίγουρα κι άφοβα! Ήταν απότομη, ποια; Η καλόκαρδη μαύρη καλλονή! «Ούτε εμείς σου φταίμε! Κορόδο του ήσουν! Εγώ τουλάχιστον το βλέπω. Παραφέρεσαι εξαιτίας αυτού

* Ανεγύρευε: γύρευε, έλεγξε.

του ηλίθιου, του Μιχ...» Είχα φτάσει στο τέρμα της σκάλας. Είδα τη Στράτα να ρίχνει στη μεγάλη δυνατό σκαμπίλι. Η Αύρα την κοιτούσε έκπληκτη και παγωμένη. Εξακολουθούσε να στηρίζει τη μέση της με το ένα χέρι. Φοβήθηκα. Ποτέ δε χτυπιόμασταν. Πήγα κοντά τους. Τα μάτια της Στράτας είχαν βουρκώσει. Πρώτη φορά την έβλεπα έτσι. Η Αύρα έπιασε μορφάζοντας το μάγουλό της. Άρχισε να τραγουδά, σαν να μη συνέβαινε τίποτα, με γλυκερή φωνή, ειρωνική: «Αυτά που λες εγώ τ' ακούω βερεσέεε. Τα παραμύθια σου τ' ανθίστηκα πια τώρααα. Και το κατάλαβα πως ήμουνα για σε ο πασατέμπος σου για να περνάς την ώρααα!». Η Στράτα τινάχτηκε. Με τρόμαξαν τα μάτια της. Άγριες άβυσσοι, πονεμένες. Δε με είδε καν. Όπως έστριψε εμπρός μου, ένωσα τα μαλλιά της να με χαστουκίζουν. Βρόντηξε την πόρτα. Η Αύρα κοιτούσε άκαμπτη απ' το παράθυρο τη μορφή της να καλπάζει. Η εξώπορτα στην αυλή ανοιχτή, να πηγαينوέρχεται. Με πρόσεξε τελικά η μεγάλη. «Θα γυρίσει», μου είπε τάχα με σιγουριά. Στήριζε κουρασμένα τον ώμο της στο κάσωμα της πόρτας της κουζίνας. Έσφιγγε τα χέρια με τις γροθιές στους γοφούς της. Έβλεπα ανήσυχη τις αρθρώσεις της να ασπρίζουν. «Πάω εγώ να πάρω φακές;» πρότεινα. Το Νιτσάκι, που στεκόταν δίπλα μου, έκανε να της πιάσει το χέρι. «Ωχού! Όχι, όχι! Κόφτε το και οι δυο σας. Τι με κοιτάτε έτσι; Απάνω, γρήγορα!» Περνούσε η ώρα. Την άκουγα στην κουζίνα να περπατάει πάνω-κάτω. Κάτι μουρμούριζε. Μετά από λίγο σαν να βρισκόταν στην πόρτα, γιατί άκουγα να χαρχαλεύει τα πανωφόρια μας στον καλόγερο. Άρχισα πάλι να κατεβαίνω τα σκαλιά. Άνοιξε η Στράτα την πόρτα απότομα. Κρατούσε με τη μία χούφτα της κλειστό ένα τεράστιο σακούλι με φακές. Το πρόσωπό της γυάλιζε υγραμένο. Σαν να είχε κλάψει πολύ. Ξαφνιάστηκε που είδε την Αύρα στην πόρτα. Της έτεινε τις φακές. «Είμαι όντως μια μικρή ανόητη, όπως λες. Συγγνώμη!» Το κεφάλι σκυμμένο. Τα μαλλιά της κρύβανε τώρα το πρόσωπο. «Είναι που πονάω μόνο..., Αύρα, πονάω...» Έβλεπα τα χείλη της λεπτά, γραμμένα, να τρέμουν. Γέρναν προς τα κάτω. Έμοιαζε έτοιμη να κλάψει. Ποια; Η πάντα εύθυμη Στράτα! Που δεν είχε δακρύσει έστω, ούτε μία φορά, από μικρή ακόμα. Ούτε καν τότε, που γύρισε μες τα αίματα, γδαρμένη μέχρι και στο μάγουλο, δεν έδειχνε τόσο πονεμένη. Τη φορά που έπαιξε, με τα αγόρια πάντα, πετροπόλεμο. Δεν την είχα ξαναδεί έτσι. Η Αύρα την αγκάλιασε. Πέσαν κάτω οι φακές, σκορπίσανε χοροπηδώντας. «Δε λέω παράλογα, ε; Το 'δες κι εσύ. Μα κι εγώ πώς στα 'πα έτσι! Σκέτη στρίτζω για γαλαζοαίματη. Να κάνω τον παλιάτσο μου να κλαίει!»

Ήταν αλήθεια ότι μόνο η Στράτα έκανε την Αύρα να χάσει την ψυχραιμία της έτσι, να γίνει μαζί μας τόσο σκληρή. Άλλες φορές είχε η μεγάλη μίαν αταραξία στρατιωτική. Θυμάμαι κάποια μέρα στο σχολείο, στο διάλειμμα, όπως βόλταρα άκουσα φωνή: «Φτωχοκόριτσο!» Της Ολυμπίας ήταν. Συμμαθήτριάς μου. Είχε πατέρα μεγαλέμπορο από το Πλωμάρι. Μας τόνιζε ότι «ήρθανε στο Κεράμι για δουλειές». Την έβλεπες πάντα καλοντυμένη. Λευκό πουκάμισο, με δαντελένιο γιακαδάκι. Κάτι λουστρίνια όνειρο, γυαλιστερά, μαύρα. Ντροπή στα δικά μου γκριζωπά από την ταλαιπωρία παπούτσια. «Φτωχοκόριτσο!» συνέχισε η φωνή, γελώντας. Εξακολουθούσα να την αγνοώ, μα φαίνεται με ακολουθούσε. Κάνω να την αντιμετωπίσω, γυρνώντας με κάποια δυσφορία. Νιώθω ένα χέρι στον ώμο μου. Γνώριμα χλομό. Απαλό άγγιγμα. Η Αύρα. «Συγγνώμη, φαίνεται κάτι θες να πεις στην αδελφή μου και δε σε ακούει. Πάντα έτσι είναι, αφηρημένη. Συγχώρεσέ την! Πες της τώρα, σε προσέχει! Εσύ δεν είσαι η Ολυμπία; Η αρχοντοπούλα από το Πλωμάρι;» Το είπε με φωνή πρόσχαρα φιλική κι ευγενική. Έτσι μιλούσε σε όλους, γνωστούς κι αγνώστους. Το καστανό στα μάτια της σαν να κοκκίνιζε με ένταση. Η Ολυμπία είχε βουβαθεί. Τραύλισε ένα «τίποτα, τίποτα», χαιρέτησε κι έφυγε. Δε με ξαναενόχλησε. Το ήξερα πως γνώριζε για την αδερφή μου. Την είχα ακούσει να προσφωνεί με γελοίο θαυμασμό: «Έρχεται, η Ελισάβετ έρχεται!» στις φίλες της. Ανέλυε σ' αυτές ακόμα και το ντύσιμο της Αύρας, προσπαθούσε να μιμηθεί το στυλ της.

Ασφαλώς είχε στυλ η Αύρα. Χάρη στη γειτόνισσά μας. Η κυρία Καλλιόπη τής είχε, όπως σου είπα, αδυναμία. Ήξερε λοιπόν πόσο άρεσε το ράφιμο στην Αύρα. Της δάνειζε περιοδικά της με φιγουρίνια, μοδάτα σχέδια ραψίματος. Η μεγάλη τα μελετούσε καλά. Γιατί η Αύρα τα μεταποιούσε τα ρούχα της, να 'ναι στα μέτρα της, όταν της τα 'δινε η μάνα. Ως μεγαλύτερη αδερφή, είχε μάθει σε όλες μας να ράβουμε. Το Νιτσάκι πάλευε απελπισμένο με τη βελόνα. Βαριόταν γρήγορα, ξεφυσούσε όταν αγκυλωνόταν με τις παραμάνες απρόσεκτο. Προσπαθούσα να το βοηθήσω, θυμάμαι. Του κράταγα σταθερό το χέρι. Μούτρωνε. «Χιω, παίζουμε; Να μην περνώ την κλωστή μέσα απ' την τρύπα της βελόνας;» μου 'λεγε γκρινιάρικα. Γέλαγα με τα καμώματά του. Το καταλάβαινα το Νίτσι.

Εγώ πάλι προτιμούσα να κεντώ. Μαξιλαροθήκες κυρίως, τραπεζομάντηλα, μαξιλάρια. Έραβα πάνω τους πουλιά: σπουργίτια, λευκά περιστέρια, πολύχρωμα παγώνια με λαιμούς να ιριδίζουν. Τι τυχερά! Είχαν φτερά. Σκεφτόμουν πως ήθελα να φύγω, να φύγω, με

φτερά σαν τα δικά τους. Ίσως γι' αυτό δεν κένταγα συχνά. Έπαιρνε κι ώρα. Με κούραζε. Άσε που αρκετές φορές δεν είχα κλωστή στα χρειαζούμενα χρώματα για το σχέδιο. Προτιμούσα τα βιβλία, άλλωστε. Γινόμουν άλλη καθώς γυρνούσα τις σελίδες απορροφημένη, όπως η Στράτα όταν απήγγειλε. Ήμουν καλή ψεύτρα, σαν αυτήν. Εκείνη βέβαια έκρυβε αλήθειες με ωραία ψέματα, χάριν κοινού. Μα εμένα μου άρεσε να εξαπατώ με ιστορίες μόνο τον εαυτό μου. Αποξεχνιόμουν σε φαντασίες βιβλιακές. Γινόμουν ξάφνου η Ηλέκτρα, η τραγική πριγκίπισσα του Σοφοκλή ή ο άφοβος, περιπλανώμενος ληστής του Σολωμού, ο Λάμπρος, με το άδοξο τέλος. «Θα τα βγάλεις τα μάτια σου, Χιω!» μου 'λεγε η Αύρα με τουπέ. «Έλα, έλα! Με τα κουρελάκια από το περβάζι θα κατσαρώσει η Στράτα το μαλλί σε μένα και το Νίτσι. Να στα κάνουμε κι εσένα. Ευκαιρία, τώρα που λείπει ο πατέρας». Σπάνια συμμετείχα σε τέτοιου είδους σκανταλιές τους. Αρκούμουν στο λάδι και το ροδόνερο που μας έδινε για μαλλιά και σώμα η μάνα στο λουτρό από φιλάρεσκες ιεροτελεστίες. Καθόμουν σιμά τους για παρέα, με το βιβλίο μου ωστόσο. Σκίτσαρα προσεκτικά σε μια κόλλα ανάμεσα στις σελίδες εικόνες απ' όσα διάβαζα. Σκεπτόμουν ένοχα τον πατέρα, κουρασμένο από το μεροκάματο στα χωράφια, να μας νουθετεί: «Όχι φτιασίδια, μικρές μου τρυγόνες! Μόνο το διαβασμένο μου ακούει; Φρόνιμα όσο λείπουμε, δεν είπα δα;» Τα 'λεγε σοβαρεμένος τάχα στις δύο μεγαλύτερες, μα πάντα γελούσε καλόκαρδα σαν έβλεπε το Νιτσάκι με κεφάλι κουνουπιδένιο. «Ποιανού είναι τούτο, το κατσοποδιάρικο*; Πεσκέσι μας το φέρανε βραδιάτικο, το κουντουρντισμένο**;» Και δώσ' του γέλια όλοι μας.

Μαζευόμασταν όλοι μαζί στην κουζίνα, όταν γύριζε ο πατέρας με τη μάνα από τα τσιφλίκια των «μεγάλων» του χωριού. Δουλεύανε όλες τις μέρες, εκτός της Κυριακής. Γυρνούσαν με τη δύση του ήλιου. Γι' αυτό, μόλις άνοιγε ο καιρός, η μάνα ήταν πιο ευερέθιστη. Ο ίδρωσ μεγαλύτερος, βλέπεις. Αργούσε να νυχτώσει. Στρώναμε το χαμηλό τραπεζάκι. Βραδινό δεν τρώγαμε, πριν έρθουν. Ήταν το μεγαλύτερο γεύμα της μέρας. Αυτό μαγείρευε η Αύρα τα μεσημέρια. Το 'κλεινε καλά στην κατσαρόλα ή έβαζε διχτάκι να μην το ακουμπούν μύγες. Έδιωχνε το Νίτσι, που ζαλισμένο από τη μυρωδιά έκανε να βάλει το χέρι του μέσα. «Το βράδυ αυτό, το βράδυ!» Και μοίραζε στην καθεμία μας φέτα μαλακή, παξιμάδι κριθαρένιο, αβγό σφιχτό

* Γρουσούζικο, τσαχπίνικο και ζωηρό.

** Άτακτο, αεικίνητο.

– από το κοτέτσι στο χωραφάκι μας – και φρούτο. Αχλάδι ήταν το αγαπημένο μου. Έλιωνε παρωριασμένο στο στόμα. Άλλοτε μας είχε βρασμένα χόρτα, πικρά κι άφθονα, από το χωράφι, ή καυωμένα ομελέτα, κομμένη στα τέσσερα. Χωρίς τυρί, μόνο μια πατάτα κουτσουρεμένη μέσα, κομμένη σε μικροσκοπικά κομμάτια και μπόλικος дуόσμος. Μάζευε η μάνα. Αν είχαμε κάποια γιορτή: γενέθλια, Πάσχα, Χριστούγεννα, τρώγαμε μυζήθρα φρέσκια. Λεπτή η φετούλα που αναλογούσε σε καθεμιά μας, έτοιμη να διαλυθεί. Έσταζε πάνω της λίγο μέλι. Έπρεπε να αρκεστούμε σ' αυτά ως το βράδυ. Όσο σουρούπωνε τόσο γουργούριζε ανυπόμονα η κοιλιά της Νίτσας. Καθόταν χάμω, στις μαξιλάρες που 'χα κεντημένες. Έπαιζε με τα κρόσσια τους, να απασχοληθεί. Έσειαζε η Στράτα το τραπεζομάντηλο και τα κεραμένα, γαλάζια πιάτα μας. Είχα ζεσταμένο νερό για τους γονείς. Νίβονταν γρήγορα, να φύγει από πάνω τους η χωματίλα. Η Αύρα μοίραζε το φαί στα πιάτα. Προσπαθούσε να ξεγελάσει τη μάνα και να της βάλει πιο μεγάλη μερίδα. Τη λυπόταν που γυρνούσε πάντα πιασμένη. Μα η μάνα την καταλάβαινε. «Πάρ' το πιάτο από μπρος μου. Δικό σου είναι, μπερδεύτηκες».

Ο πατέρας καθόταν στο σκαμνί του. «Σανάκι, κάτσε εδά». Έτσι τη φώναζε πάντα τη μάνα, Σανάκι. Ποτέ Ασανούλα, που ήταν το βαφτιστικό της. «Όνομα βυζαντινό, μικρασιάτικο», όπως της άρεσε να εξηγεί. Κι έπιανε τον καρπό της μάνας απαλά, να κάτσει στο σκαμνί δίπλα του. Υπήρχε ένα για κάθε μέλος της οικογένειας. Η μάνα τα είχε βάψει λευκά. Εκείνος τα έφτιαξε όμως. Είχε σχεδιάσει μάλιστα ανάγλυφα λουλουδία πάνω τους, διαφορετικά για καθεμιά μας, με το σκαρπέλο του. Το αγαπούσε πολύ. Παλιωμένο, με πράσινη λαβή, τον βοηθούσε και για ξένα μερεμέτια. Διακοσμούσε έπιπλα ή τα επιδιόρθωνε κατά παραγγελία τις Κυριακές στη σχόλη του. Τα χέρια του κινιόντουσαν με κέφι τότε. Οι ώμοι του δε γέρναν αποκαμωμένοι, όπως τις άλλες μέρες. Μ' άρεσε να τον βλέπω να δουλεύει. «Με τρών' τα χέρια μου, Χιωτάκι, αν δε σκαλίσουν ξύλο», μου ξομολογίονταν. Κι εγώ χαιρόμουν, γιατί αυτό ήταν το μόνο που είχα πάρει από τον πατέρα.

Τα δικά μου δάχτυλα τα 'νιωθα να φαγουρίζουν, αν δεν έπιανα μολύβι. Τα σκίτσα μου σκόρπια στο σπίτι σε αναπάντεχες γωνίες. Κάτω από το προσκεφάλι μου τα καλύτερα, στη ντουλάπα με τα ρούχα μας ή παρατημένα στο περβάζι τα πιο αδιάφορα. Ζωγραφιές από μνήμης των μυγαλιών στο προαύλιο του Άι-Γιώργη. Γρήγορα σχεδιάσματα της Αύρας, όταν βοήθαγε τη μάνα να φτιάξει γλυκό

κυδώνι. Ανύπαρκτοι καταρράκτες. Φανταστικά λιβάδια μόνο με καμπανούλες. Μορφές γυναικείες με μάτια διαπεραστικά, θλιμμένα. Τα στρίμωχνα ασφυκτικά τα σχέδια σε μία κόλλα. Κάλυπτα όλα τα περιθώρια. Βλέπεις, κόρη μου, κόλλες παίρναμε μόνο όσες αναλογούσαν στην καθεμία μας για το σχολείο. Τίποτε περιττό.

Το Νίτσι έπιανε τα χαρτιά μου άτσαλα. Έγερνε το μουτράκι του πολύ κοντά στο σχέδιο, σαν να ήθελε να μπει μέσα στην εικόνα. «Χιω, θα μου φτιάξεις ένα κάστρο; Μόνο με δράκους όμως! Είμαι μεγάλη πια. Δεν πιστεύω στις πριγκίπισσες!» Η μάνα χάζευε ζωγραφιές που έκανα με πρόσωπα αγορίστικα. Πέρναγε το δάχτυλό της νοητά πάνω από τις γραμμές. Θυμόταν ότι φώναζα σε όλους να μην ακουμπούν το σχέδιο, επειδή θα μουτζουρωθεί. Η Στράτα, πάνω από τον ώμο της, κοίταζε κι αυτή. «Δεν πρέπει να 'ναι χωριανοί μας, μάνα. Η κόρη σου έχει άλλα γούστα, άπιαστα!» Μου 'κλεινε πονηρά το μάτι. Η μάνα τότε, λες την έζωνε η ανησυχία, γύρναγε το βλέμμα της σε μένα ανιχνευτικά, μετά κοιτούσε την άλλη να ξεκαρδίζεται. Όταν τη λαχταρούσαμε ή άρχιζε να χάνει την υπομονή της, μας φώναζε με ολόκληρο το όνομά μας. «Ευστρατία, αυτά τα πράγματα μην τα γελάς! Δεν είναι όλα τα αγόρια καλά σαν τον πατέρα σας. Δείτε τα μαθήματά σας τώρα. Τα ξεμυαλίσματα λήγουν άδοξα. Σας έχω για μετρημένες. Δεν είδατε την Αναστασία, του Βαμβουρέλλη την κόρη; Έμπλεξε με κείνον τον αδιαφόρετο*, τον Τριαντάφυλλο! Που κακό χρόνο να 'χει, ο αγριγιτσισόμπανος! Ο αγρίκολας! Έμεινε η έρμη η κοπελούδα με το παιδί του, αστεφάνωτη. Ούτε τριαντάφυλλα, ούτε τίποτα! Την καρδιά σας να τη φυλάτε. Δεν την αξίζει ο πρώτος τυχών!» Κοκκίνιζα πολύ. Η Στράτα έβλεπε τη μάνα να κοιτά επίμονα τα χαρτιά μου. Έκανε να γελάσει πιο δυνατά. Σοβάρευε απότομα από το αυστηρό βλέμμα της μάνας, η οποία συνέχιζε: «Ξέρω το Χιω μου για αλαφροίскиωτο. Ξεχνιέται σε άλλους κόσμους, δικούς του. Χαζό όμως γι' αυτόν τον κόσμο δεν είναι. Ζωγραφίζει μόνο». Μαλάκωνε μετά. Κοιτούσε αφηρημένα πάλι τα μολυβογραμμένα πρόσωπα. Φαίνεται κι αυτή αφηνόταν να ξεχνιέται. Βοηθούσα, ξέρεις, και τον πατέρα με τα σχέδιά μου καμιά φορά. Του έκανα περιέργεια λουλούδια, να τα έχει ως πρότυπα, σαν χάραζε με το σκαρπέλο του για πελάτες.

Αλλά το καλύτερό του έργο ήταν το σκαμνάκι που είχε καμωμένο για την Αύρα. Εκείνης αγαπημένα ήταν τα σκυλάκια από λουλούδια.

* Άχρηστο.

Γι' αυτό της είχε χαραγμένες δέσμες ολόκληρες σκυλάκια στα πόδια του σκαμιού της. Της έφερε κι αληθινά τέτοια από το χωραφάκι μας. Πορτοκαλιά, κόκκινα, άσπρα, ροζουλιά. Τον βοηθούσα να τα μαζέψει το χάραμα.

Σήκωνε η μάνα εμένα με το Νίτσι. Τους βοηθούσαμε στον μπαχτσέ μας, κάθε μέρα, πριν το σχολείο. Ως μικρότερες ασχολούμασταν πιο λίγο με τα οικιακά και πίοτερο με εξωτερικές δουλειές. Δε με παρηγορούσε ιδιαίτερα αυτό, βέβαια. Σε ποιον αρέσει να μαζεύει χόρτα αξημέρωτα, με τις λάσπες να κολλούν στα παπούτσια; Ειδικά τον χειμώνα, αισθανόσουν το πρωινό κρύο να μπαίνει κάτω από το στρίφωμα της μπλούζας. Έσφιγγες τα δόντια. Σε χτυπούσε ο βοριάς στο πρόσωπο, σαν έσκυβες να ξεχωματιάσεις με χέρια ξυλιασμένα κανένα πράσο. Η έκταση του χωραφιού μας ήταν βέβαια μικρή. Χωρούσε όμως μια χαρά τις τρεις ελιές μας, μία κυδωνιά, δύο συκιές και το μπιστόνι της μάνας. Αυτά μας θρέφαν. Λάδι κι ελιές. Τα βάζαμε σε άλμη. Κυδώνια φρέσκα. Τα σύκα τα 'βαζα να ξεραθούν, ανάκατα με σταφύλια της αυλής μας, στη μεγάλη πεζούλα του πηγαδιού το αποκαλόκαιρο.

Το Νιτσάκι διασκέδαζε να τα κουβαλάει. Σύκα αγκαλιές ολόκληρες. Σκαρφάλωνε ίδιο γατί στα πιο λεπτά κλαδιά της συκιάς. Έκοβε όσα ήταν στην κορυφή θριαμβευτικά. Έκανε τόσο επιδέξιους ελιγμούς που το γάλα από το δέντρο δεν είχε ακουμπήσει τη σάρκα της ούτε μία φορά. Η μάνα ταραζόταν: «Νίτσα! Ελενίτσα! Αχ, Ελενάκι! Λενιώ! Κατέβα!». Η μικρή δεν την άκουγε, παρά μόνο αν τη φώναζε Ελένη. Πηδούσε κάτω τότε. Η ανάσα της κοφτή, μύριζε γλυκά. Έτρεχε να σταθεί μπροστά στη μάνα. Στα παιδικά δοντάκια κολλημένα σπόρια από τα σύκα, καθώς χαμογελούσε. «Μάνα, για σένα». Έτεινε στο μέρος της το μεγαλύτερο σύκο που 'κοψε. Δεν τη γλύτωνε την ξυλιά, ό,τι μαλαγονιά κι αν έκανε.

Εμένα πάλι μου άρεσε να χαζεύω το χωραφάκι μας την άνοιξη. Ο πατέρας το πότιζε και πρασίνιζε. Γέμιζε χαμομήλια. Σαν τα σκουντούσες, σκορπούσαν τη μυρωδιά τους ολόγυρα. Μάζευα με τη μάνα τέτοια. Τα ξέραινε μπουκέτα-μπουκέτα με την Αύρα για βραστικό. Τα κρέμαγε στα πάνω ντουλάπια της κουζίνας να τα βλέπει ο ήλιος από το παράθυρο. Οι τοίχοι μοιάζανε ανθισμένοι απ' τις σκιές τους κόντρα στον ήλιο. Νόμιζες ότι μπαίνεις σε λιβάδι τότε από τη μυρωδιά τους στο δωμάτιο. Σε χαλάρωνε. Ακόμα, τα καλοκαίρια χρησιμοποιούσαμε το ζουμί τους μετά το λούσιμο εγώ και η μάνα. Βλέπεις, ήμασταν ξανθές. Στεκόμασταν δίπλα-δίπλα με βρεμένα μαλλιά στον

ήλιο, να ξανοίξουν. Το Νιτσάκι, όπως έβλεπε τα κεφάλια μας από πίσω, μουντά στεφάνια που χρυσίζαν, συχνά μας μπερδευε τη μία για την άλλη. Από τις λίγες φορές που δε με πείραζε η ομοιότητά μου μαζί της. Μου άρεσαν αυτές οι ώρες με τη μάνα. Μπορεί να με αγκάλιαζε φευγαλέα. Μου μιλούσε για λουλουδία. Πώς τα λένε. Πού μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Τη ρωτούσα για κάτι λουλουδάκια στο χωράφι μας. Μικρά, μπλε, με μωβ δακτύλιους και πορτοκαλί στήμονες που κοκκινίζουν στις ακρούλες. Τα είχε δει, μα δεν ήξερε πώς λέγονται. Ούτε τώρα ξέρω, κόρη μου. Θυμάμαι, στο χωράφι έσκυβα, να τα δω με κάθε λεπτομέρεια. Ήθελα να τα απομνημονεύσω. Θα τα σχεδιάζα για τον πατέρα. Ξαφνικά εμφανιζόταν το πόδι της μάνας. Άθελά της τα συνέθλιβε. «Χιω, κόψε τα ξερόχορτα, κουνήσου!» με ξυπνούσε απότομα η φωνή της. Έπιανε το χέρι της αγριόχορτα δίπλα μου, τα ξερίζωνε. Στην ποδιά της έσφιγγε μερικά καρότα και πατάτες του μπαχτσέ. Τα νύχια της καφέ από το χώμα, σαν τα δικά μου. Σκεφτόμουν πως δεν ήθελα διόλου να πονάει η μέση μου από τις δουλειές όπως εκείνης. Πώς ένιωθα τότε να πνίγομαι. Αχ, πώς το λαχταρούσα! Να φύγω! Να φύγω!

Χειρότερα βέβαια ένιωθα τις Παρασκευές, μετά το σχολείο. Μας έπαιρναν η μάνα με τον πατέρα στα τσιφλίκια όπου δούλευαν. Επεξεργάζονταν καπνό. Αυτοί τον μαζεύανε στην έκταση που τους είχε ανατεθεί. Εμείς έπρεπε να τον στρίβουμε σε σιγαρέτα σε ένα καμαράκι μικρό. Μόνο το Νιτσάκι αφήναμε σπίτι. Σηκωνόταν στις μύτες των ποδιών του να μας δει που φεύγαμε, όταν κλείναμε την εξώπορτα. Μας κοίταζε όλο παράπονο, με κάτι μάτια μεγάλα, κεχριμπαρένια. Ένα στόμα, καρδούλα κοραλλένια, στράβωνε λιγάκι. Περνούσε τα μικρά του χέρια μέσα από τα κάγκελα. Τα μαλλιά του ίσια σαν καρφιά. Λαμποκοπούσαν κορακίσια, όταν έγερνε πίσω να δει που χανόμασταν στο βάθος. Χλομούλικο, έτρεχε σίφουνας στο βάθος της αυλής, πουλί που φτερουγάει. Σαν γυρίζαμε, μου 'λεγε πως πρόσεχε τις κότες μας στο χωράφι. Μου μίλαγε με θαυμασμό για ένα μαυροπούλι με ράμφος πορτοκαλί. Της κράταγε παρέα όσο λείπαμε, ισχυριζόταν. Μου έλεγε ότι εκείνη του άφηνε λίγο παράμερα φαί, απ' αυτό που ρίχναμε στις κότες, «αλλά να μην το πω στη μάνα». Μου το 'χε δείξει κιόλας κάποιο πρωί. Στεκόταν ανήσυχο σε μια ελιά μας. Μόλις που πρόλαβα να δω τη λάμψη από ένα φτέρωμα όμοιο με το κεφαλάκι της μικρής, πριν πετάξει. «Δε σε ξέρει και σε ντρέπεται», δικαιολογούσε το Νιτσάκι τη φυγή του. Η μικρή παρακάλαγε συχνά τη μάνα να την πάρει μαζί μας την επόμενη φορά στα καπνά,

πιασμένη στα φουστάνια της. Φτερούγιζε γύρω της σαν ανήσυχος νεοσσός. Εγώ τ' άκουγα αυτά και ήθελα ακόμα πιο πολύ να φύγω, να φύγω!

Τα χέρια μου πόναγαν από το στρίψιμο των σιγαρέτων, όταν δουλεύαμε στα καπνά. Η επανάληψη της κίνησης. Ευχόμουν να μη χρειαστεί ποτέ να βοηθήσει και το Νιτσάκι. Παιδιάστικες επιθυμίες. Θα τυραννιόταν κι αυτή σαν εμένα. Τέτοιες μίζερες σκέψεις και χειρότερες έκανα στη δουλειά, κόρη μου. Δεν μπορούσα να φλυαρώ όπως η Αύρα με τη Στράτα, αν και προσπαθούσαν να με βάλουν στην κουβέντα. Μιλούσαν για θέματα πολύ ανιαρά. Η Αύρα δηλαδή, γιατί η Στράτα τη θαύμαζε πολύ κι απλά συμφωνούσε με ό,τι της έλεγε. Έπιανα σκόρπια λόγια τους για αγόρια, αφηρημένη. Τι σαχλές! Απορούσα, τι το ενδιαφέρον βρίσκαν! Τα αγόρια στο σχολείο ξέραν να λένε μόνο κρυάδες και να μας πειράζουν τις φούστες στα διαλείμματα.

Είναι αλήθεια όμως ότι η Αύρα είχε πολλούς θαυμαστές. Έβλεπα πώς την κοιτούσαν μερικοί. Όχι ότι τους μιλούσε. Πού και πού έριχνε κάποιο βλέμμα. Μόνο σε έναν όμως, τον Πέτρο. Έναν χρόνο μεγαλύτερό της. Ήταν ο γιος του ψαρά του χωριού μας, του κυρ-Σωτήρη. Του 'μοιαζε πολύ κιόλας. Ίδια επιδερμίδα ηλιοκαμένη όλο τον χρόνο. Ψηλόλιγνος, όπως τα περισσότερα αγόρια του τόπου. Πρέπει να βοηθούσε συχνά τον πατέρα του στο ψάρεμα, γιατί υπήρχαν μέρες που δεν ερχόταν στο σχολείο. Άλλες φορές την άνοιξη και ως τον Ιούνη δεν ντρεπόταν διόλου να εμφανισθεί ξυπόλυτος στο προαύλιο. Ίσως γι' αυτό να τον κοιτούσα πάντα με κάποια συμπάθεια. Μαλλιά ανάγλυφα με αλμύρα, σγουρά, ανοιχτά καστανά. Έμοιαζαν με τα πεσμένα φύλλα. Αυτά της γέρικης, χοντρόκορμης οξιάς στην πλατεία του χωριού. Ξανοιγμένα από το αλάτι στις άκρες κι όμοια με πλεξίδες θαλασσόσκoinων. Θυμάμαι, πετάγονταν ατίθασα προς όλες τις κατευθύνσεις. Του δίναν μια φυσιογνωμία αγορίστικη μαζί με δύο μάτια ευγενικά κι αναπάντεχα γαλανά. Ζέφευγε από τον κανόνα των σκουρόφθαλμων συμμαθητών μας. Τα δικά του είχαν το χρώμα της θάλασσας, όπως την έβλεπα από το καμπαναριό του Άι-Γιώργη. Γιατί μόνο από κει την είχα δει. Απόμακρο, ανοιχτό γαλάζιο σε ξεγέλαγε για ουρανό. Δεν είχαμε πάει ποτέ θάλασσα τα καλοκαίρια. Βοηθούσαμε όλες στο σπίτι. Κι έπειτα δεν είχαμε ποτέ το κουράγιο να περπατήσουμε για μία ώρα κάτω από τον καυτό ήλιο, προκειμένου να φτάσουμε στη Σκάλα Καλλονής. Πόσο μάλλον όταν καμία μας δεν είχε μαγίο να χαρεί τη θάλασσα. Ήξερα πάντως ότι

εκεί αράζαν τα ψαροκάικα και βρισκόταν η αμμουδερή παραλία του κόλπου. Από κει έφερνε ο πατέρας του Πέτρου τις ξακουστές σαρδέλλες Καλλονής, μύδια, στρείδια και τεράστιες κυδώνες με ολοπόρφυρη σάρκα μέσα. Κουβαλούσε τους θησαυρούς της θάλασσας ποδαράτος, μέχρι το χωριό μας. Τους φύλαγε σε κοφίνια σφιχτοπλεγμένα με χάντρες κόκκινες και πράσινες. Ο Πέτρος του τα 'φτιαχνε. Στα διαλείμματα τον έβλεπα από μακριά σιωπηλό, καθισμένο στα σκαλιά του σχολείου να εξασκείται σε πλέξεις με καλαμόσχοινα. Αν τύχαινε να κατεβαίνει η Αύρα να βρει εμάς ή φίλες της στο προαύλιο, σήκωνε το βλέμμα του. Τον έπιανα να την κοιτά ευθεία στα μάτια, γιατί κι αυτή γυρνούσε λίγο για να δει. Της ένευε το γαλάζιο του αβρά. Αυτή έκανε σαν να υποκλίνεται ελαφρά και συνέχιζε με μια υποψία χαμόγελου. Μια μέρα τόλμησε, τον ακούμπησε μια στιγμή στον ώμο. Πολύ τον αναστάτωσε. Τέτοια σκηνικά δεν ξέρω γιατί, μα εντυπώθηκαν πολύ ζωντανά στη νεανική μου τότε μνήμη.

Θυμάμαι, ας πούμε, ότι καμιά φορά ο Πέτρος βοηθούσε και στη διανομή της θαλασσινης πραμάτειας. Πατέρας και γιος περνούσαν από τη γειτονιά μας φωνάζοντας: «Ψάρια, φρέσκα ψάρια». Έβλεπα την Αύρα τότε να κοιτά από το παράθυρο της κουζίνας στον δρόμο. «Πάω να ρωτήσω τον κυρ-Σωτήρη αν έβγαλε καθόλου ψάρια για τηγάνι». Ρουθούνηζε η Στράτα συγκαταβατικά. «Ναι, σίγουρα, πριγκιπέσσα». Μα η Αύρα είχε ήδη βγει. «Μετά λείει για μένα η αριστοκράτισσα! Θαρρεί δεν τη μυριστήκαμε. Να δω τώρα που θα 'χει κι εκείνη ντέρτια!» γυρνούσε σε μένα πονηρά. Δεν την πρόσεχα τόσο. Κοίταγα από το παράθυρο πάντα την ίδια ιεροτελεστία. Η Αύρα στην εξώπορτα να σηκώνει απαλά το χέρι. Κάτι να φωνάζει. Ο Πέτρος να έρχεται σοβαρός με δυο κοφίνια. Κάποιες φορές της άγγιζε φευγαλέα τα δάχτυλα, όταν του 'δινε τα λεφτά. Μια φορά μάλιστα της έκανε δώρο ένα πολύ ωραίο κοχύλι. Μεγάλο σαν το γυάλινο βάζο, το στρογγυλό, που είχαμε για ανθοδοχείο. Ήταν κι αυτό χρυσαφί στο χρώμα. Όμως στο εσωτερικό το κοχύλι ήταν ροδαλό. Ροδαλά ήταν και τα μάγουλα της Αύρας, όταν μπήκε μέσα στο σπίτι εκείνη τη μέρα, τραγουδώντας. «Βγάλανε πολλά τέτοια και δεν έχουν τι να τα κάνουνε. Μου το χάρισε ο κυρ-Σωτήρης», είχε πει με έναν μπακαλιάρο στο ένα χέρι και το όμορφο δώρο στην αγκαλιά της. Το φυλούσε στη ντουλάπα μας, στο συρτάρι με τα ασπρόρουχά της. Δε μας άφηνε να το πειράζουμε. Το έβγαζε όταν τέλειωνε τις δουλειές στο σπίτι κι έκανε τα μαθήματα στο ντιβάνι μας. Το ακούμπαγε στο περβάζι, το κοίταζε πού και πού. Όταν τέλειωνε

τις ασκήσεις της, τραγουδούσε ξεχασμένη, κρατώντας το κοντά στο αυτί της. Αναρωτιόμουν τι να σκεφτόταν τότε.

Εγώ πάντως, όταν έστριβα σιγαρέτα, δεν έκανα διόλου γλυκανάλατες σκέψεις. Μεγαλώναμε. Από καιρό σε καιρό ο πατέρας ίσως να αποφάσιζε να μας παντρέψει και δε με χαροποιούσε διόλου αυτή η προοπτική. Δεν κοκκίνιζα σαν την Αύρα ούτε χασκογελούσα με ενθουσιώδη απαξίωση και περιέργεια όπως η Στράτα, σκεπτόμενη αισθηματικά και παντρείς. Εγώ δεν είχα όρεξη κανένας Πέτρος να με κοιτάει με νόημα. Ούτε να σηκώνομαι πρωί-πρωί μαζί με έναν άλλο, άγνωστο ακόμα για μένα, για τα χωράφια όπως η μάνα με τον πατέρα. Όλα τα έφθειρε για μένα το μέρος. Τους ανθρώπους, τα αισθήματα. Η δουλειά εδώ σε κούραζε, κόρη μου, δε σε έτρεφε, δε σε άφηνε να χαρείς. Εγώ ήθελα μόνο να φύγω. Αχ, να φύγω! Γιατί δε μου άρεσε το μικρό μας χωριό. Τίποτα δεν άλλαζε. Όλοι ξέρανε όλους. Όλα συμβαίνουν με τρόπο αναμενόμενο και βαρετό. Τα περισσότερα αγόρια, μόλις τελειώνανε το σχολείο, αρχίζανε μεροκάματο στα χωράφια. Παντρεύονταν τις κοπέλες του χωριού, μόλις αποφοιτούσαν κι εκείνες. Αν είχα την ίδια μοίρα με αυτές θα ξέμενα εδώ, θα έκανα πολλά παιδιά και μόνη μου σχόλη από την κούραση θα είχα μια κουτσή Κυριακή, όπως η μάνα. Κάθε γωνιά του τόπου για μένα γνωστή, τίποτα καινούργιο. Να με καταπίνει αργά το μέρος, μέχρι να χτικιάσω, να μπω στο χώμα. Αν ήμουν τυχερή, το πολύ-πολύ να πήγαινα σε άλλο χωριό να μείνω με τα συμπεθέρια, εφόσον ο γαμπρός δεν ήταν από εδώ. Μέχρι εκεί η αλλαγή παραστάσεων. Πνιγεροί συλλογισμοί. Τίποτα δεν ήθελα από αυτά. Τίποτα. Τίποτα. Έκανα να τα πω στην Αύρα. «Καλά σε λέει η μάνα αλαφροΐσκιωτη. Σκέφτεσαι όλο τέτοια περιέργια. Δέξου ό,τι σου φέρνει η μέρα, χωρίς ερωτήσεις. Όλα έχουν λόγο που γίνονται έτσι. Αλλιώς γιατί να γίνονται;» Δε με καταλάβαινε η Αύρα. Η Στράτα όμως με κοίταζε συλλογισμένη. «Θα 'χει λόγο το Χιω που τα λέει. Κάτι σχεδιάζει. Να το δεις που θα μας φύγει!» Πρώτη αυτή με κατάλαβε. Λίγοι όμως αυτοί που φεύγαν. Κι αν γυρνούσαν, είχανε έναν αέρα αλλιιώτικο. Ήθελα να φύγω σαν αυτούς. Να φύγω. Κάθε αυτόματη κίνηση του χεριού που 'στριβε το σιγαρέτο μου το θύμιζε αυτό με λύσσα.

Στενάχωρες σκέψεις. Το Νίτσι, που πεινούσε στα διαλείμματα. Είχαμε να μοιραστούμε για κολατσιό τρεις ελιές ή μια χούφτα στραγάλια τέσσερις αδερφές. Δύσκολο η μοιρασιά να σε χορταίνει. Όλες μας πεινούσαμε. Το μικρό όμως ήταν το πιο παραπονιαρικό. Η Αύρα αυστηρή μας έλεγε να αρκούμαστε σε αυτό που μας αναλογούσε.

Μασούσε αργά το μικροσκοπικό της μερίδιο, με κομψές κινήσεις, όσο κι αν πεινούσε. Να κρατήσει παραπάνω. Να παραδειγματιστούμε οι υπόλοιπες. Μα εγώ συνήθως λύγιζα, όπως και η Στράτα, στα κλαψουρίσματα της μικρής. Έδινα στο Νίτσι το κομμάτι μου. Με αγκάλιαζε με διάπλατα τα λιγνά του μπράτσα. Τα κοκαλάκια στους ώμους του να πετάγονται σαν φτερουγίτσες πουλιού κομμένες. Κατάπινε ό,τι της έδινα αμάσητο. Εγώ ξεγελούσα την πείνα μου τότε με νερό. Έσκυβα στις βρύσες που υπήρχαν στο προαύλιο κι έπινα, έπινα. Πείσμωνα, αν έβλεπα την κόρη του Δημάρχου μας, την Αρχοντία. Συνήθως κρατούσε μια παχιά φέτα αφράτο, λευκό ψωμί, βουτυρωμένη. Έσταζε η μαρμελάδα φράουλα πηχτή, κόκκινη στο καταχείμωνο. Ή τάζε τα περιστέρια στην αυλή μυρωδάτο το κέικ πορτοκάλι. Έπινα το νερό με μανία. Εγώ θα φύγω, θα φύγω. Θυμούμενη τέτοια έσφιγγα στη χούφτα μου τον καπνό, ώσπου κάποια στιγμή δεν είχε μείνει τίποτα να κάνω τη στριφτή κίνηση.

Κατάκοπες οι τρεις αδερφές παίρναμε τότε τον δρόμο του γυρισμού με τη μάνα και τον πατέρα. Μία ευθεία ανώμαλη, μακρουλή μέχρι το σπίτι. Μαχαιριές φωτός μέσα από τα δέντρα μας οδηγούσαν, αν είχε σελήνη. Έπρεπε όμως να προσέχουμε μες τη νύχτα πού πατούσαμε, ειδικά όταν ήταν αφέγγαρη. Χωματόδρομος, όλο πέτρες και λακκούβες, με λεύκες πανύψηλες κι από τις δύο μεριές. Δε μ' άρεσε διόλου η διαδρομή, ειδικά τα βράδια που λυσομόναγε ο βοριάς μέσα απ' τις λεύκες. Τις έκανε να θροΐζουν. Νόμιζα άκουγα ακατάληπτους ψιθύρους. Έδιωχνα με μανία φύλλα τους, αν μπλέκαν στα μαλλιά μου. Με κοιτούσε ο πατέρας περίεργα. «Ηρέμησε, κουκλί». Προχωρούσα γρήγορα, μη μείνω πίσω. Άκουγα γκιώνηδες να στενάζουν και σκιαζόμουν. Τιναζόμουν ταραγμένη, αν σκουντούφλαγε η Στράτα. Το 'κανε επίτηδες καμιά φορά, να με κάνει να ξετσιτώσω. Δε βοηθούσε καθόλου. Περνούσαμε το εκκλησάκι της Αγίας Άννας. Δεν υπάρχει πια. Ήταν πολύ μικρό και πέτρινο. Το καλοκαίρι του πηγαίναμε γλαστράκια με βασιλικό. Βρέχαμε την αυλή του, αφού ανάβαμε κεράκι. Δρόσιζε. Εκεί βαφτίσαμε το Νίτσι. Η μάνα το 'χε ταμένο στην αγία, μάλιστα. Δεύτερο όνομα είχε το Άννα. Κι ας μην το φωνάζαμε έτσι ποτέ. Τα υποκοριστικά του λύνανε το πρόβλημα, μοιάζανε με της Ελένης. Έξυπνο, ε; Για εκκλησάκι λοιπόν ήταν πολύ χαριτωμένο, στενούλι. Μόνο ένα άτομο τη φορά χώραγε μέσα. Ήταν πάντα καθαρό. Το παραθύρι του έβλεπε στον δρόμο καλογυαλισμένο. Το βράδυ όμως, όταν γυρνούσαμε από τα καπνά, το βράδυ... Φέγγαν στη νυχτιά τα καντήλια του από μέσα. Φώτιζαν

λίγο τον δρόμο. Κάποιες φορές είχα την εντύπωση ότι έβλεπα με την άκρη του ματιού μου ένα κοριτσάκι. Σαν να στεκόταν στο παραθύρι μπροστά στα καντήλια που τρεμόφεγγαν. Μας ακολουθούσε με το βλέμμα, καθώς βαδίζαμε, όπως το Νίτσι, όταν το αφήναμε σπίτι πριν έρθουμε. Θαρρούσα του έμοιαζε στο σουλούπι κιόλας. Πάντα, όταν γυρνούσα να δω καλύτερα, η μορφή χανόταν. Βροντοχτυπούσε ανήσυχη η καρδιά μου. Ακίνητη η φλόγα στα καντήλια. Κανείς μέσα για να τρεμοπαίζουν γοργά πέρα-δώθε. Να, ούτε εσύ με πιστεύεις, κόρη μου, βλέπεις; Ούτε τότε το 'χα πει στις άλλες. Θα με λέγανε αλαφροΐσκιωτη πάλι. Ότι φανταζόμουν πράγματα. Μα πάντα σφιγγόμουν σαν ένωθα να με κοιτούν στο παραθύρι κείνο. Δεν ήξερα τι σημαίνει. Σκεφτόμουν τη μικρή. Δε με άφηνε μια αίσθηση κακιά για ώρα. Και δεν ήθελα ακόμα πώτερο τότε να ξαναέρθω στα καπνά. Να 'φευγα, να 'φευγα.

Είχα μια δασκάλα τότε, στην προτελευταία τάξη, που με έκανε να πιστέψω ότι ήταν δυνατό να φύγω. Τη δεσποινίς Χρυσομάλλη. Το 'χε πάρει από την Παναγία τη Χρυσομαλλούσα, φαίνεται. Της ταίριαζε το όνομα. Στάχτα χρυσού, ξανοιγμένα τα μαλλιά της, πώτερο από τα δικά μου. Και τα φρύδια της ακόμα τόσο ανοιχτόχρωμα. Μάτια καστανά, να πρασινίζουν όμορφα στο φως όπως το ελαιόλαδο. Μοιάζαμε. Ήταν νέα πολύ. Δε μας φώναζε ούτε μας κορόιδευε όταν κάναμε λάθη στις ασκήσεις στον τεράστιο μαυροπίνακα. Μόνο σηκωνόντουσαν τα ξανθά της φρύδια, «Θα τη βρεις την απάντηση. Την ξέρεις, απλά δεν τη θυμάσαι. Μη βιάζεσαι να τη γράψεις!» έλεγε με φωνή απαλή, διόλου ταραγμένη. Μας πρότεινε κάθε βδομάδα βιβλία για ανάγνωση το Σαββατοκύριακο. Είχαμε μια μικρή δανειστική βιβλιοθήκη στο σχολείο, βλέπεις. Οι περισσότεροι τόμοι της παλιοί, κιτρινωμένοι, αλλά άθικτοι. Μόνο οι εγκυκλοπαίδειες φθαρμένες, τσακισμένες οι σελίδες τους, καμιά μουτζούρα πού και πού. Τις χρησιμοποιούσαμε αρκετά για εργασίες. Η κυρία Χρυσομάλλη, βέβαια, μας πρότεινε λογοτεχνία. Χαιρόταν πολύ, αν ερχόμασταν την άλλη βδομάδα ενθουσιασμένοι να της μιλήσουμε για το βιβλίο που μας πρότεινε. Ήταν τόσο καλή. Ακόμα και οι πιο αδύναμοι μαθητές σπεύδαν να κάνουν ασκήσεις, να διαβάσουν ό,τι πρότεινε για να κερδίσουν το επιβραβευτικό της χαμόγελο. Χάρη και στο δικό της ενδιαφέρον για τα βιβλία, έμαθα όλο το περιεχόμενο της μικρής δανειστικής σε λιγότερο από έναν χρόνο. Ήταν ο πρώτος άνθρωπος που βρήκα να μοιράζεται την αγάπη μου για τη λογοτεχνία. Την άκουγα μαγεμένη να μιλά για τον Ιούλιο Βερν.

Με ρωτούσε τις δικές μου σκέψεις για όσα διάβαζα. «Γι' αυτό λοιπόν γράφεις τέτοιες εκθέσεις; Μη σταματήσεις την ανάγνωση, Ευτυχία!» Με άκουγε προσεκτικά. Μια μέρα στο σχολασμα μου 'πιασε τον ώμο. «Θα γινόσουν καλή δασκάλα, Δαρδαμάνη, το ξέρεις; Μου 'πε η αδερφή σου στην ογδόη ότι τη βοηθάς στην ιστορία. Έχει αυξηθεί η επίδοσή της στα διαγωνίσματα, ξέρεις». Με κοίταζε πειρακτικά. «Αν συνεχίσεις να μελετάς έτσι μέχρι την τελευταία τάξη, θα έχεις σοβαρές πιθανότητες για την Ακαδημία. Θα αναλάβω εγώ προσωπικά να σε προπονήσω για τις εξετάσεις της!» Πώς φούσκωνε τότε η καρδιά μου με ελπίδα. Ώστε το 'βλεπε κι εκείνη λοιπόν, ήταν δυνατό να φύγω. Πολλά χρωστάω, κόρη μου, σ' αυτήν. Πολλά!

Από τη στιγμή που μου 'πε αυτά τα λόγια, διάβαζα με ακόμα μεγαλύτερη προσήλωση. Σχηματιζόταν στο μυαλό μου μία ιδέα πολύ πιο συγκεκριμένη από προηγουμένως. Ίσως κι εγώ να 'φευγα με τον ίδιο τρόπο με την κυρία Χρυσομάλλη. Κι εκείνη καταγόταν από ένα μικρό χωριό του νησιού, την Άγρα. Μοιάζαμε. Ίσως να 'φευγα για μέρη μακρινά, όπως αυτή! Μόλις τέλειωσε τις σπουδές της στην Ακαδημία, που βρισκόταν στην πρωτεύουσα του νησιού, τη Μυτιλήνη, δίδαξε σε διάφορα μέρη του τόπου, πριν έρθει σε μας: στην Αγία Παρασκευή, την Παναγιούδα, το Σίγρι. Την είχαν στείλει και στη Χίο ακόμα για λίγο διάστημα. Μας το 'χε πει ο διευθυντής του σχολείου, όταν έκανε τις συστάσεις μας με τη νέα δασκάλα στην τάξη. Το αποφάσισα τότε. Αυτό ήταν. Θα γινόμουν δασκάλα για να φύγω. Να πάω μακρύτερα κι από τη Χίο. Να φύγω! Θα τα κατάφερνα, αφού εγώ και η κυρία Χρυσομάλλη μοιάζαμε, συλλογίζομουν.

Από το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς το διάβασμα έγινε ακόμα πιο συστηματικό. Μου άρεσε να πηγαίνω στο χωραφάκι μας, γιατί ήταν πάντα ήσυχα. Όταν δεν το φροντίζαμε δηλαδή. Μόνο τζιτζίκια και το θρόισμα από τα ξεραμένα χόρτα, αν φύσαγε λίγο. Ανέβαινα με προσοχή στη μεγάλη μας ελιά. Θυμάμαι είχε μια μικρή κουφάλα κάτω. Κουλουριαζόταν συχνά μέσα εκεί η Νίτσα, όταν παίζαμε για χάρη της κρυφτό ή ήθελε να μου κάνει παρέα. Αν δε με βρίσκανε σπίτι, ξέραν ότι θα 'μουνα εκεί. Καθόμουν στα άκαμπτα κλαδιά του δέντρου. Φτιάχναν μια θέση ιδανική για μένα. Δροσερός θρόνος-βεντάλια, που με έκρυβε τόσο από τον ήλιο όσο κι από ανθρώπινα βλέμματα. Στήριζα την πλάτη μου στον χοντρό κορμό και δίπλωνα τα πόδια μου το ένα πάνω από το άλλο, απλωμένα. Άλλοτε τα άφηνα να κρέμονται κάτω, κουνώντας τα πέρα-δώθε χαλαρωμένη. Η ελιά μου έβλεπε στο δίπλα χωράφι. Αυτό με το άλογο. Ξεχωρίζε

η μορφή του, ζαχαρένια στο χρώμα. Μέσα στα ξανθισμένα στάχνα φάνταζε ολόλευκη. Όταν κουραζόμουν να διαβάζω, κοιτούσα προς τα εκεί αφηρημένη. Βοσκούσε στη μεριά του. Σήκωνε περιστασιακά το ανοιχτόχρωμο κεφάλι να με δει. Είχα παρατηρήσει ότι έλειπε πολλές φορές το ζωντανό. Είχα χαρεί που κάποιος επιτέλους το έζηε συχνότερα, αν και μου άρεσε η παρέα του. Έμοιαζε να μου νεύει ενθαρρυντικά, σαν τύχαινε να ξεστομίζω δυο αράδες δυνατά και έστεκε κι εκείνο δεμένο κάτω από τη δική του ελιά.

Μια μέρα λοιπόν το συγκεκριμένο καλοκαίρι διάβαζα πάνω στο δέντρο μου Λατινικά. Το άλογο έλειπε από τη θέση του. «Regina rosas amat», ακουγόταν η φωνή μου πειστωμένη. Να τα μάθω όλα τέλεια για να φύγω. Συνήθιζα να κρατώ το βιβλίο μου και άθελά μου ή όχι να ξεστομίζω δυνατά ό,τι έβλεπα στις σελίδες. Είχα απορροφηθεί τελείως, παρ' όλο που έκανε αποπνικτική ζέστη. Ούτε τριποδισμούς αντιλήφθηκα ούτε τίποτα. Κι όμως, το άλογο μαγικά είχε βρεθεί στο σημείο του. Κάποια στιγμή το πρόσεξα, καθώς σήκωσα το βλέμμα από το βιβλίο. Ένιωθα κάποιον να με κοιτά ώρα τώρα. Δεν έδωσα σημασία. Πίστεψα ότι ήταν το άλογο. Μουρμούριζα λατινικούς τύπους. Κάποιος σαν να πήδησε τα σύρματα από δίπλα. Πάγωσα. Βήματα προς το μέρος μου. Μουγκή εγώ. Πέφτει η ματιά μου σε έναν σουγιά, που γυάλιζε σφιγμένος σε ένα χέρι κάτω από το δέντρο μου. Με τύφλωσε η αντανάκλαση του φωτός πάνω του για λίγο. Σκυμμένο χάμω ένα μαυρομάλλικο κεφάλι. Ήξερα τι κοίταξε. Τα χιλιοπατημένα πέδιλά μου, το μόνο πράγμα που πρόδιδε ότι κάποιος ήταν σκαρφωμένος στην ελιά. Τα απίθωνα στις χοντρές ρίζες της και σκαρφάλωνα ξυπόλυτη, να ξεπυρώσουν τ' άκρα μου. Πολύ φοβήθηκα τότε. Ένιωθα κολλημένο πιότερο στο σώμα μου το φόρεμα από τον ιδρώτα. Δυο πυκνά φρύδια σηκώθηκαν άγρια πάνω να δουν. Μαλάκωσαν φαίνεται με το θέαμα. Τότε μου πέρασε από το νου ότι πρέπει να ήταν ο ανιψιός του γείτονά μας, ο Εφραίμ.

Με περνούσε δύο χρόνια ο Εφραίμ. Κάθε καλοκαίρι ερχόταν από τον τόπο του, τη Φίλια, στον θείο του δίπλα μας, τον κυρ-Γιώργο, τον μπακάλη του χωριού μας. Τον βοηθούσε στο μαγαζί. Τον πετύχαινα στον πάγκο του ταμείου, όταν τύχαινε καμιά φορά να πάω για σοκολάτα αμυγδάλου. Γλυκός θησαυρός. Με έβαζε να τον αγοράσω η μάνα για ένα κέικ με πετροκέρασα, ακριβούτσικο στα υλικά. Μας το έκανε επί δύο μήνες σχεδόν τα καλοκαίρια. «Για τον κόπο μας όλο τον χρόνο», όπως έλεγε η ίδια. Ήξερα πόσο άρεσε στον πατέρα κι έτρεχα πρόθυμα να πάρω τη σοκολάτα. Προσπαθούσε ο Εφραίμ να

μου πιάσει κουβέντα. Απαντούσα με σπαρτιατική λιτότητα πάντα. Ούτε του 'χα συστηθεί. Απέφευγα να τον κοιτώ. Αλλά αυτά μου τα καμώματα, αντί να τον κάνουν να πλήττει, να με αφήσει ήσυχη, όπως με τη γειτόνισσά μας την κυρία Καλλιόπη, σαν να τον διασκέδαζαν. Καθυστερούσε επίτηδες να κατεβάσει από τα ράφια τη σοκολάτα. Μου 'λεγε, θυμάμαι, συνέχεια για ένα πανηγύρι τον Αύγουστο. Γινόταν προς τιμή του Αγίου Παντελεήμονα, που 'χε ξωκκλήσι δικό του στην Κεχράδα, όπως εξηγούσε. Με έβλεπε να τον κοιτώ στιγμιαία χωρίς να μπορώ να κρύψω την απορία μου, ξέρεις. Μου εξηγούσε γελώντας ότι η Κεχράδα είναι ένας οικισμός μικρός, παραθαλάσσιος, μετά τη Φίλια. Όταν γιόρταζε ο Άγιος το καλοκαίρι, κατεβαίνουν με τα άλογα στολισμένα με λουλούδια οι καβαλάρηδες του χωριού του να Τον τιμήσουν. Το ξωκκλήσι χτισμένο στα βράχια απάνω, ψηλά, έβλεπε τη θάλασσα. Έβαζαν τα άλογα, λέει, να βαδίσουν στην άμμο της παραλίας και να πηδήξουν πάνω από φωτιές. Με κέρδιζε η διήγηση τούτη πάντοτε και το καταλάβαινε, γιατί άκουγα με ενδιαφέρον. Ξεθάρρευε. «Πάντα πηγαίνω με το άλογο του θείου μου τα καλοκαίρια», μου 'κανε περήφανα, να εντυπωσιάσει. «Θα ερχόσουν αφέτος; Θα σε πάει κάποιος με άλογο. Έτσι άκουσα!» μου 'λεγε γελώντας τότε. Μου 'φευγε απότομα κάθε ενδιαφέρον. Με έβλεπε να κουνώ σοβαρεμένη αρνητικά το κεφάλι και να παίρνω βιαστικά τη σοκολάτα. Γελούσε ακόμα πιο πολύ. 'Ωστε γι' αυτό λοιπόν κάποια απογεύματα άκουγα οπλές αλόγου όπως ήμουν ξαπλωμένη στο ντιβάνι. Νόμιζα ότι το φανταζόμουν, αλλά τελικά αυτός μάλλον ίππευε μέσα στο χωριό. Φρόντιζα να τον αποφεύγω όσο γίνεται, κόρη μου. Ένωθα τον κίνδυνο. Δεν έπρεπε να με αποσπά τίποτα από τον στόχο μου να φύγω. Έμοιαζε με την αγιογραφία του αρχαγγέλου Γαβριήλ στην εκκλησία του Άι-Γιώργη βέβαια. Έτσι έλεγε δηλαδή η κόρη της παππαδιάς, η Μελίνα. Κι εγώ ευχόμουν να τουμίλαγε η Μελίνα περισσότερο, να έπαυα να αισθάνομαι σαν κυνηγημένη τα καλοκαίρια. Να σταματούσαν να μπερδεύονται εκνευριστικά οι σκέψεις μου.

Να όμως που το συγκεκριμένο καλοκαίρι ο Εφραίμ βρήκε εμένα σκαρφαλωμένη στην ελιά. Σαν χθες τα θυμάμαι. Μισόκλεινε τα μάτια, καθώς κοίταζε πάνω, γιατί τον τύφλωνε ο ήλιος, όπως έπεφτε στο πρόσωπό του. Ξέσφισε το σουγιά στο χέρι. Γελούσε έκπληκτος. «Το κορίτσι της σοκολάτας αμυγδάλου!» Έτσι με προσφώνούσε και στο μπακάλικο. Εγώ πάλι ένιωθα άβολα. Προσπαθούσα να ευπρεπίσω το φουστάνι μου. «Νόμιζα άκουγα αερικό να ψέλνει. Τι ακατα-

λαβίστικα μιλάς; Σκιάχτηκα!» Δώσ' του γέλια αυτός. Ευκαιρία έπαχνε να με πετύχει, αλλά δεν πίστευα ότι θα έμπαινε και μέσα στο χωράφι μας. Φοβόμουνα. Προσπαθούσα έτσι σκαρφαλωμένη να κρύψω τα πόδια μου, τα κοίταζε. Ακόμα θυμάμαι πως φορούσα ένα λευκό, ριχτό φουστάνι. Δροσερό αν και παλιό, λινό. Μου 'ταν κάπως μικρό. Έφτανε μέχρι τη μέση του μηρού. Απρεπές τελείως, τι ντροπή. Διαολισμένη τραβούσα το ύφασμα με σπασμωδικές κινήσεις. Εξακολουθούσε εκείνος τα γέλια κι εκνευριζόμουν. «Κατέβα, αερικό!» Ήθελα όντως να αφήσω το δέντρο μου. Μια τρεχάλα ας έδινα μέχρι το σπίτι. Του φώναζα να φύγει. Άρχισα βιαστικά να κατεβαίνω την ελιά. Πάτησα άτσαλα κάτω. Έκανα να βηματίσω και σκόνταψα στις ρίζες. Με έπιασε γελώντας και κοκάλωσα. Μύριζε σανό, χνώτα αλόγου, θυμάμαι. Πολύ περίεργα ένιωθα τότε. Με κοίταζε με τον τρόπο που 'βλεπε ο πατέρας τη μάνα, αλλά όχι ακριβώς. Τον κοίταγα κι εγώ αποσβολωμένη. Ένιωθα μια παράξενη ζέστα. Η φωνή του πατέρα μες τον νου μου σαν να σίγησε να λέει: «Φρόνιμα, μικρές μου τρυγόνες». Έγειρε κοντά μου ο Εφραίμ. Δεν κατάλαβα τίποτα. Ήμουν ξάφνου μέσα σε μια χαύνη, κόρη μου. Με είχε φιλήσει ο Εφραίμ. «Αερικό, με αποφεύγεις», συνέχιζε απαλά. «Ακούω καμιά φορά τη μάνα σου. Σε λέει αλαφροΐσκιωτη. Φταίει που πάντα έτσι τρέχεις;» έκανε χαζομένος. Έσφιγγα το βιβλίο των Λατινικών στην αγκαλιά μου ακίνητη. «Κάθε καλοκαίρι σε βλέπω». Με έφερνε πιο κοντά. Δεν ήξερα τι να κάνω ζαλισμένη. «Θα σε ζητήσω από τον πατέρα σου. Ξέρω το όνομά σου κι ας μη μου το λες, αερικό. Η μάνα σου μας δίνει αβγά καμιά φορά!» Απότομα ξυπνούσα. Χλόμισα. Ήθελα να φύγω, να φύγω. Κανείς δε με είχε κοιτάξει έτσι όμως, όπως ο Εφραίμ. Μπερδεμένα όλα. Ίλιγγος. «Θα γίνω δασκάλα πρώτα, θα φύγω», ξεστόμισα δυνατά, πρώτη φορά, χωρίς να το καταλάβω. Πετάριζαν νευρικά τα βλέφαρά μου, δεν τον κοίταζα. «Γίνε δική μου για αρχή. Το σπίτι, το μπακάλικό ποιος θα το βλέπει;» γέλαγε, κρατώντας με πολύ κοντά του. Το συννεφάκι αυτής της πρωτόγνωρης ευφορίας διαλύθηκε, πρωτού με τυλίξει. Έριξα με δύναμη τον τόμο των Λατινικών στα πόδια του. Απομακρύνθηκε ξαφνιασμένος. Έτρεξα ως το σπίτι. Δε θα ξέμενα εδώ! Όχι, όχι! Μετάνιωνα όμως, γιατί φέρθηκα έτσι απερίσκεπτα. Ευτυχώς φαίνεται δεν είπε τίποτα σε κανέναν. Πέρναγε μόνο συχνότερα τα απογεύματα με τ' άλογο έξω από το σπίτι. Έστειλα το Νιτσάκι για το βιβλίο μου στο χωράφι. Τα χείλια μου με καίγανε ένοχα. Φοβόμουν μη με προδώσουν και μην έρθει εκείνος να με ζητήσει. Στην ελιά μου καλοκαίρι δεν ξανανέβηκα.

Μετά το πάθημά μου με τον Εφραίμ τιναζόμουν ανήσυχα, σαν άκουγα τρεχαλητά αλόγου το θέρος. Κλεινόμουν μέσα στο σπίτι. Με κοίταζε η Στράτα με απορία, αλλά δε σχολίαζε. Ειδικά το καλοκαίρι που συνέβη το περιστατικό, άργησα να ανασκουμπωθώ. Τα γράμματα κυματίζουν, ξέβαφαν στις σελίδες. Ή φτιάχναν οι λέξεις μια μορφή αγορίστικη, που 'τρεχε καβάλα σε ένα άτι. Απροσδόκητα ξεπηδούσαν στον νου μου μελό σκέψεις με χείλια πυρωμένα, ανεξέλεγκτες. Γελιότητες! Θύμωνα με τον εαυτό μου.

Βρήκα νέο μέρος για μελέτη, μήπως συγκεντρωθώ καλύτερα. Το περβάζι του παραθύρου κοντά στην πόρτα του σπιτιού. Καθόμουν από την έξω μεριά. Η πλάτη στηριγμένη στην κρύα πέτρα του τοίχου. Τα γόνατα ενωμένα να στηρίζουν το βιβλίο. Με χτύπαγε κάποτε δροσερή μια πνοή. Κοίταγα τα χελιδόνια. «Πετροχελιδονα», μας εξηγούσε ο πατέρας, «γιατί είναι μαύρα, γυαλιστερά, με κοιλιά χιονάτη και δε λερώνουν σαν τα κανονικά». Τα συμπαθούσε πολύ. Πίστευε ότι φέρνουν καλή τύχη. Είχαν χτισμένη τη φωλιά τους πάνω, ακριβώς στην εξωτερική γωνία του παραθύρου που καθόμουν. Έρχονταν κάθε χρόνο τιτιβίζοντας. Τα έβλεπα να πηγαينوέρχονται μέσα-έξω στη φωλιά τους ξεχασμένη. Μου άρεσε η συντροφιά τους. Θαύμαζα τις ουρές τους, κομψά ψαλιδάκια. Λυσούσα να διώξω από τη σκέψη μου τον Εφραίμ. Έλεγα θα 'φευγα με φτερά σαν τα δικά τους. Να μη με νοιάζει πια τίποτα. Να 'φευγα. Να 'φευγα! Από το περβάζι είχα εποπτεία όλης της αυλής ως την εξώπορτα. Εγώ όμως δεν ήμουν ορατή. Με κρύβαν τα τεράστια κιούπια και οι γλάστρες με τα λουλούδια μας μπροστά από το περβάζι. Τριανταφυλλίες και γαρδένιες. Τα φρόντιζαν η μάνα με την Αύρα. Προσπαθούσα με το Νίτσι να μαντέψω κάθε φορά τι χρώμα θα 'ναι τα μπουμπούκια των τριανταφύλλων. Γιατί άλλοτε βγαίνουν ολοπόρφυρα, άσπρα, κίτρινα κι άλλοτε αχνά μοβ, πορτοκαλιά και ροζουλιά. Έβαζα τη μύτη μου στα ανάγλυφα άνθη της γαρδένιας. Η Στράτα έλεγε πως μοιάζουν με ψεύτικα ζαχαρωτά. Τα παρατηρούσα και ηρεμούσα κάπως. Κατάφερνα να διαβάσω. Επαναλάμβανα αρχικούς χρόνους ρημάτων. «Lego, legi, lectum, legere». Καμιά φορά, αν έκανα να κατέβω απότομα από το περβάζι στην έξω μεριά, γέμιζαν τα γόνατά μου γρατζουνιές. Τότε τα αγκάθια των τριανταφύλλων κοκκινίζουν λίγο, λόγω της απροσεξίας μου κι εγώ γέμιζα μικρές αμυχές μέχρι και τις γάμπες μου. Γκρίνιαζε η μάνα μου. «Πώς έγινες έτσι, Χιω! Πάλι απρόσεκτη! Ταξίδευες, αλαφροίσκιωτο;»

Το ίδιο καλοκαίρι γίναν πολλά άλλα. Γρουσουζικό το φιλί του Εφραίμ. Καθόμουν μια μέρα στο περβάζι. Σιγομουρμούριζα κρυμμένη πίσω από τα ανθισμένα μας λουλούδια. Είδα την Αύρα. Διάβαζα ποιήματα του Σολωμού, θυμάμαι. Ήταν από τη δανειστική του σχολείου. Δεν πρόλαβα να τα τελειώσω πιο νωρίς. Θα τα γυρνούσα τον Σεπτέμβρη. Κανείς δεν είχε καταλάβει ότι λείπανε. Μόλις την είδα να περνά, χαμήλωσα το βιβλίο. Δε με είχε αντιληφθεί. Παραξενεύτηκα. Και τι γύρευε τέτοια ώρα στην αυλή; Συνήθως εκείνη, τότε που λείπαν οι γονείς, μαγείρευε για μεσημέρι ή διάρμιζε μέσα. Την παρατηρούσα σιωπηλή. Φορούσε το φόρεμα το κανελί, με τη σούρα στη μέση. Ήταν το αγαπημένο της. Τονίζονταν τα μάτια της, που 'χαν το ίδιο χρώμα. Όπως περνούσε χορεύοντας, μύριζε γαρδένια. Α! Είχε βάλει το άρωμα της μάνας. Σαν να μου 'ρχεται ακόμα η μυρωδιά! Αυτό η μάνα το 'φτιαχνε η ίδια απ' τις γαρδένιες της αυλής μας. Μας άφηνε να το φοράμε μόνο τις Κυριακές στην εκκλησία. Τι έκανε η Αύρα τόσο κεφάτη, αρωματισμένη μέρα Παρασκευής; Όπως προχωρούσε πέρα, έκανα μπροστά να δω καλύτερα. Ακόμα θυμάμαι τη γρατζουνιά της τριανταφυλλιάς στο μάγουλό μου. Στάθηκε η Αύρα πίσω απ' τα κάγκελα της εξώπορτας. Σαν να περίμενε κάποιον. Είδα έκπληκτη να εμφανίζεται έξω ο Πέτρος, ο γιος του ψαρά, ξέρεις, εκείνος που της άρεσε. Αυτή πέρασε τα χέρια της στα κάγκελα να κρατηθεί. Έγειρε το κεφάλι της προς τα έξω. Της μιλούσε. Τους άκουγα να γελούν. Δεν καταλάβαινα τι λέγανε και ντρεπόμουν που τους έβλεπα. Ξαφνιάστηκα. Τα πρόσωπά τους για λίγο σαν να πλησιάσαν πολύ κοντά. Το χέρι του Πέτρου χάδευε τα μαλλιά της Αύρας. Γέρναν ή μου φαινόταν; Τεντώθηκαν οι ωραιές της γάμπες. Ωχ! Τη φιλούσε; Πολύ ντράπηκα! Γιατί ήμουν έτοιμη να σηκωθώ να πάω δίπλα στην Αύρα. Η τριανταφυλλιά με έγδαρε στους ώμους, όπως έκανα πίσω απότομα να γίνω ένα με τον τοίχο αμήχανη. Απέστρεψα το βλέμμα. Κάποια στιγμή που τόλμησα να ξανακοιτάξω, ο λεπτός καρπός της Αύρας του άγγιξε απαλά το πρόσωπο κι αυτός έφευγε.

Ο πατέρας και η μητέρα δε θα ξέραν τίποτα για δαύτα, σκεφτόμουν εύλογα. Ούτε για όλα τα άλλα. Της Στράτας τα καμώματα και τα δικά μου. «Μακριά από αχρείαστα νταλαβέρια!» με ζεματούσαν σε επανάληψη τα λόγια της μάνας στο μυαλό μου. Τι ενοχή, κόρη μου. Καμιά μας δεν τους άκουγε, καμιά μας! Πώς ένιωθα τότε θυμωμένη με όλες μας, κυρίως όμως με την Αύρα. Πρώτη εκείνη μαςμίλαγε συνέχεια για σύνεση. «Ό,τι κάνεις σε αυτή τη ζωή πληρωμένο από σένα», με απειλούσε η φράση του πατέρα κουδουνιστή μες τον νου μου. Όλες

θα βρίσκαμε μπελά. Το 'ξερα, το 'ξερα! Γιατί είχα ακούσει κοντά εκεί γύρω τους γονείς να μιλούν για αρραβώνες. Κάποιον ετοίμαζαν για τη Στράτα αλλά και την Αύρα. Πώς έσφιγγε ο κλοιός! 'Ηξερα, δε θα αργούσε ούτε η δική μου η ώρα. Μ' έλεγαν μετά αλαφροίσκιωτη. Αχ! 'Ηθελα να φύγω, να φύγω!

'Οση ώρα πέρναγαν όλα αυτά από τη σκέψη μου, η Αύρα είχε μείνει να στέκει ακόμα στην πόρτα. Έμοιαζε να ακουμπά με το χέρι τα χείλη της. Θυμάμαι, πολύ τη λυπήθηκα τη συγκεκριμένη στιγμή. Ξεθύμωσα απότομα. Άθελά μου άφησα το βιβλίο του Σολωμού να πέσει από την ποδιά μου κάτω. Αναπήδησε η μεγάλη ξαφνιασμένη. Δε γύρισε όμως. Τάχα ανέμελη έκανε πως πιάνει το ποτιστήρι. Δρόσιζε τις λεβάντες που 'χε βάλει η μάνα κοντά στην εξώπορτα. Θαρρούσες πατούσε σε ένα μοβ συννεφάκι, που μοσχοβόλαγε. Μέχρι τώρα έτσι μου αρέσει να την έχω στον νου μου. Τότε βέβαια γύρισε μετά από λίγο να με δει. Τα μαγουλά της φλογισμένα ανεπαίσθητα. Καημένη Αύρα. «Τι κάνεις;» την είχα ρωτήσει. Δε με κοίταζε. Πρώτη φορά με ντρεπότανε. Συνήθως αυτή μας κατσάδιαζε. «Τίποτα δεν κάνω!» η αμυντική απάντηση. Να λοιπόν, έχασε και η Αύρα την περίφημη, ακλόνητη αταραξία της και μαζί μου. «Δεν μπορούμε να 'μαστε όλες σαν εσένα, Χιω. Ηθικολόγα!» Φουρκισμένη το 'χε πετάξει το τελευταίο. Πού να 'ξερε. Καημένη Αύρα. «Θα μπλέξεις», της αποκρίθηκα ήρεμα, με έγνοια. «Μμμ... Όλα τα ξέρει το αλαφροίσκιωτο! Όλα! Δε με μέλει διόλου αν μπλέξω!» Την κοίταγα στενάχωρα. «Με κοιτάς σαν να με κρίνεις! Χάσου!» Με έσπρωξε και πήγε μέσα.

Τα βράδια που ξαπλώναμε μαζί στο ντιβάνι φρόντιζε να 'ναι τέρμα γωνία, να μη με έχει κοντά της. Προσπαθούσα πληγωμένη να της πω, μα με απέφευγε. Της πέρασε μετά από λίγο. Καημένη Αύρα. Μου ζήτησε συγγνώμη και μου 'δωσε μια φουρκέτα της πολύ αγαπημένη. Χρόνια την έχω φυλαγμένη. Να, στην έφερα να τη δεις. Ε; Όμορφη δεν είναι; Γυαλιστερή, κοκάλινη, πεταλούδα στο σχήμα. Ξέρεις, μιμείται αυτές τις πορτοκαλί με σχέδια σαν φλέβες μαύρες και άσπρες πιτσιλιές. «Μονάρχης» δεν τις λένε; Φυλαγμένη την είχα για σένα με τις ερωτήσεις σου. Τώρα το χρώμα της βέβαια έχει ξεθωριάσει κάπως. Τότε όμως έντονο, όπως ήταν, έκανε τα μάτια της Αύρας να πορτοκαλίζουν κολακευτικά, αν τη φόραγε. Όταν μου τη χάρισε, νόμιζα και τα δικά μου μελίζαν κάπως λαδιά, μόλις την έβαζα λίγο πλάι, κοντά στ' αυτί μου. Πίστευα ότι μου 'δινε λίγη από τη γοητεία της μεγάλης. Καημένη Αύρα. Δεν τη ξαναπέτυχα με τον Πέτρο στην εξώπορτα.

Εκεί κοντά, όμως, ήρθε ο Πέτρος με τον κυρ-Σωτήρη να τη ζητή-
σει. Πρωί ήταν. Καθόμουν στο υπνοδωμάτιό μας πάνω. Οι άλλες
κοιμούνταν, μα εγώ είχα ακουμπήσει ένα βιβλίο μου στο περβάζι
και διάβαζα. Περιμένα να ξυπνήσουν, να σηκωθούμε όλες μαζί.
Είχα ανοίξει το παράθυρο να δροσίσει ο καύσωνας. Πατέρας και
γιος εμφανίστηκαν με τα καλά τους στην εξώπορτα. Καλοκαίρι
και δεν ήταν ο Πέτρος ξυπόλητος όπως στο σχολείο. Τους δέχθηκε
η μητέρα. Καλούσε τον πατέρα. Από τις φωνές η Αύρα δίπλα μου
αναδείχτηκε. Σαν αρχίσανε οι ομιλίες κάτω, με κοίταζε η μεγάλη εντε-
λώς ξύπνια. Κατάλαβε τι γινόταν και στάθηκε δίπλα μου. Έμοιαζε
ήρεμη, μα έσφιγγε άγρια το ένα της χέρι. Έβλεπε κάτω τον Πέτρο.
Εκείνος δεν την είχε δει. Μίλαγε στον πατέρα. «Γιε μου, έχω δώσει
λόγο. Δεν πρόλαβες, λυπάμαι. Δεν μπορώ να αθετήσω τώρα
υπόσχεση». Φτάσανε τα λόγια πεντακάθαρα μέχρι πάνω. Πώς
τα θυμάμαι αυτά: Η Αύρα είχε καρφώσει τα μάτια της στον Πέτρο
μαρμαρωμένη. Εκείνος δεν έφευγε, επέμενε. Η απάντηση του πατέρα
η ίδια. Σαν να υποψιαζόμουν ότι είχε δώσει υπόσχεση. Ο κυρ-Σωτή-
ρης ευχαρίστησε, έπιασε τον γιο του από τον ώμο. Έφευγε ο Πέτρος
με το σώμα γερό. Θυμάμαι, γύρισε μια στιγμή. Είδε την Αύρα να
τον κοιτά από πάνω. Πώς κοιτάχτηκαν, κόρη μου! Καμμένη Αύρα.
Σηκώθηκε απότομα αυτή από το ντιβάνι. Τρομαγμένες ξύπνησαν
οι άλλες. Νόμιζαν ότι έγινε σεισμός. Έκατσε πολύ ώρα στο λουτρό
εκείνη τη μέρα. Οι γονείς μας δεν της είπαν τίποτα για το περιστα-
τικό. Έτσι, έβλεπα πόσο βασανιζόταν αναγκαστικά να κάνει την
ανήξερη.

Ο πατέρας στα τέλη του ίδιου καλοκαιριού τής ανακοίνωσε ότι θα
την αρραβωνιάσει. Είχε αποφοιτήσει αυτή πλέον. Μαντεύεις με ποιον
θα δεσμευόταν; Τον γιο της κυρίας Καλλιόπης, τον «τελειόφοιτο της
Γεωπονικής Σχολής». Νικήτα τον λέγανε. Εφτά χρόνια την πενούσε
την Αύρα. Τον ξέραμε, αλλά δεν τον είχαμε δει απ' όταν έφυγε για
σπουδές. Και η μάνα του το ίδιο. Δύσκολες οι σπουδές, όταν έπρεπε να
δουλεύει παράλληλα, για να βάζει λεφτά στην άκρη. Τον θυμόμουν
μεγάλο στο σχολείο να ρωτά τον κηπουρό-επιστάτη μας, τον κυρ-
Ιγνάτη, για τα δέντρα στο προαύλιο. Συμβούλευε ο Νικήτας καλοσυ-
νάτα εμάς τα πιο μικρά να μη σπάμε κλαδάκια από τα δέντρα, γιατί
πονάνε. Ήταν σαν να το 'ξερα ότι εκείνος ήταν ο ενδιαφερόμενος, μόλις
το 'πε ο πατέρας. Δεν έδειξα καμία έκπληξη, βλέπεις. Με κοίταξε και
η μεγάλη περιέργα, όταν έμαθε με ποιον θα αρραβωνιαζόταν. Αν με
άκουγε τότε με τις επισκέψεις στη γειτόνισσα... Ποιος ξέρει. Ίσως να

μην είχαν γίνει όλα έτσι. Ίσως. Βούλιαζε η καρδιά στο στήθος μου. Δεν ήταν κακό παιδί ο Νικήτας. Ήξερα όμως πως η Αύρα... Αχ, καημένη Αύρα! Χαμογέλασε βεβιασμένα στον πατέρα, αφότου της μίλησε λίγο για τα αρραβωνιάσματα. Της είπε θα αργούσαν λίγο, μέχρι να γυρίσει ο Νικήτας. Είχε δώσει όμως ο πατέρας τον λόγο του. Η μεγάλη προσπαθούσε να δείχνει χαρούμενη και ενθουσιασμένη μπροστά και στη μάνα. Δεν ήθελε να την απογοητεύσει. Υπάκουη πρωτότοκη, πάντα την άκουγε προσεκτικά που της μιλούσε για έγγαμο βίο. Θα της έβαζε πιο δύσκολες δουλειές τώρα έλεγε η μάνα. Θα τη μάθαινε να μαγειρεύει φαγητά πιο περίπλοκα τις Κυριακές.

Από τότε, κάποιες φορές, άκουγα την Αύρα να βαριανασαίνει τα βράδια. Νόμιζε πως κοιμόμασταν όλες. Προσφερόταν πολύ συχνά να έρθει εκείνη αντί για το Νίτσι να ταΐσουμε τις κότες μέσα στο χωραφάκι, πέρα. Με έστελνε να γεμίσω από το πηγάδι μας έναν κουβά νερό για την ποτίστρα τους. Όταν γυρνούσα με τον τενεκέ ξέχειλο, την έβρισκα να ρίχνει σπόρια στα πουλερικά με την πλάτη γυρισμένη σε μένα. Πού και πού το ένα χέρι της ανεβοκατέβαινε, σαν να σκούπιζε τα μάτια της. Μόλις γυρνούσε σε μένα πάντως μοιάζαν αδάκρυτα, μόνο λίγο ερεθισμένα. Αν έκανα να την αγκαλιάσω, το δεχόταν άκαμπτη. Όλες σαν να μας απέφευγε. Ακόμα και τη Στράτα, που ΄ξερα πως η μεγάλη την ένωθε πιο κοντά της. «Μόνη μου να ΄μαι, μόνη μου!» μας πέταγε κάποια μεσημέρια και μας έδιωχνε απ' το κοινό μας υπνοδωμάτιο. Κλεινόταν μέσα. Πρέπει να χόρευε. Άκουγα βήματα άγρια, γρήγορα. Όταν άνοιγε, το μέτωπο ιδρωμένο, η φούστα να πηγαινοέρχεται ρυθμικά. Είχε και καιρό να τραγουδήσει. Αν ξεκινούσε, έσπαγε λίγο η φωνή της. Τραγουδούσε τα ερωτικά τραγούδια καλύτερα από ποτέ. Την άκουγα μαγεμένη, αλλά και με ένα σφίξιμο. Καημένη Αύρα. Ευτυχώς με τον καιρό σαν να ηρέμησε λίγο.

Μέσα στον επόμενο χρόνο ήταν πια και η Στράτα λογοδοσμένη. Τελειόφοιτη γαρ. Άγριο άλογο έμοιαζε, μόλις το ΄μαθε. Δεν τη χωρούσε ο τόπος. Το ΄σκαγε συχνότατα για τις αλάνες. Η Αύρα όμως δεν τη μάλωνε πια. Οι γονείς μας έμοιαζαν ακόμα πιο χαρούμενοι. Εγώ πάλι ήθελα ακόμα πιο πολύ να φύγω, να φύγω! Τα συμφώνησε ο πατέρας με τον κυρ-Νίκο, που δουλεύανε μαζί στα χωράφια. Είχε καταγωγή αυτός από Μανταμάδο. Γι΄ αυτό είχε δώσει στον γιο του το όνομα του πολιούχου του χωριού του, αλλά και όλου του νησιού μας. Ταξιάρχης. Πέντε χρόνια περνούσε τη Στράτα και δεν την είχε δει ποτέ. Ναύτης στα καράβια. Θυμάμαι, όλες μας ήμασταν

περιέργες πώς είναι. Η Στράτα όμως φαινόταν να έχει τη λιγότερη περιέργεια απ' όλες. Όταν μας έστειλε ο ίδιος ταχυδρομημένη μια φωτογραφία, την κράτησε η Αύρα προσεκτικά μπροστά της. Μας φώναξε να δούμε. Ένας γεροδεμένος νεαρός μειδιούσε με την άσπρη στολή του ναύτη. Το πηλήκιο στο χέρι. «Όμορφος πρίγκιπας!» θαύμασε το Νιτσάκι. Το χέρι του πίεζε τα βαθιά λακκάκια στα μάγουλα του νεαρού στο χαρτί. Η Στράτα παρατήρησε μισοαδιάφορα τη φιγούρα στην εικόνα. Είχα ανησυχήσει κάπως, γιατί είχε πει μισοσοβαρά-μισοαστεία: «Πρίγκιπας; Αυτό θα το δούμε!».

Θυμάμαι την πρώτη φορά που ήρθε ο Ταξιάρχης να μας δει. Φθινόπωρο του χρόνου που λογοδόθηκε με τη Στράτα. Δεν τον περιμέναμε. Μέρα Κυριακή. Η μάνα με είχε στείλει με τη μαύρη καλλονή στην κουζίνα να κάνουμε γιουζλεμέδες*. Τα υλικά αυστηρά μετρημένα, στη σειρά πάνω στον πάγκο. Έφτιαχνα φακελάκια και τριγωνάκια προσεκτικά με τη ζύμη. Τα γέμιζα με φέτα και μυζήθρα μαλακή. Ζέκλεβα λίγο κεφαλοτύρι τριμμένο από το πάνω ντουλάπι, να ρίξω για νοστιμάδα. Λίγο όμως, μην καταλάβει η μάνα ότι λείπει. «Χιω, πρέπει και συ να μάθεις διάρμισμα** και μαγείρεμα καλό πια. Σε έναν χρόνο θα 'σαι κι εσύ κορίτσι της παντρείας!» η φωνή της με ακολουθούσε μες τον νου μου μόνιμα από εκείνο το καλοκαίρι κίολας. Δυσφορία. Να φύγω, να φύγω. Ψιλόκοβε βαριεστημένα καμιά πιπεριά μαραμένη για τη γέμιση η Στράτα. Τα δάχτυλά της κομμένα άτσαλα με το μαχαίρι. Πασπάλιζε ρίγανη, δυόσμο, προτού κλείσω τον γιουζλεμέ. Ένωθα κι εγώ να πνίγομαι λίγο, σαν την Αύρα τα βράδια. Αλλά δεν ήμουν άσχημα κείνη τη μέρα. Όπως έριχνα προσεκτικά τους γιουζλεμέδες στο τηγάνι, έβλεπα από το μεγάλο παράθυρο έξω τη μάνα με τη μεγάλη. Θα φτιάχνανε γλυκό του κουταλιού τριαντάφυλλο. Είχαν κάτσει στην πεζούλα του πηγαδιού. Παντού γύρω τους κομμένα εκατόφυλλα τριαντάφυλλα της αυλής μας. Η ποδιά τους έμοιαζε πολύχρωμος κήπος, ανθισμένος. Το δέρμα τους σαν να ρόδιζε κι αυτό με τόσα λουλούδια γύρω. Μαδούσανε προσεκτικά από τη βάση τους τα άνθη στη μεγάλη σκάφη. «Θα κόψουμε μετά και τα λευκά σημάδια στα πέταλα και θα τα πλύνουμε καλά», εξηγούσε η μάνα στην Αύρα. Το Νίτσι είχε πάει στο χωράφι με τον πατέρα. Θα φέρνανε μια κολοκύθα πορτοκαλιά, τεράστια, από τον μπαχτσέ, να την κάνουμε κολοκυθόπιτα, τη στιγμή που θα εμφανιζόταν ο Ταξιάρχης στην πόρτα μας.

* Τυροπιτάκια.

** Καθάρισμα.

Μύριζε η κουζίνα τυρί ψημένο, όταν άκουσα την εξώπορτα να ανοίγει. Η Στράτα ζεματίστηκε λίγο, γιατί γυρνούσε απρόσεχτα τους γιουζλεμέδες στο λάδι. Τινάχτηκε. Είδε τη λευκοντυμένη φιγούρα έξω. Βγήκα μαζί με τη μάνα και την Αύρα, που 'χαν σηκωθεί. Ο νεαρός της φωτογραφίας ήταν πανύψηλος από κοντά. Κρατούσε, θυμάμαι, το πηλίκιό του όπως στην πόζα που μας είχε στείλει. Πρώτη φορά έβλεπα άνθρωπο με μάτια γκριζωπά. Σύννεφα που μάζευαν βροχή. Τα μαλλιά του καστανά, χαλκίζανε στον ήλιο. Σαν να φόραγε φωτοστέφανο έμοιαζε, έτσι που 'χα στραμμένο το βλέμμα απάνω. Είχα εντυπωσιαστεί, κόρη μου. Στο πρόσωπο θύμιζε την εικόνα του Ταξιάρχη από το εικονοστάσι μας. Και η στολή του κατάλευκη, όμοια με την αστραφτερή πανοπλία του αγίου. Μας είχε φέρει δώρο ούζο και κόκκινο κρασί. Στο άλλο χέρι μια αγκαλιά μανουσάκια. Μόνο τα κεφαλάκια τους πορτοκαλί, ξεχωρίζαν από τη στολή του. Υπνώτιζε η μυρωδιά τους. Δεν το 'ξερε, αλλά ήταν τα αγαπημένα μου. 'Ισως γι' αυτό τον συμπάθησα σχεδόν αμέσως. Το Νιτσάκι εμφανίστηκε απ' το πουθενά. Έτρεξε άφοβα κοντά στον ξένο. «Ο Πρίγκιπας! Ήρθε ο Πρίγκιπας!» αναφώνησε. Μειδιούσε διασκεδασμένος ο ξένος. Ζοπίσω του ιδρωμένος ο κυρ-Νίκος. «Κυρα-Ασανούλα, δεν περίμενε ο αθεόφοβος να σας γροικήσω*! Μόλις έφτασε, ήθελε να σας δει. Αύριο φεύγει πάλι». Μας έσφιξε θερμά τα χέρια στην τεράστια χούφτα του ο Ταξιάρχης. Φάνηκε κι ο πατέρας. Άφησε από την αγκαλιά του μια μεγάλη κολοκύθα, στρογγυλή. Έπιασαν κουβέντα οι άντρες. Η μάνα μας πήρε μέσα να βγάλουμε σκαμνιά και να κεράσουμε. Η μικρή μόνο δεν ξεκολλούσε από τον Ταξιάρχη. Τη σήκωνε στα χέρια του ψηλά κι αυτή γελούσε. Η Στράτα δεν έβγαине. Έβγαλε έξω η Αύρα σαρδέλλες Καλλονής, παστωμένες, μαζί με το ούζο του Ταξιάρχη, που μύριζε έντονα γλυκάνισο. Η μάνα σε λίγο έκανε στον πατέρα νόημα να πάει με τον κυρ-Νίκο στο κτήμα, τάχα να δουν κάτι ζιζάνια στον μπαχτσέ. Μας φώναζε όλες τις άλλες να βοηθήσουμε έξω με τα τριαντάφυλλα για το γλυκό. «Στράτα, έλα να κεράσεις το παιδί γιουζλεμέδες που φτιάχνεις. Τώρα μαθαίνει, Ταξιάρχη, γιε μου». Όπως έβγαينا να πάω στο πηγάδι άκουσα τη Στράτα να ρουθουνίζει συγκαταβατικά. Σκούπιζε επιδεικτικά τα λαδωμένα χέρια στο φόρεμά της με βία. «Μμμ... θα δει τώρα χαρωπή νοικοκυρά!» Τίναξε τα μακριά μαλλιά της πίσω απότομα, ενοχλημένη. Θυμάμαι ότι σταμάτησα, «Η μικρή τον συμπάθησε. Δώσ' του μια ευκαιρία!» κάγχασε. «Πολλά

* Δώσω την είδηση.

ξέρεις, αλαφροΐσκιωτη. Βλέπεις πράγματα που εμείς δε βλέπουμε, ε;» Μετάνιωσε. Γέλασε καλοσυνάτα μαλακωμένη. «Θα δω τι μπορεί να γίνει, Χιω». Με κοιτούσε πονηρά. Ετοίμαζε πάλι λαχτάρα*. Έτρεμε το χέρι της με τον δίσκο. Είχε βάλει κάτι γιουζλεμέδες άσχημα καμένους απ' τη μια μεριά. Με πρόσεξε ότι το 'δα. Πριν προλάβω να τη σταματήσω βγήκε γρήγορα έξω. Πάντα τρέλες έκανε. Δεν πήρε την αντίδραση που περίμενε όμως. Χα! Χα! Ακούμπησε επίτηδες ατσούμπαλα τον δίσκο στο τραπεζάκι που 'χε βγάλει η μάνα. Μετρούσε τον επισκέπτη με το βλέμμα για αντιδράσεις. Ο Ταξιάρχης δεν έδωσε σημασία. Την κάλεσε να κάτσει κοντά του. Το μάτι της μάνας την κοίταγε προσεκτικά. Έκατσε εκείνη ξεφυσώντας. Πώς του 'βγαζε γλώσσα, κόρη μου. «Ούτε εμένα μ' αρέσει το μαγειρέμα στα καράβια!» της έκανε ο Ταξιάρχης τρώγοντας με νόημα έναν μισοκαμένο γιουζλεμέ. Την ξάφνιασε. «Κι εγώ είμαι ανεπρόκοπη τελείως», του απάντησε προκλητικά. Τον κοίταζε με αναίδεια στα μάτια. Το πηγούνι υψωμένο. Έβλεπα τα χέρια της μάνας να κοκαλώνουν κρατώντας ένα μαδημένο τριαντάφυλλο. «Δες, δεσ τα δάχτυλα! Ούτε μαχαίρι πιάνω καλά», του τα έτεινε η Στράτα όπως ήταν μαδημένα. «Καλύτερα έτσι!» της απάντησε μειδώντας εκείνος με ύφος περισπούδαστο και σαν να τη φοβόταν. «Τρελόπαιδα!» ξέφυγε της μάνας με ταραχή. Η άλλη γέλασε ασυγκράτητη πια. Τα λακκάκια του Ταξιάρχη πρόβαλλαν κι αυτά. Μετά από αυτό ήξερα ότι του 'χε δώσει μια ευκαιρία. Έντρομη άκουγε η μάνα τη Στράτα να του ζητά να την πάρει σε ταξίδι άλλη φορά κι αυτόν να δέχεται. Μας μίλησε εκείνος για τα ταξίδια του, βλέπεις. Ρόδος, Σάμος, Κέρκυρα. Ακούγαμε μαγεμένες. Η Νίτσα φορούσε το πηληγικό του. Η Στράτα είχε πάρει στην αγκαλιά της τα ζουμπούλια του. Όταν έφευγε, τον συνόδευσε η Στράτα με τους γονείς έξω. Πριν ακολουθήσει τον κυρ-Νίκο ο Ταξιάρχης, θυμάμαι, τον τράβηξε απ' το μανίκι. Έκανε να σκύψει ο άνθρωπος και τον φίλησε τολμηρά, πεταχτά στα χείλη. Τα μαλλιά της μαύρος καταρράκτης, έκρυβε τα πρόσωπά τους. Πώς χλόμιασε η μάνα: «Μακριά εσείς οι δύο. Βρε, βρε θάρρητα! Πιο μετά τα χαλάσματα! Γελάς κι εσύ Ταξιάρχη; Καλά μου τα 'λεγε ο συμπέθερος! Ίδια μυαλά με την κόρη μου, ακάμωτα!». Ο πατέρας έχανε τη σοβαρότητά του κι αυτός, «Άσε τα παιδιά. Χωρατά γουστόζικα. Δεμένα είναι πια».

Χάρηκα πολύ τότε για τη Στράτα. Περνούσε και την έβλεπε όποτε μπάρκαρε ο Ταξιάρχης. Πάντα υπό την εποπτεία της μάνας, που δεν τους άφηνε ποτέ μόνους. Περνούσαμε όμορφα. Διασκέδαζε

* Να μας τρομάξει, ζαβολιά, φάρσα.

η Αύρα να πειράζει τη Στράτα, αν και τους κοίταζε κάπως μελαγχολικά. Δεν ήξερα αν ήταν λόγω του Πέτρου ή επειδή εκείνη τον Νικήτα δεν τον είχε δει ακόμα. «Βρήκε ο παλιάτσος μου τον αρλεκίνο του», έλεγε αγγίζοντας απαλά την πλάτη της Στράτας. Και οι δύο μου αδερφές θα παντρεύονταν τον επόμενο χρόνο. Ήταν ο χρόνος που θα αποφοιτούσα. Το σκεφτόμουν αγχωμένη. Εξακολουθούσα να διαβάζω μανιωδώς, για να φύγω. Φοβόμουν όλο και περισσότερο μη με παντρέψουν κι εμένα. Ο χρόνος μου τελειώνει.

Πήρα το θάρρος να μιλήσω στον πατέρα. Ζεστή μέρα. Τον βοηθούσα στο χωράφι. Καθόταν ιδρωμένος κάτω από την ελιά μου, αυτήν με την κουφάλα. Όπως είχα σταθεί μπροστά του με τα γόνατα λυμένα, ένωθα τον ήλιο να με καίει παραπάνω. «Τι τρέχει, Χιω; Γιατί στέκεις έτσι, κουκλί μου;» μου 'κανε, θυμάμαι, σκουπίζοντας το μέτωπό του. Έτρεμε λίγο η φωνή μου, κόρη μου. Μα πώς το 'πα δυνατά: «Πατέρα, θέλω να φύγω». Μεγάλη παύση μετά. Πόσο δυσοίωνα μου φάνηκε τότε. Βροντούσε η καρδιά μου δυνατά να βγει έξω. «Για πού;» ρώτησε έκπληκτος. Τον έβλεπα να σκουτουριάζεται. Μιμήθηκα τη Στράτα, σηκώνοντας το πηγούνι μου με αφηρησιά, να ξεφοβηθώ. «Θέλω να γίνω δασκάλα. Η κυρία Χρυσομάλλη στο σχολείο λέει ότι μπορώ». Στήριξε το χέρι του στον κορμό του λιόδεντρου. «Δε βγάζει η κυρα-Χρυσομάλλη τα λεφτά να σε σπουδάσει, Χιω!», μου 'πε. Ένωθα την ανάσα μου κομμένη. «Ναι, αλλά θα με βοηθήσει, θα με προετοιμάσει εκείνη για τις εξετάσεις. Μου το υποσχέθηκε!» είχα ξεσπάσει σε μια τελευταία προσπάθεια να τον πείσω. «Το θες πολύ, Χιω μου, ε;» έκανε τρυφερά, δείχνοντας πολύ κουρασμένος ξαφνικά. «Είσαι πολύ καλή στα γράμματα, το ξέρω. Η Αύρα το λέει καιρό τώρα στο Σανάκι!» Δεν το 'ξερα ότι η Αύρα είχε μιλήσει στη μάνα για μένα. Πώς γέμισα ευγνωμοσύνη και ελπίδα. Το σκεφτόταν ο πατέρας, το σκεφτόταν. «Δε θα 'ναι εύκολα, το ξέρεις, διαβασμένο;» έγερναν οι ώμοι του προς τα κάτω. Οι δικόι μου το ίδιο. Βούλιαζα, βούλιαζα σκεφτόμουν: *εδώ θα λιώσω, εδώ*. Με κοίταξε ζεστά. Θα πρόσεξε πόσο αποκαρδιωμένη έδειχνα. «Θα σε κάνουμε, Χιω μου. Θα σε κάνουμε. Κάτι θα γίνει για σένα. Το διαβασμένο μου... δασκάλα!» δοκίμαζε τη λέξη περήφανα. Τον είχα αγκαλιάσει σφιχτά κάτω από το δέντρο μου. «Μην κλαις, Χιω. Μην κλαις!» Σαν όνειρο ολοζώντανο, κόρη μου, αυτή η στιγμή. Σαν όνειρο!

Τόσες φορές που 'χα κλίσει φωναχτά το «λύω-λύομαι», με πήραν στην Ακαδημία. Έτσι, έφυγα τελικά, έφυγα για την πρωτεύουσα, τη Μυτιλήνη! Με μια βαλιτσούλα μικρή. Εφτά αλλαξιές ρούχα για

τη βδομάδα, τα πιο καινούργια που βρήκε η μάνα, και δύο ζευγάρια παπούτσια. Ένα καλό κι ένα πρόχειρο. Και μπόλικο ενθουσιασμό. Μου πέρασε και η Αύρα τον σταυρό μου τον βαφτιστικό στον λαιμό. «Να σε φυλάει, αλαφροΐσκιωτη». Η Στράτα μου χάρισε τις μισές τις κόλλες, αυτές που της ξεμείνανε από το σχολείο. «Να 'χεις να ζωγραφίζεις τους κόσμους σου, Χιω». Χρόνια είχα να δω τους δικούς μου. Μου 'στελνε λεφτά ο πατέρας και δεματάκια με τα βρόσιμα η μάνα. Εκείνα όμως που αγωνιούσα να λάβω ήταν τα γράμματα, από το Νίτσι κυρίως. Η μόνη μου επαφή μαζί τους. Μου λείπαν οι δικοί μου. Ειδικά τον πρώτο καιρό. Όταν έπεφτα στο στενό ντιβάνι του ημιυπόγειου, που έμενα, νόμιζα ότι ήμουν για λίγο σπίτι. Απογοητευόμουν, μόλις ξυπνούσα και οι άλλες δεν ήταν δίπλα μου.

Κάτσε να σου δείξω. Είχα κάποια επιστολόχαρτα φυλαγμένα. Τούτος ο φάκελος είναι ο πρώτος. Βλέπεις τη διεύθυνση; Σουράδα. Εκεί μου έρχονταν τα γράμματα, στο καμαράκι μου του ημιυπόγειου. Εκεί διάβαζα τα βράδια με λάμπες ασετυλίνης, πριν κοιμηθώ. Είχα κι ένα σομπάκι ταλαιπωρημένο για θέρμανση. Το άναβα μόνο όταν έβλεπα το χνώτο μου να κρυσταλλώνει. Λίγο πιο πάνω η σχολή μου, που λες κι εσύ, η Ακαδημία. Ελάχιστα λεπτά δρόμος. Δύο φωτογραφίες η πρώτη μου παραλαβή από το σπίτι. Α, το όνομα του τυπογραφείου σου κάνει εντύπωση, ε; Έπρεπε να πάμε από το Κεράμι στην Καλλονή, αν θέλαμε να βγάλουμε φωτογραφία. Μόνο εκεί μπορούσαμε και στη Μυτιλήνη. Ήταν κι ακριβές. Γι' αυτό δε βγάζαμε συχνά, όπως κατάλαβες. Θυμάμαι με τι χαρά τις χάζευα. Δεν είχα προλάβει τους γάμους της Αύρας και της Στράτας, βλέπεις. Η Στράτα γερμένη όλη πάνω στον Ταξιάρχη, εδώ δεξ την! Δε φαίνεται ακόμα πιο μικροκαμωμένη δίπλα του, έτσι ψηλός που ήταν; Το χέρι της στο στέρνο του. Καμιά επισημότητα η μαύρη καλλονή στην πόζα! Κι εκείνος όμως δεν πήγαινε πίσω! Θωρείς πώς τη σφίγγει κοντά του απ' τη μέση; Δε μοιάζει ακόμα πιο μικρή η μέση της στις χούφτες του; Γιατί τα μαλλιά της; Η Αύρα πρέπει να την είχε βοηθήσει να τα κατσαρώσει πιότερο κι από το φυσικό της με τα κουρελάκια μας. Δε μοιάζουν με θάλασσα σπαστή μέχρι τη μέση της; Αχ! Αχ! Κανένας τους δεν κοιτά τον φωτογράφο. Εδώ κοιτιούνται μεταξύ τους γελαστά, όπως τότε στην πρώτη συνάντηση. Πολύ αγαπημένη μου αυτή η φωτογραφία. Ίσως φταίει που 'χουν βάλει μπροστά τους και το καλό μου, το Νίτσι. Κρατάει ανθοδέσμη με τριαντάφυλλα. Σίγουρα από την αυλή μας για κείνη, το παρανυφάκι. Μόνο η μικρή ήξερε να κοιτά ίσια στον φακό. Δες μάτια μεγάλα και χαμόγελο. Πρόσεξες πίσω στο χαρτί τι

γράφει; *Δίκιο είχες, αλαφροϊσκιωτη, άξιζε να του δώσω μια ευκαιρία!* Της μαύρης καλλονής είναι τα ορνιθοσκαλίσματα. Πάντα τέτοια γράμματα έκανε, μικροσκοπικά, γυρτά. Να, εδώ έχω και της Αύρας τη φωτογραφία. Ανησυχούσα γι' αυτήν, θυμάμαι, όταν κοιτάγα το τυπωμένο, γυαλιστερό χαρτί. Ασπρόμαυρο ήταν, όπως βλέπεις. Προσπαθούσα να μαντέψω πώς θα ήταν έγχρωμος ο Νικήτας. Τον έβλεπα πρώτη φορά μετά από καιρό και μάλιστα έντυπο. Όχι από κοντά. Συμπαθητικός δε δείχνει; Μόλις λίγο πιο ψηλός από την Αύρα. Μικροκαμωμένος κι ανοιχτόχρωμος ήταν πάντοτε. Δε σου μοιάζει όμως σαν κάτι να λείπει; Έτσι είχα νιώσει εγώ τότε, όταν πρωτόδα τη φωτογραφία. Δε στέκει η Αύρα κάπως παράμερα; Καμιά φιληδονία στο βλέμμα, διόλου όπως τη θυμόμουν παλιότερα. Κανένα ίχνος χαμόγελου, καθώς κοιτά ευθεία τον φωτογράφο. Δε μοιάζουν τα μάτια της κάπως θλιμμένα; Μόνο ο Νικήτας την κοιτάζει γλυκά. Την κρατά από τους ώμους, βλέπεις; Νιώθεις τα χέρια της να σφίγγουν λίγο παραπάνω την ανθοδέσμη; Δεν ξέρω, εμένα έτσι μου φαινόταν, άκαμπτη. Θυμάμαι πως ήθελα να της μιλήσω, μα φυσικά ήταν αδύνατο κι ανησυχούσα μόνη μου. Τις είχα στερεώσει τις φωτογραφίες τους στο τραπεζάκι, που 'χα να διαβάζω. Μου έκαναν παρέα. Άναβα το βράδυ σε τζαμποπόρτι* ένα καντήλι μπροστά τους. Τα πρωινά που 'σβηνα το καντήλι διάβαζα τα γράμματα. Να, σου 'χω μερικά στη σειρά:

Χιω, εκεί στην Ακάδμια σε λένε Ευτυχία ή Χιω, όπως εμείς; – έτσι την έγραφε τη λέξη, όχι Ακαδημία. Τη δυσκόλευε μάλλον. Αφού, όταν έφυγα και ξεκίνησε να μου γράφει, ήταν στα οχτώ της η Νίτσα. – Πάντως εγώ Χιω θα σε λέω. Γιατί δεν περνάς να με δεις; Δε μου αρέσει που είναι το ντιβάνι μόνο δικό μου τώρα. Ευτυχώς, η Αύρα μένει ακριβώς δίπλα κι έρχεται και με βλέπει συνέχεια. Μου λέει δε σε αφήνουν οι δάσκαλοι, γι' αυτό δεν έρχεσαι. Η μάνα της φωνάζει, γιατί δεν πάει να βοηθήσει τη γιαγιά Καλλιόπη. Ο Νικήτας λέει την Αύρα καναρινάκι, το 'ξερεις; Μα δεν είναι κίτρινη, ούτε τραγουδά! Άσε, που άμα της ζητήσω να μου πει το «χάρτινο το φεγγαράκι» στάζει λίγο-λίγο το μάτι της και δε μου μιλά. Ούτε θέλει πια να μου μάθει χορό. Συνέχεια μου λέει ότι δεν έχει όρεξη. Ευτυχώς που έχω τη Στράτα και παίζουμε. Μένει πιο πέρα βέβαια, αλλά έρχεται ουου, άμα λείπει στη θάλασσα ο Πρίγκιπας – πάντα έτσι έγραφε τον Ταξιάρχη. Με

* Γυάλινη θήκη, «φανάρι».

παίρνει εκείνη τότε βόλτα με την Αύρα. Της λέει ότι της λείπει πολύ ο Πρίγκιπας, όταν φεύγει. Κι εμένα. Εγώ ρωτάω την Αύρα γιατί δεν αγαπά τον Νικήτα όπως η Στράτα τον Πρίγκιπα, αφού μου φτιάχνει πολύ ωραία στεφάνια να παίζω τη νεράιδα. Μου λέει να πάψω. Και η Στράτα με πιάνει και με μαθαίνει να φτιάχνω καραβάκια. Όταν έρχεται μαζί της κι ο Πρίγκιπας, αυτός με βοηθάει να τα βάλουμε στον κουβά από το πηγάδι. Παίζουμε ναυμαχίες. Εσύ δεν ξέρεις. Αν έρθεις όμως, θα σου μάθω. Με σηκώνει κιόλας ο Πρίγκιπας, με κάνει μαυροπούλι. Του έχω πει κι αυτουνού για τον φίλο μου στο χωράφι. Και τη Στράτα σηκώνει. Αλλά αυτήν πιο πολύ όπως ο ιππότης στο εικονογραφημένο. Σήμερα μου είπε να μη γίνω κακή μαγείρισσα σαν τη Στράτα και καίω τα γεμιστά, γιατί κάποιος θα με αγαπά πολύ και θα τα τρώει. Η Στράτα γελούσε. Αλλά τον ρώτησα και δε μου έλεγε τι εννοεί. Χιω, τι εννοεί; Εσύ πας στην Ακάδμια, θα ξέρεις. Μαζί με τη Στράτα τρώνε ο ένας το πρόσωπο του άλλου καμιά φορά, όταν παίζουν μαζί μου στην αυλή. Κοιτιούνται μετά περιέργα και της χαδεύει το μούτρο. Αυτό γιατί το κάνουν; Εγώ τότε πολύ βαριέμαι και δε μου δίνουν σημασία. Λένε κάτι δικά τους κορακίστικα. Δεν τα καταλαβαίνω. Αν τους δει η μάνα, τους λέει ξεδιάντροπους και «τρελόπαιδα, μπροστά στο παιδί;» και τους διώχνει κι ο Βασ – έτσι έλεγε τον πατέρα. Της είχε μείνει από μωρό, άκουγε τη μάνα, που τον φώναζε Βασίλη – γελάει. Κρίμα, γιατί η μάνα δεν ξέρει να παίζει. Ούτε ο Βασ ξέρει να μου ζωγραφίζει γοργόνες όπως εσύ. Α, η μάνα είπε να σου γράψω ότι σε αγαπούμε πολύ όλοι και να προσέχεις – πάντα το ζητάγε αυτό η μάνα. Δεν ήξερε γραφή κι ανάγνωση. Ο πατέρας το ίδιο. Οπότε το Νίτσι έγραφε ό,τι του ζηταγαν και λογικά τους διάβαζε τα γράμματα. – Μα, Χιω, αφού αυτά τα ξέρεις, γιατί θέλει συνέχεια;

Δες κι αυτό. Ωχ! Αυτό πολλή στεναχώρια μου 'φερε, κόρη μου. Πολλή. Θα με πεις κι εσύ πάλι αλαφροΐσκιωτη, αλλά θυμάμαι ότι, το βράδυ πριν το λάβω, δεν άναβε το καντήλι στις φωτογραφίες μπροστά με τίποτα. Μου 'χε φανεί πολύ παράξενο. Και είχα πάλι ένα αίσθημα κακό, όπως τα βράδια που γυρνούσα απ' τα καπνά:

Χιω, σε ευχαριστώ για τις ζωγραφιές. Θα προσπαθήσω για πιο καλούς βαθμούς στο σχολείο, να μου κάνεις περισσότερες. Αρέσουν και στη φίλη μου στο θρανίο, τη Βασιλική. Θα μου άρεσε να μου τις έφερνες εσύ άλλη φορά, όμως. Πρέπει να δεις, η κότα μας, η

Πουλχερία, έκανε κοτοπουλάκια. Η Αύρα έκανε αγόρι. Κρίμα, τουλάχιστον έγινα θεία. Μην ανησυχείς τώρα πια για την κοιλιά της, δε ζαλίζεται. Μόνο φώναζε πολύ μια μέρα κι έκλαιγε και δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Τώρα μόνο ο μπέμπης κλαίει. Εγώ πάντως είμαι μεγάλη πια για μυξοκλάματα. Λένα να με λες, όχι Νίτσι. Είδα κι όνειρο, ξέρεις, που πέταγα με μαύρα φτερά σαν το μαυροπούλι μου κι ένα άλλο κορίτσι μου φώναζε: «Λένα, είσαι μεγάλη. Θα έρθω σε λίγο». Είναι φίλη μου. Άννα τη λένε, αλλά αυτή έχει άσπρα φτερά. Την έχω δει πολλές φορές σε όνειρο, αλλά λέει συνέχεια τα ίδια. Τώρα η Αύρα τραγουδάει και μου αρέσει πολύ. Μου λέει όλα τα τραγούδια που της θυμίζω, όταν πάω να τη δω. Με παίρνει να χορέψουμε με τον Νικήτα, όταν βάζει τον μπέμπη για ύπνο. Το ραδιό τους παίζει πολλά. Νομίζω ότι δεν τον μισεί πια τον Νικήτα. Τον βοηθάει με τα λουλούδια του και δεν πετάει αυτά που της δίνει στην αυλή μας. Ούτε τον σπρώχνει πέρα, όταν τη βλέπει λυπημένη και πάει κοντά της. Η γιαγιά Καλλιόπη όμως όλο με τον μπέμπη ασχολείται. Γύρνα, Χιω, πίσω να παίξουμε. Η Στράτα έχει, ουυ, πολλές βδομάδες να έρθει να με δει. Ο Πρίγκιπας λείπει πολύ καιρό κι έχω θυμώσει μαζί του, γιατί αυτός μάλλον είπε και στη Στράτα να μη με βλέπει. Νομίζω ότι ο Πρίγκιπας δε μας αγαπά πια. Η μάνα μου λέει να μη μιλάω για εκείνον στη Στράτα. Πάμε μαζί και τη βλέπουμε, αλλά εμένα δε με αφήνει να κάτσω πολύ. Έρχεται και η Αύρα με τον μπέμπη. Μα δε μου λέει πια αστεία η Στράτα, ούτε παίζει. Φοράει μαύρα, όπως η γιαγιά Καλλιόπη και ο παππούς Νίκος, ο Βασ του Πρίγκιπα. Λέει στη μάνα ότι δεν πεινάει και κλαίει. Χθες αγκάλιαζε την Αύρα, που της έλεγε συνέχεια: «Άλλον η θάλασσα κι αν καταπιεί, ο ζωντανός νερό θα πιει». Τι σημαίνει τούτο, Χιω; Δεν έκανε καλά η Αύρα. Έκλαιγε η Στράτα πιο πολύ. Την τράβαγα μακριά της, να πάμε για κουτσό στην αυλή. Έλεγε ήταν κουρασμένη. Και η μάνα είναι ψεύτρα, πολύ ψεύτρα, γιατί σήμερα μου είπε ότι ο Πρίγκιπας πέθανε. Είχαμε πάει στο μέρος με τους σταυρούς, ξέρεις, και μιλούσαν συνέχεια για κείνον με τον Βασ. Μου έδειχνε η ψεύτρα έναν σταυρό με το όνομα του Πρίγκιπα και μου έλεγε ότι γι' αυτό δε θα τον ξαναδω. Λέει φέματα όμως, γιατί εγώ θυμάμαι ότι το κουτί, που είχαν βάλει εκεί μέσα, ήταν άδειο. Το ξέρω ότι είναι καλά ο Πρίγκιπας. Αφού τον είδα κι αυτόν σε όνειρο μαζί με τη φίλη μου την Άννα. Εκεί όμως είχε φτερά γκρι σαν τα μάτια του. Παίξαμε και τον ρώτησα πότε θα γυρίσει και του είπα ότι δε μας αγαπάει πια. Μου είπε ότι θα τα ξαναπούμε. Χιω, εσύ με ακούς πάντα, με πιστεύεις; Τον Πρίγκιπα τον πιστεύεις; Μήπως

ήρθε σε σένα να σε δει; Του έχω πει ότι θέλω να έρθεις και μπορεί να πέρασε να σε πάρει. Ελπίζω να έρθει γρήγορα, γιατί δε μου αρέσει να είμαι θυμωμένη μαζί του. Εγώ τον αγαπάω πιο πολύ από τη Στράτα. Θέλω να γυρίσει. Δεν πειράζει να της τρώει το πρόσωπο. Να παίζουμε οι τρεις μας όπως πριν και να με κάνουν με τα χέρια τους κούνια, γιατί μόνο το μαυροπούλι μου με παίζει πια. Η ψεύτρα μού είπε πάλι να σου πω ότι σε αγαπάμε όλοι, να προσέχεις και να μην ανησυχείς, τα καταφέρνουμε.

Τι λαχτάρα ήταν αυτή, κόρη μου! Πώς ήθελα να 'μαι κοντά στη Στράτα. Με ανησυχούσαν και τα όνειρα της μικρής. Μπορούσα να φανταστώ τη φωνή της μάνας να με κατσαδιάζει: «Αλαφροΐσκιωτη! Φαντάσματα τρέμεις, αλαφροΐσκιωτη!».

Ευτυχώς, είχα στην Ακαδημία μια φίλη πολύ καλή. Σαπφώ τη λέγανε. Μπορούσε να μυριστεί τις διαθέσεις μου χωρίς να της πω τίποτα και ήξερε πώς να με κάνει να ξεχνιέμαι. Στο πρώτο έτος τη γνώρισα. Της άρεσαν πολύ οι ζωγραφίες μου. Σαν από αυτό τη διάλεξα εγώ κι εκείνη εμένα. Ήταν δημοφιλέστατη. Μιλούσε άφοβα στον καθένα για το οτιδήποτε και με γνώρισε σε πόσο κόσμος. Είχαμε τις παρέες μας, αλλά δεσμό όπως έκανα με εκείνη δεν ξαναπόκτησα με φίλη. Στο κορμί μού θύμιζε τη Στράτα. Λεπτή και νευρώδης. Στα χρώματα όμως ήμασταν ίδιες. Κατάχλομη κι αυτή. Μόνο που τα δικά της μαλλιά τα 'χε κουρεμένα αλά γκαρσόν. Πρώτη φορά έβλεπα τέτοιο κούρεμα. Ξεχώριζε το κεφάλι της απ' όλα τα άλλα, τα μακρυνάλλικα της σχολής. Ήταν ξανθό βέβαια, χρύσιζε κι άσπριζε, σαν το δικό μου. Έμοιαζε όμως να έχει πιότερο απαλό χνούδι αντί για μαλλιά, ειδικά στο σβέρκο. Τα δικά μου τα είχα μακρύνει τότε. Μου κάλυπταν το στήθος. Δεν ήταν εντελώς ίσια όπως παλιά. Είχανε πια ένα κύμα πιο ήπιο από της Στράτας. Άρεσε στη Σαπφώ να μου τα ξεμπλέκει με τα χέρια. Έπιανε τις άκρες τους τις ανοιχτόχρωμες κι έκανε ότι έχει μουστάκι. Ωραία περνούσαμε. Έκανε και μπαλέτο. Εγώ ούτε ακουστά δεν το ήξερα, από εκείνη έμαθα ότι υπάρχει. Προσπαθούσε να μου δείξει βήματα, θυμάμαι, και σκάγαμε στα γέλια, γιατί έκανα επίτηδες θεατρικά ότι σκουντουφλούσα. Είχε γέλιο κελαριστό. Μου έλεγε ότι δεν είμαι διόλου κακή, αν σοβαρευτώ. Μου άρεσε να τη βλέπω να χορεύει. Τότε τη φώναζα Σαπφώ, η νύμφη του Λεσβογιαλού, χειροκροτώντας. Με φώναζε αλλοπαρμένη Εύα, γιατί ήξερε ότι εκνευριζόμουν με τα υποκοριστικά και συμφωνούσε με τη μάνα μου, που με έλεγε αλαφροΐσκιωτη. Όταν τη ρώταγα γιατί

συμφωνούσε, έλεγε ότι *κάνω το παραμικρό να έχει νόημα μυστήριο σαν τις ζωγραφιές μου*. Της άρεσε να με ακούει να μιλάω για το Κεράμι. Αυτή ήταν Μυτιληνιά, βλέπεις. Ωραία περνούσαμε.

Έμενε κοντά μου η Σαπφώ, σε ένα από τα αρχοντικά εκεί στη Σουράδα με θέα στη θάλασσα. Κι εκείνης οι γονείς λείπανε όλη μέρα. Η μητέρα της είχε μπουτίκ – ούτε που ήξερα τι είναι αυτό, προτού μου εξηγήσει η φίλη μου γελώντας – με ρούχα στο κέντρο κι ο πατέρας της ήταν δικαστικός. Δεν τους είχα δει ποτέ. Με είχε φωνάξει πολλές φορές σπίτι της για μελέτη τάχα. Πάντα καταλήγαμε να μιλάμε. Με έπαιρνε στον κήπο τους. Αχανής ήταν, κόρη μου, με όμορφα ψηφιδωτά ασπρόμαυρα, όπου πατούσες. Το πόδι σου άγγιζε πρόσωπα αγγέλων και βοτσαλωτές περικοκλάδες. Ολόγυρα γρασιδί καταπράσινο, καλοκουρεμένα δενδρύλλια και πανύψηλα πεύκα που κρύβανε τη θέα πίσω από τα κάγκελα. Προστατευμένα όλα από το βλέμμα ζηλόφθονων περαστικών. Καθόμασταν στο κέντρο του κήπου, στο συντριβάνι. Φάνταζε σαν δύο τουλίπες ανοιγμένες προς τα πάνω να αναβλύζουν νερό στραφταλιστό χειμώνα-καλοκαίρι. Γύρω-γύρω είχαν φυτεμένες μυγδαλιές. Την άνοιξη γίνονταν ροζουλιές ομπρέλες. Αν τις άγγιζες λίγο, πέφταν απαλά τα ανθάκια τους να μπλεχτούν στα μαλλιά σου. Πιο πολύ μου αρέσαν κάτι λιοντάρια λευκά, μαρμάρινα. Μοιάζαν να φυλούν καθισμένα και από τις δυο πλευρές την τεράστια πόρτα του σπιτιού, τα στόματα μισάνοιχτα, απειλητικά. Όπως πλησίαζες έβλεπες πάνω το μπαλκόνι από το υποδομάτιο της φίλης μου. Εκείνη είχε βάλει τον κηπουρό τους, τον Συμεών, να τοποθετήσει γλάστρες τεράστιες με γιασεμιά και βουκαμβίλιες εκεί. Όταν άνοιγε ο καιρός, η μυρωδιά από τα άσπρα λουλουδάκια έφτανε ως κάτω. Οι βουκαμβίλιες άσπρες, κόκκινες, μοβ, ροζουλιές σκαρφάλωναν ως πάνω στην οροφή του σπιτιού και χάνονταν. Έμενα καμιά φορά να τις χαζεύω, πριν χτυπήσω να μου ανοίξει η Σαπφώ. «Όμορφες, ε;» μου έλεγε ο Συμεών πιο πέρα. Καθάριζε συνέχεια την τεράστια έκταση. Μου θύμιζε τον Εφραίμ έτσι μαυρομάλλης, κοντός, σφιχτοδεμένος, μα ευτυχώς εκείνος δε με πείραζε. Έφτιαχνε κάτι λεπτεπίλεπτα βραχιόλια με τις βουκαμβίλιες για μένα καμιά φορά. Η Σαπφώ μου έλεγε ότι λέγονται κορσάζ καρπού και με πείραζε για τον Συμεών. «Σε βλέπει γλυκιά και ντροπαλή, παπαρουνομάγουλη! Γιατί δε με αφήνεις να σας τα φτιάξω; Πάντα πάπισσα καρδιναλίου!» Ωραία περνούσαμε.

Τον χειμώνα η νύμφη του Λεσβογιαλού με τραβούσε μέσα στο σπίτι, γελώντας με τις αντιδράσεις μου. Ντρεπόμουνα να μπω, κόρη

μου. Όλα μαρμάρινα και πεντακάθαρα, γυαλίζουν λευκά ή κρεμ: τα πατώματα, οι σκάλες, ακόμα κι ο πάγκος της κουζίνας. Θαρρούσες τυφλώνόσουν από τη λευκότητα. Τα δωμάτια τεράστια και φωτεινά. Πολυέλαιοι φορτωμένοι κρυσταλλάκια. Δεν είχα ξαναδεί. Έφτιαχνε το φως ουράνια τόξα να χαζεύεις. Στο σαλόνι στρωμένα χαλιά βυσσινιά, πέρσικα. Καμιά σχέση με τα χράμια της μάνας. Σκαλιστά καθίσματα και καναπέδες βελουδένιοι. Τραπεζάκια μαρμάρινα κι αγαλματίδια γυναικείων μορφών. Στη μέση ένα τζάκι να αχνίζει πάντα θερμότητα. Από πάνω του βιβλία, βιβλία, πόσα βιβλία! Τόμοι με δεσίματα πολυτελείας, χρυσές λεπτομέρειες, σκληρά εξώφυλλα. Μοιάζαν άθικτοι, ολοκαίνουργιοι. Δε συγκρίνονταν με τα βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, που δανειζόμουν με ευλάβεια βέβαια, όταν κατέβαινα στο κέντρο να ανάψω κερί στην Αγία Ειρήνη. Ρωτούσα τη Σαπφώ αν τα 'χε διαβάσει όλα αυτά. Μου έλεγε όχι όλα, γιατί πλήττει εύκολα και με φόρτωνε τόμους να της πω τι γίνεται στο τέλος, για να εντυπωσιάξει σε συζητήσεις. Τα ταβάνια πανύψηλα, ζωγραφισμένα με παραστάσεις από τη μυθολογία. Έμενα με το κεφάλι ψηλά, να θαυμάζω εντυπωσιασμένη την αγαπημένη μου, στο υπνοδωμάτιό της, μιαν Αφροδίτη με φακίδες, ολόγυμνη, κοκκινομάλλα, πώς τη θυμάμαι. Τεντωνότανε ηδυπαθώς μέσα απ' τ' όστρακό της. Γελούσε η Σαπφώ. Με έπιανε απ' το χέρι και με έβαζε να ξαπλώσω δίπλα της στο μαρμαρένιο πάτωμα. «Έτσι φαίνονται οι παραστάσεις καλύτερα, αλλοπαρμένη». Μου 'λεγε ότι είχε ανακαλύψει αυτό το κόλπο, όταν ήταν μικρή και λείπανε για ώρες οι γονείς της και βαριόταν. Ζητούσε να της ζωγραφίσω ό,τι ήθελα. Μου έφερε μελάνι σε μπουκαλάκι ολόκληρο και καλό επιστολόχαρτο, κόρη μου! Της άρεσε να με βλέπει να σχεδιάζω. Της έφτιαχνα κορίτσια να πατούν σαν τον Χριστό στη θάλασσα, όπως τη φανταζόμουν, και αγόρια με στέμματα από κατιφέδες στα μαλλιά. Φυλούσε προσεκτικά τα σχέδια σε ένα συρτάρι στο κομοδίνο της. Της έλεγα για το κακό αίσθημα που έχω ώρες-ώρες κι ότι κάποιες φορές ξέρω πράγματα, προτού γίνουν. Μου απαντούσε πως είναι κι αυτή μάγισσα και καταλαβαίνει. Ώραία περνούσαμε.

Το δωμάτιο με την καλύτερη θέα ήταν το σαχνισίνι* για τη Σαπφώ. Φτιάχνονταν παλιά στα αρχοντόσπιτα τέτοια, κόρη μου. Προεξείχαν από την υπόλοιπη κατασκευή του σπιτιού και στηρίζονταν από κάτω σε δοκούς διακοσμημένες με σχέδια. Ήταν ξύλινα, με

* Δωμάτιο με ξύλινη προεξοχή.

πολλά παράθυρα. Είχα δει πολλά τέτοια, όταν προχωρούσα μπροστά στα αρχοντικά της Μυτιλήνης. Το σαχνισίι ήταν φτιαγμένο από ξύλο κοκκινωπό καφέ, βερνικωμένο στης Σαπφούς. Σε μια γωνιά είχε βιτρίνα με πορσελάνες, θυμάμαι. Ζαχαριέρες, τσαγερά, γυάλινες βοσκοπούλες. Τα παράθυρά του ευρύτατα, βλέπανε στη θάλασσα πέρα. Καθόμασταν στα καναπεδάκια τα ενσωματωμένα μπροστά από τα τζάμια. Η Σαπφώ έφερνε σε κάτι σκαλιστά πιάτα κίτρινα τυριά και λωτούς. Πρώτη φορά σε αυτήν έφαγα τέτοιους. Κοιτούσαμε τη θέα, συζητώντας. Όταν της ανοιγόμουν για το Νίτσι και τις άλλες, της άρεσε πολύ. «Τυχερή! Τόσες αδερφές!» Άκουγε με ενθουσιασμό ιστορίες μου απ' το σπίτι. Μου είχε πει ότι είχε έναν αδερφό δίδυμο, τον Μάριο. Σκέτη πλήξη και σάχλας, αλλά μόνο αυτός την καταλάβαινε. Μου τον είχε δείξει περήφανα σε ολόκληρο άλμπουμ τους με φωτογραφίες. Στις πιο πρόσφατες που 'χε μοιάζαν απίστευτα έτσι κοντοκουρεμένη που ήταν. Τον αγκάλιαζε στις περισσότερες πόζες. Αυτός σπούδαζε Νομική στην Αθήνα. Είχε αφήσει το μπουζούκι του, όμως. Η Σαπφώ ήξερε να παίζει. Εκείνος της έμαθε. Τα δάχτυλά της λεπτά και μακριά, σαν τα δικά μου, τεντώναν επιδέξια τις χορδές. Μου άρεσε να την ακούω. Σφίγγαν τα χείλη της. Τα μάτια της, γκριζογάλανα νερά, ανταριάζαν. Μου έλεγε της λείπει, μα όταν παίζει λιγότερο. Ωραία περνούσαμε.

Αισθανόταν όταν δεν ήμουν καλά στη διάθεση. Δε με ρωτούσε ποτέ τι τρέχει. Ήξερε πως δε θα της πω, αν δε θελήσω μόνη μου. Αντ' αυτού με έπαιρνε στους χορούς που οργάνωνε σπίτι της. Γιατί ήταν πολύ γλεντζού. Όταν ετοιμάζε κάτι και καλούσε συμφοιτήτριες, χτυπούσε στο καμαράκι μου του υμιμπόγειου. «Αλλοπαρμένη Εύα, βγες!» φώναζε να την ακούσει όλη η γειτονιά. Βλέπεις, όσες φορές ερχόταν να με καλέσει ήρεμα να έρθω, αρνιόμουν. Ενώ, όταν φώναζε έτσι, έβγαίνα θυμωμένα να της πω: «αυτό δεν είναι τρόπος», και με έπιανε άρον-άρον να με πείσει να έρθω. Με έφερνε από νωρίς σπίτι της. Είχα ένα ρούχο καλό και δυσφορούσε. «Βγάλε τα, βγάλε τα!» Με πήγαινε σε ένα δωμάτιο με καθρέφτες παντού κι ένα έπιπλο άγνωστο μέχρι τότε σε μένα. Μποντουάρ με δύο σκαμνάκια. Ακόμα, είχε εκεί σε κάτι ντουλάπες τεράστιες, ξύλινες, με τριαντάφυλλα πάνω χαραγμένα, ρούχα, πόσα ρούχα, κόρη μου! Παπούτσια να φορούν δέκα γυναίκες! Γδυνόταν μπρος μου και έβγαζε φορέματα της μόδας έξω να διαλέξω μαζί της για μένα και για κείνη. Ένιωθα όπως τότε στο λουτρό με τις αδερφές μου. Σαν να ήταν κι αυτή αδερφή μου. Θύμωνε, αν έμενα με το φόρεμά μου. Τα μαύρα μου γοβάκια πάντως

– το καλό μου ζευγάρι – δεν τα έβγαζα. Τα είδωλά μας πολλαπλάσια στους καθρέφτες μιμούνταν τις κινήσεις μας. Με προκαλούσε να ποζάρω μαζί της στο γυαλί. Έπαιρνε βλέμματα μοιραία. Κοκκίνιζα. «Είσαι πολύ όμορφη, Ευτυχία, τι ντρέπεσαι;» με έσπρωχνε με τον αγκώνα για ενθάρρυνση, θυμάμαι. «Καταπίνει ο καθρέφτης!» της απαντούσα πάντα περισπούδαστα. Δώσ' του χάχανα αυτή. Την κοίταζα όμως σοβαρά. «Σαν να έχεις δίκιο», μου κούναγε το κεφάλι στο τέλος μετανιωμένη τάχα, αλλά μου 'βγαζε τη γλώσσα. Είχε και ψιμίθια. Ρώταγα ανήσυχα τη νύμφη: «Μα ο πατέρας σου, η μητέρα σου; Δεν τα χρειαζόμαστε, ούτως ή άλλως!» και γελούσε λέγοντας: «Δεν τους νοιάζει». Εγώ αναρωτιόμουν πάντα πώς γίνεται αυτό. Προσπαθούσε να με μάθει τα φτιασίδια, όμως με προτιμούσα άβαφη. Μου άρεσε να τη φτιάχνω βέβαια, όταν μου έδειξε. Άπλωνα απαλά στο μάγουλό της το κοκκινάδι. Θυμόμουν την Αύρα σπίτι να τοιμπά τα μαγουλά της να ροδίσουν. «Μολύβι γκρι στα μάτια γύρω να ασημίζουν», έλεγα. Έκανα συγκεντρωμένα το περίγραμμά τους, στρογγυλεμένο κουκούτσι ελιάς, σαν το δικό μου. «Και χείλη κόκκινα για τα αγόρια νοστιμίζουν», απαντούσε απρεπέστατα, όταν ετοιμαζόμουν να τηςβάλω το κραγιόν. «Αναιδής που 'σαι!» της αποκρινόμουν αυστηρά, με ντροπή. Με κοίταγαν πολλές Σαπφώ λάγνα μέσα από τους καθρέφτες, γελώντας διασκεδασμένες με την αντίδρασή μου. Έσκαγα ένα χαμόγελο, χωρίς να μπορώ να συγκρατηθώ. Δε δεχόταν η Σαπφώ άλλο χρώμα, μόνο κόκκινο. Έδειχναν τα χείλη της ακόμα πιο μεγεθυμένα. Εμένα μόνο μία απόχρωση μου άρεσε απ' όσες είχε. Ροζ απαλό, βυσσίνιζε. Φαινόταν κλειστό, αχρησιμοποίητο μέσα στο κοκάλινο κουτί που φύλαγε τα ψιμίθια. Μου το χάρισε, θυμάμαι. «Σάπιο μήλο λέγεται, αλλοπαρμένη». Κόρη μου, όσα χρόνια κι αν περάσαν πάντα φόραγα αυτό το χρώμα μόνο, όταν ήθελα δηλαδή να πω ότι βάρηκα. Θυμόμουν εκείνη. Ωραία περνούσαμε.

Κάναμε και περιπάτους μαζί, μέχρι την προκουμαία της Μυτιλήνης. Λαχάνιαζε λίγο πάντα. Μου έλεγε να περπατώ πιο αργά. Μαθημένη εγώ, βλέπεις, στο ποδαράτο. Κόσμος πολύς έφερνε βόλτες γύρω. Πρώτη φορά εκεί είδα από κοντά τη θάλασσα. Μου άρεσε έτσι λεία που ήταν. Άλλαζε συνεχώς διάθεση, κυματίζοντας. Χάζευα τα πλοiάρια δεμένα να πηγαινοέρχονται. Σκεφτόμουν τον Ταξιάρχη και τη Στράτα. Στεναχωριόμουν μετά το περιστατικό. Η Σαπφώ με νευρίαζε ώρες-ώρες, διότι έκλεινε το μάτι στους περαστικούς, αν ήταν στην ηλικία μας. Μπορεί κι επίτηδες να το 'κανε, όταν με έβλεπε κάπως θλιμμένη. Την τραβούσα να πάει πιο γρήγορα. Με φώναζε πάπισσα

πάλι, γιατί της χάλασα καπρίτσιο και το κόρτε. Όλο μου 'λεγε: «Δεν έχεις γούστο!» πειρακτικά. Καθόμασταν στην πλατεία Σαπφούς. Το 'χεις δει τόσες φορές εκεί το άγαλμα της αρχαίας ποιήτριας. Του έμοιαζε λίγο η φίλη μου, απλά εκείνο έχει μαλλιά μακρύτερα και παίζει λύρα αντί για μπουζούκι. Η Σαπφώ, λοιπόν, έπαιρνε πασατέμπο από τον πλανόδιο. Εγώ, αν είχα στην άκρη ψιλά, έπαιρνα τυροκούλουρο χοντρό, αλμυρούτσικο, με τη γραβιέρα καφαλισμένη πάνω. Δεν καθόμασταν πολύ ώρα, γιατί ήταν έτοιμη η νύμφη του Λεσβογιαλού να αρχίσει πάλι τις σάχλες με τους νεαρούς. Την πήγαίνα στον Άγιο Θεράποντα μέσα από την Ερμού. Φώλιαζαν και τότε περιστέρια σε αυτόν, έτσι μεγάλος που 'ναι. Μου άρεσε να κάθομαι στα στασίδια, να βλέπω ζωγραφιστούς πάνω τους αγγέλους, όσο προσκύναγε η φίλη μου. Της έλεγα συνέχεια σαν βγαίναμε ότι όσοι σφυρίζουν είναι κρύοι, μόνο αυτοί, που βγάζουν το καπέλο, ξέρουν από ευγένεια, να μην κάνει απερισκεψίες κι άλλα τέτοια. Γελούσε με τα δασκαλέματά μου. Για να με κουρδίσει, έλεγε θα γίνω καλή πάπισσα και μάνα και κοκκίνιζα. Η μοιραία μου Σαπφώ. Ωραία περνούσαμε.

Θυμάμαι μια εκδρομή που κάναμε. Τελευταίος χρόνος στην Ακαδημία. Με συμφοιτήτριες θα πηγαίναμε στην Παναγία της Αγιάσου με το πούλμαν. Η εκκλησία πάνω σε δροσιά βουνίσια. Μας κεράσαν λουκουμάδες. Κριτσανιστοί απέξω, μαλακοί μέσα. Μοιάζαν με της μάνας. Μυρίζαν πορτοκάλι και βανίλια. Είχαν σοροπιάσει από το μέλι. Μου έδινε η Σαπφώ αυτούς με την κανέλα και το κολλημένο σουσάμι, γιατί τους ήθελε σκέτους. Κάναμε βόλτα στα στενάκια. Σταματούσα συνέχεια, όπου φτιάχνανε κεραμικά. Μου αρέσαν τα πιατάκια με τα σχέδια – ζωγραφισμένα στο χέρι σίγουρα –, οι στάμνες με τις πεταλούδες και τα παγιαυλιά. Κυρίως αυτά. Ζέρεις, τα πήλινα που φυσάς νερό μέσα κι ακούγονται σαν κελαηδίσματα. Είχα δει ένα που ήξερα ότι θα άρεσε στο Νιτσάκι. Σχήμα πουλιού είχε. Μαύρο με κεχριμπαρένια τη μύτη του στομίου-σφυρίχτρας. Πιο μικρό από τη χούφτα μου. Το κοίταζα έντονα φαίνεται, γιατί μου το χάρισε η γυναίκα που τα έφτιαχνε. Θυμάμαι πόσο είχε χαρεί η μικρή στο γράμμα, όταν της το 'στείλα. Ούτε τη γυναίκα, που μου το 'δωσε, την ξέχασα. Από αυτή, κόρη μου, πήρα χρόνια αργότερα τις στάμνες τις ζωγραφιστές που έχω στην κουζίνα. Κι εκείνη τότε πολύ είχε χαρεί.

Αποφοίτησα με άριστα. Όπως όλες τις άλλες, με διορίσανε αμέσως. Με στείλανε στον Μόλυβο, εδώ στο νησί. Τη Σαπφώ στη Ρόδο. Πρώτη φορά στα τρία χρόνια που περάσαμε μαζί την αγκάλιασα εγώ και μάλιστα σφιχτά, κόρη μου. Θυμάμαι, μου έλεγε ότι

θα με βρει για να μην αλλάξω. Κοιτιόμασταν. Ένιωθα να έχω γίνει εγώ αυτή. Μάτια γκριζογάλανα και αγορίστικα μαλλιά. Αυτή ήταν εγώ. Πρασινομάτα, μακρυμάλλα. Δεν είχαμε τι να πούμε. Ενώθηκαν για λίγο οι δρόμοι μας, μα χωρίζανε. Ωραία περάσαμε. Η μαμά σου την ξέρει. Τηλεφωνιόμασταν. Παντρεύτηκε Ροδίτη, βλέπεις. Πέρις την έχασα. Τότε, στην αποφοίτηση, ένιωθα σαν να αποχωριζόμουν άλλη μια αδερφή. Είχα να δω και τους δικούς μου τρία χρόνια...

Στον Μόλυβο, λοιπόν, διορίστηκα. Με βοήθησε να μετακομίσω ένας μακρινός ξάδερφος του πατέρα, που ζούσε εκεί. Άλλο ένα καμαράκι για μένα. Αυτήν τη φορά φωτεινό, στο ισόγειο ενός δίπατου. Οι φωτογραφίες των αδερφάδων μου στημένες στο γερό τραπέζι του δωματίου. Το καντηλάκι τους πάντα μπροστά. Το Αστυνομικό Τμήμα του χωριού ακριβώς απέναντι. Συνέπεσα με την άφιξη νέων αστυνομικών, μάλιστα. Κυκλοφορούσαν πολλά νεαρά, φρεσκοκουρεμένα κεφάλια με αστυνομικά πηλήκια. Τα νεαρά, όμως, δε με απασχολούσαν ιδιαίτερα εκείνο τον καιρό. Ήθελα τους δικούς μου. Από τον πρώτο μου μισθό, ό,τι μπορούσα, το έστειλα στον πατέρα. Μου έστειλε τα λεφτά πίσω με γράμμα από το Νίτσι. Εδώ το έχω. Δες το:

Διαβασμένο μου,

Κράτα αυτά που πέμπεις για σένα. Θα τα χρειαστείς. Σε αφήσαμε να δασκαλέψεις χωρίς προίκα. Το ξέρεις. Θα σε βοηθούμε πάντα. Έχουμε εμείς τα χρειαζόμενα, φτάνει που μας ανεγορεύεις. Γνωστικιά μένε, κουκλί μου.

Ο πατέρας σου

Είδες αλλαγή στην οργάνωση του λόγου; Τα γράμματά της όμως ακόμα λίγο παιδικά. Είχε μεγαλώσει το Νίτσι μου. Έγινε Λένα έντεκα χρονών. Θα της τα υπαγόρευε ο πατέρας αυτά. Κοίτα, συνεχίζει ξέχωρα κάτι δικό της. Ξέρω, είναι μικρό, μα όλο τέτοια μου έστελνε όσο μεγάλωνε κι εγώ ήθελα ακόμα περισσότερο να πάω να τη δω:

Χιω,

Χαίρομαι που σου αρέσει να 'σαι δασκάλα. Μου λες να μη φωνάζω στη μάνα. Δεν καταλαβαίνει όμως. Πλήττω με τα οικοκυρικά. Όταν πιάνω το σκαρπέλο του Βας, μπορώ και σχεδιάζω πια αρκετά καλά ξύλινα πουλάκια. Θα μου άρεσε να γίνω ξυλουργός σαν αυτόν. Θα του το πω, όταν δεν είναι μπροστά η μάνα. Τον βοηθάω πλέον

στη δουλειά την Κυριακή. Τα πουλάκια μου τα πουλάμε. Πρώτα φεύγουν. Καταφέρνω και τα δίνω στην πιο ψηλή τιμή. Μπορεί να σε στεναχωρώ στη Γλώσσα, αλλά στην Αριθμητική... Τα καλύτερα τα 'χω κάνει δώρο στον Δημητράκη της Αύρας – είχε πάρει ο μπέμπης το όνομα του συγχωρεμένου του άντρα της κυρίας Καλλιόπης. Του αρέσει να τα παίζει μαζί με τον γερο-Πορτοκάλη. Τον γάτο, πάντως, δεν τον αφήνει η Αύρα να πλησιάσει την κούνια της μικρής. Βασιλική θα τη βγάλουμε. Αστείο θα 'ναι να τη λέω κι αυτή Βας. Το δικό μου πουλί, το μαύρο, συνέχεια χάνεται. Έχει μέρες να φανεί κι ανησυχώ. Πες μου πιο πολλά για τον Μόλυβο. Η μάνα λέει όπως πάντα να σου πω ότι σε αγαπάμε όλοι και να προσέχεις.

Λένα

Α! Άλλο γράμμα. Για δες εδώ ημερομηνία. Λίγο καιρό μετά απ' αυτήν με το Νίτσι. Κατάλαβες ότι είναι της Στράτας από τα γράμματά της τα βιαστικά, ε;

Αλαφροϊσκιωτη,

Αρχισες πάλι τις ιστορίες; Τι ανησυχείς με το πουλί της μικρής; Μη μου πεις πάλι τα σκιαχτικά τα διηγήματά σου με τα καντήλια από πρόπερσι. Μου φαίνεται ώρες-ώρες ότι σχετίζεσαι όντως με στοιχειά. Τα μάτια μάγισσας τα πράσινα θα φταίνε, αλαφροϊσκιωτη! Θα χαρώ πολύ, σαν μαζέψεις τα λεφτά, που λες, να έρθεις να μας δεις. Να σε ξορκίσω λίγο. Την προσέχω, μην ανησυχείς. Με φοβίζεις μόνο, γιατί κάποιες φορές αυτά που λες βγαίνουν. Όσο για μένα, λέγε ό,τι θες. Δε χάνομαι στον κάμπο, τι φοβάσαι; Έχει τα μάτια Εκείνου – ναι, κόρη μου, έτσι έγραφε τον Ταξιάρχη – ο κυρ-Νίκος, ο πατέρας, και με προσέχει όσο εγώ αυτόν. Μου λέει του θυμίζω τη γυναίκα του. Καλός άνθρωπος, πάντα βολικός, τον θυμάσαι. Με αφήνει να τρέχω, πριν το όργωμα, με το άλογο του κύρη του στα τσιφλίκια να ξεδίνω. Η χαίτη του μακριά δεν ξεχωρίζει από το μαλλί μου. Η μαύρη καλλονή σου βρήκε ταίρι. Μου έλεγε ο κυρ-Νίκος ότι το ζώο έμοιαζε άγριος επιβήτορας, αλλά με εμένα ποτέ δεν τσίνησε. Του αρέσει να του χαδεύω τον λαιμό. Ασώματο το λένε το άτι. Θα σου άρεσε, έτσι ερεβένιο και γυαλάδικο που είναι. Τρέχει όντως σαν να έχει φτερά αγγελικά. Δε θέλει τη σέλα. Όχι ότι εμένα με ενοχλεί μια στάλα. Τρέχει και νιώθω το τράνταγμα μαζί του. Η μάνα σταμάτησε τα συνεντεύματα για το καβάλημα, επιτέλους. Απορεί, λέει, πώς γίνεται να φορά ακόμη το πένθος – το φόραγε, κόρη μου, το μαύρο παρ' όλο

που θα μπορούσε νέα κοπέλα στον χρόνο να το βγάλει. Είχαν περάσει πια πόσα χρόνια τότε; τρία; μέχρι τώρα το φόραγε, θυμάσαι; για τον Ταξιάρχη, τον Εκείνο της – και να κάνω τέτοιες τρέλες. Ποτέ δε με ένοιαξαν τα βουητά του κόσμου, το ξέρεις. Κουμάντο στην καρδιά μου εγώ, δικός μου ο λογαριασμός. Και το κέφι μου θα κάνω. Τόσα χρόνια θα έπρεπε κι εσύ να το κάνεις λίγο, Χιω. Δεν έχεις τη μάνα κολαούζο! Δε βρίσκεται ούτε στον Μόλυβο αγόρι της αρεσκείας σου; Ένα νόστιμο γράμμα τόσα χρόνια δε μου έστειλες! Ακριβοθώρητη ήσουν πάντα σε αυτά. Τον ιπποκόμο του Ασωμάτου ξέρεις πώς τον λένε; Ραφαήλ! Το έχει η μοίρα μου να πέφτω πάνω σε αγγέλους φαίνεται. Νέος από τη Θερμή, πρόσφατα ήρθε. Κρατάει από Κρήτη όμως έμαθα. Αυτόν δεν τον νοιάζει που τρέχω με τα μαύρα. Ίσως φταίει που φοράει κι αυτός. Δεν ξέρω γιατί. Πάντα μου έχει έτοιμο τον Ασώματο. Σήμερα μου είπε ότι κάποιες φορές που με βλέπει να τρέχω πάνω του νομίζει το ζωντανό πάει μόνο, χωρίς καβαλάρη, έτσι που είμαι μαυροντυμένη σαν το άτι. Νομίζω θα τον συμπαθούσες. Κι ο Εκείνος μου, πιστεύω. Ο Ραφαήλ μιλάει σαν εσένα ώρες-ώρες κι έχει τα μάτια σου. Λέει ποιήματα τραγουδιστά. Μαντινάδες τις λέει. Μήπως μου τον έστειλες εσύ, αλαφροΐσκιωτη; Δεν του χω πει ότι μοιάζουν με αυτά που γράφω. Ξέρει κι από μέλια. Έχουν ίδιο χρώμα με τα γένια του. Όταν τρέχω, τον βλέπω από μακριά να πηγαίνει στα μελίσινα του. Μου νεύει: «Χάρε, σα κείθε κάνε από επαέ! Γεια σου, μαυροντυμένη!». Ακούς; Σαν εσένα μιλά περίεργα, στο μολόγησα. Κι εγώ γελώ, όπως τότε με Εκείνον. Καιρό είχα. Ίσως να μου τον έστειλε Εκείνος τελικά. Τα παιδιά την Αύρα πολύ τη μαλάκωσαν τώρα που είναι και δύο. Ο Νικήτας μου τη φέρνει και μας τραγουδά. Ο πατέρας όλο για την κόρη του τη δασκάλα μιλά. Περιμένω νέα σου. Φρόντισε να 'χουν νοστιμάδα!

Η μαύρη καλλονή σου

Πάντα ίδια η Στράτα. Εγώ είχα κολλήσει με το πουλί της Νίτσας. Ούτε που καταλάβαινα γιατί, αλλά ένωθα στενάχωρα, κόρη μου, στενάχωρα. Σαν να 'ξερα. Βιαζόμουν να τους δω. Τα ανίψια μου δεν τα 'χα δει ποτέ κιόλας τότε. Μάζευα λεφτά. Για λίγο τα γράμματα είχαν σταματήσει να 'ρχονται. Ανησύχησα. Ένα βράδυ πάλι δεν άναβε το καντήλι, κόρη μου. Κι εγώ δεν είχα προλάβει να τους δω. Δεν είχα! Δεν το 'χω φυλαγμένο το γράμμα που ήρθε επιτέλους την επομένη. Μια στεναχώρια, κόρη μου. Μια στεναχώρια. Είχα βγάλει, θυμάμαι, μύγδαλα με γάλα για πρωινό. Κι όπως άνοιγα το γράμμα,

της Αύρας τα καλλιγραφικά γράμματα σαν να τρεμουλιάζαν κάπως. Σφίχτηκα. Πώς σφίχτηκα! Μιαν αράδα θυμάμαι μόνο:

Το χάσαμε το Νίτσι από σκωληκοειδίτιδα.

Θυμήθηκα τότε και αυτή την περίεργη οφθαλμαπάτη μου με το κοριτσάκι στο εκκλησάκι της Αγίας Άννας, τότε με τα καπνά. Με βασάνιζε, πολύ με βασάνιζε. Μόνο σε σένα το 'πα μόλις τώρα. Με κοιτάς σαν να είμαι όντως αλαφροϊσκιωτη. Δεν πειράζει, δεν περιμένα να με πιστέψεις. Καλύτερα να μην το βάλεις στις ερωτήσεις σου. Πώς ένωθα τότε να ανακατεύομαι, βλέποντας το φλιτζάνι με το γάλα και με τη μυρωδιά απ' τα μύγδαλα. Πολύ έκλαψα, κόρη μου. Πολύ. Ούτε ξανάφαγα από τότε μύγδαλα. Είχε επιστρέψει μετά από τόσο καιρό η αίσθηση που 'χα στο Κεράμι. Να φύγω. Να φύγω! Δεν ήξερα για πού. Δε με ένοιαζε. Μακριά μόνο πολύ, να μη σκέφτομαι. Ούτε στην κηδεία δεν μπόρεσα να πάω!

Όσο δίδασκα στον Μόλυβο, η άσχημη αίσθηση δεν έφευγε. Μόνο έπαυε για λίγο πού και πού, το Νίτσι μου. Είχα βρει έναν τρόπο να ξεχνιέμαι κάπως. Κατάφερα να βγάλω άδεια για ποδήλατο. Με ένα κομμάτι από τα λεφτά που μάζευα πήρα ένα. Παλιό ήταν, θυμάμαι, μα το έβαψα κεραμιδί κι έδειχνε καινούργιο. Του λάδωνα τις αλυσίδες τακτικότερα. Ανέβαινα με αυτό τις ανηφόρες του χωριού. Τρανταζόμουν στο ανώμαλο πλακόστρωτο σε μια σέλα ξέθωρη, ταμπά. Ίδρωνα. Έτσι δε σκεφτόμουν τίποτα. Μου άρεσε να κατεβαίνω καβάλα έπειτα τις κατηφόρες, χωρίς φρένα. Έσφιγγα τις φούστες μου στα γόνατα, μη σηκωθούν. Τα σαλκίμια* στα καλντερίμια φτιάχναν όμορφο πέπλο, μενεξεδί. Θύμωνα, θυμάμαι, γιατί μοιάζανε όλα χαρούμενα γύρω, ανοιξιάτικα. Σαν να μου γνέφαν όπως τα πέρναγα με φόρα. Έφτανα μέχρι κάτω στη θάλασσα. Αν έβλεπα κανένα μαυροπούλι να φτερουγάει φοβισμένο πέρα, με έπιανε μεγάλο μαράζι και ήθελα να φύγω, να φύγω έτσι αόριστα.

Πήγαινα πια με το ποδήλατό μου και στο σχολείο. Έβαζα στο καλάθι του μπροστά τα βιβλία μου. Τα μαλλιά μου τα 'πιανα σφιχτά κότσο, να μη με ενοχλούν. Σκεφτόμουν να τα κόψω κοντά σύριζα για το Νιτσάκι και ήθελα να φύγω. Πριν προλάβω όμως, κάτι έγινε. Είχα παρατηρήσει πολλές φορές ότι ένας αστυνομικός είχε κάθε μέρα βάρδια στο πάρκο απέναντι από το σχολείο. Ήταν ένας

* Γλυσίνα (είδος ακακίας).

από τους δόκιμους. Τάιζε καμιά φορά τα περιστέρια από το κουλούρι του το σουσαμένιο. Όταν έβαζα στα παιδιά ορθογραφία, βηματίζα πάνω-κάτω στον χώρο. Τον έβλεπα να πηγαινοέρχεται κι εκείνος για τη βάρδια του κάτω από τα παράθυρα της τάξης. Τον θυμόμουν, διότι τον είχα πιάσει να με παρατηρεί, όπως ερχόμουν με το ποδήλατο στο σχολείο. Αν τον κοίταζα μάλιστα περνώντας, ανασήκωνε αμυδρά το πηλήκίό του για χαιρετισμό. Του ένευα βιαστικά και συνέχιζα. Εκείνος λοιπόν με σταμάτησε μια φορά καλημερίζοντας. Ζήτησε να δει τα χαρτιά μου για το ποδήλατο. Θυμάμαι να του τα δίνω επιφυλακτικά και λίγο απότομα. Έκανε τάχα ότι τα μελετά πολύ αργά. Μου συστήθηκε τραυλίζοντας. Ρωτούσε αν είμαι η νέα δασκάλα. Με κοίταζαν κάτι μάτια μεγάλα, μελένια, αμυγδαλωτά. Όσο ήμουν εγώ τυπική, τόσο αυτός κοκκίνιζε. Έφερνε βόλτες το πηλήκιο νευρικά στα χέρια του. Τον συμπάθησα μόλις είπε ότι αγαπούσε τα πουλιά.

Συναντιόμασταν για περιπάτους. Εγώ του έλεγα για ποιήματα του Μπάυρον κι αυτός για τον περιστερώννα, που 'χε κάνει στη σοφίτα του Αστυνομικού Τμήματος. Κέρδισε το γέλιο μου με τον καιρό. Άρχισα να κοιτώ τα μελιά μάτια, χωρίς να αποστρέφω βιαστικά και καχύποπτα το βλέμμα. Μου άρεσε που δε με πίεζε για τίποτα. Ούτε είχε τίποτε ξαφνικές διαχύσεις, που απεχθανόμουν. Μόνο με κοίταζαν δύο χρυσοί καθρέφτες με προσοχή και έγνοια, όταν μιλούσα. Κοντά του δεν ένιωθα αλαφροΐσκιωτη, ούτε κυνηγημένη. Δεσποινίς Ευτυχία ήμουν. Μόλις κατάφερε να με κάνει να γελάσω, άρχισε να με λέει κυρα-δασκάλα πειρακτικά. Σιγά-σιγά έγινα Ευτυχία και λίγο αργότερα σπίνος. Το κατάλαβες λοιπόν, έ; Αυτός ο νεαρός, κόρη μου, ήταν ο παππούς σου, ο Μαρίνος. Μαζί του όσα κι αν περάσαμε, δεν ένιωσα ποτέ ξανά αλαφροΐσκιωτη, να θέλω να φύγω...

Β' ΜΕΡΟΣ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΑΡΙΝΟΥ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2020

Πανόραμα

της Ιωάννας Βασιλάκη

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ γραφή και ταξίδι στον χρόνο θα μπορούσε να είναι ο τίτλος της εργασίας μας στο σεμινάριο δημιουργικής γραφής. Υιοθετήσαμε για λίγο τον ρόλο του δημοσιογράφου και πήραμε θέση είτε στον καναπέ είτε στη μια άκρη του ακουστικού και ζητήσαμε από ένα οικείο ή συγγενικό πρόσωπο να μας μιλήσει για τη ζωή του. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα γεγονότα των προηγούμενων μηνών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η πρόκληση, δημιούργησε κατάλληλες συνθήκες για ένα νοερό ταξίδι στον χώρο και στον χρόνο. Το ταξίδι μας ξεκίνησε από τον Νότο με το νησί της Κρήτης, συνέχισε βορειοδυτικά στο Ιόνιο Πέλαγος και στην Κεφαλονιά, στη συνέχεια κατευθυνθήκαμε απέναντι στο Αιγαίο, στη Ρόδο και στη Μυτιλήνη και έπειτα κάναμε ένα πέρασμα από την ηπειρωτική Ελλάδα, τον θεσσαλικό κάμπο και τέλος την κεντρική Ελλάδα. Μας δόθηκε λοιπόν ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών σχετικά με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες για αξιοσημείωτες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και όχι μόνο.

Πρώτο σταθμό του ταξιδιού στο παρελθόν αποτέλεσαν τα χρόνια της γερμανικής Κατοχής και της ιταλικής, η οποία προηγήθηκε της πρώτης στην περίπτωση των νησιών του Ιονίου. Την περίοδο αυτήν τη βλέπουμε μέσα από το παιδικό βλέμμα των ερωτηθέντων. Πολλοί έκαναν λόγο για απότομη ενηλικίωση, για πείνα, ψείρες και κακουχίες. Σε αρκετές περιπτώσεις βέβαια οι γερμανοί αξιωματικοί, που είχαν επιτάξει σπίτια Ελλήνων τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά, συμβίωναν με τους ιδιοκτήτες κατά το δυνατόν αρμονικά. Υπήρχαν και οι περιπτώσεις που αναπτύχθηκαν πιο διαπροσωπικές σχέσεις, όπως σε περιπτώσεις κατανόησης ή και συμμετοχής στο πένθος ή σε άλλες όπου αξιωματικοί παρείχαν ιατρική βοήθεια σε παιδιά. Έπειτα ακολούθησε η περίοδος που στις μαρτυρίες έφερε

ονόματα όπως «Ανταρτοπόλεμος» ή «Αδελφοπόλεμος», ο γνωστός Εμφύλιος. Κορυφαία και συνάμα τραγική σελίδα στη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Σε κάποιες αφηγήσεις οι αντάρτες εμφανίζονται να λεηλατούν και να προσηλυτίζουν/στρατολογούν κόσμο, ενώ άλλοι μιλούν με θαυμασμό για τους άντρες των βουνών, ένας νέος μάλιστα αναφέρθηκε στο δέος που εξέπεμπε ως φυσιογνωμία ο Άρης Βελουχιώτης.

Αν στρέψουμε τον φακό καθαρά σ' εκείνα τα παιδιά, θα δούμε ότι ομόφωνα ομολογούν πως είχαν δύσκολα παιδικά χρόνια, γεμάτα στερήσεις. Υπήρχαν αναμνήσεις από τρύπια στρώματα, κοιλιές που γουργούριζαν αδιάκοπα, βόμβες, αεροπλάνα και πένθιμες καμπάνες. Ήταν παιδιά που έμαθαν να περπατούν ξυπόλυτα, που από νωρίς χρειάστηκε να αφήσουν στην άκρη την παιδική ανεμελιά και να δουλέψουν στο πλάι των γονιών τους. Παρέα έκαναν πολλές φορές με τα ζώα που ταυτόχρονα φρόντιζαν και έτσι άλλες φορές τα θύμιζαν, για παράδειγμα όταν σκαρφάλωναν στα δέντρα αναζητώντας κάτι να ξεγελάσουν την πείνα τους. Τα ίδια αυτά παιδιά όμως μιλούσαν με θέρμη για αναμνήσεις όπως τα κουλουράκια της Λαμπρής, το πρώτο ζευγάρι παπούτσια, το ιστορικό υποβρύχιο και τις παιδικές σκανταλιές. Μέσα από τις αφηγήσεις περάσαμε από ανθισμένες αυλές, από μικρά φτωχικά σπίτια, όπως χαρακτηρίστηκαν, και ταυτόχρονα είδαμε και την καθημερινότητα μιας οικογένειας του τότε. Οι γονείς δύσκολα σήκωναν κεφάλι από τη δουλειά, το ίδιο και τα παιδιά. Σε διάφορες ιστορίες δεσπόζουν ισχυρές μητρικές φιγούρες που βαστούν άλλοτε οικιακά σκεύη, άλλοτε ένα ποτιστήρι και άλλοτε το πιο τρομακτικό αξεσουάρ... την «παντόφλα». Τίποτα όμως δεν μπορούσε να αναχαιτίσει την επιθυμία των παιδιών για παιχνίδι· κρυφτό, πεντόβολα, τοιλικόβεργα είναι λίγα από αυτά. Το σχολείο αναφέρεται συχνά και μάλιστα ως τόπος χαράς. Παρότι τέτοιος βέβαια, επαναλαμβανόταν το τρίπτυχο: βέργα, νηστεία και τιμωρία. Οι παιδαγωγικές μέθοδοι συμμόρφωσης ήταν στη σφαίρα της φαντασίας του δασκάλου, το ίδιο ίσχυε και για το ρεπερτόριο των αταξιών των παιδιών. Πολλά παιδιά διέκοψαν πολύ νωρίς το σχολείο, άλλα ήθελαν να συνεχίσουν και οικονομικές και άλλες συγκυρίες δεν το επέτρεπαν, κάποιοι μπόρεσαν να το τελειώσουν και μια μικρή μερίδα συνέχισε ακαδημαϊκές σπουδές.

Πέρασαν τα χρόνια και τα παιδιά μεγάλωσαν. Στην ενήλικη ζωή τους υπήρξαν μάρτυρες ακόμα μιας σημαντικής σελίδας της σύγχρονης ιστορίας: της Χούντας. Στο πλαίσιο της προπαγάνδας του καθε-

στότος για την κατοχύρωση της εμπιστοσύνης του λαού πραγματοποιήθηκαν δημόσια έργα στην επικράτεια, με θετικές επομένως επιδράσεις κυρίως για τις επαρχίες. Η Χούντα επέβαλε απηνή διωγμό εναντίων των πολιτικών της αντιπάλων και έτσι πολλές οικογένειες αριστερών βρέθηκαν ξανά στο στόχαστρο. Στις κορυφαίες στιγμές του αντιδικτατορικού αγώνα ανήκει και η εξέγερση του Πολυτεχνείου. Στιγμές εξέγερσης και παγωμάρας είπε χαρακτηριστικά μια φοιτήτρια φέρνοντας στη μνήμη της τα γεγονότα. Στα χρόνια λίγο πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη Χούντα σημειώθηκε και άλλο ένα γεγονός: η μαζική μετανάστευση για οικονομικούς λόγους, η οποία ήταν είτε εσωτερική από τα χωριά προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, είτε προς το εξωτερικό σε χώρες της Ευρώπης, όπως η Γερμανία, ή και πέραν αυτής στην Αμερική και στην Αυστραλία. Οικογένειες χωρίστηκαν ξανά, άλλοι έφυγαν με ένα παλτό για τα ξένα και άλλοι με μια βαλίτσα με δυο αλλαξιές και κάτι να θυμίζει την πατρίδα: ένα φυλαχτό, μια κασέτα με λαϊκά ή οικογενειακές φωτογραφίες.

Κάναμε αναφορά σε ενήλικη ζωή και κυρίως στα βιοποριστικά ζητήματα, οι αφηγητές μας ωστόσο δεν στάθηκαν μόνο σ' αυτά. Συγκριτικά με το παρελθόν οι συνθήκες διαβίωσης είχαν βελτιωθεί σε όλη τη χώρα και έτσι δημιουργήθηκε χώρος και για κάτι ακόμα: τη διασκέδαση. Στην επαρχία τα πανηγύρια συνέχιζαν να δίνουν τον παλμό, αλλά υπήρχαν και οι βεγγέρες και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις καθώς περνούσαν τα χρόνια. Οι αστικές μέρες άλλων αφηγητών κυλούσαν εξίσου ευχάριστα με βόλτες, θέατρα, σινεμά ή και εκδρομές. Μια παγιωμένη συνθήκη, άγνωστη σε μας, ήταν τα συνοικέσια. Λίγοι ήταν εκείνοι που είχαν επιλέξει τον σύντροφό τους, αλλά και ορισμένοι που είχαν, θέλοντας και μη, για να συμβαδίζουν με τις επιταγές της κοινωνίας δημιουργούσαν τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε να εκπληρωθεί το επιθυμητό συνοικέσιο. Υπήρξαν και ανεκπλήρωτοι έρωτες που έμειναν απλά μια ανάμνηση. Τα συνοικέσια αποτελούσαν θεσμό· αυτό δεν αποτελούσε εγγύηση ότι θα ήταν επιτυχημένα πάντα. Όπως κι αν ήρθαν τα πράγματα, οι αφηγητές μας ήταν πλέον γονείς και στόχο είχαν να εξασφαλίσουν ό,τι καλύτερο μπορούσαν για τις οικογένειές τους. Κλείνοντας, φρόντισαν να μας προσφέρουν συμβουλές σχετικά με τη ζωή και να τονίσουν την αξία των μικρών απολαύσεων. Τα παιχνίδια του καιρού και της ζωής δοκιμάζουν τις αντοχές του ανθρώπου, την πνευματική και ψυχική ισορροπία του, αλλά μετά τη φουρτούνα έρχεται μπανάτσα.

Ένα κάρο κι ένα όνειρο

του Βαλάντη Μπουρού

Η ΧΑΜΕΝΗ ΑΘΩΟΤΗΤΑ

Μα τι πράγματα είναι αυτά με τούτο τον ιό, μας έχει φάει η μοναξιά όλους εδώ μέσα κλεισμένους τόσο καιρό! Για μου, δεν το αντέχω αυτό το πράγμα, σ' το λέω, δεν με αφήνουν να πάω να δω το μαγαζί, ούτε καν απέξω να περάσω! Τουλάχιστον μπορούμε και επικοινωνούμε με κάποιον τρόπο. Μου έχετε λείψει όλοι σας. Δεν έχω ξαναβιώσει τέτοιον εγκλεισμό. Είμαι όμως πολύ χαρούμενος για τη συζήτηση που μου άνοιξες. Ειλικρινά, με συγκινείς πολύ. Δεν περίμενα ότι θα μου δινόταν ποτέ μια ευκαιρία σαν αυτήν. Ήθελα να γράψω και βιβλίο, σ' το είχα πει, αν θυμάσαι, όταν ήσουν μικρός, με διάφορες ιστορίες ανθρώπων που γνώρισα, μα δεν πρόλαβα. Γέρασα, το μυαλό μου θόλωσε πολύ, και δεν έχω δα και αξιόλογη μόρφωση.

Όλα ξεκίνησαν το 1935· τότε γεννήθηκα και άνοιξα τα μάτια μου σε ένα σπίτι φτωχικό, μέσα σε ένα μικρό χωραφάκι λίγο πιο έξω από την πόλη της Μυτιλήνης. Μη με ρωτήσεις για τα παιδικά μου χρόνια, δεν θα σου πω και πολλά. Από παιδικά τραύματα όμως, όσα τραβά η ψυχή σου. Την παιδική μου αθωότητα την έχασα πολύ μικρός, σε ηλικία επτά ετών, όταν πέθανε η μητέρα μου από καρδιακή προσβολή. Έτσι τουλάχιστον είπαν στον θείο σου, τον Αναστάση, που ήταν μεγαλύτερος από μένα κατά πέντε χρόνια. Μα εγώ δεν το πίστεψα ποτέ. Την έβλεπα κάθε μέρα να κλαίει, θυμάμαι κιόλας που μιλούσε στις γλάστρες σαν να ήταν άνθρωποι. Μιλούσε για τα χρόνια της Μικρασιατικής Καταστροφής, το '22, όταν αναγκάστηκε με ένα μικρό κοριτσάκι, την αδελφή μου την Αλεξάνδρα, να φύγει από τον Τσεσμέ για εδώ. Τι; Δεν το περίμενες, ε; Ναι, έχω αδελφή ετεροθαλή, και εγώ ακόμη κοντεύω να το ξεχάσω, σκέψου. Τη θυμάμαι πολύ νοερά. Τώρα δεν θέλει, είπε, να μας ξέρει. Ούτε εμένα ούτε τον Τάσο. Το γιατί είναι άγνωστο. Σου ορκίζομαι όμως πως δεν της κάναμε ποτέ τίποτα κακό.

Ο Τάσος τη ρώταγε συχνά: «Τι έχεις μάνα;». «Μου λείπει», έλεγε και έσπαγε η φωνή της σε κομμάτια. Ποιος άραγε; Τότε δεν ήξερα. Τώρα όμως καταλαβαίνω. Της έλειπε ο άντρας της, ο πρώτος. Μιλούσε συχνά γι' αυτόν στα φυτά και την άκουγε ο Τάσος. Έφυγε, βλέπεις, τότες και η αδελφή μου για παντρεία και ξεκίνησε το κακό. Μια μέρα, την πλησίασα με τον Τάσο, καθώς καθόταν στο σκαμνάκι με το σπασμένο πόδι, που πήγαινε πίσω-μπρος και τη νανούριζε, και τη ρωτήσαμε: «Είσαι καλά μάνα;». «Μου λείπει η κόρη μου, δεν ξέρετε τι τράβηξα για να τη σώσω από τους Τούρκους!» μας είπε. «Μάνα, πες μου, σε παρακαλώ, τι έγινε;» ρώτησε ο Αναστάσης. Και τότε, γιε μου, ξεκίνησε να φαίνεται η αλήθεια. Να μη σ' τα πολυλογώ, απ' ό,τι κατάλαβα και απ' ό,τι μου έλεγε ο Τάσος με τα χρόνια, που, βλέπεις, κατάλαβαινε περισσότερα, η μητέρα μου ήταν παντρεμένη και είχε οικογένεια στον Τσεσμέ.

Όταν ξέσπασε το '22 η Μικρασιατική Καταστροφή, ξεκίνησαν με την αδελφή μου και τον άντρα της να φύγουν προς ένα καϊκάκι, που θα τους πέρναγε απέναντι. Όμως στον δρόμο αιχμαλώτισαν τον άντρα της και αργότερα έμαθε πως τον εκτέλεσαν μέσα στα μπουντρούμια. «Πηλήκια», μουρμούριζε συνεχώς, «πηλήκια»... Ρώταγα τον Τάσο: «Τι σημαίνει αυτό;». «Πού θες να ξέρω!» μου έλεγε. Αργότερα, κατάλαβα πως ήταν στρατιωτικά καπέλα. Μάλλον θα τα αντίκρισε στην παραλία της Σμύρνης, από έλληνες στρατιωτικούς που αιχμαλωτίστηκαν και αργότερα εκτελέστηκαν. «Παραλίγο να τη χάσω και αυτήν!» έλεγε. «Δώσε μας τα δαχτυλίδια σου και τη μικρή!» «Όχι, είναι τζουτζουκλέρι*, σας παρακαλώ, αφήστε την!» Τότε, παιδί μου, δεν καταλάβαινα. Τώρα όμως ξέρω πώς και γιατί πέθανε. Δεν ξεπέρασε ποτέ αυτά που της συνέβησαν στο παρελθόν, έφυγε από τη στενοχώρια και τους εφιάλτες της, ένα πρωινό, ήσυχα πάνω στο σκαμνάκι.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτήν τη μέρα. Την πλησίασα, δεν μου μίλησε, και λέω θα κοιμάται. Τι χαζός που ήμουν! Μόνο αυτήν την εικόνα κράτησα, μετά δεν την ξαναείδα. Και εδώ που τα λέμε, ποιος ήταν ικανός άλλωστε να βοηθήσει αυτήν τη γυναίκα; Κανείς! Ο πατέρας μου; Αυτός δεν ήταν ικανός να βοηθήσει ούτε τον εαυτό του. Τη χτυπούσε, την άκουγα που έκλαιγε· ήταν, βλέπεις, μέθυσος. Προτιμούσε να πει και να καπνίσει, παρά να μας πάρει να φάμε ένα καρβέλι ψωμί. Αυτός την έσκασε τη μάνα μου. Ήμουν μικρός, δεν

* Μωρό, μικρό παιδί.

μπορούσα να αντιδράσω. Μακάρι να μπορούσα να τη βοηθήσω. Τη μανούλα μου...

Ο πατέρας μου είχε κάρο. Γυρνούσε με το άλογο και το έσερνε, πουλώντας μικροπράγματα, κυρίως μπαχτσαβανικά*, άντε στην καλύτερη και κάνα ψαράκι. Η μόνη καλή στιγμή που θυμάμαι από αυτόν ήταν όταν με είχε βάλει πάνω στο τραπέζι δίπλα του και από το πιοτί μπερδεψε τη γάμπα μου με την ντομάτα και την κάρφωσε με την πιρούνα. Γέλασε και με χάιδεψε. Το μόνο πράγμα που κράτησα από αυτόν, όλα τα άλλα τα έσβησα, δεν ήθελα ούτε να τον ξέρω. Μετά τον θάνατο της μητέρας μου, έπινε συνεχώς και μας χτυπούσε, όχι πως δεν το 'χε ξανακάνει δηλαδή. Δεν είχαμε να φάμε, παρά μόνο λίγο ψωμάκι με ελιές. Ελιές... Από τα πρώτα πράγματα που έβαλα στο μαγαζί. Ελιές ξιδάτες και ροπάδες**. Ο Τάσος μού είπε πως τον άκουσε να μιλάει με τη μητέρα του, τη γιαγιά μας, που δεν την είχα δει ποτέ. Ούτε αυτή μας ήθελε. Του είπε να μας δηλώσει δυο χρόνια μεγαλύτερους και να μας στείλει σε ίδρυμα, να ισχυριστεί δηλαδή πως δεν ήμασταν δικά του παιδιά. Και τότε, παιδί μου, πήρα την απόφαση να φύγω και, πιστεψέ με, δεν ήταν καθόλου εύκολο, ήταν ένας δρόμος χωρίς επιστροφή.

Μικρά βήματα που τα γροικούσα για μεγάλα

Όταν πια έφυγα από το σπίτι, ήμουν εννιά χρονών. Τότες δεν είχε ρούχα φωσφοριζέ και παπούτσια. Τα ρούχα μου ήταν όλα μισοσκισμένα και είχα ένα ζευγάρι μικρά πέδιλα με κάτι κάλτσες που τα φορούσα χειμώνα-καλοκαίρι. Δεν είχα κάπου να πάω. Ήμουν, βλέπεις, πολύ μικρός και η κοινωνία πολύ σκληρή. Ο κόσμος με έβλεπε μόνο μου να γυρνάω κάθε μέρα, μα κανείς δεν με βοήθησε. Δεν κακολόγησα ποτέ κανέναν, ήταν δύσκολα χρόνια. Η φτώχεια και η πείνα ταλαιπωρούσε τους ανθρώπους, ποιος να με κοιτάξει; Και τότε σκέφτηκα να πάω στον στάβλο με τα άλογα. Είχε εκεί και ο πατέρας μου το δικό του. Τι ωραίο άλογο που ήτανε! Τον φώναζα Πέταλο, γιατί χτυπούσε τα πόδια του δυνατά στο τσιμέντο και έκανε θόρυβο. Κοιμόμουν για πολύ καιρό εκεί, μέχρι να μεγαλώσω λίγο, να βρω μια δουλειά. Πάλι καλά, κανένας δεν μ' έδιωξε, με είχαν για φύλακα, βλέπεις. Ο πατέρας μου το ήξερε, μα ποτέ δεν με φώναξε πίσω.

Ευτυχώς είχα τον Αναστάση, μου έφερνε πού και πού κάνα ρουχαλάκι και μερικές ελιές με τυρί. Έτσι μεγάλωσα, παιδί μου.

* Καλλιιεργούμενα λαχανικά.

** Ελιές με ζαρωμένη όψη.

Κοιμόμουν μαζί με τα άλογα, πάνω στο σανό. Με συγχωρείς, αλλά είχε περάσει τόσος καιρός, που μέχρι και τη μυρωδιά από τις βρομιές και τα κάτουρα των αλόγων συνήθισα, τη θεωρούσα πια φυσιολογική. Αυτό ήταν το σπίτι μου. Μου έλειπε πολύ και ο αδελφός μου. Δύσκολα χρόνια τότε· δούλευε και αυτός, δεν είχε χρόνο για μένα, δεν ήταν δα και πολύ μεγάλος για να με φροντίσει.

Τα πρώτα μου βήματα τα έκανα σε μια οικοδομή. Με είχε δει τότε ένας εργολάβος και με πήρε στη δούλεψή του. Καθόμουν σε μια γωνιά με ένα σφυρί και χτυπούσα τις πέτρες σε όσο το δυνατόν μικρότερα κομμάτια· ήθελε να φτιάξει χαλίκια. Κάθε μέρα έκανα αυτό το πράγμα, για έναν χρόνο περίπου. Μη φανταστείς πως έβγαζα και κάτι σπουδαίο. Φαγητό μου έδινε μόνο, κάνα-δυο φορές το μήνα, και καμιά δραχμή. Τις έκρυβα κάτω από το σανό στον στάβλο. Προσπαθούσα να μην τις ξεοδεύω. Το φαγητό έφτανε, δεν ήθελα κάτι παραπάνω. Από μικρός είχα το μικρόβιο της αποταμίευσης.

Όλα τα πάλευα, παιδί μου, όλα, εκτός από το κρύο. Κρύωνα πολύ, έτρεμα πολλές φορές. Πάλι καλά, είχα πάρει ένα σεντόνι κρυφά από το σπίτι, μαζί με μια εικόνα της μητέρας μου. Μα ο στάβλος έμπασε από παντού. Ήταν ανοιχτός για να βγάζουν τα άλογα το κεφάλι τους έξω, να μην αισθάνονται φυλακισμένα. Η βροχή δεν με ενοχλούσε, είχε σκεπή και δεν έμπαινε το νερό μέσα, αλλά το κρύο με ταλαιπώρησε πολύ. Σκεπαζόμουν με τα άχυρα· είχαν γίνει, πέρα από κρεβάτι, και κουβέρτα μου. Μα, με τη βοήθεια του Θεού, δεν έπαθα κάτι σοβαρό, ούτε και αρρώστησα.

Καθώς πήγαινα προς την οικοδομή μέρα με τη μέρα, ετύχαινε να περνάω μπροστά από ένα μπακάλικο, ένα μεγάλο εμπορικό. Έβλεπα εκεί τους υπαλλήλους και τους ζήλευα, ήθελα και εγώ να δουλέψω μαζί τους. Ώσπου, μια μέρα, βρήκα το θάρρος να μιλήσω στον κυρ-Αντώνη, το αφεντικό, που έτυχε να κάθεται απέξω και να κάνει το τσιγάρο του. «Πάρτε με και εμένα, κύριε, είμαι καλό παιδί και εργατικός!» «Ποιος είσαι εσύ, μικρέ;» μου είπε. «Ο Κωνσταντίνος, ο Αράπης», αποκρίθηκα. Μα ήμουν πολύ μικρός και δεν του φαινόταν πως θα χρησίμευα σε κάτι. «Μπορώ να πάρω το κάρο, κύριε, και να το σέρνω μόνος μου. Είχε και ο πατέρας μου ένα, ξέρω πώς είναι, το έχω δει». «Και πού είναι ο πατέρας σου;» «Δεν γνωρίζω, κύριε!» Τότε τον είδα σκεφτικό, ίσως με συμπόνεσε. Μου έδωσε το ποδήλατό του και μου είπε να πάω στην αποθήκη του μαγαζιού λίγο πιο κάτω και να του φέρω το κλειδί, για να κλειδώσει την πίσω πόρτα του εμπορικού. Αν το έβρισκα, μου είπε, θα με έπαιρνε για δουλειά. Εγώ δεν

είχα ξανανεβεί σε ποδήλατο, φοβόμουν, αλλά δεν του το είπα. Το πήρα με τα πόδια και, όταν πια δεν με έβλεπε κανείς, προσπάθησα να ανέβω κάνα-δυο φορές, αλλά έπεφτα. Τελικά έφτασα στην αποθήκη.

Το κλειδί όμως δεν το έβρισκα με τίποτα, δεν ήταν πάνω στο τραπέζι. Η αποθήκη ήταν μεγάλη, έσαχνα όλη νύχτα, μα μάταια. Αποκοιμήθηκα πάνω σε κάτι κούτες με χαρτικά, δίπλα σε κάτι δοχεία λαδιού. Ύσπου, το πρωί, χωρίς να το καταλάβω, ήρθε ο κυρ-Αντώνης και με ξύπνησε. «Εδώ κοιμήθηκες, μικρέ; Νόμιζα πως πήρες το ποδήλατο και έφυγες!» «Όχι, κύριε, δεν είμαι κλέφτης!» Τον μπαγάσα. Δεν υπήρχε ποτέ κλειδί, ήθελε απλά να δει αν ήμουν τίμιος. Φεύγοντας, μου άφησε φαγητό, μου είπε να τακτοποιήσω την αποθήκη και αύριο το πρωί να πάω για δουλειά. *Ευχαριστώ, Θεέ μου*, έλεγα από μέσα μου. Έτσι, αφού τακτοποίησα την αποθήκη, που την είχα κάνει άνω-κάτω, από το ψάξιμο, επέστρεψα στον στάβλο. Το επόμενο πρωί, αφού πέρασα από την οικοδομή και χαιρέτησα τους κυρίους, πήγα στο εμπορικό.

Ήμουν πολύ καλός στη δουλειά μου. Στην αρχή ήμουν στην αποθήκη και έκανα καταμετρήσεις του εμπορεύματος. Δεν μου ξέφευγε τίποτα και ήμουν πολύ αυστηρός με τον κυρ-Αντώνη, όταν έκανε λάθη με το εμπόρευμα. Με εκτίμησε πολύ αυτός ο άνθρωπος, με εμπιστευόταν. Και εγώ όμως δεν έκλεψα τίποτα, ποτέ. Σιγά-σιγά πήρα καινούργια ρούχα και κλειστά παπούτσια, δεν ήμουν πια λέτσος! Ο καιρός πέραγε ήσυχα, είχα προσαρμοστεί στο περιβάλλον και είχα κερδίσει τον σεβασμό όλων των συναδέλφων μου. Σταδιακά πήρα και το κάρο, ένα είδος προαγωγής. Γύρναγα ακούραστος στην πόλη, πουλώνοντας γλάστρες, δοχεία λαδιού, χαρτικά και όσπρια, μαζί με μια μικρή ζυγαριά. Πουλούσα πολλά πράγματα· ο κόσμος δεν με κοίταζε πια απαξιωτικά, είχα γίνει άνθρωπος. Κάποιες φορές, μάλιστα, μου έδιναν και μπερμπούαρ, όταν πήγαινα ψώνια σε σπίτια. Μη φανταστείς τίποτα σπουδαίο, αλλά ήταν κάτι που με βοηθούσε. Μια μέρα ο κυρ-Αντώνης μου είπε πως ήθελε να μου δώσει κάτι, ένα δώρο. Δώρο; Σε εμένα; Ποτέ και κανείς δεν μου είχε δώσει τίποτε χαριστικά. Ήμουν, λέει, καλός και τίμιος στη δουλειά μου και το άξιζα. Και τότε μου έδωσε ένα ρολόι. Πρώτη φορά είδα ρολόι στο χέρι μου. Ήταν πολύ ωραίο και γυάλιζε το τζαμάκι του στον ήλιο. Το πρόσεχα πολύ και το καθάριζα κάθε μέρα, μην τυχόν και χαλάσει. Τι καλός άνθρωπος που ήταν! Ένας πατέρας που δεν είχα.

Ο καιρός περνούσε και εγώ μεγάλωνα. Δόξα τω Θεώ, είχα κάνει το κουμάντο μου, μάζευα χρήματα. Ο κυρ-Αντώνης με είχε αφήσει

Φωτογραφία του 1960 που απεικονίζει
το μπακάλικο στ' αριστερά

να κοιμάμαι σε ένα ράντζο στην αποθήκη, αλλά ποτέ δεν ξέχασα τον στάβλο. Συχνά πήγαινα στα άλογα, τα τάιζα λίγο και έφευγα. Όλα κυλούσαν ομαλά, μέχρι το μεσημέρι της Πέμπτης, μήνας Μάιος. Ήμουν περίπου δεκατεσσάρων ετών – πώς περνά ο καιρός, ε; Είχαμε μαζευτεί στο εμπορικό και ο κυρ-Αντώνης μάς έδωσε μια μερίδα φαγητό. Κάποια

στιγμή το πλαστικό πιάτο γλίστρησε από τα χέρια της γυναίκας του και έπεσε στο πάτωμα. Τότε η γυναίκα του έβαλε το χέρι της στο πιάτο μου και πήρε μια χούφτα κουκιά να τα ξαναβάλει στο δικό της. Κουκιά... Το πρώτο όσπριο που έβαλα στο μαγαζί. Σου μιλάω ειλικρινά, στη ζωή μου δεν έχω ξαναπροσβληθεί έτσι. Μου πήρε το φαγητό, λες και ήμουνα σκουπίδι! Τα μάζεψα και έφυγα. Επέστρεψα στον στάβλο. Ήμουν πολύ στεναχωρημένος. Όχι τόσο γιατί έφυγα από τη δουλειά, όσο για την κίνηση αυτή απέναντί μου. Γιατί δεν το έκανε σε οποιονδήποτε άλλον, παρά σ' εμένα. Αυτό το γιατί με βασάνιζε καιρό.

Είχε έρθει ο καιρός που έπρεπε να κάνω το επόμενο βήμα. Το μόνο που ήξερα καλά ήταν να πουλάω. Έτσι πήρα την απόφαση να αγοράσω ένα κάρο. Είχα τις οικονομίες μου. Μα, όταν πήγα να το αγοράσω, συνέβη κάτι αναπάντεχο. Φορούσα το ρολόι, δεν το έβγαζα ποτέ από το χέρι μου. Μου το ζήτησε, τον παρακάλεσα, του είπα να του δώσω κάτι παραπάνω. Αρνήθηκε! Τι να έκανα; Τα λεφτά κάποια στιγμή θα τελείωναν. Το έδωσα. Όλη νύχτα έκλαιγα. Μακάρι να μπορούσα να γυρίσω τον χρόνο πίσω. Ήταν το μοναδικό πράγμα που μου είχε δώσει ποτέ κανείς ως τότε. Το είχα σαν φυλαχτό. Ένα φυλαχτό που πούλησα για να πετύχω το όνειρό μου, να γίνω άνθρωπος. Έτσι ξεκίνησα να εμπορεύομαι κάποια μικροπράγματα, να τα προπληρώνω και ύστερα να τα πουλάω. Ίσα-ίσα για να ζήσω, δεν είχα πολύ κέρδος. Η κατάσταση αυτή κράτησε λίγους μήνες, ώσπου ξαναγύρισα στο εμπορικό. Ο φίλος μου, ο Περικλής, μεσολάβησε για να γυρίσω. Ήταν πολύ μεγαλύτερος από μένα και με εκτιμούσε, ήταν φίλος μου. «Κάνε υπομονή, Κωστάκη, μια μέρα θα ανοίξουμε το δικό μας μπακάλικο», μου έλεγε. Ο κυρ-Αντώνης χάρηκε πολύ που γύρισα· συγγνώμη δεν μου ζήτησε ποτέ κανείς,

αλλά δεν με πείραξε. Πολλές φορές με ρώταγε πού είναι το ρολόι που μου έδωσε, αλλά εγώ του απαντούσα ψέματα πως το είχα κρύψει. Έτσι, επέστρεψα σε κανονικούς ρυθμούς. Λίγα χρόνια αργότερα, ο αδελφός μου, ο Αναστάσης, παντρεύτηκε και μου παραχώρησε με τη γυναίκα του ένα μικρό δωματάκι στο σπίτι τους για να μείνω. Ήταν όμως αρκετό για να κυνηγήσω το όνειρό μου, να γίνω άνθρωπος.

Το στοίχημα μπροστά σ' ένα αβέβαιο μέλλον

Η ζωή μου πια είχε πάρει τον σωστό δρόμο. Τα χρόνια περνούσαν και εγώ μεγάλωνα. Εδούλευα στο εμπορικό τα πρωινά, και τα απογεύματα πήγαινα στα χωράφια και μάζευα ελιές για έξτρα χαρτζιλίκι. Τότε, το '51, ασχολήθηκα για πρώτη φορά με το χτίσιμο. Θαύμαζα από μικρός τους τεχνίτες. Έτσι, με μια μικρή ομάδα ξεκίνησα να γυρνάω από χωριό σε χωριό και να χτίζουμε. Αυτό όμως μόνο όταν έβρισκα χρόνο από το εμπορικό. Ήταν, να δεις, πώς το λέτε εσείς η νεολαία; Ναι, σωστά, το είχα για χόμπι. Το χέρι μου επέρασε από εκκλησίες, από σπίτια και από αρχοντικά. Ναι, τα πανέμορφα αρχοντικά μας στον Μόλυβο και στο αεροδρόμιο είχαν το δικό μας μεράκι. Εγώ ήμουν βοηθητικός και μάθαινα τη δουλειά. Έτσι, όταν ξαδιάζα* από το εμπορικό, πήγαινα και χάντρωνα** πέτρες, τις λάξευα και τις τοποθετούσα.

Τότε ο ντουινιάς έκανε λόγο και για τον ατμό. Έλεγαν πως με τον ατμό και τις ατμομηχανές η τουρκική επιρροή θα απομακρυνθεί και σταδιακά θα εξαφανιστεί. Το νησί θα είχε αρκετά χρήματα και δεν θα είχε την ανάγκη κανενός. Ήταν ένας λόγος που θέλαμε να τον κάνουμε φερμάνι. Μα ποτέ δεν ασχολήθηκα. Μάθαινα από τους παλιούς πως δεν είχαμε πολλές φασαρίες με τον Κεμάλ μπέη. Κοιτάγανε τη δουλειά τους και εμείς τη δική μας. Εκείνη την περίοδο έκανε και ο πατέρας μου την εμφάνισή του. Με έβλεπε στον δρόμο και μου γύρευε χρήματα. Ήθελε, λέει, να πάρει ζώα, για να τραβούν το κάρο με τα τρόφιμα. Μην με κατηγορείς, παιδί μου! Τι να έκανα; Πατέρας μου ήταν, με έριχνε στο φιλότιμο και του έδινα. Αφελής, έχεις δίκιο, μα θα το ξαναέκανα, όχι από αγάπη αλλά από φιλότιμο. Μου το έλεγε ο κυρ-Αντώνης: «Σε κοροϊδεύει, Κωστάκη!». «Όχι, όχι, αφεντικό, θα δεις, θα ξεκινήσει από την αρχή!» Τον εαυτό μου κοροϊδεύα, όπως τα λες, παιδί μου. Εθελοτυφλούσα!

* Ξαδιάζω: βρίσκω ελεύθερο χρόνο, ευκαιρώ.

** Χαντρώνω: διαπλέκω πέτρες στο χτίσιμο.

Όταν πια πάτησα τα είκοσι, ήρθε η ώρα να παρουσιαστώ. Λίγο πριν φύγω για τη Θεσσαλονίκη, ο Περικλής, ο φίλος μου από το εμπορικό, μου είπε να ξεμπερδεύω γρήγορα, γιατί με θέλει δίπλα του, να συνεργαστούμε, έλεγε, για κάτι δικό μας. Ευτυχία και συγκίνηση, τι άλλο να αισθανθώ! Φυσικά και με ήθελε για συνétaιρο. Αυτό για το οποίο πάλευα τόσα χρόνια, το στοίχημά μου απέναντι στη ζωή. Ένα δικό μου μαγαζί. Οι μήνες πέρασαν γρήγορα. Μου άρεσαν τα όπλα, μα όχι όλα. Τα αυτόματα δεν τα μπορούσα, ούτε τα ημιαυτόματα. Τα τουφέκια όμως τα εκτιμούσα πολύ. Είχα καλό σημάδι από μακριά, το καλύτερο από όλη τη σειρά μου, μαζί με άλλο ένα παιδί, τον Μιχάλη. Κερδίζαμε όλα τα στοιχήματα που βάζανε οι αξιωματικοί. Δόξα τω Θεώ, πόλεμο δεν βιώσαμε, υπήρχαν και χειρότερα. Άλλοι άνθρωποι περάσανε Χούντα, Εμφύλιο. Αυτοί, παιδί μου, είναι πραγματικοί ήρωες. Η μέρα της απόλυσής μου έφτασε. Ήμουν πολύ χαρούμενος. Μα, πριν φύγω, με φώναξε ο αξιωματικός στο γραφείο του διοικητή. Φοβήθηκα! «Αγαπάς την πατρίδα;» με ρώτησε. «Ναι», αποκρίθηκα. «Θα πέθαινες γι' αυτήν;» «Φυσικά». «Υπόγραψε εδώ», μου είπε. Μου έβγαλε ένα χαρτί πάνω στο γραφείο. Ανατρίχιασα! Με θέλανε να μπω στο στρατιωτικό σώμα. Μπορείς εύκολα να με λες τρελό που αρνήθηκα, δεν σε αδικώ. Δεν ήθελα, είχα άλλους σκοπούς. Έφυγα με το κεφάλι ψηλά. Μόνο μου παράπονο ήταν που δεν πήρα καμιά σφαίρα για αναμνηστικό, να έχω να θυμάμαι τα όπλα με τα οποία έριχνα.

Επέστρεψα στη Μυτιλήνη, εδούλεψα, ώσπου η μεγάλη στιγμή έφτασε. «Μη μου κρατάς κακία, κυρ-Αντώνη, ήταν η στιγμή που περίμενα από μικρός». «Όχι, Κωστάκη, να πας στο καλό, το ΄ξερα πως θα φύγεις, το έβλεπα στα μάτια σου, καλή τύχη, το αξίζεις». Έτσι, επένδυσα όλες τις οικονομίες μου στο όνειρο να ανοίξω το δικό μου μαγαζί μαζί με τον Περικλή, τον Καπετανά. Ήταν το στοίχημα που έβαλα με τη ζωή. Ήθελα να γίνω άνθρωπος.

Έρρολ Φλιν

Βεβαίως και ήθελα να κάνω οικογένεια. Τι; Θαρρείς πως δεν έψαχνα για γυναίκα; Τι μου έλειπε; Το πρωί στο μαγαζί, το μεσημέρι γύριζα με το κάρο στα χωριά και το απόγευμα μάζευα ελιές από τα χωράφια. Είχα γερό κομπόδεμα. Ήμουν έτοιμος να συντηρήσω ένα σπιτικό. Είχα κάποιες περιπετειούλες, μα τίποτα το σημαντικό. Πρόσεχα πολύ τις συναναστροφές μου. Μια μέρα πήγα με το κάρο στον Ασώματο, όπου είδα τη γιαγιά σου να μαζεύει ελιές σε ένα

κτήμα. Τι όμορφη γυναίκα που ήτανε! Ο πατέρας της, ο Γιάννης, ο Καννιός, ήταν ο τσαγκάρης του χωριού, γνωστός για τη δουλειά του από τον τρόπο που έβαζε σόλες στα παπούτσια. Είχε πολεμήσει και στο Αλβανικό Μέτωπο, μα δεν θυμάμαι να σου πω παραπάνω. Και αυτή με ήθελε, το ξέρω. Την κοίταζα κάθε φορά που κατέβαινα στο χωριό και μου χαμογελούσε κρυφά, μην τυχόν και τη δει ο κυρ-Γιάννης. Ξέρεις πόσους πελάτες είχα στο μαγαζί που την είχανε ζητήσει; Μια κβάρα*. Γελούσαμε με τον Περικλή. «Αυτή θέλει εμένα», του έλεγα, «θα το δεις!»

*Αγάντερνε***, έλεγα, *Κώστα, λίγο ακόμη και θα τη ζητήσεις.* Τελικά, ο τρόπος εβρέθηκε και έκαμα το προξενιό με τη νονά της, την Ειρήνη, που την είχα πελάτισσα. Αλλά κι εγώ, ε; Βράχος, όχι αστεία. Όταν μίλησα στον πατέρα της, του ορκίστηκα πως θα την αγαπώ και δεν θα πεινάσουμε ποτέ. Ήταν απίστευτη μοδίστρα και κεντήστρα. Έκανε κάτι πράγματα με τη βελόνα και την κλωστή... Όλες ήθελαν να τις ράψει. Της ζητούσαν να κεντήσει ακόμα και προίκα για να δώσουνε στις κόρες τους. Παράλληλα, εγώ έκανα και νυχτερινό σχολειό, ήθελα να μάθω γράμματα, να μην μπορεί να με κοροϊδέψει κανείς. Το '68 γνωριστήκαμε και το '70 παντρευτήκαμε. Πενήντα χρόνια παρά κάτι, μα την αγαπώ σαν πρώτα. Μπορεί να μην της είπα πολλές φορές το σ' αγαπώ, να μην έβγαινε απ' τα χείλη μου, μα μη μου κρατάτε κακία. Πήρα τόση αγάπη από αυτήν τη γυναίκα, που φοβόμουν να το παραδεχτώ, μην το χαλάσω. Δεν ήξερα τι σημαίνει αγάπη, πριν τη γνωρίσω. Η καλύτερη μάνα για τα παιδιά μου και η καλύτερη γιαγιά για τα εγγόνια μου. Δοξάζω τον Θεό που την έφερε στο διάβα μου.

Σιγά-σιγά άνοιξα το δικό μου μαγαζί, μεγάλωσε και ο Περικλής. Με βοηθούσε πολύ, με στήριζε. Αγόρασα και το δικό μας σπίτι, περνούσαμε όμορφα. Είχαμε πολλή δουλειά. Όσπρια θες, μαρούλια, λάδι, παστό, χαρτικά και τυροκομικά έφευγαν με το τσουβάλι. Είχα γίνει άνθρωπος, παιδί μου, είχα αποκτήσει υπόληψη. Το όνομά μου ήταν πολύ γνωστό, έκαμα φίλους δικηγόρους, δικαστές, δημάρχους και εργολάβους. Μέχρι και σε ψηφοδέλτιο του ΠΑΣΟΚ μπήκε το όνομά μου, χωρίς να το ξέρω, και πήρα πολλούς σταυρούς. Σκάσανε μύτη μετά τις εκλογές οι δημοσιογράφοι και ρωτούσανε. Δεν είχα ιδέα. Πλάκα είχε. Ο γιατρός, ο Βασίλης, με παρομοίαζε με τον Έρρολ

* Μια κβάρα: έκφραση που τονίζει την υψηλή ποσότητα.

** Αγαντέρνω: καρτερώ, κάνω υπομονή για κάτι.

Φλιν, έναν αστέρα του αμερικάνικου κινηματογράφου. Ήμασταν, λέει, ίδιοι σε ομορφιά, από μια φωτογραφία μου. Την είχα στο παλιό μαγαζί και τη βλέπανε οι κυρίες. Με γλυκοκοιτάζανε. Μα εγώ ήθελα τη Μυρσίνη. Αυτή η γυναίκα ήταν το φινάλε μου. Έπειτα, κάναμε δυο υπέροχα παιδιά, τη Μαρία και τον Γιάννη. Να την προσέχεις τη μητέρα σου, γιατί είναι ευαίσθητη σαν εμένα. Να ξέρεις πως το πραγματικό επίθετο του πατέρα σου είναι Ξυλάς. Το «Μπουρούς» κόλλησε, επειδή το σόι του ήταν ναυτικοί από την Αγία Παρασκευή του Τσεσμέ και φώναζαν δυνατά σαν μια «μπουρού» από τράτα σε τράτα. Πολύ σωστοί άνθρωποι. Δεν το μετάνιωσα ποτέ που έδωσα την κόρη μου στον πατέρα σου. Ο παππούς σου, ο άλλος, υπήρξε, να ξέρεις, ναυαγός μεταξύ Κίνας και Φιλιππίνων, καταμεσής του ωκεανού. Δόξα τω Θεώ που σώθηκε ο άνθρωπος. Καλοί άνθρωποι, φτωχοί σαν κι εμένα, μα άνθρωποι.

Φτάνοντας στο σήμερα

Τώρα μεγάλωσα, παιδί μου, σκούριασα, τα πόδια μου δεν με βαστούνε άλλο. Σας αγαπώ πολύ όλους, συγγνώμη αν δεν σας το 'χα πει πολλές φορές. Είμαι περήφανος για εσάς, για τα εγγόνια μου, όπως και τότε που έκανες εκπομπή στο ραδιόφωνο. Γιατί σταμάτησες; Κάντε με περήφανο να σας καμαρώνω. Εγώ χωρίς βάσεις και πραγματοποιήσα τα όνειρά μου, δεν άφησα να μου τα στερήσει κανείς. Κάντε και εσείς το ίδιο. Εγώ θα σας προσέχω πάντα. Έφυγε και ο αδελφός μου. Τι; Θαρρείς πως επειδή η γιαγιά σου έβαλε το κόκκινο φουλάρι, τάχα πως πάει στην εκκλησία με τα μαύρα, με ξεγέλασε; Αφού με αποχαιρέτησε στον ύπνο μου! Μετά από καιρό είδα και εγώ ένα κρεβάτι, ήταν ξαπλωμένος ο αδελφός μου με τη Χαρίκλεια, ξάπλωσα κι εγώ μαζί τους. Αφού σας το είχα πει. Άμα με ξεκόψετε από το μαγαζί, θα φύγω, δεν θα αντέξω. Πίστεψες ποτέ πως μετά από τόσα χρόνια δουλειάς θα μπορούσα να κάτσω; Καλύτερα που έφυγα. Τι σας πείραξε τόσο πολύ; Το ότι μάζευα τα σκουπίδια από τη γειτονιά, που δεν ανέβαινα για μεσημεριανό ή που καθόμουν σε άδειο μαγαζί, καθώς οι περισσότεροι πλέον πήγαιναν στα σούπερ μάρκετ; Με όλους σας μπορούσα να τα βάλω, όχι όμως με τη γυναίκα μου.

Αρκετά με το ημερολόγιο, σήκω να πας στο μαγαζί. Είμαι απέξω, περιμένω! Βγάλε τη σιδερένια ασφάλεια, άνοιξε το λουκέτο, θέλω να μπω μέσα. Ανοίγω τα μάτια μου στο παρελθόν. Είναι επτά και μισή το πρωί. Βγάζω τα πράγματα στον δρόμο, τη βιτρίνα μου. Πρώτα τα δοχεία, μετά οι γλάστρες, τα όσπρια, οι πατάτες, τα κρεμμύδια

και ούτω καθ' εξής. Μπαίνω πάλι μέσα. Ανοίγω το ραδιόφωνο. Τι ωραίες μυρωδιές! Η ρέγκα είναι και το τουρσί. Ήρθαν οι προμήθειές μου! Γραβιέρα και φέτα. Μοσχοβολάνε τα άτιμα. Πού είναι το μπλε μαχαίρι; Να κόψω μια μικρή μπουκιά. Ψάχνω τη σέσουλα, να σκαλίξω για άλλη μια φορά το κουρκούτι. Μη βιάζεσαι να φύγεις. Άσε με να ψιθυρίσω για άλλη μια φορά τα λόγια, τα λόγια που με κάναν άνθρωπο:

«Ευχαριστούμε για την κατανάλωση και το χαμόγελο, υγεία προσωπική και οικογενειακή, να μας ξανάρθετε».

Να έρχεσαι να μου ανοίγεις πιο συχνά, να μπαίνω, να μιλάμε. Πες της ότι την αγαπώ, μου έλειψε.

Αναμνήσεις μιας δύσκολης εποχής

της Ιωάννας Παγκαλάκη

ΕΓΩ, ΓΙΑΝΝΙΩ ΜΟΥ, γεννήθηκα ένα πρωινό του Σεπτέμβρη του 1936 σ' ένα μικρό χωριό της επαρχίας Πεδιάδος Ηρακλείου και ήμουν το έκτο από τα επτά παιδιά της φαμελιάς μας. Μη με ρωτήσεις ίντα* μέρα ήτανε, γιατί δε θυμούμαι τόσοι χρόνοι που περάσανε. Το πατρικό μας ήτανε χτισμένο στην πλατεία του χωριού, δίπλα στην εκκλησία του Αφέντη Χριστού – μεγάλη η χάρη Του. Το σπίτι ήταν το καταφύγιό μου. Χτισμένο με πέτρες που τις είχε μεταφέρει ο πατέρας μου από τη χαλέπα** με το γαϊδουράκι και το είχε φτιάξει μόνος του με πολύ κόπο. Ήτανε μερακλής άνθρωπος ο πατέρας μου. Το σπίτι μας είχε δυο δωμάτια και στο δεύτερο υπήρχε μια ξύλινη σκάλα που οδηγούσε στον οντά. Εκεί κοιμόμασταν όλα τα κοπέλια της φαμίλιας μας στρωματσάδα. Είχε εξωτερική αυλή που ήταν γεμάτη γλάστρες με λουλούδια και παρτέρια με διάφορα φυτά, που τα φρόντιζε καθημερινά η μάνα μου. Την ανιστορούμαι – σαν να ήταν χθες – με το ποτιστήρι στο χέρι να χαϊδεύει τα λουλούδια, να τα ποτίζει και να τους μιλάει λες και ήταν νοματαίοι. Ο πατέρας μου – ο Θεός να τον αναπαύσει – έλειπε ολημερίς στα χωράφια, πότε στα δικά μας και πότε στα ξένα μεροκάματο. Ήτανε, καμάρι μου, δύσκολοι καιροί και το ψωμί έβγαινε με πολύ κόπο και ιδρώτα. Όντε*** χτυπούσε ο παπα-Γιάννης την καμπάνα για το σπερνό, εγιάγερνε**** και ο πατέρας απ' όξω. Κουρασμένος και ταλαιπωρημένος, μα πάντα με το χαμόγελο στα χείλια. Μας αγκάλιαζε έναν-έναν και μας φιλούσε, ρωτώντας μας πώς επεράσαμε τη μέρα. Τέτοιος άνθρωπος ήτανε ο κύρης μου, φρόντιζε να μη μας λείπει πράμα. Όλα

* Τι.

** Βραχώδης περιοχή, ακαλλιέργητο έδαφος.

*** Όταν.

**** Γύριζε, επέστρεφε.

τα καλά του Θεού τα είχαμε. Λίγο έξω από το χωριό είχαμε και ένα στάβλο. Τότε όλοι στο χωριό είχανε το στάβλο με τα ζώα τους. Είχαμε και εμείς τις αίγες* μας, τσι** όρνιθές μας, τα κουνέλια μας και ένα γαϊδουράκι. Πηγαίναμε κάθε μέρα και κόβαμε χόρτα από το λιβάδι για να ταΐσουμε τα ζωντανά ή τα παίρναμε και τα βόσκαμε μαζί με τη μάνα μου.

Α, η μάνα μου! Εδώ που την ανεστορούμαι***, θα σου πω ένα πράμα που το ξέραμε μόνο τα κοπέλια. Αυτή ήταν ο αρχηγός και φρόντιζε για όλα. Ήταν αυστηρή με εμάς και ο λόγος της συμβόλαιο. Ο πατέρας δεν έκανε τίποτα χωρίς να ζητήσει τη γνώμη της και αυτή είχε πάντα τον τελευταίο λόγο.

Από τα πρώτα παιδικά μου χρόνια θυμούμαι ότι μαζευόμασταν κάθε μεσημέρι με τα αδέρφια μου στον ξύλινο οντά και παίζαμε, γελούσαμε και δεν αφήναμε άνθρωπο στη γειτονιά να ησυχάσει, με αποτέλεσμα να ανεβαίνει η μάνα μας με την παντόφλα στη χέρα για να βάλει τάξη και να μας επιβάλλει να κάνουμε ησυχία. Όντε γίνηκα έξι χρονών, με πήρε η μάνα μου από τη χέρα να με πάει στο σκολειό με το ζόρε, για να γενώ άνθρωπος. Τσι πρώτες μέρες δε μου άρεσε καθόλου, έκλαιγα και δεν ήθελα να πάω. Μετά όμως σιγά-σιγά άλλαξα μυαλά. Σηκωνόμουν πρωί-πρωί και περίμενα στολισμένη στην εξώπορτα τα παιδιά της γειτονιάς για να πάμε στο σκολειό. Σε αυτό, βέβαια, έβαλε το χεράκι της και η δασκάλα μου, που την πρώτη μέρα μου 'δωσε μια σοκολάτα για να με καλοπιάσει. Έτσα πράμα δεν είχα ματαδεί. Την άνοιξα, έκοψα ένα κομμάτι και το έφαγα και την υπόλοιπη τη φύλαξα για το σπίτι.

Να μη στα πολυλογώ, οι μέρες περάσανε και ήρθε το μαύρο σαράντα και η γερμανική Κατοχή. Κομβόι ολόκληρο Γερμαναράδες ήρθανε στο χωριό και κάνανε κατοχή. Το σκολειό έκλεισε κι εγώ, άνε τα λέω καλά, πήγαίνα στη δεύτερα δημοτικού. Δύσκολα χρόνια και πολλά πράγματα αρχίξανε να λείπουν από τη φαμίλια μας. Τον πατέρα μου τον είχανε πάρει οι Γερμανοί μαζί με άλλους χωριανούς στα έργα που έκαναν και το βάρος της οικογένειας έπεσε στη μάνα, που ανέλαβε και τις εξωτερικές δουλειές, στα μεγαλύτερα αδέρφια μου και σε μένα. Βοηθούσα λοιπόν κι εγώ, πηγαίνοντας στα χωράφια μαζί με τους υπόλοιπους. Τον χειμώνα στο μάζεμα των ελιών, το καλοκαίρι στον τρύγο. Εμείς φυτεύαμε το μπιστάνι με λαχανικά

* Κατσίκες.

** Τις.

*** Φέρνω στη μνήμη μου.

για να έχουμε στο σπίτι μας, αν και τις περισσότερες φορές μάς τα έπαιρναν οι Γερμανοί. Τσι πιο πολλές φορές πήγαινα με τη μάνα μου στα χωράφια και μαζεύαμε χόρτα, χοχλιούς, βρούβες και ό,τι άλλο βρίσκαμε για να έχουμε στο τσικάλι. Ένα πρωί ήρθανε γερμανοί στρατιώτες και πήραν τη μάνα μου, αναγκάζοντάς τη να τους δώσει τσι αίγες μας. Αχ, πώς έκλαιγε και τους παρακαλούσε, αλλ' αυτοί το χαβά τους! Στο τέλος, ένας Γερμανός τής έβαλε το όπλο του στο κούτελο και τη διέταξε να σωπάσει. Πείνα τότε και των γονέων. Όλα τα 'παιρναν οι τρισκατάρατοι! Μα πέρασαν τα χρόνια και ήρθε η απελευθέρωση. Σαν να ήταν χθες θυμούμαι τον παπα-Γιάννη να χτυπά την καμπάνα της εκκλησιάς. Πότε γέμισε το χωριό σημαίες... ούτε που το κατάλαβα. Την άλλη μέρα ήρθε και ο πατέρας μου με τους υπόλοιπους χωριανούς, ελεύθεροι πια. Τον άλλαξε ο πόλεμος, άσπρισαν τα μαλλιά του, ήταν όμως ζωντανός – δόξα σοι ο Θεός. Σιγά-σιγά ξαναφτιάξαμε όσα είχαμε πριν την Κατοχή, πάντα με σκληρή δουλειά.

Δέκα χρονών ήμουν κι έβγαζα τα ζούμπερα* για βοσκή αμοναχή** μου. Ακούς, Γιαννιώ; Όι εσύ, που δεν κατέχεις*** ούτε να προπατήξεις*** στα χωράφια. Το βράδυ τα γυρνούσα στο χωριό και από το γάλα που επόμενε η μάνα μου τυροκομούσε. Κάθε Σάββατο είχαμε λάτρα. Εγώ είχα αναλάβει το πλούσιμο των ρούχων. Η μητέρα έβαζε τη σκάφη στην αυλή και ένα σκαμνάκι και πάνω του ανέβαινα κι έπλενα τα ρούχα, αφού δεν υπήρχαν τότε πλυντήρια. Το σκολειό δεν μπόρεσα να το τελειώσω, γιατί έπρεπε να δουλέψω. Έτσι κυλούσε η ζωή μου για αρκετά χρόνια: σπίτι, χωράφια και ξανά σπίτι. Μοναδική μας διασκέδαση ήταν το πανηγύρι τσι έξι του Τρυγητή που γιόρταζε η εκκλησία του χωριού. Γινότανε τότε γλέντι τρικουβερτο στην πλατεία, όπου πηγαίναμε και εμείς οι κοπελιές πάντα με συνοδεία του κύρη μας ή των αδερφών μας. Άλλες φορές πάλι, όταν γινότανε κανένας γάμος και μας εκαλούσανε, πηγαίναμε εγώ και ο μεγάλος μου αδερφός, εκπρόσωποι της φαμίλιας μας. Αυτή ήταν και εμάς η διασκέδασή μας. Δεν υπήρχαν ούτε τηλεοράσεις ούτε κινητά που έχετε εσείς σήμερα και τρώτε την ώρα σας. Οι άντρες πηγαίνανε στο καφενείο τα απογέματα και παίζανε πρέφα. Μια φορά ο αδερφός μου έφερε στο σπίτι το λουκούμι που κέρδιζε, τυλιγμένο στο

* Ζώα.

** Μοναχή,

*** Ζέρεις.

**** Περπατήσεις.

χαρτί, για να μου το δώσει. Εμείς οι κοπελιές κάναμε τσι «βεγγέρες»*. Ίντα πράμα ήτανε οι βεγγέρες, γροίκα** να μαθαίνεις. Τα βράδια του χειμώνα μαζευόμασταν στα σπίτια της γειτονιάς, κάθε φορά και σ' άλλο, και πλέκαμε ή κεντούσαμε την προίκα μας κουτσομπολεύοντας τσι νιους. Όσες είχανε στημένο αργαλειό υφαίνανε κιλίμια, χαλιά και κουβέρτες για τις κρίες νύχτες του χειμώνα.

Πέρασαν τα χρόνια και, όταν έγινα δεκοχτώ, ερωτεύτηκα τον παππού σου, το Γιάννη, που ήτανε συγχωριανός μου και αποφασίσαμε να παντρευτούμε. Εκείνα τα χρόνια, οι παντριγιές στο χωριό γίνονταν με συνοικέσιο. Έπρεπε, λοιπόν, να βρούμε έναν τρόπο να γίνει ο αρραβώνας χωρίς να τσατιστεί ο κύρης μου, γιατί θα μ' έβγανε όξω. Έτσι σκεφτήκαμε να ζητήσουμε από τη θεια μου, την Κατίνα, που με αγαπούσε και δεν μου χαλούσε χατίρι, να προξενέψει τον παππού σου στον πατέρα μου. Ένα βράδυ, λοιπόν, μας εχτύπησε την πόρτα και ζήτηξε τον κύρη μου να του μιλήσει. Μπήκανε μέσα στη σάλα και μιλούσανε πολλή ώρα. Μετά βγήκε ο πατέρας μου και μου είπε ότι με αρραβώνιασε με το Γιάννη. «Άντε και καλά στέφανα», μου είπε και εγώ κοκκίνισα σαν την παπαρούνα. Είπε όμως στην προξενήτρα να έρθουν να με ζητήσουν επίσημα. Η φαμίλια του παππού σου συμφώνησε και ένα βράδυ ήρθανε στο σπίτι μας να φέρουν το «σημάδι», το οποίο ήταν το δαχτυλίδι του αρραβώνα. Ο γάμος έγινε γρήγορα και στο γλέντι που ακολούθησε είχε προσκληθεί όλο το χωριό. Δουλέψαμε και οι δυο σκληρά, ώστε να μπορέσουμε να στήσουμε το σπιτικό μας. Αχ, πόσες δυσκολίες συναντήσαμε τα πρώτα χρόνια που ήμασταν παντρεμένοι, όμως δεν απογοητευτήκαμε, αφού είχαμε για στήριγμα ο ένας τον άλλο. Λίγο αργότερα γέννησα το πρώτο μου παιδί, με αποτέλεσμα τα έξοδα να πληθύνουνε. Για να δουλεύουμε κι οι δυο αναγκαζόμενοι να αφήνω το παιδί στην πεθερά μου όλη την ημέρα που δούλευα στα χωράφια, μόνη πολλές φορές, αφού ο παππούς σου δούλευε μεροκάματο στο νταμάρι***. Όταν τέλειωνα τη δουλειά, έπαιρνα το παιδί στο σπίτι και μετά έπρεπε να μαγειρέψω στο τζάκι, να πλύνω τα ρούχα στη σκάφη, να τα απλώσω και να συγυρίσω το σπίτι. Πήγαινα για ύπνο αργά το βράδυ και την επόμενη μέρα έπρεπε να σηκωθώ από τα χαράματα για να τα προλάβω όλα. Τα χρόνια πέρασαν και έφερα στον κόσμο τη θεια σου, τη Μαρία, τη μάνα σου και το μικρότερο θείο

* Αποσπερίδες.

** Άκου.

*** Λατομείο.

σου, το Μιχάλη, που τους μεγάλωσα με πολλή αγάπη και φροντίδα. Ήθελα να είναι πάντα καθαρά και περιποιημένα και να μην τους λείπει το φαγητό από το τραπέζι.

Καθώς περνούσανε τα χρόνια και μεγάλωναν, άρχισαν να πηγαίνουνε στο σχολείο και τα βοηθούσα όπως μπορούσα. Να σου πω εδά* ένα περιστατικό που το θυμούμαι και γελώ. Ο μπάρμπα σου, ο Μιχάλης, δεν ήθελε το σκολιό. Η μάνα σου, που της αρέσανε τα γράμματα, τον έσερνε κάθε πρωί με το ζόρι. Τον τραβούσε από τη χέρα και αυτός τσίτωνε τα πόδια και δεν έκανε βήμα. Τσι πιο πολλές φορές τση ξέφευγε και γλακούσε** στα περβόλια και στα μποστάνια, μέχρι να περάσει η ώρα και να γυρίσει μετά στο σπίτι. Τσι Κυριακές βάζαμε τα καλά μας όλοι και πηγαίναμε στην εκκλησία για τον απαραίτητο εκκλησιασμό μια που ο παππούς ήτανε και επίτροπος.

Με τούτα και με κείνα πέρασαν τα χρόνια και η θεία σου, η μάνα σου και οι θείοι σου σπουδάσανε, παντρεύτηκαν και έκαναν δική τους οικογένεια. Εγώ και ο παππούς σου συνεχίσαμε να βοηθούμε όπως μπορούσαμε, μέχρι που ήρθε το πρώτο μεγάλο χτύπημα. Αρρώστησε ο παππούς σου, ο Γιάννης, και για δυο χρόνια μπαινόβγαινε στο νοσοκομείο στο Ηράκλειο. Εδώ οι γιατροί μάς είπανε να τονε πάμε στην Αθήνα για να κάνει εγχείρηση. Το θυμάμαι και βουρκώνω. Σηκωθήκαμε, λοιπόν, και πήγαμε, ο παππούς σου έκανε την εγχείρηση και για ένα χρόνο ήταν καλά, μέχρι που η αρρώστια μάς ξαναθυμήθηκε. Τι εποχές και κείνες! Εγώ στάθηκα κοντά του, φροντίζοντάς τον, δίνοντάς του κουράγιο να παλέψει και να βγει νικητής από τη δύσκολη μάχη που έδινε για τη ζωή του. Προσευχόμουν καθημερινά να περάσει και αυτό. Όμως, ένα πρωινό του Γενάρη του '99, έφυγε, αφήνοντάς με ολομόναχη. Πώς με σημάδεψε αυτό σε όλη μου τη ζωή! Δεν μπόρεσα να το δεχτώ και να το ξεπεράσω ποτέ. Πάντα τονε θυμάμαι και μου λείπει. Ευτυχώς είχα στήριγμα τα παιδιά μου, που μου συμπαραστάθηκαν και δε με άφησαν ποτέ μόνη – δόξα τω Θεώ. Κι εγώ όμως αφοσιώθηκα σε αυτά. Είδα να γεννιούνται τα εγγόνια μου και ήμουν εκεί στις χαρές τους. Αχ, πόσο στεναχωριέμαι που έφυγε ο παππούς σας τόσο πρόωρα και δεν προλάβατε να τονε γνωρίσετε.

Έτσι πέρασαν τα χρόνια, ο πόνος από το χαμό του παππού απάλυνε. Ένα πρωινό, όμως, ήρθε το δεύτερο ξαφνικό χτύπημα...

* Τώρα.

** Έτρεχε.

πέθανε ο μπάρμπα σου, ο Παναγιώτης. Παναγιά μου, δεν αντέχω να το θυμάμαι! Όταν ήρθε η μάνα σου και μου το 'πε, μου κόπηκαν τα γόνατα. Γιατί το παιδί μου; Γιατί; Ήταν νέος ακόμα, είχε όλη τη ζωή μπροστά του. Γροίκα να κατέχεις, κορίτσι μου, δεν υπάρχει χειρότερο πράγμα από μια μάνα να χάνει το παιδί της! Όχου, αυτό το πράμα δεν το ξεπέρασα ποτέ! Ο χαμός του παιδιού μου με σημάδεψε. Και μετά από αυτό, Γιαννιώ, δεν είχα όρεξη για τίποτα. Κλείστηκα στο σπίτι μου και η μοναδική έξοδος ήταν να πηγαίνω στα χωράφια ή να έρχομαι σε σας για να σας βοηθήσω, αφού πηγαίνανε οι μανάδες σας στις δουλειές τους.

Σήμερα, η ζωή είναι εντελώς διαφορετική από την εποχή που ήμουν κι εγώ νια. Οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί. Έχουν άλλα ενδιαφέροντα και πολλές φορές δεν μπορώ να τους καταλάβω. Σα να μην έφτανε αυτό, ήρθε και η κατάσταση αυτή που ζούμε με την πανδημία και δε μπορώ ούτε να έρχομαι να σας βλέπω. Αν είναι δυνατόν! Ίσως να είναι καλύτερα έτσι. Μην έρχεστε να με βλέπετε, εγώ θα σας παίρνω τηλέφωνο, εντάξει; Να είστε καλά, να έχετε υγεία, ν' αγαπάτε και να προσέχετε ο ένας τον άλλον. Όλα τ' άλλα θα έρθουνε μόνα τους.

Όμως, κοπελιά μου, όσο δύσκολα και αν πέρασα, δεν παραπονιέμαι. Μα να, μωρέ, απλά ήθελα να ζούσε και ο θείος σου. Κατέχω το, βέβαια, ότι θα τον προσέχει ο παππούς σου και δε σε κλετίζομαι*. Να σε τρατάρω** εδά και μια μαντινάδα που μου 'ρθε στο νου. Γροίκα τη:

*Μια μελωδία η ζωή για σένανε γραμμένη,
να 'σαι καλά σου εύχομαι και πάντα ευτυχισμένη.*

* Στενοχωριέμαι.

** Κεράσω.

Σουβενίρ Κατοχής

του Ηλία Χουλιάρα

ΝΟΥΣΜΠΑΟΥΜ

Μας έχει φάει η μοναξιά όλους κλεισμένους εδώ πέρα μ' αυτόν τον ιό, τουλάχιστον μπορούμε και επικοινωνούμε με κάποιον τρόπο. Είχα ξαναζήσει κάτι τέτοιο, αλλά δεν είχαμε επικοινωνία με φίλους και συγγενείς που ήταν μακριά. Έπρεπε να περιμένουμε μήνες για να τους ξαναδούμε. Μάλιστα, τότε, δεν ήμασταν και μόνοι μας στο σπίτι, είχαμε και έναν «φιλοξενούμενο» απ' τη Γερμανία. Τι εννοώ; Το '41, μόλις μπήκαν μέσα οι Γερμανοί και φτάσαν στην Αθήνα, είχαν επιτάξει διάφορα σπίτια για να έχουν δωμάτια για τους αξιωματικούς. Στο Φάληρο, κοντά σε μας, υπήρχε βάση αεροπλάνων και έπρεπε έτσι κάπου να μείνουν αυτοί που έρχονταν. Οι απλοί στρατιώτες, βέβαια, ήταν στρατωνισμένοι σε μεγάλα οικόπεδα και σε κάποιες μεγάλες πολυκατοικίες, αλλά για τους αξιωματικούς έψαχναν δωμάτια σε μονοκατοικίες. Αυτό λεγόταν «επίταξις χώρου» και εμείς ήμασταν αναγκασμένοι να τους φιλοξενήσουμε στο σπίτι. Σε 'μάς έτυχε να έχουμε τον Νούσμπλουμ. Έπρεπε να παραχωρήσουμε ένα μεγάλο δωμάτιο. Η μάνα μου αναγκάστηκε να μετατρέψει έναν χώρο σε υπνοδωμάτιο, που να 'ναι βολικό γι' αυτόν, και έβαλε μέσα ένα κρεβάτι, ένα γραφείο και ό,τι άλλο ήταν αναγκαίο. Ο Νούσμπλουμ, που ήταν νέος στην ηλικία, έλεγε στη μάνα μου: «Αχ, κυρία μου, αισθάνομαι σαν να είμαι στο σπίτι μου». Τότε, αν ξέρεις, αυτοί δεν είχαν περιορισμούς, μπορούσαν να μας κάνουν ό,τι ήθελαν, αλλά ο Νούσμπλουμ δεν ήταν σκληρός. Κάθε μέρα, μετά τη δουλειά, ερχόταν το βράδυ και καθόταν στην τραπεζαρία με τον πατέρα μου και μιλούσαν στα γερμανικά για διάφορα πράγματα, περί ανέμων και υδάτων. Ο πατέρας μού μάθαινε τακτικά γερμανικά, ήταν, μάλιστα, πολύ αυστηρός σ' αυτό το κομμάτι, αλλά δεν με πείραζε, μπορούσα να καταλάβω και τι συζητούσαν. Μια φορά μίλησαν περί πολιτικής. Εγώ καθόμουν κρυφά, σκυφτός, στην εσωτε-

ρική σκάλα του σπιτιού. Άκουγα τις λέξεις, χωρίς να πιάνω όμως το νόημα και πλησίασα κοντύτερα. Με έτρωγε να ακούσω κάτι από τον Νούσμπουμ. Και τον άκουσα. Αυτό συνέβη όταν είχε έρθει η ώρα να στρατολογήσουν κόσμο οι Γερμανοί για τη Ρωσία. Ο πατέρας μου του είπε: «Κύριε Νούσμπουμ, δεν σας θυμίζει τίποτα η ιστορία των Γάλλων; Τι έπαθαν τότε με τους Ρώσους; Δεν σας φοβίζει αυτό το συμβάν;» Και εκείνος του είπε αυτό το φοβερό: «Ο Φύρερ ξέρει», στα γερμανικά. Αυτό ήταν το ένα που θυμάμαι πολύ καλά. Το άκουσα με τα αυτιά μου: «Führer weiß». Ήταν πολύ κοφτός με την απάντησή του. Νέος στην ηλικία, ήταν απ' τους φανατισμένους. Το παράλογο ήταν πως ταυτόχρονα είχε λεπτούς τρόπους και ήταν καλοσυνάτος με μας και γλυκός. Αλλά τι να το κάνεις, αφού είχε τον Χίτλερ πάνω απ' το κρεβάτι του, τη φωτογραφία του. Και του λείει μια φορά η μάνα μου:

«Είσαστε αρραβωνιασμένος;»

«Ναι, είμαι», απάντησε.

«Και πού είναι η φωτογραφία της αρραβωνιαστικιάς σας να τη δούμε;» ξαναρώτησε η μάνα μου.

Της έδειξε τη φωτογραφία της που είχε στο πορτοφόλι του. Τι να σου πω, βρε Ηλία, αντί να έχει τη γυναίκα του σε φωτογραφία πάνω απ' το κρεβάτι, είχε τον Χίτλερ. Τι να πεις και σ' αυτόν, τρελά πράγματα τότε. Αλλά ήταν και πάλι πολύ ευγενικός σε κάποιες περιστάσεις. Θυμάμαι μια τέτοια περίπτωση. Αυτός είχε δύο πιστόλια, αυτά τα Λούγκερ με καφέ χειρολαβή και μαύρο μακρύ και λεπτό κάνιστρο. Όταν έφευγε, το ένα από αυτά τ' άφηνε πάνω στο γραφείο του στο δωμάτιο και με τον αδερφό μου πηγαίναμε και κλέβαμε κάθε μέρα μία σφαίρα απ' τον γεμιστήρα. Ακόμη και σήμερα τις έχω κρατημένες. Αυτός σίγουρα θα κατάλαβε πως εμείς τις παίρναμε, αλλά δεν μας είπε ποτέ τίποτα, ούτε και στον πατέρα μας. Απ' αυτό τον εξετίμησα.

Οι Γερμανοί στρατολόγησαν στρατιώτες για την περιβόητη Μάχη της Κρήτης εκείνον τον καιρό, ενώ αργότερα συνέβη και η Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα με την εισβολή της Γερμανίας στη Σοβιετική Ένωση. Ο Νούσμπουμ δεν πήγε στην Κρήτη, αλλά τελικά του έλαχε να πάει στη Ρωσία. Με είχε ρωτήσει αν ήθελα να μου στείλει κάτι απ' τη Ρωσία κι εγώ ως πιτσιρικάς τότε του ζήτησα ένα κράνος. Του είπα: «Αν μπορέσετε, να μου στείλετε ένα κράνος». Μου απάντησε το εξής: «Αν πάρεις το κράνος θα πει ότι υπάρχω, αν δεν το πάρεις, θα καταλάβεις».

Τελικά, δεν το πήρα ποτέ αυτό το κράνος.

Μικρές μάχες στον μεγάλο πόλεμο

Η μεγάλη ιστορία με την πολλή ταλαιπωρία ήταν μ' εκείνον τον παιδικό πόλεμο ανάμεσα στις γειτονιές. Εκεί πέρα είδα τον Χάρο με τα μάτια μου. Η Λεωφόρος Συγγρού ενώνει την Αθήνα με την παραλία, όπως ξέρεις, μια ευθεία. Εμείς μέναμε Νέα Σμύρνη και απ' την άλλη μεριά της Συγγρού βρισκόταν η Καλλιθέα. Εμείς, τα παιδιά και των δυο συνοικιών, ήμασταν συνεχώς σε καυγά, πρωί-βράδυ, για την ελευθερία της γειτονιάς. Αυτοί ερχόντουσαν στην περιοχή μας, επειδή η δική τους ήταν φτωχική, και ρημάζαν τους κήπους απ' τα σπίτια μας. Έκλεβαν τα πορτοκάλια, τα λεμόνια, τα μανταρίνια, οτιδήποτε υπήρχε στα δέντρα. Έτσι, μεταξύ αυτών και μάς είχε αναπτυχθεί μια αδιάκοπη μάχη, μάλιστα με τη μορφή πετροπολέμου. Το συμβάν, που σου λέω, συνέβη ένα απόγευμα με τη δύση του ηλίου. Εκείνη τη μέρα είχαμε οργανωμένο πετροπόλεμο και πετούσαμε πέτρες, κοτρώνες, μη σου πω, πάνω απ' τη Λεωφόρο Συγγρού που χώριζε τις δυο περιοχές. Η κάθε πλευρά απ' τα δύο αντίπαλα στρατεύματα πετούσε στην άλλη. Καθώς κρατούσα τη σφενδόνα στο χέρι και ετοιμαζόμουν να ρίξω κι άλλη πέτρα, ξαφνικά, στην πορεία μιας κοτρώνας έτυχε να περνούν στρατιωτικά οχήματα των Γερμανών, γιατί πέρα απ' τη δική μας μάχη, μαινόταν, φυσικά, και ένας δεύτερος πόλεμος, αυτός των Γερμανών. Η κοτρώνα έπεσε σ' ένα γερμανικό αυτοκίνητο που είχε μέσα τέσσερις αξιωματικούς. Αυτοί, χωρίς εμείς στην αρχή να το πάρουμε μυρωδιά, ήρθαν προς τη δική μας συνοικία και κυνήγησαν την ομάδα μας. Εγώ ήμουν ο αρχηγός της ομάδας αυτής. Ήμασταν καμιά δεκαριά παιδιά και εγώ ήμουν ο μεγαλύτερος ανάμεσά τους. Πόσο θα ήμουν τότε; Δεκατεσσάρων; Κάπου εκεί. Είχα μια καλή ιδέα για να γλυτώσουμε, έτσι κυνηγημένοι που ήμασταν. Μόλις φτάσαμε στη γειτονιά μας, φώναξα στα παιδιά: «Μεσ στο κοτέτσι του κυρ-Τάκη να πάμε!».

Του Τάκη το σπίτι ήταν απέναντι απ' το δικό μας και το ήξερα καλά. Το σπίτι είχε μια εξωτερική σκάλα απ' την οποία ανέβαινες στο μπαλκόνι του πρώτου ορόφου και από κάτω ήταν χτισμένο αυτό το κοτέτσι. Μπουκάραμε όλοι μέσα εκεί, βούτηξε ο καθένας από ένα πουλερικό αγκαλιά και τη λουφάξαμε. Οι Γερμανοί έφτασαν μέχρι εκεί και μπήκαν στον κήπο του σπιτιού. Μάλιστα, τους έβλεπα μέσα απ' τις τρύπες των τούβλων να είναι εκεί με τα πιστόλια στα χέρια. Μας είχαν στριμώξει άσχημα μέσα σ' αυτό το κοτέτσι. Αλλά ο θεός μας φύλαξε και δεν άνοιξαν την πόρτα. Θα την είχαμε πατήσει.

Βγήκε από ένα διπλανό σπίτι μια γειτόνισσα και τους είπε σε κάτι τσάτρα-πάτρα γερμανικά: «Bande alles weg», δηλαδή: «Οι αληταράδες, όλα μακριά», και τους έδειξε προς την αντίθετη κατεύθυνση από μας. Και έτσι φύγαν οι Γερμανοί και ησυχάσαμε. Πιάσανε μόνο τον Πετράκη, τον καημένο, δώδεκα χρονών ήτανε και τον είχαν στριμώξει σε μια γωνία. Απ' την τρομάρα του ο Πετράκης έπαθε χρυσή.

Εγώ την άλλη μέρα έπρεπε να πάω στην Αθήνα στο σχολείο, γιατί λειτουργούσε και στη διάρκεια της Κατοχής, κατά διαστήματα, βέβαια. Κάθε φορά που έβλεπα Γερμανό εκείνη τη μέρα, πήγαινε η καρδιά μου στην κούλουρη. Όποιον Γερμανό έβλεπα μπροστά μου, έλεγα αυτός θα 'τανε. Έπαιρνα το λεωφορείο για να πάω στο σχολείο. Δεν υπήρχε βενζίνη τότε. Τα λεωφορεία λειτουργούσαν με ξυλοκάρβουνα, τα γκαζοζέν, όπως τα λέγαμε εμείς. Και επειδή έπρεπε να έχουν την πρώτη ύλη για τα καύσιμα εύκαιρη, χρειάζονταν και χώρο για να την αποθηκεύουν εκεί. Η ύλη ήταν τα ξύλα και τα έβαζαν πάνω στην οροφή. Για να αντέξει η οροφή, βάζανε μέσα στα λεωφορεία δοκάρια από ξύλο για υποστήριξη, οπότε καταλαβαίνεις πώς ταξιδεύαμε. Εκείνη τη μέρα, που πήγαινα προς το Κουκάκι, στον Νέο Κόσμο δηλαδή, μας σταμάτησε ένα γερμανικό μπλόκο και μας ζήτησε να κατεβούμε όλοι κάτω για να μας ελέγξουν. Τότε ήταν το κυνήγι των κομμουνιστών, το συνηθισμένο, εκτός των άλλων. Τον ένα μετά τον άλλον φτάσανε κοντά σε μένα. Εγώ είχα τρομοκρατηθεί, είχα και την ιστορία της προηγούμενης μέρας. Δίπλα μου ήταν ένας άνθρωπος, μεγάλος σε ηλικία, και είχε ένα σακί και μέσα είχε μια γάτα. Του έδειξε ο Γερμανός με νοήματα να ανοίξει το σακί για να του δείξει τι είχε μέσα. Ο Έλληνας είχε κατατρομάξει. Άνοιξε διστακτικά το σακί. Κοίταξε ο Γερμανός τη γάτα μέσα και του είπε: «Aaa Katze». Άκουσε αυτός το «Katze» και έβαλε τα κλάματα και απάντησε τρομαγμένος: «Κάτσε; Μα γιατί να κάτσω; Σας παρακαλώ, δεν έχω κάνει τίποτα».

Εγώ γνωρίζοντας γερμανικά απ' τον πατέρα μου, παρά τον φόβο μου, κατάλαβα τι έλεγε ο Γερμανός και εξήγησα στον άνθρωπο πως εννοούσε το γατί και έληξε το θέμα. Ευτυχώς, δεν υπήρξαν συνέπειες εκείνη τη φορά.

Μέριλιν 6

Ο πατέρας μου, μικρός, έμενε στη Σμύρνη. Για σπουδές πήγε στο πανεπιστήμιο της Λειψίας. Αφού τελείωσε τις σπουδές, αναγκάστηκε, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, να μείνει στη Γερμανία

και συγκεκριμένα στο Αμβούργο. Παρακολούθησε εκεί και κάποια μαθήματα ιστορίας και φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο, απ' ό,τι μου είχε πει, αλλά ασχολήθηκε με το εμπόριο για να τα βγάλει πέρα. Το '29 επέστρεψε στην Αθήνα. Τότε γεννήθηκα και εγώ, ενώ ο αδερφός μου είχε γεννηθεί λίγο πιο πριν στη Γερμανία. Πέρα απ' το εμπόριο, ο πατέρας είχε και μια κλίση στις γλώσσες και στη λογοτεχνία. Κατάφερε να φτιάξει ένα λογοτεχνικό όνομα στον χώρο και εξέδωσε αρκετά βιβλία. Θα μπορούσες να πεις πως ήταν ένας απ' τους διανοούμενους ανάμεσα στους έλληνες συγγραφείς της εποχής και είχε διατελέσει και πρόεδρος της Ενώσεως ένα φεγγάρι.

Ο πατέρας μου είχε πάει σε μια κηδεία το '44. Φλεβάρης ήταν. Δεν θα το ξεχάσω, ήταν ένας βαρύς χειμώνας και είχε πάρα πολύ κρύο. Τότε είχε πεθάνει ένας κομμουνιστής, μια μεγάλη φυσιογνωμία της εποχής στον χώρο των καλλιτεχνών, αλλά δεν θυμάμαι τώρα ποιος ήταν. Ο πατέρας μου διάβασε έναν επικήδειο προς τιμήν του καλλιτέχνη. Οι έλληνες συμβουλάτορες των Γερμανών είχαν πει ότι ήταν όλοι κομμουνιστές, όσοι είχαν πάει στην εκκλησία. Και μ' αυτό το σκεπτικό βγήκαν ένα βράδυ και τους μάζεψαν όλους. Στις δύο μετά τα μεσάνυχτα, μια παγερή νύχτα, μπουκάραν στα σπίτια για να τους πιάσουν. Στην αρχή ήταν οι Έλληνες μπροστά και κλωτσούσαν την πόρτα της εισόδου μας. Εμείς κοιμόμασταν και ξυπνήσαμε τρομαγμένοι απ' τις βροντές. Κατέβηκε η μάνα μου, η καημένη, πρώτη κάτω. Άνοιξε την πόρτα και εκείνοι μπήκαν με τη βία. Απ' τις φωνές κατέβηκε και ο πατέρας μου. Χωρίς πολλά-πολλά τον συνέλαβαν. Η μάνα μου τους παρακάλεσε, κλαίγοντας, να με αφήσουν να του φέρω μια κουβέρτα, προτού τον πάρουν και φύγουν. Είχε πουντιάσει ο άνθρωπος. Και εκείνη τη στιγμή που κατέβαινα κάτω, μπήκε μέσα ένας γερμανός αξιωματικός των Ες-Ες, που ήταν ο επικεφαλής της ομάδας. Μόλις μπήκε μέσα στο σπίτι, με τα χέρια πίσω απ' την πλάτη και με αργά βήματα, άρχισε να ελέγχει τον χώρο και κατευθύνθηκε προς το γραφείο του πατέρα, ο οποίος είχε τη βιβλιοθήκη του εκεί. Η βιβλιοθήκη αυτή θα μπορούσε να είναι ένα μνημείο γερμανικής φιλολογίας και φιλοσοφίας. Το παρατήρησε αυτό. Όταν βγήκε έξω, έκανε νόημα στους άλλους με τα μάτια: «με το μαλακό». Το θυμάμαι, γιατί ήμουν σε μια ηλικία δεκαπέντε χρονών τότε και είχα κάτσει στην πόρτα και παρακολουθούσα τα πάντα που συνέβαιναν. Τελικά, επέτρεψαν στη μάνα μου και σε μένα να του δώσουμε την κουβέρτα και τον πήραν. Ήταν μια φοβερή βραδιά, δεν ξέραμε τι συνέβαινε και πότε θα γύριζε ο πατέρας μας.

Ήταν η εποχή τότε που κάθε μέρα στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής γίνονταν εκτελέσεις. Μπροστά απ' το σχολείο μου περνούσε κάθε μέρα και το εκτελεστικό απόσπασμα και, μάλιστα, σε τακτή ώρα. Είχαμε και ένα παλικάρι στη γειτονιά μας, λίγο πιο πάνω από εμάς ήταν το σπίτι του, και αυτός είχε έναν ασύρματο και επικοινωνούσε με την Αίγυπτο, παράνομο μέλος μέσα στην Αντίσταση, κατά κάποιον τρόπο, που είχε δημιουργηθεί. Αυτούς ήταν φυσικό να τους ψάχνουν οι Γερμανοί, γιατί ήξεραν ότι υπήρχε κάποια επικοινωνία Ελλήνων με την κυβέρνηση στην Αίγυπτο. Οι Γερμανοί είχαν αναπτύξει ένα σύστημα, ένα είδος ραντάρ κάτω από ένα τσερκ, ένα μεγάλο αεροπλάνο, που περνούσε πάνω απ' το σπίτι μας σε πολύ χαμηλό ύψος. Έπιαναν τα σήματα και προσπαθούσαν να εντοπίσουν από πού ακριβώς προέρχονταν. Και με αυτό τον εντόπισαν. Τον εξετέλεσαν επιτόπου, εκείνη την εβδομάδα, την ώρα, μάλιστα, που επικοινωνούσε στον ασύρματο.

Εμείς είχαμε θορυβηθεί με αυτά που συνέβαιναν εκείνες τις μέρες, ζήσαμε έναν εφιάλτη, μπορώ να σου πω. Δεν ξέραμε αν θα τη βγάλει καθαρή ο πατέρας. Τα βράδια, θέλαμε να ακούμε ειδήσεις. Μάλιστα, θέλαμε να μαθαίνουμε τις ειδήσεις απ' το Λονδίνο. Τότε το Λονδίνο είχε εκπομπές σ' όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς σχεδόν όλη η Ευρώπη ήταν κατειλημμένη απ' τα γερμανικά στρατεύματα και έτσι δεν υπήρχαν πολλοί τρόποι να μάθει κανείς νέα στη χώρα του. Τα ραδιόφωνα μάς τα είχαν αφήσει, αλλά ήταν σφραγισμένα, μπορούσαμε, υποτίθεται, να ακούμε μόνο τον Ραδιοσταθμό Αθηνών. Και αυτόν, όμως, τον είχαν καταλάβει οι Γερμανοί και μετέδιδαν γερμανικά τραγούδια και εμβατήρια, συν κάποια νέα που συχνά ήταν γερμανική προπαγάνδα. Εμείς είχαμε βρει τρόπο να το ανοίγουμε σε άλλες συχνότητες και να ακούμε τα νέα απ' το Λονδίνο. Βέβαια, υπήρχε πάντα ο κίνδυνος να έρθουν να ελέγξουν το ράδιο, δηλαδή πώς το χρησιμοποιούσαμε. Οπότε, κάθε βράδυ που βάζαμε να ακούσουμε τα νέα, τοποθετούσαμε τσίλιες, ώστε να ελέγχουμε μην έρθει κανείς. Η εκπομπή του Λονδίνου ήταν πολύ ωραία και άρχιζε με έναν χαρακτηριστικό ήχο: «Ντουμ, ντουμ, ντουμ, ντουμ, εδώ Λονδίνο, καλησπέρα σας», ακόμη το θυμάμαι. Και έλεγαν τις ειδήσεις αλλά συγχρόνως έδιναν και συνθηματικά μηνύματα προς την ελληνική Αντίσταση. Παράδειγμα: «Οι αγελάδες θα ανέβουν στο λιβάδι»· άκουγες κάτι τέτοια, τα πιο απίθανα πράγματα.

Απρόσμενα, μια εβδομάδα αργότερα, ακούσαμε χτύπους στην πόρτα. Ένας άντρας, τρέμοντας απ' το κρύο, στεκόταν έξω. Ήταν

ο πατέρας μου, σχεδόν αγνώριστος. Εμείς καθόμασταν εκεί ακούνη-τοι και τον κοιτούσαμε με έκπληξη. Δεν βγάλαμε άχνα. Μετά από μέρες, μας είχε φάει η περιέργεια να μάθουμε τι έγινε. Αφού συνήλθε, μας αφηγήθηκε την περιπέτειά του στη φυλακή. Είχε μείνει μια εβδομάδα στη Μέρλιν 6, το οποίο ήταν το κέντρο των Ε5-Ε5 και η φυλακή που χρησιμοποιούσαν οι Ναζί. Κάθε μέρα γινόντουσαν ανακρίσεις εκεί. Για καλή μας τύχη, όμως, τα γερμανικά του πατέρα μου ήταν καλύτερα και απ' τα ελληνικά του, έτσι κατόρθωσε να πείσει τους Γερμανούς και αφέθηκαν όλοι ελεύθεροι. Μόνο ένας ποιητής, ο Σκίπης, απ' τη βίαιη μεταχείριση και απ' το κρύο έπαθε τόσο βαριά πνευμονία που μόλις γλύτωσε απ' τον θάνατο.

Η θανάσιμη «Ντόρα»

Η «Ντόρα» ήταν... άσ' τα, τι περιπέτεια. Πριν φύγουν οι Εγγλέζοι το '41, είχαν κατασκηνώσει και στην Εκάλη, γύρω απ' το σπίτι μας. Τότε παντού υπήρχε πυκνότατο δάσος και τα σπίτια ήταν μετρημένα, στην περιοχή μας όλα και όλα να ήταν έξι ή επτά. Σ' αυτό το μέρος, σκέψου, εκατοντάδες, χιλιάδες στρατιώτες γύρω-γύρω. Αυτές οι στρατιωτικές μονάδες είχαν έρθει στην Ελλάδα να πολεμήσουν και στην υποχώρησή τους έφυγαν από διάφορα λιμάνια. Από μας έφυγαν μέσω Ραφήνας. Φεύγοντας, όμως, άφησαν σχεδόν τα πάντα, όπλα, οβίδες και ό,τι άλλο μπορείς να φανταστείς. Πήραν μόνο τον προσωπικό τους οπλισμό και τίποτα άλλο. Είχαν αφήσει και ελαφρά τανκς μες στο δάσος. Αφού, όταν είχαν φύγει, μπαίναμε εμείς μέσα και τα τρακέρινα στα πεύκα. Κάτι οβίδες τις πήραμε και τις βάλαμε πάνω στο τζάκι. Ύστερα, μια μέρα εμείς, τρελαμένοι σαν παιδιά, βρήκαμε ένα μεγάλο πολυβόλο με τρίποδα επάνω. Ήταν ένα όπλο βαρβάτο. Πάρα πολύ ωραίο! Μας είχε ενθουσιάσει. Ήταν και το όνομά του γραμμένο επάνω. Το είχαν χαράξει οι Εγγλέζοι: «Deadly Dog». Το όνομα φαινόταν να κρύβει κάποιο μυστικό του στρατιώτη που το χειριζόταν, μια μαρτυρία που δεν θα τη μάθουμε ποτέ. Τελικά, είπαμε μεταξύ μας, ο αδερφός μου και εγώ: «Δεν υπάρχει περίπτωση να την αφήσουμε εδώ, θα την πάρουμε σπίτι».

Αν και μεγαλύτερος, ο αδερφός μου με ακολουθούσε πάντα σε ό,τι κάναμε. Αγκομαχήσαμε για να τη μεταφέρουμε, επειδή ήταν πολύ βαριά και το σπίτι ήταν και το τελευταίο στον οικισμό. Τελικά, τα καταφέραμε και τη βάλαμε κρυφά στην ξυλαποθήκη του σπιτιού μας. Έτσι, λοιπόν, είχαμε αποκτήσει και το σουβενίρ μας. Οι Γερμανοί, όμως, κάνανε έρευνες στα σπίτια. Προς το τέλος άρχισαν να ζορί-

ζουν τα πράγματα γι' αυτούς και είχαν φοβηθεί. Έτσι, έψαχναν να βρουν τέτοια κρυμμένα όπλα. Μια μέρα ήρθαν και στο δικό μας σπίτι. Χτύπησαν το κουδούνι, τους άνοιξε ο πατέρας μου και τους ρώτησε τι θέλουν. Του ζήτησαν να ψάξουν τον χώρο. Εκείνος, χωρίς να ξέρει για την «Ντόρα», τους είπε: «Ευχαρίστως, να ελέγξετε» και μπήκαν μέσα. Έλεγξαν το σπίτι, τον πάνω και κάτω όροφο, ήρθε και η ώρα της αποθήκης. Εμείς που παρακολουθούσαμε τι γίνεται και καταλαβαίναμε τι έλεγαν, είχαμε τρελαθεί απ' την αγωνία, αλλά προσπαθούσαμε να σκεφτούμε και κάτι να κάνουμε. Η μεγάλη βεράντα που είχαμε είχε μια πόρτα και από κάτω ήταν η αποθήκη. Έτσι, τρέχοντας εγώ, χωρίς να με δουν βγήκα απ' την εξωτερική πίσω πόρτα και έτρεξα στην αποθήκη. Είχαμε ξύλα πολλά μέσα και η «Ντόρα» ήταν κρυμμένη κάτω απ' αυτά. Αφού μπήκα, βεβαιώθηκα ότι δεν φαίνεται και πήγα και στήθηκα μπροστά απ' τα ξύλα. Κατέβηκαν εκείνοι μαζί με τον πατέρα μου και μπήκαν στην αποθήκη. Βλέποντας εμένα μέσα, με ρώτησαν: «Τι κάνεις εδώ;». Τους έδειξα το καρότσι, πως είχα έρθει για να πάρω ξύλα. Κοίταξαν μέσα, αριστερά-δεξιά, δεν υπήρχε κάτι να δούνε, ευτυχώς. Κουβέντιασαν με τον πατέρα μου στα γερμανικά. Οι Γερμανοί τον ευχαρίστησαν για την ευγενική ξενάγηση και τα καλά του γερμανικά. Τους ξεπροβοδίσαμε ως την εξώπορτα και ησυχάσαμε. Ίσως ήταν καλό που δεν είχε ιδέα ο πατέρας μου. Αν το ήξερε, θα είχε προδοθεί. Αυτός ήξερε για τα βλήματα μόνο, που είχαμε βάλει στο τζάκι, αλλά τα είχαμε κρύψει εκείνα. Όταν είπαμε στον πατέρα μου για την «Ντόρα», εκείνος τρομοκρατήθηκε και μας είπε: «Δεν ξέρω τι θα κάνετε, αυτό θα φύγει». Και το βράδυ, σκοτάδι έξω, με βαριά καρδιά την κάναμε σιγά-σιγά κομμάτια και πήγαμε και την πετάξαμε σ' ένα ασβεστοκάμινο που υπήρχε λίγο πιο πέρα. Αλλά η «Ντόρα» ήταν μια μονάδα βαρβάτη. Αν την είχαμε κρατήσει, θα 'τανε όνειρο.

Σωστό λογοτέχνημα

Το μόνο κακό είναι ότι δεν μπορώ να κάτσω στο μπαλκόνι, έχει κρύο ακόμη, φυσάει. Τώρα που το λέω αυτό, μου θυμίζει ένα Πάσχα, καλή ώρα τώρα, που είχε και τότε πολύ κρύο. Μας είχε ζητήσει ο καθηγητής μας, ο οποίος ήταν, παρακαλώ, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, να γράψουμε μια έκθεση. Μας είχε πει: «Όταν γυρίσετε παιδιά απ' τις διακοπές θα σας βάλω ένα θέμα που θα αναφέρεται στις εντυπώσεις σας, πώς περάσατε». Όταν γυρίσαμε απ' τις διακοπές εγώ έγραψα σαν έκθεση αυτό το κάτι, το οποίο είχα ζήσει τη Μεγάλη Παρασκευή.

Σ' αυτό το γεγονός, μάλιστα, μπορώ να σου πω πως είδα τον Θεό, τον έζησα με τα μάτια μου. Ο χειμώνας, όπως είπα, εκείνη τη χρονιά ήταν πολύ κρύος και αυτό συνεχίστηκε μέχρι και το Πάσχα. Έτσι, όλοι οι άνθρωποι που ήταν πάμπτωχοι, που δεν είχαν να φάνε, έβγαιναν με κάτι καρότσια, χειράμαξες, και ανέβαιναν απ' την Αθήνα επάνω σε μας και ερχόντουσαν για να κόψουν ξύλα στην Εκάλη απ' τα δάση. Εμείς μέναμε εκεί πολλές φορές τον χειμώνα και την άνοιξη. Γύρω-γύρω ήταν στρατωνισμένοι Γερμανοί σε σπίτια, τα οποία είχαν επιτάξει. Περνούσαμε από γερμανικό μπλόκο ακόμη και σαν παιδιά που ήμασταν τότε, όταν θέλαμε να βγούμε για καμιά βόλτα με τα ποδήλατα. Και όταν θέλαμε να βρεθούμε με φίλους που έμεναν μέσα στην Εκάλη, στο κέντρο, έπρεπε πάλι να δείξουμε τα χαρτιά μας στο μπλόκο. Και το αστείο ήταν ότι μας άφηναν και περνούσαμε συχνά έτσι. Στο τέλος, όταν πλησίαζε ο καιρός για να φύγουν οι Γερμανοί απ' την περιοχή, θυμάμαι, δείχναμε το χαρτί καμιά φορά και μας έλεγε ένας, που ήταν και μεγάλος στην ηλικία, «Scheiße mit diesem Ausweis», δηλαδή: «Στο διάολο με αυτά τα χαρτιά». Ήταν σαν να λένε: «Περάστε, δεν μας ενδιαφέρει», είχαν βαρεθεί και αυτοί.

Τέλος πάντων, σ' αυτό που σου διηγούμαι, όμως, δεν είχαν βαρεθεί ακόμη. Το σπίτι μας ήταν το τελευταίο τότε της Εκάλης προς τα πάνω, προς τον Διόνυσο. Στην Εκάλη υπήρχε και υπάρχει και σήμερα μια εκκλησία, η Αγία Μαρίνα. Η Εκάλη, όπως καταλαβαίνεις, ήταν και τότε το προάστιο των πλουσίων, αλλά εκείνη την εποχή, εκείνη τη Μεγάλη Παρασκευή, η Αγία Μαρίνα ήταν γεμάτη από φτωχούς ανθρώπους, οι οποίοι έσερναν τα καρότσια ξυπόλητοι και σταματούσαν στην εκκλησία, έμπαιναν μέσα για να προσευχηθούν και ύστερα συνέχιζαν προς το δάσος για να προμηθευτούν τις πρώτες ύλες. Αφού έκοβαν τα ξύλα τους, γύριζαν στην Αθήνα. Αυτά συνέβαιναν με το φως της ημέρας. Εκείνο το βράδυ, όμως, της Μεγάλης Παρασκευής ήταν ένας ξυλοκόπος, ο οποίος είχε ξεχαστεί στον χρόνο και τον έπιασε το σκοτάδι μέσα στο δάσος. Το βράδυ υπήρχαν πολλές από αυτές τις μονάδες του γερμανικού στρατού που κάνανε περιπολίες. Μια περιπολία έπεσε πάνω σ' αυτόν τον ξυλοκόπο και από μακριά τον σταμάτησαν, φωνάζοντας: «Αλτ». Εγώ βρισκόμουν στο δωμάτιό μου εκείνη την ώρα. Το παράθυρο του δωματίου έβλεπε προς το δάσος. Άκουσα τις φωνές και κοίταξα έξω. Είδα σχεδόν όλο το σκηνικό να συμβαίνει μπροστά μου, τουλάχιστον όσο μπορούσα, γιατί ήταν και σκοτεινά. Τα μάτια μου ήταν καρφωμένα στο τζάμι και έτρεμα σύγκορμος. Ο άνθρωπος, μόλις

τους άκουσε, φοβήθηκε και το έβαλε στα πόδια. Η γερμανική περιπολία, βλέποντάς τον να τρέχει, τον πυροβόλησε και τον σκότωσε. Δεν ήξερα πώς να αντιδράσω. Έτρεξα κάτω στους γονείς μου. Με άκουσε με προσοχή ο πατέρας μου και απάντησε: «Γιε μου, δυστυχώς, δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα» και με αγκάλιασε. Είχα κλονιστεί απ' το γεγονός, τέτοια τέρατα χαράζονται στη μνήμη για πάντα.

Αυτήν την ιστορία την έγραψα σαν θέμα στην έκθεσή μου. Μετά τις διακοπές, αφού ήρθε ο Παναγιωτόπουλος στην τάξη με τα τετράδιά μας διορθωμένα, μας είπε: «Θα σας διαβάσω την έκθεση ενός συμμαθητού σας». Μετά την ανάγνωση πήρα το τετράδιο στα χέρια μου και είχε γράψει κάτω απ' το κείμενο: «σωστό λογοτέχνημα». Αυτό δεν θα το ξεχάσω ποτέ.

Ήταν δύσκολες εποχές τότε, Ηλία. Εμείς κάπως τα καταφέρναμε, αλλά δεν ήταν έτσι για όλους. Ακούγαμε τις φωνές απ' τα παιδιά που ζητούσαν να φάνε κάτι: «Πεινάω, κυρία μου, πεινάω». Εμείς προσπαθούσαμε, όσο ήταν δυνατό, να βοηθήσουμε αυτά τα παιδιά. Όμως, πάλι και πάλι, με το ξεκίνημα της άλλης μέρας κείτονταν νεκρά σε όλες τις γωνιές της γειτονιάς. Αν το σκέφτομαι σήμερα; Ναι, και απορώ καμιά φορά για τα συναισθήματα που νιώθαμε τότε. Μετά από λίγο, δεν νιώθαμε τίποτα. Κάποιες φορές παίζαμε κρυφτό και βρίσκαμε νεκρούς σε εγκαταλειμμένα κτήρια, ανθρώπους που είχαν καταφύγει εκεί για να πεθάνουν. Τέλος πάντων, να μη σε βαραίνω άλλο με αυτά τα πράγματα. Έχω κακές αλλά και καλές αναμνήσεις απ' τα παιδικά μου χρόνια. Κάτσε ένα λεπτό. Χτυπά το τηλέφωνο, ο Φαιδωνάκος θα 'ναι, θα θέλει να κάνουμε βιντεοκλήση. Θα τον ξαναπάρω σε λίγο, γιατί με περιμένει. Είναι ο συμμαθητής και κουμπάρος μου, είμαστε από παιδιά μαζί, δυο εβδομάδες διαφορά έχουμε. Είμαστε οι τελευταίοι που έχουμε απομείνει. Ώρες-ώρες στενοχωριέμαι, όταν σκέφτομαι πως όλοι οι υπόλοιποι συμμαθητές, οι γονείς μου και αυτά τα πρόσωπα στις ιστορίες δεν υπάρχουν πια. Τουλάχιστον, έχω τον Φαιδωνάκο και τους γιους μου και αντέχεται κάπως η μοναξιά. Σ' ευχαριστώ για το παρεάκι και το ταξίδι στις αναμνήσεις, να προσέχεις.

Η γραφομηχανή

της Μαρίας Ψαράκη

ΟΧΙ ΔΑ ΚΑΙ ΠΑΡΜΑΝΤΟΝΑ!

Όσο δεν θυμάμαι τι φαγητό μαγείρεψα εχθές, τόσο θυμάμαι εκείνα τα χρόνια που ήταν γεμάτα απίστευτες στιγμές, πίκρες και χαρές. Τα παιδικά χρόνια ήταν τα πιο δύσκολα της ζωής μου. Θυμάμαι, όταν μπήκαν οι Γερμανοί, άνοιξη του '41 ήταν, εγώ ήμουν τεσσάρων χρονών κοριτσάκι. Τα αεροπλάνα πετούσαν συνέχεια πάνω από τη Θήβα και έριχναν βόμβες εδώ κι εκεί.

Τη δεύτερη μέρα του Πάσχα είχαν ξεσηκωθεί όλοι, γιατί μαθεύτηκε ότι οι Γερμανοί θα βάζανε φωτιά και θα καίγανε την πόλη. Είχαν βάλει κάτι βαρέλια με πετρέλαιο στην Πηγή, ξέρεις, εκεί που μένατε παλιά, και θέλανε να βάλουν φωτιά να μας κάψουν. Αμέσως μας μάζεψε ο πατέρας μου, μας έβαλε στα μουλάρια και φύγαμε μαζί με όλη τη γειτονιά, να πάμε στο Αμπελοχώρι, στο Λος Άμπελες που λέτε εσείς οι νέοι σήμερα. Φεύγοντας, βγαίνει ο Στραβόκωλος, ο γείτονας, και φωνάζει της θειας μου: «Γιαννούλα, το παιδί και τα μάτια σου και τη σακούλα με το αρνί». Φτάνουμε στο χωριό και πάμε κατευθείαν στο σπίτι που θα μέναμε. Ένα τεράστιο, μακρόστενο σπίτι σχεδόν άδειο. Μείναμε εκεί λίγες μέρες. Φαντάσου, κοιμόμασταν στο πάτωμα στρωματσάδα, ο ένας δίπλα στον άλλον. Ένα απόγευμα βγήκαμε να παίξουμε πιο πέρα, ενώ πετούσαν τα αεροπλάνα των Γερμανών. Αξέχαστη μου έχει μείνει η κοπελιά που μας φιλοξένουσε, όταν φώναζε: «Αγιερουπλάνα, αγιερουπλάνα».

Περνούσε ο καιρός, τους συνηθίζαμε κι εμείς τους Γερμαναράδες. Άλλο ήταν το ζόρι το δικό μας. Είχε φτάσει το καλοκαίρι του '43 και εγώ ήμουν έξι χρονών. Η μεγαλύτερή μου αδερφή, η Κική, ήταν δεκαεφτά. Πήγαινε κάθε απόγευμα με τις άλλες τσούμπρες και μάθαινε μοδιστρική. Απέναντι είχαν επιτάξει ένα σπίτι οι Γερμανοί, έτσι τις έβλεπαν κάθε μέρα και τις είχαν μάθει. Ώσπου ένα απόγευμα έρχεται στο σπίτι μας ένας ταξιτζής, φίλος του πατέρα μου, και τον έφαχνε. Ο μπαρμπα-Φώτης είχε πάει στον μύλο να αλέσει. Πήρε το

ταξί, λοιπόν, ο κυρ-Γιάννης και πήγε στον μύλο να τον βρει. Λίγο μετά γύρισαν μαζί στο σπίτι και ο πατέρας είχε λυσοάξει στο κλάμα. «Την Κική τη χτύπησε αμάξι, είναι στο νοσοκομείο στην Αθήνα», μας είπε με τρεμάμενη φωνή. Αυτοί οι Γερμανοί που σου είπα πριν, όταν έμαθαν για την Κικήτσα, έπαιρναν τηλέφωνο στο Αρεταίειο για να μάθουν. Είχε χτυπήσει στο κεφάλι. Της το ξύρισαν, για να της κάνουν την εγχείρηση. Εκείνη έμεινε φυτό και λίγες μέρες μετά πέθανε.

Το τι ακολούθησε δεν θέλω να το θυμάμαι. Αν και μικρή, οι εικόνες έχουν χαράξει τη μνήμη μου. Ξέρεις πόσο ζωντανή είναι η εικόνα της Κικής μέσα στο φέρετρο, ντυμένη νυφούλα και με ένα πέπλο να καλύπτει το ξυρισμένο της κεφάλι; Αχ, αχ! Οι φίλες της μαζεύονταν στο σπίτι και της γράφανε ποιήματα, για να της τα διαβάσουν στην κηδεία. Τρεις μέρες μετά είχαμε μαζευτεί στο σπίτι όλοι οι συγγενείς για τη λεγόμενη «παρηγοριά», μια συνήθεια που είχαμε τότε. Ξαφνικά ακούμε την περίπολο των Γερμανών και ο μπαρμπα-Φώτης τρέχει στην πόρτα. Κατέβηκαν από το αμάξι και βαρούσαν με δύναμη τα πόδια στη γη. Χτυπάει η πόρτα, ανοίγει ο πατέρας μου και μπαίνουν μέσα. Μιλούσαν και οι δυο σπαστά ελληνικά. «Κλείστε γρήγορα το φως, γιατί, αν σας δουν τα αεροπλάνα, θα σας ρίξουν», είπε ο ένας. Τρέχει η μάνα μου και βάζει ένα μπλε χαρτί πάνω στη λάμπα. «Τι κάνετε τέτοια ώρα εδώ όλοι μαζί;» λέει ο άλλος. Ένας ξάδερφος σηκώνεται και τους λέει για την Κικήτσα που σκοτώθηκε, δείχνοντας τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Αμέσως πέταξαν τα όπλα που κρατούσαν, μαζί και τη ζώνη, και τους πλησίασαν. Έδωσαν συλλυπητήρια για το κορίτσι μας και ύστερα η μάνα μου τους έβαλε λίγο φαγητό. Κάποιοι Γερμαναράδες είχανε αρχές και ήταν καλοί, σαν τους Ιταλούς που ερχόντουσαν και μας δίνανε καραμέλες.

Η μάνα μου μοιρολογούσε συνέχεια, δεν είχε σταματημό. Είχε πάψει να πηγαίνει στην εκκλησία, γιατί τα είχε βάλει με τον Θεό. Κάποια στιγμή της είχε μιλήσει ο παπάς της ενορίας μας και από τότε ξεκίνησε να βγαίνει ξανά. Τα επόμενα χρόνια με έστειλε κάθε Σάββατο μεσημέρι με ένα κουβαδάκι στο νεκροταφείο. Απ' έξω είχε ένα αυλάκι, εκεί γέμιζα τον κουβά και πήγαινα να ποτίσω τα λουλούδια στο μνήμα της αδερφής μου. Κρίνα, γαρίφαλα και τα άλλα τα μικρά που βάζουμε στα σταυρολούλουδα. Κοίτα να δεις που δεν τα θυμάμαι, πω-πω, πάει, γέρασα. Κατεβαίνοντας τα κυπαρίσσια από τον Άγιο Λουκά, άκουγα την καμπάνα του εσπερινού και με έπιανε ένας κόμπος στο στήθος, μια στεναχώρια για την αδικοχαμένη. Τέλος πάντων, είχαμε πολλά ζόρια και μεγάλες στεναχώριες τότε.

Για να σπάσω λίγο τη μαυρίλα τώρα, θα σου πω για το σχολείο. Η γιαγιά σου ήταν η επόμενη Μαρίκα Κοτοπούλη της Θήβας. Όπου γάμος και χαρά, η Βασίλω πρώτη. Ήμουν στη χορωδία, σε όλες τις παραστάσεις, αλλά και καλή μαθήτριά. Θυμάμαι εκείνον τον καθηγητή της θεολογίας, Σολωμό Νικόλαο τον λέγανε, που με φώναζε Αλκμήνη, το βαφτιστικό μου. Μόνο η νονά μου, αυτός και οι γιατροί που πάω τώρα με φωνάζανε έτσι, κανένας τους δεν με έλεγε Μίνα. Μια φορά μου είπε χαρακτηριστικά: «Αλκμήνη, πουλάκι μου, για έλα να πεις μάθημα. Γιατί άφησες και σου χαλάσανε το ωραίο σου ονοματάκι; Άκου Μίνα, Μίνα, Μίνα...». Μετά από μία παράσταση του σχολείου είχε έρθει στο σπίτι και είχε πει του πατέρα μου να με αφήσει να γίνω ηθοποιός, γιατί είχα ταλέντο. Η απάντηση του μπαρμπα-Φώτη, βέβαια, ήταν αρνητική: «Τι λες, καλέ; Τρελάθηκες; Θα αφήσω την κόρη μου να γίνει παρμαντόνα;». Έτσι και εγώ το άφησα το θέατρο, τη χορωδία όμως όχι. Από μένα πήρε και ο θείος σου και ασχολήθηκε με το θέατρο από μικρός.

Τελείωσα, λοιπόν, το σχολείο και έπρεπε να βρω μια δουλειά. Στην αρχή δούλεψα στο Πταισματοδικείο άμισθη για ενάμιση χρόνο. Εκεί έμαθα και τη γραφομηχανή. Τότε ήταν μεγάλο προσόν, ειδικά για τη θέση της γραμματέας. Να σκεφτείς, όταν τελείωσε η μάνα σου το σχολείο, την πήγαμε σε μία ιδιωτική στην Αθήνα, για να μάθει δακτυλογραφία. Εκείνη την περίοδο αγοράσαμε τη δική μας γραφομηχανή, για να κάνει εξάσκηση. Δεν το ξεχνώ, ήταν άσπρη με κόκκινα κουμπιά. Τέλος πάντων, ξέφυγα λίγο. Ύστερα γίνονταν κάτι διαγωνισμοί στη ΔΕΗ. Είχε περάσει ένα πρωινό ο Κουρκούτης από το μαγαζί μας και με είχε ενημερώσει. Η τελευταία μέρα ήταν. Πάω κι εγώ ανάμεσα σε δεκαοχτώ κοπελιές να δώσω. Ήταν η τυχερή μου. Την επόμενη με ενημέρωσαν ότι είχα προσληφθεί. Έτσι, τον Ιανουάριο του '58 έπιασα δουλειά ως γραμματέας. Εκεί ήταν που γνώρισα και τον παππού σου. Εκείνος ήρθε, βέβαια, το '59 από τον Δομοκό. Μαζί με τη δουλειά, λοιπόν, επήλθε και το μοιραίο.

Το πρώτο τανγκό

Πάλι σου λέει ιστορίες για αγρίους η γιαγιά; Όπως και να 'χει, θα ήθελα να σου πω για τα χρόνια που ακολούθησαν μετά τον γάμο, αλλά πέρασε τόσο γρήγορα η ζωή, που δεν θυμώμαι λεπτομέρειες. Ήταν οικογένεια, παιδιά, σπίτι και δουλειά. Θα ξεκινήσω, λοιπόν, από την αρχή.

Εγώ, Μαριώ μου, γεννήθηκα και μάνα δεν ε γνώρισα. Ήμουν μικρός, δύο χρονών, όταν η Ρίνω, έτσι την έλεγαν στο χωριό, πέθανε

πάνω στη γέννα μαζί με το παιδί. Ο πατέρας μου ξαναπαντρεύτηκε και έκαμε άλλα τέσσερα παιδιά. Αγρότης ήταν και έπρεπε να βρει μια γυναίκα να φροντίζει το σπίτι, αφού αυτός έλειπε συνέχεια.

Εγώ, βέβαια, δεν έκατσα πολύ στο χωριό. Με πήρε ο θείος μου μαζί του στον Δομοκό για να αλλάξω παραστάσεις κι έτσι πήγα εκεί σχολείο. Βοηθούσα σε όλες τις δουλειές και ήμουν απαραίτητος για εκείνον και την οικογένεια. Με έστειλε για νερό, φαγητό και κάθε άλλη δουλειά του σπιτιού. Θυμάμαι, στην τρίτη και τετάρτη δημοτικού έβαλα τις βάσεις. Ήμουν καλός ορθογράφος και άπιαστος στα μαθηματικά. Τότε δίναμε εξετάσεις για να μπούμε στο γυμνάσιο, το οποίο στην αρχή ήταν οκτατάξιο και αργότερα έγινε εξατάξιο. Ο θείος μου ήταν δάσκαλος στο σχολείο που επήγα.

Μέσα σε όλες αυτές, λοιπόν, τις δυσκολίες ήρθε και ο πόλεμος. Όταν μπήκαν οι Γερμανοί, εμείς φύγαμε και πήγαμε στον Παλαμά, ένα κοντινό χωριό. Οι εχθροί είχαν επιτάξει πολλά από τα σπίτια και έμεναν μαζί μας. Τότε είχε εγκατασταθεί σε ένα δάσος η νέα Ταξιαρχία των Εγγλέζων. Όταν εκείνοι αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν, άφησαν πίσω πολλά από τα πράματά τους. Είχα βγει, λοιπόν, με έναν φίλο μου και πήγαμε προς τα εκεί. Όπλα, νάρκες, αυτοκίνητα στο ρέμα, ό,τι μπορείς να φανταστείς. Κατέβηκα προς τον ποταμό και πλησίασα ένα από τα αυτοκίνητα. Λίγο πιο πέρα είδα κάτι να γυαλίζει. Ήταν ένας σιδερένιος κουβάς. Σπάνιο τότε, δεν βρίσκαμε εύκολα κουβάδες και έτσι τον μάζεψα. Ξαφνικά ακούμε τα στούκας, τα αεροπλάνα των Γερμανών, να περνάνε πάνω από το κεφάλι μας. Έριξαν βόμβα λίγο πιο πέρα. Εξαφανιστήκαμε και οι δυο, τρέξαμε προς τα σπίτια μας. Εκείνο το αίσθημα της φοβέρας δεν θα το ξεχάσω ποτέ.

Και κάπως έτσι πέρασε ο καιρός και φύγανε οι Γερμανοί τον Οκτώβρη του '44. Έλα μου, όμως, που δεν τελείωσαν εκεί τα βάσανα. Αμέσως μετά, να και ο Συμμοριτοπόλεμος, να και οι καινούργιες ιστορίες. Στην περιοχή μας είχε πολύ στρατό και οι συγκρούσεις δεν σταματούσαν. Αξέχαστος μου έχει μείνει ο Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος ανέβαινε από τη Θεσσαλία με το άσπρο του άλογο και τη μαύρη του γενειάδα κι εμείς μαζευόμασταν και τον χειροκροτούσαμε, καθώς περνούσε. Ναι, τότε ήμουν αριστερός. Μην ρωτήσεις. Ο θείος μου και όλη η οικογένεια ήταν αριστεροί, μαζί και εγώ.

Το '49 τελείωσε και ο Ανταρτοπόλεμος. Έπειτα έπιασα δουλειά ως σημειωτής στη συντήρηση των δρόμων. Έπαιρνα παρουσία για τις πληρωμές και έκανα έλεγχο στα φορτηγά για το τι έφερναν.

Βλέπεις, από τις νάρκες των ανταρτών, οι δρόμοι είχαν διαλύσει. Έξι μήνες έκανα εκεί. Τα λεφτά που έβγαλα ήταν αρκετά για να με κρατήσουν, όταν πήγα φαντάρος. Λεφτά από το σπίτι μου δεν περίμενα. Έτσι στις 7 Ιανουαρίου, την ημέρα της γιορτής μου, το '51, παρουσιάστηκα στην Κόρινθο. Ύστερα πήγα ασυρματιστής στο Μεγάλο Πεύκο για τρεις μήνες διδασκαλίας και μετά στην Καρδίτσα. Δυόμισι χρόνια έκανα, όχι σαν σήμερα που πάνε οχτώ μήνες και τρελαίνονται. Κάτσε να τελειώσει ο αδερφός σου και θα τον βάλω κάτω να του πω όλες τις ιστορίες από τον στρατό. Όταν απολύθηκα επέστρεψα στον Δομοκό και έπιασα δουλειά.

Τα επόμενα τέσσερα χρόνια έκανα διάφορες δουλειές από 'δώ κι από κει. Το '58, λοιπόν, ο πρώην δήμαρχος του χωριού συνέδεσε μία μηχανή ηλεκτροπαραγωγής, δώρο της Φρειδερίκης, και με πήρε στη δουλειά. Διορίστηκα ως γραμματέας, εισπράκτωρ, λογιστής και ταμίας. Εκεί ήταν που πελάγωσα, μεγάλη ευθύνη. Την 1^η Φεβρουαρίου του '59 ήρθε η επιτροπή της ΔΕΗ από τη Χαλκίδα και εξαγόρασε την επιχείρηση, δίνοντάς τους 300.000 δραχμές. Εμένα με έβαλαν να επιλέξω πού ήθελα να πάω. Χαλκίδα, Θήβα ή Λειβαδιά ήταν οι επιλογές στην αρχή. Ύστερα, όμως, με κατέβασαν στη Θήβα, γιατί δεν είχαν προσωπικό. Δεν ήθελα να πάω. Παρ' όλα αυτά στις 9 Μαΐου το απόγευμα βρισκόμουν στην υπηρεσία. Η γιαγιά σου ήταν από τους πρώτους ανθρώπους που γνώρισα, μάλιστα μου βρήκε κι ένα δωμάτιο να μείνω. Στην αρχή δεν είχαμε τίποτα το ιδιαίτερο, ήμασταν απλώς συνάδελφοι.

Εγώ έφυγα μια βδομάδα και πήγα στη Λειβαδιά για μια ενημέρωση, αν και κατέληξε σε διακοπές και διασκέδαση. Δεν ήθελα να γυρίσω. Σύντομα, όμως, με ζητούσαν πίσω, γιατί στα γραφεία της Θήβας ήταν τρεις κι ο κούκος. Αφότου γύρισα, μας είχαν καλέσει σε ένα γλέντι κάποιοι φίλοι τεχνίτες που έγιναν εργοδηγοί. Ήταν και η γιαγιά σου. Την πήρα από το χέρι και χορέψαμε ταυγκό. Ο πρώτος μας χορός. Μια συνάδελφος μάς πλησίασε και με ρώτησε: «Τι θα γίνει με σας τους δυο;». Εγώ της είπα πως περίμενα την απάντηση για τη μετάθεση στη Λαμία. Θα έφευγα. Γύρισα στη Μίνα και είπα: «Θα φύγω, αλλά το μυαλό μου θα 'ναι εδώ». Εκείνη τσίμπησε και βγήκαμε έξω. Συζητήσαμε λίγο και έφυγα. Την επομένη έβαλα τη Μίνα να πάρει τηλέφωνο τον Περιφερειάρχη και να ακυρώσει τη μετάθεση. Στην αρχή αυτός ήθελε να μας στείλει και τους δυο στη Λαμία. Εγώ είχα πάρει απόφαση ότι θα την παντρευτώ κι έτσι χρειαζόταν τη μάνα της και τις αδερφές της να τη βοηθάνε. Του εξήγησα πώς είχαν

τα πράγματα και κάπως έτσι μείναμε στη Θήβα. Τότε επήλθε το μοιραίο, Μαριώ μου.

Μείναμε δύο χρόνια αρραβωνιασμένοι και το 1965 παντρευτήκαμε. Έναν χρόνο μετά κάναμε τη μαμά σου και δέκα χρόνια αργότερα του θείου σου. Εντάξει, περάσαμε δύσκολα, δεν λέω, αλλά ήμασταν τυχεροί μες στην ατυχία μας. Τη δουλειά μας την είχαμε, την υγεία μας την είχαμε και τη φαμίλια μας την κάναμε. Και όλα αυτά θα τα είχα γράψει στην αυτοβιογραφία μου και θα τα διαβάζατε, όποτε θέλατε, αν δεν είχαμε δώσει εκείνη τη γραφομηχανή.

Παπούτσια χειροποίητα σαν τη ζωή που έφτιαξα

της Ευαγγελίας-Αναστασίας Πάσσαρη

Η «ΕΛΙΑ»
Ακούμε μια μέρα τον τελάλη: «Έρχονται οι Γερμανοί, έρχονται οι Γερμανοί!». Μας βουτάει ο πατέρας μου, όλους εκτός από τη μάνα μου – ήταν λεχώνα στη Χρυσάνθη – να κινηθούμε προς την Ανάληψη. Ένα εκκλησάκι, φαίνεται από το σπίτι μας. Είχε γίνει σαν καταυλισμός. Είχανε μαζευτεί τέσσερις-πέντε οικογένειες όταν φτάσαμε. Είχε ανέβει και ο Ηλίας, ο μουγκός, με κάτι κιάλια και κάθε τόσο του ελέγανε να κοιτάει προς τη δημοσιά. Αμ, έλα που είχαν και οι Γερμανοί κιάλια! Εμείς πού να το ξέρουμε βέβαια; Σκάνε δυο κροτίδες και πετυχαίνουν ένα παιδί... Φοβηθήκαμε εμείς, εγώ ήμουν μόλις τεσσάρων χρονών αγοράκι.

Σαν βράδιασε, μας πιάνει ο μακαρίτης να πάμε στ' Αγριάνους. Εγώ είχα τότε στο πόδι μια «ελιά»· να, τόσο μεγάλη! Με πονούσε η άτιμη, πού να περπατήσω γρήγορα; Άσε που 'τανε χειμώνας, χιόνι μέχρι το γόνατο! Ένας κατάλευκος Πάρνωνας! Με τα πολλά, αφού περπατήσαμε τρεις-τέσσερις ώρες, βρίσκουμε ένα μαντρί. Μπήκαμε μέσα και μας στοιβάζει ο πατέρας τον έναν πάνω στον άλλον. Κείνος φόραγε μια χλαίνη, παλιά, σκούρα. Μας τη ρίχνει κι αυτήνε, πέφτει κι αυτός απάνω μας με τα χέρια ανοιχτά. Να μας έχει όλους. Πώς είναι η κλώσα με τα κοτοπουλάκια;

Κοιμηθήκαμε λίγο και το πρωί φτάσαμε πια. Είχε μια ξαδέρφη εκεί ο μακαρίτης. Ακούμε τον δικό τους τελάλη να φωνάζει: «Έρχονται οι Γερμανοί!». Οργανώνονται οι άντρες στις πηγές να μαζευτούν να φύγουν. Ο πατέρας μου γύρισε σε μας μετά από κάνα μήνα, θυμάμαι. Και μείναμε με τη θεία. Σταυρούλα τηνε λέγανε, καλή γυναίκα. Μας έδωσε ό,τι είχε να φάμε. Ψωμί δηλαδή... Στο μεταξύ από την κούραση η «ελιά» είχε πεταχτεί σαν καρύδι. Πόνος! Δεν μπορούσε

να μου κάνει τίποτα, δεν είχε και τι άλλο να μας δώσει. Πάει βρίσκει ένα καλάμι και δένει επάνω ένα λευκό πανί. «Θα πάτε πίσω στα Χρύσαφα, στη μάνα σας».

Να μη σ' τα πολυλογώ, φτάνουμε στο σπίτι μας. Πουθενά η μάνα μας! Αρχινούμε να φωνάζουμε 'μείς: «Μαμά, μαμά!». Τίποτα. Βγαίνει η γιαγιά μου από απέναντι – η Βαρελού – και μας φωνάζει: «Εδώ χάμω είναι η μάνα σας!». Από τις φωνές όμως βγήκαν από το πάνω δώμα κάτι Γερμαναράδες. Είχαν εγκατασταθεί εκεί. Με βλέπουν που κούτσαινα και με πιάνει ένας και βλέπει την «ελιά». Τι μου 'πε, κανείς μας δεν κατάλαβε. Μετά μας έδωσαν κιόλας κάτι καραμέλες, δεν μας πείραξαν. Την επόμενη με βουτάει, με βάζει σ' ένα κρεβατάκι. Με κρατούσε ένας από τα χέρια, ένας από τα ποδάρια για να μου κάνει εγχείρηση να μου τηνε κόψει! Έβγαλε πύο ο χριστιανός τελικά. Το τι ανακούφιση έκανα... δεν λέγεται. Αλλ' ακόμη κούτσαινα λιγούλακι. Ε, κι έτσι όπως περνούσε ο καιρός, μάθαμε να ζούμε με δαύτους. Παξιμάδι, χυλοπίτες και Γερμαναράδες.

Πριν φύγουμε ακόμη, κάποια μέρα γυρνούσαμε από το σχολείο. Στη βρύση, στη Γεράνεια, ήτανε μαζεμένες γυναίκες να βάλουνε νερό. Πού ύδρευση τότε; Ήτανε και μια που ήτανε κουτσή απ' το ένα ποδάρι! Με βλέπει μένα και με πιάνει, τον κακοντέλη*, στο κυνήγι – ασ το πούμε κυνήγι –, ότι την κοροϊδεύω! Ευτυχώς ήταν η νονά μου πιο πέρα. «Δεν ντρέπεσαι, μωρή; Το παιδί είναι άρρωστο», της λέει, «Έχει αυτό το πράμα». Ε, τις έφαγα, αλλά μετά μου 'φυγε το κούτσεμα!

Το αντάρτικο

Όταν πια ήτανε να φύγουνε οι Γερμαναράδες, θυμάμαι, είχαμε πάει όλο το χωριό μέχρι το Γεφύρι. Στο δρόμο προς τη Σπάρτη, που 'ναι και τώρα. Φωνές, χαμός! «Φεύγουνε, φεύγουνε!», να λέει ο ένας, «Απελευθέρωση!», να φωνάζει ο άλλος. Και με τον καιρό έφτιαξαν κάπως τα πράγματα. Ορθοποδήσαμε, γινήκαμε όλοι νοικοκυραίοι. Εμείς είχαμε πάρει γίδια, τηνε βγάσαμε. Αμ, έλα που ήτανε να 'ρθει μετά το μεγάλο δράμα. Ο Εμφύλιος...

Μια μέρα κατεβαίνουνε από το βουνό κάτι αντάρτες και ο «Καπετάνιος» φωνάζει να πάνε όλοι στην πλατεία να τους μιλήσει. Έτσι φώναζαν τον αρχηγό τους. Είπα εγώ θα 'ταν στα καράβια αυτός, γι' αυτό είναι καπετάνιος. Και ζητά από κάθε σπίτι να στείλει ένα γομάρι φορτωμένο με πράματα. Το γομάρι ήτανε δηλαδή ένα

* Κακομοίρη, φουκαρά.

μουλάρι, ένα ζώο γεμάτο τρόφιμα. Ψωμιά, χυλοπίτες, αβγά, ελιές, παξιμάδια. Ό,τι είχε ο καθένας. Και από κει που ήμασταν νοικοκυραιοί, έλα πάλι πείνα.

Ο πατέρας μου είχε ακούσει ότι βουτάγανε κοσμάκη να τον παίρνουν στ' αντάρτικο. Είχε πάρει τη Γιαννούλα, που 'τανε η μεγαλύτερη, και είχανε κινήσει για τη Σπάρτη. Κατάφερε να πιάσει ο μακαρίτης δουλειά στους δρόμους, που φτιάχνανε τότε για τ' άλλα μεγάλα μέρη. Και έτσι έβγαζε κάποια χρήματα.

Κάτι Αποκριές στέλνει, λοιπόν, η μάνα μου τον Γιάννη με το μουλάρι στη Σπάρτη να ψωνίσει ο πατέρας πράματα και να μας τα φέρει πάνω. Και δεν ήτανε μόνο ο Γιάννης. Είχανε μαζευτεί κι άλλα παλικαράκια από το χωριό να πάνε μαζί. Γυρνώντας, τονε βλέπουμε από το δρόμο ακόμη να κλαίει, να χτυπιέται και πουθενά το ζώο. Είχανε κατέβει πέντε-έξι, μας είπε, από κάτι ρέματα και τους είχανε πάρει και τα πράγματα και τα ζωντανά μαζί. Βάζουν τα κλάματα τα μικρά, ο Γιάννης να χτυπιέται, ο φουκαράς. Ε, να μη σ' τα πολυλογώ, απέναντί μας έμενε μια γυναίκα μοναχή της. Επί τόπου σφάζει έναν κόκορα και τονε φέρνει στη μακαρίτισσα τη μάνα μου. «Μην κλαίετε. Εδώ ό,τι έχουμε θα τα φάμε όλοι μαζί και θα περάσουμε». Και έβαλε η μάνα μου κάτι χυλοπίτες και όντως όλοι μαζί με τη γυναικούλα φάγαμε κείνη τη μέρα.

Σόλωνος 44

Το '49 πια, κατεβαίνει μαζί με άλλους στο χωριό ένας ξάδελφος του πατέρα μου. Ανάμεσά τους κι ο Λάμπρος ο Βούζας. Και έρχονται εκδρομή αυτοί στο Θανακοπιό. Εγώ έβροσκα ό,τι ζωντανά μας είχαν μείνει εκεί πέρα και τραγούδαγα. Είχα από τότε το ταλέντο! Με χαιρετούν και αργότερα ρωτάει ο Βούζας να μάθει ποιος είμαι, τίνος είμαι και τα σχετικά. Πρότεινε να με πάρει τσαγκάρη στην Αθήνα. Τα μαθαίνει ο πατέρας μου: «Βρε παιδάκι μου, είναι καλή τέχνη, να τη μάθεις, να βγάλεις κάνα φιλό», απα-πα-πα εγώ! Εγώ ήθελα να μάθω σαμαράς. Τους τσαγκάρηδες τους είχα συνδέσει με τα κακοφτιαγμένα άρβυλα με την προκαδούρα. Με το χακί. Δεν μ' άρεσε.

Με τα πολλά όμως με καταφέρανε. Με ντύνουν με ένα πουκάμισο, μου φορούν και κάτι παπούτσια. Φτάνουμε στην Αθήνα και με πάει αμέσως στο μαγαζί. Σόλωνος 44. Μου δείχνει το και το, με πάει και σ' ένα δωματιάκι από πίσω. Μια σταλιά, αλλά είχε δυο πόρτες. Και κει θα 'μενα. Με πάει μετά στο σπίτι του. Φιλόξενοι όλοι, μου φερόσαντε καλά. Κι αφού φάγαμε και τα συμφωνήσαμε, κάνω να γυρίσω στο

δωματιάκι. Ζαπλώνω στο ντιβάνι. Πού να κοιμηθώ; Μαύρο ύπνο έκανα! Πρώτη φορά μακριά από το σπίτι, μακριά από τη μάνα μου...

Πέρασαν τρεις μήνες γιομάτοι για να συνηθίσω την Αθήνα. Και αφού είδα ότι δεν θα φτιάχναμε άρβυλα, αλλά παπούτσια φίνα, με χρώματα, με σχέδια, άρχισε να μ' αρέσει κι η δουλειά. Άρχισα να 'χω ζήλο, να πούμε. Και ο Βούζας ήτανε καλό αφεντικό, με έκανε αρχιβοηθό. Με έστελνε, βλέπεις, στα σπίτια να πηγαίνω τις παραγγελίες και είχε κι αυτό το χαρτζιλίκι του. Έτσι έβγαζα λεφτά και γλύκανε η Αθήνα.

Μετά από ένα χρόνο, έφερα τον Δημήτρη να μάθει και τούτος την τέχνη. Απέναντι από το μαγαζί ήτανε ένα κομμωτήριο. Με πιάνει αυτή που το 'χε και μου λέει: «Ο αδερφός σου, βρε Νίκο, είναι ωραίο παιδάκι. Αν μάθει εδώ, θα γίνει φίρμα, θα τα κονομάει». Τι να της πω εγώ; Τον ρωτάω τον Δημήτρη, «Δεν έχω πρόβλημα», λέει. Πάω, του ψωνίζω ρουχαλάκια, παπουτσάκια, και πιάνει εκεί να μάθει κομμωτής. Δεν έμεινε πολύ καιρό. Τότε άντρας σε κομμωτήριο ήτανε κάπως. Όχι μπαρμπέικο. Αρχινήσανε να τον πειράζουν, να τότε λένε πούστη. Σαν τ' άκουσε έγινε πυρ και manía! Τα παράτησε και τον έστειλα στο Κουκάκι παραγιό σε έναν άλλον τσαγκάρη, τον Λαγουδάκη. Τον έγραψα και στο νυχτερινό και έτσι μείναμε μαζί. Αργότερα ανοίξαμε και το μαγαζί μαζί.

Μια γυναίκα που ούτε άντρας δεν έκανε τέτοιες δουλειές

Αφού είχε βουλευτεί κι ο Δημήτρης, τους λέω στο χωριό να 'ρθει η Τασία να μάθει μοδίστρα. Κι ανέβηκε κάποιον καιρό. Όμως στο χωριό πήρανε γίδια και έπρεπε να πηγαίνουν και η μάνα και ο πατέρας. Έτσι τη φώναξαν πίσω, να 'χει το σπίτι, να συγυρίζει.

Η μάνα μου, λοιπόν, να πηγαίνει στα ζωντανά και, όταν επέστρεφε πια, όλο και κάτι έβρισκε να κάνει. Χρυσή να την έκανες, να κάτσει δεν μπορούσε. Προκομμένη, δεν το 'βαζε κάτω με τίποτα. Προκομμένη και φιλόξενη. Όλοι είχανε να το λένε πως, επειδή ήμασταν το τελευταίο σπίτι στο χωριό, φίλευε όλους τους περαστικούς για τ' άλλα χωριά κάτι τις. Προτιμούσε να μείνει κείνη νηστική, παρά να περάσει άνθρωπος από το σπίτι μας και να φύγει με αδειανά χέρια. Ήταν αγαθός άνθρωπος, καλός. Θυμάμαι πως, σαν έφυγα για την Αθήνα, άφησα πίσω στο χωριό τη Σπίθα. Μια σκύλα που με ακολουθούσε όπου πήγαινα. Σε κάθε γράμμα που 'στελνα ρωτούσα τι κάνει. Και σε κάθε ένα της μάνας μου η Σπίθα ζούσε και βασιλευε... Κι ας είχε πεθάνει λίγο καιρό μετά που 'φυγα. Βλέπεις, να μη με πικράνει που ήμουνα μακριά της...

Λίγο καιρό μετά που κατέβηκε η Τασία, λοιπόν, την έπιασε να μη μπορεί να καταπιεί. Μετά μας είπανε ότι ήτανε κάτι από τον θυροειδή. Βρογχοκήλη, λέει. Τη φέρανε πάνω στην Αθήνα να την πάμε σε γιατρούς. Ευτυχώς είχαμε βρει έναν πατριώτη γιατρό, τον Ματζαράκη.

«Δημητράκη, κάποια θεραπεία, με φάρμακα, πώς θα γίνει;» του λέω.

«Η ανιψιά μου έχει τα ίδια και με θεραπεία δεν είδαμε προκοπή! Εγώ λέω να πάμε για επέμβαση». Σάμπως και ξέραμε 'μεις τι ήτανε καλύτερο;

Συμφωνήθηκε η επέμβαση. Μέσα σε όλα θέλανε να κάνουνε εξετάσεις για την κακιά αρρώστια. Της παίρνουν υγρό από πίσω από τον σπόνδυλο. Και από κει που ήτανε μια γυναίκα, που ούτε άντρας δεν έκανε τέτοιες δουλειές, παραλύει... Έφτιαξε ο λαιμός της και η κακομοίρα δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Άλλος άνθρωπος... Πουλήσανε κάτω ό,τι ζώο είχανε, έβαλα κι εγώ λεφτά και τηνε βάλαμε σε καρότσι.

Εγώ δεν μπορούσα να πάω κάτω να βοηθήσω, γιατί πια είχα φτιάξει δικό μου μαγαζί. Ευτυχώς είχα μια πελάτισσα νοσοκόμα. Έτυχε να της πω για τη μάνα μου και πρότεινε να τη φέρω πάνω να τη δουν ξανά στο νοσοκομείο που ήτανε. Να 'ναι καλά αυτή η γυναίκα, γιατί πράγματι βρήκαμε τι της είχανε κάνει. Είχε πιαστεί, λέει, ένα νεύρο από κει που πήραν το υγρό, από την ένεση!

Παρ' όλο που σηκώθηκε, λίγα χρόνια μετά πέθανε. Πολύ νέα. Δεν πρόλαβε να δει εγγόνια από μένα, εγώ όμως την έβγαλα Γεωργία τη μάνα σου. Κι ας ήτανε το έθιμο να παίρνει η κόρη το όνομα της άλλης γιαγιάς... Τότε πήρα και τον πατέρα πάνω. Αρχίνησε να πουλάει λαχεία. Ξαναπαντρεύτηκε κιόλας. Τι να πεις... Η Χρυσάνθη, θα 'τανε τότε δεκαπέντε, είχε λεπτά δάχτυλα, τηνε βάλαμε κορδελιάστρα. Είχαμε όλοι τις δουλειές μας. Νοικιάσαμε ένα σπίτι στου Γκύζη και στρώσαμε τη ζωή μας εδώ.

Παπούτσια γάμου

Ε, να μη σ' τα πολυλογώ, στο πρώτο το μαγαζί την είχα πελάτισσα τη γιαγιά σου. Έρχεται κάποια στιγμή το κορίτσι να φτιάξει παπούτσια για τον γάμο της αδερφής της. Ένα γοβάκι γαλάζιο με πολύ μικρά λουλουδάκια στο φόντο της είχα κάνει. Ήτανε νόστιμη κοπελίτσα, αλλά μικρή. Μετά έμαθα πως η διαφορά μας ήταν κοντά δέκα χρόνια. «Να προσέχεις τους μορφονιούς εδώ χάμω» της είχα πει.

Θυμάμαι ότι πάντοτε ερχότανε με μια φιλενάδα της, την Ελπίδα. Κάποια στιγμή έρχεται μόνη της αυτή στο μαγαζί. Φαίνεται να γίνει η δουλειά, κατάλαβες;

«Νίκο, σ' αρέσει η Βαγγελιώ;» με ρωτάει.

«Βρε συ, όμορφη είναι!» λέω, «Αυτό όμως είναι κοριτσάκι ακόμη!».

«Είναι καλή κοπέλα, του μεροκάματου. Έχει έρθει από νησί». Και κάπως έτσι αρχινήσανε κάτι έξοδοι μαζί με τον φίλο μου, τον Κώστα, και την κοπελιά του, τη Μαίρη.

Είχε περάσει καιρός και, αφού τα πράγματα προχωρούσαν, με πάει στο σπίτι της Κατίνας. Είναι η μεγαλύτερη από όλες τις αδερφές, βλέπεις. Πάνε οι κοπέλες να ετοιμάσουν καφέδες, ξέρω 'γώ, και μένω με τον άντρα της, τον Λάκη.

«Έχεις σοβαρό σκοπό;»

«Ε, για να 'μαι εδώ και βέβαια έχω».

«Πρόσεχε, Νικολάκη, γιατί διαφορετικά εγώ θα πίνω τον καφέ μου στο Σύνταγμα και 'συ θα τις τρως πέντε δρόμους πιο πάνω!»

«Αν είναι να αρχινήσουμε τις φοβέρες», του λέω, «να φύγω από τώρα. Τι πράγματα είναι τούτα;».

Αλλά κι εγώ είχα σοβαρό σκοπό και ο Λάκης αστειευόταν. Και στις 26 του Φλεβάρη το '67 το πήρα το κορίτσι! Και αγοράσαμε το υπόγειο στην Πλατεία Μαβίλη, και, σαν ήρθανε τα παιδιά, έπιασα δεύτερη δουλειά και σιγά-σιγά τα φτιάξαμε όλα. Αμάξι, εξοχικό, σπουδές αργότερα.

Δεν μας έλειψε ποτέ τίποτα. Μόνο τώρα... Είμαι ογδόντα τεσσάρων χρονών άνθρωπος και δεν μπορώ να δω τα παιδιά μου και τα εγγόνια μου, λες και έχω γυρίσει πίσω στον πόλεμο...

Φύγε, Μιχάλη, φύγε!

του Κωνσταντίνου Σγολόμβη

ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ήμουνε φρόνιμη, αλλά στσι δρόμους αλητάκι. Στη γειτονιά μας, εκεία που 'ναι τώρα το Μουσείο, ήτονε το σπίτι του Καλοκαιρινού. Ο Καλοκαιρινός εζούσε τότες κι ήτονε πολλές υπηρέτριες στο σπίτι. Είχανε πολύ ωραία λουλούδια στην αυλή ντως. Εγώ πηδούσα απ' τα κάγκελα κι έμπαινα μέσα να δω τα λουλούδια. Δεν τα 'κοβα όμορφα, μόνο τα τσουρομαδούσα. Μια φορά ήκουσα κάποια από τσ' υπηρέτριες να λέει: «Ποιος δαίμονας μου τα κάνει αυτά;». Την επαύριο, που 'χα κατέβει πάλι να κόψω λουλούδια, αυτή με παίρνει χαμπάρι και βγαίνει με έναν σκύλο μεγάλο σαν αρκούδα. «Εσύ, μωρέ πουτανάκι, μου κόβεις τα λουλούδια και τα χαλάς; Εδά δ' αφήσω το σκύλο και δα σε κάμει κομμάτια!» Εγώ τρόμαξα και τση κάνω: «'Οι, δεν ξανακατεβαίνω» κι απ' τον φόβο μου εκατουρήθηκα. Ήμουνε πολύ... μπουνταλού. Ύστερα χτυπούσαμε τσι πόρτες. Αυτό ήτονε το παιχνιδι με τσι φιλενάδες μου. Πάντα εγώ, βέβαια, ήμουνε η έξυπνη και την επλήρωνα, αλλ' έτσα περνούσαμε τότες.

Τα κορίτσα ήμαστονε περιορισμένες. Εβγαίναμε κρυφά. Μια φορά θέλαμε να πάμε με τσι φιλενάδες μου σ' ένα έργο. Στο σπίτι είπαμε πως θε να πάμε αμοναχές μας, αλλά εμείς είχαμε τα αμόρε μας εκεί κι επεριμένανε. Με τα πολλά, μας αφήσανε. Όταν γυρίσαμε, μας αρωτούσανε να πούμε το έργο. Ποιο έργο; Αφού δεν είδαμε τίποτα. Αλλού είχαμε τον νου μας εμείς. Εν τω μεταξύ, ένας φίλος του αδερφού μου, του Γιώργη, που τον επονούσε το δοντάκι του για μένα, μας είχε δει και του το σφύριξε. Αλλά εμείς συνεχίζαμε τα ψόματα, γιατί πού μυαλό τότες; «Ήτονε δύσκολο το έργο, μωρέ Γιώργη! Μια κουνίστρω εχόρευε και τραγούδει!» του λέω. Και μου παίζει ένα χαστούκι, Κωστή, και βάνω τα κλάματα. Δεν ήκλαιγα το χαστούκι, αλλά το σκουλαρίκι που μου 'σπασε. Ήτονε δώρο από το αμόρε. Και μένα μου αρέσανε τα λούσα. Σκέψου να δεις πόσο μπουνταλού ήμουνε.

Ζείτε καλή ζωή εσείς, γιατί είναι ελεύθερα όλα. Δόξα σοι ο Θεός! Παλιά ήτονε... Παναγία μου! Κάθε φορά που βγαίναμε στει Τρεις Καμάρες – ήτονε το νυφοπάζαρο εκείά –, κάναμε τη βόλτα μας και μας εκοιτούσανε τ' αγόρια. Γι' αυτό, όντε βγαίναμε, θέλαμε να είμαστε πολύ περιποιημένες. Εμείς δεν είχαμε φουστάνια πολλά. Με την ξαδέρφη μου, το Μαρικάκι, είχαμε ένα σώμα κι ήθελε να αλλάζομε τσι μπλούζες, να βάνει τη δική μου κι 'γώ να βάνω τη δική τζης. Εβάναμε και κραγιόν με την καρφίτσα μισολιά στο χειλάκι και το μάγουλο. Αυτά ήτονε τα λούσα μας. Δεν ξέρω αν ήμουνε ωραία, αλλά ήμουνε γλυκοαίματη και τσαχπίνα και παντού με λέγανε «κοντουφοδωράκι» σαν παρατσούκλι. Ακούς Μιχάλη; Κοντουφοδωράκι! Ασ' του αυτόν τώρα.

Τριάντα, και βάλε όσα θες μετά! Καλά, σε σένα θα το πω, γιατί όντε γελάς μοιάζεις του Δημητράκη! Κωστή, μη σου ξεφύγει πουθενά, σ' έφαγα! Ενενήντα οχτώ είμαι! Τότες εγώ, παιδί μου, ήμουνε μικρή. Εγώ φοβούμουνε τσι Γερμανούς, παρ' όλο που αυτοί με γιατρέψανε. Είχα βγάλει μια αρρώστια δική ντως, όπως είναι δα αυτό που έχει βγει, κι είχα σπυριά, με συγχωρείς, από τη διχάλη μέχρι κάτω. Έτσα νόμιζα δηλαδή, γιατί τα σπυριά είχανε φανεί, όταν ξύρισα τα πόδια μου πρώτη φορά. Κόπηκα λίγο κι από εκεί ήταν όλα. Κοντεύανε να σαπηθούνε τα πόδια μου. Περνά ένας εκείά που καθόμουνα στην πόρτα του θείου μου κι είχα τα πόδια μου τεντωμένα. Απ' τη γειτονιά μας περνούσαν όλο αξιωματικοί Γερμανοί. Ένας ασπρομάλλης από δαύτους με 'δε. Εγώ δεν εκάτεχα ιντά 'λεγε, γιατί μου μίλειε γερμανικά. Βγήκε, απόις*, ο θείος μου. Αυτός ο Γερμανός, που ήτονε γιατρός, ήξερε τα εγγλέζικα και του 'πε ότι, αν τα σπυριά πάνε στην καρδιά, «karut» από τη μόλυνση. Μας ερώτηξε πού μένω και του 'δειξα. Συνεννοηθήκανε με το θείο μου να πάμε στο κρεβάτι που κοιμόμουνα. Κι ήφερε μια τσάντα γεμάτη φάρμακα! Από τα μπούθια μέχρι κάτω μ' έτριβε με τσ' αλοιφές. Η μαμά μου, που ήκλαιγε, αρωτούσε για τα σημάδια, γιατί ήμουνε μικρή κι, α' δεν τελείωναν αυτά, θα τως έμενα στο ράφι. Με τσ' αλοιφές μέσα σε οχτώ μέρες με γιάτρεψε και στα μπούθια μου απάνω δεν έχω τίποτα. Μέχρι να γίνω καλά ερχότανε και με θώρειε. Την τελευταία μέρα μας ήδειξε στη φωτογραφία την οικογένειά ντου. Ήτονε η κόρη ντου σαν εμένα ακριβώς. Αυτό το καλό έκαμε, καλή ντου ώρα, αλλά εμένα με έπιανε τρομάρα, παιδί μου. Τσι φοβούμουνε.

* Έπειτα.

Πολλά ακούγονταν για τσι Γερμανούς και τα κορίτσα. Άκου να δεις, αυτές που πηγαίνανε με τσι Γερμανούς, το θέλανε και πηγαίνανε. Δεν εξορίζανε αυτοί. Εμείς είχαμε γειτόνισσες που τσι προκαλούσανε, γιατί ήτونه οι φτώχειες. Δίνανε το σώμα ντως μόνο για να τρώνε και τως εφέρνανε δώρα, πάρα πολλά δώρα. Από το παράθυρο τσ' αυλής μας εφαινότανε το σπίτι ντως. Τι ωραία πράματα που κρεμούσανε από τ' ανώγεια! Τι προίκες των κοριτσώ, τι δώρα, τι αρνια! Πολλές είχανε αγαπήσει αξιωματικούς κι αυτοί το ίδιο, αλλά δεν επροδώσανε. Είχανε βρει κάποτε έναν σκοτωμένο Γερμανό στη γειτονιά μας. Οι Γερμανοί καλέσανε δεν ξέρω πόσα άτομα για εκτέλεση, σχεδόν όλο το τετράγωνο. Αυτοί όμως που τσ' αγαπούσανε, τσ' ειδοποίησανε. Σ' ένα από τα σπίτια από κάτω ήτونه ένα υπόγειο. Με την κοιλιά μπήκανε οι αθρώποι. Οι Γερμανοί πατούσανε και βουλούσανε τα σανίδια. Στο υπόγειο ήτونه και τ' αδέρφια μου κι όλοι από τη γειτονιά, αλλά δεν επροδώσανε. Κι έτσι τη γλυτώσανε.

Αχ, ο αδερφός μου, ο αδικοθάνατος! Μου τονε φάγανε οι αριστεροί στον αλληλοσκοτωμό, που άδικο να τους λάχει! Κάθε φορά που τονε θυμούμαι, αυτό σκέφτομαι. Εμείς εκάναμε τότες τ' «απρέμιντί». Πάρτι που λέμε τώρα. Ο Γιώργης κι ο Λευτέρης, ο τρίτος, ήτونه πιο σοβαροί. Ο συχωρεμένος ο Δημητράκης μού ήκαμε όλα τα χατίρια. Με πήγε τότες για χορό, γιατί χόρευα ωραία, αλαφρά. Και πέρασα καλά εκείνο το βράδυ στο «Αμυγδαλιές», στο Μασταμπά. Ήτونه παρέα μεγάλη κι όλοι είχαμε ντυθεί με μπλουζάκια άσπρα. Ηλικία; Δεκαεξαράκια και δεκαεφταράκια. Χορεύαμε κι η πίστα είχε ένα ξύλο στο πλάι και δεν το βλέπανε. Όλα τα ζευγάρια πέφτανε και σκοντάφτανε. Εγώ με το Δημήτρη εσυγκρατήσαμε ο ένας τον άλλον και δεν επέσαμε και το χορέψαμε σόλο. Θυμούμαι το χαμόγελό ντου εκείνο το βράδυ, κάθε φορά που περνά απ' το μυαλό μου. Εχόρευα καλά. Μου άρεσε. Και τώρα, παρ' όλο που είμαι τόσω χρονώ, ακούω τα τραγούδια και χτυπώ τα πόδια μου και θυμάμαι το Δημητράκη μου. Το ήκουσες αυτό; Ο Μιχελής θα 'ναι! Μη δίνεις σημασία! Ας' τον αυτόν να κάμει τη δουλειά ντου!

Α! Τώρα που 'πα για το Μιχάλη, θυμούμαι το Σηφαλιό, το Μιχελάκη, με το λάδι. Με το μπουκάλι πηγαίναμε στο σπίτι ντου και μας έβανε λάδι μέχρι τη μέση, γιατί ρίχναμε λίγο απάνω στο φαί για δείγμα. Καφές, βέβαια, δεν υπήρχε. Είχαμε ένα μεγάλο χαβάνι, θυμούμαι. Λοιπόν... σ' αυτό έβανε η μάνα μου ροβίθια, στραγάλια και ξερό πορτακάλι με διάφορα μέσα. Κι έκαμε καφέ που εμοσχομύριζε. Τ' άλεθε και τα περνούσε από κόσκινο. Αυτό πίναμε και νομί-

ζαμε ότι ήτονε καφές! Πολύ ωραίος! Το '41 που γεννήθηκε ο Άλκης, ο ανεπιός μου, είχαμε πάει στην Κερά. Από πείνες θα σου πω εγώ πώς τηνε βγάλαμε. Εμείς είχαμε χόρτα πολλά. Δεν είχαμε νεκρούς από πείνα και τέτοια. Έβγαινες όξω και κάτι έβρισκες. Ενώ στην Αθήνα πεθαίνανε οι αθρώποι από την πείνα και τσι βάζανε στην άμαξα και τσι θάβανε. Εμείς τέτοια δεν είχαμε. Φτώχειες, βέβαια, αλλά... τα κάστανα τα 'χαμε, Παναγία μου! Τα βράζαμε και με λίγο-λίγο αλεύρι τα ψήναμε πιτουλάκια στο τηγάνι! Μας το μοίραζε η μάνα μου και ο καθένας ήτρωε από λίγο. Είχαμε και τα χοχλιδάκια. Αυτά που είναι αυτήν την εποχή, τα μαγιάτικα. Τα βγάνεις με οδοντογλυφίδα. Εμείς που δεν είχαμε οδοντογλυφίδα, καθόμασταν με την αδερφή μου, την Αντωνία, κάτω από τη μεγάλη ελιά και τα τρώγαμε με καρφίτσα. Πολύ νόστιμα μας εφαινότανε απ' την πείνα. Αλλά, δόξα σοι ο Θεός, τηνε βολέψαμε.

Ένας γείτονας, που μάλλον ήτονε αριστερός, μας ήγραψε στην ΕΠΟΝ. Δεν το ξέρανε οι δικοί μας ούτε για μένα ούτε για την ξαδέρφη μου, τη Μαρίκα. Αυτός ήκαμε τα μαθήματα στο Μασταμπά. Στο τέλος τση Κατοχής, που διαλούσανε οι Γερμανοί να φύγουνε, μας ήκανε μάθημα κι ήλεγε αυτός ότι, άμα χρειαστεί, θα πάρουμε τα όπλα. Κι ήλεγα, θυμούμαι, τση Μαρίκας: «Εγώ θα πάρω, μωρή, τ' όπλο να πολεμήσω;». Και μια στιγμή ακούμε μπιστολιές από αντάρτες και Γερμανούς. Εμείς από το φόβο μας κατεβαίναμε δέκα-δέκα τα σκαλούνια κι ούτε ξαναγυρίσαμε να δούμε το σπίτι. Ο αδερφός μου τότες ήτονε στο Προσκοπέιο. Το 'μαθε και πήγε και τως είπε: «Ίντά 'ναι αυτό που εκάματε; Γιάντα εγράψατε την αδερφή μου; Μας αρωτήξατε;». Αυτοί είπαν ότι θέλανε κορίτσα να κάμουνε παρέλαση, που να μην είναι με Γερμανούς, να μην είναι σεσημασμένα, να 'ναι καλά κορίτσα. Παίξανε και ξυλιές, γιατί δεν ήθελε ο αδερφός μου. Αχ, κι αυτός, ο συχωρεμένος, σκληρός άθρωπος. Άλλη φορά μας επήρε η θεια μας στο χοροδιδασκαλείο του άντρα τζη. Ήρθε στο σπίτι να παρακαλέσει τη μάνα μου να μας αφήσει. Εμείς ακούσαμε δα χοροδιδασκαλείο... πού να ξέραμε; Και συβάσαμε τη μάνα μου και μας επήρε. Ήμαστονε κι οι δυο σαν τα κουφέτα. Όλο το χοροδιδασκαλείο μάς εχόρεψε χωρίς να πάρουμε είδηση πως μας ήθελε για να κάμει ντόρο το μαγαζί. Και να οι δίσκοι με παγωτά και γλυκά για χατίρι μας! Ένας που με χόρευε, μου λέει: «Δεν είσαι τση πιάτσας! Δε φαίνεσαι να βγαίνεις, μαθήτρια είσαι;». «Όι, δεν είμαι μαθήτρια, αλλά δε βγαίνω», του είπα. Το 'μαθε ο αδερφός μου κι ήθελε να με κουρέψει γουλί. Μου ήπαιξε χαστούκι, φώναζε, ήτονε πολύ αυστηρός, αλλά καλός. Ήκουσες, Μιχάλη; Καλός ήτονε!

Είχα πέραση, αλλά η τύχη μου ήτονε ο Μανώλης. Δεν πειράζει, μακάρι να ζούσε ακόμα, να τον είχα παρέα. Βέβαια, πριν το Μανώλη, μ' ήθελε ένας Μπρουτζάς. Και λέγε-λέγε με βάλανε στο κόλπο τα αδέρφια μου κι αρραβωνιαστήκαμε για δεκοχτώ μέρες! Δεν εκατέχανε κι αυτοί. Περνούσα χάλια με τον κερατά αυτόν κι η μάνα μου τον ήβγαλ' όξω. Ο Μανώλης τότες ήτονε στο μαγαζί του γαμπρού μου παραγιός κι η μάνα μου δεν τον ήθελε, γιατί ήτονε φτωχός. Με ήθελε πολύ, ο κακομοίρης. Όταν τα 'μαθε αυτά, απ' την αγάπη που μου 'χε, έφτασε σε σημείο να πάει να αυτοκτονήσει! Αλλά, ο αδικοθάνατος, ήτονε ερωτευμένος και διαδούσε διάφορα πράματα. Ήλεγε ό,τι ήθελε στα προξενιά κι από κει κι ύστερα δεν άφηνε κανένα να με ζητήσει. Ήτονε τυχερό και τονε πήρα, αλλά δεν το μετάνιωσα. Πέρασα καλά στα χέρια ντου. Εξήντα δύο χρόνια ζήσαμε μαζί. Σηκωνόταν το πρωί να κλείσει την κρεβατοκάμερα και δε με άφηνε να σηκωθώ, α' δεν επρολάβαινε να καθαρίσει την κουζίνα, να πλύνει τα πιάτα και να ψήσει τον καφέ. Πολύ με περιποιούντανε, ο κακομοίρης. Τον ανεζητώ, γιατί δεν το μετάνιωσα. Κι η μάνα μου τον είχε καλύτερα από μένα. Πάρα πολύ καλός ήτονε, χαμηλών τόνων κι όπου να πήγαινες μαζί ντου δεν εντρεπόσουνε. Μου 'λεγε: «Δε σου συνορίζομαι, γιατί λείει ο γιατρός να σου λέω ναι!». Του 'ξωσα πολλά πράγματα που δε λέγονται. Μια φορά ήφτιαχνε την πρίζα του ραδιοφώνου στην κρεβατοκάμερα. Κοίταζε τα καλώδια για να τα ενώσει κι εγώ εσκούπιζα. Και, την ώρα που έβανε την πρίζα, του παίζω μιαν κλανιά, με συγχωρείς, κι αυτός εφοβήθηκε και νόμιζε ότι ήκανε ένωση το ρεύμα. Από την τρομάρα ντου βγήκε στη γειτονιά με τα σώβρακα. Του 'χα ξώσει του φουκαριάρη πάρα πολλά, για να γελάμε!

Ταξίδια και τέτοια δεν εκάναμε πολλά μαζί, γιατί αυτός εδούλευε. Πήγαινα συνήθως με την αδερφή μου. Στη Σαντορίνη επήγαμε με τον «Πορτοκαλή Ήλιο». Το καράβι ήτονε τσ' Ελένης, τσ' ανιψιάς μου, και μου 'χε κάμει το εισιτήριο. Κόστιζε όσο ένας γαίδαρος. Μόλις εφτάσαμε, εγώ δεν ήξερα να καβαλικεύω γαϊδούρι και με περάσανε για τουρίστρια. Ένας ήλεγε: «Ω! Ω! Τα πιάσαμε τα λεφτά μας με δαύτη!». Δεν εμπορούσα να κάτσω. Και του λέω: «Μη μιλείς, μωρέ, γιατί 'μαι Ελληνίδα και δα σου παίζω μπάτσο». Τα κατάφερα όμως. Το πρόβλημα ήτονε στον κατεβασμό. Στα σκαλούνια είχανε ρίξει άχερα κάτω, για να μη γλιστρούνε τα οζά, κι όπως πήγα να κατέβω ήπαιξα κάτι κωλιές. Ίσαμε να φτάξω κάτω, ήτονε ο κώλος μου ολόμπλαβος. Εν τω μεταξύ, μόλις βγαίναμε απάνω και καθό-

μουνα εγώ στο γαϊδουράκι, με βγάνανε φωτογραφία και καμάρωνα
 δα εγώ με το καπέλο κι όλα αυτά. Λέω, φαίνεται τως αρέσω. Αλλά
 μετά το 'δα και το κάμανε πολλές και μου ζητούσανε λεφτά για τη
 φωτογραφία. Λέω: «Κράτα τη να με βλέπεις, να με θυμάσαι!» και δεν
 τηνε πήρα.

Κι επεράσανε τα χρόνια και μεγαλώσαμε κι έκαμα και το γιο μου με
 τα χίλια ζόρια, γιατί ήμουνε μεγάλη. Σαράντα χρονώ τον έκαμα και
 τονε κακόμαθα και μου 'φυγε κι αυτός και πήγε στην Αλεξανδρούπολη
 με την οικογένειά ντου. Δε με στεναχωρεί αυτό. Αρκεί να 'ναι καλά
 και να βλεπόμαστε όσο έχω ανοιχτά τα μάθια μου. Αλλά η μονα-
 ξιά είναι πιο δύσκολη κι από τσι πόνους στα γόνατα. Καμιά φορά
 σκέφτομαι ξανά την παντρεία. Λέω στο Μιχάλη, που μιλούμε καμιά
 φορά τα βράδια: «Έλα Μιχάλη, έλα να με πάρεις για γυναίκα!».
 Ελύσσαξες μπλιο, μωρέ Κωστή! Τον Αρχάγγελο λέω. Η καρδιά
 δε γερνά! Αυτό να το θυμάστε! Άμα είσαι μερακλής από τα νιάτα
 σου, δεν το ξεχνάς... Κι έτσι, από εκεί που τονε φωνάζω να 'ρθει, το
 ξανασκέφτομαι και του λέω: «Όι, Μιχάλη, πλάκα σου 'κανα. Φύγε,
 Μιχάλη, φύγε. Μην κάνεις κána χωρατό και 'ρθεις!». Εγώ βαστώ να
 ζήσω κι άλλο.

Το χρυσό βραχιόλι στο τσαγιερό

της Παρασκευής Κλεισούρη

Η ΜΟΝΑΧΟΚΟΡΗ

Με ρώτησες ξανά, τρία χρόνια πριν· ήσουν μικρούλα, ετοιμάζουσες να φύγεις στην Κρήτη για σπουδές. Τότες, δεν σου απάντησα. Δεν έμαθες ποτέ τι ήταν αυτό το χρυσό βραχιόλι και τι έκανε καταχωνιασμένο μέσα στο τσαγιερό, στο ντουλάπι πάνω απού τον απορροφητήρα. Τριάντα δύο χρόνια πριν έκρυψά το, το '88, αν θυμούμαι καλά, όταν πρωτοήρθαμε σε τούτο 'δώ το σπίτι, για να μην το δει ο πάππους σου, κι απού τότες δεν έτυχε να το ξανανοίξω. Δεν έτυχε, δεν ήθελα, δεν εμπόρου, πες το όπως θέλεις. Ο πάππους σου δεν ασχολούνταν με την κουζίνα, οπότε δεν πρόκειται να το έβρισκε. Θα σου κάνω λοιπόν το χατίρι σήμερα, θα σου μιλήσω για το παντέκληρο* αυτό βραχιόλι. Άσε με όμως να πάρω τα πράγματα από την αρχή...

Εξήντα εννέα χρόνια μετρώ σήμερα απού τη μέρα που γεννήθηκα. Πώς πέρασαν έτσι τα χρόνια, παιδάκι μου. Σαν χθες θυμούμαι που πάαινα** στο νυχτερινό σχολειό με το καπελάκι μου. Τώρα, δεσ πώς ζάρωσε το πρόσωπό μου. Το ξέρω, μην αρχίσεις πάλι, έπρεπε να είχα πάει τότες, που με παρακαλούσαν η μάνα σου και οι θείες σου, να κάνω αυτό, το πώς το λέτε, το μπότοξ. Τοτεσδά, που λες, δεν υπήρχαν αυτά τα μοντέρνα. Πριν παντρευτώ τον πάππου σου, όλα ήταν πολύ διαφορετικά.

Μεγάλωσα σε μια φτωχή οικογένεια, εδώ, στα Μαριτσά της Ρόδου. Ήμουςτουν επτά αδέρφια και εγώ ήμουν η μοναδική κόρη στην οικογένεια, καθώς και το δεύτερο πιο μικρό απού τα παιδιά. Ως μοναδικό κορίτσι ήμουν η αδυναμία του πατέρα μου, και αυτός όμως

* Παντέκληρος: ο καταραμένος.

** Πήγαινα.

ήταν η δική μου. Ήρεσκάν μου πολύ τα γράμματα, αλλά πού χρόνος γι' αυτά. Έπρεπε συνέχεια να τρέχω πίσω απού τ' αδέρφια μου. Κάθε μέρα, έξι η ώρα το πρωί, έπρεπε να είχα γυαλίσει οχτώ ζευγάρια παπούτσια και να τα είχα αφήσει στο κατώφλι της πόρτας, μαζί και τον λαβομάνο*, για να νίψουν τις μουτσούνες τους. Ο Λευτεράς ήταν στραβόξυλο, ο πιο παράξενος από όλους, ήθελε όλα να είναι στην εντέλεια. Μετί**! Λίγη λάσπη να αφήνα στο παπούτσι του, Τούρκος εγίνονταν, έβαζε τις φωνές και μας άκουε όλη η γειτονιά. Με 'γαπούσε όμως πολύ – Θεός σχωρέσ' τον.

Η μάνα μου και ο πατέρας μου έφτιαχναν κάρβουνα και τα πουλούσαν για να βγάλουν τα προς το ζην. Ήθελαν να μαέψουν και χρήματα για να σπουδάσουν την Πελέκα, ξέρεις, τον θείο σου, τον Γιώργο. «Τουλάχιστον ένα παιδί μου θα το σπουδάσω», έλεγε η μάνα μου. Έλειπαν όλη μέρα, που λες, γι' αυτό και ασχολούμουν εγώ με το νοικοκυριό από πολύ μικρή. Στο σχολείο πάαινα το βράδυ, έτσι ώστε να προλαβαίνω να κάνω τις δουλειές του σπιτιού και να μαειρεύω για τα αδέρφια μου και τους γονείς μου. Α! Και, αν μου έμενε χρόνος μέσα στη μέρα, πάαινα στο χωράφι και βοηθούσα τους γονείς μου με τα κάρβουνα. Τώρα θα με ρωτήσεις πώς ήταν η διαδικασία. Ακόμα τη θυμούμαι. Στοιβάζαμε τα ξύλα και φτιάχναμε ένα τρίγωνο λοφάκι. Στη μέση αφήναμε μια τρύπα και βάζαμε μέσα αφρύανο***. Γύρω από τα ξύλα φτιάχναμε έναν κύκλο από χώμα. Το χώμα βοηθούσε στο να γίνονται τα ξύλα κάρβουνο χωρίς να μπάζει οξυγόνο. Ήταν η μόνη γεύση από κανονική δουλειά που πήρα στη ζωή μου.

Ο Παστιδενός

Ήταν μεσημέρι καλοκαιριού, θυμούμαι, το '66. Εγώ μπουμπούκι, είχα κλείσει μόλις τα δεκαπέντε. Καθόμουν στην πεζούλα, έξω από το σπίτι. Είχα φτιάξει στιφάδο με λόπια****, το είχα βάλει στην τσιμιά****, που είχαμε τότες στο σπίτι στο βάθος, και περίμενα τους άντρες και τη μάνα να έρθουν να φάμε. Από μακριά μπορούσα να αναγνωρίσω την κορμοστασιά του Λευτερά. Δίπλα του όμως εστέκονταν μια άλλη φιγούρα, άγνωστη. «Κική, από εδώ ο Κώστας. Με βοηθάει με

* Λεκάνη με νερό, νιπτήρας.

** Βέβαια.

*** Αφρύανα: τα φρύγανα, οι άγριοι θάμνοι.

**** Φασόλια κοκκινιστά.

***** Το τζάκι.

κάτι δουλειές στο χωράφι», μου είχε πει τότες ο Λευτεράς. Σηκώθηκα, σκούπισα τη φούστα μου, έδωσα το χέρι μου και τον κοιτούσα χωρίς να μπορώ να βγάλω μιλιά. Ήταν ένας άντρουκλας, παιδί μου, δυο μέτρα και πολύ όμορφος. Δυο χρόνια είχαμε μόνο διαφορά. Ήταν απού το διπλανό χωριό, δεν έβρισκε δουλειά και τον έπηρε ο Λευτεράς να τον βοηθάει με το τυρί και το γάλα. Και εκείνος από φτωχή οικογένεια... Να σου πω την αλήθεια, δεν ξέρω αν ερωτεύτηκα, δεν ήξερα εγώ από έρωτες. Πάντως, μου άρεσε πολύ, αυτό μπορώ να σ' το πω.

Δυο μήνες μετά... Ξέχασα τώρα τι ήθελα να σου πω. Α! Ναι. Συγχώρα με, Παρασκευούλα μου, αν ξεχνώ, αυτός ο «ατσχάιμερ» με επισκέφτη νωρίς. Δυο μήνες μετά, να μη σ' τα πολυλογώ, ένα βράδυ, ήρτε ο Λευτεράς φουρτουνιασμένος στο σπίτι απού το χωράφι. Εγώ, θυμούμαι, εκάθουμουν στον σουφά* και μπάλωνα ένα παντελόνι του συγχωρεμένου του πατέρα μου. Η μάνα και ο πατέρας εκάθονταν στο σινί**, μαζί με τον λωλό, τον Κοτρίλα, και δειπνίζασι με λίγο ψωμάκι και πέντε ελιές ζούππες***. «Η Παρασκευή γυάλισε στον Κώστα, θέλει να έρτει να τη ζητήσει, μου το είπε σήμερα, την ώρα που χόχλαζα**** το γάλα, για να φτιάξω μυζήθρα. Γι' αυτό, μη με ρωτήσετε γιατί δεν κρατώ μυζήθρα». Ακόμα θυμούμαι την ατάκα αυτή του Λευτερά. Παρασκευή με έλεγε μόνον όταν είχε να πει κάτι σοβαρό. Η καρδιά μου κόντευε να σπάσει, περίμενα την αντίδραση των γονιών μου. Μου άρεσε ο Κώστας, όμως δεν ήθελα να παντρευτώ ακόμα. Όπως και να 'χει, εγώ τι ήμουν, τι δεν ήμουν στο σπίτι, το ίδιο έκανε. Οι τρεις τους θα αποφάσιζαν για μένα. Τον λόγο έπηρε πρώτος ο πατέρας: «Μία κόρη έχω, δεν θέλω να τη χαραμίσω. Δεν θα έχει να φάει, αν τον παντρευτεί», είχε πει, και παρ' ολίγο να πνίγονταν με το κουκούτσι απού τη σαστιμάρα του. Μετά από λίγο, πετάγεται η μάνα μου: «Το πανέρι***** εγώ στην Πασιίδα δεν το παίρνω. Παπούτσι από τον τόπο σου, κι ας είν' και μπαλωμένο». Αυτό δα, το τελευταίο, το έλεγε συνέχεια. Η γνώμη του Λευτερά ήταν η ίδια. Ήθελαν να καλοπαντρευτώ, ήταν αποφασισμένοι, το πανέρι με τα κουφέτα δεν θα πήγαινε στην Πασιίδα.

Ο Κώστας δεν ελογάριαζε την απόφαση των γονιών μου, επέμενε

* Σουφάς: ξύλινο υπερυψωμένο κρεβάτι.

** Ζύλινο χαμηλό τραπέζι.

*** Θρούμπες, ελιές μαύρες ζαρωμένες.

**** Χοχλάζω: βράζω.

***** Ψάθινο καλάθι.

και 'εν εμπόρου να τονε κάμω ζάφτι*. Τότες, βλέπεις, δε βγαίναμε ραντεβού, αυτό που κάνετε εσείς σήμερα, ούτε και τηλέφωνα υπήρχαν. Ήταν δύσκολο και επικίνδυνο να συναντηθείς με κάποιον, πόσο μάλλον αν δεν ήσουν λογοδοσμένη μαζί του. Ένας να σε έβλεπε, την ίδια στιγμή είχε πιάσει την ντουντούκα και το είχε διατυμπανίσει σε όλο το χωριό, μη σου πω και σε όλη τη Ρόδο. Ετσά είναι, που σ' τα λέω. Γι' αυτοδά, ο Κώστας κάποια βράδια έρχονταν και μου άφηνε σημειώματα μέσα στο θαμνάκι, διπλά σε μια πορτοκαλί τριανταφυλλιά, που είχαμε τότες στο σπίτι. Αχ! Τι μου θύμισες τώρα! Μοσχομύριζε αυτή η τριανταφυλλιά, και σε συνδυασμό με τη μυρουδιά του νυχτολούλουδου τα βράδια... σκέτη μαγεία! Τέλος πάντων. Ήθελε να βρεθούμε, που λες, δεν το έβαζε κάτω, ήθελε και να με κλέψει αυτό έγραφε συνέχεια στα σημειωματάκια. Δεν ήξερα τι να κάμω, φοβόμουν να το πω στους γονείς μου, γι' αυτό και μίλησα στην Κατερινιά, τη γυναίκα του Λευτερά – τότες ήταν αρραβωνιασμένοι. Για να μη σ' τα πολυλογώ, είχαμε δώσει μέσα στο ζιντάνι** ραντεβού με την Κατερινιά στο βρυσάκι, διπλά στην εκκλησιά του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, του Ταξιάρχη. Θα έρχονταν μαζί μου στο χωράφι του Ανδρέα της Νίτσας, προκειμένου να τον συναντήσω και να του το ξεκόψω. Άσε, άλλη περιπέτεια και αυτή στο χωράφι...

Γύρω απού το χωράφι είχε κάτι συρματοπλέγματα και ο χαλατός***, ο Κώστας, αντί να μας περιμένει απ' έξω, ήμπε μέσα, οπότε έπρεπε να μπούμε και εμείς, δεν μπορούσαμε και να τον φωνάξουμε, θα μας έπαιρναν χαμπάρι. Η Κατερινιά ήταν και τότες λίγο εύσωμη και δεν εμπόρου να σκαρφαλώσει, εγώ όμως ήθελα να έρθει μαζί μου. Πρώτη ανέβηκα εγώ. Μου έκαμε ποδαράκι και σκαρφάλωσα. Μετά έπρεπε να ανέβει και εκείνη. Φορούσε ένα μοβ φουλάρι με κάτι κρόσσια, θυμούμαι. Δεν ήθελε και πολύ για να μπλεχτεί το κρόσσι στο συρματοπλέγμα... Προσπάθησε να πηδήξει, αλλά να σου κάτω η Κατερινιά. Έπεσε μέσα σε έναν κούλουμπα**** και έγινε ζουππίδι****. Εν τω μεταξύ, όταν ξεκινούσαμε, εγώ της το 'πα: «Πρε τι το θες το κρόσσι στα κατσάβραχα που θα πάμε;» αλλά ήθελε πάντα να είναι κοκέτα. Και στην τουαλέτα 'τσα*****, με τα καλά της πρέπει να

* Να τονε κάμω ζάφτι: να τον ελέγξω, να τον αντιμετωπίσω.

** Σκοτάδι.

*** Παλαβός, χαζός.

**** Κόλυμπος, λακούβα με νερό.

***** Έγινε μούσκεμα, βράχηκε.

***** Έτσα: έτσι.

πηγαίνει. Ζέφυγα πάλι! Με το μπλάσιμο* της Κατερινιάς, ξεκίνησε να βάσσει** και ο σκύλος του Αντρέα. Ευτυχώς για εμάς, μετά από ένα λεφτό σταμάτησε. Ο Κώστας περίμενε κάτω από μια μανταρινιά. Του εξήγησα πως οι δικοί μου δεν τον θέλουν αυτόν τον γάμο και πως πρέπει να σταματήσει να μου στέλνει σημειώματα. Πέντε κουβέντες ξεστόμισα και έφυγα τρέχοντας, πριν προλάβει να βγάλει κιχ.

Δυο μέρες μετά, να σου πάλι ένα διπλωμένο χαρτί στο θαμνάκι. Αυτήν τη φορά όμως δεν ήταν μόνο του. Ήταν περασμένο μέσα από μια κορδέλα, η οποία ετυλίγονταν πάνω σε ένα μπλε, μακρόστενο, βελούδινο κουτί. Το 'νοιξα στα γρήγορα, πριν έβγει κανένας από το σπίτι. Μέσα στο κουτί ήταν ένα πλατύ, χρυσό βραχιόλι, που πάνω είχε σκαλιστά λουλούδια. Στο μεσαίο μάλιστα λουλούδι είχε και μια πράσινη πέτρα. Φαντάζομαι το θυμάσαι, είναι αυτό που ηύρες. Στο γράμμα έγραφε πως ήταν της μάνας του και ότι ήθελε να το πάρω εγώ, γιατί είμαι αυτή που κέρδισε την καρδιά του. Ένας Θεός ξέρει πόσες εβδομάδες πάλευα να του το επιστρέψω. Μάταια. Το μόνο που κατάφερα να κάνω είναι να το φυλάω πενήντα πέντε χρόνια σαν τα μάτια μου. Μέχρι που ήρθες εσύ και το ανακάλυψες, σουσουράδα. Κανένα από τα πέντε παιδιά μου δεν ξέρει γι' αυτό το βραχιόλι, μόνο στη μάνα σου είχα αναφέρει απλά ότι με 'γαπούσε ένας Κώστας, πριν καμιά δεκαετία.

Ο Μαριτσεινός

Η ιστορία με τον Κώστα έληξε όταν, τον Ιανουάριο του '67, έκανε την εμφάνισή του ο πάππους σου στη ζωή μου. Όλα έγιναν μάνι-μάνι***. Ούτε εγώ δεν κατάλαβα για πότες ήμουν παντρεμένη, με τον Γιάννη μου στην κοιλιά. Ένα πρωινό του Ιανουαρίου, έβρεχε πολύ εκείνη τη μέρα, θυμούμαι, είχε και νοτιά, του φόβου ήταν· για να μη σ' τα πολυλογώ, χτύπησε η πόρτα του σπιτιού και πίσω της εβρίσκονταν ο άντρας που θα πενούσα το υπόλοιπο της ζωής μου... Βέβαια, όχι μόνος, ήταν με τη Λευτεριά, την προξενήτρα. Ήταν η πρώτη φορά που τον έβλεπα εκείνη τη μέρα, έλειπε δυο χρόνια στη Γερμανία για δουλειά, δεν είχαμε και κοινή παρέα, ήταν δέκα χρόνια μεγαλύτερος. Εκεί δούλευε σε ένα εργοστάσιο κατασκευής μπανιερών, ήθελε να μαέψει χρήματα για να αγοράσει εργαλεία, να τα φέρει στη Ρόδο και να ανοίξει τη δική του επιχείρηση ως μηχανικός αυτο-

* Μπλάσιμο: η τούμπα.

** Φωνάζει, γαυγίζει.

*** Γρήγορα.

κινήτων και μεγάλων οχημάτων. ΄Τσα και έκανε. Γύρισε πίσω τέλη του '68 και άνοιξε το πρώτο του συνεργείο, σε ένα μικρό χώρο τότες, στο κέντρο της Ρόδου. Όταν ήρτε να με ζητήσει από τους γονείς μου, τους είπε πως ρώτησε για όλες τις κοπέλες του χωριού και πως από όλες ξεχώρισε εμένα και ήθελε να με παντρευτεί. Πού να 'ξερε πως θα τον ταλαιπωρούσα τόσο τώρα... Τέλος πάντων! Η Λευτεριά, η προξενήτρα, δε χρειάστηκε καν να επέμβει. Λάτρευε να παινεύει τους γαμπρούς που πήγαινε στα σπίτια των κοριτσιών. Και με ένα μάτι να ήταν ο άλλος, είχε τον τρόπο της να σε κάνει να τον βλέπεις σαν να είχε δυο. Οι γονείς μου όμως είπαν αμέσως το ναι. Στο πατεράκι μου, ειδικά, γελούσαν και τα μουστάκια του που έγινε το θέλημά του. Η κόρη του θα καλοπαντρευόταν. Βλέπεις, δεν υπήρχαν πολλοί σαν τον πάππου σου εκείνη την εποχή, με στρωμένη δουλειά εννοώ, πόσο μάλλον στο χωριό. Αρραβωνιαστήκαμε αμέσως και παντρευτήκαμε έναν χρόνο μετά, τον Φεβρουάριο του '68. Το πανέρι έμεινε τελικά στα Μαριτσά.

Το '70, ο Μιχάλης αποφάσισε να μεταφέρει το μαγαζί σε μεγαλύτερο χώρο. ΄Ηθελε, πέρα από τη δουλειά στο συνεργείο, να φέρνει και ανταλλακτικά για αυτοκίνητα, λεωφορεία και να τα πουλάει. Στην αρχή, έψαχνε στο κέντρο για κάποιο χώρο, όμως τα ενοίκια ήταν ακριβά, άσε που δεν ήθελε να είν' και στο νοίκι. Γι' αυτοδά, αγόρασε ένα χωράφι στη λεωφόρο Ρόδου-Λίνδου. Λόγω του ότι το χωράφι είχε μεγάλη έκταση, αποφάσισε ν' ανοίξει και πρατήριο καυσίμων. Στην αρχή, ήταν συνεταιίρος με τον αδερφό του, τον Μανώλη. Ο Μιχάλης δούλευε εδώ και παράλληλα έστηνε τις νέες επιχειρήσεις και ο Μανώλης, που δούλευε στην Αμερική τότες, έστελνε μαϊδιά* στο Μιχάλη για τις επενδύσεις. Η συνεργασία, βέβαια, δεν βάσταξε πολύ: δυο χρόνια μετά, όταν ήρτε πίσω ο Μανώλης απού την Ουάσιγκτον, χώρισαν τα τσανάκια τους. Ο Μανώλης κράτησε το πρατήριο κι ο Μιχάλης το συνεργείο, αλλά και το μαγαζί με τα ανταλλακτικά.

Τότες, παιδί μου, δεν υπήρχαν άλλες επιχειρήσεις εκεί, όπως τώρα, που είναι ούλη η λεωφόρος γεμάτη. Ο πάππους σου ήταν ο πρώτος που έστησε. Μόχθησε πολύ γι' αυτηδά την επιχείρηση, δούλευε ασταμάτητα, γυρνούσε αργά στο σπίτι και δεν τον έβλεπα πολύ. Είχε και τα χωράφια του, οπότε μετά το σχόλασμα – γύρω στις τέσσερις – πήγαινε 'κειδά αμέσως. Καλλιεργούσε, όπως και τώρα, διάφορα φρούτα και λαχανικά, ανάλογα με την εποχή. ΄Ηταν η «παραγωγή»

* Χρήματα.

του όπως έλεγε. Είχε χοιράκια, γαλοπούλες, κότες και με αυτά όλα βγάζαμε τον χρόνο μας. Έγνοια του ήταν τα παιδιά του, να μην τους λείπει τίποτα, να μη μας λείπει τίποτα. Κάποιες νύχτες, που ξαπλώναμε στο κρεβάτι και σαλαουνούσε* 'πού το άγχος, είτε επειδή κάποιος πελάτης τον τσάντιζε είτε επειδή τον περίμενε μια δύσκολη μέρα, με θυμούμαι να του λέω πως πρέπει να ξεκουράζεται λίγο παραπάνω. Εκείνος πεταγόταν απού το κρεβάτι και μου έλεγε το εξής: «Δε θέλω ποτέ τα παιδιά μου να παρακαλέσουν κανένα για δουλειά. Δεν θέλω να πάρουν διαταγές ποτέ από κανένα. Γι' αυτό, μη μου ξαναπείς πως πρέπει να ξεκουράζομαι!». Σαν να τον ακούω να το λέει! Τώρα, πες μου, υπήρχε ποτέ περίπτωση να μην αγαπήσω εγώ αυτόν τον άνθρωπο;

Τα χρόνια με το Μιχάλη μου πέρασαν πολύ γλυκά. 'Δώ να που τα λέμε, βέβαια, ήταν και κομμάτι πορνοβίκος. Ήρεσκάν του πολύ οι γυναίκες, αλλά δεν τις πλησίαζε, μονάχα να τις έβλεπε τον άφηνα. Όπως και να 'χει, παράπονο δεν έχω. Κάθε μέρα, παιδί μου, που έρκουνταν σπίτι, έφερνε και κάτι από την «παραγωγή» του. Είχε φυτέψει φρούτα που σπάνια τα έβρισκες στην Ελλάδα τότες, όπως αβοκάντο, μπανάνες, πεπονάκια αυστραλέζικα και πολλά άλλα. Εκτός από εμάς, εφοδίαζε και τη μάνα του και τη μάνα μου, κάθε μέρα και με κάτι. Τα παιδιά τρελαίνονταν με αυτά. Όλα, εκτός 'πού τη μάνα σου, που μου έβγαζε την πίστη για να φάει μέχρι και μισή μπανάνα. Και τι σου έλεγα; Ναι, για τον πάππου σου. Και στα μπουζούκια, Παρασκευουλάκι μου, με έπαιρνε, όταν ήμουστων πιο νέοι, και κάθε Κυριακή παίρναμε τα παιδιά και πααίναμε για φαγητό σε ωραίες ταβερνούλες δίπλα στο κύμα, και κάθε καλοκαίρι πααίναμε μονοήμερες στη Σύμη ή στη Χάλκη. Τι ωραία χρονάκια! Μέχρι και στο Αμέρικα έφτασε η χάρη μου. Θυμάσαι, φαντάζομαι, το 2008, στο γάμο του ανιψιού του πάππου σου, του γιου του θείου, του Βασίλη, στην Ουάσιγκτον. Δε μπορούσε να πάει εκείνος λόγω της δουλειάς και έστειλε εμένα μαζί με τη νύφη μου, τη Σμάρω. Γύρισα στην Ελλάδα με άλλον αέρα. Τα μεγάλα κτήρια, το συνωστισμό στους δρόμους, τους ουρανοξύστες, ούλα αυτά εγώ δεν τα είχα ξανάδει. Μέχρι και σε καζίνο μπήκα και έπαιξα – αυτό με τα φρουτάκια, που πρέπει να σου πετύχουν τρία μαζί για να κερδίσεις. Ναι, μη ρωτήσεις, έχασα, η γρουσουζα. Η Σμάρω, που 'χει το κοκαλάκι της νυχτερίδας, είχε κερδίσει κάτι λίγα μαϊδιά, αλλά δεν ήταν τίποτα μπροστά στα πενή-

* Σάλευε, δεν ησύχαζε.

ντα χιλιάρικα που κέρδιζαν άλλοι. Ήθελα πολύ όμως να είχε έρτει και ο πάππος σου μαζί.

Κάθε μέρα που ξημερώνει δίπλα στο Μιχάλη, καταλαβαίνω γιατί ο Θεός μου έδωσε εκείνον για άντρα μου, και αυτό δεν το λέω μόνο επειδή μου πρόσφερε αυτά που σου είπα. Το μεγαλύτερο δώρο που μου έκανε ποτέ ήταν η αγάπη του προς εμένα και προς τα παιδιά μας και αργότερα προς τα οχτώ εγγονάκια μας. Δε θα άλλαζα τίποτα, παιδί μου, στη ζωή μου. Το μόνο που εύχομαι να είχα τη δύναμη να αλλάξω είναι να σταματήσω να παίρνω τα σιχαμένα χάπια της κατάθλιψης – ή της «λωλντάρας», όπως τα λέω εγώ – αυτά που άρχισα να παίρνω μετά τον ξαφνικό θάνατο του Λευτερά και του άλλου μου αδερφού, του Μιχαλά. Μια μέρα να μην τα πάρω, τα ξελεματικά*, νιώθω πως θα πάω να τους συναντήσω, και άμα γίνει αυτό, μετά να δούμε ποιος θα σας μαγειρεύει κανένα όσπριο. Πάντως, αν δεν ήταν ο Μιχάλης στο πλευρό μου, δεν ξέρω σε τι κατάσταση θα ήμουν ακόμα. Κανένας γιατρός δεν πέτυχε αυτό που πέτυχε εκείνος· μόνο ο Μιχάλης με το χιούμορ του και τις συμβουλές του έβρισκε και θα βρίσκει πάντα τον τρόπο να μου γαληνεύει την ψυχή. Μπορεί να έχει χίλια δυο πιο σοβαρά προβλήματα στο κεφάλι του, που το δικό μου να μην είναι τίποτα μπροστά τους, όμως δε θα τα ονομάσει, θα κάτσει και θα ακούσει με προσοχή το δικό μου ασήμαντο – και ας μην το παραδέχουμαι – πρόβλημα. Αυτό έμαθα εγώ πως είναι η αληθινή αγάπη. Μπορεί, παιδάκι μου, να μην τον διάλεξα, μπορεί να μην τον ερωτεύτηκα, όμως με έκανε να τον αγαπήσω με όλη τη δύναμη της καρδιάς μου. Για μένα δεν υπάρχει άλλος άνθρωπος σαν κι αυτόν!

Πολύ συγκινηθήκαμε όμως και ξέχασα πάλι... που να μην ξέχναγα! Δεν με λείεις, την ιστορία με το βραχιόλι είπα σε τη;

* Τα έρημα.

Από ένα πιάτο

της Κατερίνας Βαγιωνάκη

ΤΟ «ΠΑΝΙΟΛΟ»

Εγώ, Κατερινιώ μου, δεν έχω να σου πω πολλά από την παιδική μου ηλικία, όχι γιατί ξέχασα, αλλά ήταν κάπως συνηθισμένη για την εποχή. Γεννήθηκα το '49 στο σπίτι στην πάνω γειτονιά. Έχεις πάει ποτέ; Δεν ήταν μεγάλο, αλλά μπορώ να σ' το περιγράψω με λεπτομέρειες. Η κουζίνα ήταν το μεγαλύτερο δωμάτιο και στη μέση είχαμε ένα τραπέζι που χωρούσε και τους επτά μας. Τρία αγόρια και δύο κορίτσια ήμασταν. Πιο μέσα ήταν το δωμάτιο που κοιμόντουσαν οι γονείς μου και μια σκάλα, παραδίπλα, που έβγαине στο δικό μας. Η αυλή, αν και μικρή, ήταν πάντα γεμάτη μυρωδιές. Γιασεμί που άνθιζε την άνοιξη, βασιλικός στην είσοδο και μια πορτοκαλιά πιο κάτω σου 'διναν την εντύπωση πως ήσουν κάπου μαγικά. Τουλάχιστον έτσι το έβλεπα εγώ, σαν παιδάκι. Να σου πω την αλήθεια, το νοσταλγώ εκείνο το σπίτι, μου λείπει...

Μικρή ήμουν πιο άτακτη από τα αγόρια. Έκανα τις πιο πολλές τροζάδες. Αλήθεια! Κάτσε να σου πω. Δεν είχα τελειώσει ακόμα το δημοτικό και η μάνα μου μας άφηνε μια στοίβα ρούχα να σιδερώσουμε εγώ και η Αργυρώ, συνήθως πάνω στον οντά. Στον οντά, λοιπόν, ήταν στερεωμένο στα κάγκελα ένα τραπεζάκι που το λέγαμε «πανιόλο». Εκεί πάνω σιδερώναμε. Τότε, βέβαια, δεν υπήρχαν αυτά με τον ατμό και τα κουμπάκια. Είχαμε ένα σίδερο με κάρβουνα. Το κουνούσαμε πέρα-δωθε μέχρι να πυρώσει και να πάρει μπροστά. Μια μέρα, που λες, είχε έρθει η Κική, η ξαδέρφη μας. Αρχίσαμε εγώ με την Αργυρώ το κυνηγητό και έτρεχε και η Κική. Έλα όμως που ξεχάσαμε ότι σιδερώναμε. Πέφτει το σίδερο από τη σκάλα, γίνεται χίλια δυο κομμάτια και έκαψε και τη φόρμα που φορούσε ο αδερφός μου, ο Αντώνης, στο μηχανουργείο. Έρχεται η μάνα μου φορτωμένη με καλαμποκιές για τα ζώα, βλέπει τον χαμό, σέρνει μια καλαμποκιά απ'

το δεμάτι και φάγαμε της χρονιάς μας. Πάλι καλά, η Κική τη γλύτωσε. Άλλη μια φορά ξέρεις τι έκανα; Είχε βάψει η μάνα μου μαλλιά από πρόβατα για να τα στείλει στο κλωστήριο να της τα κάνουν μαλλί, να έχει να πλέκει. Ήταν Κυριακή, θυμάμαι, γιατί το μεσημέρι είχαμε φάει όλοι μαζί. Το απόγευμα, ήρθαν στο σπίτι οι κόρες του γείτονα, του τσομπάνη, του Κωστή. Κρατούσανε ένα μαύρο μικρό σφουγγάρι που, άμα το έσφιγγες και το τύλιγγες με μαλλί, γινόταν τοπάκι, κάτι σαν μπαλάκι. Πήγα και εγώ στο μπαούλο και άρχισα και τραβούσα κλωστές, έσερνα τις άκρες, έκοβα, ώσπου φτιάξαμε τελικά το μπαλάκι. Το τι ξύλο έφαγα, όταν κατάλαβε η μάνα μου τι είχα κάνει, δεν μπορώ να στο περιγράψω. Μα είχα αφήσει κι εγώ από τη βιασύνη μου σκουλιά να κρέμονται και το είδε κατευθείαν.

Τέτοιες ιστορίες έχω πολλές να σου πω, παιδί μου. Η Αργυρώ, αν και μικρότερή μου, ήταν πολύ πιο ήσυχη. Ένα καλοκαίρι ήταν πάλι η Κική σπίτι μας και παίζαμε. Όταν είδαμε ότι νύχτωνε, μάζεψε η αδερφή μου τα κούρκουτα που είχαμε βγάλει γρήγορα-γρήγορα και εγώ σκούπισα την κουζίνα. Βλέπω ένα κόσκινο, σπρώχνω τα σκουπίδια στον τοίχο και το βάζω μπροστά. Πού χρόνος για φαράσι, σκέφτηκα, δεν θα τα δει. Σε λιγάκι μπαίνει μέσα, βλέπει το κόσκινο, το κουνάει και μου λέει: «Εσύ σκούπισες, Κατίνα, την κουζίνα;». Λέω: «Ναι». Μου λέει: «Για πάρε λίγο αλάτι». Με απορία και εγώ πιάνω το αλάτι και μου απαντά: «Γύρνα το κόσκινο και ρίξ' το στα σκουπίδια, να μη χαλάσουν». Μπορείς να φανταστείς, νομίζω, τη συνέχεια. Τη μάνα μου τηνε φοβόμουνα. Δεν ήταν κακή. Έφευγε από το πρώι με τον πατέρα μου για τον κάμπο να μαζέψουνε φασόλες, μπάμιες, κολοκυθάκια και γυρίζανε κουρασμένοι. Εμείς έπρεπε να συμμαζέψουμε το σπίτι και καμιά φορά έπρεπε να πάμε να τραβήξουμε και νερό από τη στέρνα. Κάναμε ό,τι μπορούσαμε, αλλά δεν σταματήσαμε να είμαστε παιδιά.

Σχολείο πήγα μέχρι το δημοτικό. Δεν ήθελα να συνεχίσω παραπέρα, δεν έπαιρνα πολύ τα γράμματα. Το ίδιο και τα υπόλοιπα αδέρφια μου, εκτός από τον Μανώλη, τον μικρό, που δεν πρόλαβε να τελειώσει το γυμνάσιο, επειδή τον πήρε ο θείος στην Αμερική. Ένα πράγμα δεν συγχώρεσα ποτέ στον πατέρα μου και ήταν αυτό. Αφησε τον Μανώλη μας να φύγει, να πάει σε μια ξένη χώρα, μακριά από εμάς, μακριά από το σπίτι μας. Ήξερα και ξέρω ότι έγινε για το καλό του, αλλά την απουσία του ποτέ δεν τη συνήθισα. Εκείνη η Τετάρτη! Θεέ μου, πώς μαράζωσα! Τότε, για να μιλήσεις με κάποιον στο τηλέφωνο, έπρεπε να πας στην πλατεία, όχι όπως τώρα που όλοι έχουμε

από ένα. Πήρε, λοιπόν, ο θείος μου, ο Παυλάκης, τον πατέρα μου, του είπε ότι είναι έτοιμα όλα και μέσα σε μισή ώρα το παιδί είχε φύγει. Όπως ακριβώς σ' τα λέω. Έβαλε η μάνα μου δυο ρουχαλάκια του σε μια τσάντα και έφυγαν για το αεροδρόμιο. Μέρες περάσανε μέχρι να συνηθίσω. Η σειρά της Αργυρώς ήρθε δυο χρόνια μετά. Παντρεύτηκε έναν Σφακιανό ναυτικό που ζούσε στο Κολοράντο και έφυγε και αυτή για τα ξένα. Τουλάχιστον έτσι ήταν κοντά με τον Μανώλη μας.

Υστερόγραφο: «Σ' αγαπώ πολύ»

Η ζωή μου μέχρι τα είκοσι είχε κάπως έτσι. Κάπου εδώ εμφανίζεται ο παππούς σου, ο Γεράσιμος. Ο αδερφός μου, ο Γιάννης, υπηρετούσε στη χωροφυλακή μαζί με τον Γεράσιμο και γνωριζόντουσαν καλά, μπορώ να πω ότι ήταν φίλοι. Και αυτός απ' το Νιο Χωριό ήταν. Όταν αρραβωνιάζαμε τον Γιάννη στ' Ανώγεια, κάναμε μια στάση στο Ρέθυμνο να πιούμε έναν καφέ. Καθίσαμε στο ζαχαροπλαστείο του Νικολιδάκη στους Τέσσερις Μάρτυρες. Το θυμάμαι σαν χθες. Βρήκαμε ένα τραπεζάκι στη σκιά με θέα στον δρόμο και στην εκκλησία. Οι γονείς μου με τον αδερφό μου συζητούσαν και εγώ χάζευα γύρω-γύρω. Ζαφνικά, βλέπω έναν άντρα με στολή να πλησιάζει, ψηλό, γεροδεμένο, και υπέθεσα ότι είναι συνάδερφος του Γιάννη, το κατάλαβα. Ρώτησα τον πατέρα μου ποιος είναι και μου απάντησε: «Ο Γεράσιμος του Καβρού, απ' το χωριό». Στάθηκε απέναντί μου σε ένα σημείο που έκρυβε τον ήλιο και ρώτησε τι θέλουμε να κεράσει. Εγώ απάντησα έναν καφέ σκέτο, κάτι που μάλλον του έκανε εντύπωση, γιατί ήμουν ακόμα μικρό κοριτσάκι. Έκατσε μαζί μας, έβγαλε το καπέλο και ένωθα τα μάτια του να με κοιτάζουν συνεχώς. Η συνάντηση, όμως, τελείωσε εκεί και εγώ δεν έδωσα βάση στο γεγονός. Δεν φανταζόμουν τη συνέχεια.

Ξημέρωσε άλλη μια μέρα του '69 και όλα έμοιαζαν κανονικά. Εγώ δεν ήξερα. Η μάνα μου ήρθε στην κουζίνα και έμοιαζε προβληματισμένη, σαν να ήθελε κάτι να μου πει. Με σιγανή και χωρίς κανένα ύφος φωνή, μου λέει: «Σε θέλει ο Γεράσιμος του Καβρού, τι λες;».

Άλλες εποχές, παιδί μου, τότε. Η απόφαση ήταν του πατέρα μου και όχι δική μου. Έτσι γινόντουσαν τα προξενιά. Μπαμ και κάτω! Δεν μου ξαναείπαν τίποτα. Κυριακή πρέπει να ήταν, εγώ χτένιζα τη Βούλα που έμενε απέναντι, έλειπε, βλέπεις, η Γεωργία, η κομμώτρια, και ανέλαβα εγώ δράση. Κάθισε στην καρέκλα, της έξανα το μαλλί και ακούω από την εξώπορτα μια βροντερή φωνή: «Εδώ είστε;». Ήταν ο πατέρας μου με τον προξενητή, εκείνον που μεσολάβησε,

δηλαδή, για το προξενικό. Κρατούσαν και κουφέτα! Παράτησα τη Βούλα και πήγα κάτω σκυφτή. «Ο πεθερός σου», λέει, «σου στέλνει κουφέτα». Νομίζεις ήξερα εγώ τον πεθερό μου; Αυτό ήταν.

Χωρίς να γνωρίζω καλά-καλά τον γαμπρό, έπρεπε το ακριβώς επόμενο βράδυ να φάμε όλοι μαζί, με τις οικογένειές μας, στο σπίτι τους. Την ίδια μέρα, το πρωί, πήγαινα με την Αργυρώ στο περίπτερο – δεν είχε φύγει ακόμα – για να κουρδίσουμε το τηλέφωνο να πάρουμε τη νύφη μας στα Ανώγεια για τα χρόνια πολλά. Της Αγίας Ειρήνης. Στον δρόμο μάζ βλέπει η πεθερά μου, που έσερνε το γαϊδούρι για να πάει στον κάμπο. Μας σταματάει και μας λέει: «Ποια είναι εδώ η νύφη μου;». Η Αργυρώ πετάχτηκε και έδειξε εμένα. Με περίσσια χαρά με ενημερώνει ότι ο πεθερός μου έχει πάει στα Χανιά να μου πάρει δαχτυλίδι και περίμενε πώς και πώς να πάμε το βράδυ. Νύχτωσε και η ώρα πλησίαζε, είχα άγχος. Πήγαμε και έπιασα να βοηθήσω στην κουζίνα. Ο Γεράσιμος δεν ήταν στο σπίτι. Ήταν η αδερφή του, η Σοφούλα – ο Θεός να την αναπαύσει –, ήταν άρρωστη η καημένη, στο καρότσι απ' τη γέenna. Τέλος πάντων, έκοβα εγώ την ντομάτα ή το ψωμί, δεν θυμάμαι καλά, και ακούω: «Έρχεται ο Γεράσιμος». Δεν γύρισα, συνέχισα μηχανικά να κόβω. Βαριές πατιές ερχόντουσαν προς το μέρος μου. Νιώθω ένα χέρι στον ώμο μου και ίσα-ίσα ένα φιλί στο μάγουλο. Πόσο πολύ πρέπει να κοκκίνισα! Στο τραπέζι, λοιπόν, κάτσαμε δίπλα-δίπλα. Μας σέρβιρε η πεθερά μου. Σταμάτησε από πάνω μας και μου είπε επί λέξει: «Κατίνα, εμείς όσα χρόνια είμαστε μαζί με τον πεθερό σου τρώμε πάντα από ένα πιάτο. Έτσι θα κάνετε και εσείς». Πράγματι, κοριτσάκι μου, έτσι έγινε. Σούπα είχαμε; Μακαρόνια είχαμε; Ένα πιάτο και δύο πιρουνία.

Μέχρι να παντρευτούμε, το '70 δηλαδή, επειδή εγώ έμενα ακόμα με τους γονείς μου, μου έστελνε κάθε μέρα γράμματα. Τα έβαζε στο λεωφορείο απ' το Ρέθυμνο και τα άφηναν στο περίπτερο, στην πλατεία. Τα έχω κρατήσει όλα! Ήταν γραμμένα σε κίτρινες κόλλες. Έγραφε πάντα δυο σελίδες, μπορεί και τρεις. «Θέλω να σε δω», μου έγραφε, «Χαίρομαι που θα γίνεις γυναίκα μου». Υστερόγραφο άφηνε πάντα: «Σ' αγαπώ πολύ»... Μου πήρε περίπου έναν χρόνο να καταλάβω τα γράμματά του. Έκανε ορنيθοσκαλίσματα, καλικάτσούνες. Εγώ μπορεί να μην ήξερα την τέλεια ορθογραφία, αλλά τουλάχιστον τα έκανα στρογγυλά και μεγάλα. Αυτός μου έστελνε πέντε τη βδομάδα, εγώ ένα. Το ταχυδρομείο, βλέπεις, τότε, έκανε κάποιες μέρες μέχρι να τα στείλει στο Ρέθυμνο. Να σου πω τη μαύρη μου αλήθεια, δεν του έγραφα πολλά. Ο παππούς σου γέμιζε τις σελίδες

και εγώ με το ζόρι έγραφα μία. Σάμπως είχα ξαναγράψει γράμματα; Σάμπως ήξερα πώς είναι οι αγάπες;

Παντρευτήκαμε στις 20 Σεπτεμβρίου 1970. Στον Άγιο Θωμά έγινε, εδώ στο χωριό. Είχε ακόμα ζέστη. Είχα και το άγχος μου να μη λερώσω το νυφικό. Ήταν, βέβαια, πολύ όμορφο, με λεπτή δαντέλα στα χέρια και στον λαιμό και αέρινο ύφασμα το υπόλοιπο. Ήξερες ότι αλλάζαμε με το που τελείωνε το μυστήριο; Έπρεπε να βγάλουμε το νυφικό κατευθείαν. Εγώ έβαλα ένα κοραλλί φόρεμα, στενό στη μέση, πολύ κομψό, όλες μου το σχολιάζανε. Μόνη μου το 'χα ράφει, εκεί που δούλευα στα Χανιά! Μετά από τον γάμο, κάναμε τραπέζι στο σπίτι μας και ο πεθερός μου στο δικό του. Ήταν το έθιμο τέτοιο. Εκείνο το βράδυ, που λες, θα μπαίναμε σπίτι μας, η πρώτη νύχτα σαν παντρεμένοι. Είχαμε νοικιάσει ένα σπιτάκι στο Ρέθυμνο, στη Χωροφυλακή πιο πάνω, για να είναι κοντά στη δουλειά ο παππούς. Μας πήγε ο Νικολόζης, είχε ταξί. Μεσάνυχτα, λοιπόν, στον δρόμο, πετάχτηκε ένας λαγός και χτύπησε στο κάτω μέρος του αυτοκινήτου, με αποτέλεσμα να τον πάρουμε, να τον γδάρουμε και να τον βάλουμε στην κατάψυξη. Εγώ, όμως, δεν το είδα ποτέ τόσο απλά, το θεώρησα κακό σημάδι.

Οι μήνες περνούσαν και ο παππούς σου έλειπε συχνά. Οι υπηρεσίες στη χωροφυλακή τότε ήταν εικοσιτετράωρες. Τον πρώτο καιρό, μάλιστα, χρειάστηκε να πάει τρεις μήνες στην Αθήνα και εγώ έμενα μόνη μου στο σπίτι. Βέβαια, πήγαινα και τακτικά στην πεθερά μου. Δεν μου άφηνε και περιθώρια ο Γεράσιμος. Μ' αγαπούσαν πολύ αυτοί οι ανθρωποι. Ειδικά η Σοφούλα! Έκανε χαρές όταν με έβλεπε... Είχε όμως ένα περίεργο χάρισμα. Μου έλεγε: «Κα... Κα... Κατίνα, το βράδυ θα έχεις γράμμα». Και όντως είχα γράμμα! Μου έστελνε ο Γεράσιμος απ' την Αθήνα. Άλλη φορά, με το που ξύπνησε, ήρθε και μου είπε ότι εκείνη τη μέρα κάποιος θα μου στείλει και θα μάθω ευχάριστα νέα. Και, αλήθεια, το ίδιο απόγευμα ήρθε το γράμμα από την Αργυρώ, την αδερφή μου, που ήταν στην Αμερική, και μου έγραφε ότι ήταν έγκυος. Καλά να είναι εκεί πάνω και να μας προσέχει.

Θέλαμε πολύ να κάνουμε παιδιά. Όμως δεν γινότανε. Πήγαμε σε γιατρούς, πολλούς, δεν είχαμε κανένα πρόβλημα, δεν έβρισκαν κάτι. Να χαλαρώσουμε, μας λέγανε, και θα 'ρθει. Ήρθε όντως τον Απρίλη του '74, όταν γέννησα τον μπαμπά σου, τον Νίκο. Το μέσα μου γέμισε αγάπη εκείνο το πρωί, ξεχείλιζε. Δεν μπορώ να πω, όμως, πολύ γκρινιαρικό μωρό. Όλο έκλαιγε και μπουκιά δεν έβαζε στο στόμα του, τίποτα! Τουλάχιστον ξέρουμε από πού πήρες την κακοφαγία

σου. Το '75 κάναμε τη Σοφία, εντελώς διαφορετικό παιδί. Ήσυχο, δεν καταλάβαινες ότι υπήρχε στο σπίτι. Ο Νίκος, όπου πήγαινα, ήταν κολλημένος πάνω μου. Τότε, νομίζω, ήταν που αλλάξαμε και σπίτι. Να μας χωράει λίγο πιο άνετα. Είχα και μια αποβολή λίγο αργότερα... Πόνεσα πολύ. Όμως το '78 έμεινα έγκυος στη Μίνα.

Η καινούργια στολή

Ήτανε Οκτώβρης του '78 και ήμουν πέντε μηνών έγκυος. Ο Νίκος πήγαινε νήπιο, είχα τη Σοφία σπίτι και ένα μωρό στην κοιλιά. Ζημέρωσε εκείνη η Πέμπτη. Παραμονή της γιορτής του, του Αγίου Γερασίμου. Είχε άδεια και θα με βοηθούσε λίγο με τα μωρά, να φτιάξω εγώ το σπίτι, γιατί θα κάναμε γιορτή την επομένη. Προς το μεσημέρι μου είπε ότι θα πάει στο χωριό να φέρει τσικουδιά και κρασί να έχουμε να κεράσουμε. «Κάτσε, Γεράσιμέ μου, θα έρθει ο πατέρας σου αύριο, θα τα φέρει αυτός». Είχα ένα κακό προαίσθημα, ένα βάρος. Δεν με άκουσε. Σηκώθηκε, πήρε το αμάξι και έφυγε για το χωριό. Πήρε τα πράγματα από εκεί και γυρνούσε προς το σπίτι. Τα υπόλοιπα δεν μου τα είπε εκείνος αλλά η Ελένη. Κοντά στη γέφυρα του Γερασιού άρχισε να ιδρώνει και να ζαλίζεται ενώ οδηγούσε. Σταμάτησε στην άκρη του δρόμου και έπαιζε τα φώτα στους περαστικούς για να τον βοηθήσουν. Κανείς δεν καταλάβαινε, θα νόμιζαν ότι τους χαιρετάει. Η Ελένη – έμενε εδώ πιο πάνω – γνώρισε το αμάξι και πήγε να του μιλήσει.

— Τι έγινε, Γεράσιμε, για μπάνιο ήσουν ή λούστηκες το νερό;

— Δεν είμαι καλά, Ελένη, δεν μπορώ να οδηγήσω.

— Έλα να σε βάλω στο αμάξι. Πού θες να σε πάω, σπίτι ή στην κλινική;

— Στην κλινική πρώτα, να μου πει ο γιατρός ότι είμαι εντάξει και μετά θα πάω σπίτι. Μην πεις τίποτα στην Κατίνα.

Έφτασαν στην κλινική. Ο γιατρός που τον είδε του είπε ότι δεν έχει απολύτως τίποτα: «Είσαι δυο μέτρα άντρας», και τον έβαλε να τον εξετάσει. Χρειάστηκαν περίπου τρία λεπτά.

Η μάνα μου είχε ήδη πάει στην κλινική. Εμένα δεν με άφησαν. Ήξερα ότι κάτι συμβαίνει. Μου είπε η Μαρία, που έμενε απέναντι, ότι θα γυρίσει η μάνα μου σε λίγο, γιατί ο Γεράσιμος δεν έχει τίποτα. Πιάνω, κλείνω την πόρτα και κλειδώνω. Ο Νίκος με βαστούσε τόσο δυνατά, μου έσερνε το φουστάνι, σχεδόν με έγδερνε. Παίρνω τηλέφωνο στην κλινική για να ρωτήσω αν είναι εκεί ο Γεράσιμος. Με ρώτησαν τι του είμαι και απάντησα ξαδέρφη του. Δεν θα μου έλεγαν αλλιώς, δεν θα

μου έλεγαν την αλήθεια. «Δυστυχώς πέθανε». Κενό. Το τηλέφωνο έπεσε από τα χέρια μου. Ο Νίκος με κοιτούσε και δεν ήξερα τι να κάνω. Ξαφνικά άρχισαν να μου χτυπάνε τις πόρτες. Είχαν μαζευτεί όλοι στο σπίτι. Φωνάζανε στον Νίκο να τους ξεκλειδώσει να μπουν μέσα, γιατί εγώ ήμουν ακίνητη, δίπλα στο τηλέφωνο που κρεμόταν. Με χίλια ζόρια ξεκλείδωσε, με βγάλανε έξω. Δεν ήξερα τι μου γινόταν. Φώναζα το όνομά του, τον έψαχνα. Δεν θυμάμαι πολλά, τα έχω μπερδεμένα στο μυαλό μου. Σε λίγο ήρθε και ο Αμπαδιωτάκης, συνάδερφός του, και μου ζητούσε ρούχα. «Τι ρούχα;» έλεγα εγώ, «Είναι τραυματισμένος; Θα πάει σε άλλο νοσοκομείο;». Ήξερα, όμως, ήξερα! Πήραν το μαύρο το κουστούμι. Ξαναγύρισε αυτός και ήθελε τη στολή να πάρει. Την είχαμε μόλις ράψει, την καινούργια, τη χειμερινή. Δεν είχε προλάβει ούτε μια μέρα να τη βάλει.

Φώναζα, τα μωρά έκλαιγαν και πάλι δεν καταλάβαινα τι συμβαίνει. Ήρθε ο γιατρός από απέναντι και μου έκανε μια ένεση, αναισθητική. Ο πεθερός μου καθόταν στα σκαλιά και ούρλιαζε. Παρ' ότι ήμουν ναρκωμένη και σχεδόν παράλυτη, οι εικόνες αυτές δεν φεύγουν από το μυαλό μου ποτέ. Με έντυσαν με μαύρα ρούχα, όχι δικά μου, γιατί δεν μου έκαναν με την κοιλιά που είχα, και μου έδεσαν ένα μαντήλι στον λαιμό. Η καρδιά του είχε σταματήσει. Μαζί της σταμάτησε και η δικιά μου, την ίδια ακριβώς στιγμή, το ίδιο ακριβώς μεσημέρι. Ο πεθερός μου, όμως, δεν δέχτηκε να του κάνουμε νεκροψία. Απέληξε μέχρι και τους γιατρούς, μη με ρωτήσεις γιατί, ποτέ δεν έμαθα. Μετά, όλες οι Πέμπτες ίδιες ήταν. Και οι Δευτέρες και οι Τρίτες και όλες οι μέρες. Στις 7 του Φλεβάρη του '79, πλέον, γέννησα τη Μίνα, τη Γερασιμίνα, έτσι τη βάφτισα. Δεν πρόλαβε να τον δει, ας είχε τουλάχιστον κάτι δικό του.

Δεν ήταν εύκολη η ζωή μετά. Έκανα δυο και τρεις δουλειές για να τα φέρω βόλτα. Αλλά δεν θέλω να σε κουράσω με αυτά. Να ξέρεις πως, ό,τι και να έκανα, τον είχα δίπλα μου. Μπορεί να μην ήταν εδώ, αλλά μαζί μεγαλώσαμε τα παιδιά, μαζί τα είδαμε να κάνουνε οικογένεια, μαζί παίξαμε με τα εγγόνια μας. Κι όταν αρρώστησα με κείνονε το πράγμα, τον έβλεπα στον ύπνο μου κάθε βράδυ. Μαζί το ξεπεράσαμε. Εγώ, Κατερινιώ μου, δεν είχα να σου πω πολλά. Μπορεί να συνήθισα να ζω έτσι, αλλά εκείνο το πιάτο πάντα θα με πονάει. Ένα πιάτο, ένα πιρούνι, εδώ και σαράντα δύο χρόνια...

Υ.Γ. : Σ' αγαπάει και αυτή, παππού, πολύ...

Πέρασμα ζωής

της Αγάπης Χατζάκη

ΑΡΚΕΤΕΣ είναι οι φορές που μου δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσω για τα παιδικά μου χρόνια, καθώς και για τις συνθήκες που έζησα. Είμαι ογδόντα τεσσάρων ετών, βλέπεις, γεννηθείσα το 1936, έχω δει και έχω βιώσει πράγματα που η γενιά σας δεν μπορεί να φανταστεί. Κάποια από αυτά τα αναπολώ με νοσταλγία, άλλα πάλι τα θυμούνται και μονομιιάς σχηματίζεται ένας κόμπος στον λαιμό μου· θέλεις η συγκίνηση, η φτώχεια, οι στερήσεις ή και όλα αυτά μαζί.

Ο ερχομός ο δικός μου και του αδερφού μου στον κόσμο τούτο 'δώ ήταν ένα χαρμόσυνο, μα και απρόσμενο γεγονός. Θέλω να πω πως οι γονείς μου δεν προγραμματίσανε τη γέννησή μας. Ξέρεις πως είναι αυτά, τυχαίνουν! Ήταν άνθρωποι φτωχοί, που με το λάλημα του κόκορα βρίσκονταν στα αλώνια, έσπερναν και θέριζαν σιτάρι και κριθάρι. Εργατικοί, δουλευταράδες, διόλου δεν τους φόβιζε η πολύωρη εργασία και δεν λογάριαζαν κούραση και κόπο. Το σπιτικό που καθόμασταν ήταν μικρό, ίσα που χωρούσαμε εμείς, ένα κρεβάτι και η γκαζιέρα που μαγειρεύαμε τα μεσημέρια. Χρήματα πολλά δεν είχαμε, παρά μόνο κάτι λίγες δραχμές καλά φυλαγμένες κάτω από το φθαρμένο, ταλαιπωρημένο μας στρώμα. Ακόμη θυμούμαι το στρώμα εκείνο· σ' αυτό, βλέπεις, κοιμούμασταν κι οι τέσσερις. Αν κλείσω τα μάτια μου, μπορώ ακόμα να μετρήσω τις τρύπες στο στρώμα, να νιώσω το ξεφτισμένο του ύφασμα, που επί ώρες ευχόμουν να ήταν αλλιώς.

Παρά τη φτώχεια και τις στερήσεις, μεγάλωσα με αρχές, αξίες και ήθος, το οποίο μετέδωσα και εγώ με τη σειρά μου στα δικά μου τα παιδιά. Έμαθα τη σημασία των λέξεων: αγάπη, σεβασμός, αλληλεγγύη, συγχώρεση, ανθρωπιά. Οι γονείς μου ήταν εκείνοι που με έμαθαν να πιστεύω. Θα έχεις προσέξει το φυλακτό που φοράω κάθε μέρα. Και πώς να μην το έχεις παρατηρήσει, βέβαια; Μοναδικό στο είδος του,

ολόχρυσο με λεπτεπίλεπτες χαράξεις της μορφής του Κυρίου. Ακόμα κι εγώ που δεν σκαμπάζω από δαύτα, όταν το φόρεσε πρώτη φορά ο πατέρας μου, το νόμιζα για μαγικό. Ήταν δικό του. Το φορούσε και εκείνος κάθε μέρα και όποτ' ετύχαινε να αλλάξει πουκάμισο – δεν είχαμε και πολλά τότεσας – έβγαζε το φυλακτό από το ένα πουκάμισο και το έβαζε στο άλλο. Δεν ήθελε να το αποχωριστεί στιγμή. Αν με ρωτάς, κάποια περίεργη σχέση είχε ο πατέρας με το φυλακτό, δεν την έμαθα ποτέ όμως. Αυτό που πιστεύω σίγουρα είναι πως τον είχε σώσει όχι μία, αλλά περισσότερες φορές στη ζωή του.

Ήμασταν, βλέπεις, καλοί χριστιανοί. Ως μικρό παιδί μ' άρεσαν οι ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδας και εκείνες της Λαμπρής. Σαν έφταναν ετούτες οι μέρες, οι εκκλησιές γίνονταν το μελισσοκόφινο του χωριού. Κορίτσια, αγόρια, παππούδες και γιαγιάδες μαζεύομασταν στην εκκλησιά και ψάλλαμε τα εγκώμια. Χωριζόμασταν σε δυο ομάδες και κάναμε αγώνα για το ποιος θα ψάλλει καλύτερα. Τη Μεγάλη Πέμπτη, οι νέοι και οι νέες ξεχύνονταν στις αυλές και στους αγρούς, για να μαζέψουν λουλούδια και να στολίσουν τον επιτάφιο. Μια φορά, θυμούμαι, είχαμε κάμει τον ωραιότερο επιτάφιο απ' όλους: πολλά λευκά γαρίφαλα για βάση και βιολετί ζουμπούλια. Την ημέρα της Λαμπρής, μαζεύομασταν όλοι οι χωριανοί από νωρίς στην εκκλησιά για να ακούσουμε το «Χριστός Ανέστη».

Όπως γνωρίζεις, εγώ γεννήθηκα και έζησα τα παιδικά μου χρόνια στο χωριό, στα Περιβολάκκια. Όταν ήρθε η στιγμή να ξεκινήσω το γυμνάσιο, αντιμετώπιζαμε μεγάλα προβλήματα, καθώς το σχολειό βρισκόταν πέντε ώρες μακριά με το μούλारी. Τότεσας, δεν υπήρχαν τα αμάξια και οι μηχανές να διευκολύνουν τη ζωή μας. Το μεγαλύτερο, λοιπόν, πρόβλημα ήταν η συγκοινωνία. Έτσι, η οικογένειά μου αναγκάστηκε να ενοικιάσει σε εμένα και στον αδερφό μου ένα σπίτι στην πόλη, ώστε να ξεκινήσει η εκπαίδευσή μας. Κάθε Χριστούγεννα, Πάσχα και καλοκαίρι, γυρνούσαμε πίσω στο χωριό με τα γαϊδουράκια. Δεν πηγαίναμε από τον αμαξωτό, αλλά από παράδρομους για να συντομεύουμε. Αν ήθελε να πηγαίνουμε από τον κανονικό δρόμο, θα 'παιρνε ώρες... πολλές!

Στο σχολειό τα πράγματα ήταν ωραία. Μπορεί να ήταν μικρό, πέτρινο και υπερβολικά παγωμένο κατά τη χειμωνιά, είχε όμως ένα τεράστιο περίβολο, στον οποίο παίζαμε, χορεύαμε και διασκεδάζαμε με μανία. Εσωτερικά είχε έξι αίθουσες και κάθε μια από δαύτες είχε ένα μεγάλο παράθυρο, που, όταν κοιτούσαμε έξω από αυτό, δεν εβλέπαμε την ώρα να συνεχίσουμε το παιχνίδι. Πηγαίναμε όλες τις μέρες της εβδομάδας εκτός τις Κυριακές. Κάθε μέρα το κουδούνι χτυπούσε

στις οχτώ και ξανά στις τέσσερις για να σημάνει το σχόλασμα. Αλλά μην νομίζεις, και τις Κυριακές, που δεν είχαμε μαθήματα, πηγαίναμε στην εκκλησία με τον δάσκαλο. Η φορεσιά μας όλες τις μέρες ίδια. Μια μπλε, ξεβαμμένη ποδιά με άσπρο γιακά και κονκάρδα που έδειχνε την τάξη στην οποία επηγαίναμε. Τα ρούχα αυτά φορούσαμε και στο σχολειό και την ώρα του παιχνιδιού, όταν επαίζαμε κουτσό και κισκίντια. Μονάχα στις γιορτές καταφέραμε να αλλάξουμε το καθιερωμένο ντύσιμο, φορώντας μια πλισέ φούστα και πουκάμισο με γιλεκάκι. Τα αγόρια και τότε φορούσαν ένα παντελόνι και ένα καπέλο, το πηλήκιο, που είχε μπροστά σχήμα την κουκουβάγια. Έπρεπε να δείχνουμε με τον τρόπο αυτόν την ιδιότητα του μαθητή, ειδάλλως μας χτυπούσε ο δάσκαλος με τη βέργα.

Και στην τάξη, βέβαια, αυτός ήταν ο φόβος και ο τρόμος μας. Έπρεπε όλοι να είμαστε καλά διαβασμένοι, διαφορετικά υπήρχε τιμωρία. Τα μαθήματά μας ήταν: ιστορία, ανάγνωση, έκθεση, αρχαία και αριθμητική. Εγώ ήμουν καλή στα αρχαία. Ακόμα και σήμερα, όταν πηγαίνω στην εκκλησία και ακούω το Ευαγγέλιο, θυμούμαι τα ανώμαλα ρήματα και αυτό με ικανοποιεί.

Θα σου πω εδά μια ιστορία που είχα πάθει εγώ και όταν τη φέρνω στο μυαλό μου γελώ και νοσταλγώ τα σχολικά τα χρόνια. Τότεσας, είχαμε τους παιδονόμους που μας απαγόρευαν να κυκλοφορούμε έξω μετά τις οχτώ το βράδυ. Ακόμα θυμούμαι τη μέρα που έπρεπε να φύγω κρυφά, ενώ η ώρα ήταν περασμένη, για να πάω στην Πηγούλα να διαβάσουμε μαζί. Πήγα, λοιπόν, με φόβο στο σπίτι της, αφού την επομένη είχαμε δύσκολο μάθημα για εξέταση. Κάναμε μετάφραση μέχρι αργά το βράδυ. Συζητούσαμε μην τυχόν μας τσακώσει κανείς από τους καθηγητάδες και μας κάμει αποβολή. Μια στιγμή χτυπά η πόρτα και ο κυρ-Λευτέρης, ο παιδονόμος, μας διακόπτει. Προλάβαμε, βέβαια, εμείς να κρύψουμε τις μεταφράσεις, όμως εκείνος μας έκανε την παρατήρηση. Την επομένη, στο σχολειό, καθόμασταν στον περίβολο, μας εφώνασε ο γυμνασιάρχης και, αφού μας έβαλε να σταθούμε στα σκαλονάκια μπρος σε όλους τους συμμαθητάδες μας, μας έδωσε αποβολή τρεις μέρες. Αυτό που στεναχωρούσε εμένα πιο πολύ δεν ήταν τόσο η αποβολή, όσο η θλίψη που θα προκαλούσα στους γονείς μου. Βλέπεις, η ηλικία μας ήταν κρίσιμη τότε και δεν ήθελα να ντροπιάσω την οικογένειά μου.

Στην έβδομη και στην όγδοη τάξη, μας πήγαιναν τακτικά εκδρομές. Μια από τις φορές εκείνες, αποφάσισαν να μασε πάνε στο Αρκάδι. Κάναμε μία διανυκτέρευση εκεί. Θυμούμαι πως είχε ένα μεγάλο αλώνι,

όπου εχορεύαμε και τραγουδούσαμε όλη τη φεγγαράδα. Ήμασταν νιάτα τότε, ακούραστα παιδιά γεμάτα ενέργεια. Όταν ετελείωσα και το γυμνάσιο, ήθελα να σπουδάσω ψυχολογία. Οι συνθήκες, βέβαια, και οι δυσκολίες της εποχής δεν μου το επέτρεψαν. Έμεινα στο χωριό να βοηθώ τη μάνα με τις δουλειές του σπιτιού. Δύσκολα χρόνια τότε, ποια πλυντήρια, ποιες ηλεκτρικές κουζίνες; Τα ρούχα τα πλέναμε στη σκάφη και τα λιάζαμε στον καθαρό αέρα. Τότεσας, ο πατέρας μου ανέλαβε το ελαιοτριβείο του χωριού. Οικονομικά επήραμε μια ανάσα. Τότε γνώρισα και τον παππού σου. Νέος αυτός... ήρθε με όρεξη και φιλοδοξίες να δουλέψει στο εργοστάσιο του πατέρα μου. Παντρευτήκαμε με προξενιό, όμως εγώ το ήξερα από την πρώτη στιγμή που κοιταχτήκαμε πως αυτόν τον άντρα θα τον παντρευτώ. Πώς το λέτε εσείς; «Κεραυνοβόλος έρωτας». Φυσικά, εγώ δεν είχα πάει ποτέ με άλλον άντρα. Στα πανηγύρια και στα γλέντια με φλερτάρανε, όμως εγώ ήμουν συνεσταλμένη και προσπαθούσα να τηρώ όσα μου δίδαξε η οικογένειά μου.

Μία ήταν η φορά που πραγματικά λύγισα και παρ' ολίγον να μπω σε πειρασμό. Ήταν τότε που το Γιαννιό είχε επιστρέψει από τα ξένα και με φλέρταρε πολύ. Ήταν καλός φίλος του αδερφού μου, βλέπεις, και είχε πάρει θάρρος. Ήταν ρομαντικός, επίμονος και είχε χάρισμα στον λόγο. «Αγάπη, αδυναμία μου», μου έλεγε συνέχεια, «Αγάπη, εσένα θέλω». Σε ένα πανηγύρι, πλησιάζοντάς με, μου ψιθυρίζει: «Μπορείς να μου χαρίσεις το όνομά σου;». Αρνήθηκα την πρόταση και συνέχισα τον χορό. Την αγάπη μου τηνε κέρδισε ο παππούς σου. Πενήντα εφτά χρόνια γάμου, δεν τα λες και λίγα. Πέρασε λίγος καιρός και κάναμε τρία παιδιά, τη μάνα σου, τη Σμηνούλα και τον Μανώλη. Ακόμα και τότε, η όρεξή μου για διάβασμα δεν εχάθηκε. Με τις οικονομίες μου αγόραζα βιβλία παιδαγωγικά, που με συμβούλευαν στο μεγάλωμα των παιδιών μου. Μάθαινα και στα κοριτσούδια μου να με βοηθούν στις δουλειές του σπιτιού και ως αντάλλαγμα τους έδειχνα πώς να κάμουν εργόχειρο. Ήταν επιδέξιες και οι δυο. Επαίρναμε τα απογεύματα η καθεμιά το «μετρητό» της και ξεκινούσαμε τις «δεσές». Είχαμε και έναν αργαλειό, όπου τα βράδια καθόμουν και ύφαινα, για να φτιάξω χράμια* και να τα πουλώ για κάμποσες δραχμές. Κρατούσα, βέβαια, και λίγα από δαύτα. Ήταν η προίκα μας.

Έτσι, παρ' όλο που οι στερήσεις ήταν πολλές, εκαταφέραμε και φτιάξαμε μια όμορφη οικογένεια, όπου ο καθένας έβαζε από ένα λιθα-

* Κροσσωτά κλινοσκεπάσματα.

ράκι στην προσπάθειά μας για μια αξιοπρεπή ζωή. Γι' αυτό δεν θα παραπονεθώ για τα χρόνια εκείνα ούτε θα ευχηθώ να είχα γεννηθεί σε άλλη εποχή. Αυτό που εύχομαι είναι τα παιδικά, εκείνα τα ανέμελα χρόνια, να είχαν κρατήσει λιγάκι παραπάνω.

Ο γάιδαρος, οι Γερμανοί, η Φώχτο και ο αναπτήρας

της Μαρίας Χρονάκη

ΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Θυμούμαι κοπέλι πράμα και ήμουνε πολύ ζωηρός για την ηλικία μου, είχα και μια παρέα ίδια μ' εμένα. Ήτονε ωραία χρόνια τοτεσάς, πολλές έγνοιες δεν είχαμε, το φαί μας, τα χωράφια μας και το σχολείο. Οι γονείς μου καλοί ανθρώποι, εργατικοί, τίποτα δε μας έλειπε. Ο πατέρας μου, ο Πέτρος, είχε ένα καφενείο. Για την εποχή εκείνη ήμασταν πολύ καλά, άλλες οικογένειες υπέφεραν, πολλή φτώχεια παιδί μου. Αν μια οικογένεια έκανε πολλά παιδιά, όταν μεγαλώνανε λίγο, τα στέλνανε φαμέγια* σε άλλα σπίτια.

Στο σχολείο εγώ ήμουνε αστέρι στα μαθηματικά, αλλ' από κεια και πέρα πράμα άλλο, το βιβλίο πάντα στην κωλότσεπη. Δασκάλα μας ήτανε η Κούλα, καλή γυναίκα, αλλά... Ου! Βέργα, νηστεία και τιμωρία όποιος δεν ήταν ήσυχος και καλός μαθητής.

Βέβαια, τα παιγνίδια που κάναμε ήταν ωραία. Μια φορά παίζαμε «αμπάσα», κυνηγητό δηλαδή, και από το ζόρε** μας να ζυγώνει ο γεις*** τον άλλο, βρεθήκαμε από το χωριό στο Ηράκλειο.

Να σου κάμω εδά μια ιστορία... Μια φορά παίζαμε «μπεγίρι» – μα δεν κατέχεις ιντά 'ναι, παίρναμε όλα τα κοπέλια τα καλάμια και κάναμε πως ήτανε μουλάρια –, μασε στένει λοιπόν ένα μεσημέρι ο πατέρας του Τάκη, του ξαδέρφου μου, ο Τάκης όμως δεν εκρατούσε καλάμι, γιατί προηγουμένως είχε σπάσει το δικό του, και μασε ρωτάει: «Πού 'ναι μωρέ ο γιος μου;» και του λέμε εμείς: «Θείε, αυτός είναι με τα πόδια», τάζε δα πως εμείς ήμασταν με τα μουλάρια.

* Υπηρέτες.

** Βιασύνη.

*** Ένας.

Άλλα παιγνίδια ήταν οι «Σουλιώτες και οι Κανεβατσούληδες». Μοιράζαμε το χωριό στα δύο, στην απάνω πλευρά ήταν οι Κανεβατσούληδες και στην κάτω οι Σουλιώτες, κάτι σαν Βροντάκηδες και Φουρτουνάκηδες. Μαλώναμε για τα σύνορα του χωριού που είχαμε βάλει. Απαγορευόταν να καταπατήσει κάποιος από αυτούς την περιοχή μας.

Θα σου πω άμα θες και άλλα· είχαμε τον «κουτσό», είχαμε και ένα άλλο που παίζαμε με ένα τοπάκι, ανοίγαμε λακκάκια, τρύπες κάτω στη γης, σπρώχναμε τη μπάλα και οποιονού η μπάλα έπεφτε πρώτη μέσα στο λάκκο αυτός μετά την πετούσε σε όποιο παιδί βρισκόταν μπροστά του δήθεν για να χάσει. Θυμούμαι ακόμα και το «κισκιντάκι». Αυτό το παίζαμε με πέντε πέτρες, πετούσαμε τη μία αλλά μέχρι να πέσει χάμαί έπρεπε να έχομε πιάσει ήδη την άλλη πέτρα.

Τώρα θυμήθηκα τον παππού μου, όταν ήναβε την παραστιά, μου έλεγε να πιάσω το σίδερο να κάνω πέρα τα κάρβουνα, αυτό όμως έκαιγε και εγώ δεν μπορούσα να το κρατήσω. Εκείνος, για να μου δείξει πώς είναι οι δυνατοί άντρες, έπιανε τα κάρβουνα με τα χέρια, για να πάρω, λέει, θάρρος.

Σαν έφηβος, τότες, με την παρέα μου, δεν εκάναμε και τσι πολλές εξόδους. Για εμάς η έξοδος ήταν το καφενείο και αν καμιά φορά φέρνανε τον κινηματογράφο στο χωριό. Θέλαμε αμάξι για να κάνομε βόλιτες και στα διπλανά χωριά αλλά...

Η ζωή ενός μικρού αγρότη

Από μικρά εμείς πηγαίναμε στσι ελιές. Είχαμε και σε άλλα χωριά λιόφυτα και πηγαίναμε με τον γάιδαρο. Κάναμε τρεις με τέσσερις ώρες να φτάξομε και μέναμε αναγκαστικά στο Αφρατί, όπου ήταν η υπόλοιπη περιουσία, ένα μήνα κοντά, μέχρι να τελειώσει το μάζεμα. Μετά πάλι οπίσω στσι Κουνάβους.

Αμάξι τότες δεν είχαμε ούτε για δείγμα. Είχαμε και πολλά αμπέλια· ό,τι σταφύλια μαζώναμε τα πηγαίναμε με το γάιδαρο στην Αλικαρνασσό για άλεσμα.

Μεγαλώνοντας, αυτή ήτονε και η δουλειά μου. Οντέν επάτησα τα δεκαπέντε, ψάχνανε παντού γι' αργάτες, ετσά κι εγώ έπαιρνα το σκαπέτι μου και από το πρωί μέχρι το βραδύ ντάκα-ντούκου. Οι ανάγκες όμως μεγαλώνανε και, μόλις επαντρεύτηκα, επήρα ένα αστικό λεωφορείο και έκανα τον οδηγό στο Ηράκλειο. Καλό ήτονε κι αυτό, κάτι σταθερό για μια οικογένεια, ωσάν το χώμα όμως... Αχ! Και να μπορούσα να δω τώρα τ' αμπελάκια μου, αλλά με το οξυγόνο

στη μούρη, ίντα μπορώ πλέον να κάνω; Εσείς να τα φροντίζετε. Να μου τα βλέπετε· από τη γης δε χάνει ποτέ κιανείς.

Ο Μπαγκέρης στην Κατοχή

Σου 'χω κάμει, θαρρώ, τσ' ιστορίες με τον θείο τον Μπαγκέρη και τσι Γερμανούς. Είναι ένα απόγεμα ο θείος και θέλει να πάει στα χωράφια. Η φύλαξη των Γερμανών όμως ήτονε πολύ αυστηρή και έπρεπε για κάθε βήμα να δίνουνε οι αθρώποι αναφορά. Φεύγει το λοιπόν και συναντά πάνω στη Λάγα ένα γερμανό φύλακα. Ρωτάει τον θείο: «Πού παρτί;» Απαντά ο θείος: «Στ' Αφρατί». Και «Πότε ρετούρα;» ρωτάει ο Γερμανός και απαντά ο θείος: «Από παέ πάει ντρετούρα». Τώρα τι συνεννόηση είχανε παιδί μου μη με ρωτάς, πάντως ο Μπαγκέρης επόθανε από βαθιά γεράματα.

Άλλο ένα βράδυ, είναι ο Μπαγκέρης σπίτι ντου και τον επισκέπτονται κάποιοι μεθυσμένοι Γερμανοί, που θέλανε να πιούνε «σίνιαψ», έτσα τηνε λέγανε τη ρακή αυτοί. Μπουκάρουνε μέσα στο σπίτι ντου και, μέχρι να τωσε φέρει τη ρακή ο θείος, εκείνοι είχανε βγάλει τα μπιστόλια και πυροβολούσανε δεξιά κι αριστερά, ώσπου ξαφνικά βαρέσανε έναν πελτέ ντομάτα και τα πάντα βαφτήκανε κόκκινα. Η Μπαγκέραινα, δυναμική γυναίκα, επήγε να τωσε κάμει την καμπόσα, γιατί εθάρρεινε πως τση σκοτώσανε τον άντρα και από τον καημό τζη λέει τω Γερμανώ: «Εγώ δα σασε σάξω στην Κομαντατούρ». Ε, τελικά, αφού ήπιανε τσι ρακές κι ηρέμησε η κατάσταση, εσηκωθήκανε κι εφύγανε.

Ο Μπαγκέρης ενημερώθηκε μιαν ημέρα από τον μπατζανάκη ντου ότι λόγω των βομβαρδισμών στο Ηράκλειο κάνουνε πλιάτσικο στα μπακάλικα, μόνο να πάει να πάρει φαί για το σπίτι. Η καταραμένη η φτώχεια τους ανάγκαζε να εκμεταλλεύονται τσι καταστάσεις αυτές. Εξεκίνησε ο θείος το δρόμο για το Ηράκλειο, κάπου στην Κνωσό τονε σταματά μια γυναίκα και του λέει: «Φόρτωσε μαζί σου και το γιο μου να πάρει κι αυτός πράμα, γιατί πεινούμε». Το πήρενε, τελικά, ο Μπαγκέρης το κοπέλι. Εκεία οι Γερμανοί επιάσανε μια ακτίνα και γυρεύανε να πάρουν άντρες για αγγαρεία, μέσα σε αυτούς επήραν τον θείο και το κοπέλι. Μαζέψανε είκοσι πέντε-τριάντα αθρώπους και τσι πήγανε στη Χανιώπορτα ν' ανοίγουνε λάκκους. Όντε σκάβανε τσι λάκκους, λέει ο Μπαγκέρης του κοπελιού: «Θωρείς; Μετά που δα προσκάψουμε τσι λάκκους θα μασε σκοτώσουνε». Ο Μπαγκέρης, επειδή το κατάλαβε, έκανε ότι κατουριέται και έψαχνε ένα κρυφό σημείο για να φύγει. Το κάνει λοιπόν και φεύγει, αλλά φτάνοντας

στην Κνωσό, την ώρα που επέστρεφε, εσυνάντησε κάποιους απού γλυτώσανε και ρωτά πού είναι το κοπέλι, γιατί δεν το είδενε να του ακλουθά. Του είπαν ότι το είχανε ήδη σκοτώσει.

Α! Εδά που το θυμήθηκα, ήτονε και ο Μαντελένης ο Δημήτρης και είχε πάει να σκάψει τσ' αγκινάρες του, από το χωράφι ντου όμως επερνούσε ένα καλώδιο τω Γερμανώ. Την ώρα που έσκαβε, έκοψε το καλώδιο άθελά ντου. Οι Γερμανοί λοιπόν εκαλέσανε τον ιδιοκτήτη, τον ίδιο τον Μαντελένη δηλαδή, να δούνε ποιος το 'καμε κι ανε γίνηκε σαμποτάζ. Αλλά ως ιδιοκτήτης ήταν υπαίτιος για το γεγονός. Τον έστειλαν λοιπόν για τιμωρία στη Γερμανία, είχαμε να μάθουμε νέα ντου καιρό. Δυστυχώς, δεν ήτονε καλά· αυτόν όπως και πολλούς άλλους, μάθαμε ότι τσι κάψανε στσι φούρνους.

Ο Ξενάκης

Αφού λέμε εδά τσ' ιστορίες, κάτσε να ακούσεις και τσι υπόλοιπες με τον Ξενάκη. Ω! Τον κακομοίρη και πόσα του είχαμε αξωμένα εγώ και τα υπόλοιπα καλά παιδιά τση φουρνιάς μου. Πάει ο Ξενάκης στην εκκλησία να ξομολογηθεί, εμείς τον ακλουθήξαμε για να δούμε ίντα δα πει του παπά. Ξεκινά αυτός την εξομολόγηση κι αρχίζομε και του φωνάζομε το παρατσούκλι του: «Τσάκα, Τσακάκι» κι από τα νεύρα ντου που δεν μπορούσε άλλο να μιλήσει, γυρίζει και λέει του παπά: «Μπορώ εδά, γαμώ την Παναγία ντως, κύριε παπά, να μη βλαστημήξω;».

Ο ίδιος ένα πρωί επήγε να καθαρίσει ένα πηγάι και πάμε κι εμείς δήθεν να τονε βοηθήσομε με το σκοινί ν' ανεβεί στην κορφή. Τον ανεβάζαμε πέντε-έξι μέτρα, τον ξανακατεβάζαμε άλλα τόσα, μετά βρήκαμε εκεί κοντά ένα ψάθινο καπέλο και όσο αυτός ήταν μέσα στο πηγάι, του το πετούσαμε για να φοβηθεί. Το καπέλο όμως μέσα στο πηγάι έκανε κύκλους και του φωνάζαμε: «Έρχεται, Έρχεται!». Μέχρι που, ο κακομοίρης, εκατουρήθηκε από το φόβο ντου.

Ο Ξενάκης εκάπνιζε και είχε πάρει ένα καινούργιο τσακουμάκι* με ένα-ενάμισυ μέτρο φιτίλι, αλλά ήθελε συγκεκριμένο τρόπο για ν' ανάψει. Επειδή ξέραμε ότι ήτονε νευρικός, τα παιδιά που ήτονε κοντά τού λέγανε: «Κρίμα στον πυρόβολο, καινούργιος πυρόβολος και να μην ανάβει, πιάσε μάρμπα να τονε σπάσεις». Πιάνει αυτός το μπεράτη** και αρχίζει και τονε χτυπά μέχρι που τον έκανε πίτα.

* Αναπτήρα.

** Ζύλινη αμπάρα της εξώπορτας.

Αφού τον έσπασε, πάλι τον κοροϊδεύανε και του φωνάζανε: «Κρίμα καινούργιος πυρόβολος, κρίμα καινούργιος πυρόβολος», και από τα νεύρα ντου έβριζε: «Άτιμη φάρα, όλοι σας!». Εγώ μέχρι τότε έλειπα, γιατί ήμουνα στο χωράφι. Γυρνώντας οπίσω στο χωριό, τα κοπέλια μου είπαν ίντα γίνηκε και, όντε τον επάντηξα στο δρόμο, του λέω: «Γεια σου, θείε», μου λέει: «Γεια σου, ανίψο Φιλιππή», «Κρίμα στο τσακουμάκι», του φωνάζω, όταν απομακρύνθηκε, και τότες εμουρμούριζε μια μαντινάδα: «Διάλε, τσ' απολειμμάρες σου*, α' δε σε τζιμπροδέσω** / να σε γεμίσω ξενικά*** κι ύστερα να σ' αλέσω».

Ένας ξάδερφός του είχε ερωτευτεί μια κοπελιά, τη Μαρία, από τσι Βαρβάρους. Αυτή είχε άλλη μια αδερφή, μεγαλύτερη, τη Φωτεινή. Επήγε να γυρέψει τη Μαρία, αλλά η οικογένειά της ήθελε να παντρέψουνε πρώτα τη μεγαλύτερη κόρη. Σκαρφίστηκε λοιπόν ο πατέρας των κοριτσιών μια ιδέα για να ξεφορτωθεί την πρώτη και του λέει: «Αφού θες τη μικιή, θα 'ρθεις να τηνε κλέψεις». Το βράδυ εκείνο, ετοιμάστηκε η μεγάλη αδερφή, δέθηκε με ένα σεντόνι για να μη φαίνεται και χωρίς να το ξέρει την έκλεψε. Στο δρόμο όμως αυτή ξετυλίχτηκε και είδε ο Αλέκος ότι δεν ήταν η Μαρία και του λέει: «Η Φωτεινή είμαι» και της απαντά: «Ε, να σε πάρει ο δαίμονας, Φώχτο». Τελικά τηνε κράτηξε, ας ήτονε και Φωτεινή. Αν ήμουνε 'γώ, θα τηνε γύριζα οπίσω.

Η παντριγιά με τη Μαρίκα

Μιας και λέμε για παντριγιές, δε σου 'πα για τη Μαρίκα, τη γιαγιά σου. Η πιο όμορφη του χωριού ήτονε, άλλα η κακομοίρα είχε σκληρή μάνα. Ένα βράδυ ήθελα εγώ, ο ερωτευμένος, να της κάμω καντάδα, αλλά πού να κάτεχα ότι δε θα της έβγαινε σε καλό. Η γιαγιά σου, βέβαια, τοτεσάς δεν εκοιτούσε άντρες, μόνο την είχε η Ζαχαρένια οπίσω από μια μεγάλη, ξύλινη, με καμάρα πόρτα, στο αυλιδάκι να πλέκει. Γι' αυτό εδά δεν πλέκει πράμα, το σιχάθηκε. Πάω λοιπόν κατά τις έντεκα κάτω από το παραθύρι τζη κι ανοίγω το ραδιοφωνάκι. Μόλις το 'κουσε η καλόχαρη η Ζαχαρένια, τση πατεί κάτι φωνές... ακούστηκαν σε όλο το χωριό. Μετά από χρόνια μού 'πε ότι κείνο το βράδυ τής έσπασε στην πλάτη η μάνα τζη μια καρέκλα και το φταίξιμο ήτονε δικό μου. Το τι κλάματα έκανα... Δε βαριέσαι... περάσανε αυτά...

* Στο διάλογο τ' αποθαμένα σου (πειρακτική έκφραση).

** Τζιμπροδένω: δένω πρόχειρα.

*** Καλαμπόκια.

Σου έχει πει για τη μέρα που την εζήτηξα; Τότες, όντε πηγαί-
νανε τα προξενιά, τη νύφη δεν τη ρωτούσανε αν ήθελε το γαμπρό.
Έτσα γίνηκε και με τη γιαγιά σου. Επήγαμε με τον πατέρα μου στο
σπίτι τση αδερφής τση, εβρήκαμε τη μάνα τζη, τα κανονίσαμε κι
επήγε η Ροδούλα και τση το 'πε, που ήτονε ήδη παντρεμένη. Μαρίκα,
έλα πάνω στο σπίτι να φιλήσεις τη χέρα του πεθερού σου... Αυτό
ήκουσε από την αδερφή τζη και τσ' ήρθε κεραμίδα. «Δε θα το ξεχάσω
ποτέ» μου είχε πει. Θαρρώ δεν ήτονε έτοιμη, μικρό κορίτσι δέκα εφτά
χρονώ. Αλλά τώρα εσάς χαιρόμαστε, αυτά και άλλα πολλά στενά-
χωρα πράγματα τ' αφήνουμε οπίσω, ξέγνοιασε κι εσύ. Δυστυχώς,
τα προβλήματα δε λείπουν από κιανένα σπίτι.

Ανε μου συνοριστείς, δα σου κάνω επαέ ιστορίες όλη μέρα. Ντα
ίντά 'χομε γράφει μέχρι 'δά; Φτάνουνέ σε;

Ταξίδι στο χθες

της Έλλης Σκουλατάκη

ΑΣ ΠΑΜΕ, λοιπόν, λίγο πίσω στον χρόνο. Χρονολογία 1945. Πόλεμος στην Ελλάδα. Γυρίζω χρόνια πίσω και νιώθω πάλι νέος. Τα χρόνια μου ήταν δύσκολα, με φτώχεια και πείνα. Για εμένα μόνο μία χαρά υπήρχε τότε, το σχολείο.

Τα παιδικά όπως και τα νεανικά μου χρόνια τα έζησα στο χωριό – εμπειρία ζωής, Λασιθι Κρήτης. Όλα τα σπίτια εκεί ήταν χτισμένα από πέτρα, οι δρόμοι ήταν με χώμα κι ο τόπος γεμάτος δέντρα. Στο χωριό εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχαν πλατείες, πάρκα και παιδικές χαρές. Γνωρίστηκα με τη γιαγιά σου εκεί και παντρευτήκαμε με προξενιό, όπως συνηθιζόταν. Είχα τέσσερα αδέρφια και πέντε αδερφές. Κάπου-κάπου καβγαδιζαμε μεταξύ μας τα αδέρφια και αυτό γινόταν για μικροδιαφορές που δημιουργούνταν κυρίως για τα παιχνίδια.

Τα παλληκάρια τότε επιτρέπονταν να μένουν έξω από το σπίτι ως τις εννιά το βράδυ, ενώ οι θυγατέρες ήταν πιο περιορισμένες, έπρεπε μέχρι τις επτά το πολύ να είναι στο σπίτι. Όταν έλειπε η μητέρα μας, τα πιο μεγάλα αδέρφια πρόσεχαν τα μικρότερα.

Μια μέρα, λοιπόν, οι γονείς μου ανέθεσαν να φυλάω τα πρόβατά μας. Εγώ όμως τα παράτησα και πήγα να παίξω, καθώς ήμουν σε ηλικία που διψούσα για παιχνίδι. Δυστυχώς, η τύχη δεν ήταν με το μέρος μου. Το κοπάδι δεν έμεινε εκεί όπου το άφησα, πήγε σε ένα χωράφι με σοδειές και έκανε μεγάλη ζημιά. Αυτό που ακολούθησε ήταν στενάχωρο. Ο πατέρας με έδειρε και δεν με άφησε να βγω από το σπίτι για μέρες. Θυμούμαι και άλλη μια φορά που έσπασα μια στάμνα που βάζαμε νερό για να κρυώσει. Ήταν μεγάλη αταξία. Τότε μας έδερναν, εάν κάναμε καμιά ζημιά και δεν το λέγαμε, μόνο τότε.

Πήγα στο σχολείο του χωριού μας μέχρι την τετάρτη τάξη, θαρρώ. Το σχολείο μας ήταν στο κέντρο του χωριού. Αποτελούνταν

από μόνο μία τάξη και υπήρχε μόνο ένας δάσκαλος. Τα θρανία ήταν ξύλινα, κολλημένα με την καρέκλα κι έμοιαζαν με παγκάκι. Ο πίνακας ήταν μαύρος και γράφαμε με κιμωλία. Επίσης, είχε ένα προαύλιο με λουλούδια και το γραφείο του διευθυντή. Το σχολείο ήταν κοντά και πήγαινα με τα πόδια. Είχε γύρω στους σαράντα μαθητές. Για μάθημα πήγαινα έξι ώρες την ημέρα, τέσσερις ώρες το πρωί και δύο το απόγευμα. Έκανα γραφή, ανάγνωση, χορό, μαθηματικά. Θυμάμαι, στα διαλείμματα, έπαιζα με τους συμμαθητές μου συνήθως κουτσό. Το αγαπούσα το σχολείο, αν και δεν εδιάβαζα πολύ. Είχα έναν δάσκαλο που ήταν πολύ αυστηρός και, κάθε φορά που πήγαινα αδιάβαστος ή ατακτούσα, με χτύπαγε με μια βέργα από χλωρό κλαρί στο χέρι.

Έχει χαραχτεί στη μνήμη μου η εικόνα με τα κουνέλια που είχε ο δάσκαλός μου στο υπόγειο του σχολείου και εμείς ήμασταν υποχρεωμένοι να τους πηγαίνουμε χόρτα. Όποιος πήγαινε τα λιγότερα χόρτα και όποιος δεν έφερνε ένα ξύλο καθημερινά για τη σόμπα, έτρωγε ξυλιές. Θυμούμαι και μια μέρα που είχα πιάσει έναν κοκκινολαίμη, τον είχα βάλει στο συρτάρι του δασκάλου και, μόλις το άνοιξε, ο κοκκινολαίμης πετάχτηκε στον αέρα. Επειδή ο δάσκαλος ήταν δειλός και τρόμαξε πολύ, με έδερνε, ωστόσο το χέρι μου να γίνει ωσάν το χρώμα του κοκκινολαίμη.

Τότε, γράφαμε σε πλάκα με κοντυλοφόρο, τα βιβλία ήταν μεγάλα και μικρά, πολύ απλά, όχι σαν αυτά που έχετε σήμερα. Δυστυχώς, δεν έχω κρατήσει κανένα από εκείνα τα βιβλία. Στις γιορτές λέγαμε ποιήματα, αλλά, καθώς πέρασαν τόσα πολλά χρόνια από τότε, δεν θυμάμαι κανένα για να σου πω. Παρελάσεις στο χωριό, όπως και στα γύρω χωριά, δεν γινόντουσαν.

Στο σχολείο πηγαίναμε όλοι στην αρχή, αλλά στη συνέχεια ορισμένοι γονείς σταματούσαν τα παιδιά τους, καθώς ήθελαν να τους βοηθάνε στις αγροτικές δουλειές. Τα περισσότερα παιδιά, απ' όσα κατάφερναν να τελειώσουν το δημοτικό, δεν προχωρούσαν σε ανώτερο σχολείο, π.χ. γυμνάσιο. Οι γονείς μου δεν ήξεραν γράμματα και εγώ δεν είχα σκεφτεί ποτέ να σπουδάσω. Άλλωστε, τους γονείς μου δεν τους ενδιέφερε, ήθελαν μόνο να τελειώσουμε πρώτα το δημοτικό για να τους βοηθάμε στις δουλειές. Στον τόπο μας υπήρχε πολλή φτώχεια τότε και οι γονείς μου δεν είχαν να μου δώσουν χαρτζιλίκι, γι' αυτό έπαιρνα κολατσιό από το σπίτι. Είναι αλήθεια ότι μερικά παιδιά ήταν ξυπόλυτα, όπως κι εγώ. Τα ρούχα μου ήταν φτιαγμένα από παλιά ρούχα που τα είχε μπαλώσει η μητέρα μου. Η

σχολική μου τσάντα ήταν από ύφασμα. Μέσα σε αυτήν υπήρχε ένα κονδύλι και μία μαύρη πλάκα. Το κονδύλι ήταν σαν μολύβι, το οποίο έγραφε μόνο στη μαύρη πλάκα. Ξένες γλώσσες τότε δεν μαθαίναμε στα χωριά. Πόσες άραγε ευκολίες έχουν τα παιδιά σήμερα; Σχολεία, φροντιστήρια, ρούχα, βιβλία, κι όμως η μάθηση γι' αυτά δεν είναι τόσο σημαντική. Με πόση λαχτάρα τα τότε παιδιά ήθελαν να πάνε σχολείο, ενώ τώρα προσπαθούν να απαλλαγούν έστω και από ένα λεπτό μαθήματος.

Σαν παιδιά που ήμασταν παίζαμε μπάλα, κουτσό, κυνηγητό, κρυφτό και άλλα. Οι μπάλες ήταν από πανιά, τις φτιάχναμε μόνοι μας. Επίσης, πολλές φορές όταν σφάζαμε το γουρούνι, παίρναμε τη φούσκα του, τη φουσκώναμε και παίζαμε με αυτή. Η τσιλίκα ήταν φτιαγμένη με ξύλα. Παίρναμε ένα ορθογώνιο ξύλο και ένα άλλο που έμοιαζε με μπαστούνι, ξύναμε το ορθογώνιο ξύλο στα πλάγια και το χτυπούσαμε με το άλλο στην άκρη του. Αυτό πεταγόταν στον αέρα και στη συνέχεια, καθώς αυτό έπεφτε, το χτυπούσαμε δυνατά με το άλλο και πεταγόταν μακριά. Νικητής αναδεικνυόταν εκείνος που θα κατάφερνε να το τινάξει πιο αλάργα. Άλλα παιχνίδια που μου έρχονται στο μυαλό είναι οι κούκλες, που φτιάχναμε επίσης από πανιά, και ο χορός, που ήταν και τα αγαπημένα παιχνίδια των κοριτσιών. Μαζί, αγόρια και κορίτσια, παίζαμε τους σακάδες και το κουτσό. Ακόμα, φτιάχναμε σπιτάκια με λάσπες και πέτρες, χαρταετό από εφημερίδα, ανθρωπάκια ή και αυτοκινητάκια από σύρμα. Μου άρεσε και να ζωγραφίζω, αλλά μόνο με το μολύβι, γιατί δεν είχαμεμπογιές. Από τα παιχνίδια που έπαιζα με τα άλλα παιδιά, περισσότερο φέρνω στη μνήμη μου τους τσακωμούς για το κυνηγητό. Δεν υπήρχαν τότε ποδήλατα ούτε πατίνια. Κάπου-κάπου πηγαίναμε στο δάσος και κυνηγούσαμε πουλιά με ξόβεργες. Δεν είχαμε πουλιά σε κλουβιά. Τα πουλιά τότε δεν τα βάζαμε σε κλουβιά. Πόσο έχουν αλλάξει οι καιροί!

Τις ελεύθερες ώρες, κάποιες φορές, βάζαμε το γραμμόφωνο και χορεύαμε. Εφημερίδες και περιοδικά ήταν τότε έννοιες άγνωστες για εμάς τους φτωχούς. Οι παππούδες και γιαγιάδες μάς έλεγαν ιστορίες και παραμύθια με νεράιδες και ξωτικά. Μου άρεσε την ημέρα που περπατούσα στο βουνό για να πάω φαγητό στους γονείς μου, που φρόντιζαν τα πρόβατα, και τα βράδια που βρισκόμασταν όλα τα παιδιά στην πλατεία και παίζαμε. Κοιμόμασταν όμως νωρίς, αφού δεν υπήρχε φως τότε στο χωριό. Λάτρευα τα φρούτα κι, όταν ωρίμαζαν, πού με έβρισκες πού με έχανες, πάντα έξω στα χωράφια έτρωγα

τους καρπούς κι οι ιδιοκτήτες με κυνηγούσαν συνεχώς. Οι γεροντότεροι μού φέρονταν πολύ αυστηρά, επειδή ήμουν ζωηρός, κι εγώ για να ξεχνιέμαι έκανα αγώνες στο τρέξιμο ή έλεγα ανέκδοτα στους φίλους μου, απ' τα οποία όμως δεν θυμάμαι τώρα κάποιο για να σου πω.

Τις Κυριακές πήγαινα πάντα στην εκκλησία, ήταν γεμάτη από κόσμο. Διασκεδάζα στις γιορτές και στα πανηγύρια, που τότε γίνονταν πολύ συχνά. Στο πανηγύρι φορούσα τα καλά μου ρούχα, ήταν τότε κομψά. Εκεί, παίζονταν δημοτικά τραγούδια. Η ορχήστρα είχε κλαρίνο, βιολί, ακορντεόν και οι μεγάλοι χόρευαν τσάμικο, συρτό, χασαποσέρβικο και ζειμπέκικο. Εγώ ως παιδί δεν χόρευα, μόνο έπαιζα. Στις άλλες γιορτές μαζευόμασταν στα σπίτια, γλεντούσαμε και λέγαμε τραγούδια με το στόμα. Όταν γιόρταζε κάποιο άτομο απ' το σπίτι μας, και στις Απόκριες, τραγουδούσαμε. Βάζαμε το γραμμόφωνο. Θυμάμαι τα λόγια κάποιου τραγουδιού που μου άρεσε:

*Όλα τα πουλάκια ζυγά-ζυγά,
τα χελιδονάκια ζευγαρωτά.
Το έρημο τ' αηδόνι το μοναχό
περπατεί στους κάμπους με τον αϊτό.*

Τα χρόνια εκείνα, εμείς δεν δίναμε ιδιαίτερη σημασία στο ντύσιμο κι έτσι δεν υπήρχε και ανταγωνισμός. Οι γυναίκες δεν είχαν τρία και τέσσερα φορέματα. Για τις γιορτές μόνο είχαμε από ένα καλό ντύσιμο. Το ηλεκτρικό ρεύμα ήταν άγνωστο, όπως και ο τουρισμός. Η σχέση του ανθρώπου με τα ζώα ήταν πολύ στενή. Η κότα έδινε το αβγό, η κατσίκια έδινε το γάλα και ο γάιδαρος χρησιμοποιούνταν για μεταφορές. Σε κάθε χωριό υπήρχε ένα τηλέφωνο στο κοινοτικό κατάστημα. Στις πόλεις υπήρχε η γειτονιά. Οι άνθρωποι γνωρίζονταν μεταξύ τους και είχαν καθημερινή επικοινωνία. Ζούσαμε μια απλή, λιτή, αλλά ήρεμη και ευτυχισμένη ζωή. Από εκείνα τα χρόνια μου λείπει η ξενοιασιά που υπήρχε. Αν μου ζητούσες να συγκρίνω τη σημερινή εποχή με εκείνη που έζησα τότε που ήμουνα παιδί, θα σου έλεγα πως εκείνη η εποχή ήταν καλύτερη, παρά τη φτώχεια και την ανέχεια, γιατί τότε δεν υπήρχε άγχος, τρέξιμο, όπως σήμερα. Μπορεί σήμερα ο άνθρωπος να έχει πολλά αγαθά, που δεν είχε παλιά, μπορεί να έχει πολλές δυνατότητες να οργανώσει τη ζωή του καλύτερα, αλλά δεν έχει κάτι που είχαμε εμείς: την ηρεμία, την ασφάλεια, τη γαλήνη του νου και της ψυχής.

Η σημερινή εποχή, κόρη μου, είναι εντελώς διαφορετική από τη δική μου. Νέοι ορίζοντες έχουν ανοίξει για τα παιδιά και τους νέους

και έχουν μεγάλες προοπτικές για να μορφωθούν και να επιτύχουν αυτό που θέλουν στη ζωή τους. Η εξέλιξη της τεχνολογίας συνέδραμε ώστε ο άνθρωπος να ζει σε έναν τελείως διαφορετικό κόσμο από αυτόν που έζησα. Το τηλέφωνο το κουβαλά μαζί του όπου πάει. Την τηλεόραση για ψυχαγωγία και ενημέρωση την έχει παντού. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και το διαδίκτυο είναι στη διάθεσή του. Μόνο που αναγκάζεται να χρειάζεται πολλά πράγματα, με τα οποία κάνει δύσκολη τη ζωή του. Παιδί μου, όλο τρέχετε· κάτι να προλάβετε, κάτι να κάνετε, κάποιον να δείτε, κάτι να πληρώσετε, κάτι να διαβάσετε, κάτι. Κυνηγάτε τις προσδοκίες σας. Πρέπει να κάνετε, πρέπει να είστε, πρέπει να έχετε κάτι παραπάνω. Τρέχετε να προλάβετε τη ζωή και δεν καταλαβαίνετε ότι η ζωή έχει μείνει πίσω.

Υ.Γ. : Εγώ, εγγονή μου, γράμματα μπορεί να μην έμαθα, αλλά έμαθα να αγαπώ. Γι' αυτό και όσοι μ' αγαπούν, με αγαπούν πολύ!

Μια παρ' ολίγον ευτυχία

του Αλέξανδρου Τσαΐνη

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ μου έντονες αναμνήσεις, θαρρώ, ξεκινούν από την ηλικία των πέντε περίπου. Τι χρόνια κι ετούτα! Χρόνια δύσκολα, ζόρικα, μα συνάμα και χρόνια γεμάτα ζωή, γέλιο και παιχνίδι. Στην οικογένεια ήμασταν έντεκα. Καταλαβαίνεις... με το ζόρε βγάξαμε τα προς το ζην, όπως με το ζόρε βγάλαμε και το σχολείο. Το δημοτικό μονάχα. Μη βάζει ο νους σου πολυτέλειες. Ήτον κι ετούτη η παντέρμη Κατοχή... θέρισε κόσμο και μαζί και τα δικά μου όνειρα, τα όνειρα της παιδικής ανεμελιάς. Πού λεφτά για γράμματα; Παραπέρα δεν μπόρεσα να πάω. Δεν κατέχω αν ήθελα ή όχι. Πάντως σίγουρα κάτεχα πως ήτονε ένας τρόπος να φύγω απ' το χωριό. Αυτό, βέβαια, ήτον απλώς μια ελπίδα... μια ελπίδα απου' πνιξε η πραγματικότητα που ζούσα... η ζωή στην Κατοχή. Ποια ζωή δηλαδή! Ζωή ήτον ετούτη; Πείνα, ψείρες, κρύο... μέχρι τα δώδεκα ήμουνε ξυπόλυτος, όπως όλοι άλλωστε! Οι συνθήκες ήτονε δύσκολες. Ένα παντελόκι φορούσα κι ένα σακάκι. Εκείνη η έρμη μάνα μου τα 'ραβε για όλους μας. Για σώβρακο... ούτε λόγος! Θυμάμαι, όντε τελείωσα το δημοτικό, αγόρασα ένα ζευγάρι λαστιχένια παπούτσα. Τα πρώτα μου παπούτσα! Κι είχα φτάσει δώδεκα, μα το 'χα βάλει με τον νου μου, ν' αγόραζα μπλίο ένα ρημαδοζευγάρι. Μαζεύαμε φασκόμηλο με τ' αδέλφια μου και το πουλάγαμε, να πάρει καθένας ό,τι ήθελε.

Να μη σ' τα πολυλογώ, περνούσαμε κι ωραία. Είχαμ' ο ένας τον άλλον. Ανε μας έπιανε κι αρχίζαμε τσι διαολιές... τρέχα γύρευε! Παιζαμε κρυφτό, κυνηγητό, πηδηχτό... εσπούσαμε τσι κεφαλές ο γεις τ' αλλού*. Μια φορά, θυμούμαι, σήκωσα στους ώμους μου τον θείο σου, τον Γιάννη, να πιάσει, λέει, μια φωλιά από πουλιά κι ήπεσε κι ήνοιξε την κεφαλή του. Γιαγέρνω ντελόγο** κι αρπάζω μια καβα-

* Ο ένας την κεφαλή του άλλου.

** Αμέσως.

λίνα του γαιδάρου και του τηνη βάζω στην κεφαλή. Σάμπως η καρβαλίνα θα 'τονε το γιατρικό. Πού κότσια να γιαγείρουμε στο σπίτι! Ανε μας έπιανε ο κύρης μας, την είχαμε βαμμένη. Απορώ, βρε παιδί μου, απορώ... πώς δεν είχαμε κατασκοτωθεί με τούτα που κάναμε! Ο Γιάννης, ο καημένος, ήτον ο μικρότερος, ο βενιαμίν τσ' οικογενείας. Εκειοσάς την επλήρωνε συνήθως. Εγώ, ο Γιάννης, ο Κωστής και ο Ηλίας, βλέπεις, ήμασταν – ανέ θέλαμε – σωστό αληταριό. Άθρωπος δεν μας ήκανε καλά. Όντε βρίσκαμε και κάνα σύκο, συνοριζόμασταν ποιος θα το κόψει να το φάει. Για να μη σου πω για καμιά καρυδιά. Εκειά σε θέλω. Ανε βρίσκαμε καρύδια... σαν τσι κάτες βγαίναμε πάνω να τ' αρπάξουμε. Χαρούπια; Εκειά κι αν είχε πόλεμο. Γλακούσαμε κάτω απ' τη χαρουπιά και την αρχίζαμε στσι πετρές, μπας κι έπεφτε κάνα χαρούπι. Όλα αυτά τα παίρναμε στην πλάκα, μα σκέψου τι κάναμε για δυο χαρούπια και λίγα καρύδια... πεινούσαμε, παιδί μου, πεινούσαμε! Παίζαμε και με τα ζώα. Η ζωή μας ήτονε με τα ζώα. Μ' αυτά κάναμε παρέα. Σα ζώα ήμασταν κι εμείς. Κατσικάκια, προβατίνες... εκείνο το παντέρμο γαϊδούρι του παππού, ένας Θεός ξέρει πώς εβάσταξε όλ' αυτά απού του 'ξώναμε. Εκοντεύαμε να το ξεστελιώσουμε το κακορίζικο.

Δεν ήτονε, όμως, όλα παιχνίδι, θα το 'χεις καταλάβει. Δουλεύαμε, κι εδουλεύαμε πολύ. Όντε σταματούσαμε το θέρος και τα σπαρτά, πηγαίναμε στ' αμπέλια. Κοπέλια δα... κοπέλια! Δέκα-δεκαπέντε χρονώ, αλλά πιάνανε τα χέρια μας. Θα μου πεις, γινότανε κι αλλιώς; Δε γινόταν! Οι κοπελιές καθόντουσαν σπίτι με τη μάνα. Ύφαιναν, έραβαν, ζύμωναν... δυο φουρνιές ψωμί θέλαμε την εβδομάδα, μα πάντα ένα ζεστό καρβέλι μας περίμενε στο τραπέζι. Τα βράδια μαζενόμασταν όλοι στο τζάκι, καθόμασταν γύρω-γύρω πάνω σε κάτι πέτρες και μας εδιάβαζε ο πατέρας μας ιστορίες, συνήθως τον Ερωτόκριτο, μέχρι τσ' ενιά, απού πηγαίναμε για ύπνο. Μα κι αυτό δεν άναβε αμοναχό ντου. Στο βουνό γλακούσαμε να φέrouμε τα ξύλα. Να 'χαμε σκias και πράμα να ψήσομε, καλά θα 'τονε. Χόρτα τρώγαμε. Αυτό ήτονε το φαί μας. Κουκιά, ροβίθια, φασόλες και πατάτες με το τσουβάλι! Κρέας... μια φορά την εβδομάδα κι αυτή με το ζόρε. Τώρα απού το λέω, το χειμώνα κάναμε και ξερά σύκα να τρώμε. Μας ζεσταίνανε τα παντέρμα. Αν ήμασταν και τυχεροί κι εβρίσκαμε χαρούπια, τα φουρνίζαμε και τα τρώγαμε για σοκολάτες. Ίντα τα τρώγαμε δηλαδή... τα καταβροχθίζαμε! Ωσάν τσι κοράκουσ πέφταμε απάνω. Είχαμε και μια πλάκα απού ψήναμε τσι χοχλιούς. Κι αυτή η έρμη, τόσα χρόνια, είχε γίνει ολοχαράκωτη, μα τη δουλειά τζη την ήκαμε καλά. Πού λεφτά γι' άλλη;

Τα Χριστώγεννα εσφάζαμε το χοίρο. Ήτον η καλύτερή μας... τον εκαπνίζαμε και τον ετρώγαμε για δυο μήνες τουλάχιστον. Η μάνα μας εκάτεχε το κόλπο και τον έκοβε μικρά κομματάκια και τον εφύλαζε ντελόγο, να τονε τρώμε κάθε τόσο με πατάτες. Πείνα, παιδί μου... πείνα! Αλλά παράπονο δεν είχαμε. Για όλους ήτονε το ίδιο. Τότεσας αμωναχοί μας τα φτιάχναμ' όλα. Το Πάσχα, θυμούμαι, η μάνα μας έπιανε τη βούρτσα ν' ασβεστώσει τσι τοίχους του σπιτιού μας και τσι κορμούς τω δεντρώ. Η Μεγαλοβδομάδα και το Πάσχα πρέπει να βρούνε το νοικοκυριό μας καθαρό και περιποιημένο... έτσα μας ήλεγε κι έπιανε ντελόγο τη βούρτσα. Εμείς, λόγω δα των ημερώ, εσφάζαμε ένα αρνί να το σουβλίσουμε. Η Ελένη και η Αλεξάνδρα στρώνανε το τιμεντένιο τραπέζι απού 'χαμε στην αυλή. Η κερά Μαρία, η μάνα μας, κάτασπρο το 'χε καμωμένο. Είχε κι αυτό το μερτικό του στον ασβέστη, βλέπεις. Το μεσημέρι πια καθόμασταν να φάμε. Πίναμε και κάνα ποτηράκι κρασί στα μουλωχτά, μα ανε μας ήπιανε το μάτι του κυρού μας, μας άρχιζε στσι γρήγορες. «Ζάνοιξε επαέ παλικάρια, απού ζυγώνουνε και το κρασί!» Το απόγεμα πηγαίναμε στη θεία τη Γιώργαινα, μας είχε σαν παιδιά τζη και μας επερίμενε πάντα μ' ανοιχτές τσ' αγκάλες. Κάθε χρόνο εμάζευε κρομμυδόφυλλα να βάψει τ' αβγά. Μόνο εκείνη πετύχαινε αυτό το μπορντο-ροδοκόκκινο που λέγαμε τότεσας· τα έβαζε στο δίσκο κι, όντε τα 'βγαζε στο τραπέζι, τ' αρπούσαμε κι αρχίζαμε το τσούγκρισμα με μανία, μιας και για τον νικητή είχε πάντα φυλαγμένη μια δεκάρα να δώσει.

Με τούτα και με κείνα περάσανε τα χρόνια. Στα δεκαφτά ήρθα στην πόλη κι εδούλεψα βοηθός στα φορτηγά, να βγάλω κάνα φράγκο. Εδούλεψα εκείά λίγο κι επήγα στρατιώτης το '57. Υπηρέτησα είκοσι τέσσερις μήνες κι άδεια δεν είδανε τα μάτια μου. Επήγα στην Κατερίνη, στην Ορεσιάδα, στο Διδυμότειχο· αυστηρά ήτονε τα πράγματα παντού. Κάνα χρόνο έκατσα και μάγειρας στο Διδυμότειχο... στην Κατερίνη, δε θυμούμαι 'δά. Μα ήμουνε και τυχερός. Εκείά γνώρισα τον Μιχάλη, ήτονε ταγματάρχης... καλός άνθρωπος! Γενήκαμε φίλοι κι έτσα εφύλαξα λίγες σκοπιές στη θητεία μου. Τελικά, να σου πω την αλήθεια, επέρασα καλά στο στρατό κι ας ήτονε ζόρικα. Ήμασταν έτσα μαθημένοι κι εμείς, γιε μου... εδουλεύαμε από μικρά κοπέλια. Και καμιά αγγαρεία να μας εβάζανε, δε χάλασεν ο κόσμος. Που λες, επέρασε κι αυτό κι επήγα να δουλέψω στα λεωφορεία. Αν εξαιρέσεις τον Γιάννη, που ακόμα ήτονε μικρός, οι υπόλοιποι βρήκαμε δουλειά και ορθοποδήσαμε. Να 'ναι καλά ο Κωστής, δηλαδή, απού γνώριζε ανθρώπους στο ΚΤΕΛ και με 'βάλαν στη δουλειά. Κι εγώ, όμως, εστάθηκα σωστός κι εδούλεγα πολύ. Έπειτα ήρθε κι η μονι-

μποίηση από το Υπουργείο Συγκοινωνιών κι ήρχιξα κι εγώ τη ζωή μου, ήρχιξα να ψάχνω μια καλύτερη γκαρσονιέρα να νοικιάσω.

Γύρω στα εικοσιπέντε εγνώρισα και τη γιαγιά σου, εδώ στο Ηράκλειο, όντε δούλευε στα δικαστήρια. Τον πρώτο καιρό κάναμε παρέα. Γρήγορα, όμως, κατάλαβα πως μου άρεσε, της άρεσα κι εγώ, βέβαια. Ερωτευτήκαμε! Αχ, αυτά τα μάτια της... καταγάλανα, μόνο που με κοιτούσαν εγαλήνευγε η ψυχή μου, μα δεν τση το 'λεγα, ήμουνα περήφανος. Επεράσανε δυο χρόνια και βάλαμε στεφάνι. Δεν είχαμε οικονομικά και κάτσαμε στο νοίκι. Για προίκα... ούτε λόγος! Κάναμε και τσι τσουπρες μας. Για μια πηγαίναμε κι ήρθανε δυο. Το '74, απού γίνηκε η επιστράτευση, με στείλανε στο Καστέλι. Εκεία μας ετσουβαλιάσανε στα στρατιωτικά αυτοκίνητα για να μασε στείλουνε στη Ρόδο. Όλο το βράδυ περιμέναμε τον οπλισμό για να φύγομε, ώσπου για καλή μας τύχη ήρθε τότεσας ο γέρο-Καραμανλής από τη Γαλλία κι έδωκε σήμα για τη λήξη του πολέμου· ήπεσε η Χούντα κι ανέλαβε πρωθυπουργός. Ευτυχώς, είχαμε στο σπίτι και τη θεία σου, την Τασούλα, και μας βοηθούσε, μέχρι που μεγαλώσανε λίγο η μάνα και η θεία σου κι επήγανε στο σκολειό. Καμιά Κυριακή, θυμούμαι, τσι παίρναμε με την Πηγή και τσι πηγαίναμε στο χωριό, με τη σκαφτικιά του Μιχάλη, τ' αδερφού μου. Αμάξι; Ακόμη δεν είχα καταφέρει να πάρω. Ο πατέρας μου περίμενε πώς και πώς να τσ' ανεβάσει στο γάιδαρο και να τσι πάει βόλιτα στην εξοχή. Κι εγώ με τη γιαγιά σου, γιε μου, δυσκολευτήκαμε να τσι μεγαλώσουμε. Άλλες εποχές τότεσας, μα δεν αφήσαμε να τωσε λείψει πράμα. Με την Πηγή, όντε τσι βλέπαμε να γελούνε, ξεχνούσαμε όλα μας τα βάσανα.

Τα πρώτα χρόνια με τη γιαγιά σου όλα ήτονε ρόδινα. Άπαξ κι επέρασε μια δεκαετία, αρχίξανε οι καβγάδες μεταξύ μας και σταματημό δεν είχανε! Για να πω την αλήθεια, ήμουνα κι εγώ γυναικάς. Ανε με ρωτάς, δεν κατέχω γιάντα δεν εχωρίσαμε. Την επληρώνανε και τα παιδιά χωρίς να φταίνε τα καημένα. Ολημερίς τση μέρας ακούγανε φωνές και τσακωμούς. Κι εδώ που τα λέμε... δεν ξέρω, τελικά, αν αυτό που μας ένωσε ήτονε αληθινός έρωτας ή μια ανόητη παρόρμηση, όντε θαρούσαμε πως ήμασταν ερωτευμένοι. Πέρασαν τα χρόνια, οι μικρές τελειώσανε το σκολειό και πήγανε για σπουδές. Εγώ με τη γιαγιά σου... μες στη γκρίνια και τσι καβγάδες. Μπορεί τότεσας να μην το 'χα καταλάβει, να τση φερόμουνα κι εγώ άσχημα, να μην κουβέντιαζα μαζί τζη και να κατέληγε πάντοτε σε τσακωμό. Εδά που το κατάλαβα είναι πλέον αργά! Εκεία που 'ναι δε μπορώ να τση τα πω. Αλλά... κι εδώ να 'τονε, ίσως και πάλι να μην το παραδεχόμουνα, μα σίγουρα θα τσ' έλεγα το «σ' αγαπώ» και θα το εννοούσα!

Τότε δεν υπήρχε καιρός για όνειρα

της Μαρίας Βασιλείου

ΑΦΟΥ με ρωτάς, θα σου πω. Η ζωή μου; Όνειρα; Αχ, βρε Μαρία, μπα σε καλό σου! Τότε δεν υπήρχε χρόνος για όνειρα, από μικρά μας έστελναν στην εργατιά, πού μυαλό για γράμματα; Οι γονείς μου, και αυτοί αγράμματοι. Δεν είχα καμιά βοήθεια. Θυμάμαι τη γιαγιά μου μόνο· καθόμασταν κάποιες φορές παρέα στον κήπο, εγώ σε ένα ξύλινο σκαμνάκι και εκείνη δίπλα μου προσπαθούσε να μου μάθει τα βασικά, και έτσι έγινε. Μόνο τη γραφή έμαθα. Επομένως, τι όνειρα να έχω; Να σπουδάσω;

Στο Μεσολόγγι, όταν ήμασταν μικρά, δεν είχαμε ρούχα ή παπούτσια, κάτι λίγα μόνο. Σκέψου ότι τόσο εγώ όσο και τα δύο αδέρφια μου είχαμε από ένα πασχαλινό και από ένα χριστουγεννιάτικο ζευγάρι, που τα φυλάγαμε για να μη μας χαλάσουν. Παίζαμε ξυπόλυτα έξω και, τώρα που το λέω, θα μπορούσαμε να έχουμε πάθει και τίποτα. Δεν μπορώ να ξεχάσω, ακόμη και σήμερα, μερικά πράγματα· ένα περίεργο συναίσθημα κάθε φορά, λες και έγιναν χτες. Δεν ήταν, βέβαια, λίγες οι φορές, ούτε κάτι το ασυνήθιστο για τα χρόνια εκείνα. Κάτσε και άκου, μπας και εκτιμήσεις, δηλαδή, το πόσο τυχερά είστε τα παιδιά σήμερα – γλωσσού, ε, γλωσσού! Όταν, λοιπόν, ήμουν στην τρίτη τάξη, η δασκάλα με είχε σηκώσει για να πω μάθημα, καλά που δεν ήξερα λέξη, τι να πω άλλωστε στη γυναίκα; Τη λυπόμουν. Αν το άνοιγα, θα ξεχνούσε και αυτά που ήξερε, η έρμη! Τι έλεγα; Α, ναι, εκείνη τη μέρα, λοιπόν, ντράπηκα πολύ. Φορούσα κάτι κόκκινα, πάνινα – ο Θεός να τα κάνει – μποτάκια, τα οποία ήταν τρύπια και ανοιγμένα μπροστά. Το λοιπόν; Είχα γίνει σαν το παντζάρι από το άγχος μου, δεν ήθελα να φανούν και να γελούν μαζί μου τα παιδιά, γι' αυτό ένωνα τα πόδια μου και προσπαθούσα να κρύψω το κακό. Όπως καταλαβαίνεις, φοράγαμε ό,τι μας έδιναν, δεν υπήρχαν λεφτά για καινούργια. Η μάνα μου, η καημένη, ποτέ δεν μας έλεγε όχι, ακόμη και δραχμή να μην είχε, ναι μας έλεγε, δεν ήθελε να μας στενοχωρήσει.

Ο πατέρας μου ήταν ψαράς, χαρακτηριστικό επάγγελμα της περιοχής· είχε και μία πράσινη γαίτα*. Θυμάμαι εκείνες τις βόλτες, όταν ήμασταν μικρά, στο νησάκι της Κλείσοβας και στο Βασιλάδι. Πάλι ξέφυγα από αυτό που ξεκίνησα να λέω. Το φαγητό μας, κάθε μεσημέρι, λοιπόν, δεν θα μπορούσε να ήταν άλλο από τα ψάρια, ψάρια μαγειρεμένα σε όλες τις μορφές. Δεν μπορούσα άλλο να τα βλέπω, πόσο μάλλον να τα τρώω κιόλας! Θυμάμαι που φώναζα στη μάνα: «Ψάρια; Όλο ψάρια! Δεν θέλω άλλα από δαύτα, φτιάξε και κάνα μακαρόνι!». Πόσο μπορεί να στοίχιζε ένα μακαρόνι πια; Τα απογεύματα δύο ήταν οι επιλογές: ψωμί με ζάχαρη ή με πελτέ. Πολλές φορές, καθώς παίζαμε στην αγλάμπρα**, έπεφτε κάτω το τινάζαμε, λοιπόν, από το χώμα και το τρώγαμε, τι να κάναμε;

Εκείνο που περιμέναμε πώς και πώς ήταν η Καθαρά Δευτέρα. Ξεχώριζε από τις υπόλοιπες μέρες και γι' αυτό την αγαπούσαμε ιδιαίτερα. Μαζευόμασταν η μάνα, εγώ, η Ελισάβετ και ο Κώστας με τις θείες μου, τη Σωτηρία και τη Γεωργία, και τα ξαδέρφια μου και πηγαίναμε στην Αγιά Σωτήρα. Παίρναμε από το σπίτι κάτι καφέ, ψάθινα καλάθια, που σχημάτιζαν πλεξούδες στο τελείωμα, και τα γεμίζαμε με φλαγούνες***, χαλβά και από μια κουρελού, που θα στρώναμε για να καθίσουμε, και θα κάναμε κάτι σαν πικ-νικ. Πάντα τσακωνόμασταν με τα ξαδέρφια μου, ποτέ όμως δεν θυμώναμε πραγματικά ο ένας με τον άλλον. Τα βρίσκαμε κατευθείαν και συνεχίζαμε το παιχνίδι μας σαν να μη συνέβη τίποτα. Ασταμάτητο παιχνίδι στη φύση με τα διάφορα πολύχρωμα λουλούδια, το ατελείωτο πράσινο και κάποιες άλλες συντροφίες του ζωικού βασιλείου να κλέβουν την παράσταση. Το απολαμβάναμε!

Όταν ήμουν στο δημοτικό ακόμη, πήραμε την απόφαση και μετακομίσαμε στην Αθήνα για μια καλύτερη ζωή. Τα πράγματα ήταν δύσκολα. Είχα στενοχωρηθεί πολύ τότε. Όσο να 'ναι, είχαμε τους φίλους μας, τα ξαδέρφια μας, τη ζωή μας. Ξαφνικά τα αφήναμε όλα πίσω, δίχως σχέδια για επιστροφή. Σαν χτες θυμάμαι τη μέρα εκείνη που φόρτωνε τα πράγματά μας το φορτηγό. Εγώ, με τις ωραιές πλεξούδες μου, έκλαιγα στην αγκαλιά της θείας μου, της Νίκης. Φτάνοντας, λοιπόν, στην Αθήνα, πήγαμε στο «σπίτι» που θα μέναμε. Δεν υπήρχαν ακόμη αρκετά λεφτά για να νοικιάσουμε. Το σπίτι μας

* Βάρκα.

** Η περιοχή μπροστά από ένα σπίτι. Ξέφραγη αυλή. Τα παιδιά παίζανε στην αγλάμπρα (μεσολογγίτικη λέξη).

*** Φλαγούνα: παραδοσιακό, τοπικό έδεσμα, σαν λαγάνα.

ήταν ένα μαγαζί, που βάλαμε για κουρτίνες λίγο μπλε χαρτί, για να μη φαινόμαστε απ' έξω. Ύστερα χρησιμοποιήσαμε και λίγα ξύλα για να χωρίσουμε τα δωμάτια. Η κουζίνα είχε έναν νεροχύτη με μια βρύση και ένα πετρογκάζι. Στον άλλο χώρο είχαμε κάτι κρεβάτια – κοιμόμασταν όλοι μαζί – και, τέλος, τον καμπινέ μας. Φτώχεια, πολλή φτώχεια. Τι να λέμε όμως; Σάμπως ήμασταν οι πρώτοι ή οι τελευταίοι;

Όλοι δουλεύαμε, και οι γονείς μου και τα αδέρφια μου. Πώς θα τη βγάζαμε αλλιώς; Εμένα με είχαν βάλει σε εργαστήρια γυναικείων εσωρούχων – έπαιρνα δέκα δραχμές τη μέρα. Ακόμη θυμάμαι εκείνη τη σκύλα, την αφεντικίνα μου δα, με εκμεταλλευόταν και με έστειλε για όλα της τα θελήματα. Μετά δούλεψα για δεκατρία χρόνια στην πλατεία Κουμουνδούρου, σε μια βιοτεχνία που ράβαμε παντελόνια. Έπαιρνα δουλειά και στο σπίτι. Είχαμε κάποιες ραπτομηχανές... ύστερα από πολλές οικονομίες, βέβαια. Ο πατέρας μου και ο αδερφός μου με βοηθούσαν κάπως, κυρίως στη μεταφορά των ρούχων. Στα δεκαοχτώ μου δούλευα σε μια στρατιωτική υπηρεσία με τη μητέρα μου.

Ο αδερφός μου, ο Κώστας, όταν πήγαμε στην Αθήνα, είχε τελειώσει το δημοτικό. Η δουλειά που έκανε; Φορούσε μια πλαστική, αδιάβροχη ποδιά με κάτι πλαστικά γάντια και γυρνούσε από σπίτι σε σπίτι για να μοιράσει πάγο. Δεν υπήρχαν, βλέπεις, ακόμη τα ηλεκτρικά ψυγεία. Ο πατέρας; Στην αρχή δούλευε στη SOFTEX, αργότερα στη BP ως οδηγός φορτηγού στα ελληνικά πετρέλαια. Πήγαιναν σε μαγαζιά και σε σπίτια κάτι μπουκάλες υγραερίου· δεν είχαν όλοι ηλεκτρικές συσκευές. Η μάνα μας ήταν λαντζέρισσα σε μια ταβέρνα. Έπλενε τα πιάτα και όχι μόνο. Καθάριζε πατάτες, μαρούλια και άλλα ζαρζαβατικά. Τηγάνιζε, σερβίριζε και στο τέλος, όταν μάζευε τα τραπέζια, αυτά που περίσσευαν και ήταν αφάγωτα, τα έφερνε στο σπίτι, για να τα φάμε την επόμενη μέρα. Κυρίως το τυρί και το κρέας. Η μικρότερη της οικογένειας καλόμαθε, δεν πέρασε και δύσκολα η Ελισάβετ, μην τρελαθούμε τώρα! Έμαθε τη δουλειά της μοδίστρας αργότερα. Με τούτα και με κείνα, κούτσα-κούτσα, καταφέραμε να νοικιάσουμε και το πρώτο μας σπίτι στην πρωτεύουσα.

Στα δεκαεννιά μου αρραβωνιάστηκα τον παππού σου. Τότε δεν υπήρχαν έρωτες, με προξενιά μόνο παντρευόσουν. Άσε, δεν το κουράζανε και πολύ, άλλα τα χρόνια, βλέπεις. Ούτε και κατάλαβα πώς βρέθηκα παντρεμένη. Βέβαια, για να λέμε και του στραβού το δίκιο, καλόν άντρα πήρα, η άτιμη. Μακάρι όλες να είχαν την τύχη

τη δικιά μου! Βολικός σε όλα του και με βοηθούσε αρκετά. Εντάξει, και τώρα βοηθάει, με έφαγες, μη σου τον θίξουμε, αμέσως την γκρίνια σου ακούμε! Στα είκοσι, λοιπόν, γέννησα τη Γιωτούλα μου, την πρώτη μου αγάπη, και μετά από μια τετραετία ήρθε και η Ζωίτσα. Οι γυναίκες τότε ήταν για το σπίτι· ο παππούς σου με σταμάτησε από τη δουλειά, θεωρούσε πως ήταν το καλύτερο και για τα παιδιά. Τα βγάζαμε πέρα με το μαγαζί που είχε, ήταν επιπλοποιός. Κάπως έτσι, βέβαια, ξεκίνησαν και τα ωραία! Τις πήγαινα τις βόλτες μου· να και τα θέατρα, να και οι κινηματογράφοι, οι ταβέρνες, οι πλατείες με τα ποδήλατα και, τέλος, δεν θα μπορούσαν να λείπουν και οι εκδρομούλες. Οι καλύτερες εκδρομές ήταν εκείνες που πηγαίναμε με τα παιδιά, όταν ήταν στο σχολείο. Είχαμε γνωρίσει όλους σχεδόν τους γονείς και κάναμε καλό παρεάκι. Θυμάμαι, μαγειρεύαμε διάφορα και τα παίρναμε μαζί μας στο ταξίδι. Κεφτεδάκια, τυροπιτάκια, κέικ, τον καφέ με το γκαζάκι και την κουβερτούλα μας. Πού θα καθόμασταν, μαρή σουλτάνα; Το ξέρουμε, δεν είσαι εσύ για τέτοια, είσαι από μεγάλο τζάκι, κοκέτα σε όλα. Τα καλοκαίρια, λοιπόν, πηγαίναμε άλλοτε στην Πάρο και άλλοτε στα μέρη του παππού σου, στη Μονεμβασιά – μπάνια και άγιος ο Θεός! Συναντιόμασταν όλοι μαζί τότε, το σόι του παππού σου, δηλαδή. Αχ, η Αθήνα τα χρόνια εκείνα, μη σου φανεί παράξενο, αλλά ήταν στα καλύτερά της. Κάποια στιγμή, βέβαια, να... άρχισαν να στενεύουν τα όρια, πήγα και 'γώ να βρω δουλειά, σιγά που θα άκουγα τον Θόδωρο. Εκεί γνώρισα και τις καλύτερες φιλενάδες μου, ακόμη μιλάμε στο τηλέφωνο.

Τα χρόνια της Χούντας; Ήταν δύσκολα. Δεν θυμάμαι, βέβαια, και πολλά για να σου πω, παρά μόνο κάτι προσωπικές εμπειρίες. Άκου να δεις κόμματοι που κυκλοφορούσαν από τότε. Εκεί που δούλευα, ήταν ένας κοντοπιθάρος, φαλακρός, αχώνευτος – Θεέ μου 'σχώρα με – που σου έπιανε την κουβέντα, δήθεν μου τάχα, στο διάλειμμα για κάπνισμα-κολατσιό, μπας και βγάλει κάνα λαβράκι και σε καταδώσει ως κομμουνίστρια. Και να δεις μετά μπελά που θα έβρισκες! Τότε, αν ήσουν κομμουνιστής, δεν σε έβαζαν πουθενά για δουλειά, χρειαζόταν να υπογράψεις και να το δηλώσεις· κοινωνικά φρονήματα, όπως το έλεγαν. Εγώ το ήξερα, δεν ήμουν και καμιά χαζή. Στο μεταξύ είχα πάρει μια λαχτάρα, ακόμη να την ξεχάσω... Μια μέρα, λοιπόν, μου ανέβασε την πίεση μία από την Πόλη, ε, την είπα και 'γώ παλιοτουρκάλα. Με φώναξαν στο γραφείο και από τότε με πήγε τρεις και μία και δεν τόλμησα να μιλήσω ξανά. Ήταν οι συνθήκες, βλέπεις, τέτοιες που φοβόσουν και τον ίσκιο σου. Α, να σου πω

και το άλλο! Οι άτιμοι μάς είχαν κόψει και τον Θεοδωράκη, εμένα μ' άρεσε πολύ ο Μίκης. Είχε φυλακή και ξύλο στους ανυπάκουους, εγώ όμως τον έβαζα καμιά φορά στα χαμηλά.

Ένα απόγευμα του '73 άκουγα και 'γώ ράδιο, για ενημέρωση κυρίως, πού να 'ξερα τι ήταν αυτή η Χούντα; Τέτοιο πράγμα δεν το είχα ματαδεί και ούτε καν το φανταζόμουν. Μόλις το άκουσε ο παππούς σου, φώναξε: «Κλείσ' το! Θα έρθει η αστυνομία να μας πιάσει», το είχαμε στο σιγά, λοιπόν. Εγώ τότε ήμουν έγκυος στο πρώτο παιδί, ήθελα πολύ να φάω λουκουμάδες με σοκολάτα και έτσι δεν μου χάλασε το χατίρι. Ήταν το βράδυ εκείνο με τους φοιτητές στο Πολυτεχνείο, που έγινε η είσοδος με τα τανκς. Είχε πάει για να δει από κοντά όλα όσα ακούγαμε από το σπίτι. Τι γινόταν; Χαμός· υπήρχε αστυνομία, έπεφτε ξύλο, αίματα παντού, μα πόσο απάνθρωπες εικόνες! Την επόμενη μέρα – υπήρχε φρουραρχείο και στρατός – βγήκα στο μπαλκόνι, τι να δω; Σκότωσαν πολλούς με αδέσποτες σφαίρες. Πώς και δεν μου ήρθε και μένα καμιά; Ακόμη απορώ.

Ας αλλάξουμε όμως θέμα, ας συζητήσουμε πιο ευχάριστα πράγματα, λέμε τώρα. Η ζωή που λες, Μαράκι, είναι πολύ απρόβλεπτη και κρύβει μέσα της ακόμα και τα πιο απίθανα σενάρια. Πώς τα φέρνει, βρε παιδί μου, καμιά φορά; Ποιος θα μου το 'λεγε πως η Γιώτα θα έπεφτε στα δίχτυα του Αιτωλοακαρνανά γόη, ενώ η Ζωή σε εκείνα του Λάκωνα. Φταίνε τα καλοκαίρια, βέβαια, ξελογοιάστηκαν, βλέπεις, οι όμορφες, μια στο Μεσολόγγι, μια στη Μονεμβασιά, δες τι πάθαμε στο τέλος. Εγώ, όπως και να 'χε, θα πήγαινα να μείνω κοντά στη μια κόρη, πόσα κομμάτια να γινόμεουν; Ήθελα να βοηθάω και 'γώ ως μάνα και να είμαι κοντά στα εγγονάκια μου. Το καλύτερο θα ήταν να τις είχα και τις δύο κοντά μου, ο Θεός όμως είχε άλλα σχέδια. Τουλάχιστον έχω καλούς γαμπρούς και ακόμη υπομένουν τις παραξενιές και τις ιδιοτροπίες τους, ήρωες, δεν μιλώ καθόλου, ούτε του παπά που λέμε. Μη γελάς μαρή, και συ από τη μάνα σου πήρες, τίποτα δεν αφήνεις να πέσει κάτω. Μου μοιάσατε; Όλο πνεύμα αντιλογίας είσαι! Τέλος πάντων, έλαχε το σπίτι να το έχουμε στο Μεσολόγγι και, όπως καταλαβαίνεις, κάπως έτσι ήρθαμε εκεί. Στις αρχές μου έλειπε πολύ η Αθήνα, δε βαριέσαι όμως, δεν το μετανιώνω, είμαι κοντά σε σας. Σκέφτομαι όμως και τα άλλα μου εγγόνια. Τα έχω μακριά, τα βλέπω λιγότερο, αλλά ξέρω ότι περνάνε καλά, αυτό κάπως με παρηγορεί.

Αυτά τα λίγα είχα να σου πω, κάτι παραπάνω δε θυμάμαι κοριτσάκι μου. Είναι τα χρόνια, βλέπεις! Παράπονο από τη ζωή ως τώρα

δεν έχω. Πάνω κάτω δε συνέβη και κάτι το τρομερό. Μπορεί να μην ήταν πάντοτε όλα ρόδινα, αλλά έχει και αυτό τη γλύκα του. Εμένα τώρα άλλα με ανησυχούν. Μία εγγονή έχω (τα άλλα είναι αγόρια!) και βρέθηκε εκεί χάμω, στην Κρήτη, με τους παλιο-Κρητικούς. Αν ήξερα από την αρχή ότι το έκανες επίτηδες, ενώ περνούσες και 'δώ κοντά, θα σε είχα σφάξει στο γόνατο. Γιατί το έκανες αυτό παιδί μου; Μαρία μου, σε παρακαλώ, μην έρθει κανείς από δαύτους να σε πλησιάσει και μείνεις μόνιμα εκεί. Θες να πεθάνω; Όχι, πες μου, θες; Να ρωτάς εσύ: «Από πού είσαι!» Και, αν είναι από Αιτωλοακαρνανία, καλώς! Ας είναι και από λίγο παραπάνω, άντε, λίγο παρακάτω. Κοίτα μη βρεις κανέναν Κρητικό, αλίμονό σου! Άπαπαπα, είναι πολύ μακριά. Και σιγά την Κρήτη, που λες πως σου λείπει κιόλας. Δε μας τα λες καλά, δε μας τα λες καθόλου καλά! Βενετία, υπομονή! Υπομονή και πού θα πάει; Θα γυρίσει...

Η γιαγιά μου η Ευγενία

της Νάνσυς Κουτσιπετσίδου

ΟΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Γεννήθηκα στο Αρολίθι της Κρήτης, που ονομάζεται έτσι από τον λεγόμενο αρόλιθο, το κοίλωμα δηλαδή του βράχου το οποίο μαζεύει νερό της βροχής. Έτος 1955. Σε μια οικογένεια που υπήρξαμε έξι αδέρφια. Τρεις γυναίκες και τρεις άνδρες. Είμαι το μικρότερο παιδί της Μαρίας Λελεδάκη και του Πέτρου Γαβαλά. Κι ως μικρότερη, μια ζωή ήμουν υπάκουη στους άλλους, που πάντα γνώριζαν πιο πολλά. Δεν τολμούσα να φέρω αντίρρηση σε κανέναν. Αλλά δεν βαριέσαι... Λοιπόν, Πάσχα ήταν, όπως τώρα καλή ώρα. Η αδερφή της μαμάς μου, η Ευγενία, μου αγόρασε ένα ζευγάρι παπούτσια. Δεν καταλαβαίνεις χαρά η γιαγιά σου! Ήταν το καλύτερο δώρο που είχα πάρει ποτέ στα χέρια μου. Τα γαλάζια πάνινα παπούτσια με την άσπρη σόλα. Ακόμη τα θυμάμαι καθαρά! Μ' άρεσαν τόσο πολύ που τα έβγαζα και τα κρατούσα στα χέρια μου, για να μην τα τρυπήσω. Στα χωράφια ήμουν ξυπόλητη. Έτρεχα σαν το παζαβό πάνω-κάτω και δεν με ένοιαζε τίποτα. Μόνο να μη λερωθούν. Και ύστερα, στον δρόμο, τα έβαζα και καμάρωννα με ένα πλατύ χαμόγελο, σαν να 'μαι τάχα έτοιμη να κατακτήσω τον κόσμο με δαύτα. Τι καλή γυναίκα που ήταν η θεία μου! Λεβέντισσα.

Βάζω ελληνικό καφεδάκι στη φωτιά. Έτσι; Τόση δουλειά έκαμες με τα κουλουράκια που έπλεξες. Θα κάτσεις να ξεκουραστείς.

Υπήρχε φτώχεια, που λες. Δεν ήταν όλα δεδομένα όπως τώρα. Τα παπούτσια ήταν πολυτέλεια. Ζήσαμε στιγμές μεγάλης πείνας. Δεν θα ξεχάσω ποτέ στο σπίτι της γειτόνισσας, που είχαμε πάει επίσκεψη, το πρώτο κουλουράκι της Λαμπρής που δοκίμασα. Ήταν τόσο νόστιμο, μα δεν ήταν αρκετά τα κουλούρια ώστε να μπορώ να φάω κι άλλο! Δεν μου 'διναν. Θα ήταν άδικο φαίνεται. Και έτσι πείσμωνσα. Μου μπήκε στο μυαλό να βλέπω το μικρό της μωρό, όταν πήγαινε στα χωράφια, για να πάρω κι άλλο κάποια στιγμή.

Κατάλαβες τώρα γιατί η γιαγιά σου κάνει πάντα πολλά κουλουράκια; Μόνο κουλουράκια. Ούτε πολλά τσουρέκια ούτε κάτι άλλο. Εμείς στο χωριό δεν τα λαχταρούσαμε αυτά. Κουλουράκια της Λαμπρής να μυρίζει το σπίτι. Να τρώμε όλοι. Να ανοίγει η καρδιά μας.

Αχ, θυμήθηκα την κακομοίρα τη μάνα μου τώρα! Της άρεσε τόσο πολύ το κρέας. Αλλά πού να τρώμε συχνά κρέας τόσα στόματα; Έτσι, επειδή στο σχολείο μάς τάιζαν, με το που είδα το κρέας μια μέρα, μου έτρεξαν τα σάλια. Μη γελάς, αλήθεια. Δυο κομματάκια μοσχομυριστά, λουκούμι. Μονομιάς και χωρίς πολλή σκέψη ανοίγω το μαντηλάκι που είχα στην τσέπη μου και το πετώ μέσα. Καλλιά να το φάει εκείνη, σκέφτηκα. Μόλις σχόλασα, έτρεξα κατευθείαν στο χωράφι που εμάζωνε τότε ελιές η μάνα μου, και φωνάζοντάς της από μακριά: «Μαμά, μαμά, σου φέρνω κάτι!», γλακούσα να της δώσω το κομμάτι κρέας και να δω το χαμόγελό της, έστω και για μια μπουκιά αρνί, που τόσο λαχταρούσε.

Δεν ήταν η πείνα αυτό που μας ενοχλούσε. Δεν γκρινιάζαμε γι' αυτά εμείς, παιδί μου. Μόνο που μερικές φορές είχαμε ανάγκη να την ξεγελάσουμε και να ξεγελαστούμε.

Η πειθαρχία

Μικρή πήγαινα στα πρόβατα, στις κασίκες, και στα 'γελάδια. Όλα τα προλάβαινα. Το πρωί σχολείο και ενδιάμεσα βοηθούσα, όπως μπορούσα, στο σπίτι. Έπειτα πάλι σχολείο. Τότε ήταν κι αυτό διαφορετικό, είχαμε μαθήματα και το πρωί και το βράδυ. Μα εμένα μου άρεσε. Ήμουν καλή μαθήτριά. Ακόμη και τώρα μπορώ να διαβάσω την Αγία Γραφή απ' έξω, χωρίς να σταματήσω στιγμή. Μαθαίναμε κέντημα, χορό, οικοκυρικά. Πουθενά δεν τα παρατούσα.

Βέβαια, κάτι ανεξήγητο και παράξενο πράγμα! Το λάθος μου, το πιο μεγάλο, η κακιά στιγμή που με έβαζε ο δάσκαλος να διαβάσω μια πρόταση και έλεγα: «Στις εννέα η ώρα έλεγε το ρολόι», ενώ έγραφε: «Στις εννέα η ώρα», και με έδερνε. Το έβλεπα, το παντέρμο, σωστά, μα η γλώσσα μου δεν επήγαινε. Πώς το λέτε εσείς σήμερα; Δυσλεξία; Ίντα, μωρέ, ξέρω κι εγώ νομίζεις;

Αλίμονό σου να κάνεις τέτοια λάθη. Τότε ο δάσκαλος έλεγε στα παιδιά να μαζέψουν άμμο, την άπλωναν πάνω στην έδρα και τα χτυπούσε με αυτόν τον τρόπο, ώστε να πονάνε περισσότερο. Εμένα με είχε δέσει στο κόντε-μιρί*, πίσω από την πόρτα δηλαδή, με ένα

* Οριζόντιο στήριγμα της εξώπορτας στον εσωτερικό τοίχο.

σχοινάκι, και δεν με άφηνε να πάω ούτε καν στην τουαλέτα. Τα άλλα παιδιά τα κάθιζε στην αναμμένη σόμπα. Και, επειδή ο δάσκαλος έδερνε τα παιδιά που μαρτυρούσαν, δεν είπα τίποτα. Μουρμού*. Και πώς ήθελα να πιστέψουν εμένα απέναντι στον λόγο του δασκάλου; Δεν γίνονταν αυτά τότε.

Η ωρίμανση

Από τα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι λίγο τον πατέρα μου. Πέθανε όταν εγώ ήμουν μόλις επτά. Αμυδρές αναμνήσεις, μα τίποτα ουσιαστικό ως προς την πατρική σχέση που τα άλλα παιδιά είχαν αποκτήσει με εκείνον. Όμως είχα μάνα που έκανε για δέκα άντρες. Τη θαύμαζα και ήμασταν πολύ δεμένες, αφού μείναμε οι δυο μας.

Έπειτα τα χρόνια περνούσαν και ήρθε η Χούντα. Στο χωριό, για καλή μας τύχη, αυτό μας επηρέασε περισσότερο θετικά παρά αρνητικά. Φτιάχτηκαν δρόμοι. Και οι τουαλέτες, που έως εκείνη την εποχή ήταν έξω από το σπίτι, αναγκαστικά μεταφέρθηκαν μέσα.

Θυμάμαι, παράλληλα, ήρθε και το σινεμά. Οι στρατιώτες γύριζαν και έπαιζαν ταινίες με προβολείς. Ο καθένας με την καρέκλα του πήγαινε στην πλατεία και έβλεπε τη Βουγιουκλάκη, τον Κούρκουλο και τον Ξανθόπουλο. Σπουδαίες στιγμές. Διαφορετικές. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν ούτε τα γενέθλια να μαζευτείς, όπως το κάνετε σήμερα οι νέοι, μονάχα περιμέναμε το πανηγύρι της αγίας Βαρβάρας και του αγίου Παντελεήμονα για να βγούμε έξω. Να διασκεδάσουμε.

Και δεν άργησε να έλθει η στιγμή να με ζητήσει ο παππούς σου. Να 'μουν δεκάξι; Δεν ήμουν. Είχαμε είκοσι ολόκληρα χρόνια διαφορά. Γνωριζόμασταν από καιρό, δεν τον είχα δει ποτέ ερωτικά όμως. Το μυαλό μου δεν έφτανε ως εκεί. Η μαμά μου χάρηκε, τον εκτιμούσε πολύ. Κι είχε δίκιο. Αυτός δεν ήταν άνθρωπος. Ήταν θεριό. Ο Σπύρος μου στάθηκε σε κάθε δυσκολία, μου χάρισε μια πανέμορφη οικογένεια, τέσσερα υπέροχα παιδιά και μοναδικές στιγμές.

Άλλα χρόνια βέβαια τότε. Η γυναίκα δεν είχε την ευκολία να μιλήσει και να εκφραστεί ελεύθερα απέναντι στον λόγο του ανδρός της. Όμως, αν κάτι σου εύχομαι, ψυχή μου, είναι να βρεις και εσύ μια κοψιά ανθρώπου όμοια με του παππού σου. Να μη λείει πολλά με το στόμα. Τα μάτια του να σε ειδοποιούν για όλα και οι πράξεις του να 'ναι σίγουρες και σταθερές. Ό,τι κρατάς μέσα σου στα μάτια φαίνεται, όλα τα άλλα είναι... μοντάζ.

* Δεν έβγαζα άχνα.

Αχ, να μπορούσα να γυρίσω τον χρόνο πίσω! Εκεί όπου ήταν όλη η οικογένειά μου μαζί. Το '90, που τρώγαμε και χορεύαμε στο σπίτι που επιτέλους χτίσαμε με τα χέρια μας. Και πάνω που όλες οι δυσκολίες μας είχαν εξαφανιστεί, πάνω που πήραμε ανάσα, έφυγε από καρδιά. Ο φύλακας άγγελός σου, λίγο πριν έλθεις στον κόσμο εσύ, πέταξε ψηλά να σε προσέχει, όπως έκανε με εμάς.

Ο αστεισμός

Ο Στέλιος και η μαμά σου μονάχα πλησιάζουν το σθένος του, τη σοβαρότητά του. Οι άλλοι δυο μοιάζουν σε μένα. Πιο χαλαροί, έτοιμοι για αστεία κάθε στιγμή. Ο πιο ζωηρός από μικρό κοπέλι ήταν ο Πέτρος. Όλο ζαβολιές. Αλλά ήταν καλός μαθητής και έξυπνος, γι' αυτό και πρόκοψε. Ο θείος σου, ο Στέλιος, ξεροκέφαλος και πεισματάρης μια ζωή. Του πληρώναμε με τον παππού σου το φροντιστήριο για τις πανελλήνιες και πήγαινε στα μισά μαθήματα, μόνο όπου ήταν καλός. Στα υπόλοιπα φρόντιζε τακτικά να ανταποκρίνεται στα ραντεβού του στον Κήπο, που βρισκόταν απέναντι από το φροντιστήριο. Καθόλου μην απορείς!

Η μάνα σου ήταν άλλη ειδική περίπτωση ανθρώπου. Καλά, αυτό που δεν θα ξεχάσω όσο ζω είναι η τρομάρα που πήρα τότε, όταν η αντιβίωση της Μαρίας ήταν στο ψυγείο, και πάω στο οκτάωρο να δώσω τη δόση του παιδιού, και δεν υπήρχε σταγόνα! Του «διαόλου το παιδί» να δεις που το πήρε, σκέφτηκα. Ξεκινάω αμέσως την ανάκριση. Ανταπόκριση καμιά. «Όποιος την έχει πει, σε λίγη ώρα θα πεθάνει». Θα απαντούσαν, δεν μπορεί. Και τσουπ. Πορίζει το Κατερινιώ και έρχεται κοντά μου σιγά-σιγά και ξεκινά να κλαίει. Επειδή μύριζε ωραία το λιγουρεύτηκε, η λυσσασμένη, και το ήπια όλο, μου είπε στο αυτί.

Αλλά το διαμάντι μου ήταν το τελευταίο μου. Η συνταγή εκεί δεν έτυχε, πέτυχε. Δημοτικό πήγαινε και ήταν πλέον σε μια ηλικία που μπορούσε να πάρει τους βαθμούς της μόνη. Μεγάλο πράγμα. Εγώ και ο Σπύρος εδώ καθόμασταν, στην κουζίνα, και ξάφνου ακούμε μια φωνή: «Μαμά μου, μαμά μου, τέξε, τέξε να δεις. Όλα Γ τα πήρα». Τα είχε πάρει όλα Γ και νόμιζε ότι είναι όλα Α. Το αστέρι μας! Καλόψυχα είναι ούλα τους όμως. Ο Θεός να τα φυλάει, να 'ναι πάντα τους καλά, Παναγιά μου!

Και ένα μυστικό

Βλέπεις, μικρή μου, που με κοιτάς όλο απορία μες στα μάτια, με μια έμμεση απαίτηση να μάθεις και την παραμικρή λεπτομέρεια της ζωής

μου. Δεν είναι ούτε ιδιαίτερη ούτε περίπλοκη, όπως τη φανταζόσουν. Απ' όταν ήσουν μια σταλιά, δεν κοιμόσουν αλλιώς. Όλους μας έκανες ό,τι ήθελες και ήσουν μωρό κοπέλι, πέντε κιλών. Το απαιτούσες με το βλέμμα κουταβιού. Έτσι με κοιτούσες και τότε, με τα μάτια καρφωμένα στο στόμα μου, μη χάσεις λέξη από τα «τρομερά» που θα σου πω. Τότε βέβαια οι ιστορίες μου σ' άρεσαν πιο πολύ. Και ερχόσουν τα καλοκαιράκια μαζί μου στο χωριό και σου έλιωνα τις πατάτες να κρυώσουν και σε τάζιζα στην αγκαλιά μου. Θυμάσαι; Ενώ τώρα, πού χρόνος να με δεις, να σε χορτάσω; Ποιος θα μου το έλεγε πως θα περιμέναμε μια καραντίνα να ηρεμήσουμε και να βρεθούμε σαν τσ' ανθρώπους!

Απ' όλες τις ιστορίες που σου είπα όμως, θέλω σαν νόημα να κρατήσεις μόνο τούτο από εμένα: πως στο τέλος πάντα όλα πάνε καλά, κι όταν δεν πάνε, αυτό δεν είναι τέλος.

Κι αν με ρωτάς ποιο ήταν το όνειρό μου στην ηλικία σου, ήταν να γίνω αεροσυνοδός. Αν κάτι μ' αρέσει πολύ από μικρή, αυτό είναι τα ταξίδια. Και τα έχω πλέον καταφέρει. Γύρισα σχεδόν όλη την Ελλάδα, ταξίδεψα σε δέκα κράτη στην Ευρώπη, πήγα στην Αίγυπτο, στο Μαρόκο, στην Τυνησία και στο Ντουμπάι. Απ' τη Ρωσία στην Πολωνία, από την Πράγα στη Σικελία και στη Μάλτα, και τέλος από τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, στην Κύπρο και στην Κωνσταντινούπολη. Μόνη μου είχα ονειρευτεί να ταξιδέψω, μα πρέπει, λένε, να ξέρεις τι εύχεσαι. Γιατί μερικές φορές οι ευχές πραγματοποιούνται. Καλά τα έχω καταφέρει όμως. Τώρα το χόμπι μου είναι το κέντημα, τα λουλουδάκια μου, και μην ξεχνάμε τα μικρά μου τα κοτοπουλάκια.

Και κάτι ακόμη. Αυτό πρέπει να το μάθεις. Δεν πρέπει να δίνεις ούτε περισσότερα ούτε λιγότερα από όσα ο άλλος είναι. Αν έχεις έναν κάκτο κι ένα γιασεμί, δεν μπορείς να τα ποτίζεις κάθε μέρα με έναν κουβά νερό. Έτσι δεν πάει; Μπορεί να είναι και τα δύο φυτά, αλλά το καθένα θέλει διαφορετικό πότισμα. Και έχει διαφορετικές ανάγκες. Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπους.

Εγώ νιώθω γεμάτη με αυτά που ο Θεός μου έδωσε και δεν παραπονιέμαι γι' αυτά που δεν είχα. Η ζωή κάνει τούμπες και γελά. Σε πάει, δεν την πας. Γι' αυτό όσο μπορείς να πεισμώνεις και να σκέφτεσαι:

*Αέρας είναι η ζωή, στιγμές απού περνάνε
ανάσα πάρε, ζήσε τις, οπίσω δε γυρνάνε.*

Ο χρόνος είναι λίγος. Και είναι σπουδαίος. Πρέπει να μην ξεχνάς να τον τιμάς. Να νιώθεις το σώμα σου σαν τη φύση και το πνεύμα σου ένα με την αστραπή. Είσαι δυνατή. Ή επιλέγεις να είσαι.

Τώρα μη μου χαλάσεις χατίρι όμως. Θα κάτσεις να φτιάξω ντελόγο* κάτι να φάμε. Το συμφωνήσαμε; Πετοσί και κόκκαλο έχεις μείνει! Πρέπει να τρως.

* Αμέσως, γρήγορα, αυτή τη στιγμή.

Για ένα ταξί-δι

της Μαρίας Σαμόλη

*Αφιερωμένο στον θείο μου τον Ζαχάρη,
που έφυγε νωρίς από κοντά μας. Μας
λείπεις.*

Η ΧΑΜΕΝΗ ΥΠΟΤΡΟΦΙΑ

Από την αρχή των σχολικών μου χρόνων η αγάπη μου για το σχολείο ήταν μεγάλη. Ήδη από την πρώτη δημοτικού έμαθα να διαβάζω μόνη μου, μιας και οι γονείς μου ήταν αγράμματοι. Δεν θυμάμαι ποτέ κανέναν να έκατσε να με διαβάσει. Αισίως έφτασα και στην τρίτη δημοτικού· είχα μια δασκάλα πολύ αυστηρή, την κυρία Μαρίκα. Τότε γράφαμε με μολύβι. Στην τετάρτη έπρεπε να γράφουμε με πένα και κονδυλοφόρο. Δεν έπρεπε να στάξει το μελάνι στο τετράδιο. Θυμάμαι με πόση πολλή προσοχή έγραφα. Τότε το σύστημα που γράφαμε ήταν πολυτονικό. Στην τετάρτη τάξη, λοιπόν, είχα για δάσκαλο τον άνδρα της κυρίας Μαρίκας, επίσης πολύ αυστηρό. Ήμουν από φτωχή οικογένεια και δεν μπορούσα να έχω ούτε τα βασικά. Βιβλία δεν είχα και, αν μας έβαζε κάποιο μάθημα που χρειαζόμουν βιβλίο, συνήθως πήγαινα να διαβάσω με καμιά συμμαθήτριά μου, η οποία είχε. Μόλις ο δάσκαλος μας παρέδιδε το κείμενο που έπρεπε να μάθουμε να διαβάζουμε, με έβαζε να το διαβάζω επί τόπου και εγώ το έλεγα νεράκι και κείνος έλεγε: «Βλέπετε; Η Στέλλα το διάβασε απ' έξω, κανονίστε να έρθετε αύριο και να μην το ξέρετε». Αν κάποιος πήγαινε αδιάβαστος, μέχρι και μπουνιές του έπαιζε, φωνάζοντάς του: «Τι έκανες σπίτι σου;». Κάθε μέρα έλεγχε την αντιγραφή όλων των παιδιών. Στο δικό μου τετράδιο έγραφε πάντα: *εύγε, δέκα!* Ποτέ δεν μου έβαζε σκέτο δέκα. Έπαιρνε το τετράδιό μου και το έδειχνε σε όλη την τάξη, πέρναγε μπροστά απ' όλα τα θρανία και έλεγε: «Ανοίξτε τα μάτια σας να δείτε πώς γράφουμε».

Τα τετράδια τότε δεν είχαν ντύμα. Πήγαινα και αγόραζα εγώ μπλε ντύμα και λευκές ετικέτες και τα έντυνα ολομόναχη. Πρόσεχα τα γράμματά μου να είναι πάντα καλλιγραφικά και ευδιάκριτα. Δεν ήθελα να έχουν ούτε μια μικρή τσάκιση. Τα έβαζα πολύ προσεκτικά στην τσάντα μου. Μη φανταστείς, δεν είχα και καμιά τσάντα περιωπής, ένα γκρι πανί ήταν, που μου είχε γαζώσει η μάνα μου και από τις τρεις μεριές ένα μικρό σκοινάκι, για να την κρεμάω στον λαιμό μου. Παρ' όλο που δεν είχα ευκολίες, θυμάμαι τη λαχτάρα που είχα να μάθω. Πολλά βράδια σηκωνόταν ο πατέρας μου χαράματα και με έβλεπε σκυμμένη πάνω από το τετράδιό μου, με τη λάμπα πετρελαίου να ανάβει ίσα-ίσα για να μπορώ να κάνω επανάληψη, και μου έλεγε: «Παιδί μου, πάλι διαβάζεις;». Δεν ήθελα ποτέ να πάω αδιάβαστη. Ο δάσκαλος διάλεγε με κλήρο ποιος θα πει μάθημα. Εγώ είχα το νούμερο 53. Μου έχει μείνει αξέχαστο και θα σου πω αμέσως γιατί. Πίσω μου καθόντουσαν και άλλα παιδιά, οπότε ήμασταν γύρω στους εξήντα μαθητές. Μια μέρα, λοιπόν, ήμουν άρρωστη και δεν πήγα σχολείο. Έτσι, ζήτησα από τη συμμαθήτριά μου, τη Βούλα, να μου πει τι μας είχε βάλει ο δάσκαλος. Μου είπε τι μας είχε βάλει στην αριθμητική, τι μας είχε βάλει στην ιστορία, τι στην αντιγραφή, έλα, όμως, που κάτι ξέχασε. Την επόμενη μέρα που πήγα σχολείο, στο δεύτερο διάλειμμα, βλέπω τον δάσκαλο να βγάζει τον χάρτη στον πίνακα. Εγώ άσπρισα. Η Βούλα δεν μου είχε πει τίποτα για τη γεωγραφία. Προσευχόμουν να μην τραβήξει στον κλήρο τον αριθμό μου, αλλά δυστυχώς τον τράβηξε. Μόλις τον άκουσα να φωνάζει: «Νούμερο 53», κοκκίνισα. Του είπα, φυσικά, τι είχε συμβεί, αλλά εκείνος δεν συγκινήθηκε, παρ' όλο που ήμουν η καλύτερη μαθήτριά στην τάξη. Γι' αυτόν τον λόγο προάχθηκα στην πέμπτη τάξη με οκτώ και όχι εννέα. Έκλαιγα για μέρες, η μάνα μου δεν μπορούσε να με κάνει καλά. Αυτό το οκτώ πολύ με είχε πληγώσει. Εκείνος δεν έβαζε ποτέ στον έλεγχο δέκα, το εννιά του ήταν το άριστα.

Την επόμενη χρονιά δεν μπορούσα να πάω στο σχολείο, υπήρχε πολλή φτώχεια και εμείς τα βγάζαμε πέρα όπως μπορούσαμε. Έπρεπε να βοηθήσω την οικογένειά μου. Μία εβδομάδα μετά που άρχισε το σχολείο, ήρθαν ένα πρωί στο σπίτι ο δάσκαλός μου με τη γυναίκα του να μάθουν τον λόγο που δεν πήγα. Η μάνα μου τότε τους εξήγησε πως δεν είχαν τη δυνατότητα να με στείλουν και δεν θα μπορούσαν ούτε να με σπουδάσουν. Τα λόγια του δασκάλου μού έχουν μείνει αξέχαστα: «Η Στέλλα είναι πολύ καλή και θα σπουδάσει με υποτροφία». Εγώ, μικρό παιδάκι, δεν ήξερα τι σημαίνει, η μάνα

μου ήταν και αυτή αγράμματη και δεν κατάλαβε. Έτσι, σταμάτησε για εμένα το σχολείο. Μεγαλώνοντας, κατάλαβα πολύ καλά τι σημαίνει η λέξη υποτροφία, που, τότε που την άκουσα, δεν είχα ιδέα. Συγκινούμαι και τώρα που σ' τα λέω, γιατί πιστεύω πως, αν συνέχιζα, σίγουρα θα σπούδαζα. Γι' αυτό και σένα, Μαϊράκι, σε αρμηνεύω συνέχεια να πας μπροστά και από μικρή σου έλεγα να διαβάξεις για να μπεις στο πανεπιστήμιο, μιας και εσύ έχεις τα εφόδια που εγώ δεν είχα.

Η ξενιτιά

Στον γάμο μου, Μαϊράκι, στάθηκα τυχερή. Πέρασα όμορφα χρόνια με τον παππού σου, κι ας μας χώρισε ο θάνατος πολύ νωρίς. Ταλαιπωρηθήκαμε πολύ να φτιάξουμε τη ζωή μας έτσι όπως τη θέλαμε, γι' αυτό κióλας αναγκαστήκαμε να ξεριζωθούμε. Παντρευτήκαμε τον Μάιο του 1959 και μετά από πέντε μήνες έμεινα έγκυος στον θείο σου, τον Ζαχάρη. Αχ, να 'ναι καλά το παιδάκι μου εκεί που είναι. Τον θείο σου, που λες, τον γέννησα στο σπίτι. Δύσκολη γέννα. Τέσσερα κιλά τον έκανα. Στην αρχή τον θήλαζα, όσο μεγάλωνε όμως δεν τον χόρταινε το μητρικό γάλα. Δουλειές δεν υπήρχαν και είχαμε καταχρεωθεί στον μπακάλη της γειτονιάς. Το 1961 για καλή μας τύχη ανακοινώθηκε μια συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας. Υπήρχαν θέσεις σε εργοστάσια εκεί και όποιος ήθελε μπορούσε να πάει. Ο παππούς σου, λοιπόν, το σκέφτηκε και μου είπε: «Στελλίτσα, εδώ δουλειά δεν έχω, το μωρό έχει ανάγκες, πρέπει να πάω». Φαντάσου να έχεις ένα μωρό έξι μηνών και ο άντρας σου να φύγει σε άλλη χώρα. Ήταν, βέβαια, και οι γονείς μου μαζί, αλλά, όπως και ν' έχει, θα έφευγε ο άντρας μου. Έτσι, αφού έφτιαξε όλα όσα έπρεπε, έκλεισε το εισιτήριο για να φύγει. Θυμάμαι έφυγε Παρασκευή και Κυριακή ήταν οι Αποκριές. Για να καταλάβεις πόσο δύσκολα περνούσαμε, ούτε παλτό δεν είχε. Του έδωσε ένα παλιό παλτό που είχε ο πατέρας μου, ώστε να μην κρυώνει. Τον πήγαμε στο λιμάνι με τον θείο σου στην αγκαλιά μου και κλαίγαμε και οι δυο, αλλά δεν είχαμε άλλη επιλογή. Όσο έβλεπα το καράβι να απομακρύνεται, μ' έπιανε η καρδιά μου.

Μετά από λίγο καιρό έλαβα το πρώτο γράμμα. Βλέπεις, δεν είχαμε τα μέσα επικοινωνίας που υπάρχουν σήμερα. Στο γράμμα μού έγραφε πως τακτοποιήθηκε, έπιασε και δουλειά σε εργοστάσιο που βγάζει τις μηχανές των αυτοκινήτων OPEL και μαζί με το γράμμα μού έστειλε και τα πρώτα χρήματα, για να ξεχρεώνω τον μπακάλη.

Βέβαια, ο παππούς σου τον είχε συνεννοηθεί να μας δίνει ό,τι χρειαζόμαστε και με τον καιρό θα τον ξεχρεώναμε. Κάθε μήνα λάμβανα γράμμα και μαζί χρήματα για να μπορούμε να περνάμε. Ώσπου, μετά από δεκαπέντε μήνες, μου έγραψε πως δεν μπορεί άλλο να είναι μόνος, δεν μπορεί ούτε να μαγειρέψει ούτε να πλύνει τα ρούχα του και πως θα έπρεπε να πάω. Ο θείος σου ήταν εικοσιδύο μηνών, στεναχωριόμουν που θα τον άφηνα στη μάνα μου, αλλά δεν είχα άλλη επιλογή. Δυσκολεύτηκα να πάω, γιατί έπρεπε να μου δώσουν τη βίζα. Ευτυχώς ο κουμπάρος μας, ο Γιώργος, με βοήθησε πολύ για να βγάλω το διαβατήριο και ό,τι χρειαζόταν. Μου έγραψε και ένα γράμμα, για να το πάω στον Ισίδωρο Κ. (έναν γνωστό πολιτικό στην Αθήνα) σε περίπτωση που αντιμετώπιζα κάποιο πρόβλημα. Έτσι κι έγινε. Όταν έφτασα στην Αθήνα, πήγα στο γραφείο του Ισίδωρου, που σου λέω, του έδωσα το γράμμα του κουμπάρου μου και κείνος μου έδωσε δύο κάρτες με το όνομά του. Πράγματι, στο γερμανικό προξενείο μου σφράγισαν το διαβατήριο, στο γιουγκοσλαβικό, όμως, υπήρχε πρόβλημα. Όταν πήγα, είδα μια γυναίκα να κλαίει και μου είπε πως δεν της σφραγίζουν το διαβατήριο. Πάω, λοιπόν, εγώ μπροστά στο γκισέ και μου φωνάζει η υπάλληλος: «Φίνις, φίνις» και, την ώρα που πάει να κλείσει το τζάμι του γκισέ, πετάω την κάρτα του Ισίδωρου και εκείνη μου φωνάζει: «Πάσπορτ», της δίνω και εγώ το διαβατήριό μου, βάζει τη σφραγίδα και έτσι μπόρεσα να φύγω. Με μια μικρή βαλίτσα ξεκίνησα και έβαλα δυο αλλαξιές ρούχα, λίγο ελληνικό καφέ και κάτι κασετάκια του Αγγελόπουλου και του Καζαντζίδη, που ήθελε ο παππούς σου, και ξεκίνησα για τη Γερμανία. Φοβόμουν πολύ, δεν ήξερα ούτε λέξη! Κράταγα τη σύσταση που έγραφε πως πάω στο Βίρτσμπουργκ και σε κάθε στάση του τρένου την έδειχνα του οδηγού για να μου πει πότε να κατέβω. Τον είχα ζαλίσει φαίνεται, αφού μόλις φτάσαμε μου φώναζε: «Βίρτσμπουργκ, Βίρτσμπουργκ!!!». Ο παππούς σου με παρέλαβε και επί μισή ώρα κλαίγαμε αγκαλιασμένοι, είχαμε να ιδωθούμε και δεκαπέντε μήνες.

Το πρώτο σπίτι που μείναμε ήταν ένα απλό δωμάτιο, που δεν είχε μέσα ούτε νεροχύτη ούτε καν τουαλέτα. Μόνο μια βρύση είχε. Για να πάω τουαλέτα, έπρεπε να βγω στην αυλή, μιας και ήταν κοινή για όλα τα δωμάτια. Πήγα και δούλεψα στο εργοστάσιο που δούλευε ο παππούς σου, δεν ήξερα καθόλου γερμανικά και φοβόμουν να πάω οπουδήποτε αλλού. Έτσι, έκανα αντρική δουλειά. Έκοβα λαμαρίνες με ηλεκτρικό ψαλίδι και έκανα τρύπες. Σε αυτό το εργοστάσιο έμεινα δύο χρόνια. Μετά από δύο μήνες, όμως, που πήγα, έμεινα έγκυος

στη γιαγιά σου. Παναγία μου, δύσκολη εγκυμοσύνη. Πριν καλά-καλά καταλάβω πως είμαι έγκυος, είχα πέσει στο κρεβάτι. Ούτε να φάω ήθελα ούτε τίποτα. Με πήγε ο παππούς σου στον γιατρό, γιατί φοβήθηκε. Ο γιατρός τού είπε πως ήμουν πολύ άρρωστη και έπρεπε να ξεκουραστώ, ο αιματοκρίτης μου είχε πέσει και μου πέρασαν μία φιάλη αίμα. Κάθε μέρα ερχόταν ο γιατρός στο σπίτι και έβλεπε πώς είμαι. Η περίθαλψη που έχει αυτή η χώρα δεν συγκρίνεται. Όσα χρόνια κι αν περάσουν, πάντα θα θυμάμαι τη σημασία που μου έδωσαν. Έκατσα και έναν μήνα στο νοσοκομείο και, όταν πλέον ήμουν στον τρίτο μήνα της εγκυμοσύνης και είχα αναρρώσει, επέστρεψα στη δουλειά.

Μέχρι επτάμισι μηνών δούλευα. Αλλάξαμε και σπίτι, αλλά, μην νομίζεις, πάλι δεν είχα καμία ευκολία, ούτε ηλεκτρικές συσκευές ούτε τίποτα. Θυμάμαι τη σπιτονοικοκυρά που είχαμε, την Πάολα, είχε και δυο μικρά κοριτσάκια. Κάθε φορά που γυρνούσαμε σπίτι με τον παππού σου και μας έβλεπαν, κλειδωνόντουσαν μέσα. Μετά, βέβαια, γνωριστήκαμε και μου είπε πως μας φοβόταν. Μόνη γυναίκα, βλέπεις, με μικρά παιδιά, δεν ήξερε τι άνθρωποι ήμασταν. Κι όμως, αφού γέννησα τη γιαγιά σου, με στήριξε πολύ. Στην αρχή με βοήθησε να ψωνίσω του μωρού κάποια πράγματα που χρειάζονταν και όχι μόνο αυτό· μετά από ένα μήνα που γέννησα και έπρεπε να γυρίσω στη δουλειά, αγχωνόμουν για το τι θα κάνω με το μωρό. Πού θα το άφηνα τις ώρες που δούλευα; Είχαμε σκοπό το καλοκαίρι που θα γινόταν η γιαγιά σου πέντε μηνών να την κατεβάσουμε και εκείνη στην Ελλάδα στη μάνα μου, αλλά έως τότε τι θα έκανα; Το συζήτησα με την Πάολα και μου είπε μόνη της πως εκείνη θα αναλάβει τη Μάρω. Για να καταλάβεις, μέχρι και κρεβατάκι της είχε πάρει και το είχε σπίτι της, για να κοιμάται μαζί της το βράδυ, μη μας ξυπνάει, που πηγαίναμε στο εργοστάσιο ξημερώματα. Της έκανε τα εμβόλια, την πήγαινε βόλτες με τις κορούλες της, την πρόσεχαν πολύ, δεν μπορώ να πω. Ήταν τεράστιο στήριγμα για μένα. Φαντάσου πως, όταν έπρεπε να φύγουμε το καλοκαίρι, για να την κατεβάσουμε στους γονείς μου, την πήραμε ξημερώματα από την Πάολα και, όταν ξύπνησαν τα κορίτσια της και έμαθαν πως την πήραμε, έκλαιγαν, και μετά που γυρίσαμε, για ένα διάστημα δεν μαςμίλαγαν, έλεγαν στη μάνα τους πως είμαι κακιά που πήρα τη Μάρω και έφυγα. Αργότερα, βέβαια, κατάλαβαν πως δεν είχα άλλη επιλογή και μου ξεθύμωσαν.

Μετά, λοιπόν, που γυρίσαμε στην Ελλάδα τη Μάρω, άλλαξα και εργοστάσιο. Πήγα και γάζωνα παπούτσια. Εκεί έμεινα για δύο

χρόνια, μέχρι το '66. Είχε πολλή δουλειά και πολύ λίγα χρήματα. Τότε αλλάξαμε και πόλη. Πήγαμε στη Βόννη, όπου παντρέψαμε και την κουινιάδα μου. Έπιασα δουλειά σε ένα εργοστάσιο, το οποίο έβγαζε τα πλακάκια που τρόχιζαν τα αυτοκίνητα, για να είναι λεία. Είχαμε πάρει και το οικόπεδο στην Ελλάδα, που έκανε διακόσια χιλιάρικά. Είχαμε δώσει τα εκατό, αλλά βάλαμε δόσεις τα υπόλοιπα και έπρεπε να δίνουμε δέκα χιλιάρικά κάθε μήνα. Ζοριζόμασταν πολύ οικονομικά και κάτι έπρεπε να γίνει. Στο δωμάτιο που μέναμε τότε, είχαμε μια γιαγιούλα σπιτονοικοκυρά, την Άννα. Ήταν Γερμανίδα και πολύ γλυκιά. Είχε και καμπούρα (γέλια): αυτή ήταν το «Καμπουράκι» που σου λέω καμιά φορά. Της είπα πως θέλω να βρω μιαν επιπλέον δουλειά, ίσα-ίσα για τα Σαββατοκύριακα που δεν πήγαινα στο εργοστάσιο και, αν μπορεί, να ρίχνει μια ματιά στην τοπική εφημερίδα. Μια μέρα, μου φώναξε πως κάτι είχε βρει. Ζήτησαν μια κυρία σ' ένα αρχιτεκτονικό γραφείο, ένα τετράγωνο πιο κάτω από το σπίτι μας, να το καθαρίζει. Μη φανταστείς κάτι ιδιαίτερο, σκούπισμα, σφουγγάρισμα, ξεσκόνισμα και, αν είχε κάτι άπλυτο στον νεροχύτη, να το πλύνω. Ήρθε και εκείνη μαζί μου, όταν πήγα να μιλήσω, και με προσέλαβαν. Ήθελαν να πηγαίνω Παρασκευή και Σάββατο, όποιες ώρες ήθελα και όσο χρειαζόταν. Με πλήρωναν με την ώρα. Στον παππού σου δεν το 'πα, γιατί δεν θα με άφηνε. Ήξερε πόσο κουραζόμουν στο εργοστάσιο. Έκατσα περίπου έναν χρόνο και κάτι, μέχρι να ξεχρεώσουμε το οικόπεδο. Ό,τι έβγαζα, το έβαζα στην άκρη. Απ' όταν έπιασα δουλειά και μαζεύαμε αρχές του μήνα τα λεφτά που έπρεπε να δίνουμε στο δάνειο, στο ενοίκιο και σε αυτά που στέλναμε στην Ελλάδα για τα παιδιά, ο παππούς αναρωτιόταν πόσο καλό κουμάντο έκανα και πια δεν ζοριζόμασταν τόσο. Εγώ αχινιά!

Το '73 πήγα σε άλλο εργοστάσιο με πιο πολλά χρήματα. Εκεί έβγαζα τα κοντέινερ των αυτοκινήτων. Πολλή πίεση. Ούτε νερό δεν μπορούσα να πιω. Μετά από οκτώ μήνες μου ζήτησαν να γίνω επιστάτισσα, μιας και έβγαζα πολλή δουλειά. Πράγματι, και κει τα κατάφερα. Έπρεπε να ελέγχω όλες τις γυναίκες του πάγκου μου. Όλα τα κομμάτια πέρναγαν απ' τα χέρια μου.

Το '76 καταφέραμε να πάρουμε το ταξί. Ένα μεγάλο, ασημί μερσε-ντές, του οποίου ο κωδικός ανάμεσα στα ταξί του Ηρακλείου ήταν ο αριθμός 79. Είχαμε αποφασίσει να φύγουμε, μετά από λίγους μήνες που αγοράσαμε το ταξί. Όταν το είπα στους συναδέλφους μου, δεν το πίστευαν. Νόμιζαν πως τους έκανα πλάκα. Έκλαιγαν και με παρακαλούσαν να μη φύγω. Ακόμα και το αφεντικό, όταν του ζήτησα τα

χαρτιά μου για να φύγω, μου υποσχέθηκε να αυξήσει τους πόντους που έπαιρνα κάθε μήνα από 73 σε 90! Νόμιζε πως θέλω να πάω σε άλλο εργοστάσιο με πιο πολλά λεφτά. Φαντάσου πως στο τέλος μου έδωσαν μια αποχαιρετιστήρια κάρτα, που έδειχνε απ' έξω το αφεντικό μου να κλαίει και έγραφε: «Ακόμη δεν μπορώ να το πιστέψω ότι εσύ θα μας αφήσεις!» με τις υπογραφές όλων των συναδέλφων μου. Την έχω μέσα στο δωμάτιό μου, θα τη βρω να σ' τη δείξω. Μάλιστα, έβαλαν όλοι χρήματα και μου πήραν και δώρο.

Από κει που δεν ήξερα να μιλήσω στα γερμανικά, όχι μόνο έμαθα τη γλώσσα, αλλά δούλεψα σε τόσα εργοστάσια με τέτοιες δύσκολες συνθήκες και έγινα και επιστάτισσα. Άμα θέλει ο άνθρωπος να καταφέρει κάτι, κάνει τα πάντα. Ξέρεις πόσες φορές έφευγα από το σπίτι ξημερώματα μες στα χιόνια και έκλαιγα; Πόσες φορές δεν προλάβαινα στη δουλειά ούτε το μπουκαλάκι με το νερό να πιάσω και έπαιρνα την τσάντα μου για να φύγω; Όμως, ήμασταν αποφασισμένοι να μαζέψουμε χρήματα. Ο παππούς σου μου έλεγε: «Αν δεν πάρω ταξί, στην Ελλάδα δεν γυρνάω», και το έκανε. Ακόμη και ο μπακάλης, που υποχρεωθήκαμε να μας δίνει βερεσέ στην αρχή, όταν επιστρέψαμε στην Ελλάδα και είδε τον παππού με το ταξί, του είπε: «Μπράβο, ρε Γιωργάρα! Σε παραδέχομαι. Το 'πες και το 'κανες! Και εγώ τόσα χρόνια δεν αξιώθηκα να πάρω ένα αμάξι!».

Η επιστροφή

Θα δίναμε στην κόρη ένα σπίτι και στον θείο σου το ταξί. Θέλαμε να είμαστε δίκαιοι και με τους δυο. Να μη σ' τα πολυλογώ, μετά από πέντε χρόνια παντρεύτηκε και η κόρη μου και μας χάρισε τρία υπέροχα εγγόνια. Ο παππούς σου ζούσε για αυτά. Σκέψου πως, κάθε μεσημέρι που γύρναγε από τη δουλειά, τους έφερνε και από ένα γλυκό, ένα Κις. Μόλις άκουγαν το αμάξι, φώναζαν: «Ήρθε ο παππούς με Κις, ήρθε ο παππούς με Κις». Τα αγαπούσε πολύ. Στις γιορτές με έπαιρνε και τους ψωνίζαμε παιχνίδια, ρούχα, τα πάντα. Δεν τα χάρηκε, όμως, όσο ήθελε. Σε ηλικία πενήντα εννέα ετών και έναν χρόνο πριν πάρει τη σύνταξή του, τον έχασα. Μέσα σε έξι μήνες. Καρκίνος. Εμένα δεν μου είχαν πει την αλήθεια για το τι είχε, το έμαθα μετά. Είμαι σίγουρη πως, αν ζούσε, θα σε αγαπούσε πολύ, Μαϊράκι μου. Αλλά είσαι πολύ τυχερή, μιας και εγώ, σαν προγιαγιά σου, ζω και από μικρή που ήσουν ήμασταν κοντά, γιατί, φαντάσου, άλλα παιδιά ούτε γιαγιά και παππού δεν γνωρίζουν, όχι προγιαγιά! Εσύ μου δίνεις δύναμη, κορίτσι μου, και όλα τα εγγόνια και τα δισέγγονα που έχω, γιατί

πέρασα δύσκολα και ειδικά το τελευταίο δεν το περίμενα. Να χάσω τον μονάκριβό μου στην ίδια ηλικία με τον πατέρα του, από την ίδια αρρώστια; Ποιος να μου το 'λέγε... Ελπίζω τουλάχιστον εκεί που είναι, να 'ναι μαζί με τον πατέρα του. Τι σ' τα λέω τώρα αυτά τα στενάχωρα; Έλα, πιες τον χυμό σου, γιατί πρέπει να με πας στον γιατρό. Μετά θα κάτσουμε να πιούμε καφέ σε αυτήν την καφετέρια που είναι στο κηπάκι, έτσι;

Μια φωτογραφία μονάχα!

της Μαρίας Καλλέργη

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΜΟΝΑ

Εγώ, Μαριώ μου, κάθε που τα θυμούμαι όλα αυτά, μελαγχολώ και νοσταλγώ εκείανά τα χρόνια. Τι να σου πρωτοπώ; Ήτανε χρόνια δύσκολα, με πολλά βάσανα και ευθύνες. Δεν είχαμε τις πολυτέλειες που έχετε εσείς σήμερα· ούτε ρεύμα, να φανταστείς, ούτε νερό, ούτε τηλέφωνο, αλλά ήταν χρόνια ξέγνοιαστα και χαρούμενα. Ήμασταν μεγάλη φαμίλια. Γεννήθηκα το '45, ήμουν η πέμπτη στη σειρά, έξι αγόρια αντάρτες και τρία κορίτσια. Αγαπημένα αδέρφια· μπορεί να τσακωνόμασταν πότε-λίγο, αλλά δεν εκρατούσαμε κακίες και μάνητες. Ήτανε της στιγμής. Κι ύστερα, τα ξαναβρίσκαμε ντελόγο*.

Το σπίτι μας ήτανε μικρό. Πέρασε, βέβαια, κόσμος και κοσμάκης. Ο πατέρας μου ήτανε άνθρωπος της παρέας και της καλοπερασάς και συνέχεια είχαμε μουσαφίρηδες. Στην κουζίνα υπήρχε ένα μακρύ τραπέζι, σαφί** στρωμένο για τους ξένους, τους περαστικούς, τους φίλους και τους συγγενείς. Πολλές ήτανε οι φορές που επομένεμα νηστικά όλη μέρα, για να φάνε αυτοί. Κάθε που τους βλέπαμε, επαίζανε τα νεύρα μας και ανεβαίναμε απάνω στον ξύλινο οντά, πλακώνοντας τις κοιλιές μας από την πείνα. Δεν εμπορούσαμε να κάνουμε και πράμα άλλο, αφού ο κύρης μας μας έριχνε μια λοξή ματιά και ξέραμε... Είχαμε και ένα πέτρινο τζάκι, όπου θυμούμαι τη μάνα μου να μαγειρεύει μιν τσικαλιά φαί, και στο βάθος ένα πατητήρι. Εκεί πατούσαμε τα σταφύλια το καλοκαίρι για να βγάλουμε ρακί, κρασί και να 'χουμε το κάθε μας πράμα στο σπίτι μας. Ο οντάς, τώρα, ήτανε χωρισμένος σε δυο δωμάτια. Στο πρώτο, με το μεγάλο σιδερέ-

* Αμέσως.

** Πάντοτε.

νιο κρεβάτι, κοιμόντανε τα αγόρια και κάθε βράδυ παίζανε μπουνιές, κλοτσιές, μαυρίζανε και μελανιάζανε τα μάτια τους για το ποιος θα προλάβει να κοιμηθεί πάνω στα πούπουλα, λέγαμε εμείς. Οι υπόλοιποι στρωματσάδα. Το δεύτερο δωμάτιο, το δικό μας, ήτανε σχεδόν άδειο. Στη γωνιά μόνο είχε τον αργαλειό, όπου υφαίναμε και οι τρεις αδερφές, φτιάχνοντας την προίκα μας. Το έκανα με όρεξη, μεράκι και τρελαινόμουν να γροικώ τον ήχο που έκανε, τικ-τακ, κρικ-κρακ. Αυτό, όμως, που δεν μπορούσα καθόλου ήτανε όταν μας έλεγε η μάνα μας ότι το νερό τελείωσε. Μας έπιανε κωλολογιό*. Έπρεπε να πάρουμε τα σταμνιά, να πάμε στο διπλανό χωριό και να τα γεμίσουμε. Και μετά άντε να τα σηκώσουμε τόσο δρόμο και τόση ανηφόρα! Σάμπως δεν έφτανε αυτό, είχαμε και τη μάνα μας πάνω απ' την κεφαλή μας να λέει: «Σιγά-σιγά, μη σπάσετε τα σταμνιά, γιατί θα σας-ε σκοτώσει ο κύρης σας το βράδυ που θα γιαιρεί».

Μη θαρρείς ότι εκάναμε πολλά παιχνίδια. Όλη μέρα δουλειά και το βράδυ γιαγέρναμε ψόφιοι στην κούραση. Κατά το καλοκαιράκι, που άνοιγε ο καιρός, ξεκλέβαμε λίγο χρόνο και αμολιόμασταν στα σοκάκια, παίζοντας καλόγερο, κρυφτό, κυνηγητό. Βάζαμε αγώνες ποιος θα σκαρφλώσει πρώτος στα δέντρα και σωριαζόμασταν απάνω σε κλαδιά και πέτρες. Πότε-λίγο σπούσαμε κιαιμιά χέρα, κιαιμένα πόδα. Κι ύστερα ποιος εγροίκα την πολυλογία των εδικών μας! Παίζαμε και μπάλα, συνήθως στην πλατεία του χωριού, για να 'χουμε άπλα. Πόσες φορές δεν εγκρεμίζαμε κιαιμιά γάστρα γεμάτη με λουλούδια και εγλακούσαμε όλοι μαζί, παραιτώντας τη μπάλα στα χέρια κιαιμιάς στριμμένης γειτόνισσας που την ήκανε κομμάτια με τον μπαλτά και τηνε πέταγε στο δρόμο. Η μπαμπόγρια! Φτιάχναμε δήθεν και μικρά αγαματάκια, μαλάσσουντας λάσπη. Αφού πρώτα τα ονοματίζαμε με γελοία ονόματα, ύστερα τα παίζαμε. Μα, όταν μας εθώρειε ο πατέρας μας να χαζομερούμε, μας-ε ζύγωνε με μια βίτσα, που την είχε κόψει από τη μουριά στην αυλή μας, και αλίμονο σε όποιον προλάβαινε!

Τον Ιούλιο εγιόρταζε ο Άγιος Παντελεήμονας και γινότανε μεγάλο ξεφάντωμα. Ερχότανε πολύς κόσμος απ' όλα τα γύρω χωριά, για να προσκυνήσουν την εικόνα και να λαδωθούν από το καντήλι Του. Ξεκινούσαμε, λοιπόν, τις ετοιμασίες για το πανηγύρι έναν μήνα πριν. Και τι δεν κάναμε! Ασπρίζαμε την εκκλησία μέσα-όξω και τις πεζούλες όλου του χωριού. Αφού τελειώναμε με τον ασβέστη, επερνούσαμε

* Τρεμούλα.

τα κάγκελα με γυαλιστερή πράσινη λαδομπογιά· πιο πολύ, όμως, πασαλείβαμε τα μούτρα μας, απ' ό,τι εβάφαμε. Οι πιο μεγάλες κοπελιές εσκάβανε τους μικρούς κήπους, που ήτανε στον προαύλιο χώρο της εκκλησιάς, και μοσχομύριζε ο τόπος από τα κίτρινα κρινάκια, τις τριανταφυλλιές και τα γιασεμιά. Ύστερα, σκουπίζαμε το φαρδύ και μακρύ δρόμο που 'φτανε σάμε* τον Πελεκάνο. Για να μη σ' τα πολυλογώ, τα κάναμε λαμπίκο όλα. Μπορεί να κουραζόμασταν, αλλά δεν ξέρεις με πόση λαχτάρα το ανιμέναμε**. Όταν έφτανε εκείνά η μέρα, σηκωνόμασταν από τα χαράματα, πριν ακόμα προλάβει να λαλήσει ο πετεινός του μπάρμπα-Θωμά. Εβάζαμε τα καλά μας ρούχα και ελύναμε τα μαλλιά μας, που είχαμε πλέξει από βραδύς. Γινόμασταν ωραίες κοπελιές. Ήτανε η μόνη μέρα που εφτιαχνόμαστε μισολιά***. Στην εκκλησία εκαθόμασταν σαν τις Παναγίες, ούτε εκουνούσαμε ούτε ελαλούσαμε. Όταν τελείωνε η Θεία Λειτουργία, ακολουθούσε το καθιερωμένο κέρασμα. Ένας τεράστιος πάγκος! Και τι δεν είχε! Καφέ για τους μεγάλους και για μας μια κουταλιά βανίλια βυθισμένη μέσα σ' ένα ποτήρι παγωμένο νερό, το λαχταριστό «υποβρύχιο». Γλυκά του κουταλιού, σταφυλάκι, πορτοκαλάκι, νεραντζάκι, ό,τι τράβαγε η όρεξή σου. Δίπλα στα ψάθινα καλάθια, που ήτανε γεμάτα με άρτους, υπήρχανε και φρούτα. Αχ, Θεούλη μου, τι νοστιμιά ήτανε αυτή! Πεπόνια μουλκείκα****, που μοσχοβολούσαν. Κατακόκκινα, ζουμερά καρπούζια, κομμένα σε λεπτές φέτες, βανίλιες, νεκταρίνια και ροδάκινα που, με μια δαγκωνιά, τα ζουμιά είχανε τρέξει απ' τα πηγούνια μας και είχανε λεκιάσει τα ωραία μας ρούχα. Πιο κάτω ήτανε και τα κρέατα με τις πατάτες και το ψωμί, ψημένα στον ξυλόφουρνο. Αφού ετρώγαμε, γινότανε γλέντι με χορούς και λύρες. Οι νεαροί ελέγανε μαντινάδες και, όταν εχορεύαμε μαζί με τη Ρηγιώ, μας ρίχνανε κλεφτές ματιές. Μα σαν έπαιρνε χαμπάρι ο πατέρας μας, τα μαζεύαμε και φεύγαμε.

Προς Φραγκφούρτη: μια νέα ζωή!

Ο κύρης μου, που άγια λείψανα να 'ναι τα κόκαλά του, ήτανε, παιδί μου, άνθρωπος γενναίος αλλά και πολύ βασανισμένος. Είχε σύρει πολλά. Σκέψου ότι τρεις φορές επολέμησε για την πατρίδα μας και τις τρεις κατάφερε να γαγαίρει αζωντανός. Μόνο που στη Μάχη

* Ίσαμε.

** Περιμέναμε.

*** Λιγάκι.

**** Μικρασιάτικη ποικιλία πεπονιού.

της Κρήτης ήχασε το ένα του μάτι. Μας ανέθρεψε με μεγάλη δυσκολία και μας επρόσφερε ό,τι είχε. Όταν, λοιπόν, εμπήκα στα είκοσι, αποφασίσαμε με τις αδερφές μου, τη Ρηνιώ και τη Μαρία, να πάρουμε το δρόμο της ξενιτιάς. Τοσανά κοπέλια ήμασταν, ο πατέρας δεν εμπόρειε άλλο. Ο αδερφός μου, ο Ηρακλής, είχε ήδη φύγει για τη Γερμανία και εμείς ακολουθήσαμε. Η μάνα μου την αρχή πάτησε πόδι. Δεν ήθελε να φύγουμε. Φοβούτανε, γιατί ήμασταν γυναίκες και δεν ήθελε να πάθουμε κακό, ετσά 'λεγε. Απ' τα πολλά, τη συμβάσαμε* και υπέγραψε το συμβόλαιο, γιατί αλλιώς δεν εμπορούσαμε να κουνήσουμε, χωρίς την έγκρισή της.

Ζημέρωσε Παρασκευή, ήτανε η μέρα του αποχωρισμού. Σηκώθηκα και έτρεξα στο παραθύρι. Είχε μαύρη καταχνιά, το πήγαινε για βροχή. Κατέβηκα γερά-γερά τις σκάλες και πήγα στην κουζίνα. Εκεί, βρήκα τη μάνα μου να κλαίει. Τα μάτια της ήτανε πρησμένα, πρέπει να 'κλαιγε όλο το βράδυ. Αμέσως βγήκα όξω να κρούσω το κλάμα, αλλά είδα τον πατέρα μου να καπνίζει το ένα τσιγάρο πάνω στ' άλλο, είχε μια νευρικότητα. «Καλημέρα», είπα. Με κοίταξε βουρκωμένος, σηκώθηκε και μ' αγκάλιασε τόσο σφιχτά που δεν μπορούσα να ανασάνω. Ζύπνησαν και οι αδερφές μου, όλα ήτανε έτοιμα, τα χαρτιά μας, οι τσάντες μας και μια βούργια με φαγιά. Είχε πάει δώδεκα, έπρεπε να φύγουμε.

Όταν εμπήκα στο καράβι, τότε εκατάλαβα ότι μια νέα ζωή ξεκινούσε, αλλ' εσκεπτόμουν και αυτά που άφηνα πίσω μου. Θυμούμαι, εκάμαμε μια στάση στην Αθήνα και πήραμε κι άλλους. Συνολικά ήμασταν οχτακόσια άτομα. Μετά από μια μέρα, φτάσαμε στο Μπρίντιζι της Ιταλίας. Εκεί γίνηκε ο διαχωρισμός. Ο καθένας έπαιρνε το τρένο ανάλογα σε ποια πόλη της Γερμανίας επήγαινε. Εγώ με τη Ρηνιώ εμπήκαμε στο ίδιο, προς Φραγκφούρτη, και η Μαρία προς Αμβούργο. Σ' όλη τη διαδρομή κρατούσα στα χέρια μου μια οικογενειακή φωτογραφία και έκλαιγα. Την είχα αρπάξει το πρωί απ' το μαξιλάρι της μάνας μου χωρίς να με πάρει είδηση. Εκεινά, παιδί μου, τη φωτογραφία, την είχα πάντα μαζί μου. Πολλές φορές, όταν ήμουν αμοναχί, τηνε κράταγα και της μιλούσα για ώρες. Ναι, καλά κατάλαβες, τη φωτογραφία εννοώ. Μπορεί να μη με άκουγαν, αλλά ένιωθα ότι με αισθάνονταν.

Ήτανε ζόρε στην αρχή. Πιο πολύ με δυσκόλεψε η γλώσσα, γιατί δεν εμπορούσα να συνεννοηθώ. Είχα αγοράσει ένα λεξικό και τα

* Την πείσαμε.

βράδια που εσχολούσα από τη δουλειά εδιάβαζα μέχρι τα ξημερώματα. Δεν εμπορούσα να κάνω κι αλλιώς. Ήξερα ότι εκεί ήτανε η ζωή μου τώρα πια. Σιγά-σιγά την έμαθα.

Δούλευα στη γνωστή εταιρεία «SIEMENS». Εφτιάχναμε όλες τις ηλεκτρικές συσκευές. Δύσκολη και κουραστική δουλειά, αλλά έπαιρνα καλά λεφτά. Οι Γερμανοί ήτανε σωστοί επαγγελματίες. Δεν είχα παράπονο. Αν και ξένοι που ήμασταν, δεν μας κακομεταχειρίζονταν. Πέρασε και ο πρώτος μήνας, ήρθε και ο πρώτος μισθός. Πλέον η ζωή μου είχε αλλάξει προς το καλύτερο. Όπως και εγώ, βέβαια. Δε με αναγνώριζαν. Είχα γίνει κοκέτα. Τα πρώτα χρόνια δεν έβαζα λεφτά στην άκρη. Ό,τι έβγαζα τα σκορπούσα σε ψώνια, βόλτες, άντε και κανένα ταξιδάκι. Είχα στερηθεί τόσα πολλά που με βαστούσε μια καταναλωτική μανία. Ακόμη συγκινούμαι όταν φέρνω στο μυαλό την πρώτη φορά που επήγα για ψώνια στη Γερμανία. Είχα αρχίσει να προβάρω ρούχα, παπούτσια και μου φαινότανε παράξενο. Για μια στιγμή έβαλα τα κλάματα. Θυμήθηκα τα πρωινά που έπαιρνα το δρόμο για το σχολειό. Το σπίτι μας ήτανε μακριά κι επορπατούσαμε καμιά ώρα. Εγώ, λοιπόν, έβγαζα τα παπούτσια μου κι επερπατούσα ξυπόλυτη, για να μην τα καταλύσω. Ελυπόμουνα τον πατέρα μου, γι' αυτό το 'κανα. Όταν έφτανα στο προαύλιο του σχολειού, έσκυβα και τα 'βαζα.

Μετά από τρία χρόνια, ήρθε στη ζωή μου ο παππούς σου. Ήτανε κεραυνοβόλος έρωτας! Εγνωριστήκαμε μια Κυριακή μέσα στο τρένο. Εγώ επήγαινα με τις φιλενάδες μου μια εκδρομή στο Μόναχο και ο παππούς εμετακόμιζε εκεί. Δεν είχε θέση δίπλα στα κορίτσια και αναγκαστικά έκατσα δίπλα του. Εκείνος δεν ήχασε ευκαιρία και μου 'πιασε την κουβέντα στα γερμανικά. Με πέρασε για Γερμανίδα! Δεν είχε και άδικο, βέβαια, γιατί όντως έμοιαζα. Είχα μακρύ ξανθό μαλλί, που 'φτανε σάμε τη μέση, μπλε μάτια, κάτασπρο αφράτο δέρμα και ήμουν λυγερόκορμη. Πού να το καταλάβει, λοιπόν, ότι ήμασταν συμπατριώτες! Ο Μιχαλάκος με γοήτευσε από την πρώτη στιγμή. Εν τέλει επαντρευτήκαμε και μετά από λίγο ήρθανε και τα μωρά μας. Ήτανε δίδυμα. Η Όλγα και ο Εμμανουήλ. Τα κράτησα στην αγκαλιά μου μέχρι τριών μηνών, όσο εκράτηξε η άδειά μου. Πόνεσα πολύ όταν έφυγαν από δίπλα μου. Μέρα-νύχτα έκλαιγα. Για δέκα ολόκληρα χρόνια τα 'βλεπα από φωτογραφίες που μου 'στελνε η πεθερά μου. Εκεί έβλεπα πόσο πολύ είχανε μεγαλώσει, πόσο είχανε ψηλώσει... Τα καμάρια μου! Ανυπομονούσα να δω ένα γράμμα. Κάθε φορά που ήφτανε, η πρώτη μου δουλειά ήτανε να βγάλω την παλιά φωτο-

γραφία από το πορτοφόλι μου και να βάλω την καινούρια. Ήτανε δίπλα-δίπλα με αυτήν που είχα πάρει όταν έφυγα από το σπίτι μας. Το ίδιο έκανε και ο παππούς σου, μόνο που εκείνος την είχε μέσα στην τσέπη του παλτού του. Ο Θεός μην αξιώνει κιανέναν άνθρωπο να αποχωρίζεται τα παιδιά του!

Οι καβροί

Τριάντα Απριλίου του '80 ήρθαμε μόνιμα στην Ελλάδα. Ήτανε η μέρα γενεθλίων της Όλγας και του Εμμανουήλ. Για πρώτη φορά και εμείς, σαν γονείς, εθέλαμε να μοιραστούμε αυτήν τη στιγμή με τα παιδιά μας. Δεν είχαμε γιορτάσει ποτέ τα γενέθλιά τους. Σάμπως είχαμε γιορτάσει και τίποτα άλλο; Μόνο τη γέννησή τους. Λαχταρούσαμε και αγωνιούσαμε να τα αντικρίσουμε, να τα σφίξουμε ξανά στην αγκάλη μας, μετά από τσανά χρόνια. Η τελευταία φορά που τα αγκάλιασα ήτανε τριών μηνών. Απογοητευτήκαμε, όμως, από το πρώτο κιόλας βράδυ. Δεν εθέλανε ούτε να τ' αγγίξουμε. Απόμακρα και πολύ ψυχρά. Γονάτισα και τουςμίλησα. Επροσπάθησα να τους εξηγήσω. Τίποτα όμως. Γυρίσαμε στο νέο μας σπίτι εντελώς μόνοι. Με πήρε το παράπονο. Χάραξε Δευτέρα, εσηκώθηκα και έκαμα τον σταυρό μου. Έριξα λίγο νερό στο πρόσωπό μου κι ξεκίνησα να μαγερεύω παστίσιο· ήτανε το αγαπημένο τους. Θα τα φέρνανε σήμερα στο σπίτι. Ήρθανε, μα ούτε εφάγανε ούτε μου σιμώσανε. Τους έδειξα τα δωμάτιά τους, μα δε συγκινηθήκανε. Κάθε μέρα ήτανε ίδια, δεν άλλαζε κάτι. Φαντάσου, επηγαίναμε να τα δούμε και μας διώχνανε. Μεγάλο μαράζι, Μαριώ μου. Επεράσανε μήνες, αλλά εσυνέχιζα να προσπαθώ, δεν το 'βαζα κάτω. Πίστευα ότι στο τέλος θα τα κέρδιζα. Κι ετσά έγινε. Τα κατάφερα! Είχα πια τα μωρά μου στο σπίτι, στο δικό μου το σπίτι. Χαιρόμουν την κάθε στιγμή μαζί τους. Αφιερώθηκα σ' αυτά. Κάμαμε όσα δεν είχαμε κάμει τόσα χρόνια: ταξίδια, βόλτες. Ένωσα ξανά ευτυχισμένη. Έμεινα έγκυος για δεύτερη φορά. Ήτανε δίδυμα πάλι, ένα αγόρι και ένα κορίτσι. Απίστευτο!

Στην ηλικία των πέντε περίπου, η Λυδία αρρώστησε με λευχαιμία. Ύστερα από έναν χρόνο και ο Αχιλλέας με όγκο στους λεμφαδένες. Οι γιατροί δεν μας εδίνανε ελπίδες. Ελέγανε ότι ήτανε σε προχωρημένο στάδιο και δεν υπήρχε σωτηρία. Είχα πελαγώσει, δεν ήθελα να πιστέψω ότι υπήρχε περίπτωση να τα χάσω. Δεν ήντεχα. Η θεραπεία δεν εγινότανε στο Ηράκλειο. Επήγαινα κάθε μήνα στο Νοσοκομείο Παίδων, στην Αθήνα. Την αρχή, πηγαينوερχόμουν, δεν ήθελα ν' αφήσω και τ' άλλα δυο κοπέλια οπίσω. Ήδη το είχα κάμει μια

φορά. Όμως, κάποια στιγμή, αναγκάστηκα. Τα δίδυμα δεν επηγαίνανε καλά και τα κρατήξαμε εκεί. Παρακαλούσα μέρα και νύχτα το Θεό να μου τα σώσει. Είχα βαθιά πίστη και δεν την ήχανα στιγμή! Από την απόγνωση, επισκεφτήκαμε με τον παππού σου έναν ειδικό στα γιατροσόφια. Μας τον είχανε συστήσει κάτι κουμπάροι μας. Ελέγανε ότι ήτανε καλός. Εκείνος μας είπε ότι χρειαζόταν καβρούς*. Τους ήθελε για να βγάλει το ζουμί τους· το λεγόμενο καβροζούμι, το οποίο θεράπευε τέτοιου είδους παθήσεις. Ο παππούς σου, μην έχοντας άλλη λύση, επήγε στο ποτάμι του Αγίου Παντελεήμονα και ήπιασε με μεγάλη δυσκολία τους καβρούς. Αφού τους έκλεισε αεροστεγώς μέσα σε μεγάλα κιβώτια, τα πήγε στο καράβι. Όμως, εκείνοι βρήκαν τρόπο και ξετρύπωσαν. Ευτυχώς κατάφερε να τους μαζέψει και το επόμενο πρωί ήτανε πάνω στο γραφείο του κύριου Αλέκου, του ειδικού.

Τελικά τα παιδιά μου σωθήκανε! Δοξάζω και ευχαριστώ το Θεό που μου τα έκανε καλά. Ζέρω ότι Εκείνος μου τα γιάτρεψε. Δε στο κρύβω, για μια στιγμή εσκέφτηκα να αφιερωθώ στο Θεό, ώστε να Τον ευχαριστήσω. Όμως, ύστερα, είδα ένα όνειρο. Ήτανε ο άγιος Παντελεήμονας και μου 'λεγε να μείνω δίπλα στην οικογένειά μου και να τη χαρώ όσο μου μέλλεται να ζήσω. Κι ετσά το 'καμα.

Δεν άργησαν να έρθουν οι γάμοι, οι γέννες και τα βαφτίσια. Η τρελοκαμπέρο η μάνα σου παντρεύτηκε μικρή-μικρή. Μετά από λίγα χρόνια ακολούθησε ο Μανώλης, ύστερα η Λυδία και τελευταίος ο Αχιλλέας. Μου χάρισαν εννιά πανέμορφα εγγόνια και μπορώ να πω ότι είμαι η πιο ευτυχισμένη χαζογιαγιά που υπάρχει. Είναι από τις πιο όμορφες στιγμές να ζεις και να καμαρώνεις τα παιδιά και τα εγγόνια σου. Το καλό είναι ότι τα πάντρεψα όλα κοντά μου, κανείς δεν έφυγε μακριά. Αλλά ούτε και εγώ θα ξαναφύγω, παρά μόνο όταν μας χωρίσει αυτός ο άτιμος ο θάνατος.

Αυτά είχα να σου πω, αγάπη μου. Και μιας που σας έχω μαζεμένους όλους εδώ, πιάσε τη φωτογραφική μηχανή από το κομοδίνο και πάμε όξω να βγάλουμε μια φωτογραφία.

* Καβούρια.

Δε βαριέσαι... κι όμως επιβιώσαμε!

της Σοφίας Αλεξανδράτου

ΧΩΡΙΣ το πέμπτο

Για τον πόλεμο του '40, Σοφούλα μου, δεν ξέρω να σου πω. Ήμουνα μικρή ετότενες. Θα σου πω, όμως, για ό,τι άλλο ξέρω και θυμάμαι. Άκου...

Εγώ ήμουνα η τρίτη από τα πέντε παιδιά. Πρώτη η Περιστέρα, μετά η Πηνελόπη, μετά εγώ, ο Σπύρος και ο Άγγελος. Είχαμε το καλύτερο σπίτι στο χωριό. Μεγάλο, διώροφο και με μια βεράντα από 'δω ίσαμε κάτουθε μεγάλη. Ακόμη και τώρα άμα πας, εδεκεί χάμω είναι. Το πρώτο σπίτι του χωριού. Απάνουθε ήταν οι κρεβατοκάμαρες που κοιμόμασταν. Εγώ με τσ' αδερφάδες μου, που με βάνανε στη μέση μην και πέσω χάμω τη νύχτα, και η μάνα με τον Σπύρο και τον πατέρα, γιατί φοβότανε μην της πάθει τίποτα το αγόρι και το χάσει και αυτό σαν τον Άγγελο, που πέθανε από κοκκύτη. Τριών ή τεσσάρων πρέπει να ήταν. Εδώ δε θυμάμαι καλά για να σου πω. Επειδή η Περιστέρα ήταν η μεγαλύτερη, τη στρώνανε οι δικοί μας να φυλάει τα μικρά και να συγυρίζει το σπίτι, όσο εκείνοι ήτανε στα ζώα. Στην Πηνελόπη δεν αρέσανε τα γράμματα και έτσι δεν επήε ποτέ σκολειό. Εγώ ήμουν το τυχερό. Πήγα μέχρι την έκτη δημοτικού! Μου άρεσε το διάβασμα. Τα 'παιρνα τα γράμματα από μικρή. Μ' άρεσε πιο πολύ η γεωγραφία, που έμπαινε πάντοτες απόγιομα. Ετότενες πηγαίναμε πρωί-απόγευμα σκολειό και στο ενδιάμεσο φύλαγα τα πρόβατα. Βιβλίο είχε μόνο ο δάσκαλος. Εμείς είχαμε τετράδια και αντιγράφαμε τσι ασκήσεις από τον πίνακα. Όσοι δεν είχανε στυλό και τετράδια, τους τα αγόραζε ο ίδιος. Μετά το μάθημα πηγαίναμε εδώ, στον πάνω δρόμο... πού είναι το σπίτι τση θειας σου, τση Διονυσίας; Έδεφτου*, από κάτω ακριβώς. Παίζαμε κουτσό

* Εκεί πέρα.

και μήλα. Κυρμιγκίξω* και νιβιδιόζα** που 'τανε! Μια φορά, μάλιστα, βράδυ πρέπει να 'ταν, είχαμε αργήσει να πάμε σπίτι. Εφκείνη*** ήθελε να κοιμηθεί και εμείς είχαμε σηκώσει όλη τη γειτονιά στο πόδι απ' τσι σκουξιές μας. Βγήκε ετότες απ' το περβάζι – που κακό χρόνο να 'χει – και μας δίνει μια με το κανάτι! Νερά; Μακάρι να 'τανε νερά! Σου λέω, οι μισοί που γυρίσανε σπίτι βρομάγανε σαν μπακαλιάρου από τα κάτουρα και φάγανε και ξύλο από πάνω! Όχι, εμένα ευτυχώς δε με πέτυχε, γιατί ήμουνα πιο κει, αλλιώς θα έτρωγα και 'γώ τση χρονιάς μου. Μ' αφήκανε να τελειώσω το δημοτικό και εφκειό με το ζόρι. Δεν κρατιότανε ο πατέρας. Ήθελε να με βάλει στον κάμπο και εγώ του γκρίνιαζα, γιατί δεν ήθελα να σταματήσω. Πώς θα γινόμουν νοσοκόμα; Ο δάσκαλος πάλι... ούτε να το ακούσει. Ήμουν η αγαπημένη του μαθήτρια. Καλή του ώρα! Απ' το Ληξούρι ήτανε. Ούτε μια φορά δε με είχε ξυλίσει με τη βέργα. «Πολύ φοβάμαι, κύριε Βαγγέλη μου, ότι δεν επιτρέπεται η Μαίρη να σταματήσει το δημοτικό, είναι υποχρεωτικό και απαγορεύεται διά του νόμου. Αν δεν την αφήσετε να το τελειώσει, θα πληρώσετε πρόστιμο». Έτσι του 'χε πει του πατέρα μου και ο μαγκούφης είδε και απόειδε και από τότε δεν μου ξανάπε κουβέντα. Και ίσια να γίνω δεκαπέντε, με είχαν στρώσει κανονικά στα πρόβατα. «Θέλουμε χέρια, άσ' τα γράμματα, δεν σε ταΐζουν τα γράμματα», με έψελνε ο πατέρας. «Και κοίτα μη σου φύγει και κανένα και πάει στο διπλανό αμπέλι, του κυρ-Αναστάση! Ειδάλλως, μας βλέπω να πληρώνουμε εμείς το γάμο της Λενιώς, της κόρης του, γιατί θα το βρει πάτημα και θα μας ζητήσει τα μαλλιοκέφαλά μας».

Πέντε λεπτά νωρίτερα

Μέχρις τα δεκαπέντε μου: κατσίκια, ελιές, αμπέλια. Εφκειό ήταν το πρόγραμμά μου. Ώσπου το '50 τα έχασα όλα. Να, στο σταυρό που σου κάνω και στους αγίους που με γλέπουν, εφκειό το πράμα, μπουγαρίνι**** μου, δεν το 'χα ξαναδεί. Να δώσει ο άγιος Γεράσιμος να μην το δεις ποτέ στη ζήση σου! Ήταν 12 Αυγούστου του 1953. Νύχτα. Έκανε ζέστη και κοιμόμασταν στη βεράντα. Πριν δυο μέρες, στις 10 του μήνα, κουνηθήκαμε για τα καλά απ' το σεισμό. Λέγανε στο ραδιόφωνο, ούτε που θυμάμαι πόσα... «ρίχτε» ήτανε ο σεισμός. Πώς είπες; Ρίχτερ; Με ρω στο τέλος; Τέλος πάντων. Ξέρω 'γώ πώς

* Παράξενη.

** Κακόκαρδη.

*** Εφκείνος, εφκείνη, εφκειό: εκείνος, -η, -ο.

**** Αραβικό γιασεμί.

διάολο τα λένε! Έχω μπαταλιάσει*. Το λοιπό, τι έλεγα; Α, ναι, κάπου οκτώ λέγανε. Αμέ. Φυσικά και το θυμάμαι, γιατί έχω γενέθλια στσι οκτώ του μήνα. Σπαβεντάραμε** να κοιμηθούμε μέσα, μην και μας πλακώσει το σπίτι. Και κοιμηθήκαμε έξω για να έχουμε την γκλάβα*** μας ήσυχη. Είχε και δροσιά. Και έπειτα, πού να πήγαινες μέσα μ' εφκείνη τη λαύρα; Θα 'βγαζες τη μπέμπελη.

«Ωρέ, Βαγγέλη μου, και άμα γίνει τίποτα τη νύχτα, τι θα κάμουμε;»

«Έλα μωρέ, Ελισάβετ, δε θα γίνει τίποτα. Έλα και άσε με, γιατί έχω να σηκωθώ νωρίς αύριο για τα ζωντανά!»

Μας πόστιαξε*** η μάνα όπως-όπως. Έτρεμε το φυλλοκάρδι της. Σαν να το 'ξερε ότι κάτι θα γίνει. Εκείνη κοιμόταν με το Σπύρο αγκαλιά, να τον φυλάει, και εγώ παραδίπλα με τσ' αδρεφάδες**** μου και τον πατέρα. Εκείνη η νύχτα, τζόγια***** μου, ήταν η χειρότερη τση ζωής μου! Να, σου ορκίζομαι στον άι-Γεράσιμο. Ζυπνάω, ακούγοντας ένα βουητό, και μετά ένιωσα σαν κάποιος να με ταρακουνάει. Όσο πήαινε και δυνάμωνε! Η γης να σείεται! Πετάγομαι απάνου και τρέχω προς το σπίτι. Ένα κομμάτι τση βεράντας είχε αρχίσει και γκρεμιζόταν. Σε λίγο θα έπεφτε και το υπόλοιπο... Εικόνες, σερβίτσια να πέφτουν, έπιπλα ν' αναποδογυρίζουν, παράθυρα να σπάνε, ντουλάπια να ανοιγοκλείνουν, οι τοίχοι να σκίζονται σα χαρτόνια. Η μάνα να φωνάζει, να τσακίζονται όλοι στσι σκάλες για να κατέβουνε στην αυλή. Σαν τσου κουρλούς***** ετρέχαμε! Κλάμα, ουρλιαχτά και σκόνη. Ο Σπύρος φεύγει από την αγκαλιά τση μάνας, με σπρώχνει και τρέχει προς τη σκάλα. «Έλα, Μαίρη», μου λέει, «Βγήκα, έλα!». Κάνω δυο βήματα και, όπως πάω προς το μέρος του, ο Σπύρος χάνεται από τα μάτια μου. Σκόνη παντού. Ζηλώθηκε η βεράντα και έπεσε και τον πλάκωσε! Όταν σταμάτησε ο σεισμός, τον εψάχναμε επί μισή ώρα. Βγάσαμε πέτρες, σίδερα, η μάνα να σκούζει, να παρακαλάει τον άι-Γεράσιμο, να γρατζουνάει τα μάγουλά της, οι αδρεφάδες μου και εγώ να του φωνάζουμε, ο πατέρας να σκάβει να βρει τον γιο του, να βλαστημά τον άγιο που του πήρε το παιδί, αλλά τίποτα. Άσε με να το ξεχάσω, άσε με... Όταν τονε βρήκαμε, ήταν αργά. Δεν είχε αίματα καθόλου. Οι πέτρες τού είχαν πλακώσει το στήθος και

* Μπαταλιάζω: κουρκουτιάνω, χαζεύω, τα χάνω.

** Φοβηθήκαμε.

*** Κεφαλή.

**** Έβαλε στη σειρά.

***** Αδελφές.

***** Καμάρι.

***** Κουρλός: ο τρελός.

δεν έπαιρνε καλά ανάσα. Είχε γίνει το κορμάκι του μπλε από την ασφυξία. Ο ντοτόρος* μάς είπε ότι άμα τονε βγάζαμε λίγο νωρίτερα, πέντε λεπτά νωρίτερα, μόνο πέντε λεπτά νωρίτερα, έστω...

Κωσταθάνος

Οι μέρες π' ακλουθήσανε ήτανε δύσκολες. Μας εβγάλανε στις ειδήσεις, στο ραδιόφωνο. Ολούθενε** για μας γινότανε το μιλιταριό***. Φτώχεια, δυστυχία. Ο κόσμος δεν είχε να φάει. Ολονών, σχεδόν, τα σπίτια είχανε γκρεμιστεί. Ζέρεις πόσοι πεθάνανε; Άσε να μην τα θυμάμαι! Ήρτε ο Ερυθρός Σταυρός, ο στρατός, όχι μόνο ο ελληνικός, και ξένοι, Αμερικανοί, Γάλλοι. Ήρτανε απ' ούλο τον κόσμο για να βοηθήσουνε. Μας πετούσανε σε ένα μεγάλο χωράφι, καλή ώρα σαν εδώ, από τα αεροπλάνα με μικρά αερόστατα, κονσέρβες, ψάρια, μακαρόνια, ρύζια... Εμείς, βέβαια, ήμασταν τυχεροί. Δεν πεινάσαμε, γιατί είχαμε τα ζώα. Ε, και να το γάλα, και λίγο τυρί, και τα αμπέλια, οι ελιές, και κάπου-κάπου και το κρέας μας. Ούτε το σπίτι μας γκρεμίστηκε. Μόνο η αναθεματισμένη η βεράντα έπεσε. Διαλέπαρέ την!**** Δε βαριέσαι. Επιβιώσαμε.

Ε, τζόγια μου, μετά περάσανε τα χρόνια. Η Πηνελόπη και η Περιστέρα παντρευτήκανε, ανοίξανε σπιτικά δικά τσου, κάμανε οικογένειες. Μόνο εγώ είχα μείνει αστεφάνωτη. Αλλά δε με 'νοιαζε, φρόντιζα τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Δεν ήθελα κανένανε πάνω απ' το κεφάλι μου. Είχα τσι δουλειές μου εγώ. Με θέλανε πολλοί απ' το χωριό, γιατί ήμουνα ψηλή και όμορφη. Τα 'χα και 'γώ τα κόρτε μου, τι νομίζεις; Αλλά οι περισσότεροι ήτανε του κόμματος. Κουκκουεντζήδες, μωρή Σοφία, μπιτσιλίρισε**** τελείως; Το λοιπό, ο πατέρας δε θα μ' άφηνε. Ε, και επήενα πότε-πότε και φύλαγα την πεθερά τση Πηνελόπης, κάτσε να δεις πώς τη λέγανε. Σώπα και θα το θυμηθώ... Ρενέ! Πολύ καλή γυναίκα, την αγαπούσε την Πηνελόπη μας, τη βοηθούσε και με τα παιδιά πιο μετά. Ήτανε μαέστρος***** εφκειήνη! Μαϊτζέβελη*****. Διαόλου σκάρτσα*****, σου λέω! Α! Παράπονο δεν έχω. Τσου έφερνε όλους βόρτα. Και στο σπίτι

* Γιατρός.

** Παντού.

*** Συζητήσεις.

**** Διάολε να τηνε πάρεις.

***** Μπιτσιλίρω: κουρκουτιάνω.

***** Κουμάνταρε τα πάντα με ευκολία.

***** Μαϊτζέβελος: άξιος.

***** Κάλτσα.

τση Ρενέ... γνώρισα τον νόνο* σου. Μπα, που ανάθεμα την ώρα! Που να μπει ο διάολος μέσατέ του! Έμενε έναν δρόμο απάνουθε απ' το σπίτι και, επειδή ήταν γνωστοί από παλιά, μου τον προξένεψε. Και: «Έλα, Μαίρη μου, πάρ' τονε, δε θα χάσεις. Να κάνεις κανένα παιδί, να δούνε αγγόνια οι γονείς σου». Και: «Έλα, Μαίρη μου, είναι καλό παιδί ο Θανάσης και από καλή οικογένεια». Σκατά οικογένεια! Τέλος πάντων, συμπάθα με, τζόγια μου. Πού είχα μείνει; Α, ναι... Και ο Θανάσης το ένα, και ο Θανάσης το άλλο. Και αγάλι-αγάλι βάλαμε στεφάνι στον Άγιο Διονύση, απάνουθε απ' το σπίτι μας. Ούτε καλεσμένους ήθελα ούτε τίποτσι. Ένα νυφικό, τι νυφικό δηλαδή, ένα άσπρο ταγιέρ έβαλα, ίσα-ίσα για το καλό, δυο τζατζαμίνια**, που μου τα μάζεψε ο παλαβιάρης από τον κήπο, για ανθοδέσμη, και οι γονείς μας. Όλο και όλο εφκειό ήταν ο γάμος μας. Εκείνη την εποχή παντρευόσουνα για πλάκα, δε χρειαζόντανε γνωριμίες. Έφτανε να έχει καλό όνομα στο χωριό. Από ανάγκη παντρευτήκαμε, τι νομίζεις; Έρωτες και αγάπες; Όχι, καημένη! Και οι δυο φτωχοί, τι να κάναμε; Η αβάντα*** προείχε τότες. Όλη μέρα τρωγόμασταν. Και να με διαολομπάζει**** και να μου βρίζει την οικογένειά μου. Και: «Τράβα στο διάουτσο»****, να μου λέει, και: «Γαμώ τον άι-Γεράσιμό σου». Μόνο να με προσβάνει***** ήξερε και να μου ξεστομίζει ισούρτα***** και να με κογιονάρει*****. Αλλά, έννοια σου, και τονε συγύριζα και 'γώ. Ούτε το όνομά του δεν ήξερα καλά-καλά, από την πρεμούρα***** τση θειας σου μην και μείνω μαγκούφα. Μετά το γάμο, έμαθα ότι τονε λένε και Κωνσταντίνο, όταν τον εφώναζε ο μπάρμπα σου, ο Δήμος, ο αναδεξιμιάς, μωρέ, τση Σούλας, μια μέρα που είχε έρθει σπίτι να μας γνωρίσει την καινούργια του αρραβωνιάρα. Καλό σκουτί και εφκείνη! Σκατούλα ήτανε. Από τότε του 'μεινε το Κωσταθάνος. Εγώ πάντοτες Θανάση τονε φώναζα.

Τρία χαρμόσυνα και τέσσερις πίκρες

Και, που λες, μετά από λίγο καιρό, αρρώστησε ο πατέρας μου. Έπαθε εγκεφαλικό και τον τρέχαμε στα νοσοκομεία. Εγώ τον έτρεχα

* Νόνος: ο παππούς.

** Γιασεμιά.

*** Βοήθεια, υποστήριξη.

**** Διαολομπάζω: ως βρισιά, για να εκνευρίσω κάποιον.

***** Διάουττος: ο διάολος.

***** Προσβάνω: προσβάλλω.

***** Προσβολές.

***** Κογιονάρω: κοροϊδεύω.

***** Βιασύνη.

δηλαδή. Οι αδρεφάδες μου είχανε τα μωρά, ο νόμος σου όλη μέρα στον κάμπο... Μπαινοβγαίναμε συχνά στα νοσοκομεία. Παδήρεια*, Σοφούλα μου, να τονε γηροκομήσω. Ύσπου μια μέρα τονε κράτησαν μέσα, τάχα για να του κάμουνε κάτι εξετάσεις. Και από το δωμάτιο που ήμασταν μαζί με άλλους ασθενείς, μας έβαλαν σε ένα που ήταν μόνος του. «Θα τονε βάλουμε σε άλλο θάλαμο, γιατί εδώ έχει πολυκοσμία, θα είναι καλύτερο να είναι μόνος του», μου 'χε πει ο ντοτόρος. Κι εγώ τονε πίστεψα. Γιατί, μη φανταστείς, πόσο να 'μουνα, είκοσι τεσσάρων χρονών κοπέλα, πού να πάει ο νους μου εμένα; Δεν εκάτσαμε πολλές μέρες, δεν άντεξε άλλο. Όταν ήτανε να πεθάνει, δεν μ' αφήσανε να τονε δω. Με βλέπανε μικρή και σου λέει αυτή δεν ξέρει. Έσπρωχνα τσι νοσοκόμες, τσου 'λεγα** να με αφήσουν να τονε χαιρετήσω. Ούτε που τσ' ένοιαζε. Άσ' τα, δε θέλω να τα θυμάμαι. Να χάνεις τσου ανθρώπους σου και να μην ημπόρεις να τσου αγκαλιάσεις; Άγιε Γεράσιμε, τι έχω τραβήξει! Άσ' τα, Σοφούλα μου, άσ' τα. Καλά να 'ναι εκεί που βρίσκεται τώρα ο ψημένος, καλά να 'ναι...

Ένα χρόνο αργότερα έμεινα έγκυος στη Μάρθα και με τον καιρό ήρτε και η μάνα σου. Πριν τη γέννησή της, είδα στον ύπνο μου τον πατέρα μου. Θεός χωρέσ' τον! «Μαίρη μου», μου λέει, «το παιδί που θα κάμεις να το πεις Ευαγγελία». Ο Θανάσης δεν μπορούσε να μου πει τίποτσι, αφού στο πρώτο είχαμε δώσει το όνομα τση μάνας του. «Το 'χω τάξει το παιδί και μη διανοηθείς να πας ενάντια στα πεθαμένα!» Έτσι και έγινε, δεν τον ξεσυνερίστηκα και πολύ. Την είπαμε Ευαγγελία και τση κάμαμε αεροβάπτισμα, γιατί, όταν εγεννήθηκε, μου 'πεσε απ' τα χέρια και δεν ξέραμε άμα θα ζούσε. Ένα καρούμπαλο εδετόσο**, τζόγια μου. Με τα μωρά η μέρα έφευγε σα νεράκι. Και να τα ταΐσω και να τα πλύνω όξου στην αυλή με το λάστιχο. Και όταν ήτανε μικρά τουρτουρίζανε απ' το κρύο. Εν τέλει πήγαν όλα καλά. Ύστερα, ήρτε και ο Διούσης. Ο Θανάσης χάρηκε που ήτανε αγόρι, πως θα συνεχιστεί το όνομα, λέει, και θα αναλάβει τα ζώα σα μεγαλώσει. Όνειρα που είχε για τα παιδιά του! «Ωρέ, Διούση μου, πήγαινε σε μια σκολή να 'χεις ένα χαρτί στα χέρια σου». Τίποτα ο Διουσακής. Του 'βαζε λόγια ο άλλος, διαλέπαρέ τον. Έντανε τώρα****. Τονε τρώνε τα πρόβατα. Και τι σου έλεγα μωρέ, κάτσει να δεις... Α, ναι! Όσο ήμουν έγκυος στα μικρά, Σοφούλα μου, συνέχιζα κανονικά τσι δουλειές μου. Και τα αμπέλια να τα κλαδέψω και να τα θειαφίσω

* Ταλαιπωρήθηκα.

** Τους έλεγα.

*** Τόσο σε μέγεθος.

**** Να τα τώρα.

και στα ζώα να πάω και ελιές να μαζώξω. Γιατί νομίζεις ότι έχω ζεγκλιάσει* τώρα; Μετά απ' τον Διονύση, έκανα δυο αποβολές. Η πρώτη, μια φορά που ήμουνα με έναν ξαδρέφο** μου στο βουνό με τα ζώα. Κυνηγούσα κάτι κατσίκια, μη μου πάνε σε ένα χωράφι ξένο, που 'χε ελιές μέσα. Και ενώ αγραμπάλωνα τη λιθιά***, σε κάποια στιγμή νιώθω ένα βάρος στην κοιλιά μου. Και εφκειός, ο παραλέκατος****, αντί να με πάρει να φύγουμε να πάμε στο νοσοκομείο, μου 'λεγε πως δεν είναι τίποτα και θα μου περάσει. Τον στέρνω***** να φωνάξει τον Θανάση που 'τανε στον κάμπο. Τρέχοντας με βάζει στο ταξί. Στο δρόμο κόντεψα να γεννήσω! Ίσια να φτάσω στο δωμάτιο του νοσοκομείου, με βαστάγανε οι νοσοκόμες απ' τα μπράτσα και τσου 'λεγα ότι δε μπορώ να πρεβατίσω***** και πως θα μου πέσει το μωρό. Στο δρόμο γέννησα. Εν τέλει, το 'χασα το παιδί. Στενοχώρια, κλάμα. Άσε! Μην τα συζητάς. Ντράβαλα***** που έχω τραβήξει, Σοφούλα μου. Ο Θανάσης μου 'λεγε: «Έλα, μωρέ, Μαίρη μου, έχουμε και τα άλλα τρία, μη στενοχωριέσαι». Τι ήθελες να πει σαν πατέρας; Απών πατέρας. Μετά έκαμα και τη δεύτερη και έκτοτες δεν εξαναπροσπάθησα να κάμω άλλο. Είχα και τη μάνα μου άρρωστη. Έμεινε στο ίδιο σπίτι με τη Μάρθα, τη μάνα του Θανάση, απ' όταν πέθανε ο πατέρας μου. Αλλά εφκείνη ήτανε κυρμιγκίξω και της έκανε τη ζωή πατίνι. «Είσαι κακιά γυναίκα και καλά σου έκανε ο Θεός που σου πήρε το παιδί!» Την είχε κουρλάνει!***** Βεραμέντε*****, στον άγιο Γεράσιμο, έτσι τσ' έλεγε! Ε, και η ψημένη η μάνα μου δεν την άντεξε πια! Κόντεψε να τηνε βρει ντελίριο! Τόσο πολύ την πείραξε, που την πήρα και την πήγα στης Πηνελόπης. Μετά από ένα μήνα τη θάψαμε και αυτή. Τι να σου λέω τώρα... Φύγανε όλοι σούμπιτοι*****.

Μετά ξεπεταχτήκανε και τα μπαρτσακλά*****. Διαόλια, πανάθεμά τα! Θα ξεχάσω εγώ που πήρε η Μάρθα το ψαλίδι και έκοψε τα μαλλιά τση μάνας σου γουλί και όλο το χειμώνα στο σχολειό τση φορούσαμε έναν κόκκινο μπερέ; Αν ήταν καλοκαίρι και το βλέπανε

* Ζεγκλιάζω: δεν μπορώ να περπατήσω, κουτσαίνω.

** Ξαδρέφος: ο ξάδελφος.

*** Σκαρφάλωνα τον πέτρινο τοίχο.

**** Ο νοητικά καθυστερημένος.

***** Στέλνω.

***** Πρεβατώ: περπατώ.

***** Βάσανα.

***** Κουρλαίνω: τρελαίνω.

***** Ειλικρινά, αληθινά.

***** Σούμπιτος: ξαφνικός.

***** Πιτσιρίκια.

οι αθρόωποι, θα νομίζανε ότι βγήκε από κάτεργο το παιδί, όχι από σπίτι! Ή τότε, που ο Διονύσης κλώτσησε το μουλάρι και του 'σπασε το χέρι του; Μπουκούνια* έγινε και είχαμε τρεχάματα και χειρουργεία στην Αθήνα. Ή πάλι, που έβαζε φωτιά και έκαιγε τα βιβλία του, γιατί λέει δεν είχε ζεστάνει καλά η σόμπα; Κοντεύαμε να ξελαμπαδίσουμε όλο το σπίτι. Άκου εδώ! Μια περιουσία είχα χαλάσει για να του παίρνω καινούργια!

Όπως και να έχει, Σοφούλα μου, βασανίστηκα πολύ για να τα μεγαλώσω. Και εγώ να ακούω τσι γκρίνιες τσου, τσου τσακωμούς τους. Εγώ να τα αλλάζω, να τα ταΐζω, να τα ορμηνεύω και αργότερα να ξενουχτάω στον καναπέ μέχρι το χάραμα, ίσια να γυρίσουν από τσι βόρτες τσου. Ο νόμος σου έλειπε όλη μέρα. Δε λέω, είχαμε και τσι καλές μας στιγμές. Χριστούγεννα, Πασχαλιές μολαιμίζανε** τα πράματα, το απαιτούσαν οι μέρες, ειδήλλως το καντήλι πήγαινε σύννεφο. Επήγαινα και στην εκκλησιά, προσευχόμουνα στον άγιο Γεράσιμο, για να μη μου μπάζει τον διάουτσο μέσαθ' μου ο νόμος σου. Αλλά τι να το κάνεις; Μόνη μου ήμουν. Όσο δίπλα μου κι αν ήταν ο παππούς σου, μόνη μου ένωθα. Εγώ είχα όλα τα βάρη. Στσι γέννες μόνη μου, στο μεγάλωμα μόνη μου. Τα πιτσιρίκια τα 'γλεπε το βράδυ, τσι έντεκα που γύρναγε σπίτι, μπαϊλισμένα*** πριν πάνε για ύπνο και λίγο πριν σκωθούνε για το σκολειό. Εκείο ήτανε. Ούτε μια βόρτα δεν έχουμε πάει σα φαμίλια. Τα δώρα των παιδιώνε εγώ κατέβαινα στην αγορά να τσου τα πάρω. Εμένα δεν μου έπαιρνε ποτές τίποτοι, δε με φρόντισε ποτές άμα ήμουν άρρωστη. Πολλές φορές δε γιορτάζαμε μαζί ούτε Χριστούγεννα, ούτε Πάσχα, ούτε πανηγύρια... Και οι μέρες περνούσανε έτσι και μου φαινόντουσαν οι ίδιες. Δεν ήτανε κοντά στα παιδιά του ο νόμος σου, κυρούλα μου, δεν ορμήνευε τα παιδιά του, δεν ασχολιότανε με τσου γονείς του, τα πεθερικά του. Εγώ τσου γηροκόμησα. Όλους. «Τι κάνεις; Καλά;» «Άσε κι έχω να πάω για τα ζωντανά». Αυτά άκουγα κάθε μέρα. Πώς να τον πλησιάσεις εφκειό τον άνθρωπο; Ε, και εγώ βουρλιζόμουνα**** και τον άρχιζα στσι κατσάδες. Και αυτός, πώς, βοηθούσε, δε μπορώ να πω. Πιο πολύ τσακωνόμασταν, όμως, παρά μονοιασμένοι ήμασταν. Καλύτερα να μην τα συζητάμε, τζόγια μου, πια... Περάσανε... Δε βαριέσαι... και όμως επιβιώσαμε!

* Κομμάτια.

** Μολαιμίζω: ηρεμώ, καθησυχάζω.

*** Κουρασμένα.

**** Βουρλιζομαι: τρελαίνομαι, εκνευρίζομαι.

Κεφαλονίτισσά μου!

της Ιωάννας Βασιλάκη

ΜΑΤΑΚΙΑ όμορφα, πιάσε τα μαλλάκια ψηλά να φανεί ο λαιμός σου. Έλα να σου δώσω κι ένα φιλί, γαϊτανοφρύδα μου, που σε πεθύμησα. Α! Όλα κι όλα, μη με μαλώνεις, για δεν θα πάρεις κουβέ-ντα! Έτσι μπράβο, άμε τώρα να ψήσεις έναν καφέ κι έλα να κάτσεις εδεπά* να τα πούμε.

Στα Μαυράτα

Είμαι γεννηθείσα το 1932. Τον πατέρα μου, Πολύβιο, τον χάσαμε από αρρώστια, όταν ήμουνα οχτώ χρονώ, κι έτσι έμεινε η μάνα μου, Βρισηίδα, χήρα με τέσσερα παιδιά. Ήταν και μάνα και πατέρας. Τα παιδικά μας χρόνια; Δουλειά, δουλειά, δουλειά, πότε στα χωράφια, πότε στα ζώα. Το σχολείο το σταμάτησα, όταν πέθανε ο πατέρας μου. Τα αγόρια συνέχισαν. Καμιά φορά ξεπόστα** έστριβα στο δρομάκι που έβγαζε στο σχολείο. Αγραμπάλωνα*** τη λιθιά*** και χάζευα μέσα. Χειμώνας ήτανε, είχε κρύο, τουρτούριζα, δεν κουνούσα όμως. Κάμανε αριθμητική κι εγώ έκαμα τα νούμερα και τις πράξεις με τα δάχτυλά μου στο περβάζι. Λυπούμουνα που δεν πήγαινα σχολείο, αλλά μ' άρεσε να κάμω και τις δουλειές του σπιτιού: ψήλωνα, ένωθα πραγματικά μεγάλη. Όταν ο Τάκης μού το 'παιζε καμπόσος, του αντιγύριζα: «Μιλάς κι εσύ, αλλαχτό****, που δεν νογάς τίποτσι, ούτε το γάλα από την κατσίκα δεν σ' αφήνει να φέρεις η μάνα». Τα αυτιά του τα μεγάλα γινόντουσαν σαν το πομοντόρι***** του Αυγούστου.

* Εδώ.

** Επίτηδες.

*** Σκαρφάλωνα.

**** Πέτρινος τοίχος.

***** Σαν ξωτικό, τελείως χαζός.

***** Ντομάτα.

Απ' όλα έκαμα, και ζύμωνα και έπλενα, απ' όλα όμως το καλύτερό μου ήταν όταν έμπλεκα με τα λουλούδια. Την αίρτα* στόλιζε η μοσκιά** μου λευκή-λευκή και την πέργκολα ετύλιγε μωβ βουκαμβιλια. Είχα και βασιλικούς και λουίζα και μυρτσίνα. Γεμίζανε τα πνευμόνια σου ευωδιά. Το παράπονο ανέβαινε στον λαιμό και το κατάπινα, πριν φτάσει να βγει απ' το στόμα την εποχή του θερισμού, που ήμασταν μες στον ήλιο, και την εποχή που μαζεύαμε τις ελιές μες στο κρύο, κι όλα αυτά με την πατούσα. Ναι, με την πατούσα. Ω, κακό σε μένανε! Σου είπα, τζόγια μου***, φτώχεια. Λίχνο είχαμε με λάδι. Φτώχεια που να μην τη ζήσετε ποτές σας. Σκληρή γυναίκα η μάνα, τα χέρια της σαν τα βράχια άγρια, αλλά μας έκαμε ανθρώπους. Όταν μπορούσε έπιανε και μας έφτιαχνε τσόκαρα από θάνατο, ύστερα μάθαμε και τα φτιάχναμε μόνα μας. Τραβούσαμε τις κλωστές, τις πλέναμε, τις λιάζαμε και μετά βάζαμε κάτω το ποδάρι και φτιάχναμε παπούτσια, βάζαμε και βουρλιά για κορδόνια. Τσόκαρα τα έλεγε η μάνα, αλλά το ίδιο και το αυτό είναι.

Οι τζώρτζηνες

Τι θες και τα σκαλίζεις; Εφιάλτης που 'βλεπες μ' ανοιχτά τα μάτια, αυτό ήταν η Κατοχή! Πέφτανε οι βόμβες βροχή, άκουγα αεροπλάνα και έτρεχα να κρυφτώ κάτω από την ποδιά της μάνας ή κάτω από το κρεβάτι. Το βουητό που εκάμανε τα αεροπλάνα μού θύμιζε τους τζώρτζηνες****, γι' αυτό κι άμα δω κανένα από δαύτα τα αναθεματισμένα έντομα, μέχρι και τώρα στα πίσω-πίσω, τρέμω σαν το ψάρι. Ο μπάρμπας σου, ο Γιώργης, άφοβο παιδί, τα βράδια μου τραγουδούσε για να κοιμηθώ – ο Θεός να τον έχει καλά. Στριγγλίζαν οι σειρήνες και δώσ' του οι μαρτσιές***** από τις μπότες των Γερμανών. Ένα πρωί περνούσα απ' τα Πηγάδια, για να πάω στο χωράφι – εκεί ήταν και το σπίτι του δασκάλου –, είδα δυο στρατιώτες απέξω, αλλά συνέχισα. Στην επιστροφή άκουσα πένθιμες καμπάνες. Όταν έφτασα στο τέλος του δρόμου, είδα πεσμένους στην είσοδο του σπιτιού τους τον δάσκαλο, τη γυναίκα του και τον γιο του παπά· γύρω-γύρω χωριανοί να κλαίνε. Ήθελα να φωνάξω, αλλά δεν το

* Το ανώφλι της πόρτας (στα σπίτια προ του σεισμού).

** Αναρριχώμενη τριανταφυλλιά.

*** Χαρά μου.

**** Είδος μεγάλης σφήκας.

***** Ποδοβολητά των περιπόλων (μάρτσια: το εμβατήριο).

έκαμα. Έβαλα το κεφάλι κάτω και γύρισα σπίτι. Με τους Ιταλούς ήταν καλύτερα, όχι ότι και δαύτοι δεν κάμανε, αλλά... Κάτσε να δεις πώς τον ελέγανε... Γουέρπο; Διάλε, πάρ' τα βάγια σου*, γέρασα... Γουερίνο τον ελέγανε! Πηγαίναμε με τον Νιόνιο να πάρουμε νερό με το σίκλο**. Τραβάμε το ξύλο και σπεβεντάραμε!*** Εδεκί τον εβρήκαμε, δεκαεφτά χρονώ, το ψημένο, κι ορφανό· γίναμε φίλοι, μας βοηθούσε, έκρυβε λεφτά της μάνας μου στη γλάστρα με τις βιόλες. Την εποχή που οι Γερμανοί τούς είχαν πάρει στο κυνήγι, τον είχαμε κρύψει στο πατητήρι ενός χωριανού, πιο πέρα από το σπίτι μας. Τον φροντίζαμε. «Παιδί είναι», έλεγε η μάνα μου σε κάτι χωριανές που από φόβο έλεγαν να τονε διώξουμε. Όταν ήρθε η ώρα να φύγει, πέρασε από το σπίτι να μας ευχαριστήσει. Σαν τώρα το θυμάμαι, φίλαγε τα χέρια της μάνας σαν να 'τανε δεσπότης. Καλή του ώρα!

Τρεματούρα****

Το λοιπό, μια η Κατοχή, μια ο αδελφοπόλεμος, κεφάλι δεν προφτάξαμε να σηκώσουμε και μας ήρθε ο ουρανός σφοντύλι. Ήταν Αύγουστος του '53, είχαμε πάει με τον Γιώργη στο Αργοστόλι, στου Σταματελάτου, να πάρουμε το πρώτο μας ζευγάρι καλά παπούτσια. Είχα πάρει κάτι όμορφα, λεπτά, πράσινα πέδιλα που δένανε στον αστράγαλο, ήταν της μόδας τότες. Τόσο είχα χαρεί, που τα βαστούσα αγκαλιά. Έξω από τον Άγιο Κοσμά, βεραμέντε,**** αρχινάει να τρέμει η γη! Να, δες, ανατριχιάζω και στη σκέψη! Ο Αίγιος φαινόταν να βγάξει άσπρο καπνό από τις πέτρες που κοβόντουσαν και κατρακυλούσαν. Τριάντα στο χώμα μόνο από το χωριό, βάλε με τον νου σου... Όπως σκόρπισαν οι πέτρες, έτσι σκορπίσαμε κι εμείς μετά τον σεισμό. Ο Τάκης πήγε στην Αθήνα να δουλέψει σ' ένα ξενοδοχείο, ο Νιόνιος κυνήγησε να γίνει δραγουμάνος***** και τον Γιώργη τον πήρε το μπουγάτσι. Κιο καλά***** θα ήταν να ευκαιρούσα να φύγω κι εγώ, μ' άρεσε η ραπτική. Να, μα τον Άγιο, πιάνανε τα χέρια μου, ήμουνα καλή. Όπως και να 'χει, έκατσα εφτού'***** με τη μάνα και πήγα στις σχολές οικοκυρικής της βασίλισσας.

* Διάολε, πάρε τα δώρα σου (ειρωνικά).

** Σίκλος: ο κουβάς.

*** Τρομάξαμε.

**** Το τρέμουλο.

***** Μα την αλήθεια, ειλικρινά.

***** Διερμηνέας.

***** Πιο καλά.

***** Εκεί.

Η φωτιά του Φανιστή (24 Ιουνίου)

Μας είχε ποστάρει* ο Γιώργης πως γυρνάει από τα «παπόρια». Χαρά η μάνα. Χρόνια είχα να τη δω να χαμογελά. Σενιάρουμε** το σπίτι, τι να σου πω, σαν να περιμέναμε τη βασίλισσα την ίδια. Καθισμένες στην αυλή, καθαρίζαμε πιασάρα*** και ακοπανιά:**** «Κελαϊδήστε, ωραία μου πουλάκια, κελαϊδήστε». Θυμάσαι που στο τραγουδούσα παλιά; Έτσι, που λες, εκάμανε είσοδο οι τρεις τους αλαμπρατσέτα*****. Πετάξαμε τις πλαδένες***** κατάχαμα και ορμήσαμε απάνω τους. Τι μέρα και δαύτη!

Το βράδυ κατηφορίσαμε στα Πηγάδια, εκεί είχαν ανάψει τις φωτιές του Φανιστή.***** Ο Νιόνιος με σβιντάριζε:***** «Βρε αδερφή, ρώτα τον Άγιο αν κάποιος θα σε πάρει, γιατί τα ράφια του σπιτιού είναι μικρά και δε θα σε βαστάνε». Αρπάζω κι εγώ ένα σύκο και του το φέρνω στο κεφάλι! Σκύβει τότες εφκειός,***** σφυρίζοντας το μαζεύει και το ακουμπά στη χούφτα του αδερφού μου.

— Ωρέ Νιόνιο, φθηνά τη γλύτωσες με τα άνοστα χωρατά σου!

— Καλώς τον νέο, τον ωραίο! Μα πού είναι ο Γιώργης;

— Πανάθεμά τον, πίσω μου ήταν, κάπου θα 'πιασε παρόλες!*****

Πάω να τονε βρω!

Μόλις απομακρύνθηκε καλά-καλά, ρώτησα γι' αυτόν τον Νιόνιο. «Ο Γιάννης, ο Μήλλας, είναι, του γάτου ο γιος. Γνωρίστηκαν με τον Γιώργη στα ταξίδια. Εσύ τι κόπτεσαι;» Ο έρμος και ο σκότεινος όλο το βράδυ μου ζήταγε χορό κι εγώ από ντροπή έλεγα όχι. Ήταν ρομαντικός ο Γιάννης μου. Μου έγραφε στιχάκια και τα 'ριχνε μες στα παπούτσια μου, που τα 'φηνα στην αυλή. Άλλες φορές ερχόταν και με έβρισκε στο χωράφι και μου έφερνε άλλοτε μπουρνέλα, άλλοτε μπαρμπάρουσκα, κάθε φορά κι άλλο. Ένα απομεσήμερο έρχεται σπίτι – από δίπλα ο Γιώργης –, γονατίζει και μου λέει να με πάρει για γυναίκα και να φύγουμε να πάμε στη Γαλλία. Μπατάλιασα.*****

* Γράφει, αλληλογραφήσει.

** Καθαρίσαμε, στολίσαμε.

*** Παπούλες (βρώσιμα χόρτα) για σαλάτα.

**** Ζαφνικά, μια στιγμή.

***** Αγκαζέ.

***** Λεκάνες.

***** Του άι-Γιαννιού (από το «φανός», η πυρά).

***** Πείραζε.

***** Αυτός, εκείνος.

***** Κόλλησε στη συζήτηση.

***** Απόκαμα.

Είπα όχι. Τι γιατί; Κι αυτή η έρμη η μάνα τι θα γινότανε; Συννέφιασε, τον είδα εγώ, έγυρε το μπερετόνι* του κι έφυγε στα μουγκά. Τον Γιώργη πάλι τον άκουσαν ίσαμε το Ληξούρι: «Παλάβωσες, αδερφή; Είναι σέστα** αυτά;». Αψώθηκε**, έκαμε να μου μιλήσει μέρες.

Δι' αλληλογραφίας

Η γυναίκα του γιατρού διπλάρωσε τη μάνα μου κι εκάμανε ντακόρτο*** να αρραβωνιαστώ τον αναδεξιμιό της, που ήταν γιατρός στην Αυστραλία· ε, κι αρχίσαμε τα γράμματα. Σάματις μπορούσα να κάμω κι αλλιώς... Ήμουν μεγαλοκοπέλα, βλέπεις, κι εκείνα τα χρόνια αυτό σήμαινε ότι πολύ πιθανό να έμενα και μαγκούφα. Έφερνα και σεκατούρες**** των αδελφιών μου, γιατί θέλανε να πάρουνε σειρά. Φορές-φορές, όταν καθόμασταν με τις κουινιάδες μου, μου λέγανε πως τις εγλύτωνα χρόνια: «Λέσχη Μακιαβελικών» μας φώναζαν. Στάσου, ξέφυγα. Τον Γενάρη του '58 ανεβαίνω από τον Πειραιά στο Castel Felige, με προορισμό την άλλη άκρη της γης. Έναν μήνα ταξιδεύαμε, εκεί μέσα σκέτο νυφοπάζαρο! Μας έμαθαν και τα πρώτα μας αγγλικά: «Halo», «Good morning», «water» και λοιπά. Δεν ήμουν μαθημένη στα καράβια κι έτσι είχα μέρες να κοιμηθώ αθρωπινά. Από αυτά που έλεγε ο δάσκαλος άκουγα τα μισά. Αρχινάει λοιπό: «Πώς λέγεται το φεγγάρι;». «Moon», απαντάει μια νύφη πιο πέρα. «Πώς λέγεται η πανσέληνος;» «Fullmoon», απαντάει μια άλλη. «Και το φεγγαράκι;» «Moon-άκι». Αυτό το: «Σιωωωπή!» δεν θα το ξεχάσω ποτέ μου! Τώρα μπορεί να γελάω, γιατί είναι μακριά, αλλά τότες ήθελα να ανοίξει η γη να με καταπιεί! Τέλος πάντων, έτσι κυλούσαν οι μέρες.

Με τα πολλά φτάσαμε στο Port Melbourne, το θέαμα ήταν φοβερό! Η προβλήτα γεμάτη άντρες με τα γαμπριάτικά τους, ανθοδέσμες και σοκολάτες στο ένα χέρι κι από μια φωτογραφία ο καθένας στο άλλο. Γύρευα κι εγώ τον μέλλοντα σύζυγό μου. Σε ένα σημείο, πέφτει στα πόδια μου ένα κατακόκκινο τριαντάφυλλο. Έσκυψα να το μαζέψω και τότε τον άκουσα: «Εσύ εδώ, μα πώς;». Ναι, ο παππούς σου ήταν! Να, μα τον Άϊ-Γεράσιμο, να μη σώσω να ξημερωθώ. Μάρτυς μου η Διονυσία, που ήτανε να τονε πάρει για γαμπρό! Ο δικός μου ο

* Κασκέτο.

** Καμώματα.

*** Θύμωσε.

**** Συμφωνία.

***** Σκοτούρες.

νυμφίος, απ' ό,τι φάνηκε, ούτε γάμους ήθελε ούτε τίποτα. Την γκρίνια της μάνας του ήθελε να γλυτώσει και είπε ναι. Αυτόν δεν τον ματαείδα ξανά, με τη Διονυσία γίναμε φίλες! Με ένα νυφικό που από βδομάδα σε βδομάδα το δάνειζε η μια στην άλλη, κουμπάρα μας τη Διονυσία και καλεσμένους μας τις άλλες πέντε οικογένειες, που μέναμε τότες όλοι μαζί, παντρευτήκαμε.

Μην νομίζεις ότι κι εκεί ήταν εύκολα. Ο παππούς σου δούλευε το πρωί σε εργοστάσιο και κάποια απογεύματα και τα Σαββατοκύριακα σε φωτογραφείο. Εγώ πάλι είχα πιάσει δουλειά σε ένα μαγαζάκι που έκαμε μεταποιήσεις και επιδιορθώσεις ρούχων. Ένα απόγευμα τον περίμενα να γυρίσει από το DUNLOP. Είχα στρώσει το τραπέζι, αλλά είχα βάλει ένα ποτήρι για κρασί. «Τι έχεις, φιόρε* μου; Γιατί δεν πίνεις παρέα μου; Μα αυτό είναι το αγαπημένο σου, εσύ το διάλεξες!» «Δεν κάνει, Γιάννη μου!» Τα μάτια του κόντεψαν να βγουν απ' τη θέση τους. Σηκώθηκε και με πήρε αγκαλιά. Ούτε ξέρω πόση ώρα με έκαμε σβούρες. «Θα αποκτήσουμε δηλαδή μηλλαράκι, βεραμέντε;»** Τελικά δεν ήταν ένα, αλλά δύο, ο Νίκος και η Σούλα μας. Σταμάτησα για λίγο τη δουλειά, γιατί φρόντιζα τα παιδιά, βάσταγα το σπίτι και εμφάνιζα τα φιλμ, για να βοηθάω και τον παππού σου, όπως μπορώ. Εδέτσι*** πορευτήκαμε, μα ποτές δεν ξεχνούσαμε τον σκοπό μας. Κάθε που στρώναμε να φάμε, την Κυριακή το μεσημέρι, μετά την εκκλησία, τσουγκρίζαμε τα ποτήρια μας κι ευχόμασταν: «Καλή πατρίδα!». Το '65, ήρθε η ώρα και πήραμε τον δρόμο της επιστροφής μαζί με το καινούργιο μηλλαράκι, την ενός έτους Dolly. Το πλοίο λεγότανε «Πατρίς». Έβλεπα τον Γιάννη να παίζει με τα παιδιά στο κατάστρωμα και σκεφτόμουνα: φτου ξανά κι απ' την αρχή, καινούργιες φουρτούνες, καινούργια όνειρα κι ελπίδες... Αλλά, τι 'χες Γιάννη, τι 'χα πάντα.

Αριστοφάνους 14 (δεκαετία του '60)

Το χτίσιμο του σπιτιού το είχε αναλάβει ο αδερφός του παππού σου, ο Μεμάς· του στέλναμε λεφτά απ' τη Μελβούρνη. Πάλι καλά που είχαμε κι ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι μας, γιατί πέρασε κοντά ένας χρόνος για να βρούμε δουλειά. Εγώ κατάφερα και βρήκα δουλειά σε ένα κομμωτήριο και τον παππού σου τον λυπήθηκε ο κυρ-Μανώλης και του νοίκιασε το περίπτερο πάνω στην πλατεία.

* Αγάπη μου.

** Σίγουρα.

*** Έτσι.

Ο Μεμάς αργότερα έφυγε, για να μείνει με την αμαρόζα* του, κι έτσι γνωρίσαμε τον Μιχάλη και την Τούλα. Ο Μιχάλης γαλαντόμος κι η Τουλάρρα, όπως την έλεγε ο παππούς σου, έξω καρδιά. Μόλις εμπήκανε στο σπίτι, ξεκίνησαν κι οι ετοιμασίες του γάμου τους. Τότε ήταν που με ρώτησε η Τούλα: «Μωρή Ντίνα, μια φωτογραφία από τον γάμο σου δεν έχω δει ποτέ». Της εξήγησα πώς είχαν τα πράγματα και μου λέει: «Να, ζαβή, γι' αυτό σκας; Η Τούλα είναι εδώ!». Για πότε φώναξε τον Μιχάλη, για πότε τον έπεισε να πείσει τον παπά να μας κάμει διπλό γάμο, τον δεύτερο βέβαια άτυπα, χαμπάρι δεν πήρα. Έτσι κι έγινε. Είδες η νόνα σου, κάτι έχει ζήσει.

Νύχτα ήταν κι ήρθε ο Γιάννης μου αλαφιασμένος από το περίπτερο. «Γρήγορα, μάζεψε τα παιδιά, γρήγορα σου λέω, και κλείσε τα ρολά, έχουμε Χούντα!» Οι οικογένειές μας ήταν αριστεροί, δεν χρειάζεται να σου πω τι αγωνίες περνούσαμε καθημερινά. Τα αδέρφια μου ευτύχησαν να είναι έξω, του Γιάννη πάλι όχι. Ο κακοθάνατος, ο Σπύρος, απ' το πολύ το ξύλο δεν άκουγε από το αριστερό αυτί. Ακούς τα καθίκια; Κάμανε και χωρατά: «Για να μην παρασέρνεσαι», του είπαν. Ο μπάρμπας σου, ο Δημοσθένης, γλύτωσε απ' το Νταχάου και τον βρήκε ο θάνατος στη Λέρο, και ο Μεμάς κατέληξε στη Γυάρο. Πάλι ήχος από στρατιωτικά άρβυλα, αλλά, μάτια μου, αυτό που με πείραζε στην ψυχή μου ήταν ότι ήταν ελληνικά. Ο Γιάννης μου ήταν μάλαμα και πολύ τον αγαπούσα, κάποιες φορές όμως τον έπιανε μούρλα. Τον καιρό εκείνο περνούσα απ' το περίπτερο για να βεβαιώνομαι ότι είναι καλά και τον έπιανα να κρεμάει εφημερίδες όπως το «Στέμμα» ανάποδα! «Πανάθεμά σε Γιάννη, θ' αφήσεις τα παιδιά μας ορφανά!» Με φιλούσε στη μύτη και δεν έλεγε κουβέντα. Κεφαλονίτης, παιδάκι μου, αγγελοκρουσμένος. Σου έχω πει ότι ήταν ποιητής· όσο ήμασταν στη Μελβούρνη, έγραφε σε στήλη στην εφημερίδα «Γράμματα στον Κήρυκα» και «Νέος Κόσμος». Όταν γυρίσαμε, τα κρεμούσε μαζί με τις εφημερίδες στο περίπτερο. Είχε γράψει κι ένα για εκείνα τα παιδιά στο Πολυτεχνείο. Κάτσε, να στο βρω.

*Παιδιά, λεβέντες, κυπαρίσσια
ορθώσατε τα νεανικά κορμιά σας
λαμπάδες, υπερήφανα και ίσια.
Ήλιοι άφθαρτοι, αδούλωτη η καρδιά σας!
Εσείς μας φέρατε την λευτεριά.*

* Σύντροφος, αγαπητικά.

*Ιστορική η νύχτα του Νοέμβρη,
όπου η θυσία σας κι η παλικαριά
ξέχωρη θέση στις καρδιές μας έχει έβρει.*

Πάρε με όνειρο γλυκό

Τα παιδιά είχαν ξεσκοτίσει*. Ο Γιάννης μπαρκάρει στα καράβια και το '78 πιάνει λιμάνι Αυστραλία. Είπε πως μας προσκαλεί για μια τελευταία φορά σε μια καινούργια αρχή... Πού να 'ξερε. Τα παιδιά μαζί κι εγώ δεχτήκαμε την πρόσκληση. Αυτήν τη φορά τα πράματα ήταν καλύτερα. Ο Νίκος μου σπούδασε ηλεκτρονικός, η Σούλα μου νηπιαγωγός κι η Dolly μου, που έπαιζε τους αριθμούς στα δάχτυλα, οικονομικά. Καμαρώναμε κάθε μέρα τα παιδιά μας να προοδεύουν. Καταφέραμε κι αγорάσαμε κι ένα σπίτι κοντά στη θάλασσα και Σάββατο παρά Σάββατο μαζευόμασταν, τρώγαμε και πηγαίναμε βόλτα στην παραλία. Το '90 χάσαμε τον Γιάννη, ήταν άρρωστος καιρό. Όταν πήγα να του κλείσω τα μάτια, βρήκα μες στη χούφτα του αυτό το χαρτάκι. Ήταν ευαίσθητος ο Γιάννης μου, ρομαντικός...

*Πάρε με όνειρο γλυκό αλάργα απ' τα ξένα,
σ' ένα ταξίδι απαλό σε μέρη αγαπημένα.
Στη μάνα φέρε με σιμά γλυκά να τη φιλήσω,
τόσο η ψυχή μου πεθυμά σαν γιος να της μιλήσω.*

Το '91 επέστρεψα οριστικά στην Ελλάδα. Πήγα στο χωριό να φτιάξω το σπίτι που τόσο ήθελε ο παππούς σου. Την κούνια ανάμεσα στους φοίνικες τη θυμάσαι; Ο παππούς σου την ήθελε εκεί, για να μπορεί να ρεμβάζει το χωριό. Πότε-πότε, όταν κάθομαι εκεί, μη με πιστέψεις, τον νιώθω να κάθεται μαζί μου. Τα παιδιά; Πήρε το καθένα τον δρόμο του. Δεν ήθελα να τους πω να έρθουν μαζί μου. Είχε έρθει η ώρα να αποφασίσουν μόνα τους. Ο θείος σου πήγε στα Κάραβανς** με την αμαρόζα του, την Ιρλανδέζα, η Σούλα είχε γνωρίσει τον Willem και πήγαν στις Ινδίες κι η μάνα σου μαζί με την Άντζελα και τη Μεμάνθη κάνανε τον γύρο της Ευρώπης με τρένο. Τίποτα δεν ήθελα, μόνο τα γράμματα που μου στέλνανε και τη φωνή τους, που την άκουγα σπάνια, όταν έπαιρναν κάνα τηλέφωνο.

Δε με νοιάζει πια, τζόγια μου, και να πεθάνω και πολλά καλά έζησα και πολλές δυστυχίες, αλλά έζησα. Τότες που έπαιρνα στην

* Μεγαλώσει.

** Περιπλανώμενα τροχόσπιτα.

ΚΕΦΑΛΟΝΙΤΙΣΣΑ ΜΟΥ!

Ολλανδία τη θεία σου, σου είχα δώσει μεγάλη τρομάρα, το ξέρω. Πήγαινες όμως κι εσύ, τζατζαμίνι* μου καλόψυχο, και σήκωνες το άλλο ακουστικό. Το ήξερα πως δε θα την έβρισκα, είναι που δεν ήθελα να το δεχτώ. Καμιά φορά με κοιτάω στον καθρέφτη, που έχω γίνει σαν τη σταφίδα, και χαίρομαι που έφτασα ως εδώ. Μεγαλώσαμε πολύ διαφορετικά, όλοι μ' όλους, γι' αυτό κι όταν σ' άκουγα μικρή να λες ότι ήθελες να ζούσες σε μίαν άλλη εποχή, γελούσα. Αν ήταν να πηγαίναμε προς τα πίσω, οι πατούσες μας θα ήτανε ανάποδα. Γι' αυτό σου λέω, και να πεθάνω, καλή παρέα θα έβρω. Σώπα-σώπα, έχω χρόνια ακόμα. Δε δέχομαι να φύγω, μα τον Άγιο, αν δε σε μάθω πρώτα να ψήνεις έναν καφέ σωστά!

* Γιασεμί.

Μνήμες εξέγερσης

της Ελεάννας Καμπύλη

Η ΜΝΗΜΗ είναι το όπλο του ανθρώπου, είναι το δικό μου καθαυτό ήθιο. Δεν μπορώ να μιλήσω, παρά μόνο για αυτά που έζησα. Τη βίωσα στο πετσί μου τη Χούντα. Όσα χρόνια κι αν περάσουν, οι εικόνες θα παραμείνουν φρέσκιες. Θυμάμαι πολλά αλλά δεν μπορώ να τα πω. Δεν θέλω, γιατί από τότε είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου, όπως και πολλοί άλλοι, ότι θα ξεχαστεί αυτή η περίοδος.

Η Δικτατορία κράτησε πολλές μέρες. Μετρούσα τα βράδια που η μητέρα μάς έλεγε να προσέχουμε. Προσέχαμε παντού, στο σχολείο, στο φροντιστήριο, παντού. Μόνη κυκλοφορούσα ελάχιστα. Ο πατέρας μου κάθε φορά που άκουγε το ραδιόφωνο έλεγε τα δικά του. Υποστήριζε με τόνο βαρύ και ρυθμικό πως οι άνθρωποι είναι τόσο αφελείς και υπακούουν τόσο στην ανάγκη της στιγμής, ώστε εκείνος που τους εξαπατά θα βρίσκει πάντα κάποιον πρόθυμο να εξαπατηθεί. Ήταν άριστος γνώστης των αρχαίων ελληνικών και πίστευε πως η μόνη ελπίδα του ανθρώπου είναι η παιδεία. Στο σπίτι επικρατούσε ηρεμία, αλλά κανείς δεν έπεφτε για ύπνο ανενόχλητος από τις σκέψεις του.

Όλα άρχισαν όταν πια είχα φτάσει να πηγαίνω στην τετάρτη γυμνασίου. Τότε το ημερολόγιο έδειχνε 21 Απριλίου του 1967. Εκείνη την εποχή, θα μπορούσε να πει κανείς πως η δική μας εφηβεία μάλλον καταπιέστηκε. Τα κορίτσια έπρεπε να παίζουν με τα κορίτσια και το ίδιο συνέβαινε με τα αγόρια. Είχαμε τις κούκλες μας κι εκείνοι τα αυτοκινητάκια τους. Υπήρχε μια σκληρή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δύο φύλα. Έτσι και στο σχολείο. Εγώ πήγαινα στο θηλέων, στην Πλάκα. Φορούσα μπλε σκούρο φόρεμα με άσπρο γιανταδάκι. Τα αρβυλάκια τα φορούσαμε με άσπρες καλτσούλες. Η μητέρα είχε πάντα αγάπη για τα υφάσματα και τις στόλιζε περίτεχνα με μια δαντέλα. Τα μαλλιά μας έπρεπε να είναι πάντα πιασμένα πάνω με

μια γαλάζια κορδέλα. Άλλοτε, βέβαια, άνοιγα κρυφά τα συρτάρια της. Εκεί έβρισκα πολλές σε διάφορα χρώματα. Τότε ήθελα τις μαύρες, εκείνες τις λεπτές που ξεχώριζαν στα ξανθωπά μαλλιά μου. Εάν μπαίναμε στην τάξη και έπιαναν κάποια από εμάς με ριγμένα τα μαλλιά, μας έβαζαν τιμωρία. Ούτε στις καλόγριες έτσι. Η θεία μου πάντα έλεγε πως έπρεπε να φοράμε σακάκι και γραβάτα μέσα από την ποδιά. Βέβαια, εκείνη είχε άλλες μνήμες.

Η Βασούλα ήταν η θεία από την Αυστραλία. Κάθε φορά που ερχόταν στην Ελλάδα για διακοπές, με πήγαινε στην Ερμού, στην πανέμορφη μπουτίκ του Τσεκλένη. Στο αρ ντεκό κτήριο της Ερμού 12 η ταμπέλα γράφει: «Τσεκλένης - Καρκαδούρης» – μια φίρμα που υπάρχει από το '23. Με πιάνει από το χέρι και μου μιλάει για μόδα. Θυμάμαι χαρακτηριστικά να λέει πως η διεθνής τάση ήταν τα εμπριμέ υφάσματα και τα μεγάλα σχέδια του Emilio Pucci. Μπαίνουμε στο κατάστημα με την ξύλινη μπουαζερι και τα υφάσματα. Εκεί μας υποδέχεται μία γυναίκα ηλικιωμένη αλλά πολύ κομψή. Στους καρπούς της παίζουν τα χρυσά βραχιόλια και στα πόδια της μια μακριά κόκκινη φούστα. Μέσα στον χώρο μπορείς να δεις άπιστευτα πράγματα, όπως μινωικά χταπόδια, κορινθιακά αγγεία, σκυριανά κεντήματα, φοινικικά πουλιά, έντομα, βουντού, ισπανική τέχνη, ηλιαχτίδες. Στοίχια τα οποία κοσμούσαν τα υφάσματα του Τσεκλένη. Δοκιμάσαμε δύο σύνολα, τα οποία και στο τέλος πήραμε. Ένωθα σαν τη Μάρω Κοντού, σαν μια πρωταγωνίστρια του κινηματογράφου. Κάπως έτσι ξέφευγε το μυαλό από τη ζοφερή πραγματικότητα της Χούντας.

Στις 16 Νοεμβρίου 1973 η Αθήνα παύει να είναι παρατηρητής των γεγονότων. Κάπου εδώ αρχίζει η δράση. Η Πατησίων, η 3ης Σεπτεμβρίου, η Μάρνης και η Αβέρωφ μετατρέπονται σε σημεία μάχης. Στους δρόμους υπήρχαν φωτιές. Φωτιές από λάστιχα αυτοκινήτων, οι οποίες είχαν προκληθεί από εμάς, τους φοιτητές, σαν μια αντίδραση. Νιώθαμε μια θάλασσα να φτάνει ως το στήθος και να πηγαίνει στον λαιμό, μα σαν φτάσει στα ροδοκόκκινά μας μάγουλα, ξεχύνεται στις αραγμένες βάρκες των ματιών. Εκεί όπου φιλοξενούνται τα κρυφά στιχάκια λευτεριάς. Κανείς δεν μπορεί να μας σταματήσει. Κύματα οργής αφρίζουν στις φλέβες των αγανακτισμένων νέων. Ήταν αποφασισμένο. Η χούντα τους είχε ημερομηνία λήξης. Έτσι λέγαμε. Ακόμα κι αν όλα ήταν απροσδιόριστα, ακόμα κι αν δεν γνωρίζαμε τι θα ακολουθήσει, αν θα αντέχαμε να τους πατήσουμε, αν θα καταφέρναμε τελικά να τους σταματήσουμε. Ναι, η αλήθεια

είναι ότι δεν φοβόμασταν. Πού είναι το Ψωμί, πού είναι η Παιδεία και πού η Ελευθερία; Με αυτά τα λόγια ξυπνούσαμε και με αυτά κοιμόμασταν. Η ζωή των ανθρώπων ήταν ένα παιχνίδι που έπαιζε η Χούντα. Καθημερινώς τραβούσε κι από ένα χαρτί. Έπαιρνε κι από μια απόφαση. Έθετε κι άλλα όρια, έσπερνε για ακόμη μια φορά τον φόβο. «Για πόσο ακόμη θα μένουμε άπραγοι και χάρτινοι;» ρωτούσε η Δανάη τον Κώστα. Είμαστε πέντε. Σαν χτες το θυμάμαι. Στην αρχή ήταν λίγοι, ύστερα τριάντα πέντε και έπειτα γίνανε πολλοί οι αγωνιστές. Οι ηλικίες, θα έλεγε κανείς, ήταν από δεκαέξι έως είκοσι τεσσάρων. Την ημέρα ήταν αρκετοί αλλά το βράδυ λιγότεροι. Κι αυτό γιατί έτρεμαν τον Νόμο 1348. Ζημερώματα συγκεντρώνονταν οι φοιτητές από διάφορες σχολές. Χαρακτηριστικά θυμάμαι της Φιλοσοφικής, της Νομικής και της Αρχιτεκτονικής. Συζητούσαν με θάρρος και συγκίνηση τα αιτήματά τους, έγραφαν στίχους, τραγουδούσαν τον ύμνο. Αλλά υπήρχε τρόμος στα μάτια τους, καθώς δεν ήταν γνωστό εάν κάποιος από τους συγκεντρωμένους ήταν πράκτορας της Χούντας. Ο διπλανός σου μπορεί να σε κάρφωνε και ύστερα να κατέληγες μελανιασμένος, πεταμένος πάνω σε αγκάθια, ξεπληρώνοντας τη σιωπή με το ίδιο σου το αίμα. Μάλιστα, μερικοί από εμάς χρησιμοποιούσαμε ψευδώνυμα. Η ομάδα μας είχε τρία αγόρια και δύο κορίτσια. Εγώ με τη Δανάη και ο Στράτος με τους δίδυμους. Ο Περικλής και ο Κώστας ήταν αχώριστοι. Νιώθαμε αδέρφια. Ξενυχτούσαμε στα υπόγεια και τη μέρα παίρναμε σβάρνα τις γειτονιές. Ο χρόνος είχε σταματήσει. Οι μέρες δεν περνούσαν εύκολα. Στα σπίτια μας δεν πηγαίναμε, είχαμε πάρει ό,τι χρειαζόμασταν. Είχε γράψει ο καθένας από ένα γράμμα στην οικογένεια. Δεν θα γυρνούσαμε. Έτσι λέγαμε.

Ξαφνικά ο δείκτης γράφει Σάββατο. Ήταν 17 Νοεμβρίου του 1973, δύο και μισή το πρωί, και η αντίστροφη μέτρηση είχε πλέον αρχίσει. Είχαμε παραταχθεί μπροστά από την πύλη, η οποία δεν ήταν μεγαλύτερη από τριάντα μέτρα. Τα κολονάκια είχαν γεμίσει από φοιτητές και πανό. Οι προβολείς χτυπούσαν τα βλέμματα, ενώ το σώμα προσπαθούσε να αντισταθεί στον φόβο, που μόλις είχε αρχίσει να μας κατακλύζει. Παράλληλα, μπορούσες να ακούσεις χαμηλόφωνα τον εθνικό ύμνο. Στα αυτιά των ανθρώπων έπαιζε το επαναστατικό εμβατήριο. «Απ' τα κόκκαλα βγαλμένη» ηχούσε από τη μια και από την άλλη ένας ήχος στριγκός. Ήταν η σειρά να βούιζε και με μιας τρυπούσε τα νεκρικά βήματα της σιωπής ανάμεσά μας. Η καρδιά της Δανάης χτυπούσε δυνατά κι ανεξέλεγκτα στο πάνω μέρος του αριστερού μου χεριού. Αν μας έβλεπες, ο ένας ήταν πάνω

στον άλλον. Μπορούσες να νιώσεις τη σάρκα του διπλανού κορμιού να κολλάει πάνω στη δική σου. Μπορεί να νιώθαμε παγωμάρα και φρίκη, λόγω της άγνοιας για το τι θα γινόταν, αλλά ήμασταν σαν μια γροθιά. Δεν έβλεπα τους δίδυμους ούτε τον Κώστα. Με κοιτά η Δανάη και μου λέει να της κρατήσω το χέρι. Της το σφίγγω με δύναμη. Τα πόδια μου είχαν μουδιάσει. Κοιτούσα μπροστά και το μόνο που ήθελα ήταν να φύγω. Δεν μπορούσα όμως. Πίσω μου ήταν κι άλλοι. Ομολογώ πως έκανα τέτοιες σκέψεις. Δεν άντεχα άλλο και τράβηξα τη Δανάη σαν να ήθελα να την ξεριζώσω από το έδαφος. Μοιάζαμε με μικρά σκουληκάκια που είχαν εγκλωβιστεί ανάμεσα στο πλήθος και με τρεμάμενη ανάσα καταφέραμε να φτάσουμε μακριά από τα κάγκελα. Έτσι ήθελα να πιστεύω. Ακολούθησε ο απόλυτος πανικός και μόνο μια σκέψη κυριαρχούσε, η διαφυγή. Τότε το ταγκ γκρέμισε μπροστά στα μάτια μας την πύλη του Πολυτεχνείου και παρέσυρε με βία ό,τι υπήρχε ως εμπόδιο. Έπρεπε να είχαμε οπισθοχωρήσει νωρίτερα, αλλά το κακό είχε ήδη γίνει. Κοίταζα μόνο μπροστά. Δεν είχα πού να αφήσω τα ματάκια μου. Η Δανάη απλά έκλαιγε. Ακούγαμε πυροβολισμούς. Οι αστυνομικοί ήταν πάρα πολλοί. Το ίδιο και οι συλλήψεις. Τα παιδιά προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τους ξυλοδαρμούς. Μια κοπέλα με μαύρα ρούχα ούρλιαζε από τον πόνο που της προκαλούσε η λόγχη. Η ώρα έδειχνε δύο και πενήντα οχτώ. Μέσα μου άκουγα μια φωνούλα να μου λέει: «Γιατί;». Κι εκεί που είχα παγώσει σαν άγαλμα, νιώθω δύο βλέμματα να με καρφώνουν σαν βέλη. Ακούω τη Δανάη να μου λέει: «Τρέξε». Δεν άργησαν να φτάσουν και σε μας δύο νέοι αστυνομικοί. Δεν μπορούσαμε να τους ξεφύγουμε. Ήμασταν χωρίς φαγητό δύο μέρες. Νιώθαμε την αδυναμία στους μυϊκούς σπασμούς του κορμιού μας που ξεκινούσαν από τα πέλματα των ποδιών. Τρέχαμε χωρίς να ξέρουμε πού πάμε. Πέφταμε πάνω σε ανθρώπους και αυτοί πάνω σε μας. Δεν θυμάμαι πού ήμουν. Ήμουν μόνη. Δεν είχα πια δίπλα τη φίλη μου, την αδερφή μου, τη συμφοιτήτριά μου. «Πού είσαι Δανάη;» φώναζα, αλλά τίποτα.

Τα ασθενοφόρα τσίριζαν στα αυτιά κι από μπροστά μου περνούσαν φορεία με τραυματισμένους, φορεία με νεκρούς. Το μυαλό μου πήγαινε στο χειρότερο για όλους, για τον Κώστα, για τα αγόρια και για τη Δανάη. Είχα τη μωβ κορδέλα της στα χέρια μου και ήλπιζα ότι θα τη βρω ζωντανή. Προσπαθούσα να σκεφτώ και να βρω μια λύση. Δάκρυζα από τα καπνογόνα και ένιωθα την καρδιά μου να χτυπά στα πόδια. Δεν μπορούσε να σταματήσει. Οι σπαρακτικές εικόνες που αντίκρισα βίαζαν τα σωθικά μου. Μόλις είχε σκιστεί το παντελόνι,

προχωράω και πέφτω πάνω στον αριθμό δεκαπέντε. Εκεί κατάλαβα ότι δεν με κυνηγάει κανείς. Ανεβαίνω τα σκαλιά μιας πολυκατοικίας και κρύβομαι. Χτυπούσα κουδούνια αλλά δεν μου άνοιγε κανείς. Είχαν περάσει δυόμισι ώρες. Έκατσα σε ένα από τα σκαλοπάτια και κοίταζα την κορδέλα. Τη γέμισα με δάκρυα. Έγειρα τις σκέψεις μου στον φρεσκοβαμμένο τοίχο. Η αλήθεια είναι ότι κοιμήθηκα. Τα μάγουλα νωπά και τα μάτια μου υγρά. Προσπαθούσα να ηρεμήσω από τις σκέψεις. Κάτι πολύ κακό γίνεται εκεί έξω. Τα παιδιά μας ήταν άοπλα. Στους δρόμους κυκλοφορούσαν φονιάδες. Κυκλοφορούσαν τρωκτικά. Όχι εκείνα που φωλιάζουν στις παλιές εστίες ούτε εκείνα που ροκανίζουν με λύσσα τ' αποφάγια της νύκτας. Μιλάω για κάτι μεγάλα τρωκτικά με στολή. Έβλεπα ένα φιλμ σε διαρκή επανάληψη.

Ύστερα από αρκετές ώρες σηκώθηκα και έφυγα. Άνοιξα την πόρτα. Είχε ξημερώσει. Ο ήλιος λαμπύριζε στα μάρμαρα του δρόμου. Περπάτησα από την Πατησίων μέχρι την οδό Πανδρόσου. Στον δρόμο αναρωτιόμουν τι απέγιναν οι άλλοι. Άναψα ένα τσιγάρο. Κοίταξα τα κορδόνια μου. Δεν είχα δύναμη να τα δέσω. Περπατάω πολύ. Μετράω τα βήματα και τις πόρτες των σπιτιών. Φτάνω στο κατώφλι της αυλής μας. Εκεί έστεκε η μάνα με τον πατέρα. Ήξεραν πού ήμουν, αλλά δεν μπορούσαν εξ αρχής να με εμποδίσουν. Δεν το ήθελαν κιόλας. Με αγριοκοιτάζουν και πέφτουν στην αγκαλιά μου. Νιώθω ασφάλεια. Αν θυμηθώ από το βλέμμα τους, εκείνοι μάλλον περηφάνια. Πίσω από τη λευκή πόρτα του σπιτιού κρύβονται εκείνοι. Ήταν και οι τέσσερις.

Στο όρος, όρκος ανεξαρτησίας

του Θοδωρή Βίτσου-Αναστασίου

Η ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Τόσο λάδι και αυτός ο άνθρωπος σε όλα τα φαγητά! Και τόσο κρέας κάθε βδομάδα, ανούσιο. Καλύτερα να τα κρατάς τα λεφτά, τόσα ωραία πράγματα έχει εκεί έξω. Κάτι βιτρίνες στο «Άττικα», να μην το πιστεύεις. Έχει βγάλει και η «Καλογήρου» στο Κολωνάκι κάτι μπότες, απίστευτες! Αν δεν τις πάρω για μένα, θα τις πάρω για τη Ματίνα. Βλέπεις, το 'χει το όνομα, είμαστε κοκέτες εμείς. Εσύ πήρες το λουκ της μάνας σου, δεν καταλαβαίνεις. Ναι, και τι έλεγα; Α! Ναι, τόσο κρέας είναι ανούσιο, δεν το 'χει ανάγκη ο άνθρωπος. Από παιδί δεν έμαθα να τρώω κρέας, δεν είχαμε κιόλας στην Παραμυθιά για να το μάθω. Τρώγαμε, όμως, πολύ ψάρι.

Κάθε Σάββατο πρωί, ξεκινούσαμε με τον πατέρα μου, μόνοι μας, για το ποτάμι. Ούτε η μάνα ερχόταν ούτε τα αδέρφια μου. Ήταν ο προσωπικός μας χρόνος. Τα παραμύθια δεν μου τα 'λέγε πριν κοιμηθώ, τα κράταγε όλα γι' αυτήν τη διαδρομή. Από τον Ζηρόλοφο πηγαίναμε στη Γλυκή, στον ποταμό του Αχέροντα.

Το άρωμα από τα πλατάνια και η δροσιά του ποταμού έδιναν άλλη διάσταση στα παραμύθια. Δέναμε τον Μπάλη σε μια μουριά και κατεβαίναμε στις πηγές. Εκεί, τα ψάρια έβγαιναν σαν θεόβγαλτα απ' τη γη, κάτι χρυσαφένια ψάρια και κάτι άλλα κατακόκκινα. Στο γλυκό νερό τα ψάρια λαμπυρίζουν, πανέμορφα και τόσο καθαρά! Κάτω από τις κατάλευκες πέτρες μπορούσες να διακρίνεις και την ουρά του κακού. Τα νερόφιδα ήταν κατάμαυρα από τη θλίψη τους. Μου 'λεγε ο πατέρας:

«Κάποτε, ήταν μια οχιά σε μια πηγή και έπινε νερό. Εκεί κατοικούσε ένα νερόφιδο και νευρίαζε με την οχιά, που έπινε από τη δικιά του πηγή. Μια μέρα, τσακώθηκαν άσχημα και ξεκίνησε πόλεμος μεταξύ τους. Η οχιά ζήτησε από τα βατράχια να συμμαχήσουν και αυτά συμφώνησαν. Σαν ξεκίνησε η μάχη, η οχιά πολεμούσε με το νερόφιδο, και τα βατράχια, τι άλλο να έκαναν, φώναζαν. Τελικά, η οχιά κέρδισε,

όμως κατηγορήσε τα βατράχια πως όχι μόνο δεν τη βοήθησαν, αλλά τραγουδούσαν κιόλας. Αυτά παραπονεμένα της απάντησαν πως αυτή ήταν η συμμαχία τους, όχι με έργα αλλά με φωνές».

Χαμένα, λοιπόν, από τη μάχη τα νερόφιδα, ακόμη κρύβονται στον τόπο τους και τα βατράχια δεν έχουν καταλάβει τη δύναμή τους.

Η αύρα της περιοχής αυτής σε προδιαθέτει να τα πιστέψεις όλα αυτά. Υπάρχει έντονη η θλίψη και η μελαγχολία. Διασχιζαμε το ποτάμι με τον πατέρα και φτάναμε στον ιερό βράχο· τα πλατάνια με στοργή προσπαθούσαν πάντα να κρατήσουν μυστικά όσα είχαν δει τόσους αιώνες. Αυτό το πέρασμα, λένε, είναι το πέρασμα από τη ζωή στον θάνατο. Λέγεται πως εκεί έμενε ο Άδης και έπαιρνε τις ψυχές των ανθρώπων και πως για πολλά χρόνια τα νερά ήταν πικρά. Μέχρι που ο Άγιος Δονάτος ξόρκισε το κακό, ρίχνοντας ένα καλάμι πάνω στον ιερό βράχο. Από τότε, τα νερά έγιναν γλυκά και γι' αυτό η περιοχή ονομάστηκε Γλυκή.

Εμένα, όμως, με πίκρανε βαθιά με το νερό του το ποτάμι. Αν τύχει, θα σ' τα πω και αυτά κάποια στιγμή...

Ώρες πολλές καθόμασταν εκεί και βάζαμε το ρωσικό κασετόφωνο να παίζει τραγούδια:

- Για πες μας, Χάρε, να χαρείς, εκεί που 'σαι στον Άδη,
οι μερακλήδες πώς περνούν στο μαύρο σου σκοτάδι;
Έχουν κρασί να πίνουνε, κλαρίνα να βαράνε
κι έχουν κορίτσια όμορφα μαζί τους να περνάνε;
- Τα λεφτά, τα κτήματα στον Άδη δεν περνάνε,
σε άλλους θα τ' αφήσετε και θα σας βλαστημάνε.

Τόσα τραγούδια, τόσα παραμύθια. Στο σχολείο δεν έμαθα τόσα πράγματα· ακόμα πιστεύω πως όλες μου οι γνώσεις είναι αυτές οι διαδρομές στον Αχέροντα.

Φάτε μάτια ψάρια, που λέει και ο λαός. Ποτέ δεν πέφτει έξω στις παροιμίες του. Ψάρια, λοιπόν, τρώγαμε από το ποτάμι. Όταν η μάνα με έστελνε να μαζέψω μπαμπάκι, έπαιρνα τον Μπάλη και πηγαίναμε ως τα κτήματα. Στον γυρισμό, σταματούσα στα δέντρα και έκοβα φρούτα, ό,τι φρούτο ήταν της εποχής. Αυτό που δεν είχαμε ήτανε αμπέλια. Σκεφτόμουν, τότε, πως, αν ποτέ στη ζωή μου καταφέρω να έχω σταφύλια να τρώω, θα είμαι βασίλισσα. Έτσι τον είχα εγώ στο μυαλό μου τον πλούτο. Να κάθομαι και να τρώω σταφύλια κάτω από την κληματαριά. Ο μεγάλος μου έρωτας, όμως, είναι

οι συκιές. Ύψιστο δημιούργημα της φύσης. Τις περισσότερες συκιές τις είχε η Λένια στον κήπο της. Αυτή ήταν μότερεμά* μου· είχαμε πάει στον παπά και μας είχε ορκίσει να είμαστε πάντα αγαπημένες σαν αδέρφια. Έφυγε νωρίς η ψυχούλα μου – Θεός χωρέσ' τη! Μαζί της καθόμουν πάνω στη συκιά και τρώγαμε σύκα όλη μέρα. Οι συκιές της... ένα έργο τέχνης, μια πανδαισία! Πράσινα σύκα, κίτρινα, μοβ! Παράδεισος.

Η μάνα τα σιχαινόταν τα σύκα. Της θύμιζαν τον μεγάλο της έρωτα, τον θείο της Λένιας. Ήταν Αύγουστος του 1940, όταν συναντήθηκαν στο πανηγύρι του χωριού και της έταξε πως θα τη ζητήσει από τον πατέρα της. Έτοι γίνονταν τότε οι γάμοι, στα πανηγύρια γνωριζόμασταν. Πήγε τον Σεπτέμβρη και τη ζήτησε, κανόνισαν να γίνει ο γάμος τον Νοέμβρη. Ο πόλεμος, όμως, είχε άλλα σχέδια. Τον Οκτώβρη του '40, πήγε στο αλβανικό μέτωπο και σκοτώθηκε από τους πρώτους. Από τότε, η Αναστάσaina δεν τα έβγαλε ποτέ της τα μαύρα. Αυτός ήταν κομμουνιστής και, για να τον τιμήσει, πάντα ψήφιζε ΚΚΕ. Με τα μαύρα και το ΚΚΕ, αναβίωνε πάντα στην ψυχή της αυτός ο έρωτας, που άδικα χάθηκε.

Τη θυμάμαι στην αποθήκη να πίνει ούζο κρυφά και να κλαίει· μοιρολογούσε συνέχεια στη μνήμη του. Έπινε συχνά ούζο, δεν σήκωνε κουβέντα, άμα της έλεγες τίποτα. Από τότε, ο γλυκάνισος μου φέρνει άσχημες αναμνήσεις και το άρωμά του με βαραίνει ακόμη. Ίσως, βέβαια, να φταίει κι εκείνη η μέρα...

Ήταν άνοιξη, Απρίλης του '67, μαύρος μήνας· οι γονείς μου είχαν πάει τις φλοκάτες στον μύλο. Ήμουν τότε δεκατριών περίπου. Από περιέργεια χώθηκα μέσα στην αποθήκη και άρχισα να πίνω ούζο από τη γυάλινη μπουκάλια. Βγήκα στην αυλή, έβαλα να παίζει το ρωσικό κασετόφωνο. Χόρευα μεθυσμένη από το πρωί ως το απόγευμα που γύρισαν οι δικοί μου. Όταν είδα τον πατέρα στην καγκελόπορτα, αμέσως κατάλαβα από το πρόσωπό του πως κάτι κακό είχε συμβεί. Το πρόσωπό του είχε χάσει τη ζωηράδα του, μια στιγμή σκέφτηκα νεκροταφείο. Όταν μπήκε μέσα στο σπίτι, προσπαθούσε να ανοίξει το κασετόφωνο για να βάλει ραδιόφωνο, αλλά εγώ το είχα ανοιχτό όλη μέρα και οι μπαταρίες είχαν αδειάσει. Καθώς με κοίταξε, έκανε χώρο να κάτσω δίπλα του στο κρεβάτι, με χαϊδεψε στα μαλλιά και μου ψιθύρισε: «Έρχονται μαύρες μέρες». Τον θυμάμαι να στέκει στην αυλή και να κόβει βασιλικό, ενώ με πόνο έψαλλε: «Ω γλυκύ μου έαρ, πού έδου σου το κάλλος;».

* Αδελφοποιητή (πιθανώς αλβανική λέξη).

Η Στέλλα

Τα απογεύματα, γεμάτη η πλατεία στο χωριό. Η πλατεία ήταν ο καθρέφτης της κοινωνίας. Τα παιδιά χωρισμένα σε Γκρραίους και Βλάχους. Εγώ, εκτός από τη Λένια, δεν ταίριαξα με άλλη φιλενάδα. Αυτή μου ταίριαζε, γιατί ήταν τρελή σαν κι εμένα. Παντού μαζί πηγαίναμε και κάναμε συνέχεια αταξίες. Κλέβαμε φρούτα και καλαμπόκια και μετά τα ψήναμε και τα τρώγαμε σε ξένες ψησταριές – σιγά μην καθαρίζαμε εμείς. Είχαμε δώσει όρκο, όχι μόνο στον παπά αλλά και στον εαυτό μας. Να φύγουμε από το χωριό, όσο πιο γρήγορα γίνεται. Είχαμε ανεβάσει τα πρόβατα στις αχλαδιές του Πείρου και είχε αρχίσει να γλυκαίνει ο ήλιος. Καθόμασταν και βλέπαμε τα ξένα βουνά· όλη μας η ζωή ήταν εγκλωβισμένη, προκαθορισμένη μέσα στα βουνά. Ορκιστήκαμε ν' ανακαλύψουμε όλα τα βουνά του κόσμου και να μη μείνουμε ποτέ στάσιμες. Αυτή βιάστηκε και έφυγε νωρίς γι' αυτό το ταξίδι.

Τα βράδια, ανέβαινα στα κεραμίδια και έβλεπα τα αστέρια. Δεν μπορούσα να καταλάβω την απόσταση που μας χώριζε, ούτε καταλάβαινα το σχήμα τους, ούτε το χρώμα τους. Γρήγορα ξεπερνούσα αυτές τις απορίες και τα θαύμαζα, λάτρευα το φως τους. Ένιωθα το φως τους να με τροφοδοτεί.

Ήταν Ιούλιος του '68, το πρωί είχε έρθει στο σπίτι ένας νεαρός, μεγαλύτερος μια δεκαετία από εμένα, μαζί με τον πατέρα του. Από μακριά ξεχώρισα το γαλάζιο φουλάρι που είχε περίτεχνα δεμένο στον λαιμό του. Δεν έκατσαν πολύ, εγώ τους παρακολουθούσα κρυμμένη από το μαρτυριάρικο παραθυράκι της αποθήκης. Όταν έφυγαν, με φώναξε η μάνα μου και μου είπε ωμά: «Ο Βασίλης του Λάμπρου σε θέλει για νύφη του». Δεν έχω να πω κάτι περισσότερο, όπως και τότε δεν μπορούσα να πω κάτι περισσότερο. Ο πατέρας μου, μόνο, με έπιασε και μου είπε: «Αυτός θα πάει στη Γερμανία, θες;». Το μόνο που σκέφτηκα ήταν τον όρκο που είχα δώσει με τη Λένια, αμέσως είπα ναι – ούτε που ήξερα τι μου ξημερώνει. Εκείνο το βράδυ, έκατσα στα κεραμίδια και, με κλάματα, τα αστέρια είχανε μια άλλη λάμψη. Κοίταξα τον ουρανό και ένιωσα τη Λένια να μου φωνάζει: «Απόλαυσε το ταξίδι και για μένα».

Λέω να πιούμε ένα καφεδάκι, να χωνέψουμε κιόλας! Ελπίζω να μη βαρέθηκες με όλα αυτά τα μουσειακά εκθέματα. Άσε τα πιάτα, θα τα φτιάξω μετά!

Που λες, στο πανηγύρι τον είδα τον Βασίλη πρώτη φορά από κοντά, όμορφος αλλά απωθητικός, πολύ κρύος. Να σου πω, τα έχω διαγράψει από το μυαλό μου όλα αυτά. Μη χάνεις χρόνο, παιδί μου, με το παρελθόν που σε πικραίνει, γιατί αυτόματα χάνεις και το παρόν.

Έγκυος, δούλευα στο αεροδρόμιο στη Φραγκφούρτη. Δεκαέξι χρονών, μαζευόντουσαν ουρά για να τους εξυπηρετήσω. Ούτε που καταλάβαινα την ομορφιά μου. Όταν γέννησα τη μαμά σου, την κράτησα έξι μήνες και την έστειλα στο χωριό. Εμένα μου φαινότανε σαν κούκλα. Δεν πίστευα πως είχα παιδί. Βίαιο πράγμα να γεννάς τόσο μικρή, άσ' τα, μην πούμε άλλα. Δούλευα σε τρεις δουλειές. Ο Βασίλης καθότανε και έπαιζε τα λεφτά μου στα χαρτιά. Είχε βρει και μια Γιουγκοσλάβια... Ήξερα πως έπρεπε να βγάλω λεφτά και να μεγαλώσω ένα παιδί, δεν ήτανε εύκολο πράγμα. Του άφησα ένα γράμμα, το έφτυσα και έφυγα. Πάλι καλά, είχα τον πατέρα στήριγμά μου.

Έκατσα άλλα πέντε χρόνια στη Γερμανία, πήγα σε άλλη πόλη. Εκεί έβγαλα γούστα, έβγαζα πολλά λεφτά, δούλευα όλη μέρα. Έστειλα στη μάνα και στον πατέρα τα περισσότερα, αλλά κράταγα και για μένα. Δεν είχα πολλά ρούχα, μα όσα είχα ήταν πανάκριβα. Η μεγάλη μου αγάπη ήταν η μουσική, αγόραζα δίσκους και τους έβαζα στη διαπασών και χόρευα, πότε μόνη μου, πότε με παρέα. Παράπονο δεν έχω, το έζησα.

Κάθε μέρα, στη στάση του λεωφορείου, ερχότανε και μου έδινε ένα τριαντάφυλλο ο Γκέραλ. Μου έλεγε: «Du bist mein stern, Stella». Μια φορά με είπε Στέλλα και το κράτησα, έτσι με φώναζαν όλοι. Αυτός Γερμαναράς, αλλά πανέμορφος. Ήταν τόσο όμορφος που σκεφτόμουν πως μαζί του θα ήθελα να είχα κάνει παιδί. Πάλι καλά, η μάνα σου έμοιασε στο σόι μας.

Πήγαινα και σε ένα υπόγειο καφενείο που ήταν στέκι των Ελλήνων. Είχαν δημιουργηθεί ομάδες αντίστασης κατά της δικτατορίας. Η «Ντόιτσε Βέλε» ήταν ραδιοφωνικός σταθμός και αφιέρωνε κάθε μέρα ένα μισάωρο για τα γεγονότα στην Ελλάδα. Μίλαγε ο Μπακογιάννης, ο Παύλος. Είχα πάει και στην πορεία που είχε γίνει στο Όφενμπαχ. Μεγάλες στιγμές! Εμείς στο εξωτερικό προσπαθούσαμε να αντισταθούμε με τον τρόπο μας. Το Πολυτεχνείο ήταν η τελική μάχη αλλά δεν ήταν ο πόλεμος. Γράφαμε κείμενα, γελοιογραφίες, συνθήματα... Πηγαίναμε και ακούγαμε τον Βασίλη σε ένα μικρό καφέ, έπαιζε λαϊκά και αντάρτικα. Πού να ξέραμε τι καριέρα τον περίμενε στην Ελλάδα...

Έπρεπε να πάρω μια απόφαση, δεν μπορούσα να κάτσω όλη μου τη ζωή στη Γερμανία μόνη μου. Έπρεπε να μεγαλώσω και το παιδί μου. Πήρα τηλέφωνο τον πατέρα, μέσα σε έναν μήνα ήρθε και με πήρε. Όταν γύρισα στο χωριό, πέρασα πολύ δύσκολα, ένιωσα πως τα είχα χάσει όλα. Ήταν Ιούλιος και η άνοιξη είχε χαθεί για τα καλά. Έπρεπε να σηκώσω κεφάλι στην κοινωνία του χωριού – χωρισμένη με παιδί, στη Θεσπρωτία του 1977.

Η δημιουργία

Έκατσα ένα ολόκληρο καλοκαίρι στο χωριό. Κοιτούσα το παιδί μου και το ένιωθα σαν να ήταν μακρινό ξαδερφάκι μου. Με έπιανε ένα παράπονο, ήθελα να σπουδάσω. Για μένα, για τη Ματίνα. Ήθελα να φύγω από το χωριό, άλλωστε γι' αυτό και ο «επιτυχημένος» γάμος. Ήξερα πως η αρχιτεκτονική ήταν το επάγγελμα που αγαπούσα. Από μικρή στα μπετά με τον πατέρα και τον αδερφό μου, είχαμε χτίσει δύο χωριά. Δύσκολοι καιροί για πρίγκιπες, όμως. Πήρα την απόφαση να πάρω τη μαμά σου και να κατέβουμε στην Αθήνα. Άγνωστοι μεταξύ αγνώστων. Εκεί ήξερα πως έπρεπε να δουλέψω σκληρά και ήξερα πως μόνη μου θα ανέβαινα το βουνό των υποχρεώσεων. Δεν μπορούσα να δουλεύω ούτε σε φούρνο ούτε σε σουπερ μάρκετ. Έπρεπε να εξειδικευτώ κάπου, να στηρίζομαι στα πόδια μου. Αρχιτέκτονας δεν μπορούσα, χειρουργός, που μου άρεσε πολύ, ούτε αυτό, οπότε επέλεξα κάτι που τα «συνδυάζει». Επέλεξα την κομμωτική και, χωρίς να το είχα προβλέψει, συνδύασα και την κοινωνιολογία στο μέλλον. Μεγάλο πανεπιστήμιο το κομμωτήριο. Με τα λεφτά από τη Γερμανία άνοιξα το πρώτο κομμωτήριο στην Κυψέλη. Λέσβου 24.

Επειδή, λοιπόν, στην κοινωνία είσαι ό,τι δηλώσεις, εγώ έλεγα πως είχα τελειώσει κομμωτική στη Γερμανία. Μόνο για τα λόγια είναι οι περισσότεροι άνθρωποι. Αν τους έλεγα πως είχα χτενίσει τη βασίλισσα της Αγγλίας, θα με πίστευαν. Περνούσαν καλά αυτές, περνούσα και εγώ. Έτσι κι αλλιώς, δεν έβλαψα ποτέ κανέναν, πούλαγα παραμύθι για να προστατευτώ από την κακία του κόσμου. Καλύτερα τρελή, παρά αδύναμη.

Τα πρώτα χρόνια ήταν πάρα πολύ δύσκολα, πέραν της πλάκας. Δουλειά από το πρωί μέχρι το βράδυ. Και, μέσα σε όλα, είχαμε και τους αστυνομικούς – αγρίμια τότε. Τα Σάββατα, αν καθυστερούσα λίγο να κλείσω, περνούσε η αστυνομία και με πήγαινε αυτόφωρο για κατάθεση στοιχείων. Έπρεπε να τηρείται αυστηρά το ωράριο

λειτουργίας των καταστημάτων. Μη σου πω τι τράβηξα αργότερα με την αστυνομία... Πήγαινα εγώ να βγάλω άδεια καταστήματος ή να πληρώσω καμιά κλήση, έβλεπαν ότι είμαι από τη Θεσπρωτία και έπεφτε σήμα· τότε ξεκινούσαν οι ερωτήσεις. Βλέπεις, από το χωριό μας βγήκαν πολλά μπουμπούκια της 17 Νοέμβρη. Ο Σερίφης, δεύτερος ξάδερφός μου. Σαν δεν είχα άλλα προβλήματα, είχα και αυτό.

Πολιτικά, εγώ ταγμένη στον σοσιαλισμό. Όταν γνώρισα και την Τασούλα, ήρθε και έδεσε. Ο αδερφός της, η Βαγγέλω – ήταν αδερφή αυτός – δούλευε στην «Ολυμπιακή» με τη Λιάνη. Είχαμε βρεθεί αρκετές φορές με τη Λιάνη, της είχα φτιάξει και τα μαλλιά. Βρισκόμασταν στο κομμωτήριο, καλούσαν και άλλους συντρόφους του ΠΑΣΟΚ. Συζητήσεις επί συζητήσεων, χαμένος χρόνος. Τόσες φωνές, τόσες σημαίες, τσάμπα ύφασμα. Τέλος πάντων, είχε την πλάκα του. Είχα κάνει, που λες, το κομμωτήριο πολιτικό κέντρο. Δεν άφηνα δεξιά πελάτισσα να πατήσει το πόδι της. Είχα κάνει τις σημαίες του ΠΑΣΟΚ μπέρτες για κούρεμα, αν έχεις τον Θεό σου. Είχα πάει και σπίτι της Λιάνης, όταν πέθανε η μάνα της. Τον Ανδρέα δεν τον είδα ποτέ μου, αλλά τον πίστεψα βαθιά. Και να σου πω την αλήθεια, μόνο αυτός βοήθησε τον λαό. Μην κοιτάς πώς κατέληξε το κόμμα, ο Ανδρέας έφτιαξε κράτος πρόνοιας. Σε προσωπικό επίπεδο του τα έφαγε όλα η Λιάνη, αν με ρωτάς. «Έρως ανίκατε... μάσαν». Πάλι καλά, ξύπνησα νωρίς και δεν έχασα όλη μου τη ζωή για να φτιάχνω τη ζωή άλλων, κολλώντας αφίσες και κουνώντας σημαίες. Σαν άνθρωπος μπορείς να αλλάζεις τον κόσμο κάθε μέρα με μικρές κινήσεις. Φτάνει τους ανθρώπους να τους κοιτάς στα μάτια και να τους βοηθάς όσο μπορείς, αρκεί να μη σε κρατάνε πίσω από τα σχέδιά σου. Πού 'σαι Ανδρέα να μας δεις, τα παιδιά της Αλλαγής!

Αχ, αυτή η Κυψέλη! Μην κοιτάς τώρα, παλιά η Κυψέλη ήταν χώρος πολιτισμού. Είχα σπουδαίους ανθρώπους για πελάτες. Τότε, δεν καταλάβαινα την αξία τους, με την τρέλα μου τους έσπαγα και τα νεύρα. Κάτι τσακωμούς με τον Ψάλτη, να μη σ' τα λέω. Αυτή η ποντικομαμή ήταν τόσο γυναικάς, δεν καταλαβαίνεις. Του έλεγα: «Αν δεν κάτσεις φρόνιμος, θα σε ξυρίσω και θα αποκαλυφθούν οι αφτάρες σου». Είχε πολλή πλάκα ο Στάθης και ήταν πανέξυπνος αλλά επιπόλαιος. Με αγαπούσε και αυτός πολύ.

Ήμουν και είμαι πολύ αυθόρμητη, δεν έχω να κρύψω κάτι. Ο αυθορμητισμός αρέσει στον κόσμο και με την ειλικρίνεια βγαίνεις πάντα κερδισμένος. Κάποιες φορές, όμως, ξέφευγα, αλλά με ήξεραν τι μουρλαμάρα κουβαλάω στην κεφαλα μου.

Νοσταλγώ αυτά τα χρόνια της Αθήνας. Όλοι από κάτι θα δημιουργούσαν, ελεύθεροι. Εγώ δημιουργούσα χαρά, άλλαζα τη διάθεση του κόσμου. Ένα διαφορετικό κούρεμα, ένα χρώμα στα μαλλιά, σου αλλάζει την ψυχολογία. Αν γυρνούσα τον χρόνο πίσω, πάλι τα ίδια θα έκανα, ίσως και περισσότερα. Ένα πράγμα ήθελα: να είμαι ανεξάρτητη. Τον όρκο μας με τη Λένια μπορεί να μην τον τήρησα εξ ολοκλήρου, μπορεί, δηλαδή, να μην έμαθα όλα τα βουνά του κόσμου ακόμη, όμως δεν εγκλωβίστηκα ποτέ μου πουθενά. Κι όλα αυτά τα έκανα για μένα, με αγάπη και σεβασμό προς όλους. Ο άνθρωπος μόνος έρχεται και μόνος φεύγει σε αυτήν τη ζωή. Και τώρα, που το φιλοσοφήσαμε και λύσαμε τα υπαρξιακά μας, φέρε μου το τάμπλετ. Το πήρα απόφαση. Μπορεί να μην κατάφερα να δω από κοντά όλα τα βουνά του κόσμου, όμως με αυτό το θαύμα της τεχνολογίας μπορώ να δω τόσα βουνά σε λίγα δευτερόλεπτα... και η χαρά μου είναι διπλή. Δεν τα βλέπω μονάχα για μένα αλλά και γι' αυτήν. Όρκος, παιδί μου, ιερό πράγμα.

Τα καπέλα που φόραγα

της Αρίστης Μακρυγιαννάκη

ΣΟΥ ΉΧΩ ΠΕΙ πώς μου 'δωκαν τ' όνομά μου; Τη μάνα του πατέρα μου τηνε λέγανε Σάββα. Ο νουνός μου – ήταν γιατρός, μορφωμένος – είπε: «Δεν θα το βγάλουμε Σάββα το κορίτσι, Ελισάβετ θα τηνε πούμε και δεν θα τη φωνάζετε αλλιώς». Ελισάβετ με φώναζαν. Όταν ζούσα στην Αθήνα, οι φιλενάδες μου με φώναζαν Έλλη.

Στην Αθήνα είχα πάει πολλές φορές από παιδί. Ε, πρώτη φορά, τώρα, ήμανε στο δημοτικό, πιο μικρή απ' τον αδερφό σου. Θα πήγαινε ο πατέρας μου για να αγοράσει τρακτέρ για τα χωράφια. Όχι, εκείνος δεν δούλευε στα χωράφια, είχε εργάτες. Δούλεψε, όταν είχε πάει με τον ξάδερφό του στην Αμερική. Όταν επέστρεψε εδώ, στον Μύτικα, αγόρασε λίγα κτήματα και πουλούσε φρούτα στα παζάρια στη Χαλκίδα. Τα φόρτωνε στη σούστα και πήγαινε – ξέρεις τι είναι η σούστα; Σαν κάρο, το τραβάνε ζωντανά δηλαδή. Μας έπαιρνε κι εμάς κάποιες φορές. Εμένα, τον Γιάννη, τον Αντώνη και τον Γιώργη. Ήμουν η μικρότερη, κάνα χρόνο διαφορά είχε ο ένας απ' τον άλλον. Μόνο εγώ έκανα οικογένεια. Τον Αντώνη και τον Γιώργη τους θυμάσαι; Σε πήγαιναν από 'δώ κι από κει, σαν ήσουνα μικρή – αχ, κι έφυγαν νέοι, Θεός σχωρέσ' τους. Άμα ζούσαν, μπορεί να μην είχαμε τόσες μοναξιές τώρα... Για την Αθήνα, ναι. Λέω στον πατέρα να πάω κι εγώ μαζί, στην αρχή μου 'λεγε όχι, ε, τελικά με πήρε. Μου κράταγε το χέρι κι εγώ με το φουντωτό άσπρο φουστάνι καμάρωνα που ήμανε στη μεγαλούπολη. Πολύ μ' άρεσε· μες στον κόσμο, στους δρόμους και στα μαγαζιά! Πήγα κι άλλες φορές από τότε με φίλους, όταν μεγάλωσα, δικούς μας. Ναι, τις κοπέλες τότε τις είχαν πιο περιρισμένες, εμένα η μητέρα με άφηνε.

Α, άκου 'δώ. Είχε έρθει ένας φίλος του Γιάννη για εκδρομή με τη γυναίκα του και λέει: «Να πάρουμε λίγες μέρες, μωρέ, την Ελισάβετ στην Αθήνα», «Πάρ' την», του λένε. Ήμουν μεγάλη, αλλά ανύπαντρη

ακόμα. Αυτός ήταν αξιωματικός, δεν θυμάμαι τι ακριβώς, και μας είχε πάει στην παρέλαση και μας ανέβασε στους εξώστες των επισήμων στο κτήριο αυτό, πες το μωρέ, στο Σύνταγμα. Στον από κάτω εξώστη ήταν η γυναίκα εκείνου του πρωθυπουργού που τότε είχε η Ελλάδα – ποιος ήτανε να δεις, δεν θυμάμαι – και τηνε βλέπαμε εμείς από πάνω. Ήτανε πολύ ωραία η γυναίκα, α ναι, του Καραμανλή και φορούσε ένα καπέλο που είχε απάνω κάτι καμέλιες κι εμείς καθόμασταν και το χαζεύαμε· είχαμε ξαναδεί τέτοιο καπέλο;

Δεν τα θυμάμαι και πολύ αυτά που σου λέω... Περνάνε τα χρόνια.

Μ' άρεσε πολύ η Αθήνα κι ήθελα να ζήσω εκεί. Πολύ διαφορετικά τα πράγματα απ' το πατρικό. Μ' άρεσε να βλέπω κόσμο, ενώ εδώ που γυρίσαμε, όταν πήρε σύνταξη ο παππούς σου – ήθελε εξοχή μαθές –, ερημιά. Άμα ήμασταν στην Αθήνα, θα 'λεγα και μια κουβέντα με τις γειτόνισσες. Όταν κανονίζανε, λοιπόν, την προίκα μου, τους είπα ότι δεν θέλω χρήματα, θέλω σπίτι. Δεν ήξερα ποιόνε θα έπαιρνα· κι αν μου τύχαινε κανένας να μου 'τρωγε τα λεφτά; Ενώ έτσι είχα το σπίτι στο όνομά μου και το κεφάλι μου ήσυχο. Πήγαμε στην Αθήνα σ' ένα μεσιτικό γραφείο και μας είπαν για πώληση είναι αυτό, αυτό, αυτό. Τα διαμερίσματα δεν μου αρέσανε, μου φαίνονταν σαν κλουβιά, α-πα-πα. Τελικά βρήκαμε μονοκατοικία σε ωραία γειτονιά στο Γαλάτσι – τότε δεν ήταν όλο κτισμένο με πολυκατοικίες, είχε δέντρα και λουλούδια. Μόνο το δικό μας έχει μείνει μονοκατοικία ακόμα. Μέχρι να παντρευτώ, το νοίκιαζα.

Με είχαν ζητήσει πολλοί, όμως στην επιτροπή δεν άρεσαν. Τον Γιώργη, τον Αντώνη και τον Γιάννη εννοώ, συμφωνούσε κι η μάνα. Τον έναν τον έβγαζαν έτσι, τον άλλον αλλιώς. Ήταν ένας γιατρός, που του 'χαν πει για μένα, και κανονίσαμε να πάμε στην παραλία για μπάνιο με τ' αδέρφια μου να γνωριστούμε. Ε, δεν ήταν πράμα αυτό, μας έπρηξε με τα πόδια μην του λερώσουμε το αμάξι, και μη φανταστείς τίποτα σπουδαίο, ένα παλιο-φολεξβάγκεν είχε κει. Απ' αυτό είδα χαρακτήρα, ήταν κι άσχημος, και δεν τον ήθελα. Ένας άλλος με ήθελε να με πάρει, και καλός φαινότανε, αλλά θα πήγαινε στο Διδυμότειχο, δεν πήγαινα εγώ. Ήμουν όμως κι άτυχη. Ήμασταν από πάνω στο Βασιλικό – τότε είχε ζαχαροπλαστεία, εκεί κάναμε τις εξόδους μας – και μια κοπελιά που 'ξερε τον Γιάννη ή τον Αντώνη, δεν θυμάμαι, τους λέει: «Μα τι ωραία κοπέλα!», «Είναι και καλή», λένε οι άλλοι προετοιμάζε δουλειά για τον αδερφό της. Μου λένε κείνοι το και το. «Δεν το 'λεγε έτσι, επειδή ήταν αδερφός της, την ξέρουμε, είναι καλή, ας τον δοκιμάσουμε», και τέτοια. Ε, εντάξει λέω εγώ. Αυτός, που λες, ήταν αξιωματικός και τον είχανε στείλει σε μια αποστολή. Και κει που

πήγαιναν με το τζιπ, πέφτουν σ' έναν γκρεμό. Σκοτώνεται κι αυτός κι ο συνοδηγός. Μαυρίλα και κακό όλοι εκεί πέρα, εγώ δεν τον ήξερα, τι να πω. Μου 'χαν προτείνει και τον παππού σου, ένας γείτονάς του στον Δοκό, γνωστός μας. Δεν τονε γνώρισα τότε όμως.

Όταν είχε αρρωστήσει ο πατέρας μου, τον τρέχαμε στην Αθήνα στους γιατρούς· ήτανε μεγάλος όμως, δεν θα γινότανε και κάτι, τα λεφτά μάς έτρωγαν. Μέναμε σ' ένα ξενοδοχείο που νοικιάζανε δύο συγχωριανοί μας, πατριώτες, βλέπεις, εκεί πήγαμε. Ο ένας, όταν με γνώρισε, είπε στ' αδέρφια μου ότι ένας γείτονάς του από τον Δοκό, που είναι στην αστυνομία στην Αθήνα, θα ήταν πολύ καλός για μένα και να μας γνωρίσει – άλλος γείτονας αυτός. Μου τα 'παν εμένανε και λέω να τον γνωρίσω και βλέπουμε. Τον φωνάζει τον παππού σου στο ξενοδοχείο και πάμε μια βόλτα, έτσι να γνωριστούμε. Περπατήσαμε μέχρι το «Μινιόν» – δεν το ξέρεις εσύ, ήταν πολύ γνωστό τότε – που 'χε κάτι μεζεδοπωλεία, στην 3^η Σεπτεμβρίου από τα πίσω, κάτσαμε και μιλήσαμε. Δεν είπαμε τίποτε για μας. Καλός μου φάνηκε, δεν είπα τίποτα στους άλλους, περίμενα πρώτα να πει αυτός αν ήθελε.

Φυσικά ο παππούς σου έπρεπε να ρωτήσει τη μάνα του πρώτα. Βέβαια, η Φώτω σε όλα είχε λόγο. Του Διαμαντή, μορφωμένος άνθρωπος, τι να του πει η Φώτω, που 'ταν αμόρφωτη τελείως; Ήταν υποχόνδρια αλλά και έξυπνη γυναίκα, «Αυτό που είδε το μάτι μου, το 'φτιαξε το χέρι μου». Μεγάλωσε σε πολύ φτωχή οικογένεια ο παππούς σου, ήτανε κολίγοι σε κτήματα, δεν είχαν δικό τους σπίτι, κι η Φώτω μπόρεσε να κάνει το παλιόσπιτο που τους είχαν παραχωρήσει μέρος να ζήσουν. Το πάτωμα ήταν από χώμα και το 'στρωσε έτσι που να σφουγγαρίζεται κιόλας. Δεν έχεις δει εσύ τέτοια πατώματα για να καταλάβεις. Βέβαια, τρόπους δεν είχε, ήταν πολύ γλωσσού. Ας' την όμως τη Φώτω τώρα. Ο Διαμαντής μεγάλωσε στη φτώχεια, κατάφερε όμως να σπουδάσει. Κάθε μέρα κατέβαινε στη Χαλκίδα, τέσσερα χιλιόμετρα με τα πόδια, και τα παπούτσια τα 'χε στο χέρι στη διαδρομή. Τα 'βαζε όταν έφτανε, μην του χαλάσουνε. Ρώτα τον μετά να σου πει πώς κάποιες φορές συνεννογιόταν με τον οδηγό του λεωφορείου και τον έβαζε στην οροφή. Να δεις που θα αρχίσει να σου λέει και πώς μπήκε στην Πάντειο. Το '66 αρραβωνιαστήκαμε. Απ' όλους αυτούς, άκου 'δώ, κατέληξα με τον παππού σου. Πενητατόσα χρόνια τώρα...

Αρραβωνιασμένη έμεινα έναν χρόνο και τρεις μήνες. Ξέρεις πόσο πολύ ήτανε αυτό; Εκείνους τους χρόνους εμείς κάναμε επίσημους αρραβώνες με όλο το σόι, όχι όπως τώρα που συνηθίζουν τους μικρούς και πρόχειρους. Εγώ δεμίλαγα, περίμενα να δω τι θα κάνει αυτός,

πότε θα πει να παντρευτούμε. Ερχόταν από την Αθήνα στον Μύτικα τα Σαββατοκύριακα. Σε ξεχωριστά δωμάτια κοιμόμασταν. Το θυμάσαι το σπίτι το παλιό; Απέναντι από κει που κάθεται ο Γιάννης. Το γκρεμίσαμε κείνο πια, είχε πέσει σχεδόν, ερείπιο ήταν... Που λες, πριν προλάβει να κατέβει τη σκάλα, η μάνα μου του 'χε φέρει τον καφέ του. Εγώ ούτε ένα νερό δεν προλάβαινα να πιάσω. Ήταν σβέλτη γυναίκα, δεν προλάβαινες αλλού να κοιτάξεις, είχε στρώσει κιόλας τραπέζι. Ήτανε, βέβαια, και κοκέτα η μητέρα μου. Τέσσερα παιδιά έκανε, είπε δεν θα κάνει άλλα. Τότε κάνανε πολλά παιδιά οι γυναίκες, το ξέρεις, αλλά εκείνη δεν ήθελε. Στην εκκλησία πήγαινε με το καπέλο της και το καλοκαίρι κράταγε πάντα ομπρέλα! Μια λεπτεπίλεπτη, μπεζ με δαντέλα. Την έπαιρνε μετά η μάνα σου κι έπαιζε και τη χάλασε. Ένα κομμάτι της νυχτικιάς της όμως πρέπει να υπάρχει ακόμα. Τη θυμάσαι εσύ καθόλου; Αμ, πώς να τη θυμάσαι, ούτε ενός δεν ήσουν όταν συγχωρέθηκε. Τη βλέπεις όμως στη φωτογραφία που έχω από κει που σε κρατάει. Είναι πολύ μεγάλη εκεί, ασπρισμένη και ζαρωμένη· εγώ τηνε θυμάμαι όπως ήτανε νέα, όμορφη και ψηλή. Φαίνομαι πολύ γριά εγώ; Έχω μεγαλώσει, μωρέ... Τελικά μια μέρα είπε στη μάνα μου να παντρευτούμε τον Ιούλιο, τότε είχε άδεια, κι έτσι έγινε.

Κατεβήκαμε στην Αθήνα, φτιάξαμε το σπίτι με τα έπιπλά του και ξεκίνησαν οι αστικές μου μέρες. Ο παππούς σου δούλευε κι εγώ είχα το νοικοκυριό και τις φιλενάδες μου. Μαζεύομασταν οι γειτόνισσες και τα λέγαμε, πότε στης μιας, πότε στης άλλης. Με τη Λέτα τα βρίσκαμε καλύτερα και κουτσομπολεύαμε όλες τις υπόλοιπες. Τη θυμάσαι καθόλου; Σε πήγαινα και έπαιζες με τα εγγόνια της. Πώς τα 'χασε κι αυτή η έρμη στα τελευταία της! Και τα σινεμά μας πηγαίναμε τότε και τα θέατρά μας. Ντυνόμασταν, στολιζόμασταν και πού να μας μαζέψεις μετά! Με τον Διαμαντή πηγαίναμε πού και πού καμιά εκδρομούλα, κάναμε και τα μπάνια μας. Ωραία περνάγαμε, παράπονο δεν έχω. Στα τραπέζια με τους συναδέλφους του είχαν όλοι να το λένε, «Μα τι ωραία γυναίκα συνοδεύεις, ρε Διαμαντή!». Βλέπεις, μ' άρεσαν τα ωραία. Όλη την Πατησίων γύρναγα για να βρω αυτό που ήθελα, ακόμα και του παππού σου εγώ του ψώνιζα κοστούμια, μ' εμπιστευόταν. Τα νύχια μου μ' άρεσε να τα βάφω κόκκινα. Δε βαφόμουνα πολύ, έβαζα κραγιόν και λίγο πούντρα. Είχα κι όμορφα καπέλα, κυρίως για τις εκδρομές. Τα 'χω όλα τώρα και κάθονται. Πού να τα φορέσω, σάμπως πάω και πουθενά; Να τα πάρεις όμως εσύ, σ' τα φυλάω. Πώς γύριζα, ρε παιδί μου, τότε όλη την Αθήνα, ε; Προχτές πήγαμε με τον παππού σου – μόνη μου δεν μπορώ – μέχρι τον Γιάννη, εκεί δα απένα-

ντι, και μας ρώταγε αν ήρθαμε με τ' αμάξι, ακούς; Καθόλου δεν περιπατάει αυτός, εγώ θέλω κάποιον να στηρίζομαι.

Τρία χρόνια μετά τον γάμο ήρθε η μάνα σου. Ένα παιδί μονάχα έκανα· εγώ ήθελα κι άλλα να κάνω, να μην την έχω μοναχοκόρη, ο παππούς σου όμως φοβότανε. Αχ, κορίτσι μου, τι περιπέτεια κι αυτή! Ο γιατρός – στα σκατά να 'ναι εκεί που είναι – μου λέει να γεννήσω με καισαρική. Μόλις το άκουσα αυτό, σηκώθηκα να φύγω, καθόλου δεν ήθελα. Μ' έπιασαν όλοι μετά, μαθές ότι τώρα έτσι γεννάνε οι γυναίκες στην Ευρώπη, να τελειώσει γρήγορα και με ασφάλεια, κουραφέξαλα. Όταν με βγάλανε από το σφαγείο, κοιμόμουν πολλές ώρες και ο γιατρός έλεγε δεν πειράζει και να με αφήσουν να ξεκουραστώ. Μετά που ήτανε να φύγω να πάω σπίτι, έρχεται η νοσοκόμα να με ετοιμάσει – μου 'χανε τάχα και αποκλειστική – και βλέπει αίματα παντού να τρέχουν και την πληγή να είναι ανοιχτή. Φωνάζει στους γιατρούς: «Τη χάνουμε, τη χάνουμε», είχα χάσει πολύ αίμα, με τρέχουνε στα χειρουργεία... Σηκώνονται και έρχονται και τ' αδέρφια μου από τον Μύτικα, θέλανε να σκοτώσουν τον γιατρό. Εγώ φώναζα: «Τάχτε με στην Παναγιά να ζήσω». Δεν τα θυμάμαι αυτά, μου τα 'πανε μετά. Εγώ το μόνο που έβλεπα ήταν ένα ροζ τούνελ· ένα βαθύ τούνελ, κάπως ροζέ, κι εγώ πήγαινα και πήγαινα. Δεν έφτασα στο τέλος, ευτυχώς με συνεφέρανε. Όταν ξύπνησα, σηκώθηκα και πήγα στον καθρέφτη. Είδα την όψη μου άσπρη, άσπρη σαν αυτή την άσπρη πετσέτα, άσπρη σαν το καλοριφέρ... Με το που το είδα αυτό, λιποθύμησα. (Αχ, δεσ το, μωρέ, το καημένο! Τι είναι; Σπουργίτι; Κουτούλησε το κουτό στο τζάμι. Α να δούμε, θα σηκωθεί;) Ακούς; Ο παππούς σου δεν ήθελε να κάνουμε άλλα παιδιά. «Κι αν πάθεις τίποτα, εγώ τι θα κάνω;», έλεγε τη μία, «Έχομε παιδί!», έλεγε την άλλη. Και τι, θα πάθαινα πάλι το ίδιο; Πέρασε το δικό του τελικά και τι κατάλαβε; Η μάνα σου χρειαζότανε αδέρφια για να μαζευτεί λιγάκι. Ήταν ζόρικο παιδί, γλωσσού, είχε να μοιάσει της γιαγιάς της, της Φώτως. Να, και τώρα δεν θα τράβαγα ό,τι τραβάω με δαύτη. Από μικρή τα 'βαζε με μας και ακόμη για όλα εμείς φταίμε μαθές! Να την κουβεντιάσεις όμως εσύ και να 'στε δεμένες.

Αχ, ρε κορίτσι μου, πού τα θυμήθηκα όλα αυτά τώρα! Μια ζωή ολόκληρη και να 'ταν κι άλλη! Άμα θυμηθώ και τίποτα άλλο θα σ' το πω. Να 'ρχεσαι για να μιλάμε και να πηγαίνουμε και κάνα περίπατο να σε βαστάω. Το ξέρεις ότι όταν ήσουν μικρή σε πήγαινα με το καρότσι θάλασσα-θάλασσα ν' αναπνέεις καθαρό αέρα; Α, να με πας εσύ τώρα καμιά τσάρκα.

Μαρίκα

της Άσπας Χατζηδάκη

ΗΜΑΣΤΑΝ πέντε αδέρφια. Τρία κορίτσια και δυο κοπέλια. Εγώ ήμουν η μεγαλύτερη και πιο καπάτσα από τους υπόλοιπους. Με τον Μανώλη είχαμε έναν χρόνο διαφορά. Ακολουθούσε συνέχεια τον πατέρα μας στα χωράφια και στα πρόβατα, για να τον βοηθάει με τις δουλειές. Εγώ με τις άλλες δυο πηγαίναμε συχνά μαζώχτρες σε ξένα χωράφια και μαζώναμε ελιές, για να φτιάξει η καθεμιά την προίκα της, αλλά και να φέρουμε λάδι στο σπίτι. Ο μικρότερος, ο Στέλιος, σπάνια βοηθούσε στις δουλειές. Ήταν το χαϊδεμένο της μάνας μας.

Κατάρα στο σπιτικό

Τον χειμώνα του 1967, ενώ ετοιμαζόταν ο παππούς σου να έρθει στα Λιβάδια να με ζητήσει από τον πατέρα μου, ο αδερφός μου, ο Μανώλης, είχε ανέβει με έναν φίλο του στον Ψηλορείτη να φυλάνε τα ζώα. Η κακοκαιρία τραβούσε μέρες και δεν μπορούσαν να κατέβουν στο χωριό. Ο αρραβώνας έπαιρνε συνέχεια αναβολή. Θυμάμαι εκείνο το βράδυ κι ανατριχιάζω. Ο Μανώλης βρισκόταν έξω από το σπίτι μας μέσα σε μια ξύλινη κάσα, σκεπασμένος με ένα άσπρο πανί. Στο βουνό έμενε σ' ένα πέτρινο σπιτάκι. Ενώ εκείνος καθάριζε κάτι κάστανα με το μαχαίρι, έπεσε ένας κεραυνός και τον χτύπησε το ρεύμα. Ο φίλος του είχε λιποθυμήσει. Όταν συνήλθε, ο Μανώλης μας ήταν ήδη νεκρός. Κατάρα έλεγε όλο το χωριό ότι είχε πέσει στο σπιτικό μας.

Εγώ δεν καταλάβαινα πολλά. Απλώς μου έβαλαν ένα μαύρο φόρεμα και μου είπαν να μη βγάλω τσιμουδιά. Ακόμη θυμάμαι τη μάνα μας να απομακρύνει το άσπρο σεντόνι και να ουρλιάζει πάνω στο κατακαμένο και άψυχο σώμα του γιου της. Το μόνο που πρόλαβα να κάνω ήταν να τρέξω στο δωμάτιό μου να πάρω ένα υφαντό, το οποίο είχα ράψει για την προίκα μου, και να το δώσω

στους χωροφύλακες, για να τον σκεπάσουν. Μαύρα ρούχα, μαύρες κουρτίνες, σκοτεινά και μια μάνα φάντασμα. Έκανε σαράντα μέρες να πλυθεί, δεν έτρωγε, δεν της έπαιρνε λέξη κανείς. Ύστερα από χρόνια δεν άντεξε τον χαμό του γιου της και κρεμάστηκε.

Το προξενιό

Ποτές μου δεν έκατσα φρόνιμη. Πάντα κυνηγούσα τις όρνιθες, σκαρφάλωνα στα βράχια, έπαιζα κοντά στα πηγάδια. Δυο φορές είχα χτυπήσει με ένα κομμάτι ξύλο κάτι κορίτσια στο κεφάλι, γιατί με κορόιδευαν. Δεν με ένοιαξε, καλά τους είχα κάνει. Δεν μαρτυρούσα τις αταξίες των άλλων στη μάνα μας, ούτε κουτσομπόλενα από 'δώ κι από κει. Τα προξενιά που έρχονταν σπίτι μας ήταν πιο πολύ για τις δυο αδερφές μου, την Αντιγόνη και την Πόπη. Δεν με πείραζε, εγώ έκανα του κεφαλιού μου και δεν ήθελα κάποιον να με βάλει σ' ένα σπίτι να κάνω τη νοικοκερά.

Σχολείο πήγαινα σ' ένα χωριό έξω από τα Λιβάδια, στην Κράνα. Κάθε πρωί περπατούσα μία ώρα για να προλάβω να φτάσω πριν ξεκινήσει η προσευχή. Αλλά το δημοτικό δεν το έβγαλα. Νομίζω έφτασα μέχρι την τρίτη τάξη. Μετά ξεκίνησα να πηγαίνω σε χωράφια να μαζεύω ελιές ή να τρυγάω σταφύλια. Μια χρονιά κατέβηκα από τα Λιβάδια στο Λατζιμά μαζί με μια θεία μου, για να μαζώξουμε τις ελιές. Είχα ξαναδουλέψει στα χωράφια του κυρ-Νικολή παλιότερα. Πλήρωνε καλά. Είχε και δυο γιους. Μόνο ο ένας εμφανιζόταν αραιά και πού. Ήταν ωραίος άντρας ο γιος του, αλλά είχα ακούσει ότι είχε πολλές γκόμενες. Την επομένη χρονιά μάς ζήτησε ξανά ο κυρ-Νικολής και πήγα μαζί με την αδερφή μου, την Αντιγόνη, κι άλλες δυο συγχωριανές μου. Τότε ο γιος του κυρ-Νικολή, ο Ηλίας, ήρθε και με ζήτησε από τον πατέρα μου. Το '67 ήταν. Από τις τέσσερις κοπελιές είχε διαλέξει εμένα: «Τη Μαρίκα θέλω να μου φέρετε για γυναίκα μου», είχε πει. Έγινε το προξενιό, ο πατέρας μου δέχτηκε και παντρευτήκαμε. Είχε περάσει ήδη ένας χρόνος που είχαμε χάσει τον Μανώλη και, αφού έγινε ο γάμος με τον Ηλία, έφυγα από το χωριό. Άλλωστε δεν άντεχα άλλο εκεί. Ο παππούς σου, ευτυχώς, είχε σπίτι στο Ρέθυμνο.

Ζωή και εργασία

Το σπίτι στο Ρέθυμνο ήταν ισόγειο αλλά πιο μεγάλο από αυτό στο χωριό. Ο Ηλίας ήθελε να χτίσει και τον πάνω όροφο, γιατί θα είχε λιγότερη φασαρία και πιο ωραία θέα. Στο πίσω διαμέρισμα

έμεναν τα πεθερικά μου και δίπλα από αυτούς η αδερφή του Ηλία. Ναι, είχε και μια αδερφή, τρομάρα του. Εγώ δεν την είχα γνωρίσει μέχρι τη στιγμή που πάτησα το πόδι μου στην πόλη. Στον γάμο δεν είχε έρθει, γιατί βρισκόταν σε ταξίδι στην Αμερική, η κοκέτα. Ο αδερφός του έμενε στο Ηράκλειο.

Με την Κατίνα, την αδερφή του Ηλία, είχαμε τυπικές σχέσεις. Άσε που μου είχαν πει κάτι γειτόνισσες πως έλεγε από εδώ κι από εκεί ότι είχα βάλει από πριν στο μάτι τον Ηλία. Γι' αυτό, λείει, πήγαινα στα χωράφια του πατέρα τους. Άλλες με είχαν πληροφορήσει ότι έλεγε πως είχα κρυφά σχέση μαζί του, πριν με ζητήσει. Είναι σωστές κουβέντες τώρα αυτές; Άμα μάθαινε τίποτα τέτοιο ο πατέρας μου, γουλί θα με είχε κουρέψει. Στον Ηλία έβαζε συνέχεια λόγια, αλλά ευτυχώς ήμουν γλωσσού και δεν άφηνα τίποτα να πέσει κάτω. Εγώ δεν έμεινα με σταυρωμένα χέρια. Και τρία παιδιά έκανα, και το σπίτι πάντα λαμπικό το είχα, και διαφορετικό φαγητό κάθε μέρα μαγειρεύω, και δουλειά σε ξενοδοχείο έπιασα, και υφαντά έπλεκα που τα πουλούσα κιόλας. Όταν μάλιστα μεγάλωσαν τα παιδιά και ξεκίνησα τα ταξίδια με τις φίλες μου, εκεί να δεις φωνές και κακό. Δεν με ένοιαζε καθόλου. Εγώ έβγαζα τα λεφτά μου και τα ξόδευα εκεί που ήθελα.

Δεν μπορώ να πω, καλός ήταν ο παππούς σου, αλλά πολύ δύστροπος. Τα πρώτα δύο χρόνια ασχολιόταν με τα περβόλια κι έβγαζε λαχανικά και φρούτα. Ύστερα έπιασε δουλειά στην ΖΕΚΤΕ. Ήταν εργολαβική εταιρεία και οδηγούσε φορτηγά, τα οποία μετέφεραν διάφορα υλικά. Εκείνος βρισκόταν συνέχεια στους δρόμους, ενώ εγώ στο σπίτι μεγάλωνα τα παιδιά. Το αποκορύφωμα ήταν τη στιγμή που έπιασε δουλειά ως οδηγός στο ΚΤΕΛ. Πάλι με τις ώρες στους δρόμους, να κάνει διανυκτερεύσεις στο Ηράκλειο, στο Ροδάκινο ή στα Σφακιά και να λείπει κάποια βράδια από το σπίτι. Αλλά το χειρότερο; Αγόρασε δικό του λεωφορείο κι αντί να το οδηγάει εκείνος, έβαζε άλλον οδηγό. Ο παππούς σου πήγαινε στο ΚΤΕΛ και μαζί με τους υπόλοιπους οδηγούς τρώγανε και πίνανε με τις ώρες. Τότε έπιναν οι οδηγοί και πήγαιναν δρομολόγιο μετά, δεν ήταν τα πράγματα όπως σήμερα. Απορώ πώς δεν είχε σκοτωθεί κανείς. Έτσι, πήρα κι εγώ την απόφαση να πιάσω δουλειά στο ξενοδοχείο.

Στα τριάντα επτά πρέπει να ήμουν όταν ξεκίνησα να δουλεύω στο ξενοδοχείο. Ήταν σκληρή η δουλειά της καμαριέρας. Εγώ δεν γκρίνιαζα. Είχα την ανεξαρτησία μου και δεν με πείραζε που πονούσε το σώμα μου. Κάθε χρόνο το ξενοδοχείο που δούλευα διοργάνωνε εκδρομές σε διάφορα νησιά. Είχα βρει άλλες δυο τρελές σαν εμένα

και ταξιδεύαμε μαζί. Πήγα Σύρο, Πάρο, Τήνο, Νάξο, Σαντορίνη, Ρόδο, Μήλο. Όλα τα νησιά έχω γυρίσει. Περνούσα όμορφα. Έβλεπα διαφορετικές πόλεις και δοκίμαζα νέα φαγητά. Γυρίζαμε κι όλες τις εκκλησίες, για να προσκυνήσουμε τον άγιο του κάθε νησιού. Πάντα επέστρεφα σπίτι ξεκούραστη και με πολλά δώρα. Βέβαια, κάθε φορά αντίκριζα στον γυρισμό τον Ηλία με κάτι μούτρα μέχρι το πάτωμα. Τα ίδια δηλαδή που είχε και τη στιγμή που έφευγα για κάθε ταξίδι.

Το 2007 διοργάνωσαν εκδρομή στην Ισπανία. Εγώ δεν είχα ταξιδέψει ποτέ στο εξωτερικό. Φοβόμουν λίγο, αλλά οι φιλενάδες με ξεσήκωσαν και έκλεισα τα εισιτήρια χωρίς να το συζητήσω πρώτα με τον παππού σου. Στο σπίτι έγινε το έλα να δεις. Γκόμενο, λέει, είχα βρει και πήγαινα με εκείνον στα ταξίδια. «Βρε χρυσέ μου, βρε καλέ μου», του έλεγα, «έλα κι εσύ στην εκδρομή αν θέλεις». Σιγά μην κουνήσει ο Ηλίας από το σπίτι και χάσει τις παρέες του από τη δουλειά. Ακόμη και τη μέρα που φεύγαμε για Ισπανία μαλώναμε και δεν με άφηνε να προλάβω το λεωφορείο. Είχε μπλεχτεί κι ο Νίκος, ο γιος μας, στη φασαρία και του έλεγε να με αφήσει ήσυχη να πάω όπου θέλω. Εγώ πήγα στην Ισπανία και πέρασα υπέροχα. Την επομένη χρονιά ταξίδεψα και στην Αίγυπτο. Πάλι φασαρίες. Πράμα δεν άκουγα εγώ. Αφού επέστρεφα από κάθε ταξίδι, ο Ηλίας δεν μου μιλούσε για τουλάχιστον ένα μήνα. Θυμάμαι τον γιο μου, τον Νίκο, – τότε οδηγούσε εκείνος το λεωφορείο του πατέρα του – να μου λέει: «Μάνα, υπομονή. Μα σε λίγα χρόνια θα πάρεις σύνταξη και θα σου δίνω εγώ λεφτά να πηγαίνεις όσα ταξίδια θες». Δεν πρόλαβε.

Μάνα

Τον Μάιο του 1970 γέννησα το πρώτο μου παιδί. Αγόρι ήταν. Κι είχα πολύ δύσκολη εγκυμοσύνη. Νεογέννητο το θυμάμαι να κλαίει στην κούνια του με τις ώρες. Δίπλα του εγώ να κλαίω επίσης, γιατί δεν ήξερα τι ήθελε. Ώρες ατέλειωτες χωρίς να σταματάει, κι εκείνο το κακόμοιρο γινόταν μοβ σαν τη μελιτζάνα. Ήμουν άμαθη και δεν είχα κάποιον δικό μου να μου εξηγήσει τι πρέπει να κάνω. Εγώ νόμιζα ότι ήταν άρρωστο κι ότι θα πεθάνει. Έφερνε ο παππούς σου συνέχεια την Ταξιάρχουλα, τη μαμή, για να δει το μωρό. «Καλά είναι το μωρό σας, Μαρίκα μου. Τίποτα δεν θα πάθει», έλεγε. Καλλιά να είχε πεθάνει τότε, παρά έτσι όπως τον έχασα τώρα. Νίκο τον βγάλαμε. Πήρε το όνομα του πεθερού μου. Στη βάφτιση εγώ δεν πήγα, απαγορευόταν. Μη με ρωτάς, δεν ξέρω γιατί. Η μητέρα του παιδιού περίμενε σπίτι μέχρι να της το φέρει ο νονός βαφτισμένο κι ευλογημένο. Έτσι έγινε και με μένα.

Δεν πέρασε καιρός και τον Μάρτη του 1972 κάνω και τον δεύτερο γιο. Καμία σχέση δεν είχε με τον Νίκο. Ήταν πολύ ήσυχος. Έκλαιγε μόνο όταν ήθελε γάλα. Εκείνο το διάστημα ο Ηλίας είχε ξεκινήσει να δουλεύει στην ΖΕΚΤΕ. Ο πρώτος τσακωμός δεν άργησε να γίνει. Ήμουν ήδη φουρκισμένη, γιατί έλειπε ώρες από το σπίτι κι εγώ ήθελα βοήθεια με τα δυο μικρά παιδιά, αλλά, όταν μου είπε ότι θα βγάζαμε τον δεύτερο γιο Βασίλη, επειδή έλεγαν έτσι τον παππού του Ηλία, εκεί ήταν που έγινα Τούρκος. Εγώ ήθελα να τον ονομάσουμε Μανώλη, του αδερφού μου το όνομα, ή έστω Κωστή που έλεγαν τον πατέρα μου. Εκείνος τίποτα, «Βασίλη θα τονε πούμε, πάει και τελείωσε». Όσο στεναχωρήθηκα, άλλο τόσο νευρίασα. Αλλά δεν μίλησα. Οι σχέσεις μας είχαν παγώσει. Ήμουν εγωίστρια κιόλας.

Ένα απόγευμα του '73 ετοιμάζα το τραπέζι, γιατί περιμέναμε το αφεντικό του από την ΖΕΚΤΕ να έρθει να φάμε βραδινό με τη γυναίκα και τα παιδιά του. Ο Νίκος είχε ξεκινήσει να περπατάει και με είχε τρελάνει. Ο Βασίλης μου, ήσυχος πάντα, στην κούνια του δεν ενοχλούσε κανένα μας. Εκείνη την ώρα νομίζω είχα αφήσει την κατσαρόλα με το κοκκινιστό αρνί να σιγοβράζει πάνω στο μάτι της κουζίνας και θήλαζα τον Βασίλη στην κρεβατοκάμαρα, ώσπου ακούω σειρήνες έξω από το σπίτι. Ήταν τόσο δυνατές που με πόνεσαν τα αφτιά μου. Σειρήνες σαν αυτές του πολέμου. Άρχισαν τα μικρά να κλαίνε από τον θόρυβο και δεν ήξερα πώς να τα ηρεμήσω.

Μέσα σε δέκα λεπτά είχε φτάσει κι ο Ηλίας στο σπίτι. Μου είπε να φτιάξω τις βαλίτσες των παιδιών και τις δικές μας. Θα μας έστελνε να μείνουμε στο χωριό. «Ε, ρε, με τον μαλάκα τον Παπαδόπουλο που έχουμε μπλέξει», έλεγε και ξανάλεγε. Για τον Παπαδόπουλο ήξερα μόνο ότι ήταν χουντικός. Δεν είχα ασχοληθεί ποτέ, δεν καταλάβαινα. Ο παππούς σου φοβόταν. Πίστευε ότι θα ξεσπάσει πόλεμος και μας πήγε στο χωριό, γιατί εκεί θα ήμασταν πιο ασφαλείς. «Το κρέας τι να το κάνω;» τον είχα ρωτήσει μέσα στον πανικό μου. Πήρα και την κατσαρόλα μαζί μου, μας έβαλε σ' ένα ταξί και πήγαμε στα Λιβάδια. Ο Ηλίας το πρώτο βράδυ δεν ήρθε. Εκείνος έπρεπε να δουλεύει κανονικά, γιατί είχαν επιτάξει όλα τα φορτηγά. Τα επόμενα βράδια, μετά τη δουλειά, ερχόταν στο χωριό και κοιμόμασταν μαζί. Μας πρόσεχε με τον δικό του τρόπο.

Ούτε θυμάμαι πόσο καιρό μείναμε στο χωριό. Εκεί έφτιαξαν λίγο οι σχέσεις μας με τον Ηλία. Αφού γυρίσαμε πίσω στο Ρέθυμνο, έπρεπε όλα να μπουν ξανά σε μια σειρά. Τα μικρά μεγάλωναν μέρα με τη μέρα. Τη χρονιά που ο Νίκος θα πήγαινε πρώτη δημοτικού κι ο

Βασίλης προνήπιο, έμαθα ότι ήμουν έγκυος. Όλοι μου έλεγαν ότι θα κάνω αγόρι. Εγώ ήθελα κορίτσι. Έταξα, λοιπόν, στην Αγία Ειρήνη Χρυσοβαλάντου να μου δώσει κορίτσι και θα έβγαζα το όνομά της. Τέλη Μάη του 1977 γέννησα την κόρη μου, δηλαδή τη μαμά σου. Κατευθείαν μήνυσα του παππού σου ότι το κορίτσι θα το βγάλουμε Ειρήνη, γιατί ήταν ταμένο. Δεν του είχα εμπιστοσύνη. Γι' αυτό πήγα μόνη μου με τον νονό της μικρής και τη βαφτίσαμε μια μέρα που δούλευε ο Ηλίας. Στο σπίτι έγινε ο κακός χαμός. Σημασία δεν του έδωσα όμως. Από τότε εμένα με ένοιαζαν μόνο τα παιδιά μου. Και τα τρία μεγάλωναν όμορφα και αγαπημένα. Ποτέ δεν είχαν μαλώσει μεταξύ τους και πάντα πρόσεχαν τη μικρή τους αδερφή.

Ένας αλλιώτικος πατέρας

Ο παππούς σου είχε μια περίεργη σχέση με τα παιδιά του. Τα αγόρια δεν τα έπαιρνε μαζί του σε παρέες ή σε γάμους, όπως έκαναν άλλοι πατεράδες. Οικογενειακώς είχαμε πάει κάνα-δυο φορές εκδρομή, αλλά όχι τίποτα το ιδιαίτερο. Είτε στις αδερφές μου στο Ηράκλειο, που είχαν παντρευτεί κι έμεναν εκεί, είτε στους κουμπάρους μας στα Χανιά. Την Ειρήνη την είχε πάρει μία ή δύο φορές μαζί του σε δρομολόγιο με το φορτηγό, τότε που ήταν στην ΖΕΚΤΕ, και αργότερα με το λεωφορείο. Με τα αγόρια θα κουβέντιαζε λίγο την ώρα του φαγητού, όσα μεσημέρια τρώγαμε όλοι μαζί δηλαδή. Μεγαλώνοντας, γράφτηκαν στο ποδόσφαιρο κι έπαιζαν επαγγελματικά. Ποτέ δεν ήρθε σε αγώνα να τους καμαρώσει. Ακόμη και τη μάνα σου την πρώτη φορά που πήγε στον κινηματογράφο να δει ένα παιδικό τη συνόδευσε ο θεός της, ο Γιάννης, ο άντρας της Κατίνας. Και στη θάλασσα με εκείνον πήγαινε, γιατί τότε εγώ δούλευα στο ξενοδοχείο. Τα καλοκαίρια ήταν μαζί όλα τα αδέρφια. Τα αγόρια δούλευαν στην παραλία και η μικρή με τον θείο της έπαιζε ρακέτες στην άμμο με τις ώρες. Κάποιες φορές που είχα ρεπό πήγαίνα κι εγώ μαζί τους. Ο Ηλίας άφαντος.

Εγώ δεν τον φοβόμουν, αλλά τα παιδιά τον έβλεπαν πάντα με τρόπο. Ο Νίκος εξαιτίας του ξεκίνησε να πίνει. Γύρω στα είκοσι πρέπει να ήταν, όταν έπιασε δουλειά σε ένα μπαρ λίγο πιο κάτω από το σπίτι μας και κάθε βράδυ γυρνούσε μεθυσμένος. Πιστεύω είχε δεχτεί τη δουλειά για να εκνευρίσει τον πατέρα του και να του δώσει επιτέλους λίγη σημασία. Αντίθετα, τον εξαγρίωσε περισσότερο. Ξυπνούσε μέσα στη νύχτα, του φώναζε να φύγει και να μην ξαναπατήσει σπίτι μας μέχρι να αφήσει αυτήν τη δουλειά, την οποία σύμφωνα με τον

παππού σου την έκαναν μόνο τα αποβράσματα της κοινωνίας. Ένα βράδυ, θυμάμαι, τον έσπρωξε από τις σκάλες, γιατί τότε είχαμε χτίσει τον πάνω όροφο και μέναμε εκεί, κλείδωσε την πόρτα και δεν τον άφησε να μπει μέσα. Εκείνος σκαρφάλωσε στο μπαλκόνι του δωματίου του και χτυπούσε το τζάμι να του ανοίξουν ο Βασίλης με την Ειρήνη, που είχαν ξαπλώσει μαζί, κουλουριασμένα, στο κρεβάτι από τον φόβο τους.

Πονούσε η καρδιά μου που υπέφερε έτσι το παιδί μου. Ο Βασίλης πάντα ήταν ήσυχος και δεν μιλούσε. Το Ρηνιώ μας ήταν κορίτσι, οπότε δεν την άκουγε κανείς. Ποιος να μου το 'λεγε όμως ότι θα ερχόταν ο καιρός που ο Ηλίας θα έκλαιγε ολόκληρα μερόνυχτα για τον γιο του; Ένα βράδυ, ενώ ακόμη δούλευε σ' εκείνο το μπαρ, είχε έρθει η αστυνομία σπίτι μας, γιατί ο Νίκος είχε μπλεχτεί σε έναν καβγά και τον είχαν μεταφέρει στο νοσοκομείο λιπόθυμο. Δεν ήρθε ο Ηλίας μαζί μου στο νοσοκομείο. Μόνη πήρα ένα ταξί με τον Βασίλη και πήγαμε. Περίπου είκοσι χρόνια μετά επαναλήφθηκε το ίδιο σκηνικό, χωρίς αίσιο τέλος. Δεν θα σου πω πολλά, γιατί πονάει η ψυχή μου όταν τα σκέφτομαι. Η μάνα σου είχε παντρευτεί και είχε κάνει παιδιά. Θα το θυμάσαι κι εσύ, πήγαινες γυμνάσιο. Θα ερχόσασταν να μείνετε μαζί μας εκείνο το βράδυ, γιατί οι γονείς σας θα πήγαιναν σ' έναν γάμο. Τηγάνιζα τις πατάτες κι είχα πάρει τον Νίκο τηλέφωνο να φύγει από το τραπέζι που ήταν, για να έρθει νωρίς σπίτι να παίξετε. Ο Νίκος κι ο Βασίλης δεν είχαν παντρευτεί κι έμεναν μαζί μας. Περνούσατε πολύ ωραία, όταν μαζεύόσασταν σπίτι.

Είκοσι λεπτά αφού είχα μιλήσει με τον Νίκο στο τηλέφωνο και μου είχε πει: «Μάνα τώρα ξεκινάω, μην αγχώνεσαι!», χτυπάει το κουδούνι της πόρτας. Σκέφτηκα ότι θα είχε ξεχάσει τα κλειδιά, αν και δεν τα έβλεπα πάνω στον πάγκο. Ανοίγω την πόρτα και βλέπω δυο αστυνομικούς να μου ανακοινώνουν ότι ο γιος μου σκοτώθηκε σε τροχαίο. Ύστερα δεν θυμάμαι τίποτα άλλο. Κατάλαβα μόνο τον πόνο που είχε νιώσει τότε η μάνα μου, όταν είδε τον γιο της κατακαμένο να κείτεται στην ξύλινη κάσα. Ο Ηλίας μετά από αυτό αρρώστησε, έπαθε κατάθλιψη και πέθανε τρία χρόνια αργότερα. Ο Βασίλης μου να κλείνεται όλο και περισσότερο στον εαυτό του. Να κλαίει με τις ώρες στο δωμάτιό του και να μη μιλάει σε κανέναν γι' αυτό που περνούσε. Σε αντίθεση με τη μάνα μου, εγώ κι ο Βασίλης μου είχαμε στήριγμα την κόρη μου, τα εγγόνια μου και τον γαμπρό μου. Πάντα ευχαριστούσα τον Θεό που μου έδωσε μια κόρη σαν εκείνη.

Ειρήνη

Τα αγόρια πάντα άφηναν την Ειρήνη να παίζει μαζί τους. Με τον Νίκο είχε επτά χρόνια διαφορά, αλλά έπαιζαν όλα μαζί ήσυχα κι αγαπημένα. Όταν ξεκίνησε το Ρηνιώ να μεγαλώνει, με βοηθούσε πολλές φορές στις δουλειές του σπιτιού και στο μαγείρεμα. Ειδικά όταν έπιασα δουλειά στο ξενοδοχείο, εκείνη αναλάμβανε να συμμαζέψει το σπίτι, τους μήνες, βέβαια, που δεν είχε σχολείο. Θυμάμαι μια φορά είχα βγει στη γειτόνισσα απέναντι να της δώσω φρέσκα αβγά, τα οποία μου είχε στείλει από το χωριό ο αδερφός μου ο Στέλιος, και μου είχε πει: «Μωρέ Μαρίκα. Η κόρη σου φαίνεται νοικοκερά. Την είδα ψες το μεσημέρι που έπλενε τα μπαντζούρια σας. Χαρά στον γαμπρό που θα τηνε πάρει». Κι εγώ καμάρωνα για την κόρη μου. Ήταν κι εκείνη ήσυχο παιδί σαν τον Βασίλη μου. Στην εφηβεία πρέπει να ήταν, όταν κλειδωνόταν στο δωμάτιό της με τις ώρες, έβαζε στο ραδιόφωνο κρητικά και σημείωνε σ' ένα τετράδιο μαντινάδες. Ερωτευμένη έλεγα θα 'ναι. Μα δεν της έπαιρνες λέξη.

Θαρρώ στην πρώτη τάξη του Λυκείου πήγαινε, όταν ξεκίνησαν διάφορα τηλεφωνήματα στο σπίτι από άγνωστο αριθμό. Μόνο όταν σήκωνε η Ειρήνη το τηλέφωνο της μιλούσαν, σε μας το έκλειναν αμέσως. Η Κατίνα, η αδερφή του Ηλία, είχε ένα περίπτερο στο τέλος του τετραγώνου και κάθε απόγευμα έλεγε η μικρή ότι θα πήγαινε εκεί, για να κάνει παρέα στη θεία της. Είχα καταλάβει ότι δεν πήγαινε εκεί, αλλά δεν μπορούσα να της πω τίποτα, για να μην το μάθει ο πατέρας της. Ένα απόγευμα, καλοκαίρι ήταν, επιστρέφει ο Ηλίας από τη δουλειά και μου λέει ότι πρέπει να μιλήσουμε. Βγήκαμε, λοιπόν, στη μπροστινή βεράντα, για να μη μας ακούσει η Ειρήνη, που ήταν εκείνη την ώρα στο σπίτι. «Ήρθε ο Μανούσος σήμερα στη δουλειά, πριν πάω στο δρομολόγιο, και με ρώτησε αν παντρεύουμε τη Ρηνιώ. Ζέρεις ποιον Μανούσο λέω; Αυτόν που οδηγάει του Καλλέργη το λεωφορείο. Είχαμε πάει τον προηγούμενο μήνα μαζί στον γάμο του Πετράκη». «Ναι, μωρέ Ηλία, κατάλαβα ποιον λες. Κάθε Δευτέρα, που πηγαίνω στη λαϊκή, βλέπω την κυρία του και λέμε δυο κουβέντες. Αλλά πώς τους ήρθε αυτό;» Δεν βγάλαμε άκρη εκείνη τη φορά. Εξάλλου εμείς τη μικρή δεν τη δίναμε, γιατί πήγαινε ακόμη σχολείο.

Μετά από μια βδομάδα πάλι τα ίδια. Τότε άρχισα να καταλαβαίνω εγώ. Την τρίτη φορά τη φωνάζει ο Ηλίας στο σαλόνι και τη ρωτάει αν θέλει να παντρευτεί. Πρώτη φορά άκουσα την Ειρήνη να βγάζει γλώσσα. Αυτό το παιδί τελικά μου έμοιασε, σκέφτηκα.

«Ανάλογα ποιον θα μου δώσετε», είχε πει. «Γιάντα, μωρή, έχεις κανένα στον νου σου δηλαδή;», της είπε ο Ηλίας. Εκείνη την ώρα είπα από μέσα μου ότι θα την κουρέψει. «Εγώ αν δεν παντρευτώ τον Γιώργη, του Μανούσου τον γιο, θα πάω να γίνω καλόγρια. Σιγά μη με περιμένει μέχρι να ξεσχολίσω. Εγώ πότε θα τον βλέπω;» Ο πατέρας της έμεινε να την κοιτάζει με το στόμα ανοιχτό. Τελικά αρραβωνιάστηκαν τα παιδιά. Παντρεύτηκαν, αφού τελείωσε η Ειρήνη το σχολείο. Ο Ηλίας κορδομπέντιζε* συνεχώς με τους συμπεθέρους που είχε κάνει και την τύχη που είχε η κόρη μας με αυτόν τον γαμπρό. Όταν μάλιστα πιάσαμε και το πρώτο εγγόνη στα χέρια μας, εκεί να δεις χαρά.

Ακόμη θυμάμαι τα πρώτα παιχνίδια που σας είχαμε πάρει. Ή τα ρουχαλάκια που διάλεγα μαζί με την αδερφή μου την Πόπη, όταν πήγαινα για ψώνια στο Ηράκλειο. Όλα αυτά τα οικογενειακά τραπέζια, τις φωνές σας, τα παιχνίδια με τους θείους σας. Καμάρωνε κι ο παππούς. Είχε ηρεμήσει πια κι εκείνος. Είχε γεράσει. Σας έβλεπε να παίζετε στο σαλόνι, ενώ εκείνος καθόταν στην καρέκλα της κουζίνας. Σας βλέπαμε να μεγαλώνετε. Αλλά πάλι εκείνος δεν μπορούσε να παίξει μαζί σας. Δεν είχε μάθει να παίζει ούτε με τα παιδιά του. Δεν πειράζει, ας είναι καλά εκεί που βρίσκεται. Κι ελπίζω πια να σμίγει σε παρέες με τον γιο μας.

* Φούσκωνε από υπερηφάνεια.

Κρατήθηκα, όμως!

του Σπύρου Μυτάκη

ΤΑ ΠΑΡΑΣΗΜΑ

«Δεν θα σας αφήσω να τον πάρετε, είναι άρρωστος άνθρωπος, χωρίς τη φροντίδα μου δεν θα αντέξει!» φώναξε η μάνα μου στους χωροφύλακες, δείχνοντάς τους τα φάρμακα του πατέρα μου, που είχε στολίσει σαν πύργο πάνω στη μπουχαρή*. Δεν μας ξάφνιασαν, ξέραμε ότι θα συμβεί. Ήταν οι πρώτες μέρες μετά το πραξικόπημα της Χούντας, όταν η χωροφυλακή έφτασε στην πόρτα μας να συλλάβει άλλον έναν εγκληματία! Έναν κομμουνιστή! Δεν ήταν πολύ μεγάλος στα χρόνια, ένας πενηντάρης άνδρας ψηλός και πάντα καμαρωτός. «Περνάει ο γαμπρός», έλεγαν όλοι, όταν αποφάσιζε να βγει από το σπίτι. Τελικά τους κατάφερε η μάνα μου και δεν τον συνέλαβαν, χωρίς καν να υπογράψει δήλωση μεταμέλειας. Μέχρι και να πάρουν εκείνη στη θέση του πρότεινε. Θυμάμαι τον πατέρα μου να την κοιτάζει με βλέμμα αυστηρό. Για πρώτη φορά όμως της επέτρεψε να μιλήσει έτσι μπροστά του, ένιωθε και ο ίδιος πως πια δεν είχε άλλες δυνάμεις.

Τα παράσημα, όπως έλεγε, τα απέκτησε μετά τον Εμφύλιο, το 1951. Στη διάρκεια του Εμφυλίου, αν και δηλωμένος κομμουνιστής, είχε φτάσει πολλές φορές ένα βήμα πριν την εξορία αλλά και την εκτέλεση. Ήταν αγαπητός στο χωριό, και όχι μόνο, αρκετοί ρίσκαραν τη ζωή τους κρύβοντάς τον. Σε κάποιους όμως δεν άρεσε καθόλου ότι ένας από τους πιο σκληρούς και αμετανόητους αριστερούς περιφερόταν στο χωριό ελεύθερος. Ένα πρωί, φθινόπωρο θα ήταν, αφού η μανούλα μου ήταν με την κοιλιά στο στόμα σε μένα, την πήραν στο κατόπι κάποιοι Ράλληδες – έτσι λέγαμε τότε τους δεξιούς, παιδί μου –, όταν πήγαινε στον πατέρα μου φαγητό στα χωράφια. Εμφανίστηκαν ξαφνικά πίσω της: «Τρέχα, Στέργιο, να κρυφτείς, φύγε, δεν θα με πειράξουν εμένα, είμαι έγκυος», φώναξε, αλλά ο πατέρας δεν κούνησε από τη θέση του. Αφού τον έπιασαν και τον

* Το τζάκι.

κρατούσαν, ο ένας τη χαστούκισε, της φώναξε να γυρίσει σπίτι και να μαυροντυθεί, γιατί αυτήν τη φορά θα τα κατάφερναν.

Δεν είχε δώσει σημεία ζωής για πάνω από έναν μήνα. Πήγε η μάνα μου στην αστυνομία, στην Καρδίτσα, να δηλώσει εξαφάνιση. Ποιος θα νοιαζόταν όμως για έναν κομμουνιστή; Ένα πρωί, όταν πια όλοι πίστευαν πως δεν θα τον ξαναδούν, άνοιξε την πόρτα και μπήκε μέσα. Μέχρι το μεσημέρι η μάνα μου με γέννησε. Δεν με είχαν για να ζήσω, η μαμή είπε πως ήμουν άρρωστο. Ήταν 17 Νοεμβρίου του 1951. Με βάφτισαν στον αέρα. Αικατερίνη με είπαν, μα όλοι με φώναζαν Ρίνω. Την άκουσα πολλές φορές την ιστορία του, έτσι τη λέω και σε σένα τώρα. Τον χτύπησαν πολύ άσχημα, παιδί μου, και τον πέταξαν μισοπεθαμένο στην όχθη του Πάμισου! Τρεις μέρες, λέει, έμεινε εκεί. Όταν μια γυναίκα πήγε να πλύνει, τον πήρε στο σπίτι της και τον φρόντισε. Όταν πια έγινε τελείως καλά, τον άφησε να έρθει σε μας. Αυτοί που τον χτύπησαν ήταν χωριανοί μας, γείτονες, με τα παιδιά τους παίζαμε μαζί. Όταν μας έβλεπαν, φαινόταν το μίσος στα μάτια τους.

Από εκεί και ύστερα, παρ' όλο που ο πατέρας μου έζησε, δυστυχήσαμε. Δεν μπορούσε πια να δουλέψει. Το ένα του πνευμόνι είχε καταστραφεί από το ξύλο. Στην αρχή φοβηθήκαμε για φυματίωση, έκανε αιμόπτυση. Από σαράντα χρονών ήταν ανήμπορος και έπαιρνε ένα τσουβάλι φάρμακα. Η μάνα μου αναγκαζόταν να δουλεύει σαν άντρας, από κοντά κι εμείς, παιδάκια. Ήμασταν πέντε παιδιά ή μάλλον, όπως λέγανε στο χωριό, «ένα πηδί και τέσσερα κουρίτσια». Τα αδέρφια μου με το ζόρι έβγαλαν το δημοτικό. Θυμάμαι, η μεγάλη μου αδερφή ήθελε να γίνει δασκάλα. Δεν την άφησαν να πάει ούτε στο γυμνάσιο. Τα χέρια, εκείνα τα χρόνια, παιδί μου, για την αγροτιά ήταν μεροκάματα, έβγαζαν ψωμί. Εμένα, που ήμουν το στερνοπούλι και δούλευαν ήδη τα αδέρφια μου, με έστειλαν στο γυμνάσιο. Ήθελαν να με σπουδάσουν! Αν και καλή μαθήτριά, στα μαθηματικά μάλιστα ήμουν άριστη – όχι σαν εσένα – πήγα μόνον ως και τη δευτέρα γυμνασίου. Μετά τα παράτησα από μόνη μου για να δουλέψω, πού μυαλό για γράμματα; Στερνή μου γνώση να σ' είχα πρώτα!

Μεταβάσεις/Έγινα μάνα

Πώς βρεθήκαμε στη Χαλκίδα, ε; Θέλαμε να φύγουμε από τα χωράφια και τη φτώχεια. Πέντε παιδιά ήμασταν, κανένα δεν έκατσε στο χωριό μας, τέσσερις εδώ και μία στην Πελοπόννησο. Τότε φτιά-

χναμε ομάδες από το χωριό και κατεβαίναμε Νοέμβρη, Δεκέμβρη, που δεν είχαμε δουλειές στα δικά μας μέρη, για μεροκάματο στις ελιές. Βγάζαμε το λαδάκι μας, που τότε δεν υπήρχε στον κάμπο. Να φανταστείς, η μανούλα μου και όλες οι νοικοκυρές, βέβαια, μαγείρευαν όλο τον χρόνο σχεδόν, με τη λίπα από το γουρούνι, που σφάζαμε τα Χριστούγεννα στις γουρνοχαρές. Η συγχωρεμένη η γιαγιά σου θα ήταν σχεδόν δεκαεφτά, όταν ήρθε να δουλέψει μαζί με άλλες κοπέλες από το χωριό στις ελιές του παππού σου. Ήταν ψηλή, μελαχρινή και όμορφη! Ο παππούς σου, παλικάρι σωστό, την περνούσε πέντε-έξι χρόνια. Ερωτεύτηκαν! Όταν το πήρε χαμπάρι η μάνα του, την έδιωξε και γύρισε πίσω στο χωριό. Ο γιόκας της να πάρει μια φτωχή Καραγκούνα; Είχε μαραζώσει η Αγλαΐα μας, δεν είπε τίποτα σε κανέναν, ώσπου ήρθε πάνω ο παππούς σου να τη ζητήσει. «Αν δεν μου τη δώσετε, θα την κλέψω! Είμαι αποφασισμένος» είπε στον πατέρα μου, κι εκείνος είπε το «ναι» με βαριά καρδιά από τη μια, γιατί η θυγατέρα θα έφευγε μακριά, όλο χαρά από την άλλη για την τύχη της. Ο παππούς σου ήταν νέος, ωραίος, την αγαπούσε και ήταν και πλούσιος για τα μέτρα μας. Ο γάμος έγινε στο χωριό μας κάνα μήνα μετά, οι γονείς του δεν δέχτηκαν να έρθουν. Η μάνα του, κυρίως. Ο πατέρας του του έδωσε λεφτά κρυφά και έτσι αγόρασε το οικόπεδο που έχτισε το σπίτι σας.

Η γιαγιά, η Αλεξάνδρα, ήρθε να βοηθήσει τη γιαγιά σου, όταν ήταν έγκυος στο πρώτο παιδί, αλλά ερωτεύτηκε έναν φίλο του παππού σου και κλεφτήκανε. Ήθελα κι εγώ να κατέβω, άκουγα πως η Χαλκίδα είχε πολλά εργοστάσια, η αδερφή μου μπορούσε να με φιλοξενήσει, ναι, η γιαγιά σου. Το στριφογύριζα καιρό στο μυαλό μου. Το '68, που γέννησε λοιπόν τη Σοφία, πριν τα Χριστούγεννα, έπεισα τον πατέρα μου να με αφήσει να κατεβώ. Έκατσα έναν μήνα και πραγματικά ξετρελάθηκα! Η Χαλκίδα, αν και μικρή πόλη τότε, μπροστά στο χωριουδάκι μας έμοιαζε ζούγκλα, αλλά μου άρεσε και μάλιστα πολύ! Γύρισα πίσω για τις γιορτές και κατάφερα να τον πείσω να με αφήσει να κατεβώ μόνιμα. Με τον καινούργιο χρόνο ήρθα, έπιασα δουλειά και έκανα δύο-τρία χρόνια να γυρίσω στο χωριό.

Έμεινα τουλάχιστον πέντε χρόνια στο σπίτι της γιαγιάς σου, ώσπου γέννησα και αποφάσισα πως έπρεπε σιγά-σιγά να πιάσω δικό μου σπίτι. Δούλεψα σε διάφορα εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας, μέχρι που μπήκα στην «Πειραϊκή». Τον πατέρα του παιδιού μου τον γνώρισα το '70, νομίζω. Τον ερωτεύτηκα από την πρώτη στιγμή. Μου φερότανε άφογα και, όταν ήμουν μαζί του, νόμιζα πως κάποιος

μου χάριζε τον κόσμο. Με είχε γνωρίσει στους δικούς του. Πήγαίνα συχνά στο πατρικό του, αλλά και στο σπίτι της παντρεμένης αδερφής του. Ένα απόγευμα που πήγαμε λοιπόν στην αδερφή του, είδα στο σαλόνι τις μπομπονιέρες και δίπλα μια νυφική φωτογραφία. Ήταν αυτός. Ο άνθρωπός μου είχε παντρευτεί δυο εβδομάδες πριν, έτσι έλεγε στην πίσω μεριά της φωτογραφίας. Δεν τον άφησα να μου πει τίποτα, πέταξα στα πόδια τους τις μπομπονιέρες και τη φωτογραφία και έφυγα τρέχοντας. Γύρισα σπίτι. Η αδερφή μου και ο παππούς σου κατάλαβαν αμέσως ότι κάτι δεν πήγαινε καλά.

«Τι έγινε, Ρίνω, γιατί είσαι έτσι;» με ρώτησε η γιαγιά σου, αλλά δεν ήθελα να της πω. Ντρεπόμουν! «Τίποτα, Αγλαΐα, απλά είμαι κουρασμένη». «Ξέρεις πως αν δεν μου πεις δεν πρόκειται να φύγω». Έπεσα στην αγκαλιά της κι έκλαψα για πολλή ώρα: «Αδερφή, με πρόδωσε, παντρεύτηκε με άλλη, είδα τη φωτογραφία του γάμου του, καταλαβαίνεις;». Δεν κοιμηθήκαμε όλο το βράδυ. Φοβόμουν, τι θα έλεγα στον πατέρα μου, είχαμε κάνει έρωτα, είχα καθυστέρηση! Μετά από πολλή σκέψη, κάποια στιγμή της το 'πα: «Έχω καθυστέρηση, δύο εβδομάδες...». Με έσφιξε στην αγκαλιά της: «Ρίνω, δεν είσαι μόνη σου, μη φοβάσαι τίποτα, ούτε εμείς ούτε ο πατέρας θα σε αφήσουμε». Έτσι και έγινε· πήγα σε γυναικολόγο, ήμουν πράγματι έγκυος. Το έμαθαν όλοι, μα κανείς δεν με έκρινε, κατέβηκε και ο πατέρας, δεν με κατηγόρησε, δεν με πρόσβαλε. Πρέπει, βέβαια, να του έκαναν μια επίσκεψη με τον παππού σου. Ήρθε και να μου μιλήσει στο σπίτι· μου ζήτησε να τα ξαναβρούμε, να κάνω υπομονή και θα χωρίσει, ήθελε να της φάει μερικά εκατομμύρια – ήτανε, βλέπεις, πλούσια –, έλεγε πως εμένα αγαπούσε. Του ξέκοψα κάθε πιθανότητα. Τον άφησα μόνο να αναγνωρίσει το παιδί και αυτό επειδή επέμεναν οι δικοί μου. Ανέλαβε και τα έξοδά μας, πλήρωσε και τη γέννα. Στις 4 Νοεμβρίου του 1973, γέννησα το παλικάρι μου, έγινα μάνα και παρά τις δυσκολίες ήμουν ευτυχισμένη.

Τα πρώτα χρόνια είχαμε κάποιες επαφές με τον πατέρα του. Μας βοηθούσε και οικονομικά, όταν όμως κατάλαβα πως με γυρόφερνε να τα ξαναμπλέξουμε, τον ξαπόστειλα και πραγματικά από τότε ηρέμησα. Δεν ξαναέδωσε ούτε δεκάρα για το παιδί και ούτε φυσικά του ζήτησα ποτέ. Τον βάφτισα Στέργιο, το όνομα του πατέρα μου. Πέρασα δύσκολα, μα είχα πάντα δίπλα την οικογένειά μου. Οι γονείς μου δεν λογάριασαν τις ελάχιστες, βέβαια, κακές γλώσσες στο χωριό κι έπαιρναν τον Στέργιο μου πάνω μήνες για να μπορώ να δουλεύω περισσότερο. Σ' αυτό το παιδί είχαν όλοι τρελή αδυναμία. Στην

«Πειραϊκή» έγινα υπεύθυνη και τα λεφτά που έπαιρνα ήταν πολύ καλά, είχα πιάσει δικό μου σπίτι και είχα ξεκινήσει να χτίζω τούτο 'δώ. Όταν το τελείωσα, είχαμε χάσει τον πατέρα, πήρα τη μάνα μου σπίτι μου και από τότε δεν ξαναχωρίσαμε. Ήμασταν μεγάλη φαμελιά, μα αγαπημένη. Η γιαγιά σου όμως, η Αγλαΐα, μας ένωνε όλους. Όταν έφυγε, σκορπίσαμε.

Έξι μήνες

«Ρίνω, θέλω να πάμε στον γιατρό, δεν είμαι καλά, στραβώνει το στόμα μου», μου είπε η γιαγιά σου. «Θα σε πάω, μωρή ρουφιάννα, αν είναι όμως πάλι της φαντασίας σου, θα σε δείρω, να ξέρεις». Πήγαμε στον γιατρό κρυφά από τα παιδιά και τον παππού σου, μόνο οι δυο μας το ξέραμε. Μας έδωσε εξετάσεις, μαγνητικές... *δεν μπορεί, σκεφτόμουν, κάτι έχει.* «Η κατάσταση της αδερφής σας, κυρία μου, είναι μη αναστρέψιμη!» «Τι εννοείτε, γιατρέ, τι έχει;» Μου είχε κάνει νόημα την τελευταία φορά, καθώς φεύγαμε, να πάω μόνη μου. «Καρκίνο στον εγκέφαλο, σε προχωρημένο στάδιο, της δίνω ως έξι μήνες ζωής».

Περπατούσα στο κέντρο για ώρες σαν χαμένη, άναβα το ένα τσιγάρο πίσω στ' άλλο. Η αδερφή μου, η Αγλαΐα μας, έξι μήνες, καρκίνος! Γύρισα το σούρουπο, είχα τηλεφωνήσει στον παππού σου να με περιμένει στο σπίτι της Αλεξάντρας και να έχουν στείλει τα παιδιά στη μάνα μου. Τους εξήγησα την κατάσταση όπως μου την περιέγραψε ο γιατρός, δεν μου είχε αφήσει ελπίδες. Έπρεπε να πάμε όμως και στην Αθήνα, στον «Άγιο Σάββα», μας έστειλε συστημένους σε έναν φίλο του γιατρό, ογκολόγο. Ήταν αρχές Δεκέμβρη του 1989, όταν κάναμε την πρώτη εισαγωγή στην ογκολογική του «Αγίου Σάββα». Εκείνους τους μήνες, ήμασταν πιο ενωμένοι από ποτέ. Έδινε ο ένας μας κουράγιο στον άλλον και αντιμετωπίζαμε την κατάσταση με αισιοδοξία, αν και δεν μας το επέτρεπαν οι γιατροί. Η μανούλα μου, αν και ήξερε λίγα για την κατάστασή της, μαράζωνε, ένωθε! Ο πατέρας σου ήταν στα δεκαεφτά, η Σοφία είκοσι, η Δήμητρα δεκαοχτώ και ο Παναγιώτης δεκαέξι. Έπαιρνα συνέχεια άδειες για να μένω με την αδερφή μου στο νοσοκομείο, εναλλάξ με την Αλεξάντρα και τη Βάγια. Και οι τρεις αδερφές είχαμε πέσει με τα μούτρα πάνω της, και στο σπίτι, να βοηθήσουμε. Για μένα η γιαγιά σου ήταν το στήριγμά μου, χωρίς αυτή δεν θα την έβγαζα καθαρή τα πρώτα χρόνια με το παιδί.

Έκανε δύο επεμβάσεις, μάταια. Ο όγκος διπλασιαζόταν αμέσως, δεν μπορούσαν να τον καθαρίσουν εντελώς, είχε πιάσει όλα να νεύρα

του εγκεφάλου. Μετά το πρώτο χειρουργείο, τα Χριστούγεννα, την άφησαν να βγει για μερικές μέρες μετά τα παρακάλια μας. Με τον καινούργιο χρόνο μπήκε και δεν ξαναβγήκε ως το τέλος! Αδυνάτιζε όλο και περισσότερο, τα μαύρα της μαλλιά έπεσαν όλα. Της βάζαμε ένα μαντήλι, όταν κατέβαιναν να τη δουν τα παιδιά... Μετρούσαμε πια αντίστροφα, ξέραμε πως πλησιάζει η ώρα. Τις τελευταίες μέρες είχε βαρύνει πολύ, χανόταν συνεχώς σε λήθαργο. Ένα βράδυ κοιμόταν και εγώ κάπνιζα στο μπαλκόνι του νοσοκομείου – ναι, τότε επιτρεπόταν –, με φώναξε και πήγα δίπλα της: «Ρίνω μου, θέλω να μου υποσχεθείς, όταν φύγω να σταθείς μάνα στα παιδιά μου, να τα προσέχεις, και στους γάμους τους, όταν έρθει η ώρα να σύρει η μάνα τον χορό, θα χορέψεις εσύ για μένα». «Σταμάτα, Αγλαΐα, να χαρείς, τα παιδιά σου έχουν μάνα, θα γίνεις καλά!» Ξέραμε και οι δυο πως ήταν ψέμα. «Υποσχέσου μου, σου είπα...». «Υπόσχομαι αδερφή... Ηρέμησε όμως τώρα!» Εκείνο το βράδυ κοιμήθηκε ήσυχη. Το πρωί ήρθε ο παππούς σου με ένα χρυσό περιδέραιο, της το πέρασαμε στον λαιμό. Δεν είχε καταφέρει να της πάρει όσα δώρα ήθελε, τα οικονομικά του δεν πήγαιναν καλά, χάρηκε πολύ η αδερφή μου. Ναι, είναι αυτό που πέρασα στην ξαδέρφη σου, την Αγλαΐα, τη μέρα της βάφτισής της, έτσι είχαμε συμφωνήσει με τον παππού σου: θα το έδινε στο πρώτο κορίτσι που θα έπαιρνε το όνομά της. Την τελευταία μέρα δεν ήμουν εκεί! Είχε κατέβει η Βάγια, εγώ ήμουν στο σπίτι. Ο παππούς σου με τη θεία σου, τη Δήμητρα, κατέβαιναν να τη δουν. Της έφερναν ένα μπουκέτο λουλούδια από την αυλή της. Ήταν 17 Μάη του 1990. Μόλις ανέβηκαν στον όροφο, βρήκαν τη Βάγια να κλαίει. Πήρε αγκαλιά τη θεία σου και κοίταξε τον παππού σου: «Τη χάσαμε...».

Χτύπησε το σταθερό μου, η φωνή του παππού σου είχε κλείσει: «Ρίνα, όλα τελείωσαν». Τα σπίτια μας ήταν κοντά, φώναξα την Αλεξάντρα και πήγαμε να το πούμε στα παιδιά. Μόλις μας είδαν, κατάλαβαν, αν και δεν είχαμε φορέσει ακόμα τα μαύρα. Ο Παναγιώτης έσπασε με μια μπουνιά την ντουλάπα του δωματίου του, η Σοφία ούρλιαζε στην αυλή και ο πατέρας σου δεν είπε τίποτα! Ήρθε και με πήρε αγκαλιά. Με έσφιξε με τόση δύναμη που παρά λίγο να λιποθυμήσω. Κρατήθηκα όμως! Έπρεπε να κρατηθώ, αυτά τα παιδιά μάς είχαν ανάγκη.

Στην πιο δύσκολη θέση ήταν η μανούλα μου. «Κάνε κουράγιο, μάνα, τα παιδιά μάς χρειάζονται». «Ο πόνος της μάνας που χάνει παιδί, κόρη μου, δεν παύει, τα σπλάχνα μου σκίζονται, το κορίτσι μου... Τι Θεός είναι αυτός; Αν έπρεπε να πάρει κάποιον, αυτή ήμαν

εγώ, όχι το παιδί μου!» Της φίλησα τα χέρια, ένα περίεργο συναίσθημα, θαρρείς και κατάλαβα πως θα περνούσα τον ίδιο πόνο κάποια χρόνια μετά. Το βράδυ την ξενυχτήσαμε στο σπίτι. Μαζεύτηκε κόσμος και ντουινιάς, τα σόγια ήρθαν από παντού, θείες, ξαδέρφες... Μέχρι και η πεθερά της έκλαιγε, με τα χρόνια την είχε κερδίσει η γιαγιά σου. Η μάνα μου δεν κούνησε από το προσκεφάλι της όλη νύχτα, μοιρολογούσε με φωνή τρεμάμενη, την τραγουδούσε:

*Ήλιε μου και τρισήλιε μου και κοσμογυριστή μου,
ψες έχασα μια λυγερή, μια ακριβοθυγατέρα,
να μην την είδες πουθενά, να μην την απαντήσεις;*

Σε τέσσερα χρόνια έχασα και τη μάνα. Έφυγε με πολύ πόνο στην καρδιά, μα ήσυχα! Μου έπιασε το χέρι, μας κοίταξε με τις αδερφές μου μία-μία, μας έδωσε την ευχή της κι έφυγε. Από τότε που χάσαμε την Αγγλαία, σκορπίσαμε, κάτι μέσα μας έλειπε. Δεν κάναμε ποτέ ξανά εκείνα τα μεγάλα τραπέζια για τις γιορτές με τους χορούς και το κέφι.

Ήταν άδικο, είναι άδικο!

Γενικά, όπως ξέρεις, είμαι περίεργος άνθρωπος. Αγύριστο κεφάλι! Έκανα πάντα αυτό που ήθελα εγώ. Από τη στιγμή που ξαπόστειλα εκείνον τον αχαίρευτο, δούλευα σκληρά για να ζήσω το παιδί αλλά και τους γονείς μου. Δεν παραμελούσα όμως τον εαυτό μου, ήμουν κοκέτα, μην κοιτάς πώς κατάντησα τώρα. Ακόμα και στη δουλειά πήγαινα με τακούνια! Κάπνιζα, βαφόμου, έβγαινα σε κέντρα και χόρευα. Τότε έβγαλα και το δίπλωμα – βέβαια, σοφερίνα! –, πήρα και αυτοκίνητο, όλη την Ελλάδα γύρισα με το Ford μου. Έκανα και κάποιες σχέσεις. Δεν μπορώ να πω, τις είχα τις επιτυχίες μου! Να παντρευτώ; Όχι, βέβαια, δεν ήθελα με τίποτα να παντρευτώ. Δεν εμπιστευόμουν κανέναν να μπει στο σπίτι μου και στο παιδί μου. Άκουγα άλλες που οι δεύτεροι άντρες τους χτυπούσαν τα παιδιά τους, δεν τα πρόσεχαν, και έλεγα από το να μου τύχει τίποτα τέτοιο και να τρέχω σε δικηγόρους και αστυνομίες – γιατί, ξέρεις, αν άπλωνε κανείς το ξερό του στο παιδί μου, θα του το 'κοβα – χίλιες φορές μόνη μου! Αφεντικό του εαυτού μου. Περνούσα καλά, ζούσα τη ζωή μου, μα ως εκεί.

Ο Στέργιος μου ήταν πολύ ήσυχο και συναισθηματικό παιδί. Για τον πατέρα του ήξερε τα πάντα, με ρώτησε και του είπα, δεν ήθελε

σχέσεις μαζί του. Αν ήθελε άντρα για πρότυπο, έναν πατέρα, είχε τον παππού σου. Έκανα όμως σοβαρά λάθη μαζί του. Ήμουν σκληρή, δεν του έδωσα την προσοχή που ζητούσε. Όσο ζούσε η γιαγιά σου, τον είχε και αυτή από κοντά, μα όταν τη χάσαμε... Έμπλεξε με κακές παρέες και έπεσε στις ουσίες. Δεν άργησα πολύ να το πάρω χαμπάρι. Τον πήρα με το καλό, του φώναξα, τον χτύπησα! Τα κατάφερα, όμως, τον ξέμπλεξα. Έκανα αγώνα να κόψει την ηρωίνη και σε αυτό ήμουν μόνη μου, η οικογένειά μας πια είχε σπάσει. Έφτασα στο σημείο να του κάνω εξετάσεις δυο και τρεις φορές την ημέρα για να είμαι σίγουρη.

Ένα βράδυ πήγε να δει ποδόσφαιρο, στο σπίτι ενός από την παρέα. «Μην πας, βρε αγόρι μου», του έλεγα, «Κάτσε να δούμε μαζί το ματς, δεν θα σε κοροϊδεύω που θα χάνετε» (Ολυμπιακός εγώ, ΑΕΚ εκείνος). Δεν κατάφερα να τον πείσω. Τελείωσε το ματς, μα δεν ερχόταν, περίμενα στην αυλή, παρ' όλο που ήταν Γενάρης μήνας, καπνίζοντας ασταμάτητα. Όταν πια πήγε τέσσερις το ξημέρωμα, ξύπνησα τον παππού σου να ψάξουμε. Ένωθα πως κάτι δεν πήγαινε καλά. Δεν αργούσε ποτέ να γυρίσει. Αν και είκοσι έξι χρονών, και με γκόμενα να πήγαινε, μου το έλεγε, να μην περιμένω. Εκείνο το βράδυ τίποτα! Δεν έκλεισα μάτι όλη νύχτα, περιμέναμε κάποιο νέο.

Περίπου στις έντεκα το πρωί, χτύπησε το τηλέφωνο, δεν με άφησαν να το σηκώσω, μίλησε ο παππούς σου. Ήταν από το Τμήμα, μας καλούσαν για αναγνώριση. Πήγε η αδερφή μου, η Αλεξάντρα. Θυμάμαι ελάχιστα πράγματα από εκείνες τις μέρες, σκεφτόμουν μόνο τη μάνα μου, τότε κατάλαβα τον πόνο της. Ήταν 17 Ιανουαρίου το 2000, όταν ένωσα κι εγώ, σαν τη μάνα μου, τα σπλάχνα μου να σκίζονται. Η κηδεία έγινε τρεις μέρες μετά. Του έκαναν νεκροψία. Στο αίμα του βρέθηκε μεγάλη ποσότητα φαρμακευτικής μορφίνης, κάποιος του έριξε στο ποτό. Δεν μπορέσαμε να το αποδείξουμε. Τον έχασα, γιατί κάποιοι φοβήθηκαν να τον φέρουν σπίτι, να τον πάνε σε ένα νοσοκομείο ή έστω να τον βάλουν μπρούμυτα. Βρέθηκε ανάσκελα σε κάτι σκαλιά. Τον έχασα από αναρρόφηση. Τον έχασα, επειδή δεν κατάφερε να κάνει εμετό. Καταλαβαίνεις; Ήταν άδικο, είναι άδικο! Το παιδί μου είχε ξεμπλέξει και κάποιοι το έφαγαν. Αργότερα, μου είπαν ότι τη μέρα της κηδείας ένας φίλος του τον ζήτησε στο τηλέφωνο. Το σήκωσε η θεία σου, η Σοφία, ήταν ταραγμένος και, μόλις άκουσε ότι σε λίγο θα γινόταν η κηδεία του, το έκλεισε. Τρεις μέρες μετά, κρεμάστηκε μέσα στο δωμάτιό του. Τραγική ειρωνεία; Τα μνήματά τους ήταν δίπλα-δίπλα!

Ο πόνος μιας μάνας, παιδί μου, ποτέ δεν περνά. Η πληγή μένει για πάντα ανοιχτή. Στάθηκα όμως στα πόδια μου χάρη στο πείσμα μου και σε εσάς. Τα αδέρφια μου, τα ανίψια μου μου στάθηκαν, μα πιο πολύ μου στάθηκαν εσύ χωρίς να το ξέρεις. Όταν έχασα τον Στέργιο, ήσουν εννιά μηνών. Ο πατέρας σου μου ζήτησε να γίνω γιαγιά σου, εκείνος δεν είχε μάνα κι εγώ πια δεν είχα γιο! Γίναμε μια οικογένεια! Μην κοιτάς που με τον πατέρα σου σκοτωνόμαστε δέκα φορές τη μέρα... έτσι αγαπιόμαστε εμείς. Να σου πω, κοίτα να κάνουμε την Κατερινούλα μας Ολυμπιακό! Θα γελάσω πολύ με τα μούτρα του πατέρα σου, όταν το μάθει.

Λευκός φιόγκος και σοσόνια

της Δέσποινας Κώστα

ΝΑΥΑΡΧΟΥ Κουντουριώτου, Αιγάλεω (πίσω από το δημαρχείο)
Εγώ, καμάρι μου, ήμουν τεσσάρων και η αδερφή μου η Ξένια ενός, νεογέννητο. Η Κατοχή είχε τελειώσει πριν κάμποσο καιρό και εγώ, θυμούμαι, μέναμε ακόμη στο πρώτο μας το σπίτι. Μη θαρρείς πως έχω να πω πολλά για κείνα τα χρόνια. Φτωχογειτονιά ήταν τότες το Αιγάλεω. Το σπιτάκι μας ούτε μεγάλο, ούτε μικρό θα το έλεγα με τα τότες δεδομένα. Μια κάμαρη είχε, η οποία ήταν των γονιών μου, με μια ξύλινη κούνια μέσα για το μωρό, κάτω ήταν πλακάκι. Σε εμένα αναλογούσε ένα ντιβανάκι και μια σκαλιστή με λουλουδάκια ντουλαπίτσα. Τις κεντητές κουρτίνες τις είχε φέρει η μανούλα μου από το χωριό, στο νησί. Μ' άρεσε το σπίτι μας πολύ.

Στο θέμα μας τώρα... Λοιπόν, είχαμε, θυμούμαι, και ένα μεγάλο μπουφέ, σκαλιστός και αυτός με βιτρίνα, όπου μέσα σε αυτή 'δά η γιαγιά σου η Φωτεινή είχε το σετ του τσαγιού. Πορσελάνινο ήταν με μικρά ζωγραφιστά τριανταφυλλάκια πάνω ροζ και μωβ, η προίκα της. Όποτε έκανε η μανούλα μου να φύγει από το δωμάτιο, πάντα μου τρύπωνε η ιδέα να ανέβω σε μια από τις ξύλινες καρέκλες της τραπέζαρίας, να βουτήξω εκείνα τα φλιτζανάκια και να παίξω με αυτά για ώρες, ποτέ μου όμως δεν το τόλμησα. Άμα έσπαγα κανένα, φωνή και κομμένο το παιχνίδι στο σοκάκι για δυο μέρες, μπορεί και καμιά ξυλιά με τη ροζ παντόφλα, νούμερο 37. Η κουζίνα μας ήταν μικρή, με μια γκαζιέρα όλη κι όλη, και ένα ντουλάπι για τα τρόφιμα. Χάμω στις αρχές είχε χώμα. Ύστερα, ο πατέρας πέρασε τσιμέντο. Εκεί είχε και η μάνα μου τη σκάφη για τα ρούχα. Τότες δεν είχαμε μπανιερό, αλλά, θυμούμαι, γελούσα με την ψυχή μου σε κάθε λούσιμο. Έπειτα, φορούσα τη γαλάζια ποδιά με τον κολλαριστό άσπρο γιακά, και μου 'βαζε στα μαλλιά έναν τεράστιο λευκό φιόγκο.

Όπως όλες στη γειτονιά, έτσι και η κυρά Φωτεινή με έστειλε νηπιαγωγείο στου Τσόλη, και, άμα σχολούσαμε, ποια μας μάζεε

μετά! Σπίτι μια φορά δεν πηγαίναμε, μέχρι να πέσει ο ήλιος και μας φωνάξουν οι μανάδες μας. Μαζευόμασταν στο δρόμο όλα τα γειτονόπουλα, η Βασιλικούλα, η Ευστρατούλα, ο Αλέκος, και, πώς τον λέγανε, να δεις, α, και ο Γιώτης, και παίζαμε με τις ώρες πλακωτή, λακκουβάκια και μήλα, που 'ταν το πιο διάσημο τότες. Ποιος νικούσε, ποιος έχανε δεν μας ένοιαζε διόλου, μόνο για το πότε θα κατέβει η νύχτα και μπει η φωνή σκάγαμε.

Τις Κυριακές πια η χαρά ήταν αμέτρητη. Προτού αξημερώσει καλά καλά, η μάνα σήκωνε όλο το σπίτι στο πόδι και φορούσαμε τα καλά μας. Εγώ, θυμούμαι, όπως και όλα τα κορτσούδια της γειτονιάς, έβαζα λευκά σοσονάκια, παπούτσια καλογουαλισμένα με βερνίκι και μπλε πλισέ φουστίτσα. Έπειτα η Φωτεινούλα μου, μας επίτασσε να μπούμε στη σειρά, να εξετάσει και την παραμικρή λεπτομέρεια. «Ο φιόγκος, Δεσποινούλα, στραβός», «Γιώργη μου, το άλλο το σακάκι σου να βάλεις, όχι το γαμπριάτικο», «Ζενούλα, το δεξί σοσόνι είναι πιο χαμηλό από το αριστερό», «Σας θέλω κύριους και κυρίες σήμερα!» Γελούσαμε και εμείς κρυφά με τον πατέρα, για το αυστηρό της ύφος. Ύστερα, ανεβοκατεβαίναμε τις σκάλες ρυθμικά ίσαμε είκοσι φορές, ως το τέλος της Λειτουργίας. Μετά παίζαμε στο προαύλιο, αφού είχε σχολάσει η εκκλησιά, για να πουν οι κυρίες τις «καλημέρες» τους και κανένα κουτσομπολιό στα πεταχτά, παίρνοντας την αμαρτία πάνω τους.

Οι άντρες πήγαιναν παρέες στους καφενέδες και παίζαν στο τάβλι πλακωτό και πόρτες, με ένα ελληνικό συντροφιό. Δεν ήταν, βέβαια, λίγες οι φορές που οι καυγάδες για τα πολιτικά διέλυαν τις συνεδρίες τους πριν το καθιερωμένο. Κάθε τέτοια μέρα, ο φούρνος της γειτονιάς μοσκοβολούσε αρνάκι με πατάτες, μουσακά και γιουβέτσι. Εγώ, πάντα ήμουν υπεύθυνη για τη μεταφορά του ταψιού από και προς το σπίτι. Η αγαπημένη μου δουλειά ήταν ετούτη. Μ' άρεσε να χαζεύω τις δεσποινίδες στην περατζάδα τους στη γειτονιά, με τα ωραία φουστάνια και τα καλοχτενισμένα τους μαλλιά, τα παλικαράκια που, πηγαίνοντας το φαί στο σπίτι, τις φλέρταραν και σφύριζαν τραγούδια τάχα αδιάφορα. Αλλά και κουστουμάτους κυρίους, που έτρεχαν με τα αχνιστά ταψιά, μη και καθυστερήσει το κυριακάτικο τραπέζι.

Το απόγευμα, ο μπαμπάς μου συνήθιζε να βγαίνει στο μπαλκόνι του σπιτιού, με την εφημερίδα του. Στο σκούρο πράσινο σιδερένιο τραπεζάκι, που είχε πάνω μια γλάστρα με ζουμπούλια, ακουμπούσε το μαύρο «τελεφούνκεν» ράδιο, που 'χε φέρει η μάνα από το νησί. Στις έξι ακριβώς, όλοι οι άντρες της γειτονιάς μαζεύονταν κάτω από το

σπίτι μας κι άκουαν τις ειδήσεις. Φτωχά χρόνια τότες, εμείς μοναχά είχαμε ραδιόφωνο και έτσι όλη η γειτονιά μάθαινε τα νέα. Η μανούλα μου, θυμούμαι, πάντα του έψηνε ελληνικό και του τον είχε έτοιμο στο τραπέζι να τον περιμένει, μαζί ένα παξιμάδι με σταφίδες. Έτσι μάθαμε εμείς, και έτσι κάνω και σήμερα στον παππού σου όταν διαβάζει την εφημερίδα του. Εγώ, όμως, μια σταλιά άνθρωπος, τότες, καθόμουν και αναρωτιόμουν επί ώρες τι ήταν τόσο ενδιαφέρον που απασχολούσε την προσοχή όλων.

Κωνσταντινουπόλεως, Αιγάλεω (το σπίτι με την πράσινη καγκελό-πορτα)

Τα οικονομικά μας είχαν φτιάξει κάπως 'δά, και ο παππούς σου ο Γιώργης αποφάσισε πως ήταν ώρα να αλλάξουμε σπίτι. Να πάμε σε ένα μεγαλύτερο, καλύτερο, με περισσότερες ανέσεις. Εγώ τέλειωνα το δημοτικό και η Ξένια τ' άρχιζε, όταν μπήκαμε στο νέο μας σπίτι. Αυτό ήταν κεντρικό, ήταν επιβλητικότερο και ομορφότερο, μέχρι και αυλή είχε. Σε αυτήνα, ο πατέρας είχε φυτέψει μια πορτοκαλιά, μια μηλιά, μια ροδιά, κρίνους και τριαντάφυλλα, που άρεσαν στη Φωτεινούλα του. Η νέα μας κουζίνα ήταν σύγχρονη με πετρογκάζ, ενώ εγώ με την αδερφή μου είχαμε δική μας κάμαρη, χώρια των γονιών μου. Μέχρι και μπανιερό με ντουζιέρα είχε μέσα στο σπίτι, ενώ την κουζίνα την κοσμούσαν μωσαϊκά. Εντύπωση, όμως, πάντα μου έκανε ο μεγάλος μαρμάρινος λευκός νεροχύτης.

Στην αρχή, το μόνο που με λυπούσε ήταν που έχασα τους φίλους μου, τα γειτονόπουλα, αλλά δεν άργησα να γνωρίσω τη νέα περιοχή και να φτιάξω τις παρέες που έχω κρατήσει μέχρι και σήμερα. Γνώρισα τη Λία, ναι, την κυρά Λία που μένει απέναντι, μόνο που τότες δεν ήταν κυρία, πιτσιρίκι ήταν σαν και μένα, την Αγγελική, τη νονά της Σουζάνας μου και τη Σοφούλα. Με τη Λία, μάλιστα, που ήταν μια τσαούσα και έπιανε στον τσαμπουκά όλα τα παιδιά. Μια φορά, θυμούμαι, παίξαμε ξύλο για ένα περιοδικό, κανονικό μαλλιοτράβηγμα έγινε κι είχε σηκωθεί όλη η γειτονιά στο πόδι. Έπειτα, τις φάγαμε και από τους δικούς μας, που μας έκοψαν και τον κινηματογράφο για δυο βδομάδες, «κορίτσια πράγμα, να κάμετε διαολιές σαν τα αλητάκια».

Νερό, βέβαια, δεν είχαμε τότες. Ένα σπίτι είχε όλο κι όλο σε ολόκληρη τη γειτονιά, το σπίτι του γιατρού, του Γούβαλη, στη γωνιά, στο τέρμα του δρόμου. Κάθε πρωί, πριν το σχολειό, πηγαίναμε όλα τα κορίτσια της παρέας και γεμίζαμε τις στάμνες να 'χουν

οι μάνες για τις ανάγκες του σπιτιού. Ύστερα, κάναμε αίτηση στην ΟΥΛΕΝ, την τότες ΕΥΔΑΠ με λίγα λόγια, κι είχε έρθει ένας κύριος να ρίξει μια ματιά πρώτα, πριν μας φέρει το νερό. Εγώ του 'χα ανοίξει, θυμούμαι, με είχε βρει με την ποδιά και το εμπριμέ φακιόλι που φορούσα σαν τίναζα τις κουρελούδες, κι είπε στον πατέρα «μιας και η κόρη είναι νοικοκυρούλα, θα σας βάλω στα επείγοντα». Έτσι δεν άργησε πολύ να 'ρθει το νερό και στο δικό μας το νοικοκυριό.

Τα μεσημέρια, «ο Μερακλής» περνούσε στους δρόμους της γειτονιάς, με το καρότσι του, και φώναζε «πουλάω κοκ!», ενώ σαν άνοιγαν οι καιροί «παγωτά!», και εμείς με τις δραχμούλες μας στο χέρι, πάντα μεριμνούσαμε για το μερίδιό μας. Ύστερα, στήναμε στην αυλή σκηνή, καλούσαμε φίλους και γονείς και ανεβάζαμε, με την αδερφή μου, παράσταση «τον Καραγκιόζη». Οι μάνες μας μέσα ψήναν ελληνικούς και κουβέντιαζαν, και εμείς κόβαμε εισιτήρια με αντάλλαγμα μια πετρούλα, για κάθε θεατή του θεάτρου μας. Τα Σάββατα, ο πατέρας κατέβαινε στην κεντρική αγορά στο Σύνταγμα, και η Ζένια συνήθιζε να του παραγγέλνει «πατάτες με κουκούτσια», εννοώντας έτσι τα ροδάκινα, ενώ εμείς πηγαίναμε να αγοράσουμε κρασί χύμα από την ταβέρνα «Όαση», που τραγουδούσε και σύχναζε ο Μπιθικώτσης.

Μούδρο, Λήμνος (απέναντι από τον Άγιο Ταξιάρχη)

Εμείς, ξέρεis, δικό μας σπίτι δεν είχαμε, ύστερα το φτιάξαμε, μέχρι τότες μας φιλοξενούσε η θεία μου στο εξοχικό τους. Όλο το χρόνο αυτό περιμέναμε, να τελειώσει το σχολείο, να πάρουμε το πρώτο караβάκι από Πειραιά και να πάμε στο νησί. Ο πατέρας μάς αγόραζε, λίγες μέρες πριν, καπέλα με διάφορα φρούτα πάνω, πότε κερασάκια πότε καρπουζάκια, και χρωματιστά μαγιό. Εμείς, θυμούμαι, κάναμε σαν τα τρελά από τη χαρά μας. «Το πλοίο που σαλπάρει για λιμάνια ξένα...», αυτό το τραγούδι ακουγόταν σε όλα τα μεγάφωνα του λιμανιού κατά την αναμονή. Εμείς τον χαιρετούσαμε και επιβιβάζομασταν με τη μαμά στο πλοίο. Ο μπαμπάς μου πάντα έμενε πίσω, γιατί είχε δουλειά. Ερχόταν να μας βρει προς το τέλος του θέρους και να κάνει και αυτός 'δά λιγοστές διακοπές. Γλυκό νεραντζάκι, βουτιές στο Φαναράκι και βόλτες το απόγευμα στη σκάλα, έτσι την περνούσαμε.

Το Δεκαπενταύγουστο, πηγαίναμε το πρωί εκκλησία. Θυμούμαι, φορούσα οργάντζα ροζ, με άσπρα λουλουδάκια, και τον απaráλλακτο τεράστιο λευκό φιογκο. Στην αδερφή μου την Ζένια, αποβραδής της προηγούμενης, της τύλιγε η μάνα τα μαλλιά με κουρελάκια ή εφημερίδες, για να γίνουν μπούκλες. Ακόμα καμιά φορά το λέμε

και γελάμε. Μια χρονιά, την είχε κουρέψει «αλά γκαρσόν», που λέτε τώρα η νεολαία, και αυτή μέσα στη στεναχώρια της και στο κλάμα, τσίριζε στην κυρά Φωτεινούλα «κακούργα μάνα μου έκοψες τις μπούκες μου!».

Σαν περάσαν τα χρόνια, χαρακτηριστικά θυμούμαι μια χρονιά, στο πανηγύρι του αγίου Σώζου, μας είχαν αφήσει οι μητέρες μας χωρίς τη δική τους συνοδεία. Μεγάλες δεσποινίδες πια εμείς, να πάμε με τις ξαδέρφες μας, που 'ταν μεγαλύτερες, για να μας προσέχουν. Προς το βραδάκι, την ώρα που 'πεφτε ο ήλιος, εμείς σκαρφαλώσαμε στα πιο ψηλά βραχάκια του λιμανιού, να δούμε το ηλιοβασίλεμα. Τα υπόλοιπα κοριτσόπουλα της παρέας τραγουδούσαν το «να με παίρνανε τα σύννεφα», πρώτη μας έξοδος και εμάς σαν μεγάλες κοπέλες πια...

Την Κυριακή το βράδυ, κατεβαίναμε όλη η νεολαία του χωριού στο λιμάνι, κανονικό νυφοπάζαρο, τα κορτσούδια παρέες παρέες και τα παλικάρια απέναντι. Όλοι μαζί τραγουδούσαμε και χορεύαμε, βλέποντας τα αστέρια, με τα πυροφάνια να πηγαίνουν ρυθμικά πέρα-δώθε στον παφλασμό της θάλασσας, κάνοντας και αυτά τον δικό τους χορό. Άμα κανένας από τους νέους ήταν γενναίος, έβγαινε και ζητούσε απ' την τσούπρα που διάλεγε να χορέψουν μαζί. Στη μέση υπήρχε πίστα και γύρω γύρω φυτεμένα άνθη. Στης ξαδέρφης σου της Ελενίτσας, τότες ο θείος σου ο Θανάσης είχε ένα κόκκινο τζουκμπόξ και από κει 'δά έβαζε νησιώτικα ή λαϊκά τραγούδια και χόρευαν τα νιάτα, τότε Καζαντζίδη τότε Γούναρη, κι εμείς με μια γκαζόζα στο χέρι ανυπομονούσαμε για μια πρόταση. Η ξαδέρφη μου η Δεσποινούλα, η αδερφή μου κι εγώ κατεβαίναμε πάντα με τους άντρες της οικογένειας, πού να πας μοναχή σου; «Καλύτερα να σας βγει το μάτι, παρά το όνομα», μας έλεγε η μάνα κάθε τρεις και λίγο, πριν ξεκινήσουμε για την τσάρκα μας. Μια φορά, θυμούμαι, που ο ξάδερφός μου ο Μισέλ, από τη Γαλλία (έρχονταν και αυτοί για διακοπές κάθε καλοκαίρι), βγήκε μπρος να χορέψει. Θαρρείς όμως και ξέχασε πως έλειπε η τελευταία σανίδα της σκάλας, και, πάνω στη μανία του, δεν το 'δε κι έπεσε ο ανόητος στο λιμάνι. Το γέλιο που είχαμε κάνει, όταν βγήκε βρεγμένος από το νερό! Έκανε μια βαθιά υπόκλιση και συνέχισε τον χορό με την ντάμα του – δεν θα το ξεχάσω ποτέ. Ύστερα, βουτήξαν κι άλλοι στο νερό και χόρευαν βρεγμένοι!

Ερμού 7...

Εγώ, πάντως, τα γράμματα δεν τα έπαιρνα, σκράπας ήμουν, η Ζένια το 'χε, ήταν αλλιώς αυτή, τα έπιανε γρήγορα. Δευτέρα γυμνα-

σίου έμεινα, πέρασα την τάξη το Σεπτέμβρη. Την εβδομή, την ογδόη, δεν τις παρακολούθησα.

Το 1965, τον χάσαμε. Εκείνο τον καιρό ήταν κάθε μέρα στο νοσοκομείο, ήταν πολύ ταλαιπωρημένος. Εγκεφαλικό λόγω σακχάρου. Μείναμε μόνες, τρεις γυναίκες και άντρας κανέννας. Η αδυναμία μου ήταν και θα είναι, γιατί σαν κι αυτόν για μένα δεν υπάρχει άλλος. Μη με κάνεις να πω άλλα, σφίγγεται η ψυχή μου, δεν μπορώ... Την επομένη, παράτησα το σχολείο και έπιασα δουλειά.

Στο ράφιμο ήμουν πάντα καλή, την τέχνη την κατείχα, μου την είχε μάθει η μανούλα μου. Είχαμε μια μεγάλη ραπτομηχανή στο σπίτι, από τις παλιές και καταπιανόμουν συχνά μ' αυτή. Δουλειά βρήκα σε ένα μεγάλο κατάστημα, Ερμού 7. Ποτέ δεν θα το ξεχάσω, γιατί εκεί γνώρισα τον παππού σου. Μοδίστρα στου Σινάνη εγώ, λογιστής εκείνος. Δεν είχαμε συναντηθεί ποτέ, τόσο καιρό ίδιο κτήριο, αλλά διαφορετικοί όροφοι, βλέπεις. Μια μέρα, στο σχόλασμα, πήραμε μαζί το ασανσέρ, εγώ τον ένωσα να με κοιτάει, αλλά δεν γύρισα να τον αντικρίσω, έβλεπα τη δουλειά μου. «Δεσποινίς, έχετε πολύ ωραία μάτια!» Μα τι θράσος, σκέφτηκα. «Δεν είναι όμως για τα δόντια σου!» του απάντησα και έφυγα αμέσως. «Τρελός, μάνα, τρελός!» έλεγα και ξαναέλεγα κάθε τόσο που γυρνούσα σπίτι, και είχα να διηγηθώ μια καινούργια απόπειρά του να με ρίξει. Από τότες το είχε βάλει σκοπό «να την κάνω δική μου», όπως λέει. Έπειτα από πολλή πολιορκία, κατάφερε να με πείσει να πιούμε μια πορτοκαλάδα «Χελμός», σε ένα μικρό ζαχαροπλαστέιο στην Πλάκα, και αυτό μας έγινε συνήθειο κάθε απόγευμα. Ένα από αυτά ήρθε και με ζήτησε. «Τον τρελό θα πάρεις, Δεσποινούλα μου;» μου 'χε πει εκείνο το δειλινό η μάνα και γελούσε πονηρά.

Παντρευτήκαμε και ανοίξαμε κι εμείς το δικό μας σπίτι, στο οποίο δεν έλειπε κανείς, μόνο αυξάνονταν τα άτομα. Κάναμε δυο κόρες, τη Σουζάνα μου και τη Φωτεινούλα μου, κούκλες και οι δυο, κατάξανθες με γαλανά μάτια, σαν να 'χαν έρθει από αλλού. Πήραμε και σκύλο, μια άσπρη χνουδόμπαλα, δηλαδή η μάνα τον πήρε, και ήταν αχώριστο δίδυμο, η Μπιούτυ και η κυρά Φωτεινή. Ο παππούς σου ποτέ του δεν είχε πρόβλημα να τα βγάζει πέρα με τόσες γυναίκες, ούτε μου ζήτησε ποτέ να αφήσω αυτές που είχα ήδη στη ζωή μου. Της μάνας μου, ο Δημητράκης της ήταν η μεγάλη της αδυναμία. Αυτός άμα η Φωτεινούλα του ζητούσε κάτι, πρώτος έτρεχε να της το προλάβει. Βλέπεις, έχασε τη μάνα του και αυτός όταν ήταν πολύ μικρός. Μια μέρα μας ανακοίνωσε ότι τον θέλαν για λογιστή στα κεντρικά

γραφεία των ξενοδοχείων «Electra», ύστερα κι εγώ ξεκίνησα να δουλεύω στην «Escada» σαν μοδίστρα και έφτιαξα τον δικό μου κύκλο με πελάτισσες, και την Καρέζη και τη Βλαχοπούλου, μέχρι και την πριγκίπισσα Άννα-Μαρία, για να φανταστείς, τις είχα ράψει.

Τα κορίτσια μου τα μεγαλώναμε όλοι μαζί, και, σαν παντρεύτηκε η Ζένια και μετακόμισε στο Παγκράτι, από το σπίτι μας δεν έλειπε ούτε μέρα. Ούτε εκείνη ούτε η δική της νέα οικογένεια.

Και η ζωή μου κύλησε ήρεμα και γρήγορα έπειτα, μάτια μου, με γέλια, κάποια κλάματα, θανάτους, γεννητούρια, τα τέσσερα εγγονάκια μου, και τώρα θέλω και κάνα δισέγγονο.

Για πες τώρα εσύ τα δικά σου, κάνα νεαρό έχουμε;

e-ISSN 2732-7086
e-ISBN 978-618-82229-9-1